

ผลกระทบการเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยที่มีต่อ
ประเพณีท้องถิ่นในเขตอีสานใต้
**Impact of Thai Social Change
Towards Local Tradition in
South-Eastern E-Sarn**

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ศิราณี จุฑาปะมา
ดร. ศุภมาศ ศรีวงศ์พุก

รายงานวิจัยนี้ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจาก
สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ
กระทรวงวัฒนธรรม

ประจำปีงบประมาณ 2550
ผลกระทบการเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยที่มีต่อ
ประเพณีท้องถิ่นในเขตอีสานใต้
**Impact of Thai Social Change
Towards Local Tradition in
South-Eastern E-Sarn**

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ศิราณี จุฑาปะมา
หัวหน้าโครงการวิจัย

ดร. ศุภมาศ ศรีวงศ์พุก
ผู้ร่วมวิจัย

รายงานวิจัยนี้ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจาก
สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ

กระทรวงวัฒนธรรม
ประจำปีงบประมาณ 2550

ประกาศคุณูปการ

งานวิจัยนี้สำเร็จลุล่วงเป็นอย่างดีด้วยความช่วยเหลือของหน่วยงานและบุคคลหลายฝ่าย ผู้วิจัยขอขอบคุณผู้ช่วยศาสตราจารย์พัชรินทร์ ศิริอำพันธ์กุล ที่ได้กรุณาให้คำแนะนำและให้คำปรึกษาในการเลือกพื้นที่เพื่อเก็บข้อมูลประเพณีบุญบั้งไฟในจังหวัดบุรีรัมย์

ขอขอบคุณ นายโสภี คำพิระ สมาชิกสภาเทศบาล นายบุญชร กิตติตระกูล เจ้าหน้าที่สันตนาการ 3 นายวินัย บุษามิตร เจ้าหน้าที่เทศบาล นางสาวอริศรา รินรุต พนักงานเทศบาล นายพิทักษ์ กะตะศิลา ผู้ใหญ่บ้านโมตริจิต อาจารย์สุเทพ วัฒนพงศ์ศิริ อาจารย์โรงเรียนแคนดงพิทยาคม นายบุญจันทร์ อุทัยแสง ช่างเอี้ยงไฟ นายสุภาพ จุฑาทิพรัตน์ ช่างทำบั้งไฟค่ายจุฑาสวรรค์ นายจิตติชัย แจ่มสนาม นายสุพล ชัยลิ้นฟ้า ช่างเอี้ยงไฟ บ้านโมตริจิต หลวงพ่อลุนปัญญาโร เจ้าอาวาสวัดอนามัย และชาวบ้านกิ่งอำเภอแคนดงทุกคนที่ได้ให้ความช่วยเหลืออนุเคราะห์ เอื้ออำนวยความสะดวกในการให้ข้อมูลและเก็บข้อมูลของผู้วิจัยเป็นอย่างดี

ผู้วิจัยขอขอบคุณนางสาวปรีชา กุมริจิตร์ นักวิชาการศึกษา องค์การบริหารส่วนตำบลโสน อำเภอขุขันธ์ จังหวัดศรีสะเกษ ผู้ให้ข้อมูลที่เกี่ยวกับประเพณีแซนโดนตาของชาวไทยเขมรที่ได้ให้ความกรุณาช่วยเหลือประสานงานเกี่ยวกับพื้นที่ในการเก็บข้อมูลวิจัย ขอขอบคุณนางสาวสมันญา บัวศรี ที่ได้ให้ความช่วยเหลือ ให้คำแนะนำที่ดี และเป็นประโยชน์ในการเก็บข้อมูลของผู้วิจัยเป็นอย่างดี

ผู้วิจัยขอขอบคุณพระครูพนัส ธรรมกิจ เจ้าอาวาสวัดบวรประชานิมิตร (วัดขุขันธ์) นายสมิพรมประวัติ สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล นางสะเวียง บัวศรี นางวิจิตรา เติดยิติ นางเนียม เอ็มโอธูห์ นายสงค์ เรืองใจ นายแป้น ตะเคียนสก นายสุพันธ์ แหวนวงศ์ ผู้ใหญ่บ้านภูมิขุณ นายเผือก ศรีสุวรรณ ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านภูมิขุณ และชาวบ้านภูมิขุณ ตำบลโสน อำเภอขุขันธ์ จังหวัดศรีสะเกษทุกคนที่ได้ให้ความอนุเคราะห์ให้ข้อมูลเกี่ยวกับรายละเอียดต่างๆ ของการประกอบพิธีกรรมแซนโดนตา

ผู้วิจัยขอขอบคุณ ดร. พิทยา พันธะไชย อาจารย์ โรงเรียนทุ่งกุลารัษฎานุสรณ์ อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด อาจารย์ลือชา เทียนหอม วิทยาลัยสารพัดช่างบุรีรัมย์ อาจารย์นันท์นภัส ปาลินทร มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์ ที่ได้ช่วยผู้วิจัยเก็บรวบรวมข้อมูลในการวิจัยครั้งนี้ และขอขอบพระคุณอาจารย์ศศิธร อ่อนเลา มหาวิทยาลัยมหาสารคาม ที่ได้ช่วยประสานงานอำนวยความสะดวกให้กับผู้วิจัยเป็นอย่างดี

การศึกษาวิจัยในครั้งนี้ผู้วิจัยขอขอบคุณสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติที่ได้
กรุณาให้ทุนสนับสนุนการทำวิจัยในครั้งนี้ และผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณท่านผู้ทรงคุณวุฒิทุก
ท่านที่ได้อ้างอิงถึงในงานวิจัยฉบับนี้ หวังเป็นอย่างยิ่งว่างานวิจัยนี้คงอำนวยประโยชน์แก่ผู้อ่านและ
ผู้สนใจทั่วไป

คุณค่า ประโยชน์ และ คุณงาม ความดีของรายงานการวิจัยฉบับนี้ ผู้วิจัยขอมอบเป็น
กตัญญูกตเวทิตาคุณแด่บิดา มารดา ครูบาอาจารย์ และผู้มีพระคุณของผู้วิจัยทุกท่าน

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ศิราณี จุฑาปะมา

หัวหน้าโครงการวิจัย

บทคัดย่อ

การศึกษาวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ในการศึกษาเพื่อศึกษาผลกระทบการเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยปัจจุบันที่มีต่อประเพณีท้องถิ่น เพื่อศึกษาแนวโน้มการดำรงคงอยู่ของประเพณีท้องถิ่นในเขตอีสานใต้ และเพื่อเปรียบเทียบผลกระทบการเปลี่ยนแปลงสังคมไทยในปัจจุบัน ที่มีต่อประเพณีท้องถิ่นที่ยังดำรงคงอยู่ในเขตอีสานใต้ ผู้ศึกษาได้เลือกศึกษาประเพณีบุญบั้งไฟ ในกลุ่มชนไทยลาว กิ่งอำเภอแคนดง จังหวัดบุรีรัมย์ และประเพณีแซนโดนตา ในกลุ่มชนไทยเขมร อำเภอขุขันธ์ จังหวัดศรีสะเกษ จากการวิจัยปรากฏผลคือ

ประเพณีบุญบั้งไฟถือเป็นงานบุญที่สำคัญอีกงานหนึ่งของชาวอีสานนิยมจัดขึ้นในราวเดือน 6 หรือเดือน 7 ซึ่งเป็นพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของผู้คนในชุมชนเกษตรกรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกลุ่มที่ต้องอาศัยน้ำฝนเป็นหลัก เพื่อเป็นการสร้างขวัญ และกำลังใจให้แก่ชาวบ้าน จึงได้จัดงานบุญบั้งไฟขึ้น ประเพณีนี้แฝงไปด้วยความเชื่อถือ ความศรัทธาที่มีมาอย่างยาวนาน เป็นการถ่ายทอดความรู้สึก ภูมิปัญญาของชุมชน โดยการเลือกไม้ไผ่มาทำบั้งไฟ การบรรจุดินปืนลงในกระบอกไม้ไผ่ล้วนเป็นภูมิปัญญาที่สั่งสมและถ่ายทอดสืบต่อกันมาจากบรรพบุรุษจนถึงยุคสมัยปัจจุบัน

ปัจจุบันนี้เป็นยุคสมัยของกระแสสังคมซึ่งมีการเปลี่ยนแปลงทั้งด้านวัตถุ ความเชื่อ ค่านิยม จึงทำให้ประเพณีบุญบั้งไฟมีผลกระทบทางพิธีกรรมทางด้านศาสนาและความเชื่อซึ่งเคยเป็นส่วนสำคัญส่วนหนึ่งของบุญบั้งไฟก็เริ่มจะมีความเสื่อมถอยลงในยุคสมัยใหม่จึงทำให้ความหมายเดิมของประเพณีบุญบั้งไฟได้เลือนหายไปซึ่งเกิดจากการเปลี่ยนแปลงในยุคสมัยโลกาภิวัตน์ เศรษฐกิจและสังคม จึงทำให้การพัวพันเข้าไปมีบทบาทสำคัญในงานบุญบั้งไฟ จนไม่สามารถแยกออกจากกันได้ การพัวพันจึงกลายเป็นส่วนสำคัญของงานบุญบั้งไฟในหลายพื้นที่ เพราะมีการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นและมีการพัวพันขึ้นต่อรวมอยู่ด้วย การจัดงานประเพณีบุญบั้งไฟในปัจจุบัน มุ่งผลทางด้านเศรษฐกิจโดยส่วนรวมมากขึ้น ส่วนรูปแบบการจัดงานประเพณีบุญบั้งไฟมีการเปลี่ยนแปลงจากอดีตเป็นอย่างมาก เช่น วัสดุ อุปกรณ์ที่ใช้ การตกแต่ง การจุดบั้งไฟ กิจกรรมการแสดง และกฎเกณฑ์ต่าง ๆ เนื่องจากว่าวัตถุดิบและวัสดุในท้องถิ่นหายาก ในปัจจุบันนี้จึงหันมาใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่แทนวิธีการทำแบบดั้งเดิม การจัดประเพณีบุญบั้งไฟของกิ่งอำเภอแคนดงในปัจจุบัน จัดทำขึ้นทั้งเพื่อขอฝน และจัดเป็นแหล่งท่องเที่ยวเพื่อให้นักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและชาวต่างชาติมาท่องเที่ยว มีขบวนแห่มากมายทั้งนางรำ และการละเล่นต่าง ๆ ซึ่งเป็นที่ดึงดูดนักท่องเที่ยวได้มาก ผิดกับอดีตเพราะในอดีตจัดทำขึ้นเพื่อขอฝน และการละเล่นต่าง ๆ ในปัจจุบันเน้นการท่องเที่ยวเป็นหลัก

ผลของการเปลี่ยนแปลงของกระแสโลกที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว เป็นสิ่งที่ชี้ให้เห็น แนวโน้มการดำรงคงอยู่ซึ่งมีความจำเป็น และมีความสำคัญมากนั่นก็คือ “ การพนันแข่งขัน ” นับตั้งแต่การทำบั้งไฟแข่งขันกันทำให้มีคณะบั้งไฟที่เป็นอิสระเกิดขึ้นหลายคณะในปัจจุบัน ซึ่งจะเห็นได้ว่าแนวโน้มการดำรงคงอยู่ของประเพณีบุญบั้งไฟในปัจจุบัน นับวันจะกลับกลายเป็นการแข่งขันเพื่อชิงดีชิงเด่นกัน เพื่อให้สามารถครองแชมป์และครองความเป็นหนึ่งได้หลายสมัยยิ่งมากเท่าไรก็จะยิ่งทำให้เกิดความภาคภูมิใจมากขึ้นเท่านั้น แนวโน้มของการดำรงคงอยู่ของประเพณีนี้ ขึ้นอยู่กับความเชื่อ ความศรัทธา ค่านิยมของชุมชนซึ่งมีผลกระทบทั้งในด้านบวกและด้านลบ ซึ่งปัจจัยทางด้านลบของประเพณีบุญบั้งไฟนั้น จะเห็นได้ว่าการทำบั้งไฟเป็นการลงทุน บางครั้งทุนที่ได้นั้นก็เกิดจากการเรียกรับเงินจากชาวบ้านเป็นจำนวนมาก เพื่อมาลงขันกันทำบั้งไฟเพื่อความมุ่งหมายในการแข่งขัน และการเล่นการพนันในการจุดบั้งไฟ แต่เมื่อจุดบั้งไฟเพื่อการแข่งขันแล้วถ้าจะมองถึงประโยชน์ที่จะได้รับจากการจุดบั้งไฟที่เป็นการลงทุนกับชาวบ้าน ถ้านำมาตีค่าหรือนำมาประเมินกับการลงทุนนั้นแทบจะบอกได้ว่าไม่ได้ประโยชน์อะไรในการจุดบั้งไฟดังกล่าวเลย แถมสิ่งที่แอบแฝงอยู่ในประเพณีนี้ในปัจจุบันคือการเล่นพนันขันต่อ การแข่งขันชิงดีชิงเด่น ของชาวบ้านแต่ละกลุ่ม จึงทำให้เห็นว่าความเชื่อความศรัทธา และค่านิยม ในปัจจุบันเปลี่ยนแปลงไปในลักษณะที่เป็นผลกระทบทางลบของประเพณีบุญบั้งไฟ แต่ผลกระทบทางบวกก็มีคือ สามารถดำรงประเพณีไว้คงอยู่คู่กับท้องถิ่นเพื่อเป็นศูนย์รวมจิตใจของชาวบ้านในชุมชนต่อไป นอกจากนี้ยังส่งผลให้เกิดการท่องเที่ยวทำให้เศรษฐกิจในชุมชนนั้น ๆ มีสภาพที่ดีขึ้น

ประเพณีแซนโคณฑาเป็นประเพณีการเซ่นผีบรรพบุรุษของชนชาวเขมรในเขตพื้นที่อีสานใต้ ได้แก่ จังหวัดศรีสะเกษ จังหวัดสุรินทร์ และบุรีรัมย์ ในช่วงเดือน 10 ของทุกปี ในสมัยก่อนเชื่อว่าลูกหลานจะต้องทำบุญในวันแซนโคณฑาเพื่อให้บรรพบุรุษผู้ล่วงลับได้กิน ถ้าไม่ทำบรรพบุรุษจะไม่ได้กินและจะต้องดูผู้อื่นที่ลูกหลานทำบุญไปให้ และจะถูกสาปแช่ง แต่ถ้าทำทุกขั้นตอนอย่างถูกต้องก็จะได้รับการอวยพร ทำให้มีความสุขความเจริญรุ่งเรืองในชีวิตต่อไป ซึ่งความเชื่อเหล่านี้จะได้รับการปลูกฝังจากพ่อแม่ ปู่ย่าตายายของตนมาตั้งแต่เด็ก ๆ จึงเป็นการซึมซับเข้าไปในจิตใจซึ่งทุกคนมีความเชื่อว่าการประกอบพิธีกรรมแซนโคณฑา เป็นการแสดงความกตัญญูต่อบรรพบุรุษผู้มีพระคุณ ด้วยเหตุนี้จึงทำให้ประเพณีแซนโคณฑาของชาวเขมรในปัจจุบัน มีแนวโน้มการดำรงคงอยู่ทั้งในด้านความเชื่อ ความศรัทธา ค่านิยม องค์กรประกอบพิธีกรรม และขั้นตอนในการประกอบพิธีกรรม จากผลการวิจัยพบว่าชาวบ้านภูมิกชน ตำบลโสน อำเภอบุขันธุ์ จังหวัดศรีสะเกษ ยังมีการปฏิบัติสืบทอดประเพณีแซนโคณฑาอย่างมีความสมบูรณ์ครบถ้วนทุกประการ ถูกต้องตามพิธีกรรมที่มีมาเนิ่นนานตั้งแต่โบราณกาลของชาวเขมร ซึ่งเป็นความเชื่อที่เก่าแก่ และปฏิบัติกันมาจนถึงปัจจุบันชาวบ้านเชื่อว่าประโยชน์ที่ได้รับจากการปฏิบัติตามประเพณีนี้ทำให้ชนรุ่นหลังมีความ

กตัญญูต่อผู้มีพระคุณ มีการสืบสานพระพุทธศาสนา มีจารีตประเพณี และวัฒนธรรมที่งดงาม
เครื่องเช่นไหหัวหลัก คือ ข้าวต้มมัด ซึ่งทำมาจากผลิตภัณฑ์จากต้นกล้วย ซึ่งในเทศกาลนี้จะมีการใช้
กล้วยเป็นจำนวนมากจนทำให้ส่วนราชการของ อำเภอบุขันธ์ ได้จัดงานประเพณีกล้วยแสนหวี
ประเพณีแซนโชนดาขึ้น จากการวิจัยพบว่า ประเพณีนี้ มีแนวโน้มการดำรงคงอยู่ในปัจจุบันอย่าง
ต่อเนื่องตลอดไปเพราะเป็นการส่งเสริมการท่องเที่ยวโดยใช้มิติทางวัฒนธรรมและประเพณี พร้อม
ทั้งเป็นการส่งเสริมความรัก ความสามัคคีของชาวบ้านทั้งในระดับครอบครัว ระดับเครือญาติ ระดับ
ชุมชน และระดับท้องถิ่น โดยใช้ประเพณีนี้เป็นสื่อกลางในการเชื่อมโยงสายใยความผูกพันใน
ครอบครัวและชุมชนได้ ดังนั้นจากผลการวิจัยจะเห็นว่าประเพณีบุญบั้งไฟในยุคสมัยปัจจุบันมี
แนวโน้มในการดำรงอยู่ เพราะประเพณีบุญบั้งไฟเป็นมรดกของแผ่นดิน ที่บรรพบุรุษชาวอีสาน
สร้างขึ้นเพื่อช่วยแก้ปัญหาทั้งด้านเศรษฐกิจ และสังคมให้แก่ชาวบ้านมาตั้งแต่สมัยโบราณจนกระทั่ง
ถึงปัจจุบันอย่างปฏิเสธไม่ได้เพราะถ้าหากว่าท้องถิ่นมีความอุดมสมบูรณ์พูนสุขมีเศรษฐกิจที่ดี ความ
เป็นปึกแผ่นก็จะเกิดขึ้นในสังคม เพราะเป็นการสร้างความรักความสามัคคีให้เกิดขึ้นในหมู่บ้าน การ
ที่ชาวบ้านได้มาช่วยกันทำบุญบั้งไฟนอกจากจะเกิดความสุขสนุกรื่นเริงแล้ว ยังได้มีการร่วมแรง
ร่วมใจทำงานร่วมกัน ทำให้เกิดการรวมพลังของชาวบ้าน และเกิดความรักความสามัคคีตามมา ซึ่ง
ถือได้ว่าเป็นศูนย์รวมจิตใจของชาวบ้าน และเป็นศูนย์กลางเชื่อมโยงระหว่าง ประเพณีพิธีกรรมกับ
พุทธศาสนาอีกด้วย

ABSTRACT

The objectives of this study were to investigate: 1) impact of Thai social change towards local tradition; 2) tendency of the maintenance of local tradition in South-Eastern; and 3) comparison of the result of Thai social change towards local tradition in South-Eastern. Boon Bung Fire tradition of Thai – Lao ethnic group living in Kaen Dong sub-district, Buriram province and Saen Don Ta tradition of Thai-Khmer ethnic group living in Khukhan district, Srisaket province were investigated in this study. The following were revealed.

Boon Bung Fire tradition is an important merit of E-Sarn people. It is popularly held in the sixth or seventh month of the year. This ritual ceremony is related to ways of life of agricultural communities; particularly among groups of people who need the rain. This can be something like moral support for villagers. Boon Bung Fire tradition has been hiding with the beliefs and faith for a long time. It is the transfer of feeling and folk wisdom of the community. Villagers choose bamboo to make Bung Fire (bamboo rocket). The act of putting gunpowder into the bamboo is one aspect of local wisdom that has been accumulating long time ago up to the present. Presently, however, it is the age of social change such as objects, beliefs, and values. This causes impact towards local tradition like Boon Bung Fire in terms of religions ceremonies and beliefs which gradually fade away. Gambling begins to be involved in Boon Bung Fire tradition due to social and economic changes in the age of globalization. Nowadays, gambling plays important role in Boon Bung Fire tradition due to the occurrence of various changes in the society until it cannot be separated from Boon Bung Fire tradition. Thus, gambling can be seen widely in many areas where there are Boon Bung Fire tradition. The objective of Boon Bung Fire tradition at present is focused on the economic improvement which there are change and it is different from the past such as changes in materials, equipment, decoration, Bung Fire lighting , entertainment activities, and various rules and regulations. This is because local raw material are scarce and then villagers begin to use modern technology in Boon Bung Fire tradition. The preparation of Boon Bung Fire tradition of Kaen Dong sub-district at present is aimed to ask for the rain and to make Kaen Dong be a tourist place of both Thais and foreigners. The procession has a lot of activities including E-Sarn dancing and this can attract a lot of tourists to visit. This in contrast to Boon Bung Fire tradition in the past which aimed to ask for the rain only.

Results of rapid social change is an indicator of the tendency in the role of a competition as gambling. That is, there is an occurrence of many new Bung Fire teams competing in Boon Bung Fire tradition at present. Therefore, it can be seen that Boon Bung Fire tradition becomes to be part of competition and every Bung Fire team wants to be number one or the champion. The existing of Boon Bung Fire tradition depends on the beliefs, faith and values of the communities which has both negative and positive impacts. For the negative aspect, making Bung Fire is an investment and the money is obtained from the donation of villagers which aims to compete with other teams and do gamble. Considering on Bung Fire lighting for competition and gambling, it can be said that the investment on Bung Fire making is absolutely useless since there is a completion for number one or gambling among each group of villagers. This can be observed that the beliefs, faith and values have been changing at present until it reaches the stage of negative impact towards Boon Bung Fire tradition. For positive impact, local people are able to maintain Boon Bung Fire tradition and be with their respective communities. Besides, Boon Bung Fire tradition at present can attract tourists to visit and spend money there.

Saen Don Ta is a tradition of making merit for ancestor ghosts of the Khmer in South-Eastern E-Sarn province: Srisaket, Surin, and Burirum. This tradition is done every tenth month of the year. In the past, it was believed that new generations must make merit on Saen Do Ta day for their ancestors. If they do not do it, their ancestors had to see those whose new generations make merit for them eating food. Not only this, the ancestors will also curse their new generations who do not making merit for them. In contrast, they will bless their new generations who make merit for them on Saen Don a day. This belief has been instilled by parents and grand parents that Saen Don Ta ritual ceremony is a sign of gratitude towards ancestors. For these reasons, Saen Don Ta tradition still exists in the Khmer community in Thailand at present in all aspects of beliefs , faith, values, components of ritual ceremony and steps in the ritual ceremony.

Based on results of the study, people of Phumkhanoon village, Sano sub-district, Khukhan district, Srisaket province still practised Saen Don Ta tradition completely and correctly. In fact, Saen Don Ta tradition is an old belief that had been practicing up to the present. There is inheritance on Buddhism custom, and culture in Saen Don Ta tradition. Main offerings are Khao Tom Mud which is made from banana, coconut milk, sticky rice and sugar. Banana is used in a so big amount for this tradition that government units in Khukhan district have arranged Saen-Wee

banana festival every year. It was also found that Saen Don Ta had a very high tendency to exist in the Khmer forever. It also promotes cultural and traditional tourism as well as unity of the villagers in a family level, relative level, and community level. Saen Do Ta tradition can be used as a mean for the connection of relationship in the family and community. Boon Bung Fire and Saen Don Ta are traditions are heritage of E-Sarn that the ancestors initiated it for solving the social and economic problems. This helps the society be unity. In the case that villagers participate in making merit during Boon Bung Fire festival, it shows their unity and enjoyment which it can be considered as the spiritual center of the villagers and the center of connection between Buddhism and ritual ceremony.

สารบัญ

บทที่

หน้า

1 บทนำ.....	1
ความเป็นมาของปัญหาในการวิจัย.....	1
วัตถุประสงค์ในการวิจัย	3
คำถามหลักในการวิจัย.....	3
ขอบเขตของการวิจัย.....	3
วิธีดำเนินการวิจัย	4
การวิเคราะห์ข้อมูล	5
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	5
ผลที่คาดว่าจะได้รับ	5
นิยามศัพท์เฉพาะ.....	5
เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	6
เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับประเพณีบุญบั้งไฟ	6
เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับผลกระทบทางสังคม	7
เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับตำนานและความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับ	8
ประเพณีบุญบั้งไฟ	
เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับประเพณีบุญบั้งไฟและ	12
ความเชื่อที่เกี่ยวข้องเนื่อง	
เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับประเพณีบุญบั้งไฟ องค์ประกอบ และ	24
ขั้นตอนเกี่ยวกับการจัดงานประเพณีบุญบั้งไฟ	
เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับนโยบายและแผนการการจัดงาน	29
ประเพณีบุญบั้งไฟ	
เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับประเพณีแซนโดนตา	30
เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับความรู้พื้นฐานของชุมชนชาวไทยเขมร...	30

สารบัญ(ต่อ)

บทที่

หน้า

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับประเพณี พิธีกรรม	31
เอกสารและงานวิจัยเกี่ยวกับคติความเชื่อ	37
2 ประเพณีบุญบั้งไฟของชาวไทยลาว.....	44
ประวัติศาสตร์ชุมชนและลักษณะทางชาติพันธุ์กลุ่มวัฒนธรรมไทยลาว.....	46
ความรู้เกี่ยวกับประเพณีบุญบั้งไฟ.....	58
ประวัติความเป็นมาของประเพณีบุญบั้งไฟ.....	59
ความหมายและความสำคัญ	60
มูลเหตุของการทำบั้งไฟ.....	61
ประเภทของบั้งไฟ.....	65
องค์ประกอบและวิธีการทำบุญบั้งไฟ.....	66
ความรู้เกี่ยวกับการทำบั้งไฟ.....	69
ขั้นตอนการเอ้บั้งไฟ.....	73
รูปแบบประเพณีบุญบั้งไฟ	74
ประเพณีบุญบั้งไฟตามความเชื่อเดิม.....	77
ตำนานผาแดงนางไอ่	78
ตำนานพระยากันคาก.....	79
คติความเชื่อและความเลื่อมใส	82
การทำบุญบั้งไฟในอดีต	87
การเตรียมงาน.....	87
การทำบั้งไฟ.....	88
ชนิด ขนาด และส่วนประกอบของบั้งไฟ	89
วัสดุและอุปกรณ์การเอ้บั้งไฟ	90
การแห่บั้งไฟ.....	92
การจุดบั้งไฟ	95
การนำรอยไฟ (การนำฮอยไฟ)	97
วันและเวลาในการประกอบพิธีกรรม	99

สารบัญ(ต่อ)

บทที่

หน้า

3 ประเพณีแซนโดนตาของชาวไทยเขมร.....	99
ประวัติศาสตร์ชุมชนและลักษณะทางชาติพันธุ์กลุ่มวัฒนธรรมไทยเขมร.....	99
ความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับประเพณีแซนโดนตา.....	105
องค์ประกอบของพิธีแซนโดนตา	105
จุดมุ่งหมายในการประกอบพิธีกรรม.....	105
บุคคลที่เข้าร่วมพิธีกรรม.....	106
อุปกรณ์ต่าง ๆ ที่ใช้ในการประกอบพิธีกรรม.....	108
สถานที่ที่ใช้ในการประกอบพิธีกรรม.....	111
วันและเวลาในการประกอบพิธีกรรม.....	111
ขั้นตอนในการประกอบพิธีกรรมแซนโดนตา.....	112
ขั้นวางแผนในการประกอบพิธีกรรม.....	112
ขั้นดำเนินงาน	112
ประเพณีแซนโดนตาของชาวไทยเขมรตามความเชื่อเดิม.....	114
ความเชื่อและการนับถือโดนตาในวิถีชีวิตของกลุ่มไทยเขมร.....	117
องค์ประกอบของพิธีกรรมที่เกิดจากอิทธิพลความเชื่อและการนับถือผี	120
ในพิธีกรรมแซนโดนตา	
บุคคลผู้เข้าร่วมพิธีกรรมแซนโดนตาตามแบบดั้งเดิมของชาวบ้าน	121
ความเชื่อเกี่ยวกับวันและเวลาในการประกอบพิธีกรรมแซนโดนตา	123
แบบดั้งเดิมของชาวบ้าน	
อิทธิพลของความเชื่อเกี่ยวกับสถานที่ที่ใช้ในการประกอบพิธีกรรม	
แซนโดนตา	124
องค์ประกอบของพิธีกรรมแซนโดนตาตามแบบดั้งเดิมของชาวบ้าน.....	125
ขั้นตอนในการประกอบพิธีกรรมแซนโดนตาแบบดั้งเดิมของชาวบ้าน	126

สารบัญ(ต่อ)

บทที่	หน้า
4 ผลวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงประเพณีบุญบั้งไฟของชาวไทยลาว	133
การเปลี่ยนแปลงวิถีเกษตรกรรม.....	133
ความเชื่อ ความเลื่อมใส และอุดมการณ์.....	137
วิธีการทำบั้งไฟ	140
วัสดุอุปกรณ์.....	147
การมีส่วนร่วม และขั้นตอนการจัดประเพณีบุญบั้งไฟ	157
รูปแบบการแสดง.....	162
กิจกรรมและประโยชน์	170
5 ผลวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงประเพณีแซนโดนตาของชาวไทยเขมร	186
การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างครอบครัวและเครือญาติ.....	186
องค์ประกอบของพิธีกรรม.....	189
จุดประสงค์ของการประกอบพิธีแซนโดนตา	190
บุคคลที่เข้าร่วมพิธีกรรม	191
วันเวลาในการประกอบพิธีกรรมแซนโดนตา	193
สถานที่ในการประกอบพิธีกรรมแซนโดนตา	194
อุปกรณ์ต่างๆ ที่ใช้ในการประกอบพิธีกรรม	195
ขั้นตอนในการประกอบพิธีกรรมแซนโดนตาที่บ้านภูมิขุมน ตำบลโสน	
อำเภอชุมันท์ จังหวัดศรีสะเกษ	207
พิธีเป็นตุงหรือบั้งเล็ก	217
พิธีเป็นทอมหรือสารทใหญ่	218
6 สรุปอภิปรายผลและข้อเสนอแนะ	229
สรุปผลกระทบกระบวนการเปลี่ยนแปลงของประเพณีบุญบั้งไฟของชาวไทยลาว..	229
สรุปผลกระทบการเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยที่มีต่อประเพณีแซนโดนตา.....	232
ผลกระทบการเปลี่ยนแปลงประเพณีบุญบั้งไฟของชาวไทยลาว	237

สารบัญ(ต่อ)

บทที่	หน้า
แนวโน้มการดำรงคงอยู่ของประเพณีบุญบั้งไฟ.....	241
ผลกระทบการเปลี่ยนแปลงประเพณีแซนโดนตาของชาวไทยเขมร	244
แนวโน้มการดำรงคงอยู่ของประเพณีแซนโดนตา.....	248
การเปรียบเทียบผลกระทบประเพณีบุญบั้งไฟของชาวไทยลาวและประเพณี แซนโดนตาของชาวไทยเขมร	250
ข้อเสนอแนะ	252
บรรณานุกรม	254
ภาคผนวก	267
รายนามผู้ให้สัมภาษณ์	268

สารบัญภาพประกอบ

ภาพประกอบ	หน้า
1 ขบวนแห่ตำนานความเชื่อผาแดง-นางไอ่	138
2 ขบวนแห่บั้งไฟพญานาค	138
3-4 ผู้วิจัยสัมภาษณ์นายบุญจันทร์ อุทัยแสง บริเวณสถานที่ทำเอ้งไฟ.....	139
5-6 เครื่องอัดไฮดรอลิก	142
7-12 การอัดดินปืนด้วยเครื่องอัดไฮดรอลิก	143
13 การเจาะรูขบวน และการสร้างขบวนนิยมใช้ผ้าจีวรพระ.....	144
14-17 หางบั้งไฟทำด้วยท่อพีวีซีแทนไม้ไผ่.....	145
18-19 ถ่านที่ใช้ในการทำหม้อ (ดินปืน).....	146
20-21 ดินปะสิวที่ใช้ในการทำหม้อ (ดินปืน).....	147
22 ครกมอ้งตำดินปืนสมัยก่อน	148
23 เครื่องปั่นดินปะสิว.....	148
24-25 การตกแต่งเอ้งไฟ ด้วยกระดาษสี กระดาษเงิน กระดาษทอง.....	149
26-27 การตกแต่งเอ้งไฟรูปลายไทย พญานาค การใส่หัวนาค หรือหัวหงส์ หัวบั้งไฟ ติดแถบหลัง ติดท้อง ติดพวงมาลัย	150
28-33 การเอ้งไฟใช้เทคนิคสมัยใหม่มาทำเป็นนาคเล่นน้ำ.....	151
34-37 การทำปราสาทในขบวนแห่	152
38-41 ตัวบั้งไฟเป็นรูปเทพพนม	153
42-47 ไฟเบอร์ (Fiber) ไม้อัด กระดาษและสีที่อนุญาตในการตกแต่งลวดลายที่วิจิตร เป็นวัสดุอุปกรณ์ที่ใช้ทำปราสาทขบวนแห่.....	154
48-53 รถบรรทุกเป็นพาหนะในขบวนแห่	155
54-55 ช่างทำบั้งไฟรับจ้าง	156
56-59 ค้างบั้งไฟที่ทำจากต้นไม้ม	157
60-61 ค้างบั้งไฟสานที่ทำจากเหล็ก	157
62-65 งานประเพณีบุญบั้งไฟของกิ่งอำเภอแคนดง จังหวัดบุรีรัมย์	160

ภาพประกอบ

หน้า

66-69	หน่วยงานที่มีส่วนร่วมกิจกรรมประเพณีบุญบั้งไฟ	116
70-75	การแข่ง การฟ้อนรำในขบวนแห่ประเพณีบุญบั้งไฟ.....	163
76-81	ขบวนแห่จะมีการแสดงเน้นภูมิปัญญาชาวบ้าน เน้นการคิดสร้างสรรค์	164
82-89	การละเล่นที่โลดโผนในขบวนแห่	166
90-93	ขบวนแห่การแสดงวิถีชีวิตของชาวบ้าน สอดแทรกคติสอนใจ	166
94-95	การแสดงการตลกขบขันในลักษณะทางอนาจาร ลามก ในขบวนแห่.....	167
96-101	การบรรเลงดนตรี และดนตรีสดโดยคณะหมอลำซิ่ง	169
102-103	ชาวบ้านที่เข้าร่วมกิจกรรม.....	170
104	งานเทศกาลประเพณีบุญบั้งไฟของกิ่งอำเภอแคนดง.....	172
105	การประกวดผาแดง-นางไอ่ในงานประเพณีบุญบั้งไฟของกิ่งอำเภอแคนดง.....	172
106-107	การประกวดขบวนแห่บั้งไฟ.....	173
108-109	การแข่งขันการประกวดการจุดบั้งไฟ.....	174
110-115	ไม้ไผ่ผ่าซีกนำมาขุดให้เป็นวงกลม เปลือกกล้วยสด และการติ๋มหมูชิพ	176
116-121	ไม้ไผ่ผ่าซีกนำมาขุดให้เป็นวงกลม เปลือกกล้วยสด และการติ๋มหมูชิพ.....	177
122-127	การจุดตะไลแสน	178
128-131	การจุดตะไลแสน.....	179
132-133	การเตรียมการจุดบั้งไฟแสน	179
134	การเตรียมค้ำบั้งไฟแสน	179
135	การยกบั้งไฟแสนขึ้นค้ำเตรียมจุด	179
136-137	การจุดบั้งไฟแสนขึ้นสูงสู่ท้องฟ้า	180
138-139	ชาวบ้าน และนักท่องเที่ยวเข้าร่วมชมการแสดงการจุดบั้งไฟแสน	180
140-141	ผู้วิจัยเข้าร่วมกิจกรรมในงานประเพณีบุญบั้งไฟ	180
142	บุคคลผู้เข้าร่วมพิธีของครอบครัว	142
143	ผู้ที่มีความอาวุโสที่สุดในครอบครัว	191
144	นายเปิ่น ตะเลี่ยนสก (บุคคลที่ชาวบ้านเคารพนับถือ)	192
145	นายสมิ พรหมประวดี (ผู้นำในการประกอบพิธีกรรมของชาวบ้านภูมิขุ่น) . . .	192
146	ผู้ว่าราชการจังหวัดประจักษ์ในพิธีระดับชุมชน	192

ภาพประกอบ	หน้า
147 ผู้เข้าร่วมพิธีในระดับชุมชน.....	192
148 การเตรียมข้าวของเครื่องเซ่นไหว้.....	193
149 การมัดข้าวต้มมัด	193
150 การต้มข้าวต้มมัด	193
151 การย่างเนื้อสัตว์	193
152 ชาวบ้านพร้อมใจกันร่วมพิธีตอนกลางคืนที่วัด	194
153 การประกอบพิธีระดับครอบครัว.....	194
154 เครื่องบูชา	195
155 กรวย 5.....	195
156 เครื่องดื่ม และสุรา	196
157 เครื่องเซ่นไหว้.....	196
158 เครื่องคาวหวาน	197
159 เครื่องเซ่นไหว้จำประเภทอย่าง	197
160 อาหารคาว (แกงต่าง ๆ)	198
161 อาหารหวาน (ขนม ผลไม้)	198
162 ข้าวต้มมัด	199
163 ข้าวต้มมัดชนิดต่าง ๆ	199
164 ขนมนางเล็ด	199
165 กระจยาสารท	200
166 ข้าวเม่า	200
167 ขนมถั่วฟู	200
168 ขนมหวานชนิดต่าง ๆ	200
169 ขนมเทียน	201
170 ขนมชั้น	201
171 อาหารแห้งชนิดต่าง ๆ	201
172 ผลไม้ชนิดต่าง ๆของชาวบ้านภูมิชนุน	202
173 ผลไม้ชนิดต่าง ๆ ในงานเทศกาล	202

ภาพประกอบ	หน้า
174-175	พืชผักต่าง ๆ 203
176	บายเบ้น 204
177	ชาวบ้านจะนำบายเบ้นมาทำพิธีที่วัด 204
178	พระภิกษุทำพิธีสวดเบ้น 204
179	พระภิกษุ 4 รูป ทำพิธีสวดเบ้น 204
180	เสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่ม 205
181	เครื่องสำอาง กระจก..... 205
182	บายตะเบ็ดตะโบรของชาวบ้านภูมิจนุ 205
183	บายตะเบ็ดตะโบรงานเทศกาล..... 205
184	บายตะเบ็ดตะโบร (กระเชอ)..... 205
185	บายตะเบ็ดตะโบร (กระป๋องพลาสติก)..... 205
186	บายตะเบ็ดตะโบร (กระป๋องสี)..... 206
187	บายตะเบ็ดตะโบร (กระป๋อง – กระเชอ) 206
188-193	เครื่องบูชา เครื่องเซ่นไหว้ที่ใช้ในการประกอบพิธีกรรมในประเพณี แซนโดนตา..... 207
194	บ้านภูมิจนุ ตำบลโสน อำเภอู่ขันธุ์ จังหวัดศรีสะเกษ 208
195-202	ขั้นตอนการทำข้าวต้มมัด 210
203	คณะผู้วิจัยสัมภาษณ์นายเปิ่น ตะเถียนสก (ปราชญ์ชาวบ้าน) 211
204-207	ขบวนแห่เทศกาลประเพณีแซนโดนตา อำเภอู่ขันธุ์ จังหวัด ศรีสะเกษ..... 213
208-211	ขบวนแห่ประเพณีแซนโดนตา อำเภอู่ขันธุ์ จังหวัดศรีสะเกษ 213
212	พระยาไกรภักดีศรีนครลำดวน (ตากะจะ) 214
213	อนุสาวรีย์ท่านเจ้าเมืองขุขันธ์ 214
214	ป้ายแสดงประวัติเมืองขุขันธ์ 215
215	พิธีบวงสรวงหน้าศาลท่านเจ้าเมืองขุขันธ์ 215
216	เครื่องเซ่นไหว้บูชาในพิธีแซนโดนตาท่านเจ้าเมืองขุขันธ์ 216
217-222	การประกอบพิธีเซ่นไหว้ท่านเจ้าเมืองขุขันธ์ในพิธีแซนโดนตาระดับชุมชน 217
223-224	เครื่องเซ่นไหว้บูชาในพิธีเบ้นตุง 218

ภาพประกอบ

หน้า

225-226	ลูกหลานที่แต่งงานเป็นสะใภ้จะไปจนโดนตาฝ่ายบ้านของสามี.....	219
227-228	ลูกศิษย์จะไปจนโดนตาที่บ้านของครูผู้เคารพนับถือ.....	219
229-232	เครื่องเซ่นไหว้บูชาในพิธีเบ็นทม	220
233-234	สมาชิกแต่ละคนในครอบครัวจะจับข้าวเหนียวคนละ 7 ก้อน ใส่ภาชนะ	220
235-236	ผู้อาวุโสประจำบ้านจุ่มรูปเทียนเพื่อปักตามเครื่องเซ่นไหว้ในพิธีเบ็นทม	221
237-238	ผู้อาวุโสประจำบ้านจุ่มรูปเทียนเพื่อปักตามเครื่องเซ่นไหว้ในพิธีเบ็นทม.....	222
239-242	การรินน้ำ สุราหรือน้ำอวดมลงภาชนะพร้อมกล่าวเชิญดวงวิญญาณบรรพบุรุษ ในพิธีเบ็นทม	222
243-246	ชาวบ้านจะพากันไปวัดประจำหมู่บ้านเพื่อฟังธรรมในตอนกลางคืน.....	223
247-248	พระภิกษุ 2 รูป เทศน์โจทย์เถลยในตอนกลางคืน.....	223
249-252	ชาวบ้านต่างพากันแห่บายตะเบีดตะโบ้รอบอุโบสถ 3 รอบ.....	225
253-254	เด็กจะนำผ้าขาวม้ามาปูอยู่รอบ ๆ อุโบสถเพื่อมารอรับการแจกทาน.....	226
255-258	ชาวบ้านจะนำของที่เหลือไปวางให้กับผีไร้ญาติตามกำแพงวัด ธาตุเจดีย์ร้าง โคนต้นไม้.....	227
259-266	ชาวบ้านจะนำของที่เหลือไปวางให้กับผีไร้ญาติตามกำแพงวัด ธาตุเจดีย์ร้าง โคนต้นไม้.....	228

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาของปัญหาในการวิจัย

ปัจจุบันเป็นยุคของกระแสการเปลี่ยนแปลงของโลกยุคข้อมูลข่าวสาร ซึ่งมีเทคโนโลยีการสื่อสารสมัยใหม่ ทำให้การแพร่ข่าวสาร ความรู้ การโฆษณา เป็นไปอย่างรวดเร็วกว้างขวาง ในช่วง 2-3 ทศวรรษที่ผ่านมาภายใต้การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่งตั้งแต่ปี พ.ศ. 2540 เป็นต้นมา การพัฒนาประเทศได้เปลี่ยนแปลงไปโดยให้ความสำคัญทางด้านเศรษฐกิจ วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเข้ามามีบทบาทในการพัฒนาเศรษฐกิจขั้นพื้นฐานจากเกษตรกรรมสู่ภาคอุตสาหกรรม ทำให้เศรษฐกิจก้าวหน้าในระดับหนึ่ง สังคมได้รับผลกระทบจากวิกฤตเศรษฐกิจ ซึ่งการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ทั้งทางด้านเศรษฐกิจและสังคมที่เกิดขึ้นได้ส่งผลกระทบต่อองค์กรและประเพณีวัฒนธรรมชุมชนดั้งเดิม ทำให้ศักยภาพของประเพณีวัฒนธรรมชุมชนคลายความเข้มแข็งลง รวมทั้งองค์ความรู้ใหม่ ๆ และข้อมูลข่าวสารในการปรับตัวให้ทันกับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น (ประจักษ์ บุญอารีย์, 2544 : คำนำ) ซึ่งประเพณีเป็นการกระทำกิจกรรมทางสังคมที่ผู้คนส่วนใหญ่ถือปฏิบัติสืบต่อกันมา ประเพณีเป็นบรรทัดฐานเกี่ยวกับการดำเนินชีวิต การปฏิบัติเพื่อความเจริญแห่งตนและสังคม ประเพณีเป็นกิจกรรมที่มนุษย์กำหนดขึ้น และมุ่งหวังที่จะช่วยให้เกิดผลดีต่อการดำรงชีวิต โดยทั่วไปแล้วประเพณีย่อมก่อให้เกิดผลดีแก่สังคม เช่น ก่อให้เกิดขวัญและกำลังใจ เกิดความร่วมมือร่วมใจ ประเพณีจึงมีวัตถุประสงค์ที่จะเสริมสร้างประสบการณ์ ความรู้ ความรัก และความภาคภูมิใจในสถาบันหลักของชาติและชุมชน (ประจักษ์ บุญอารีย์, 2544 : คำนำ) ประเพณีเป็นผลมาจากสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติและทางสังคม เมื่อเกิดปัญหาขึ้นมนุษย์พยายามหาวิธีการแก้ปัญหา แนวปฏิบัติในการแก้ปัญหาทางธรรมชาติของคนสมัยก่อน ๆ มักอาศัยความเชื่อ ในปัจจุบันประเพณีก็ยังเกิดขึ้นแต่มักเกิดจากความพึงพอใจในการปฏิบัติกิจกรรมนั้น ๆ ในสังคมหนึ่ง ๆ อาจมีประเพณีในภูมิภาคต่าง ๆ ของสังคมแตกต่างกันออกไป คนภาคเหนือมีสำเนียงแตกต่างจากคนภาคใต้ ในสังคมหนึ่ง ๆ ย่อมมีประเพณีอย่างเดียวกัน ถือปฏิบัติกันทั้งสังคม แต่อาจมีรายละเอียดปลีกย่อยที่ถือปฏิบัติแตกต่างกัน ดังเช่นคนอีสานมีวัฒนธรรมประจำชาติและประจำท้องถิ่นมาแต่โบราณกาลแล้ว อีสานมีการนับถือประเพณีอย่างเคร่งครัดมาแต่สมัยโบราณ และเป็นประเพณีท้องถิ่นสืบมาหลายร้อยปี นับศตวรรษ (สิริวัฒน์ คำวันสา, 2544 : 1) เช่น ประเพณี 12 เดือน หรือที่เรียกกันว่าฮีดสิบสอง-คลองสิบสี่ เป็นเรื่องทางศาสนา จึงน่าจะนับถือกันมาตั้งแต่ครั้งวัฒนธรรมอินเดียเข้าสู่บริเวณนี้แล้ว เรียกสั้น ๆ ว่า ฮีด-คลอง หรือถ้าจะเรียกให้เป็น

แบบชาวบ้านแท้กว่า “เปิงบ้านเปิงเมือง” จนถึงเป็นฮิตเป็นคลอง ต้องปฏิบัติสืบทอดกันมาจนเป็นประเพณีที่รู้จักกันดี และพูดจนติดปากว่า ฮิตสิบสอง คลองสิบสี่ “ฮิต” คงเป็นคำย่อของ “จาริต” เพราะอีสานใช้ “ฮ” แทน “ร” ฮิตสิบสองก็คือจาริตที่ปฏิบัติกันในแต่ละเดือน ตรงกับทางภาคกลางว่าแระเพณิ 12 เดือนนั่นเอง ในสมัยโบราณเขาถือเอาเดือนอ้ายเป็นการเริ่มต้นปีใหม่ (เดือนเจียงก็เรียก) แล้ววนไปจนถึงเดือน 12 เป็นเดือนสุดท้ายในแต่ละเดือนมีประเพณีประจำเดือน ประเพณีเหล่านั้นส่วนใหญ่เป็นเรื่องพุทธศาสนา เพื่อให้ได้โอกาสทำบุญด้วย ได้แก่ ประเพณีบุญเข้ากรรม บุญคูณลาน บุญข้าวจี บุญพระเวส บุญสงกรานต์ บุญบั้งไฟ บุญซำฮะ บุญเข้าพรรษา บุญข้าวประดับดิน บุญข้าวสาก บุญออกพรรษา และบุญกฐิน เป็นต้น และมีผู้สูงอายุหลายท่านกล่าวถึงฮิตสิบสองไว้คล้าย ๆ กัน จะต่างบ้างก็เพียงเล็กน้อย ทั้งนี้เพราะครั้งโบราณคดียังไม่มีเจริญ อาศัยการบอกเล่าจดจำกันมาเป็นส่วนใหญ่ ที่เขียนไว้นั้นเป็นส่วนน้อย ซึ่งฮิตสิบสองเป็นประเพณีท้องถิ่นที่แสดงออกทางขนบธรรมเนียมประเพณีที่เกี่ยวกับวิถีชีวิตของสังคมในภาคอีสาน ที่เต็มไปด้วยความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ การเสียสละแรงกายแรงใจเพื่อการกุศล ความสามัคคี ตลอดจนความกตัญญูรู้คุณ แต่เนื่องจากในปัจจุบันกระแสการเปลี่ยนแปลงในยุคโลกาภิวัตน์มีผลกระทบต่อประเพณีท้องถิ่น ขนบธรรมเนียมและวัฒนธรรมมวลชนแผ่กระจายไปทั่ว และมีผลทำให้การเปลี่ยนแปลงในวิถีชีวิตและสังคมไทย โดยเฉพาะทำให้เกิดอำนาจนิยม วัตถุนิยม การเปลี่ยนแปลงนี้ทำให้เกิดความสับสนในเรื่องมโนทัศน์และค่านิยมมีความขัดแย้งระหว่างบทบาทและหน้าที่ของบุคคลสถาบันต่าง ๆ มากขึ้น ส่งผลกระทบให้ระบบโครงสร้าง และแบบแผนประเพณีดั้งเดิมที่ดั้งเดิมแปรเปลี่ยนไปด้วย จึงทำให้ประเพณีท้องถิ่น และวัฒนธรรมชุมชนคลายความเข้มแข็งลง การจะรักษาประเพณีเหล่านี้ให้ดำรงต่อไปได้นั้น จึงต้องอาศัยการปลูกฝังทั้งโดยตรงคือการสอน การบอกเล่า และทางอ้อมโดยผ่านสื่อต่าง ๆ ทั้งหนังสือพิมพ์ วิทยุโทรทัศน์ (อนูสรณ์ สุนทรพงศ์ และเชษฐา โพธิ์ประทับ, 2542 : บทคัดย่อ)

ด้วยเหตุนี้คณะผู้วิจัยจึงสนใจที่จะศึกษาถึงผลกระทบการเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยที่มีต่อประเพณีท้องถิ่นในเขตอีสานใต้ ซึ่งคณะผู้วิจัยได้ทำการศึกษาประเพณีท้องถิ่นที่มีความเด่นชัดทางวัฒนธรรม และการท่องเที่ยว ซึ่งได้มีการปฏิบัติสืบทอดกันมาตั้งแต่เดิมจนถึงปัจจุบัน ซึ่งมีเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมที่น่าสนใจ ได้แก่ ประเพณีบุญบั้งไฟในกลุ่มไทยลาว กิ่งอำเภอแคนดง จังหวัดบุรีรัมย์ และประเพณีแซน โคนตาในกลุ่มไทยเขมร อำเภออุบลรัตน์ จังหวัดศรีสะเกษ ประเพณีท้องถิ่นดังกล่าวนี้สามารถสะท้อนให้เห็นประเพณีของสังคมภาคอีสานตั้งแต่สังคมประเพณีเดิมจนมาถึงช่วงเปลี่ยนผ่านเข้าสู่การเปลี่ยนแปลงของสังคมสมัยใหม่ในปัจจุบัน และมีการพัฒนาการภายใต้บริบทของสังคมไทยที่มีการเปลี่ยนแปลงในปัจจุบันอย่างไร และประเพณี

ดังกล่าวจะมีผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงและมีแนวโน้มในการดำรงคงอยู่ในปัจจุบันอย่างไรบ้าง เพื่อเป็นข้อมูลพื้นฐานในการฟื้นฟูและสืบทอดประเพณีดังกล่าวไว้คู่กับสังคมอีสานได้สืบต่อไป

วัตถุประสงค์ในการวิจัย

1. เพื่อศึกษาผลกระทบการเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยปัจจุบันที่มีต่อประเพณีท้องถิ่น
2. เพื่อศึกษาแนวโน้มการดำรงคงอยู่ของประเพณีท้องถิ่นในเขตอีสานใต้
3. เพื่อเปรียบเทียบผลกระทบการเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยปัจจุบันที่มีต่อประเพณีท้องถิ่น ที่ยังมีการดำรงคงอยู่ในเขตอีสานใต้

คำถามหลักในการวิจัย

1. แนวโน้มการดำรงคงอยู่ของประเพณีท้องถิ่น ยังคงมีอยู่ในเขตอีสานใต้หรือไม่
2. การเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยมีผลกระทบต่อประเพณีท้องถิ่นอย่างไร
3. ประเพณีท้องถิ่นที่ยังมีการดำรงคงอยู่ในเขตอีสานใต้มีอะไรบ้าง แตกต่างกันอย่างไ

ขอบเขตของการวิจัย

ผู้วิจัยได้กำหนดขอบเขตดังนี้

ขอบเขตด้านเนื้อหา ศึกษาเกี่ยวกับประเพณีท้องถิ่น ซึ่งได้แก่ ประเพณีบุญบั้งไฟ และ ประเพณีแซนโชนดา

ขอบเขตด้านพื้นที่

ผู้ศึกษาได้เลือกพื้นที่ศึกษา คือ ประเพณีบุญบั้งไฟในกลุ่มไทยลาว กิ่งอำเภอแคนดง จังหวัดบุรีรัมย์ และประเพณีแซนโชนดา ในกลุ่มไทยเขมร อำเภอขุขันธ์ จังหวัดศรีสะเกษ

ขอบเขตด้านประชากร

ผู้ศึกษาได้เลือกกลุ่มตัวอย่างในการศึกษาครั้งนี้คือ กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ผู้สูงอายุ พระภิกษุ ชาวบ้านในกลุ่มไทยลาว และไทยเขมร และสถานที่หน่วยงานที่เกี่ยวข้องในจังหวัดบุรีรัมย์ และ จังหวัดศรีสะเกษ

ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง ได้แก่ กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ผู้สูงอายุ พระภิกษุ ชาวบ้าน ในกลุ่มไทยลาว และไทยเขมร สถานที่หน่วยงาน สถาบันที่เกี่ยวข้องในจังหวัดบุรีรัมย์ และจังหวัดศรีสะเกษ และมีความพร้อมในการตอบแบบสอบถาม มีความรู้ความเข้าใจในประเพณีท้องถิ่น ดีพอสมควร สามารถที่จะแสดงความคิดเห็นได้อย่างเต็มที่

วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษาครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ นำเสนอการวิจัยด้วยวิธีการพรรณนาวิเคราะห์ (Descriptive Analysis) เพื่อศึกษาผลกระทบการเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยที่มีต่อประเพณีท้องถิ่นของอีสานใต้ โดยใช้แบบสอบถามประกอบการสังเกต และการสัมภาษณ์ เป็นเครื่องมือในการศึกษา เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ที่วางไว้

วิธีการเก็บข้อมูลมีดังนี้

1. ขั้นสำรวจและเก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสาร

1.1 ขั้นสำรวจและเก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับประเพณีท้องถิ่น

1.2 สำรวจและรวบรวมข้อมูลเบื้องต้น เกี่ยวกับประเพณีท้องถิ่นในกลุ่มไทยลาว ไทยโคราช และไทยเขมรในจังหวัดบุรีรัมย์ และนครราชสีมา

2. ขั้นสำรวจและเก็บข้อมูลภาคสนาม โดยการใช้การสัมภาษณ์ และการสังเกต และจากเอกสารที่มีการบันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษร ซึ่งผู้วิจัยจะดำเนินการดังนี้

2.1 การสังเกต ผู้วิจัยจะใช้การสังเกต 2 แบบ คือ

2.1.1 การสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม โดยผู้วิจัยจะสังเกตการณ์จัดประเพณีท้องถิ่น ได้แก่ ประเพณีบุญบั้งไฟในกลุ่มไทยลาว กิ่งอำเภอแคนดง จังหวัดบุรีรัมย์ และประเพณีแซนโชนตาในกลุ่มไทยเขมร อำเภอชุมขันธ์ จังหวัดศรีสะเกษ ซึ่งจะใช้วิธีการสังเกตวณอกไม่มีส่วนร่วมในกิจกรรม (Non-Participant Observation) ในขณะที่กำลังดำเนินกิจกรรมอยู่ เป็นการสังเกตพฤติกรรมโดยทั่ว ๆ ไป

2.1.2 การสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participant Observation) โดยผู้วิจัยเข้าร่วมสังเกตและดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ของประเพณีท้องถิ่น พร้อมกับสังเกตสอบถาม เมื่อไม่เข้าใจและมีการจดบันทึก รวบรวมข้อมูล

2.2 การสัมภาษณ์ ผู้วิจัยจะสัมภาษณ์ 2 แบบคือ

2.2.1 แบบมีโครงสร้าง (Structured Interview) เป็นการสัมภาษณ์ ตามแบบที่กำหนดไว้

2.2.2 แบบที่ไม่มีโครงสร้าง (Un- Structured Interview) เป็นการสัมภาษณ์ไปตามสภาพแวดล้อม

การวิเคราะห์ข้อมูล

ผู้วิจัยจะนำข้อมูลที่ได้นับที่กและแจกแจงไว้แล้วมาพิจารณาวิเคราะห์ ดังนี้

1. วิเคราะห์ลักษณะสถานที่ต่างๆไปของการดำเนินกิจกรรมประเพณีท้องถิ่นในเขตอีสานใต้
2. วิเคราะห์ลักษณะแนวโน้มการดำรงคงอยู่ของประเพณีท้องถิ่น ในเขตอีสานใต้
3. วิเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากการรวบรวมข้อมูลที่ได้จากการสังเกต และการสัมภาษณ์

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ประชาชนจะได้ตระหนักถึงความสำคัญของประเพณีท้องถิ่นทั้ง 2 ประเพณี ที่ยังมีการดำรงคงอยู่ในท้องถิ่นของตน
2. ทำให้ชุมชนเห็นคุณค่าเกิดความสามัคคีร่วมมือกันให้ประเพณีท้องถิ่น ยังคงอยู่ตลอดไป เพื่อเป็นประเพณีที่มีการสืบทอดถึงเยาวชนรุ่นหลังต่อไป
3. จะได้ข้อมูลสารสนเทศให้กับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เพื่อสนับสนุน และให้ความร่วมมือให้มีการดำรงคงอยู่ในปัจจุบันต่อไป

ผลที่คาดว่าจะได้รับ

1. ทำให้ทราบแนวโน้มที่ยังมีการดำรงคงอยู่ของประเพณีท้องถิ่น
2. ทำให้ทราบถึงผลกระทบ การเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย ที่มีต่อประเพณีท้องถิ่น เพื่อเป็นแนวทางที่จะส่งเสริม สนับสนุนให้เกิดความร่วมมือ สามัคคีกันให้ยังคงมีการดำรงคงอยู่ในปัจจุบันต่อไป
3. ทราบแนวทางที่ทำให้เกิดความแตกต่างในการดำรงคงอยู่ของประเพณีท้องถิ่น

นิยามคำศัพท์เฉพาะ

ผลกระทบการเปลี่ยนแปลงประเพณีท้องถิ่น หมายถึงประเพณีท้องถิ่นในการศึกษาครั้งนี้ คือประเพณีบุญบั้งไฟของชาวไทยลาว กิ่งอำเภอแคนดง จังหวัดบุรีรัมย์ และประเพณีแซนโดนตา อำเภอชุมขันธ์ จังหวัดศรีสะเกษ ซึ่งประเพณีทั้ง 2 ประเพณีนี้ในปัจจุบันได้รับกระแสการเปลี่ยนแปลงของโลกยุคข้อมูลข่าวสาร ซึ่งมีเทคโนโลยีการสื่อสารสมัยใหม่ และสังคมไทยได้รับผลกระทบจากวิกฤตเศรษฐกิจ ซึ่งการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ทั้งทางด้านเศรษฐกิจและสังคมที่เกิดขึ้นได้ส่งผลกระทบต่อองค์กรและประเพณีวัฒนธรรมชุมชนดั้งเดิมที่ทำให้มีอิทธิพลต่อการดำเนินชีวิต วิถี

ชีวิต ความศรัทธา ความเชื่อ วัฒนธรรม ค่านิยม และทัศนคติของบุคคลเปลี่ยนไปตามอิทธิพลของสังคมไทยในยุคโลกาภิวัตน์

ประเพณีท้องถิ่น หมายถึงขนบธรรมเนียมของภาคอีสานที่เรียกว่า ฮีต 12 หรือ จารีต ประเพณี 12 ประการ หรือประเพณีสิบสองเดือน เป็นวิถีชีวิตและขนบธรรมเนียมที่คนท้องถิ่นอีสานได้ปฏิบัติสืบต่อกันมาจนกลายเป็นประเพณี เป็นประเพณีที่เกิดจากความเชื่อ และสภาพจิตใจ ความรู้สึกนึกคิดของชาวภาคอีสาน เป็นปัจจัยสำคัญที่ช่วยรักษาสภาพสังคมและสถานภาพของสังคมนี้ให้คงอยู่ และเป็นเครื่องเสริมสร้างความรู้สึกเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในหมู่ชาวอีสาน เมื่อมีโอกาสประกอบกิจตามประเพณีในแต่ละเดือนร่วมกัน มีผลทำให้ประเพณีที่เกิดขึ้นนี้เป็นเอกลักษณ์ของภาคอีสานที่แตกต่างจากภาคอื่น อันเป็นธรรมเนียมประเพณีที่ปฏิบัติสืบต่อกันมาแต่บรรพบุรุษ

ประเพณีบุญบั้งไฟ หมายถึง การทำบุญบั้งไฟซึ่งนิยมทำกันในเดือนหกของทุกปีอันเป็นประเพณีท้องถิ่นของชาวอีสานในประเพณีฮีตสิบสอง ซึ่งเป็นฮีตหนึ่งในฮีตสิบสองของชาวอีสาน เป็นประเพณีขอฝนจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งนอกจากจะทำการเพื่อการเสริมสร้างกำลังใจในการทำนาแล้ว ยังแฝงความรื่นเริงสนุกสนานและการทำบุญเลี้ยงพระประกอบกันไป ในที่นี้หมายถึงประเพณีบุญบั้งไฟของชาวไทยลาว กิ่งอำเภอแคนดง จังหวัดบุรีรัมย์ ประจำปี พ.ศ. 2550

ประเพณีแซนโดนตา หมายถึง ประเพณีการเซ่นไหว้บรรพบุรุษของชาวไทยเขมร อำเภوخันธ์ จังหวัดศรีสะเกษ ประจำปี พ.ศ. 2550

การประกอบพิธีกรรมแซนโดนตา หมายถึง พิธีกรรมหนึ่งที่มีความสำคัญยิ่งสำหรับชาวไทย-เขมร การแซนโดนตาของชาวไทย-เขมร แสดงออกให้เห็นถึงการแสดงความกตัญญูต่อบรรพบุรุษ ตลอดจนอุทิศส่วนกุศลให้กับญาติผู้ล่วงลับไปแล้ว เป็นพิธีกรรมที่สร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในสังคม เพราะชาวไทยเขมร มีความเชื่อว่าวิญญาณของบรรพบุรุษผู้ล่วงลับไปแล้วนั้นเป็นผู้สามารถให้คุณและให้โทษแก่ผู้มีชีวิตอยู่ได้ คอยดูแลและปกป้องลูกหลานผู้มีชีวิตอยู่ตลอดเวลา จะจัดพิธีเช่นสรวง เป็นประจำทุกปีในวันแรม 14-15 ค่ำ เดือน 10 ตลอดจนอุทิศส่วนกุศลให้กับบรรดาผู้ล่วงลับไปแล้ว

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับผลกระทบการเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยที่มีต่อประเพณีท้องถิ่นในเขตอีสานใต้ ผู้วิจัยได้ศึกษาค้นคว้าเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องดังนี้

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับประเพณีบุญบั้งไฟ ผู้วิจัยขอเสนอตามลำดับดังนี้

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับผลกระทบทางสังคม

การส่งเสริมการวิจัย สำนักงานการวิจัยแห่งชาติ (2523 : 5) ได้ทำการศึกษาผลกระทบของการท่องเที่ยวของประชาชน โดยกำหนดสมมติฐานไว้ว่า การท่องเที่ยวมีผลกระทบต่อประชาชนทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และสภาพแวดล้อม โดยแยกพิจารณาตามลำดับดังนี้ การท่องเที่ยวมีผลกระทบต่อประชาชนทางด้านเศรษฐกิจในด้านต่าง ๆ เช่น มาตรฐานค่าครองชีพสูง สินค้าอุปโภคและบริโภคจะต้องมีการปรับปรุงให้สอดคล้องกับความต้องการของกลุ่มผู้บริโภค และยังเกิดอาชีพที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยว รายได้จากการท่องเที่ยวจะเป็นแรงจูงใจให้ประชาชนมองเห็นช่องทางสังคมในลักษณะของความสัมพันธ์กับค่านิยม เช่น คนที่อยู่ในประเทศที่มีนักท่องเที่ยวมากจะมีค่านิยมทันสมัยเท่าคนที่อยู่ในแหล่งท่องเที่ยวน้อย การท่องเที่ยวมีผลกระทบต่อประชาชนทางวัฒนธรรม ในลักษณะความสัมพันธ์กับการใช้ภาษา และการแต่งกาย ซึ่งผลการวิจัยตรงตามสมมติฐานที่กำหนดไว้การพัฒนา

บุญสนอง บุญโยทยาน (2525 : 14) ได้กล่าวถึงผลกระทบทางสังคมของมนุษย์ การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในสังคมนั้นเป็นผลมาจากวัฒนธรรม ซึ่งในแต่ละสังคมจะมีวัฒนธรรม ส่วนใหญ่ครอบคลุมไปทั่วทุกส่วนของชีวิตในสังคมมนุษย์แต่อาจมีวัฒนธรรมย่อย (Subculture) ซึ่งเป็นวัฒนธรรมของคนบางกลุ่ม บางเชื้อชาติแพร่เข้ามาและทำให้สังคมนั้นเกิดการเรียนรู้ พร้อมทั้งสังสมไว้เพื่อถ่ายทอดให้สมาชิกรุ่นต่อไป

ประมวญ ดิดคินสัน (2525 : 198-199) ได้กล่าวว่ากลุ่มชาติพันธุ์ไทย-ลาวได้อพยพเข้ามาสู่ดินแดนอีสานของประเทศไทยเพื่อสร้างบ้านแปลงเมืองนั้นจะเดินทางเข้ามา 2 สาย คือ สายได้อพยพเข้ามาตั้งหลักแหล่งอยู่บริเวณจังหวัดอุบลราชธานี จังหวัดสกลนคร และจังหวัดกาฬสินธุ์ ส่วนสายที่สองเป็นสายที่ติดตามเจ้าหัวครูยอดแก้ววัดโพธิ์สะเม็ก จากนครเวียงจันทร์ข้ามแม่น้ำโขงมุ่งสู่จังหวัดนครพนมมุ่งลงตะวันออกเฉียงใต้สู่แดนเขมร ย้อนมาตามลำแม่น้ำโขงสู่นครจำปาศักดิ์แล้วแผ่มาทางตะวันตก ซึ่งได้แก่สายของเจ้าแก้วมงคล ส่วนบุตรหลานของเจ้าแก้วมงคลนี้เองได้ไปสร้างบ้านเมืองขึ้นที่บริเวณตอนกลางของภาคอีสาน ของประเทศไทยรวมทั้งหมด 16 เมือง

อุทัย หิรัญโค (2526 : 10-11) ได้กล่าวถึงผลกระทบที่เกิดจากกระบวนการดูดกลืนทางวัฒนธรรมว่า การดูดกลืนหรือทำให้นุคคลกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งยอมรับ โดยทั่วไปให้เข้ากับวัฒนธรรมของกลุ่มอื่น และละทิ้งวัฒนธรรมเดิมของตัวเองจะใช้เวลานานน้อยเพียงใด ปฏิพัทธ์ทางสังคมต่อกันนั้นมีวัฒนธรรมคล้ายคลึงกัน เมื่อมีการยอมรับวัฒนธรรมเกิดขึ้น กลุ่มแรกที่จะทำหน้าที่ในการขัดเกลาทางสังคม คือ ครอบครัว เมื่อโตขึ้นการติดต่อกับคนอื่นหรือประกอบอาชีพในหน่วยงานใด ก็จะมีการขัดเกลาหน้าที่ทางสังคมให้ด้วย

กิตติพงษ์ ประชุมแดง (2532 : 96) ได้ศึกษาวิจัยเรื่องผลกระทบทางเศรษฐกิจสังคม จากการพัฒนาการท่องเที่ยวต่อชาวบ้านคูเต๋อ ตำบลแจระแม อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี พบว่า การท่องเที่ยวทำให้เกิดผลกระทบต่อชาวบ้านดังนี้ด้านเศรษฐกิจเกี่ยวกับการประกอบอาชีพชาวบ้าน ส่วนใหญ่จะทำงานในหมู่บ้าน บางส่วนอพยพไปทำงานด้านบริโศคพบว่าประชากรมีการบริโศคมากกว่าเดิม มีการใช้เทคโนโลยีและสิ่งอำนวยความสะดวกมากขึ้นนอกจากนี้ยังส่งผลกระทบต่อ การลงทุนของชาวบ้านทำให้ชาวบ้านรู้จักลงทุนประกอบธุรกิจมากขึ้นก้านสังคมการท่องเที่ยวที่ยังได้ก่อความแก่ชาวบ้านทำให้ชาวบ้านเป็นอย่างมาก ด้านวัฒนธรรมประเพณี ทำให้วัฒนธรรมสังคม เมืองเข้าสู่หมู่บ้าน ด้านการพัฒนาท้องถิ่น พบว่า การท่องเที่ยวก่อให้เกิดการทำลายสภาพแวดล้อม ทางธรรมชาติ เนื่องจากการขาดการอนุรักษ์ ด้านค่าครองชีพทำให้ค่าครองชีพภายในหมู่บ้านสูง เนื่องจากชาวบ้านต้องพึ่งสินค้าจากในเมืองและการใช้จ่ายอย่างฟุ่มเฟือยของนักท่องเที่ยว ด้าน การศึกษา พบว่าแม้การเรียนต่อของเยาวชนในหมู่บ้านจะน้อย แต่เพราะเกิดปัจจัยด้านอื่น ๆ ไม่ใช่ จากการท่องเที่ยว ผลกระทบต่อปัญหาสังคมพบว่า การท่องเที่ยวได้ก่อให้เกิดปัญหาด้านการพนัน และยาเสพติดมากที่สุด นอกจากนี้จะก่อให้เกิดปัญหาอาชญากรรม โจรผู้ร้าย ปัญหาโสเภณี หรือการ มั่วสุมทางเพศบริเวณแหล่งท่องเที่ยว

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับตำนานและความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับประเพณีบุญบั้งไฟ

ความเชื่อของคนไทยในภาคอีสานนั้น ยึดมั่นความเชื่อในเรื่องผีเชื่อวิญญาณมากกว่าคนไทย กลุ่มอื่น เห็นได้จากจาริต 12 เดือนหรืออิตสิบสองของชาวอีสาน มีการบ่งบอกถึงการทำพิธีบูชาเช่น สรวงผีวิญญาณ จากการศึกษาวรรณกรรมอีสานพบว่า มีวรรณกรรมอยู่มากมายที่ตอบสนองความ เชื่อภูตผี เชื่อวิญญาณ เช่น บทสวดสู่ขวัญ บทสวดพิธีขอฝน และวรรณกรรมอื่น ๆ

บทสวดในพิธีขอฝน เป็นการผสมผสานระหว่างความเชื่อทางศาสนาพุทธในอีสานได้อย่าง กลมกลืน พิธีกรรมขอฝนจึงเกิดขึ้นเนื่องด้วยความเชื่อภูตผีวิญญาณ ผนวกเข้ากับพิธีกรรมทางพุทธ ศาสนา เช่น วรรณกรรมเรื่องพระยาคันคาก บทสวดมนต์คาถาปลาต่อ นอกจากนี้การเช่นสรวงที่ เกิดจากความเชื่อ ได้แก่ วรรณกรรมเรื่องท้าวผาแดงนางไอ่

พระมหาปริชา ปริญญาโน (2495 : 91-92) เล่าถึงมูลเหตุการทำบุญบั้งไฟว่า บนสวรรค์ชั้น พามิเทพบุตรนามว่า วัสสการเทพบุตร เทพบุตรองค์นี้เป็นผู้บันดาลให้ฝนตกลงมายังโลกมนุษย์ สิ่ง หนึ่งที่เทพเจ้าองค์นี้ชอบคือ การบูชาไฟ ไครบูชาไฟถือว่าบูชาท่าน แล้วท่านจะบันดาลให้ฝนตกตาม ฤดูกาล อาศัยเหตุนี้คนจึงบูชาไฟด้วยการทำบุญบั้งไฟและถือเป็นประเพณีจนทุกวันนี้

พระยาอนุমানราชชน (2506 : 177) เขียนประเพณีเกี่ยวกับเทศกาลกล่าวถึงประเพณีในช่วง เทศกาลต่าง ๆ เช่น สงกรานต์ ประเพณีเดือนหก ประเพณีเข้าพรรษา เนื้อหากกล่าวถึงประเพณี เกี่ยวกับเทศกาลตามความคิดความเชื่อของคนไทย

พระยาสังฆาภิรมย์ (2507 : 104-106) ได้กล่าวถึงเรื่องนาควไว้ว่า พระยานาคเป็นโอรสของ พระกัศยปและนางกัทธูที่อาศัยอยู่เมืองบาดาล นาคจะปรากฏตัวในลักษณะที่เป็นงูมีหงอน มีบทบาท ในลักษณะต่างๆ คือ เป็นบัลลังก์ให้พระวิษณุเป็นเชือกผูกเรือของท้าวสัตยพรตและพระมนูไว้กับ กระโถงปลาเมื่อน้ำท่วมโลกและเป็นเชือกพันภูเขาเพื่อกวนน้ำอมฤต ในทางด้านศาสนามุจลินทร์ นาคได้ขดตัวเป็นแท่นแล้วแผ่พังพานบังแดดฝนถวายแด่พระพุทธเจ้า

จารุบุตร เรื่องสุวรรณ (2519 : 153) เขียนไว้ในของดีอีสานที่เกี่ยวข้องกับประเพณีบั้งไฟว่า ในแง่ยุทธศาสตร์ นับว่าบรรพบุรุษชาวอีสาน ท่านฉลาดล้ำจริง ๆ กล่าวคือการทำบั้งไฟนั้นเท่ากับการเตรียมพร้อมที่จะทำศึกสงคราม เป็นการฝึกฝนให้ชาวบ้านรู้จักวิธีการผลิตดินปืนหรือดินระเบิด ความจริงบั้งไฟก็คือ จรวดชนิดหนึ่งนั่นเอง การจุดบั้งไฟกันมาก ๆ ก็เท่ากับเป็นการแสดงแสนยานุ ภาพทางด้านอาวุธยุทธโศปกรณ์ ชาวอีสานสามารถทำบั้งไฟเป็นกันทุกหมู่บ้าน

เบญจมาศ เกตุแก้ว (2521 : 1) เขียนถึงประเพณีบุญบั้งไฟไว้ว่าเป็นประเพณีที่สำคัญของ คนอีสาน เพราะต่างเชื่อกันว่าถ้าไม่ทำประเพณีนี้ฝนจะไม่ตก ประเพณีบั้งไฟสะท้อนให้เห็นชีวิต ความเป็นอยู่ของคนภูมิภาคแถบนี้เป็นอย่างยิ่ง เพราะแสดงให้เห็นถึงการต่อสู้สภาพภูมิศาสตร์ที่ แห้งแล้งกันดารเพื่อความอยู่รอดของชีวิต ทั้งยังเป็นงานบุญที่มีศาสนาที่เกี่ยวข้องเป็นการละเล่นที่ สนุกสนานอย่างหนึ่ง ปัจจุบันความคิดเรื่องเทพเจ้าเป็นผู้นำคนต่าง ๆ จะลดลงไป วิทยาศาสตร์ และวิทยาการใหม่ ๆ ได้เข้าสู่ดินแดนอีสานแต่วิทยาการใหม่ ๆ ก็ช่วยอะไรไม่ได้มาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งการขาดแคลนกำลังเงินในการแก้ปัญหาของภาคนี้ แต่อย่างไรก็ตามประเพณีนี้ก็ยังเป็น ประเพณีดั้งเดิมที่เป็นมรดกตกทอดสืบมา สมควรที่จะรักษาไว้เพื่อเป็นเอกลักษณ์ของอีสานต่อไป คณะกรรมการกลุ่มโรงเรียนมัธยมศึกษาตอนปลาย เขตการศึกษา 10 (2521 : 54) ได้กล่าวถึง ประเพณีทำบุญบั้งไฟไว้ว่า ถ้ามองตั้งแต่ศาสนาพราหมณ์ยุคต้นเป็นประเพณีสืบต่อกันมาตามตำนาน ได้กล่าวไว้ว่า พญาแถนเป็นเจ้าของฝน เป็นเทวดาผู้มีหน้าที่ควบคุมฝนให้ตกต้องตามฤดูกาล หากทำ การเช่นสรวงบูชาให้พญาแถนพอใจ ท่านก็จะได้อนุเคราะห์ให้ฝนตก จากเรื่องเล่ากล่าวไว้ว่า เมือง พญาคันคาก (คางคก) เกิดแห้งแล้งเลยสู้รบกันกับพญาแถน ผลปรากฏว่าพญาแถนสู้ไม่ได้ จึงตกลง ทำสัญญากันว่าจะทำบุญบั้งไฟถวายแถน (ถวายพญาแถน)

ธวัช ปุณโณทก (2522 : 237-247) ได้กล่าวถึงวรรณกรรมพุทธศาสนาเรื่องพญาคันคาก (คางคก) ว่าเป็นความเชื่อของชาวอีสานที่ใช้ในพิธีกรรมขอฝนเช่นเดียวกับการแห่บั้งไฟและมักจะ ทำควบคู่กันไป ในการเทศน์เรื่องพญาคันคากนั้นชาวบ้านจัดพิธีใหญ่เริ่มต้นจากการจัดสถานที่และ นิมนต์พระสวดคาถาปลาช่อน (ปลาช่อน) วันละ 108 จบ 3 วัน และนิมนต์พระมาเทศน์ 2 ธรรม มาสน์เรื่องพญาคันคาก เนื้อเรื่องกล่าวถึงเจ้าเมืองอินตะปัตถนครมีโอรสออกมาผิวพรรณเหมือน คางคกแต่สีเหลืองเหมือนทองคำ (ฝนว่านางเทวีประสูตกุมารน้อยผิวพางเนื้อคือโสมคันคาก แต่ว่า

รูปแจ่มเจ้าเหลืองเหลืองดั่งคำ) เมื่อท้าวคันคากเจริญวัยก็อยากได้นางเทวีที่มีโฉมงามมาเป็นภรรยา แต่หาไม่ได้ พระราชบิดาก็พยายามปลอมโยนเพราะตนเองนั้นรูปชั่วตัวดำแต่ท้าวคันคากหาได้ลดความพยายามไม่ในที่สุดท้าวคันคากจึงได้อริษฐานว่าหากตนเองมีบุญบารมีที่ได้สร้างไว้เมื่อชาติปางก่อนขอให้ได้หญิงงามมาเป็นภรรยาตามประสงค์ จึงร้องถึงพระอินทร์จึงช่วยเนรมิตปราสาทให้พร้อมทั้งน่านางแก้วเทวีมาให้เป็นเมียด้วย แต่เป็นว่าท้าวคันคากรูปร่างอัปลักษณ์มากจึงแปลงกายให้เป็นหนุ่มรูปงามทั้งสองอาศัยอยู่ในปราสาท พระเจ้าอินละปัตถนครทราบเรื่องราวก็ดีพระทัย และเห็นว่าพระราชโอรสหมดเวรหมดกรรมแล้ว จึงสละราชสมบัติให้ครองเมือง เมื่ออภิเษกท้าวคันคากครองเมือง พญาเถนไม่พอใจเพราะเห็นว่าท้าวคันคากมีอิทธิฤทธิ์มากเกรงว่าจะเป็นภัยต่อตน จึงหาทางกลั่นแกล้งไม่ให้ฝนตกบนพื้นโลก ทำความเดือดร้อนไปทั่วพื้นพิภพท้าวคันคากจึงต่อสู้กับพญาเถน ในที่สุดพญาเถนแพ้อิทธิฤทธิ์ของท้าวคันคาก จึงต้องยอมให้ฝนตกยังพื้นพิภพตามคำสั่งของท้าวคันคาก ในการต่อสู้ครั้งนี้เป็นมหายุทธทีเดียว กล่าวคือท้าวคันคากได้พาบริวารอันมีกบเจียดและหมูส์ตัวไปต่อสู้กับพญาเถน พญาเถนจึงเสกภูให้มาจับพวกกบเจียดกิน ท้าวคันคากจึงจัดให้เหยี่ยว แร้ง มาช่วยกันกำจัด จนนั้นสัตว์ดังกล่าวจึงเป็นศัตรูกันตั้งแต่นั้นมา

สิริวัฒน์ คำวันสา (2523 :: 47) ได้กล่าวถึงวรรณกรรมท้าวผาแดงนางไอ่ว่า เกี่ยวข้องกับความเชื่อในประเพณีบุญบั้งไฟคือ เมื่อถึงเดือนหกบุญบั้งไฟได้มีใบบอกไปยังหัวเมืองต่าง ๆ ที่เป็นเมืองบริวารให้นำบั้งไฟไปจุดในงาน ท้าวผาแดงซึ่งไม่ได้รับใบบอกแต่ทราบข่าวจึงจัดบั้งไฟไปร่วมบุญด้วยจนเกิดเป็นตำนานความรักเป็นวรรณกรรมต่อมา

พิชัย น้อยวัฒน์ (2523 : 50-61) ได้กล่าวถึงประวัติอำเภอสุวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด ไว้ว่าเป็นเมืองเก่าแก่ทางประวัติศาสตร์ ในระยะเวลาต่อมาได้กลายเป็นเมืองร้างว่างจากผู้อยู่ปกครองเมือง จนกระทั่งในช่วงสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย เจ้าสร้อยศรีสมุทรพุทธางกูรผู้ครองนครจำปาศักดิ์ ได้สั่งให้อาจารย์แก้วมาตั้งเมืองทุ่ง ซึ่งต่อมาได้กลายเป็นเมืองสุวรรณภูมิสืบมา นอกจากนี้ได้กล่าวถึงหลักฐานทางโบราณคดี สถานที่ที่น่าสนใจ และน่าท่องเที่ยวของอำเภอสุวรรณภูมิ เช่น พระธาตุพระโมคคัลลาน์ บ่อพันขันปู่พระ โกนา และยังกล่าวถึงความสามัคคีในการรักษาขนบธรรมเนียมประเพณีอันดีงามของชาวอำเภอสุวรรณภูมิ โดยได้มีการจัดงานประเพณีบุญบั้งไฟเป็นประจำทุกปี และในแต่ละปีมีการประกวดบั้งไฟที่สวยงาม

จารุวรรณ ธรรมวัตร (ม.ป.ป. : 10) กล่าวถึงมูลเหตุการทำบั้งไฟไว้ดังนี้ พญาเถนเป็นเทพดาผู้มีหน้าที่ควบคุมฟ้าฝนให้ตกต้องตามฤดูกาล หากทำการเช่นบวงสรวงให้พญาเถนพอใจ ท่านก็จะอนุเคราะห์ให้การทำนาในปีนั้นได้ผลบริบูรณ์ ตลอดจนบันดาลให้ข้าวปลาอาหารอุดมสมบูรณ์โดยเฉพาะอย่างยิ่งหากหมู่บ้านใดทำบุญบั้งไฟติดต่อกันมาถึงสามปี ข้าวปลาอาหารในหมู่บ้านนั้นจะบริบูรณ์มิได้ขาด

จารุวรรณ ธรรมวัตร (2524 : 20-35) เขียนหนังสือเรื่องขนบธรรมเนียมประเพณีของอีสานว่า ในเทศกาลบุญเดือนหกหรือบุญบั้งไฟนั้นจะมีการขับร้องกาพย์เห่บั้งไฟซึ่งใจความของกาพย์เห่จะเป็นการขอเหล่าไท่แล้วให้พร มูลเหตุของการทำบั้งไฟ วิธีการทำบุญและการเห่บั้งไฟ

บุญส่ง คุรุศรี และปริดา ชูรัตน์ (2524 : 18-22) ศึกษาประวัติความเป็นมาของประเพณีบุญบั้งไฟว่ามาจากนิทานพื้นบ้านเรื่องผาแดงนางไอ่ และเรื่องพญาคันคาก การทำบุญบั้งไฟเชื่อว่าทำไปเพื่อเป็นการขอฝนจากพญาแถน ปัจจุบันพิธีกรรมได้เปลี่ยนแปลงไปจากเดิม คือไม่มีการแข่งขันแข่งกลอง แต่ละคุ้มไม่นิยมทำบั้งไฟเองและมักไปจ้างผู้อื่นทำ ด้านความเชื่อสืบทอดความเชื่อเดิม จากบรรพบุรุษปัจจุบันงานประเพณี บุญบั้งไฟ ได้เปลี่ยนแปลงไปมากเนื่องจากการได้รับการส่งเสริมจากการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย และการเปลี่ยนของสภาพสังคมปัจจุบัน

ปรีชา พิณทอง (2525 : จ) เขียนหนังสือประเพณีโบราณไทยอีสานได้กล่าวถึงประเพณีต่าง ๆ ของชาวอีสานที่ปฏิบัติในรอบ 2 เดือน ประเพณีที่จำเป็นจนทำให้ชาวอีสานส่วนมากนิยมนับถือปฏิบัติกันตลอดจนถึงทุกวันนี้

สุเมธ ชุมสาย ณ อยุธยา (2525 : 20) ได้กล่าวเกี่ยวกับประเพณีบุญบั้งไฟไว้ว่าการขอฝนอีกวิธีหนึ่งก็คืองานบั้งไฟ งานนี้ทำกันอย่างแพร่หลาย ในระดับชาวบ้าน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในภาคอีสาน กล่าวกันว่า พิธีมีต้นกำเนิดจากกษัตริย์เขมร ผู้ครองราชย์อยู่ที่หนองหาน ครั้งหนึ่งคืนฟ้าอากาศเกิดแห้งแล้งขึ้นเป็นพิเศษ จึงทรงโปรดให้สร้างบั้งไฟแล้วยิงขึ้นไปในท้องฟ้าเพื่อสนองพระทัยพระศิวะ หรือพระอิศวร ซึ่งชาวบ้านเรียกว่าแถน ผู้ซึ่งประทานฝนโปรยลงมา

พระอริยานุวัติ เขมจารี (2526 : 34 – 36, 51) ได้กล่าวถึงประเพณีบุญบั้งไฟสรุปได้ว่าเป็นการจุดบั้งไฟบูชาพญาแถน ที่รบแพ้พญาคันคาก และสัญญาจะส่งฝนมาให้เพื่อให้ชาวนาได้ทำนาทุกปี จึงเกณฑ์อาราธนาคุณนาให้น้ำตัวเท่าน้ำตัวเท่าน้ำตัว จนถึงปัจจุบันนาจึงเป็นเครื่องหมายการให้ฝน ในตำนานพญาคันคากนี้ มีในฝนหน้าแล้งประชาชนจะนิมนต์พระสงฆ์ เทศน์ลำพญาคันคาก แต่งเครื่องสักการบูชาให้ถูกต้องตามประเพณี ฟ้าฝนจะตกลงมาให้ได้ทำนา ในพิธีนั้น ทำบั้งไฟจุดบูชาพญาแถนหลวงในการจบพิธีเทศน์

บุญเลิศ สดสุขาติ (2526 : 9) กล่าวถึงการทำบั้งไฟว่ามีตำนานเล่าถึงเมืองธิดานนครของท้าวพญาขอมเกิดแล้งหนัก ท่านจึงกล่าวประกาศให้เมืองต่าง ๆ ทำบั้งไฟมาแข่งกัน ของใครขึ้นสูงที่สุดเป็นผู้ชนะและจะได้อภิเษกสมรสกับราชธิดาคือ นางไอ่ ผลการแข่งขันจุดบั้งไฟปรากฏว่าท้าวผาแดงเป็นผู้ชนะเลิศเมื่อพญาขอมสิ้นพระชนม์ ท้าวผาแดงได้ครองเมืองสืบต่อมาด้วยความสุขสงบและราบรื่น กล่าวถึงท้าวภักดีบุตรพญานาคเคยเป็นคู่ครองของนางไอ่ในชาติปางก่อนยังมีความอาวรณ์ถึงนางจึงได้แปลงกายเป็นกระรอกเผือกมาให้นางไอ่เห็น เมื่อนางไอ่เห็นก็อยากได้กระรอกนั้นเป็นกำลัง นางไอ่ได้สั่งให้บริวารให้ช่วยกันจับบังเอิญบริวารยิงธนูถูกกระรอกเผือกถึงแก่ความ

ตาย ก่อนตายภักดีได้อธิษฐานให้ร่างกายของตนใหญ่โตแม้คนจะเชือดเนื้อไปกินมากมายอย่างไรก็อย่าให้หมด ใครที่กินเนื้อตนให้ถึงแก่ชีวิตพร้อมกันและก็ขอให้แผ่นดินถล่มเมืองรัตนครถึงแก่จมหายไปกลายเป็นหนองหาน ท้าวผาแดงและนางไวยายามขี่ม้าหนีแต่หนีไม่รอดได้เสียชีวิตในคราวนี้ด้วยจากผลแห่งกรรมดีที่สร้างไว้ท้าวผาแดงได้ไปจุติเป็นเทพเจ้าบนสวรรค์ชื่อพญาแถน การที่ทำบุญบั้งไฟก็เพื่อเป็นการบูชาพญาแถนเป็นแน่นอน

บั้งไฟมีความเกี่ยวข้องกับชีวิตคนอีสานในฐานะเป็นเครื่องมือในพิธีขอฝน บั้งไฟมีหน้าที่รับใช้ชาวอีสานมานาน จนนับเป็นประเพณีที่สำคัญในฮีตสิบสองหรือประเพณีประจำสิบสองเดือน เรียกว่า บุญเดือนหกนับว่าเป็นพิธีขอฝนที่จัดขึ้นอย่างเอิกเกริกที่สุด มีจำนวนคนเข้าร่วมงานมากที่สุด ลงทุนมาก มีประเพณีประกอบ หรืองานเสริมติดตามมาอีกหลายงาน เช่น งานบวชนาค งานฮอด สรงน้ำพระสงฆ์ สรงน้ำพระพุทธรูป งานถือน้ำพระพิพัฒน์ต่อพระพุทธรูปเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ และต่อแผ่นดิน การเส็งกลอง การผูกเสี่ยว ตลอดจนประเพณีการต่อสู้เพื่อพิสูจน์ฝีมือของชายชาตรี กล่าวได้ว่าชาวอีสานใช้บั้งไฟเป็นสื่อในการชักนำประชาชนให้ทำบุญเป็นสื่อในการติดต่อระหว่างมนุษย์กับพญาแถนซึ่งอยู่ในสวรรค์ชั้นฟ้า ชาวบ้านเชื่อกันว่าเมื่อได้จุดบั้งไฟขึ้นไป “ถวาย” พญาแถนแล้ว ฝนก็จะตกตามฤดูกาล ชาวไร่ชาวนาก็ลงมือไถหว่านปักดำข้าวกล้าต่อไป

จารุบุตร เรื่องสุวรรณ (2527 : 69) กล่าวถึงมูลเหตุแห่งการทำบั้งไฟไว้ว่าการทำบุญบั้งไฟเป็นการทดสอบความพร้อมของประชาชนว่า มีความสามัคคีกันดีหรือไม่และเป็นการเตรียมอาวุธไว้ป้องกันสังคมของตนเอง เพราะสิ่งที่ใช้ทำบุญบั้งไฟคือดินปืน นอกจากนี้ยังเป็นโอกาสให้ประชาชนมาร่วมชุมนุมกันเพื่อเปิดโอกาสให้มีการแสดงการละเล่นจนสุดเหวี่ยง ให้มีความสุขสนุกสนานเบิกบานใจก่อนที่จะลงมือทำงานหนักประจำปีได้แก่ การทำนา

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับประเพณีบุญบั้งไฟและความเชื่อที่เกี่ยวข้อง

พระยาอนุমানราชชน (2508 : 254-265) ได้ศึกษาเรื่องประเพณีพบว่าในสมัยสุโขทัยได้มีการละเล่นเผาเทียนไฟ ซึ่งเป็นการเล่นที่สนุกสนานผู้คนนิยมเบียดกันเข้ามาดูมาก และได้ให้ทรรศนะว่าการเล่นไฟคราวนั้นคงทำขึ้น เนื่องในงานสมโภชบูชา นอกจากนี้ได้กล่าวถึงดอกไม้ไฟว่าเริ่มมีมาก่อนสมัยประวัติศาสตร์ โดยมนุษย์ได้รู้จักเอาดินประสิวผสมกับถ่านใช้เป็นเชื้อเพลิงในปณณโณวาทคำฉันท์ก็ได้กล่าวถึงการจุดดอกไม้ไฟบูชาพระพุทธบาท เช่น กรวดซึ่งกรวดนี้ ถ้ามีขนาดใหญ่ก็เรียกว่า บ้องไฟ หรือบั้งไฟ

สงวน โชติสุวรรณ์ (2511 : 303-306) ได้ศึกษาเกี่ยวกับประวัติประเพณีภาคเหนือพบว่าประเพณีบางอย่างคล้ายคลึงกับภาคอีสาน แสดงให้เห็นว่ามีรากเหง้าดั้งเดิมมาจากแหล่งเดียวกัน ดังเช่นประเพณีจุดบั้งไฟ ซึ่งชาวภาคเหนือจะเรียกบั้งไฟว่า จีบอกไฟก่อนนำไปจุดจะมีการแห่บั้งไฟอย่างสนุกสนานและมีการประกวดแข่งขันบั้งไฟเพื่อชิงรางวัลกันด้วย

ฉันท สุวรรณบุญ (2513 : 64-68) ได้ศึกษาเกี่ยวกับประเพณีบุญบั้งไฟไว้ว่า ได้พัฒนามาจากการเผาเทียนเล่นไฟในสมัยสุโขทัย ในสมัยอยุธยา ก็มีการเล่นตรวจเพื่อบูชาพุทธบาทซึ่งตรวจหรือกวัดนี้ได้พัฒนาเป็นบั้งไฟในระยะต่อมา และได้ให้ทรรศนะว่าการจัดงานประเพณีบุญบั้งไฟแสดงให้เห็นถึงความสามัคคีความเจริญรุ่งเรืองแห่งชีวิตและสังคมของชาวอีสาน ซึ่งถือเป็นวัฒนธรรมอันดีงานควรแก่การรักษาให้คงอยู่คู่กับชาวอีสานตลอดไป

พระยาอนุมานราชชน (2514 : 37) ได้อธิบายความหมายของประเพณีไว้ในหนังสือ วัฒนธรรมประเพณีต่าง ๆ ของไทยว่าประเพณีหมายถึงความประพฤติของชนกลุ่มหนึ่งในที่แห่งหนึ่งถือเป็นแบบแผนกันมาอย่างเดียวกัน และสืบทอดกันมานาน ถ้าใครในหมู่พวกเดียวกันประพฤติออกนอกแบบก็ผิดประเพณีหรือผิดจารีตประเพณี

พระยาอนุมานราชชน (2515 : 100-104) ได้กล่าวถึงบุญบั้งไฟของชาวอีสานว่าในงานจะมีการแห่บั้งไฟเพื่อบูชาเทวดา และการประกวดบั้งไฟ ซึ่งมักจะมีคำหยาบ นอกจากนี้ยังกล่าวถึงการทำรูปคนด้วยฟางมัดเป็นรูปหญิงชายกอดกันเรียกว่า ปู่แถมย่าแถม โดยสร้างเป็นหุ่นเข้าร่วมขบวนแห่ ได้สรุปเรื่องแห่บั้งไฟว่า เป็นพิธีเกี่ยวเนื่องกับความเจริญงอกงามที่มีมาแต่โบราณกาลทั้งนี้เป็น การบังคับให้ผีสาธเทวดาซึ่งมีอำนาจแฝงอยู่ในธรรมชาติ ให้อำนวยสิ่งที่ตนต้องการโดยมีพืชพันธุ์ ธัญชาติเจริญงอกงามเป็นต้น หลังจากนั้นได้ให้ทรรศนะว่าควรรักษาประเพณีไว้ไม่ให้สูญ และควรตัดเรื่องที่หยาบคายออกไป

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ (2515 : 11-16) ได้กล่าวถึงบุญบั้งไฟในภาคอีสานไว้ว่า ในช่วงเดือนหก เดือนเจ็ด และเดือนแปดนี้ ชาวบ้านต่าง ๆ ในภาคอีสานจะจัดให้มีการทำบุญบั้งไฟ หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าบุญเดือนหกโดยจะมีการประชุมชาวบ้านเพื่อกำหนดวันเวลาในการทำบุญ ตลอดจนภาระต่าง ๆ ที่ต้องช่วยกันทำ เช่น การปลูกฝางโดยเฉพาะฆราวาสชายหญิงที่มาร่วมงานจะได้รับประทานข้าวปลาอาหารเข้าเย็นและเหล้าอย่างบริบูรณ์ อนึ่งในงานบุญบั้งไฟนี้จะมีพิธีทางศาสนาคือการบวชนาคและสงฆ์พระภิกษุสงฆ์ เพื่อเลื่อนสมณศักดิ์ด้วย

กิ่งแก้ว อรรถาภรณ์ (2517 : 9) ได้อธิบายความหมายของประเพณีไว้ดังนี้ ประเพณีหมายถึง ความประพฤติสืบต่อกันมาจนเป็นที่ยอมรับของส่วนรวม ซึ่งเรียกว่าเอกนิยมหรือ พหุนิยม เช่น การแต่งงาน การเกิด การตาย เป็นต้น ส่วนความประเพณีที่เรานำเอาของชาติอื่นมาปรับปรุงให้เข้ากับ ความเป็นอยู่ของเรา เพื่อความเหมาะสมกับกาลสมัยและลักษณะของคนไทยซึ่งเรียกว่า สัมพันธ์ นิยม

จารุบุตร เรื่องสุวรรณ (2519 : 20) ได้ให้ทรรศนะต่อประเพณีบุญบั้งไฟในแง่ยุทธศาสตร์ ว่าเป็นความฉลาดของบรรพบุรุษชาวอีสาน เพราะถือว่าการทำบุญบั้งไฟเป็นการฝึกหัดให้

ประชาชนได้เรียนรู้การผสมส่วนดินปืน ซึ่งสามารถนำไปใช้ในการสงครามได้ ในส่วนของการจุดบั้งไฟก็คือการแสดงแสนยานุภาพด้านอาวุธยุทโธปกรณ์

พะนอ กำเนิดกาญจน์ (2519 : 32) ได้กล่าวถึงประวัติบั้งไฟไว้ว่า สืบเนื่องมาจากนิทานปรัมปรา เกี่ยวกับการแข่งขันบั้งไฟครั้งสำคัญในอดีต ระหว่างเจ้าผาแดงกับพระยาขอมเพื่อชิงนางไอ่คำ ลูกสาวเจ้าเมือง การแข่งขันบั้งไฟในครั้งนั้นทำให้เกิดเรื่องใหญ่โต จนเป็นเหตุสำคัญทำให้นครหนึ่งล่มกลายเป็นบึงใหญ่ เราเรียกว่าหนองหาน อยู่ในจังหวัดสกลนคร

จารุบุตร เรื่องสุวรรณ (2520) ได้กล่าวไว้ในหนังสือ “ของดีอีสาน” เกี่ยวกับเรื่องราวต่าง ๆ ทั้งในแง่วัฒนธรรม ประเพณี วรรณคดี และบทกวีต่าง ๆ ของชาวอีสานซึ่งแสดงให้เห็นลักษณะความเป็นมาของชาวอีสาน และโลกทัศน์ต่าง ๆ ของชาวอีสานที่สะท้อนมาให้เห็นอย่างชัดเจนแม้ว่าจะเป็นโลกทัศน์ทางการเมืองการปกครอง ความเชื่อ และอื่น ๆ และประเพณีความเชื่อของชาวอีสานโบราณเรื่อง “ฮีดสิบสอง ครองสิบสี่” ชาวบ้านถือเป็นระบบการปกครองของสังคมอีสานในสมัยก่อนซึ่งเชื่อถือและปฏิบัติกันมาแต่โบราณ ฮีดสิบสองนับว่าเป็นประเพณีประจำทุก ๆ เดือน ส่วนครองสิบสี่ คือ แนวทางที่ใช้เป็นหลักปฏิบัติสำหรับประชาชนทั่ว ๆ ไป และสำหรับผู้ปกครองใช้สำหรับปกครองกลุ่มของตน

สมบัติ พลายน้อย (2520 : 383-397) ได้ศึกษาเรื่องนาคทางโบราณคดีพบว่าพระยานาคเป็นสัตว์น้ำมีฤทธิ์และอำนาจมาก เป็นเจ้าแห่งงูอาศัยอยู่ใต้บาดาลมีลำตัวยาวเหมือนงูและมีหางอนงามมาก ตามพงศาวดารมักจะกล่าวถึงพระยานาคเข้ามาสมสู่กับคน โดยสามารถแปลงกายเป็นมนุษย์ ส่วนในตำนานของชาติไทยกล่าวว่าพระยานาคที่อาศัยอยู่หนองแสผิดกันจึงเอาอกไถดินให้เกิดเป็นร่อง เกิดเป็นแม่น้ำสายสำคัญคือ แม่น้ำโขง

สุพัตรา สุภาพ (2520 : 148) ได้อธิบายความหมายของประเพณีว่าประเพณีหมายถึง แบบความเชื่อถือ ความคิด การกระทำ ค่านิยม ทัศนคติ ศิลธรรม จารีต ระเบียบแบบแผน และวิธีการกระทำสิ่งต่าง ๆ ตลอดจนการประกอบพิธีกรรมในโอกาสต่าง ๆ ที่กระทำกันมาแต่ในอดีต ลักษณะสำคัญของประเพณีถือเป็นเรื่องที่ปฏิบัติเชื่อถือกันมานานจนกลายเป็นแบบอย่างความคิดหรือการกระทำที่สืบทอดกันมา และยังมีอิทธิพลอยู่ในปัจจุบัน

คำเนิน เลนะกุล, พลโท (2521 : 57-69) ได้ศึกษาเรื่องนาคได้กล่าวว่าเรื่องราวของพระยานาคมักปรากฏในแหลมทองเกือบทุกเมือง โดยจะปรากฏในลักษณะการแปลงร่างเป็นมนุษย์มาสมสู่กับคน นอกจากนี้บทบาทของนาคยังคอยช่วยเหลือบ้านเมืองให้เกิดความร่มเย็นเป็นสุข และนาคบางตระกูลหากชาวเมืองปฏิบัติไม่ถูกต้องก็จะบันดาลให้บ้านเมืองเกิดความเดือดร้อน เช่น ทำให้น้ำท่วม ทำลายไร่นา ของชาวบ้านให้พินาศ สิ่งเหล่านี้แสดงให้เห็นว่านาคสามารถให้ร้ายและให้ดีกับมนุษย์ได้

พระยาธรรมปรีชา (2521 : 231-243) กล่าวถึงนาคว้างเกิดในศิรัจฉานคติ เมื่อนางนาคมีครรภ์แก่จวนจะคลอดกลัวบุตรได้รับอันตรายจากครุฑ จึงดำน้ำไปตามแม่น้ำทั้งห้า เพื่อมุ่งสู่ป่าหิมพานต์ได้ไปอาศัยอยู่ในถ้ำเพื่อคลอดบุตร หลังจากเลี้ยงดูบุตรจนสามารถว่ายน้ำได้แข็งแรงก็จะบันดลให้ฝนตกน้ำท่วมป่าหิมพานต์ แล้วเนรมิตเป็นปราสาทอาบบุตรขึ้นปราสาทดำนํ้ามุ่งกลับสู่ นาคพิภพอันเป็นที่อยู่ของนาค

เบญจมาศ เกตุแก้ว (2521 : 1-38) ได้กล่าวถึงประเพณีบุญบั้งไฟของชาวอีสานว่าเป็น ประเพณีเก่าแก่ที่สำคัญของชาวอีสาน จัดทำขึ้นเพื่อขอฝนจากพระยาแถน ภูษาเทวดาอารักษ์หลักเมือง เรื่องแถน ดังนั้นประชาชนจึงแสดงออกในรูปการอ้อนวอนโดยการจุดบั้งไฟ ในงานบุญบั้งไฟ จะมีการเล่นเลียบอวัยวะเพศอย่างอุกอาจเพื่อบูชาให้ผีสงเทวดาเกิดความพอใจ นอกจากนี้ได้ให้ ทรรศนะว่าบุญบั้งไฟนี้แสดงให้เห็นว่าเป็นการต่อสู้กับสภาพดินฟ้าอากาศที่แห้งแล้ง ผลจากการ ทำบุญทำให้ชาวบ้านมีขวัญและกำลังใจในการทำนาทำไร่

สังคม ศรีราช (2522 : 38-42) ได้กล่าวถึงประเพณีการทำบุญบั้งไฟว่าเป็นประเพณีที่ สืบเนื่องจากความเชื่อว่าพระพรหมกับพระยานาคเป็นมิตรกัน โดยสัญญากันว่า ในปีหนึ่ง ๆ จะส่ง ขาวให้พระพรหมทราบด้วยการจุดบั้งไฟขึ้นไปสวรรค์ พระพรหมก็จะให้พระพิรุณบันดลฝนให้ตกลง มาเมืองมนุษย์ ในงานบุญบั้งไฟจะมีการบวชนาค สรงน้ำพระภิกษุ ประกวบั้งไฟสวยงาม แข่งขันจุดบั้งไฟทางสงฆ์ นอกจากนี้ผู้คนในชุมชนแห่บั้งไฟจะมีชนชั้นสูง ชนชั้นกลาง ชนชั้นต่ำ

ปราโมทย์ ทัศนาศูวรรณ (2523 : 45-49) ได้กล่าวว่าเรื่องราวของพระยาว่าพระยานาคเป็น สัตว์ในนิยายและวรรณคดีที่เล่าสืบต่อกันมาแต่โบราณจนมีอิทธิพลต่อความรู้สึกนึกคิดของชาวไทย โดยเฉพาะมีอิทธิพลในวัฒนธรรมประเพณี ตลอดจนตำนานการสร้างบ้านแปลงเมืองดังที่ปรากฏว่า ชาวอีสานสร้างบั้งไฟเป็นรูปพระยานาค เพื่อระลึกถึงสุวรรณภิงคิที่ตายไปในตำนานเรื่องท้าผาแดง นางไอ่

สมาน จันทรทิพย์และผดุงรัตน์ จันทรทิพย์ (2524 : 17-21) ได้เสนอแนวคิดเชิงวิเคราะห์ เกี่ยวกับประเพณีบุญบั้งไฟว่าเกิดจากฝนแล้งอากาศร้อนจัด คนโบราณจึงหาทางผ่อนคลายอารมณ์ ด้วยการทำพิธีขอฝน โดยคิดทำบั้งไฟจุด ทั้งนี้เพื่อความอยู่รอดของสภาพสังคมไทย นอกจากนี้ได้ เสนอแนวคิดว่าประเพณีบุญบั้งไฟไม่เหมาะสมกับสังคมปัจจุบันเพราะผิดศีลในพุทธศาสนาและ หากต้องการน้ำฝนควรปลูกป่าไม้ สร้างแหล่งน้ำก็จะยังผลให้ฝนตกความอุดมสมบูรณ์ก็จะบังเกิด ขึ้น

จารุวรรณ ธรรมวัตร (ม.ป.ป.: 11-152) ได้กล่าวเกี่ยวกับความเชื่อไว้ว่า การต่อสู้ด้านความ เชื่อระหว่างศาสนาพุทธกับความเชื่อเรื่องผีนั้น นอกจากจะปรากฏในวรรณกรรมคำสอนแล้ว วรรณกรรมนิทานเรื่องพญาคันคาก ได้แฝงแนวคิดนี้ไว้ในโคลงเรื่อง ซึ่งกล่าวถึงความสามารถของ

มนุษย์ที่ปราบความหลงผิดของแณไว้สำเร็จ มนุษย์มีอำนาจเหนือแณเรื่องนี้เชื่อกันว่าพญาคันคาก คือ ชาตินึงของพระโพธิสัตว์หลักคำสอนที่ปรากฏมาครั้ง คือการรักษาศีล และการหลีกเลี่ยงอบายมุข

จารุวรรณ ธรรมวัตร (2524 : 20-35) ได้กล่าวถึงประเพณีบุญบั้งไฟของชาวอีสานพบว่า เป็นประเพณีเก่าแก่โบราณที่สืบทอดกันมา จัดทำขึ้นตามความเชื่อถือเรื่องการขอฝนจากพระยาแณ โดยทั่วไปจะจัดทำในเดือนหกจึงเรียกว่าบุญเดือนหกในวันรวมบั้งไฟจะนำมีบั้งไฟที่ประดับตกแต่งอย่างงามมากเข้าร่วมขบวนแห่ มีการจัดริ้วขบวนฟ้อนรำ ขบวนเซิ้ง เนื้อหาในการเซิ้งจะเป็น การเซิ้งขอ เซิ้งอวยพร เซิ้งอ้อนวอนพระยาแณเพื่อขอให้ฝนตก

สุกน สมจิตศรีปัญญา (2524 : 98) ได้กล่าวเกี่ยวกับความเชื่อไว้ว่า บุคคลรุ่นเก่าตั้งแต่ 50 ปีขึ้นไป ส่วนมากจะมีความเชื่อเกี่ยวกับการจัดประเพณีบุญบั้งไฟไว้ว่า

- 1.จัดเพื่อบูชาแณ และขอฝนจากแณ
- 2.เพื่อเป็นการเสี่ยงทายสภาพดินฟ้าอากาศ
- 3.เพื่อเป็นการเบิกบ้านเบิกเมือง ให้ร่มเย็นเป็นสุข
- 4.เพื่อความจำเป็นที่ต้องทำ

สุกน สมจิตศรีปัญญา (2526 : 98-99) ได้ศึกษาเรื่องความเชื่อในประเพณีบุญบั้งไฟพบว่า ชาวอีสานมีความเชื่อเหมือนกันคือ จัดทำประเพณีบุญบั้งไฟเพื่อขอฝนจากพระยาแณ เพื่อเสี่ยงทายสภาพดินฟ้าอากาศ และเพื่อเป็นการเบิกบ้านเบิกเมืองให้บ้านเมืองมีความร่มเย็นเป็นสุขโดยเฉพาะในกลุ่มหมู่บ้านที่เป็นเมืองเก่ามีความเชื่อต้องจัดทำบุญบั้งไฟทุก ๆ ปี ส่วนหมู่บ้านที่ดั่งใหม่มักจะจัดทำบุญให้ครบสามปีติดต่อกันจึงจะเลิกจัดในช่วงนั้น ๆ ไป

ธวัช ปุณโณทก (2525 ก :350-390) ได้กล่าวเกี่ยวกับความเชื่อของคนอีสานว่าผูกพันกันในเรื่องภูตผีวิญญาณอย่างเหนียวแน่น จะประกอบพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องสืบทอดกันมาเพื่อเป็นสิริมงคลแก่ตัวและครอบครัวมากกว่าที่จะคิดว่าเป็นพิธีกรรมที่เนื่องมาจากความเชื่อในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง

พระอริยานุวัตร เขมจารี (2526 :1-2) ได้กล่าวเกี่ยวกับความเชื่อมนุษย์มีสติปัญญาเลิศกว่าสัตว์โลกทั้งหลายและสามารถถ่ายทอดวิชาความรู้ให้แก่กันและกันได้ความคิดเห็นความรู้สึก และความเคยชิน ความเชื่อ ซึ่งนักปราชญ์เรียกว่า “นิยมสังคม” ได้เชื่อถือสืบทอดกันมานั้นจนกลายเป็นประเพณี และมีปึกค่อข่อยออกไป เหลือกำลังที่จะให้ความจำได้ ไม่รู้ว่าอะไรเป็นอะไร แต่ความเชื่อถือส่วนใหญ่จะออกมาจากทางศาสนาซึ่งมีคำสอนไว้สอนไว้ตามลัทธิเชื่อในศาสนาอันสังคมยอมรับนับถือมานานแล้ว ความเชื่อของชาวอีสานซึ่งได้รับสืบทอดมาจากบรรพบุรุษจะเชื่อในการครองเรือน การทำมาเลี้ยงชีพ ในทางสัมมาอาชีพะสิ่งใดเป็นโทษทำแล้วจะนำความเดือดร้อนมาให้

ยอมละเว้นสิ่งนั้นจะไม่ยอมทำสิ่งนั้นคือ จะทำแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์ ได้รับความผาสุก ครอบครัวยั่งยืนหมั่นเพียรคือหนักเบาเอาผู้ ชนิดหลังผู้ฟ้าหน้าผู้ดิน กัดฟันกินเกลือ ข้อควรนั้นจะเจริญรุ่งเรือง มั่งมีทรัพย์สินเงินทองทำแล้วจะนำความเดือดร้อนมาให้ ยอมละเว้นสิ่งนั้น จะไม่ยอมทำสิ่งนั้น คือ จะทำแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์ ได้รับความผาสุก ครอบครัวยั่งยืนหมั่นเพียรคือหนักเบาเอาผู้ ชนิดหลังผู้ฟ้าหน้าผู้ดิน กัดฟันกินเกลือครอบครัวนั้นจะเจริญรุ่งเรืองมั่งมีทรัพย์สินเงินทอง

ธีระ รุณเจริญ, ประสิทธิ์ คุณรัตน์ และอุดม บัวศรี (2525 : บทคัดย่อ) ได้วิจัยเรื่อง การวิเคราะห์ประเพณีฮีตสิบสองของชาวอีสานที่มีผลต่อการศึกษา โดยใช้วิธีการเก็บข้อมูลลงภาคสนาม และการวิเคราะห์จากเอกสารและท่านผู้รู้ จากพื้นที่สุ่มตัวอย่างในจังหวัดขอนแก่น อุบลราชธานี สุรินทร์ และนครพนม ซึ่งได้นำเสนอเฉพาะประเพณีบุญเดือน 9 ซึ่งคณะผู้วิจัยได้สรุปไว้ดังนี้

บุญข้าวประดับดิน หรือที่ชาวอีสานเรียกว่า บุญแจกข้าว จัดขึ้นในวันแรม 14 ค่ำเดือน 9 ของทุกๆ ปี การทำบุญข้าวประดับดิน หมายถึง การทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้แก่เปรตหรือญาติมิตรผู้ล่วงลับไปแล้ว โดยมีจุดมุ่งหมายในการทำบุญที่สำคัญ 2 ประการคือ การอุทิศส่วนกุศลให้แก่ผู้ล่วงลับไปแล้วและเป็นการทำบุญระลึกบุญคุณแผ่นดิน ชาวบ้านจะจัดเตรียมอาหารคาว หวาน มาก พลุ บุหรี่ ในวันแรม 13 ค่ำ และนำอาหารไปวางตามพื้นดิน กิ่งไม้ บริเวณโบสถ์ ต้นโพธิ์ หรือศาลาวัด ในเวลาเช้ามืดของวันแรม 14 ค่ำ จากนั้นถวายเครื่องไทยทานแด่พระภิกษุสามเณร ตักบาตร รวมทั้งกรวดน้ำอุทิศส่วนกุศล ให้เปรต สมาทานศีล และฟังเทศน์

นอกจากนี้คณะผู้วิจัยยังได้นำเสนอความเป็นมาของการทำบุญข้าวประดับดินซึ่งเกี่ยวข้องกับนิทานชาดกเรื่องพระเจ้าพิมพิสาร และประโยชน์ของการทำบุญข้าวประดับดินคือ ผู้ทำได้แสดงความกตัญญูแก่ญาติผู้ล่วงลับไปแล้ว อีกทั้งยังเป็นโอกาสที่ได้ทำบุญ ได้สมาทานศีลและฟังเทศน์ ด้วย

พระยาอริยานุวัตร เขมจารี (2526 : 24-45) ได้กล่าวถึงประเพณีบุญบั้งไฟพบว่าเป็นประเพณีเก่าแก่ของกลุ่มชนชาติไทย มีมูลเหตุจากตำนานพระยาคนคากและตำนานเรื่องผาแดงนางไอ่ ชาวอีสานนิยมทำบุญบั้งไฟกันในเดือนหก ในงานมีการบวงสรวง สรงน้ำพระภิกษุ นอกจากนี้ได้ให้ทรรศนะว่าประเพณีบุญเดือนหกน่าจะมาก่อนพุทธศาสนา และเป็นประเพณีที่มีทั้งข้อดีข้อเสีย แต่ถึงอย่างไรก็ควรรักษาประเพณีบุญบั้งไฟไว้ให้เป็นสมบัติของชาวไทยอีสานต่อไป

บุญเลิศ สดสุขชาติ (2526 : 26) ได้แสดงทรรศนะเกี่ยวกับบั้งไฟว่ามีความเกี่ยวข้องกับชีวิตความเป็นอยู่ของชาวอีสานมานาน โดยชาวอีสานจะใช้บั้งไฟเป็นเครื่องมือในพิธีขอฝน ทั้งนี้เพราะมีความเชื่อว่า ถ้าจุดบั้งไฟไปถวายพระยาแถนให้เป็นที่พอใจ พระยาแถนก็จะบันดาลให้ฝนตกตามฤดูกาล นอกจากนี้ได้ให้ความเห็นว่างานบุญบั้งไฟเป็นงานที่จัดกันเอิกเกริกใหญ่โตมีผู้คนไปร่วม

ทำบุญมาก มีข้อดีคือ เป็นการชักนำให้คนไปร่วมทำบุญ ได้ให้ทรงเห็นว่า ควรปรับปรุงประเพณีให้เหมาะสมกับสภาพสังคมปัจจุบัน

อรุณดิษฐ์ วิริยะบุรณะ (2526 : 512-514) ได้ศึกษารวบรวมประเพณีไทยและกล่าวถึงประเพณีแห่เบ็งไฟของชาวจังหวัดน่านว่าเป็นประเพณีเก่าแก่สืบต่อกันมานาน โดยปรากฏในพงศาวดารน่านว่า พระยาการเมืองโปรดให้สมโภชเฉลิมฉลองพระธาตุแช่แห้งครั้งแรก ชาวพื้นเมืองได้จุดบั้งไฟเป็นพุทธบูชาจนถึงเจ็ดคน ในสมัยนี้เจ้าผู้ครองนครจะต้องมีบั้งไฟส่วนพระองค์ ตามกระบอก โดยเจ้าผู้ครองนครจะเป็นประธานในพิธีจะจุดบั้งไฟนำก่อนด้วยเหตุนี้ เมื่อมีพิธีทางศาสนาจึงนิยม จุดบั้งไฟเพื่อการะบูชาสืบมา

เอสที แทมบิช (2526 : 1-23) ได้ศึกษาเรื่องนาคพบว่า นาคเป็นสัญลักษณ์และเป็นตัวแทนของธรรมชาติที่มีสถานอิสระทรงพลังอย่างศักดิ์ศรีของตน ซึ่งมนุษย์ต้องบูชานาคในฐานะเป็นเทพแสดงออกซึ่งความอ่อนน้อมและความประนีประนอมกับอำนาจของนาค ซึ่งให้เห็นถึงความจำเป็นของมนุษย์ที่ต้องการประสานกับธรรมชาติเพื่อความมั่นคงในชีวิตอีกด้วย

จารุณี กองพลพรหม (2527 :157) ได้กล่าวเกี่ยวกับความเชื่อไว้ว่า ชาวบ้านมีความเชื่อในลัทธิภูตผีวิญญาณ ซึ่งเชื่อว่าจะบันดาลให้คนได้รับความปลอดภัยความเจริญรุ่งเรือง หรือความหายหน้า ด้วยการปฏิบัติให้ถูกต้อง เช่น การบวงสรวง การไหว้ผีสงเทวดา

จ. เปรียญ (2529 : 104-105) ได้ศึกษาประเพณีเดือนหกพบว่า มีการจัดทำขึ้นเพื่อบูชาเทวดาอารักษ์หลักเมือง โดยหวังให้ฝนตก อีกนัยหนึ่งถือว่าเป็นการบูชาสักการะพระพุทธรูปเจ้าทั้งนี้เพราะการทำบุญจะตรงกับวันวิสาขบูชา และได้เปรียบบั้งไฟเหมือนอักษิไฟ 3 อย่าง คือ รากะ โทสะ โมหะ ที่ต้องถูกไฟไหม้ไป ในงานบุญบั้งไฟจะมีการบวชนาค สรงน้ำพระ และได้ให้ทรงเห็นว่าผลที่ได้รับจากบั้งไฟ คือความสามัคคีของชาวบ้านเรือนเคียงยังผลให้ผู้คนไม่ประพฤติดื้อต่อศีลธรรมด้วย

ชาติรี จิรพลิน, พันโท (2529 : 15-16) ได้กล่าวถึงบั้งไฟชาวอีสานว่า โดยทั่วไปจะนิยมทำกัน 3 ขนาด คือ บั้งไฟร่อย บั้งไฟหมื่น บั้งไฟแสน ช่างทำบั้งไฟจะต้องมีฝีมือในการผสมส่วนดินปืน เพราะบั้งไฟ ที่จะยิงขึ้นได้ดีและสูงนั้นขึ้นอยู่กับ การผสมส่วนดินปืน หลังจากนั้นก็จะทำขาห้อย เพื่อวางตั้งบั้งไฟแล้วจึงเอี ซึ่งจะเอีที่ลำตัวบั้งไฟด้วยลวดลายกระดาดสีทอง สีเงินและสีต่าง ๆ โดยการฉลุเป็นลายไทยสวยงาม หัวของบั้งไฟส่วนมากนิยมเอีเป็นรูปหัวพระยานาคและรูปหงส์ ในส่วนพระยานาคจะสร้างให้สามารถอ้าปากพ่นน้ำได้ด้วย

จารุวรรณ ธรรมวัตร (2529 : 162-172) ได้ศึกษาเรื่องความเชื่อเรื่องนาคของกลุ่มคนไทยลุ่มแม่น้ำโขงพบว่า นาคเป็นสัตว์ที่มีความสัมพันธ์กับกลุ่มคนไทยลุ่มแม่น้ำโขง โดยเชื่อว่านาคเป็นผู้สร้างแม่น้ำลำธารสายสำคัญ และเป็นบรรพบุรุษของมนุษย์ที่สร้างบ้านแปลงเมืองคอยปกป้อง

คุ้มครองบ้านเมือง ดังที่ประชาชนชาวลาวมีการประกอบพิธีไหลเรือไฟเพื่อบูชาพระยานาคในแม่น้ำโขง นอกจากนี้ยังให้ทรงทราบว่า นาคของชาวไทยลุ่มแม่น้ำโขงเป็นนาคที่เกิดขึ้นเอง อาศัยอยู่ตามแม่น้ำไม่ได้เป็นศัตรูกับครุฑเหมือนนาคในวัฒนธรรมอินเดีย นาคของชาวลุ่มแม่น้ำโขงจึงเป็นเอกลักษณ์เฉพาะกลุ่มชน

มณี พยอมยงค์ (2529 : 121-122) ศึกษาถึงความเชื่อของคนไทยสรุปไว้ว่าความเชื่อเป็นธรรมชาติที่เกิดขึ้นกับมนุษย์ทุกรูปนาม มีความคิดนึกเชื่อถือทั้งส่วนนามธรรมและรูปธรรมสมัยโบราณ ความเชื่อมักจะเกิดขึ้นจากความคิดคำนึงว่าสิ่งนั้นจะต้องให้ผลอย่างนี้สมมติธรรมชาติ เช่น ฝนตก ฟ้าร้อง เป็นเทพเจ้าบันดาล

นิพนธ์ สุขสวัสดิ์ (2529 : 1) ได้เสนอแนวคิดเกี่ยวกับปัจจัยที่ทำให้ประเพณีของแต่ละท้องถิ่นแตกต่างกันดังนี้

1.สิ่งแวดล้อมทางภูมิศาสตร์ ได้แก่ ภูมิศาสตร์ ดินฟ้าอากาศ และทรัพยากรธรรมชาติเป็นต้นสิ่งเหล่านี้ทำให้แต่ละท้องถิ่นมีประเพณีพิธีกรรมที่แตกต่างกันออกไป

2.สิ่งแวดล้อมทางวัฒนธรรม วัฒนธรรมเป็นวิถีชีวิตของสังคมดังนั้นคนในสังคมจะคิดเห็นอย่างไรรู้สึกอย่างไร มีความเชื่ออย่างไรก็จะแสดงออกให้ปรากฏในรูปของภาษาเพลง กิจกรรมงานการเล่น ศาสนา ตลอดจนสิ่งต่าง ๆ ที่คนในสังคมนั้นสร้างขึ้นแล้วถ่ายทอดไว้ให้แก่นัก

3.สิ่งแวดล้อมทางสังคม ลักษณะของสังคมจะต้องประกอบด้วยคนตั้งแต่ 2 คนขึ้นไปอาศัยอยู่ในเขตแห่งใดแห่งหนึ่งเป็นประจำเป็นเวลานานพอสมควร มีการผสมกลมกลืนกันทางวัฒนธรรม และในขณะเดียวกันก็มีการกำหนดขอบเขตทางสังคม บทบาททางสังคมเป็นกลุ่มของตนเอง โดยเฉพาะ ดังนั้นสภาพทางสังคมที่แตกต่างกันย่อมทำให้ประเพณีแตกต่างกันไปด้วย

พระอริยานุวัตร เขมจารี (2530 : 1-65) ได้กล่าวถึงความเชื่อของคนไทยอีสานว่า ได้รับความเชื่อสืบทอดมาจากบรรพบุรุษ ความเชื่อส่วนใหญ่มาจากศาสนา โดยทั่วไปชาวอีสานจะมีความเชื่อในเรื่องการครองเรือน การทำมาหาเลี้ยงชีพทางสัมมาอาชีพะ เช่น เชื่อเรื่องฤกษ์ยาม เรื่องผี เรื่องผูกเสี่ยว

ธวัช ปุณโณทก (2530 : 350-390) ได้ศึกษาความเชื่อของคนอีสานพบว่า แม้พระพุทธศาสนาจะเข้ามามีบทบาทในสังคมอีสานก็ตาม ชาวอีสานก็ยังมีความเชื่อในเรื่องผีอย่างเหนียวแน่น ซึ่งเห็นได้จากการนำพระสงฆ์เข้าร่วมประกอบพิธีกรรมด้วย นอกจากนี้ยังให้ทรงทราบว่า ปัจจุบันแม้สังคมอีสานจะมีกระแสจิตสำนึกและค่านิยมใหม่ ๆ เข้ามามีอิทธิพลต่อการดำเนินชีวิตประจำวัน แต่ความเชื่อเรื่องภูตผีวิญญาณก็หาได้เสื่อมลงไม่ จะเห็นได้จากในฮีตสิบสอง มีพิธีกรรมเกี่ยวกับความเชื่อเรื่องภูตผีวิญญาณอยู่มาก

สาร สารเทศนันทน์ (2530 : 32-52) ได้กล่าวถึงบุญบั้งไฟว่าจัดทำขึ้นเพื่อบูชาเทวอารักษ์หลักเมืองเพื่อขอฝน ในงานมีการประกวดบั้งไฟ ขบวนแห่ การแข่งขันจุดบั้งไฟขึ้นสูง ซึ่งทางเจ้าภาพได้จัดเตรียมรางวัลไว้ให้ นอกจากนี้มีการบวงสรวง การสรงน้ำพระภิกษุ และได้ให้ความเห็นไว้ว่า งานบุญบั้งไฟยังมีส่วนทำให้เกิดความสามัคคี ความสนุกสนานของผู้คนในสังคมก่อนลงมือทำไร่

ปรีชา พิณทอง (2530 : 87) ได้กล่าวถึงประเพณีบุญบั้งไฟเป็นประเพณีที่จัดทำขึ้นเพื่อขอฝน โดยชาวอีสานเชื่อว่าบนสวรรค์ชั้นฟ้ามีเทพบุตรมีนามว่าวัสสกาลเทพบุตร มีหน้าที่รดน้ำฝนให้เมืองมนุษย์ โดยเฉพาะวัสสกาลเทพบุตร โปรดการบูชาด้วยไฟ เหตุนี้ชาวอีสานจึงทำบั้งไฟขึ้นเพื่อเป็นการบูชาไฟต่อเทพบุตร หลังจากนั้นก็ปฏิบัติต่อเนื่องกันมาจนยึดถือเป็นประเพณี

ส. พุ่มสุวรรณ (2531 : 63-64) ได้ศึกษาประเพณีการทำบั้งไฟของชาวอีสานว่าเป็นประเพณีสำคัญดั้งเดิมที่เรียกร้องความสนใจจากคนทั่วไป สันนิษฐานว่า ได้รับอิทธิพลจากศาสนาพราหมณ์ ที่ใช้บูชาเทพเจ้าแห่งไฟคือพระอัคนี โดยการโยนเครื่องเช่นเข้ากองไฟ ในทางพระพุทธศาสนาถือว่าจัดทำบุญบั้งไฟขึ้นตรงกับวันวิสาขบูชา เพื่อเป็นการบูชาพระพุทธเจ้าและได้ให้ความเป็นไว้ว่าในเวลาต่อมาจุดมุ่งหมายของการทำบุญได้เปลี่ยนไป เช่น ให้บูชาเทวอารักษ์หลักเมืองเป็นการบูชาพระธาตุเกตุแก้วจุฬามณีบนสวรรค์ แต่แนวความคิดที่คนเชื่อถือกันมากคือการขอฝนจากแถน

ขนิษฐา สุวรรณชาติ(2531 : 25-28) ได้กล่าวถึงประเพณีบุญบั้งไฟว่าเป็นฮีตหรือประเพณีในท้องถิ่นของชาวอีสานที่สืบทอดกันมาแต่โบราณ โดยมีความเชื่อว่าเป็นการบวงสรวงเทพยดาให้บันดาลน้ำ ให้ฝนตกเพื่อความอุดมสมบูรณ์ของพืชพันธุ์ธัญญาหาร ซึ่งในงานนี้ชาวอีสานจะกลับกินสุ๋เหี้ย ส่วนชาวบ้านจะเตรียมฝึกซ้อมกระบวนการทำร้ายรา ผู้ชายก็จะจัดทำบั้งไฟไว้จุดตกแต่งบั้งไฟให้สวยงามด้วยกระดาษสี เพื่อนำไปประกวดความสวยงาม นอกจากนี้ได้แสดงความคิดเห็นทุกวันนี้มวลมนุษย์ต่างรู้ดีกันว่าฝนจะตกหรือไม่นั้นย่อมมีสาเหตุมาจากอะไร แต่คนทั่วไปยังมีความพอใจยึดถือประเพณีบุญบั้งไฟสืบมา ด้วยเห็นว่าเป็นประเพณีอันดีงาม

ชน บทจร (2531 : 39-40) ได้ให้ทรรศนะต่อประเพณีการทำบุญบั้งไฟว่า ในอดีตชาวอีสานถือว่าการแห่หรือการจุดบั้งไฟขึ้นสูงก็เพื่อเซ่นสรวงพระยาแถนโดยตรง ผลแห่งพิธีคือขอฝนเป็นความต้องการของชาวนา ดังนั้นพิธีอยู่ในช่วงฤดูกาลทำนาระหว่างเดือนหกถึงเดือนเจ็ดแต่ปัจจุบันกระแสการเปลี่ยนแปลงแพร่กระจายสู่ชนบทอีสานอย่างรวดเร็ว และรุนแรง บั้งไฟที่เคยทำมาจึงถูกแปรเปลี่ยนจากประเพณีให้เป็นธุรกิจที่มีจุดขายคือ ขบวนแห่บั้งไฟและการแข่งขันบั้งไฟทางสูง โดยนำมาใช้กับธุรกิจการท่องเที่ยว ธุรกิจทางศาสนาและธุรกิจทางการเมือง

ทรงวิทย์ คลประสิทธิ์ (2531 : 32-33) ได้ให้ทรรศนะเกี่ยวกับความเชื่อของชาวอีสานกับ ประเพณีบุญบั้งไฟไว้ว่า เนื่องมาจากความเชื่อเรื่องพระยาแถนที่ฝังแน่นอยู่ในหมู่ประชาชนชาว อีสาน จึงมีการจัดทำบุญบั้งไฟขึ้นเพื่อเซ่นสรวงบูชาพระยาแถน และคนในปัจจุบันเห็นว่าการทำบุญ บั้งไฟเป็นเรื่องเหลวไหล แต่ถ้ามองถึงวิถีชีวิตแบบดั้งเดิมจะเห็นว่าชาวบ้านเหล่านี้ เพราะไม่มีที่พึ่ง ทางใจ จึงสร้างสิ่งสมมุติขึ้นบูชาเพื่อให้เกิดความสบายใจและยังให้ทรรศนะว่า การแข่งขันบั้งไฟมี การลงทุนใช้เงินเป็นจำนวนมาก ดังนั้นเพื่อให้สอดคล้องกับการดำเนินชีวิตในปัจจุบันควรลดความ พุ่มเฟิยอลงบ้าง

กุสุมา ชัยวินิตย์ (2531 : 84) ได้กล่าวเกี่ยวกับความเชื่อเรื่องผีแถนไว้ว่า เป็นผีประเภท เทวดา มีลักษณะเป็นเทพ เป็นผีที่ชาวอีสานให้ความเคารพนับถือสูงสุด เชื่อว่ามีอำนาจในการสร้าง โลก และสรรพสิ่งทั้งหลายในโลก ตลอดจนสามารถควบคุม ปราบฏาการณ์ธรรมชาติและวิถีชีวิต มนุษย์ได้ เมื่อมนุษย์มีความเดือดร้อนแก้ปัญหาไม่ได้ก็จะขอความช่วยเหลือจากแถนให้ช่วยขจัดปัด เป่าแม้นในปัจจุบันไม่สามารถจะติดต่อกับแถนโดยตรงได้ก็จะอาศัยผ่านทางวิญญาณโดยเข้าพิธีบอก กล่าวต่อแถนให้ช่วยขจัดทุกข์ภัย ความเดือดร้อนให้

ประเทือง คล้ายสุบรรณ (2531 :115) ได้กล่าวเกี่ยวกับความเชื่อและความเชื่อเกี่ยวกับไสย ศาสตร์ไว้ว่า คือการยอมรับนับถือ หรือยึดมั่นในสิ่งใดสิ่งหนึ่ง อันเป็นเรื่องของความรู้ลึกและจิตใจ ไม่จำเป็นต้องมีเหตุผล หรือเป็นความจริงหรือไม่ สมัยที่โลกของเรายังไม่เจริญ มนุษย์ขาดความรู้ เกี่ยวกับปรากฏการณ์ธรรมชาติ มีความหวาดกลัวภัยธรรมชาติต่าง ๆ และความตาย ทำให้เกิดความ เชื่อในเรื่องวิญญาณ ผีศาจ และเทพเจ้าประจำถิ่น น้ำ ลม ไฟ และสิ่งต่าง ๆ ซึ่งความเชื่อเหล่านั้น ยังคงมีสืบมาจนทุกวันนี้เป็นความเชื่อเกี่ยวกับการทำมาหากินเป็นส่วนใหญ่

อร่ามจิต ชินช่วง (2531 : บทคัดย่อ) ได้ศึกษาภาพเขียนบั้งไฟโดยศึกษาเฉพาะกรณีอำเภอ เมือง จังหวัดยโสธร โดยเน้นศึกษาภาพเขียนบั้งไฟในด้านพิธีกรรม นาฏกรรม วรรณกรรม โลกทัศน์ ของชาวอีสานที่มีต่อมนุษย์ มนุษย์ต่อธรรมชาติและมนุษย์มีต่อสิ่งเหนือธรรมชาติ ศึกษาโดยการเก็บ ข้อมูลภาคสนามในงานประเพณีบุญบั้งไฟจังหวัดยโสธรในเดือนพฤษภาคม พ.ศ.2519 ถึงเดือน พฤษภาคม พ.ศ. 2531 โดยใช้วิธีสอบถาม สัมภาษณ์ สังเกตและจากเอกสารที่มี การบันทึกไว้เป็น ลายลักษณ์อักษร ผลการศึกษาสรุปได้ดังนี้

- 1.ในด้านพิธีกรรมพบว่าลักษณะเนื้อหาของภาพเขียนบั้งไฟจะเป็นการบวงสรวงอันวอน แก่พญาแถนและสิ่งศักดิ์สิทธิ์อันเป็นที่เคารพของชาวบ้านให้มาช่วยคลบนันดาลให้ฝนตกตามฤดูกาล
- 2.ในด้านนาฏกรรมพบว่า การเขียนบั้งไฟจะเป็นการฟ้อนประกอบการขับภาพเขียน โดยฟ้อน ขึ้นลงตามจังหวะของกลองตุ้ม ฟังฮาด และโทน นิยมเขียนเป็นกลุ่มตั้งแต่ 3-5 คนขึ้นไป มีหัวหน้าเป็น ด้นเสียงขับภาพ ส่วนคนอื่นคอยร้องรับไปเรื่อย ๆ

3. ในด้านวรรณกรรมพบว่ากาพย์แข่งกับไฟ เป็นคำประพันธ์ท้องถิ่นอีสานที่ใช้ร้องในขบวนแห่บั้งไฟ แต่งด้วยกาพย์อีสาน

4. ด้านโลกทัศน์พบว่า กาพย์แข่งบั้งไฟของยโสธรสะท้อนโลกทัศน์ดังนี้ คือ

4.1 โลกทัศน์ที่มนุษย์มีต่อมนุษย์ชายโสธรให้ลูกหลานได้รับการศึกษาสูงเพิ่มเป็นเจ้านาย ต้องการสุขภาพที่สมบูรณ์และอายุยืน ปฏิบัติตามฮีตสิบสองมีความภาคภูมิใจในท้องถิ่นและความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์

4.2 โลกทัศน์ที่มนุษย์มีต่อธรรมชาติชายโสธรเชื่อว่าการประพฤติปฏิบัติให้สอดคล้องกับธรรมชาตินั้นจะทำให้ปลอดภัยและมีความสุข

4.3 โลกทัศน์ที่มนุษย์มีต่อสิ่งเหนือธรรมชาติชายโสธร เชื่อว่าวิญญาณนั้นสามารถบันดาลให้เกิดสิ่งดีและไม่ดีขึ้นได้ และเชื่อว่าการทำบุญในประเพณีบุญบั้งไฟจะทำให้เกิดโลกพระศรีอริย์

นิคม วงเวียนนิษฐ์ (2533 :190-19) ได้กล่าวเกี่ยวกับความเชื่อที่เกี่ยวกับพิธีกรรมไว้ว่าความนึกคิด จิตนาการของมนุษย์ก่อให้เกิดความเชื่อ และความเชื่อผลักดันให้มนุษย์ประกอบพิธีกรรมอันละเอียดซับซ้อนยิ่งขึ้นแต่พฤติกรรมของมนุษย์มีความยืดหยุ่นได้ ดังนั้นพิธีกรรมของมนุษย์จึงมีรูปแบบต่าง ๆ กันสุดแต่ความเหมาะสม ภูมิประเทศ และเหตุการณ์การประกอบพิธีกรรมซึ่งเป็นการถ่ายทอดความรู้ และประสบการณ์ของคนรุ่นก่อนให้แก่เพื่อนมนุษย์และคนรุ่นหลังต่อมาทั้งนี้เนื่องด้วยมนุษย์มีภาษาใช้จำกัดต้องใช้กริยาอาการอื่นแสดงออกเพื่อถ่ายทอดความรู้ให้แก่กัน

อมรา พงศาพิชญ์ (2533 : 8-9) ได้กล่าวเกี่ยวกับความเชื่อไว้ว่า สังคมทุกสังคมมีความเชื่อในสิ่งที่อำนาจเหนือมนุษย์ ไม่รูปแบบใดก็แบบหนึ่ง คำว่าศาสตร์ หมายถึงความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ถึงแม้ว่าคำสอนเกี่ยวกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ จะไม่ได้เป็นคำสอนของศาสนา ความเชื่อในภูตผีปิศาจ ก็รวมเรียกเป็นความเชื่อทางศาสนา เพราะว่าเป็นความเชื่อในสิ่งที่มีอำนาจเหนือมนุษย์มีตัวอย่าง เช่น พระภูมิเจ้าที่ ผีปู่ตาเจ้าเข้าทรง ฯลฯ

สุริยา สมทุพลดี (2533 :2) ศึกษาประเพณีบั้งไฟ พบว่า ชาวอีสานมีโลกทัศน์ และความเชื่อตามทฤษฎีนิยามกล่าวคือชาวอีสานแปรโลกของความจริงออกมาเป็น “คู่ตรงข้าม 5 ลักษณะ “ คือลักษณะแรกที่อยู่อาศัยของแดนอยู่ตรงข้ามกันกับที่อยู่ของคนลักษณะที่สองโลกของเทวดาคือสวรรค์หรือท้องฟ้า โลกมนุษย์คือพื้นดิน ลักษณะที่สามคือโลกของแดนเปรียบเหมือนเพศชาย พื้นดินเปรียบเหมือนเพศหญิง ลักษณะที่สี่ ผู้ชายมีโอกาสสู่สวรรค์มากกว่าผู้หญิงเพราะได้ผ่านการบวชเรียน ผู้หญิงได้มีโอกาสไปสู่สวรรค์น้อยกว่า จึงต้องทำบุญมากกว่าและอาศัยผลบุญจากการบวชลูกชายจึงจะได้ไปสู่สวรรค์ และลักษณะที่ห้าสวรรค์ซึ่งเป็นที่อยู่ของแดนคือ แหล่งกำเนิดน้ำฝน เป็น

จุดเริ่มต้นของทุกชีวิต เปรียบได้กับบ่อสุจิของผู้ชายที่ทำให้เกิดชีวิตมนุษย์ในครรภ์มารดา ซึ่งเปรียบได้กับพื้นดิน

จรัส พยัคฆราชศักดิ์ (2534 :144) ได้กล่าวเกี่ยวกับความเชื่อไว้ว่า มนุษย์ในสมัยดึกดำบรรพ์มีความเชื่อเรื่องวิญญาณภูตผีและปีศาจต่าง ๆ เชื่อกันว่าพลังชีวิตต้นไม้มักอยู่ในพืชผลที่เขาปลูกนั้น พลังที่มีชีวิตตามไร่นาเป็นเทพเจ้าที่เรียกว่า “เจ้าแม่ธรณี” หรือ “เจ้าแม่โพสพ” นอกจากนี้ยังรู้จักการกำหนดพิธีต่าง ๆ มากมายตลอดจนข้อห้ามหลายอย่าง ที่จะต้องปฏิบัติในการเพาะปลูกและเก็บเกี่ยว เพื่อที่จะรักษาพลังชีวิตดังกล่าวไว้

อภิศักดิ์ โสมอินทร์ (2534 : 5-8) ได้กล่าวเกี่ยวกับความเชื่อไว้ว่าความเชื่อเป็นรากเหง้าความรู้สึนึกคิด และพฤติกรรมที่แสดงออก เพราะเขาเชื่ออย่างนั้นเขาจึงมีพฤติกรรมที่แสดงออกมาอย่างนี้ ความเชื่อเกิดจากประสบการณ์การได้รับข้อมูลข่าวสาร การคิดหาเหตุการณ์ อนุคลิกลักษณะ และการใช้ภาพในความคิด

สุคนธา สายเชื้อ (2524 : 1-15) ได้ศึกษาประเพณีบั้งไฟอำเภออาจสามารถ จังหวัดร้อยเอ็ดพบว่า อำเภออาจสามารถ เป็นอำเภอหนึ่งในจังหวัดร้อยเอ็ดที่มีประเพณีบุญบั้งไฟทุกปี และสนุกสนาน พิธีนี้จัดขึ้นในเดือนหกของทุกปี มูลเหตุของการทำบุญบั้งไฟ เพราะความเชื่อเรื่องการบูชาพญาแถน เทพเจ้า แห่งความอุดมสมบูรณ์และเป็นเทพเจ้าที่คอยควบคุมฝนให้ตกต้องตามฤดูกาล

ผาสุก มุทเมธา (2535 : 5-6) ได้กล่าวเกี่ยวกับความเชื่อไว้ว่า ความเชื่อและพิธีกรรมต่าง ๆ ของคนในสังคมสมัยก่อน อันได้แก่ความเชื่อเรื่องการเกิด ความฝัน การตั้งชื่อ การตาย โชคลาง ฤกษ์ยาม ความเชื่อเหล่านี้ก่อให้เกิดพิธีกรรมต่าง ๆ เช่น พิธีทำขวัญเด็ก พิธีทำขวัญนาศ พิธีเปลี่ยนชื่อ และรวมไปถึงพิธีทำบุญต่าง ๆ เช่น ทำบุญวันเกิด ขึ้นบ้านใหม่ บำเพ็ญกุศลอุทิศให้แก่ผู้ล่วงลับไปแล้ว งานทำบุญตามประเพณี งานทำบุญทางศาสนา ความเชื่อและพิธีกรรมต่าง ๆ ที่มีคุณค่าต่อชีวิตต่อสังคมทำให้เกิดความรักความสามัคคีเป็นศูนย์รวมของการดำรงชีวิตมีการร่วมมือช่วยเหลือซึ่งกันและกัน สร้างความรักความภาคภูมิใจ ความผูกพันต่อท้องถิ่น สิ่งเหล่านี้เห็นได้ชัด เมื่อมีเทศกาลสำคัญทางท้องถิ่นจะมีผู้คนเดินทางกลับภูมิลำเนาเดิมของตน เพื่อไปร่วมในการประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ร่วมทำบุญกุศลตามประเพณีที่เคยปฏิบัติสืบทอดกันมาพร้อมทั้งสนุกสนานมีโอกาสนพบปะเยี่ยมญาติพี่น้อง เพื่อนฝูง ทำให้มีความรัก ความผูกพัน

วัลลภ พรชัย (2535 : 21-55) ได้กล่าว ถึงพญาแถนกับบุญบั้งไฟโยธธว่า โลกแบ่งออกเป็น 3 ส่วน คือ สวรรค์ พื้นดิน และทะเล หรือมหาสมุทร พญาแถนเป็น เทพเจ้าองค์หนึ่งบนสวรรค์ เป็นผู้บันดาลให้ฝนตก แต่พญาคันคาก (คางคก) ทำให้พญาแถนโกรธจึงไม่บันดาลให้ฝนตก จนเกิดการสู้รบกัน สัตว์โลก มีพญาคันคาก ต่อ แตน รบแพ้ พญาแถน ถูกเขี่ยนตี จนตัวลาย ใน

ที่สุดคันคากอสาไปรบใช้อุบายต่างๆ มากมายจนชนะและทำสัญญาสงบศึกกัน ว่าชาวโลกจะทำบั้งไฟขึ้นไปแจ้งขอฝนทุกๆ เดือนหกและเมื่อฝนตกลงมากบเจียด ร้องเมื่อใด แสดงว่าชาวนมนุษย์ได้รับน้ำฝนแล้ว และให้หยุดตกเมื่อได้ยินเสียงธนู (ดุษฎี) จากว่าว

ภพพล จีฬสุวรรณ (2535 : 3) ได้กล่าวถึงงานประเพณีบุญบั้งไฟจังหวัดยโสธรไว้ว่า ได้กำหนดให้จัดงานประเพณีบุญเดือนหก หรือประเพณีบุญบั้งไฟ ในสัปดาห์ที่สองของเดือนพฤษภาคม ของทุกปี และได้จัดติดต่อกันมาเป็นเวลานานหลายสิบปีแล้ว ในขั้นต้นได้จัดกันในระดับหมู่บ้าน และยกระดับขึ้นมาเรื่อย ๆ เป็นระดับอำเภอ และเมืองยโสธร ได้ยกฐานะเป็นจังหวัด เทศบาลเมืองยโสธร ก็ได้รับเป็นแม่งานในการจัดงานประเพณีบุญบั้งไฟตลอดมา จนติดตลาดการท่องเที่ยวเป็นที่รู้และยอมรับโดยทั่วไปว่า ถ้าจะพูดถึงบุญบั้งไฟตลอดมา ก็หมายถึงจังหวัดยโสธร

คณะกรรมการประชาสัมพันธ์ (2535 : 12) ได้กล่าว เกี่ยวกับประเพณีบุญบั้งไฟไว้ว่า เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “บุญเดือนหก” จัดเป็นบุญประจำปี ทุกปี ในช่วงเดือนพฤษภาคม ซึ่งเป็นช่วงที่ก่อนจะลงมือทำนา ก่อนจะลงมือทำบั้งไฟต้องจัดหาอุปกรณ์ไว้ให้ครบเรียบร้อยเพื่อสะดวกในการทำบั้งไฟ ในปัจจุบันกับสมัยโบราณจะต่างกันในเรื่องระยะเวลา ปัจจุบันจังหวัดยโสธรจะกำหนดไว้เลยจะต้องจัดงานบุญบั้งไฟในสัปดาห์ที่สองของเดือนพฤษภาคม ทุกปีอุปกรณ์ในการทำบั้งไฟปัจจุบันหาได้ง่าย ทันสมัย ถ้าหากมีเงินเพียงพอบั้งไฟก็จะสำเร็จอย่างรวดเร็ว

บุญยงค์ เกศเทศ (2536 :24) ได้กล่าวเกี่ยวกับความเชื่อไว้ว่า หมายถึง การยอมรับนับถือ อาจจะมีหลักฐานอย่างเพียงพอที่จะพิสูจน์ได้หรืออาจจะไม่มีหลักฐานนำมาพิสูจน์ให้เห็นจริงเกี่ยวกับสิ่งนั้นก็ได้อันมีความสัมพันธ์กับมนุษย์ตั้งแต่เกิดจนตาย

สวิง บุญเจิม (2536 :-570) ได้กล่าวถึงความเชื่อบุญบั้งไฟว่าเพื่อเป็นการบูชาวัสสกาเทพเจ้าตามความเชื่อของชาวอีสาน เป็นผู้สร้างน้ำฝนเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “แถน” หรือพญาแถนอันได้แก่พระอินทร์นั่นเอง ในศาสนาฮินดูพระอินทร์ก็ถือว่าเป็นเทพเจ้าแห่งน้ำฝนด้วย นับว่าเทพเจ้าท่านนี้ชอบบั้งไฟ ถ้ามิได้ชมบั้งไฟก็จะไม่ประทานน้ำฝนให้มนุษย์

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับประเพณีบุญบั้งไฟ องค์ประกอบ และขั้นตอนเกี่ยวกับการจัดงานประเพณีบุญบั้งไฟ

กรมวิชาการ (2522 : 203) ได้กล่าวถึงประเพณีบุญบั้งไฟไว้ว่า ชาวบ้านจะให้ความร่วมมือปลูกที่ปักอาศัย เพื่อเพื่อนบ้านที่จะมาร่วม บางพวกหาเนื้อปลาเตรียมไว้ทำบุญและเลี้ยงแขกในงาน บางพวกก็ตัดไม้เผาถ่านผสมดินประสิวและดำบั้งไฟ พวกแม่บ้านก็เตรียมข้าวปลา อาหาร ทำขนมจีน และตัดชุดราชีงไว้ให้ลูกหลาน ทางวัดอุปัชฌาจารย์ที่ตระเตรียมซ้อมนาถ เพราะมีผู้นิยมเอาลูกหลานบวชวันนั้นมาก งานนี้แม้จะเป็นงานบุญแต่เขาก็มีโอกาสนักเล่นสนุกสนานกันเต็มที่เจ้าหน้าที่บ้านเมืองก็ผ่อนสั้นผ่อนยาว เพราะถือเป็นประเพณี

ประยูทธ สิทธิพันธ์ (2524 : 385) ได้กล่าวถึงประเพณีบุญบั้งไฟไว้ว่า ในการทำบุญบั้งไฟ เป็นพิธีของการทำบุญขอฝน และเป็นการทำบุญที่ประกอบไปด้วยความสนุกสนานรื่นเริงประจำปี มากกว่าที่จะหวังให้ได้บุญกุศลจริง ๆ เพราะตั้งแต่วันเริ่มงานจนถึงงานเสร็จไปแล้ว อีกประมาณ 3 วัน จะมีการรับประทานสาโทหรือสุรา และร้องรำทำเพลงกันเป็นพื้น การทำบุญชนิดนี้ลงมือทำกัน ในระหว่างเดือน 6 ถึงเดือน 8 กลางเดือน เมื่อบ้านใดประชุมกันตกลงว่าจะทำบุญนี้ในวันไหน ก็เริ่มซื้อดินประสิวไปมอบให้เจ้าอาวาสในวัดบ้านนั้น เพื่อให้เจ้าอาวาส ประชุมสงฆ์ สามเณร จัดการทำ บั้งไฟขึ้นกับหาหนังวัว หรือหนังควาย ไปมอบให้ด้วยอีกแผ่นหนึ่ง เพื่อให้จัดการจัดฟอกขึ้นหน้า กลอง (เรียกว่ากลองเส็ง) กลองนี้จะให้ใช้ประกอบในการแห่บั้งไฟอย่างหนึ่ง เพื่อตีประกวดว่าของ ใครจะดังกว่ากันด้วยอีกประการหนึ่ง ครั้นจะถึงวันกำหนดทำบุญ เจ้าอาวาสวัดบ้านอื่น ๆ ที่รับฎีกา ไว้ก็ตีกลอง ช้อง ฉาบ เพื่อรวบรวมคนไปแห่บั้งไฟ พวกผู้หญิงสาวในบ้านนั้น มิไรก็ต้องไปทั้งหมด โดยถือกันว่าพวกสาว ๆ ในบ้านใดไม่ไป ก็เท่ากับว่าผู้แก่ในบ้านนั้น ไม่ยินดีทำบุญร่วมกัน ถ้าหาก บิดามารดาคนใดขัดข้องเกียจจนไม่ให้บุตรสาวไปในงานบุญนี้ โดยไม่จำเป็น ก็ดูประการหนึ่งจะเป็นบาปแสนกับแสนกลับ และเป็นบ้านที่ถูกสาป ถือเป็นต้นเหตุทำให้บ้านเมืองเดือดร้อน ฝนฟ้าไม่ดีทำนาไม่ได้ผล เรียกว่าทำให้ข้าวยากหมากแพง

ปราโมทย์ ทัศนาศูวรรณ (2525 : 102) ได้กล่าวเกี่ยวกับประเพณีบุญบั้งไฟจังหวัดยโสธรไว้ว่า ยโสธรมีงานประเพณีประจำปีอันยิ่งใหญ่ ที่จัดขึ้นเป็นงานประเพณี และทางการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย ก็ได้ให้ความร่วมมือส่งเสริมให้เป็นงานระดับชาติ เหมือนอย่างงานแสดงของช้าง จังหวัดสุรินทร์นั่นคือ งานแข่งบั้งไฟเดือน 6 ประเพณีแข่งบั้งไฟเดือน 6 ของชาวอีสานนั้น มีเรื่องเล่า กันยืดยาวมาก นับตั้งแต่ตำนานเรื่องเจ้าผาแดงนางไอ่คำ ซึ่งตำนานเรื่องนี้เกิดขึ้นที่เมืองสกลนคร เท่าที่ได้เห็นงานแข่งบั้งไฟ ของชาวอีสานนั้นก็สรุปได้ว่า งานแข่งบั้งไฟที่ยโสธรนี้น่าดูจริง ๆ การ กำหนดงานของเขานั้นเขาจัดกันในวันแรก 12 ค่ำ เดือน 6 เป็นประจำของทุกปี และมีข่าวว่าทาง จังหวัดจะกำหนดวันงานให้แน่นอนตามสุริยคติ คือวันเสาร์ – อาทิตย์ที่สองของเดือนพฤษภาคมของ ทุกปี เพื่อให้สะดวกแก่การจัดจำ ของนักท่องเที่ยวแข่งบั้งไฟ เดือน 6 คืองานอันแสดงออกถึง วิญญาณเก่าแก่ของชาวอีสานโดยแท้ เพราะงานนี้มีการจัดกันทั่วทุกจังหวัดในอีสาน อยู่แต่ว่าเป็น งานใหญ่ หรือเล็กเท่านั้น เมื่อเมืองยศสุนทรมาฟื้นฟูประเพณีนี้ขึ้นอย่างจริงจัง ก็เป็นเรื่องที่น่าศรัทธา

อาชีวศึกษาภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (2533 : 93) ได้กล่าวถึงการจัดงานประเพณีบุญบั้งไฟ ของจังหวัดยโสธรว่า จังหวัดกับเทศบาลเมืองยโสธรได้กำหนด ให้มีงานประเพณีบุญบั้งไฟใน วันหยุดสัปดาห์ที่ 2 ของเดือนพฤษภาคมทุกปี ในงานมีการจัดประกวดขบวนแห่ ประกวดบั้งไฟ สวยงาม และประกวดจุดบั้งไฟขึ้นสูง ทั้งบั้งไฟผืน และบั้งไฟแสนมีคนสนใจมาเที่ยวงานเป็น จำนวนมาก ทั้งชาวไทยและต่างประเทศ ได้ให้ความร่วมมือสนับสนุนทั้งในด้านการประชาสัมพันธ์

ตลาดจนอำนวยความสะดวกในด้านต่างๆ จนเป็นที่รู้จักกันดีของบรรดานักท่องเที่ยว ทั้งชาวไทย และชาวต่างประเทศได้มาร่วมชมการจัดงานนี้ จึงทำให้คนทั่วไปรู้และถือเป็นงานที่เป็นสัญลักษณ์ของจังหวัดยโสธรไปในที่สุด

ปรีชา พินทอง (2534 : 86-111) กล่าวถึงบุญบั้งไฟว่า จัดงานในเดือนหก เราจึงเรียก บุญเดือนหก เชื่อกันว่าบนสวรรค์ชั้นฟ้ามีเทพบุตรนามว่า วัสสกาลเทพบุตร เป็นเทพบันดาลน้ำฝน ให้ตก ขึ้นอยู่กับว่า ใครจะทำถูกใจหรือไม่ คนจึงทำบั้งไฟให้ถูกใจ มีการชุมนุมกันทำเป็นกลุ่ม การละเล่น การแข่งประกอบ รวมทั้งมีคำแข่ง (กาพย์แข่ง) เล่าตำนานต่างๆ มีแข่งขอ แข่งตลก แข่งให้พร แข่งเล่านิทาน แม้จุดแล้วยังมีการฟ้อนรำแข่ง เรียกว่า นำฮอยไฟ

คณะกรรมการประชาสัมพันธ์ (2535 : 7) ได้กล่าวถึงหลักเกณฑ์ของการประกวดบั้งไฟไว้ว่า มี 3 ประเภท คือ

1. ประเภทขบวนแห่สวยงาม ประกอบด้วยผู้รำแข่ง 45 คน ซึ่งแต่งกายตามแบบอีสาน และทำรำแบบอีสาน รำเคลื่อนไหวไปข้างหน้า รำจุดให้คะแนน และกองอำนวยการกลาง นอกจากนั้นต้องมีบั้งไฟสวยงามในขบวน

2. ประเภทบั้งไฟสวยงาม ซึ่งติดบนยานพาหนะ ตกแต่งเคลื่อนที่ได้

3. ประเภทบั้งไฟขึ้นสูง มีบั้งไฟแสน และบั้งไฟหมื่น ซึ่งทำด้วยท่อเอสลอนเท่านั้น

นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2536 : 20) ได้กล่าวถึงงานประเพณีบุญบั้งไฟว่า ตามที่ทำกันมาแต่โบราณนั้น เป็นพิธีกรรมที่เกี่ยวกับชุมชนเกษตรกรรมขนาดเล็ก ตั้งพิธีกรรมที่ลักษณะผสมกันระหว่างงานเทศกาลของชุมชน กับพิธีกรรมทางความเชื่อ หรือศาสนา ทุกคนที่ร่วมในงานต่างมีระบบความสัมพันธ์ทางสังคมแบบเดียวกัน และเพราะเป็นพิธีกรรมทางศาสนาอยู่ด้วยนี่เอง ที่ทำให้ทุกคนที่เข้าร่วมงาน ล้วนมีบทบาท ที่ถูกกำหนดไว้ให้แล้ว เป็นบทบาทที่เด่นบ้าง ไม่เด่นบ้าง แต่ต่างหน้าที่ของตัว และความรู้ ความหมายของพฤติกรรมของผู้อื่น

วิกรณ์ มากดี (2536 : 74) ได้กล่าวถึงบุญบั้งไฟไว้ว่า เป็นประเพณีที่ชาวบ้านในทุกครัวเรือนในหมู่บ้าน จะร่วมแรงร่วมใจช่วยกันจัดทำขึ้น โดยมีการแบ่งชาวบ้านออกเป็นกลุ่ม เพื่อนแบ่งงานกันทำ ทุกคนถือว่าเป็นงานของตน เช่นการปลูกปะรำ ปลูกที่พัก สำหรับเพื่อนจาก หมู่บ้านอื่น ๆ มาร่วมทำบุญ หาปลา ตัดไม้เผาถ่าน ผสมกับดินประสิว ทำบั้งไฟแม่บ้านทำอาหาร และตัดชุดรำแข่งไว้ให้ลูกหลาน ทางวัดเตรียมซ้อมนาค เพราะมีผู้นิยมเอาลูกหลานมาบวชมากในวันนั้น

สวิง บุญเจิม (2536 : 570) ได้กล่าวถึงประเพณีบุญบั้งไฟว่าเป็นอีกบุญหนึ่งที่ชาวบ้านช่วยกันทำ เพื่อเป็นการบูชาวัสสกาลเทพเจ้า ตามความเชื่อของคนอีสานว่าเป็นผู้สร้างน้ำฝนเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “แถน” หรือพญาแถน อันได้แก่ พระอินทร์นั่นเอง ในศาสนาฮินดูพระอินทร์ถือว่าเป็นเทพเจ้าแห่งน้ำฝนด้วย นับว่าเทพเจ้าท่านนี้ชอบบั้งไฟ ถ้ามีได้ ชมบั้งไฟก็จะไม่ประทานน้ำฝนให้

มนุษย์ สำหรับการทำบั้งไฟนั้น ก็ทำได้โดยนำดินประสิวมาคั่ว ผสมกันตามน้ำหนักที่ต้องการ เป็น ถ่านสิบสลิ้งบ้าง ถ่าน 3 บ้าง ถ่าน 4 บ้าง ถ่าน 5-6 บ้าง แล้วบดให้ละเอียด ตอกให้แน่นในกระบอก ไม้ไผ่ หรือรูเหล็กแป๊ป มีประเภทต่างๆ กัน เช่น บั้งไฟโบด (หางเหล็ก) บั้งไฟใหญ่ (บั้งไฟหางใหญ่ เป็นบั้งไฟหมื่น-แสน ฯลฯ) บั้งไฟเมา บั้งไฟตะไล บั้งไฟจันาย บั้งไฟอื้อ บั้งไฟดินก่องข้าว

คิด จินดากุล (2536 : 89) ได้กล่าวถึงงานประเพณีบุญบั้งไฟ จังหวัดยโสธรในปี 2536 ไว้ว่า ระหว่างวันที่ 12-16 พฤษภาคม 2536 ในวันที่ 15 พฤษภาคม จะเป็นวันแห่บั้งไฟ มีขบวนแห่ที่สวยงามของกลุ่มต่างๆ ในเขตเทศบาล และอำเภอหนองสูงมาร่วมให้สมกับเป็นงานของชาวยโสธรทุกคน มีการประกวดประชันขบวนแห่ และประกวดธิดาบั้งไฟโก้ วันที่ 16 พฤษภาคม จะเป็นวันจุดบั้งไฟ ณ บริเวณสวนสาธารณะพญาแถน การจัดพิธีและริ้วขบวนจะให้กระชับและต่อเนื่อง

อภิศักดิ์ โสมอินทร์ (2526 : 2-3) ได้กล่าวถึงประเพณีบุญบั้งไฟว่า เดือนหก ตรงกับเดือน พฤษภาคม มีบุญบั้งไฟ ถือว่าเป็นบุญที่สนุกสนานมากในรอบปี มีการทำบั้งไฟหมื่น บั้งไฟแสน ตะไล จุดแข่งกัน เชื่อว่าเป็นการขอฝนจากพญาแถน (1 หมื่น = 12 กิโลกรัม) (1 แสน = 10 หมื่น) เพราะฉะนั้นบั้งไฟหมื่นบรรจุนดินประสิว 12 กิโลกรัม บั้งไฟของแต่ละคุ้มต้องเอ้ (ตกแต่ง) ให้สวย มีการประกวด มีขบวนแห่ และแข่งขันว่า ของใครว่าจะขึ้นสูงกว่ากัน เป็นงานบุญที่ครึกครื้นมาก

คณะเทศมนตรีเมืองยโสธร (2537 : 2) ได้กล่าวเกี่ยวกับการจัดงานประเพณีบุญบั้งไฟ จังหวัดยโสธร ไว้ว่า จัดขึ้นในสัปดาห์ที่สองของเดือนพฤษภาคม เป็นที่รู้จักกันดีในหมู่นักท่องเที่ยว ทั้งชาวไทย และชาวต่างประเทศ เทศบาลเมืองยโสธร ในฐานะหน่วยปกครองท้องถิ่น ได้พยายามสนับสนุนการจัดงานบุญบั้งไฟยโสธร ให้มีคุณภาพยิ่งขึ้น ซึ่งเชื่อว่าปัจจัยหนึ่งที่ทำให้ “บุญบั้งไฟ” ยังคงอยู่กับชาวยโสธร คือความสมัครสมานสามัคคีของประชาชนชาวกุ่ม บุญบั้งไฟกับชาวยโสธรนั้นแยกกันไม่ออก ทุกคนมีส่วนร่วมในการจัดงาน

อำคา แสงงาม (2537 : 2) ได้กล่าวเกี่ยวกับการจัดงานประเพณีบุญบั้งไฟไว้ว่า มีพิธีกรรมที่น่าสนใจอยู่สองประการ คือ การแห่บั้งไฟ และการจุดบั้งไฟ ซึ่งกิจกรรมทั้งสองอย่างนี้ ถือว่าเป็นพิธีกรรมที่สำคัญ และมีผู้คนให้ความสนใจไปร่วมชมเป็นจำนวนมากโดยเฉพาะชาวบ้านจะนำบั้งไฟมาแห่ร่วมกัน ในวันแรกของงานเรียกวันโฮม (รวม) บั้งไฟในวันนั้นเป็นวันที่ทุกคนมีความสนใจ และตั้งใจจะไปเที่ยวชมเป็นพิเศษ ไม่ว่าจะเป็นคนในท้องถิ่นหรือนักท่องเที่ยวจากต่างถิ่น ซึ่งมีทุกชนชั้น ทุกเพศและทุกวัย ไปร่วมชมประเพณีการแห่บั้งไฟ เพราะต้องการชมบั้งไฟที่เอ้ (ตกแต่ง) อย่างสวยงาม วิจิตรพิสดาร เป็นประธานของขบวนแห่ นอกจากนี้ยังมีขบวนกลองยาว ขบวนเซิ้ง ขบวนฟ้อนรำ และขบวนแสดงกิจกรรมเกี่ยวกับการละเล่น หรือประเพณีท้องถิ่น นับว่าเป็นสิ่งที่น่าสนใจเป็นอย่างยิ่ง

พาณิชย์จังหวัดยโสธร (2538 : 44) ได้กล่าวเกี่ยวกับการทำบั้งไฟว่า ปัจจุบันการทำบั้งไฟได้พัฒนาไปมาก เพราะหันมานิยมใช้ท่อเหล็กมาทำตัวบั้งไฟแทนไม้ไผ่ อย่างไรก็ตาม ถึงแม้ตัวบั้งไฟจะทำขึ้นด้วยอะไรก็ตาม ก็ยังคงต้องใช้ลำไม้ไผ่มัดติดกับตัวบั้งไฟ โดยใช้ส่วนเรียวเล็กของลำเป็นหาง เพื่อบังคับให้บั้งไฟพุ่งตรงขึ้นไปบนท้องฟ้า

วิภาณ เทศน์ธรรม (2541 : บทคัดย่อ) ได้ศึกษารูปแบบการจัดงานประเพณีบุญบั้งไฟอำเภอเมือง จังหวัดยโสธร มีความมุ่งหมายเพื่อศึกษารูปแบบการจัดงานประเพณีบุญบั้งไฟอำเภอเมืองจังหวัดยโสธร ในอดีต ปัจจุบัน และแนวโน้มการจัดในอนาคต ใช้วิธีการศึกษาจากภาคสนาม ด้วยการสัมภาษณ์และสังเกต เสนอผลงานการศึกษาด้วยวิธีพรรณนาวิเคราะห์

ผลการศึกษาพบว่า มูลเหตุที่ทำให้ประเพณีบุญบั้งไฟ เนื่องจากภาวะดินฟ้าอากาศ ไม่แน่นอนและเกิดความแห้งแล้ง ทำให้มีผลต่ออาชีพเกษตรกรรม และชาวจังหวัดยโสธรเชื่อว่า พญาแถนคือผู้ที่บันดาลให้ฝนตกได้ จึงทำบั้งไฟจุดขึ้นไปเพื่อขอฝนจากพญาแถน บั้งไฟจึงเป็นสัญลักษณ์ และสื่อในการขอฝน

รูปแบบการจัดงานประเพณีบุญบั้งไฟในอดีตจัดกันในคุ้ม เป็นงานเล็ก ๆ มีพระและผู้นำครอบครัวเป็นผู้ดำเนินการ งบประมาณได้จากการเรียไ้ภายในคุ้ม ครอบครัวละ 1 – 2 บาท บั้งไฟทำเพียงคุ้มละบั้ง โดยใช้วัสดุที่มีในท้องถิ่น ใช้งบประมาณในการจัดทำ ไม่ถึง 100 บาท ชาวคุ้มร่วมกันทำพิธีทางศาสนา คือ การเลี้ยงพระ บวชนาค และการสรงน้ำพระ ส่วนขบวนแห่และการแข่งเป็นไปด้วยความสนุกสนาน บรรยากาศเป็นกันเองไม่มีพิธีการ

ปัจจุบันความเชื่อเรื่องพญาแถนลดน้อยลง รูปแบบการจัด และกิจกรรมเปลี่ยนแปลงไป กลายเป็นกิจกรรมของจังหวัด เทศบาล และผู้บริหารระดับจังหวัดดำเนินการ ชาวบ้านเป็นผู้ร่วม บั้งไฟมี 2 ประเภท คือบั้งไฟสวยงาม และประเภทบั้งไฟขึ้นสูง ใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่จัดทำมีการประกวดทุกประเภท มีการจ้างมืออาชีพทำบั้งไฟ กิจกรรมต่าง ๆ ได้รับเงินสนับสนุนจากเทศบาล คุ้มละ 30,000 บาท มีการเรียไ้ขอรับการสนับสนุนเพิ่มเติม ค่าใช้จ่ายในการดำเนินการทั้งหมดรวมขบวนละประมาณ 100,000 บาท มีการเดิมพันแข่งขันบั้งไฟขึ้นสูง ขบวนแห่ทุกขบวนหวังได้รับชื่อเสียง และเงินรางวัล กิจกรรมทุกอย่างจึงเป็นการแสดงโชว์ เพื่อชนะเลิศกรรมการ

ส่วนแนวโน้มในอนาคต จากแผนพัฒนาประเพณีบุญบั้งไฟ พบว่าจะเปลี่ยนรูปแบบใหม่คติความเชื่อเดิมจะลดน้อยลง สถานที่และลักษณะกิจกรรมไม่จัดให้ใหญ่โตคงจัดได้เพียงขบวนแห่และบั้งไฟสวยงาม ส่วนการจุดบั้งไฟ ต้องย้ายที่จุดใหม่ หรืออาจจัดงานให้เล็กลง จุดบั้งไฟลงไปในแม่น้ำชี มีบั้งไฟจำลอง มีบั้งไฟบุปผชาติ และดีดรัมเพื่อความปลอดภัย มีการแสดง แสง สี เสียง ประเพณีบุญบั้งไฟของชาวจังหวัดยโสธร เป็นสัญลักษณ์และเป็นธุรกิจการท่องเที่ยวของจังหวัดยโสธร

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับนโยบายและแผนการ การจัดงานประเพณีบุญบั้งไฟ

บริษัทคอมมูนิตี้ เจนไวรอน เมนมัด ดีเวลอปเม้นท์ (2537 : 3 – 4) กล่าวถึงกลยุทธ์ และแนวทางการพัฒนาจังหวัดยโสธรโดยเฉพาะ และขนบธรรมเนียมประเพณีที่เป็นเอกลักษณ์ของจังหวัด เช่นงานประเพณีบุญบั้งไฟ ให้เป็นที่รู้จักในระดับประเทศ และนานาชาติ ควบคู่ไปกับการดำเนินมาตรการป้องกัน ผลกระทบที่จะมีต่อสิ่งแวดล้อม โดยให้สนับสนุนโครงการปรับปรุงการจัดงานบุญบั้งไฟของจังหวัดยโสธร โดยเฉพาะขยายเวลาให้นานและเพิ่มกิจกรรมในงานให้มากขึ้นกว่าเดิม อาทิ

1. พื้นที่การประกวดธิดาบั้งไฟโก้
2. ขยายเวลาการแห่ และตั้งแสดงบั้งไฟ ประเภทสวยงามให้นานขึ้นอีก 4 – 5 วัน
3. เพิ่มเงินรางวัล และประเภทรางวัลให้มากขึ้น เพื่อดึงดูดความสนใจผู้เข้าประกวด
4. จัดการประกวดดนตรี และการแสดงพื้นเมือง พร้อมกับการออกร้านค้าต่าง ๆ โดยเฉพาะหัตถกรรมของจังหวัด
5. ประสานงานกับการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย เพื่อจัดกิจกรรมแสงและเสียง (Light and Sound) เพื่อแสดงประวัติความเป็นมาของประเพณีบุญบั้งไฟ ให้ได้ทราบ และจากการวิเคราะห์ศักยภาพการท่องเที่ยว ของจังหวัดยโสธร ของมหาวิทยาลัยขอนแก่น ได้แบ่งกลุ่มแหล่งท่องเที่ยวของจังหวัดยโสธรเป็น 3 กลุ่ม คือ กลุ่มศักยภาพสูง ปานกลาง และต่ำปรากฏว่า บุญบั้งไฟในเขตเทศบาลเมืองยโสธรเป็นกลุ่มศักยภาพสูงอันดับที่ 1 ในความนิยมของประชาชน และเป็นที่ยอมรับ มีศักยภาพของการพัฒนาไปสู่แหล่งท่องเที่ยวระดับสากล นานาชาติและระดับประเทศ

บริษัทเสนาอินเตอร์เนชั่นแนล ทิวโอปเม้นท์ (2539 : 9 – 115) ได้จัดทำโครงการศึกษาเพื่อจัดทำแผนปฏิบัติการและจัดอันดับความสำคัญการลงทุนเพื่อที่จะแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อม ยโสธร ได้เสนอไว้ว่า จังหวัดยโสธรขาดการดูแลรักษาสถานที่ท่องเที่ยว และโบราณสถานต่าง ๆ อย่างต่อเนื่อง และเป็นระบบ จึงเสนอแนวทางแก้ปัญหารายงานผู้บริหารในจังหวัดยโสธร ในการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวที่มีให้มีความสะอาดเรียบร้อย เป็นระเบียบเรียบร้อยณรงค์ประชาสัมพันธ์ และเผยแพร่ให้ข้อมูลข่าวสาร รวมทั้งพัฒนาระดับการจัดงานประเพณีที่สำคัญ โดยเฉพาะประเพณีบุญบั้งไฟ ไปสู่แหล่งท่องเที่ยว

จากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องสรุปได้ว่าผลกระทบเกิดจากการกระบวนการคัดกลั่นทางวัฒนธรรม การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในสังคมนั้นเป็นผลมาจากวัฒนธรรม และการเปลี่ยนแปลงทั้งทางตรงและทางอ้อม อันมีผลต่อการดำเนินชีวิตของบุคคลในสังคม ความเชื่อของคนไทยในภาคอีสานนั้น ยึดมั่นความเชื่อในเรื่องผีเชื่อวิญญาณมากกว่าคนไทยกลุ่มอื่น เห็นได้จาก

จาริต 12 เดือน หรือประเพณีสิบสองเดือน หรือฮิตสิบสอง ของชาวอีสาน เรียกว่า บุญเดือนหก นับว่าเป็นพิธีขอฝนเกิดขึ้นเนื่องด้วยความเชื่อภูตผีวิญญาณ ผนวกเข้ากับพิธีกรรมทางพุทธศาสนา เป็นการผสมผสานระหว่างความเชื่อทางศาสนาพุทธในอีสาน เป็นประเพณีที่สำคัญของคนอีสาน เพราะต่างเชื่อกันว่าถ้าไม่ทำประเพณีนี้ฝนจะไม่ตก ประเพณีบุญบั้งไฟว่ามาจากนิทานพื้นบ้านเรื่อง ผาแดงนางไอ่ และเรื่องพญาคันคาก การทำบุญบั้งไฟเชื่อว่าทำไปเพื่อเป็นการขอฝนจากพญาแถน บั้งไฟมีความเกี่ยวข้องกับชีวิตคนอีสานในฐานะเป็นเครื่องมือในพิธีขอฝน บั้งไฟมีหน้าที่รับใช้ชาวอีสานมานาน มีการบ่งบอกถึงการทำพิธีบูชาเช่นสรวงผีวิญญาณ บุญบั้งไฟนี้แสดงให้เห็นว่าเป็นการต่อสู้กับสภาพดินฟ้าอากาศที่แห้งแล้ง ผลจากการทำบุญทำให้ชาวบ้านมีขวัญและกำลังใจในการทำนาทำไร่ เป็นประเพณีเก่าแก่โบราณที่สืบทอดกันมาโดยมีความเชื่อว่าเป็นการบวงสรวงเทพยดาให้ บันดาลน้ำ ให้ฝนตกเพื่อความอุดมสมบูรณ์ของพืชพันธุ์ธัญญาหารการทำบุญบั้งไฟเป็นพิธีของการทำบุญขอฝน และเป็นการทำบุญที่ประกอบไปด้วยความสนุกสนานรื่นเริงประจำปีส่วนแนวโน้มในอนาคตคติความเชื่อเดิมจะลดน้อยลง จะเป็นสัญลักษณ์และเป็นธุรกิจการท่องเที่ยวของจังหวัดมากขึ้น

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับประเพณีแซนโชนตา

ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้แบ่งเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องออกเป็น 3 กลุ่ม ผู้วิจัยขอเสนอตามลำดับดังนี้

1. เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับความรู้พื้นฐานของชุมชนชาวไทยเขมร
2. เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับประเพณี พิธีกรรม
3. เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวกับคติความเชื่อ

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับความรู้พื้นฐานของชุมชนชาวไทยเขมร

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวกับความรู้พื้นฐานของชุมชน มีดังต่อไปนี้

ธวัช ปุณโณทก (2528 : 42) ได้ให้ความรู้เกี่ยวกับประวัติอีสานตอนล่างว่าตามหลักฐานทางด้านประวัติศาสตร์ของอีสานตอนล่างนั้น ในบริเวณลุ่มแม่น้ำมูลตอนบนนี้เป็นแหล่งที่มีวัฒนธรรมหลายยุคหลายสมัยซับซ้อนกันอยู่และไม่ค่อยจะต่อเนื่องกันมากนัก ซึ่งมีการแบ่งยุคต่าง ๆ ออกเป็น 3 ยุคคือ ยุคที่ 1 อาณาจักรศรีจนาสะ ยุคที่ 2 อาณาจักรขอมสมัยพระนครบางส่วน และยุคที่ 3 หัวเมืองปลายอาณาเขตไทย

สุพจน์ ประเสริฐศรี (2527 : 51) กล่าวถึงความเป็นมาของชาวเขมรว่าในบริเวณ 3 จังหวัดอีสานใต้อันประกอบด้วย สุรินทร์ บุรีรัมย์ ศรีสะเกษ นั้นมีประชาชนเจ้าของถิ่นเดิมอยู่ 3 เชื้อชาติ คือ เขมร ต่วย และเยอ ในบรรดาสามเชื้อชาตินี้ เชื้อชาติเขมรจะมีมากที่สุด รองลงมา

คือส่วย และน้อยที่สุดเป็นเขย ในจำนวนประชากร 3 ล้านกว่าคนนั้น ผู้เขียนประมาณว่ามีเขมรอย่างน้อย 2 ล้านคน ส่วย 3 แสนคน นอกจากนั้นเป็นลาวและเขย ส่วนในบริเวณเมืองก็มีคนจีน คนไทย คนเขมรไม่ได้เรียกคนไทยว่าไทย แต่ยังคงเรียกคนไทยว่า เขียม ซึ่งเป็นคำเรียกมาตั้งแต่สมัยนครวัด ส่วนภาษาของไทยก็ยังเรียกว่า ภาษาเขียม เช่นเดียวกับที่คนไทยยังเรียกเขมรว่า ขอม นั่นเอง

เจริญ ไวรวัจนกุล, กฤษดา วงษาสันต์ และสาโรช อายพงศ์ (2530 : 2) ได้ศึกษา วัฒนธรรมกลุ่มแม่ น้ำมูล กรณีเขมร ลาว ส่วย สุรินทร์ พบว่า วัฒนธรรมสายจำปาศักดิ์ (ลาว) วัฒนธรรมสายอติป้อแสนปาง (ส่วย) และวัฒนธรรมสายนครวัด (เขมร) วัฒนธรรมสายอติป้อแสนปาง เป็นวัฒนธรรมที่แพร่หลาย มาจากเมืองอติป้อแสนปาง เข้าสู่บริเวณกลุ่มแม่ น้ำมูลโดยชาวส่วย (กูย) ทางจังหวัดอุบลราชธานี ศรีสะเกษ และสุรินทร์

ธวัช ปุณโณทก (2532 : 48) เห็นว่าเขมรเป็นชนกลุ่มน้อย ที่ใช้ภาษาพูดเป็นภาษาเขมร ตั้งภูมิลำเนาอยู่ในพื้นที่จังหวัดสุรินทร์ (ยกเว้นอำเภอรัตนบุรี) จังหวัดศรีสะเกษ และบางอำเภอของจังหวัดบุรีรัมย์ เช่น ประโคนชัย กระสัง และบางตำบลของอำเภอสตึก ประชากรอีสานที่ใช้ภาษาเขมร มีจาริตประเพณีของกลุ่มชนเด่นชัดในเรื่องของ การแต่งกายเครื่องดนตรี การรับประทานข้าวเจ้า ซึ่งต่างไปจากกลุ่มวัฒนธรรมไทยลาว หมู่บ้านชาวไทยเขมร มีการนับถือศาสนาพุทธวัดถือเป็นสถาบันสำคัญของหมู่บ้าน มีความเชื่อเรื่องผีบรรพบุรุษ มีการเซ่นไหว้ผีบรรพบุรุษในวันสารทเดือน 10 เรียกว่าแซนโดนตา

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับประเพณีพิธีกรรม

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับประเพณีพิธีกรรม ในด้านการนับถือ ผีบรรพบุรุษ มีดังต่อไปนี้

ภิญโญ จิตต์ธรรม (ม.ป.ป. : 16-23) ได้กล่าวถึงประเพณีเดือนสิบ ของชาวภาคใต้ พอสรุปได้ว่า ประเพณีทำบุญเดือนสิบ เรียกกันโดยทั่วไปว่า วันชิงเปรต ภาคกลางเรียกว่า สารท ประเพณีนี้น่าจะเป็นคติทางพราหมณ์ ที่ทำพิธีอุทิศส่วนกุศลให้กับเปรตชน เรียกว่า สราทระพิธีนี้ ได้ทำมาตั้งแต่ก่อนพุทธกาล ต่อมาสมัยพุทธกาล พระพุทธองค์ทรงเห็นว่าเป็นการกระทำที่ดี เป็นการระลึกถึง บรรพชนที่ล่วงลับไปแล้ว จึงทรงแนะนำให้ ชาวบ้านนำข้าวปลาอาหารและสิ่งของที่ จะอุทิศให้เปรตชน โดยนำมาถวายพระภิกษุสงฆ์อีกด้วย เมื่อคนไทยนับถือศาสนาพุทธก็ได้นำคติอันนี้มาประสมกับความเชื่อดั้งเดิม ถือปฏิบัติสืบต่อกันมาเป็นประเพณีจนถึงปัจจุบันนี้

แปลก สนธิรักษ์ (2504 : 83) กล่าวว่าพิธีสารทไทยเป็นพิธีที่ทำเพื่ออุทิศส่วนกุศลให้แก่ญาติ ผู้ล่วงลับไปแล้ว และทำเพื่อให้เกิดสวัสดิมงคลแก่ตัวเองเมื่อคนมีอายุล่วงมาถึงปี ตลอดจนทำ

ขึ้นเพื่อประสานสามัคคีในหมู่เพื่อนบ้าน เพื่อความวัฒนาถาวรทั้งแก่ตัวและหมู่คณะตลอดถึงประเทศชาติอีกด้วย

พัทธยากร (นามแฝง) (2507 : 84-85) เห็นว่าพิธีสารทเป็นเทศกาลทำบุญในสิ้นเดือนสิบ เป็นที่นิยมของชาวไทยโดยทั่วไป แต่เดิมมาเป็นพิธีของพราหมณ์ เช่น มีการกว่นข้าวปายาสหรือข้าวทิพย์ ทำยาคุด้วยข้าวซึ่งออกรวงใหม่ ๆ กำลังอ่อนเหมือนนํ้านม เพื่อเลี้ยงฉลองพราหมณ์ซึ่งเป็นบุคคลที่ได้รับการยกย่องนับถือ ต่อมาการนับถือศาสนาพราหมณ์ก็ค่อยเสื่อมลง แต่ยังคงมีการประเพณีปฏิบัติในพิธีกรรมดังกล่าวอยู่ และถือว่าพระสงฆ์เป็นเนื่อนาบุญ ที่สูงพิเศษกว่าพราหมณ์ จึงทำข้าวทิพย์ยาคุ ถวายพระสงฆ์ สืบมาจนถึงทุกวันนี้

พระยาอนุমানราชชน (2508 : 1) ได้แบ่งประเพณีเป็น 2 ประเภทดังนี้

1. ประเพณีเกี่ยวกับส่วนรวม
 - 1.1 ประเพณีส่วนท้องถิ่น
 - 1.2 ประเพณีของชาติ
 - 1.3 ประเพณีเนื่องด้วยศาสนา
 - 1.4 ประเพณีของโลก
2. ประเพณีเกี่ยวกับครอบครัว
 - 2.1 ประเพณีเนื่องในการเกิด
 - 2.2 ประเพณีเนื่องในการแต่งงาน
 - 2.3 ประเพณีเนื่องในการปลูกเรือน
 - 2.4 ประเพณีเนื่องในการทำมาหากิน ทำบุญ สุนก รื่นเริง
 - 2.5 ประเพณีเนื่องในการตาย

ประมวล ดิลกสิน (2521 : 137) ได้กล่าวถึงจุดประสงค์ของการประกอบพิธีกรรมไว้ 3 ประการดังนี้

1. เพื่อความอยู่รอด การเกิดพิธีกรรมแรก ๆ นั้นเกิดจาก การแสวงหาอาหาร เพื่อเลี้ยงชีวิต ต่อมาก็มีการถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์ที่พบนั้นให้กับคนรุ่นหลัง โดยอาศัยทำทางและคำพูดเป็นสื่อความหมาย ทั้งมนุษย์และสัตว์มีการประกอบพิธีกรรมเหมือนกัน แต่สัตว์นั้นประกอบพิธีกรรมขึ้นจากสัญชาตญาณ ส่วนมนุษย์ประกอบพิธีกรรมด้วยสมอง สติปัญญา พฤติกรรมของมนุษย์ที่แสดงออกมาจึงมีการยืดหยุ่นให้เหมาะสมกับสภาพความเป็นอยู่ สภาพภูมิประเทศและเหตุการณ์

2. เพื่อเป็นเครื่องรวมจิตใจ โดยการเคารพบูชาบรรพบุรุษร่วมกัน ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน
ในด้านความเป็นอยู่ ด้านพิธีกรรมเกี่ยวกับการเกิด การตาย การแต่งงาน การบวช ทำให้มนุษย์เกิด
ความสามัคคีกัน

3. เพื่อความผูกพันทางเศรษฐกิจ โดยการแลกเปลี่ยนสิ่งของที่ตนมีอยู่กับผู้อื่น

จารุบุตร เรื่องสุวรรณ (2521 : 137) ได้กล่าวถึงฮีต 12 คอง 14 เอาไว้ว่าเป็นจารีต
ประเพณีที่ปฏิบัติกันในแต่ละเดือนจนครบ 12 เดือน ดังนี้

เดือนเจียง ประเพณีนิมนต์สงฆ์เจ้าเข้ากรรม

เดือนยี่ ประเพณีทำบุญอุณฺณลาน

เดือน 3 ประเพณีบุญข้าวจี

เดือน 4 ประเพณีทำบุญพระเวส

เดือน 5 ประเพณีทำบุญขึ้นปีใหม่หรือตรุษสงกรานต์

เดือน 6 ประเพณีทำบุญวิสาขบูชา

เดือน 7 ประเพณีทำบุญบูชาเทวดาอารักษ์หลักเมือง

เดือน 8 ประเพณีทำบุญเข้าพรรษา

เดือน 9 ประเพณีบุญข้าวประดับดิน

เดือน 10 ประเพณีบุญข้าวสาก

เดือน 11 ประเพณีออกพรรษา

เดือน 12 ประเพณีทำบุญกฐิน

บรรพต เปรมชู (2522 : 131-133) เห็นว่าพิธีกรรมแซนโดนตาของชาวอีสานได้จะมีขึ้น
เมื่อถึงเทศกาลเดือน 10 ระหว่างแรม 14 ค่ำและแรม 15 ค่ำ ชาวอีสานใต้ (สุรินทร์ บุรีรัมย์ ศรีสะเกษ)
จะมีประเพณีรำลึกถึงบรรพบุรุษผู้ล่วงลับไปแล้ว คำว่า โดนตา เป็นภาษาเขมร มาจากคำว่า
จิโดน ซึ่งแปลว่า โคน หรือเหง้า หรือวงศ์สกุล คำว่า ตา ในที่นี้หมายถึง โคน วงศาณา
ญาติทั้งหมด ที่ยังมีชีวิตอยู่ หรือล่วงลับไปแล้ว ฉะนั้นเมื่อเอาคำสองคำมารวมกันเป็น โดนตา
จึงหมายถึงพิธีรำลึกถึงบรรพบุรุษอย่างหนึ่งที่วงศ์ศาณาญาติทั้งหลายที่ยังมีชีวิตอยู่ ทำการบูชา
บวงสรวงถึงบรรพบุรุษผู้ล่วงลับไปแล้วทั้งโคตรทั้งเหง้า

สาร สารทัศนันทน์ (2522 : 98) กล่าวถึงประเพณีต่าง ๆ ของภาคอีสาน มีทั้ง 12 เดือน
ซึ่งเรียกว่า ฮีตสิบสอง นั่นเอง และนอกจากนี้ยังกล่าวถึงประเพณีอื่น ๆ อีก 14 ประเพณี ก็ดังนี้
บุญผำป่า บุญแห่ข้าวพันก้อน บุญแห่ดอกไม้ บุญแจกข้าว บุญพรรษาการเลี้ยงผีตาแฮก การแห่
นางแมว การเลี้ยงแม่นางด้ง การเล่นแม่นางครก เทศน์พญาคันคาก การสวดคาถาปลาถือ การ
โยนครกโยนสาก การเล่นแม่นางข้อง ประเพณีลงแขก

ชาเลื่อง วุฒิจันทร์ (2523 : 176) ได้กล่าวถึงวันสารทว่า เป็นวันทำบุญกลางปีตามประเพณีนิยมของคนไทย เพื่อทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้แก่บุพการีหรือญาติ ที่ล่วงลับไปแล้ว ในวันแรม 15 ค่ำ 10 นับจากวันสงกรานต์ตามจันทรคติ จนถึงวันสารทครบ 6 เดือนพอดี วันสารทของไทย แต่ละท้องถิ่นจะมีคลาดเคลื่อนกันบ้าง เช่น ในภาคกลางกำหนดวันแรม 15 ค่ำ เดือน 10 เรียกว่าสารทไทย ภาคใต้มีการทำบุญเดือน 10 เรียกว่า วันส่งตายาย ชาวมลายูกำหนดวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 11 เป็นวันสารทมอญ เป็นต้น วันสารทเป็นวันที่ถือคติสืบต่อกันมาว่าญาติที่ล่วงลับไปแล้วจะมีโอกาสกลับมาได้รับส่วนบุญ จากญาติพี่น้องที่ยังมีชีวิตอยู่จึงมีการทำบุญอุทิศไปให้และอีกประการหนึ่งสังคมไทยเป็นสังคมเกษตรกรรม มีการทำนาเป็นอาชีพหลัก ในช่วงกลางปีเป็นช่วงเวลาที่ปักดำเสร็จ ก็มีเวลาว่าง จึงได้มีการทำบุญร่วมกันในวันนี้

ฉวีวรรณ วรรณประเสริฐ และคนอื่น ๆ (2524 : 86-87) ได้กล่าวถึงประเพณีเดือน 10 ว่าชาวไทยที่นับถือศาสนาพุทธในสามจังหวัดภาคใต้ คือ จังหวัดนราธิวาส ปัตตานี และยะลา เรียกว่า ชิงเปรต โดยงานจะเริ่มตั้งแต่วันแรม 1 ค่ำเดือน 10 เรียกว่า วันรับตายาย หรือวันรับเปรต จนถึงวันแรม 15 ค่ำเดือน 10 เรียกว่า วันส่งตายาย หรือวันส่งเปรต

วิทยาลัยครูมหาสารคาม (2525 : 1-54) ได้รวบรวมประเพณีอีสานไว้ทั้งหมด 14 ประเพณี ดังนี้

1. ประเพณีขึ้นบ้านใหม่
2. ประเพณีกินดอง
3. ประเพณีแห่นางแมว นางดั่ง
4. ประเพณีเลี้ยงปู่ตา
5. ประเพณีบุญข้าวสาก
6. ประเพณีบุญข้าวจี
7. ประเพณีบุญกุนลาน กุ่มข้าวใหญ่
8. ประเพณีบุญปราสาทผึ้ง
9. ประเพณีรำผีฟ้า
10. ประเพณีแก้เสียเคราะห์
11. ประเพณีลงข่วง
12. ประเพณีบุญบั้งไฟ
13. ประเพณีบุญพระเวส
14. ประเพณีบุญกองหลุม (ฮด)

วาสนา อรุณกิจ (2529 : 160) ได้ศึกษาวิจัยพิธีกรรมของลาวโซ่งพบว่าพิธีกรรมเป็นสิ่งแสดงให้เห็นวิถีการดำเนินชีวิตและวิถีปฏิบัติในชีวิตแบบไทยลาว ซึ่งคล้ายคลึงกับไทย-ลาว ในภาคอีสานของไทยของเราด้วย เช่นด้านอาหารการกิน ความเชื่อในด้านการนับถือผีต่าง ๆ ตลอดจนความรักพวกพ้อง และการอยู่ร่วมกันเป็นกลุ่ม มีความผูกพันกันในหมู่เครือญาติ เป็นต้น นอกจากนี้ พิธีกรรมยังเป็นปัจจัยอันสำคัญในการดำรงไว้ซึ่งความเป็นปึกแผ่นทางสังคมและถือเป็นสัญลักษณ์ของการรักษาเอกลักษณ์ของกลุ่ม

เจริญ ไวรวัจนกุล, กฤษดา วงษาสันต์ และสาโรช อายพงส์ (2530 : 142) ได้กล่าวถึงบุญข้าวสากว่า คำว่าสาก มีบางท่านสันนิษฐานว่า น่าจะมาจากคำว่าสลาก แต่บางท่านก็สันนิษฐานว่าน่าจะมาจากคำว่าสารท ซึ่งแปลว่า ถูฝุ่น ซึ่งผู้เขียนเห็นด้วยกับข้อสันนิษฐานที่ว่าน่าจะมาจากคำว่าสารท เพราะการทำบุญข้าวสาก กระทำกันในเดือน 10 ของชาวจังหวัดนครศรีธรรมราช เป็นการถือปฏิบัติสืบมาหลายชั่วคน จากการศึกษาด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดี พอสันนิษฐานได้ว่าชาวภาคใต้ได้รับอิทธิพลมาจากอินเดีย เช่นเดียวกับประเพณีอื่น ๆ หัวใจสำคัญของประเพณีสารทก็คือ การทำบุญอุทิศส่วนกุศลแผ่ไปยังบรรพบุรุษของตน ในลักษณะแปรตผลตามแนวนิยมของศาสนาพราหมณ์

จารุวรรณ ธรรมวัตร (2530 : 189-190) ได้ให้แนวความคิดเกี่ยวกับพิธีกรรมว่าพิธีกรรมในสังคมประกอบด้วยพิธีกรรมส่วนรวม ซึ่งมีแผนการทำทั้งประเทศและพิธีจำเพาะถิ่นซึ่งมีแบบแผนการทำเป็นเอกลักษณ์เฉพาะถิ่นใดถิ่นหนึ่ง อันเกิดจากสภาพปัญหาทางเศรษฐกิจ ภูมิศาสตร์และวัฒนธรรม ทำให้แตกต่างไปจากถิ่นอื่น พิธีกรรมจำเพาะถิ่นได้แก่ พิธีกรรมเกี่ยวกับการเกษตร พิธีกรรมทางพุทธศาสนาและพิธีกรรมเกี่ยวกับการรักษาโรคภัยไข้เจ็บ ซึ่งมีจุดมุ่งหมายเพื่อเป็นหลักยึดเหนี่ยวจิตใจและแก้ปัญหาในการดำเนินชีวิตส่วนพิธีกรรมส่วนรวมได้แก่ พิธีกรรมทางพุทธศาสนาและพิธีกรรมช่วงสำคัญของชีวิต ซึ่งมีจุดมุ่งหมายเพื่อสร้างกำลังใจและเตรียมคนให้พร้อมต่อการเริ่มต้นชีวิตใหม่พิธีกรรมมีความสัมพันธ์กับความเชื่อเพราะพิธีกรรมต้องมีความเชื่อ ความศรัทธา เป็นพื้นฐานการกระทำผู้เขียนได้อ้างถึง แนวความคิดของกึ่งแก้ว อัดถากรว่า พิธีกรรมคือวิธีการชนิดหนึ่งที่จะนำสู่เป้าหมายเพื่อให้ได้มาเป็นที่ตนต้องการ พิธีกรรมเป็นสิ่งสมมติขึ้นเพื่อเป็นเสาหลักของจิตใจให้มีเครื่องยึดเหนี่ยว พิธีกรรมจึงเกี่ยวข้องในเรื่องของ ผี สาง เทวดา พุทธศาสนา ศาสนาพราหมณ์ และฮินดู องค์ประกอบของพิธีกรรม ได้แก่ มีความเชื่อเป็นรากฐาน ผู้ประกอบพิธีกรรม ผู้ร่วมพิธีกรรม อุปกรณ์และวิธีดำเนินการ

ชื่น ศรีสวัสดิ์ (2531 : 39) เห็นว่าพิธีกรรมที่เด่นชัดที่สุดของชาวไทยเขมรจังหวัดสุรินทร์ คือพิธีกรรมที่แสดงออกถึงกับการนับถือผีบรรพบุรุษ หรือผียายตา ในเทศกาลเดือน 10

ตรงกับวัน 15 ค่ำ เดือน 10 ในวันนี้จะมีการเช่นผีตายตา ซึ่งเรียกว่า แชนโดนตา คำว่า แชน หมายถึง เช่น โคน หมายถึง ยายตา

ไมเคิล ไรท์ (2532 : 36) ได้กล่าวถึงพิธีกรรมว่า พิธีกรรมของสังคมสมัยหิน อาจแบ่งเป็น 2 ประเภทใหญ่ ๆ คือ

1. พิธีกรรมของชาวทุ่งเป็นพวกพเนจร ลำสัตว์ นับถือฟ้าและดวงอาทิตย์ นับถือพ่อเป็นใหญ่ หมอผีส่วนมากเป็นผู้ชาย เช่น ชาวฮิว ชาวอาหรับ ชาวเอสกีโม และชาวอารยัน
2. พิธีกรรมชาวลุ่มเป็นพวกอยู่กับที่ ทำสวน นับถือดินและดวงจันทร์ นับถือแม่เป็นใหญ่และหมอผีส่วนมากเป็นผู้หญิง เช่น ชาวเมโสโปเตเมีย ชาวอิสานใต้ ชาวอีลิปต์และชาวอูษาคเนย์

สุเมธ เมธาวิทยากุล (2532 : 1-3) กล่าวถึงพิธีกรรมว่าบรรพบุรุษเป็นผู้ริเริ่มพิธีกรรมต่าง ๆ ขึ้นมาแล้วถือปฏิบัติสืบทอดกันมาจนถึงปัจจุบัน มีลักษณะสำคัญคือเป็นเครื่องหมายของกลุ่มชนหนึ่ง ๆ ซึ่งมีสัญลักษณ์ร่วมกัน และเน้นในเรื่องของจิตใจอันเป็นจุดมุ่งหมายใหญ่เพื่อให้เกิดความสบายใจและกำลังใจ สาเหตุที่ทำให้เพราะเกิดความเชื่อในอำนาจเหนือธรรมชาติ ในการประกอบพิธีกรรม มีความหวังว่าสิ่งเหล่านั้นจะทำให้สมหวัง และช่วยให้ปลอดภัยจากความกลัวอำนาจลึกลับได้ โครงสร้างของพิธีกรรมแบ่งเป็น พิธีกรรมตามปฏิทิน พิธีกรรมหัวเลี้ยวหัวต่อแห่งชีวิต และพิธีกรรมพิเศษซึ่งรวมถึงพิธีกรรมการรักษาโรคด้วย

มงกุฏ แก่นเดียว (2533 : 33-39) หัวใจของบุญทุกบุญในสังคมเขมร เขาจะต้องมีการเช่นไหว้ผีบรรพบุรุษ (แซนชมอจ) บอกปู่ย่าตายายทุกครั้ง ความผูกพันกับปู่ย่าตายาย ความซาบซึ้งในพระคุณของบรรพบุรุษจึงมีเป็นทุนเดิมอยู่แล้ว และสมัยก่อนนี้คนมีความเชื่อว่าในเดือน 10 ขมบาลจะปล่อยผี ผีลงมารับส่วนบุญจากญาติ ๆ ที่ยังมีชีวิตอยู่ พวกลูกหลานจะทำการเช่นสรวงบรรพบุรุษ ในวันแรม 14 ค่ำ และ 15 ค่ำ เดือน 10 ซึ่งเรียกว่า แชนโดนตา

มาลี จันทโรจรัณ (2534 : 112) ได้ให้ความคิดเกี่ยวกับพิธีกรรมไว้ว่า พิธีกรรมเป็นรูปแบบปรากฏการณ์ทางวัฒนธรรมอย่างหนึ่ง ที่นักมานุษยวิทยาให้ความสนใจและ พยายามศึกษาเพื่อค้นหาความหมายทางวัฒนธรรมเบื้องหลังรูปปรากฏการณ์นั้น ๆ ตลอดมา พิธีกรรมหนึ่ง ๆ อาจสะท้อนภาพความหมายทางวัฒนธรรมที่แตกต่างกันไป พิธีกรรมเปรียบเสมือนบทละครที่แสดงโดยมีวัตถุประสงคในทางสังคมเป็นสำคัญ พิธีกรรมแบ่งตามวัตถุประสงค์ที่ประกอบพิธีกรรมได้ 3 ประการ คือ

1. พิธีกรรมที่จัดขึ้นตามวงจรแห่ง วัน เวลา ซึ่งสัมพันธ์กับวงจรแห่งธรรมชาติและวงจรแห่งชีวิต
2. พิธีกรรมที่จัดขึ้นในภาวะที่สังคมวิกฤติ เช่น แห่นางแมวเกิดขึ้นเมื่อฝนแล้ง

3. พิธีกรรมที่สร้างขึ้นโดยมีจุดประสงค์เพื่อสร้างการยอมรับ

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวกับคติความเชื่อ

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวกับคติความเชื่อในการนับถือผีบรรพบุรุษมีดังต่อไปนี้

พระยาอนุมานราชชน (2508 : 151) ได้แบ่งจำพวกผีออกเป็นผีฟ้า เจ้าผีและผีร้าย นอกจากนี้ยังแบ่งผีในทางมานุษยวิทยาตามคติที่ว่าด้วยลักษณะการเช่น สังเวช บุษายออกเป็น 4 ลักษณะ คือ

1. คติบูชาผีบรรพบุรุษ (Ancestor Worship)
2. คติบูชาวีรบุรุษ (Hero Worship)
3. คติบูชาผีธรรมชาติ (Nature Worship)
4. คติบูชาผีร้าย (Demon Worship)

ผีที่มาก่อนและอยู่ใกล้ชิดกับคน คือผีบรรพบุรุษ ได้แก่ ญาติผู้ใหญ่ มี พ่อ แม่ ปู่ ย่า ตา ยาย เป็นต้น ซึ่งตายไปแล้วแต่คอยดูแลลูกหลานให้อยู่อย่างมีความสุข

สุเทพ สุนทรเกสัช (2511 : 145) ได้ศึกษาความเชื่อเรื่องผีปู่ตาในหมู่บ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือพบว่า ความเชื่อเรื่องผีปู่ตาปรากฏทั่วไปชาวบ้านมีความเชื่อว่าผีปู่ตาเป็นผีบรรพบุรุษประจำหมู่บ้านให้ความคุ้มครองลูกหลานในหมู่บ้านให้มีความสุข ปราศจากภัยอันตรายใด ๆ ทั้งปวงรวมทั้งสัตว์เลื้อยของชาวบ้านอีกด้วย นอกจากนี้ยังแสดงอำนาจศักดิ์สิทธิ์ให้เป็นที่ไปตามความปรารถนาของผู้บนบานและลงโทษผู้ที่ไม่ปฏิบัติตามศีลคดของหมู่บ้าน

ประสาธ อิศรปริดา และคนอื่น ๆ (2518 : 64) ได้ศึกษาความเชื่อและสิ่งยึดเหนี่ยวทางจิตใจของชาวอีสาน พบว่าความเชื่อของชาวอีสานมีความสัมพันธ์และเกี่ยวข้องกับสถาบันอื่นอย่างใกล้ชิดจนแยกกันไม่ออก เปรียบเสมือนตัวควบคุมชีวิตและสังคม เศรษฐกิจศาสนาการเมืองจึงมีความสำคัญต่อการแก้ปัญหาต่าง ๆ ในชนบทสมควรที่จะมีการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับความเชื่อต่อไปอีก

ปราณี วงษ์เทศ (2525 : 241) ได้กล่าวถึงการบูชาผีบรรพบุรุษในภาคเหนือว่าสตรีเป็นฝ่ายที่สืบทอดมรดกด้านที่อยู่อาศัย มีความเกี่ยวพันอย่างใกล้ชิดกับลัทธิความเชื่อเรื่อง ผีบ้าน มักจะเรียกกันว่า ผีบรรพบุรุษ หรือวิญญาณผู้อาวุโส ซึ่งสืบทอดทางฝ่ายผู้หญิงเชื่อว่าเป็นวิญญาณของผู้หญิงที่แก่ที่สุดในครัวเรือน ผีบ้านหรือผีประจำวงศ์ตระกูลนั่นเอง พิธีกรรมส่วนใหญ่มีจุดประสงค์เพื่อรวมผีของตระกูลทางฝ่ายแม่ทุกวงศ์ตระกูลจะมีหิ้งบูชา สำหรับสมาชิกที่ตายแล้วมาอยู่รวมกัน และมีพิธีแสดงความเคารพ ต่อผีบรรพบุรุษตามวาระต่าง ๆ พิธีที่สำคัญจะทำกันเพียงปีละครั้ง หรือโดยทั่วไปจะทำกันทุก ๆ 3 ปีครั้งหนึ่ง ผู้มากราบไหว้เป็นกลุ่มญาติตระกูลเดียวกันภายในหมู่บ้านใกล้เคียง นอกจากประกอบพิธีประจำปีแล้ว ยังมีการทำพิธีเช่นที่ห้องบูชา

อีก ในกรณีที่สมาชิกในวงศ์ตระกูลแต่งงานหรือมีผู้เจ็บป่วยขึ้นเป็นการเน้นความสำคัญทางด้านพิธีกรรมมากกว่า เป็นการรวมกลุ่ม

มรรยาท กิจสุวรรณ (2526 : 14-20) ได้กล่าวถึงลักษณะความเชื่อของคนไทยแต่ดั้งเดิมว่ามีความเชื่อเหมือนชนชาติอื่นในสมัยโบราณ คือ เชื่อสิ่งที่มองไม่เห็นตัวตนโดยเข้าใจว่ามีฤทธิ์อำนาจอยู่เหนือคนอาจบันดาลให้ดีหรือร้ายแก่คนได้ความเชื่อเช่นนี้คือ ความเชื่อในสิ่งเหนือธรรมชาติ (Supernatural) ที่ไม่อาจพิสูจน์ได้ด้วยวิธีการทางวิทยาศาสตร์ใด ๆ แต่ความเชื่อเช่นนี้มีอิทธิพลเหนือความคิดและการกระทำของคนไม่ว่าจะเป็นยุคใดสมัยใด ความเชื่อในสิ่งเหนือธรรมชาติบางชนิดก็อาจจัดอยู่ในรูปของศาสนาดั้งเดิม (Primitive Religion) ก่อนจะพัฒนามาเป็นศาสนาใหญ่ ๆ ในปัจจุบันความเชื่อในสิ่งเหนือธรรมชาติอาจแบ่งออกได้เป็นประเภท คือ

1. ความเชื่อเรื่องผีบางเทวดา
2. ความเชื่อเรื่องเครื่องรางของขลัง
3. ความเชื่อเรื่องคาถาอาคมและเวทมนตร์
4. ความเชื่อถือฤกษ์ยามและดวงสังหรณ์
5. ความเชื่อเรื่องความฝัน
6. ความเชื่อเรื่องขวัญ
7. ความเชื่อในสิ่งเวดล้อมและปรากฏการณ์ธรรมชาติ
8. ความเชื่อเรื่องยากลางบ้าน
9. ความเชื่อเรื่องลักษณะบุคคล

ความเชื่อเหล่านี้จะเห็นได้ว่าเป็นลักษณะร่วมของคนแทบทุกท้องถิ่นซึ่งมักเกิดจากปัญหาในการดำรงชีวิตประจำวัน

ศรีศักร วัลลิโภดม (2527 : 6-17) ได้ศึกษาการนับถือผีในเมืองไทยทำให้ทราบว่าการนับถือผีของคนไทย เป็นวัฒนธรรมมาช้านานและมีผลกระทบต่อภาวะสังคมและจิตวิทยา ผีที่เกี่ยวข้องต่อวิถีชีวิตของคนไทยแบ่งออกได้ 4 ประเภท คือ

1. เจ้าพ่อ ใช้กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เทพเจ้าตามศาสนาพุทธและฮินดู เช่น ลักการะบูชา เช่นไหว้ขอความช่วยเหลือ
2. หลักเมือง เป็นคติความเชื่อของคนไทยว่าเมื่อสร้างเมืองต้องอาศัย ผีหลักบ้านผีหลักเมือง เพื่อดูแลรักษาให้มีความเจริญรุ่งเรืองสงบสุข จึงปรากฏศาลหลักเมืองตามจังหวัดต่าง ๆ ทั่วไป
3. ผีเชื่อบ้าน หมายถึงภูตผีคุ้มครองหมู่บ้าน ปรากฏมากในภาคเหนือ และภาคกลาง ส่วนภาคอีสานเรียก ศาลปู่ตา

4. ฝิเรื่อน คนเชื่อว่าฝิบ้านจะคอยช่วยเหลือลูกหลานในบ้านเรื่อน ถ้าปฏิบัติถูกต้องก็จะมีความร่มเย็นเป็นสุข ถ้าปฏิบัติไม่ถูกต้องก็จะเดือนร้อน

จิราภรณ์ ภัทธาภาณุภัทร (2528 : บทคัดย่อ) ศึกษาวิจัยเรื่อง สถานภาพการศึกษา เรื่องคติความเชื่อของคนไทยการศึกษาเรื่องคติความเชื่อของคนไทยเท่าที่ผ่านมาในอดีตส่วนใหญ่เป็นการศึกษาขั้นของการเก็บรวบรวมข้อมูลความเชื่อในเรื่องต่าง ๆ ของคนไทย ตลอดจนการเก็บรวบรวมคติชนอื่นๆ ที่แสดงออกถึงคติความเชื่อของคนไทย ความเชื่อของคนในสังคม มีส่วนสัมพันธ์กับพฤติกรรมของคนในสังคมนั้นอยู่มาก จนกล่าวได้ว่าความเชื่อของคนในสังคมเป็นตัวกำหนดสังคมซึ่งมีอยู่มากมายและถ้าจะศึกษาเรื่องคติความเชื่อให้ละเอียดลึกซึ้งต้องจำกัดขอบเขตให้แน่นอน

ธวัช ปุณโณทก (2528 : 253) ได้ศึกษา ความเชื่อพื้นบ้านอันสัมพันธ์กับวิถีชีวิตในสังคมอีสาน โดยมุ่งศึกษาความเชื่อพื้นฐานของสังคมอีสาน ด้วยวิธีการยึดตำนาน และนิทานปรัมปรา ผลการศึกษาพบว่า ความเชื่อต่างๆ ของอีสานได้อิทธิพลมาจากพุทธศาสนาเป็นหลัก สำหรับความเชื่อเรื่องการรักษาโรคภัยไข้เจ็บนั้น โรคบางชนิด สังคมอีสานยังรักษาด้วยวิธีการพื้นบ้านอยู่และมีความเชื่อว่า โรคบางชนิดวิธีการแพทย์สมัยใหม่ไม่สามารถรักษาให้หายขาดได้

มณี พยอมยงค์ (2528 : 66-74) กล่าวถึงคติความเชื่อของคนไทยว่าความเชื่อเป็นธรรมชาติ ที่เกิดขึ้นกับมนุษย์ทุกคน ความเชื่อเป็นพื้นฐานที่ทำให้เกิดการกระทำด้านต่าง ๆ ทั้งด้านดี และด้านร้าย ทำให้เกิดคำสอนที่เป็นข้อห้ามและข้อปฏิบัติ เป็นพื้นฐานแห่งการนับถือสิ่งศักดิ์สิทธิ์และศาสนา ทำให้เกิดความเชื่อมั่น เกิดพลัง เกิดฤทธิ์ทางใจ เกิดการสร้างสรรค์ เป็นต้น ผู้เขียนได้แบ่งความเชื่อออกเป็น 12 ประการคือ ความเชื่อเกี่ยวกับปรากฏการณ์ตามธรรมชาติ ยากกลางบ้าน โชคลาง ความฝัน ไสยศาสตร์ ลักษณะของคนและสัตว์ ความเชื่ออันเนื่องมาแต่ศาสนา การทำมาหากินและอาชีพ ประเพณี เคล็ดและการแก้เคล็ด และความเชื่อเกี่ยวกับเลขดี เลขร้าย วันดี วันร้าย เป็นต้น

เสรี พงศ์พิศ (2529 : 30-40) ได้สรุปโครงสร้างทางวัฒนธรรมของชาวบ้านว่าอยู่ที่ความสัมพันธ์สามมิติคือ มิติแรก ความสัมพันธ์กับสิ่งเหนือธรรมชาติ ความเชื่อของชาวบ้านส่วนใหญ่โดยเฉพาะในภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคเหนือผสมผสานระหว่างความเชื่อดั้งเดิมเรื่องผีกับศาสนาพราหมณ์ และพุทธศาสนาแต่ผีมีอิทธิพลมากที่สุดเพราะมีรากเหง้าที่ยาวนานกว่าพราหมณ์และพุทธ ความเชื่อเรื่องผีจะพบอยู่แทบทุกสิ่งทุกอย่างนับแต่ป่าเขา เหมือง ฝาย ไร่นา หมู่บ้าน บ้าน (ปู่ ย่า) แม้กระทั่งวัดก็ยังมีผีวัด จะมีพิธีกรรมทำบุญให้ผิอย่างสม่ำเสมอ ผีคือตัวแทนของอำนาจเหนือธรรมชาติ มิติที่สองคือ สัมพันธ์กับธรรมชาติรอบตัว เช่น ป่าเขา ลำเนาไพรสายน้ำ ทุ่งนา สัตว์และสิ่งของต่างๆ สิ่งเหล่านี้ล้วนมีเจ้าของซึ่งมองไม่เห็นแต่สัมผัสได้ จะใช้

ทำประโยชน์ต้องบอกกล่าวสิ่งต่าง ๆ ล้วนมีขวัญมีการสู่ขวัญข้าวสู่ขวัญควาย มีการขอมาควายที่ใช้
งานหนัก เป็นต้น การใช้ทรัพยากรแต่ก่อนเป็นการแบ่งปันช่วยเหลือกัน วิธีการผลิตดั้งเดิมของ
ชาวบ้าน คือ การผลิตเพื่อบริโภคเอง จึงไม่จำเป็นต้องทำลายธรรมชาติซึ่งสอดคล้องกับความเชื่อ
ในสิ่งเหนือธรรมชาติเกิดความสุขในจิตใจของชุมชน มิติที่สาม ความสัมพันธ์ทางสังคมกับคน
อื่นๆ ในชุมชน และกับชุมชนอื่น ๆ เป็นความสัมพันธ์ฉันท์พี่น้อง ร่วม “ผีปู่ย่า” เดียวกัน มีการ
เคารพผู้อาวุโส พ่อ แม่ ซึ่งเป็นตัวแทนของปู่ ย่า ตา ยาย ผู้ถ่ายทอดคุณค่าดั้งเดิม

ชั้น ศรีสวัสดิ์ (2530 : 52) ศึกษาวิจัยเรื่อง ความรู้ในหมู่บ้านชาวไทยเขมร : ศึกษา
กรณีคาอาคม โดยศึกษาในจังหวัดสุรินทร์ ทำให้ทราบว่าชาวบ้านพลวงมีการนับถือผียายตา ผี
บ้าน ผีกระท่อมตา (ชาวบ้านเรียก เนียะตาอยู่ที่ศาลปู่ตา) ใกล้หมู่บ้านพลวงส่วนผีอื่น ๆ ไม่
เห็นการนับถือที่เด่นชัด ชาวบ้านพลวงเชื่อว่าผีตายายเป็นผีดี คอยคุ้มครองลูกหลานพิธีกรรมที่
เด่นชัดที่แสดงออกถึงการนับถือยายตา คือเทศกาลเดือน 10 ในวันแรม 15 ค่ำ มีการ เช่น ผีตา
ยายที่เรียกว่า แชนโดนตา คำว่า แชน หมายถึงการ เช่น โดน หมายถึง ยาย ตา ส่วนเนียะตา จะ
ทำพิธีเช่นในวันก่อนทำนา วันเก็บเกี่ยวข้าวเสร็จ เอาข้าวขึ้นยุ้ง ชาวบ้านเรียกว่า การแชนสเรจ
ถึงยุ้ง ชาวบ้านพลวงจะอาศัยเนียะตา หรือ กระโดนตาที่เป็นที่พึ่งทางด้านอื่น ๆ ด้วย เช่น ใช้เป็น
ที่บนบาน ที่เป็นที่เรียกหาขวัญผู้ป่วย เวลาสะเดาะเคราะห์ในการเช่นผีกระท่อมนี้ จะไม่มีการจุด
บั้งไฟ เหมือนชาวอีสานหมู่บ้านอื่นๆ และที่อยู่ของผีตายายนั้น อาจจะอยู่ตามบ้านเรือน
หรือศาลพระภูมิ ชาวบ้านเรียกศาลเจ้า ผียายตานั้นชาวบ้าน เชื่อว่าติดตามไปทุกหนทุกแห่ง จะเห็น
ได้จากการเช่นไหว้ เวลาจะดื่มน้ำ จะรินสุราลงพื้นแล้วเรียกผียายตามาดื่มน้ำเป็นพิธี ส่วนผีที่ให้โทษ
ได้แก่ ผีจราบ

พิระศักดิ์ วรรณิตร (2530 : 146-148) ศึกษาวิจัยเรื่องโครงสร้างอำนาจของชุมชนชาว
ไทยที่พูดภาษาเขมรในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ : ศึกษากรณี ตำบลพรหมเทพ อำเภอท่าตูม จังหวัด
สุรินทร์ พอสรุปได้ว่าชุมชนพรหมเทพเป็นชุมชนที่พูดภาษาเขมร มีขนบธรรมเนียมและวัฒนธรรม
ที่คล้ายคลึงกับชาวเขมรในกัมพูชาในประเทศกัมพูชาประชาธิปไตย ภาษาที่ใช้เป็นภาษาในตระกูล
มอญเขมร ชาวบ้านนับถือศาสนาพุทธแบบชาวบ้าน มีความเชื่อเกี่ยวกับสิ่งเหนือธรรมชาติผสมกับ
หลักคำสอนของพุทธศาสนา มีวัดพรหมเทพเป็นศูนย์กลางในการประกอบพิธีกรรมทางศาสนาใน
ด้านของขนบธรรมเนียมประเพณี ประกอบด้วยการเกิด ที่จะต้องมีการอยู่ไฟแบบชาวบ้าน การโกน
จุก การบวช และการแต่งงาน จะมีการเช่นไหว้ผีบรรพบุรุษด้วย งานศพ นิยมนำศพไปฝังไว้
ระยะหนึ่งก่อนปีต่อมาจึงจะนำศพนั้นขึ้นมาทำการเผ่อีกครั้งหนึ่ง พิธีกรรมทางด้านความเชื่อของ
ชาวบ้านคือการเล่นบองบ๊อตในวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 3 เพื่อบูชาครุการประกอบพิธีโงสมามืออด
เพื่อรักษาคนไข้ นอกจากนั้นก็มีพิธีเช่นผีตาจะสร้อย ในวันขึ้น 3 ค่ำ เดือน 3 แรม 15 ค่ำ เดือน

10 (เป็นทม) ขึ้น 15 ค่ำ เดือน 10 (เบนตุ้ง) โดยสรุปแล้วชาวบ้านจะนับถือผีอยู่ 3 ประเภท คือ ผีตาจะสรีอะ ผีพระภูมิ และผีบรรพบุรุษ ชาวบ้านจะประกอบพิธีใด ๆ ก็ตามจะบอกกล่าวให้เหล่านีได้รับทราบเสมอ

สุนทร สุรวาทกุล (2531 : บทคัดย่อ) ศึกษาวิจัยเรื่อง การผสมผสานกลมกลืนทางวัฒนธรรมของชาวไทยที่พูดภาษาลาว กว๋าย และเขมร : ศึกษาเฉพาะกรณีบ้านเกาะแก้ว อำเภอตำบองทาบ จังหวัดสุรินทร์ พอสรุปได้ว่า การนับถือผีของชาวบ้านมี ผีบรรพบุรุษ ผีผด ผีฟ้า ผีแถน เป็นต้น ความเชื่อดังกล่าวทุกกลุ่มมีเอกลักษณ์เป็นของกลุ่มตนเอง จะไม่สามารถปรับเข้ากันได้ต้องแยกกันประกอบพิธีกรรมตามความเชื่อนั้น ๆ

สุเมธ คงสวัสดิ์ (2531 : บทคัดย่อ) ศึกษาวิจัยเรื่อง ความเชื่อของชาวบ้านพลวง ตำบลอ้งแอน อำเภอปราสาท จังหวัดสุรินทร์ พบว่า ชาวบ้านพลวง ทุกหลังคาเรือนพูดภาษาเขมร นับถือศาสนาพุทธ ชาวบ้านมีความเชื่อเรื่องโชค ลาง ฤกษ์ เครื่องรางของขลัง และเชื่อเรื่องความฝันว่ามีส่วนทำนายเหตุการณ์ได้ เชื่อปรากฏการณ์ธรรมชาติที่เกิดขึ้นแล้วมีผลต่อมนุษย์ สัตว์พืช เชื่อเกี่ยวกับข้อห้ามเพื่อให้มีสุขภาพดี เชื่อเรื่องภูติผี ปีศาจ เชื่อเกี่ยวกับลักษณะของบุคคลไม่ดี เชื่อเรื่องหมอคู่ เชื่อเรื่องเวทมนตร์คาถาเชื่อเรื่องยากลางบ้าน และมีการนับถือผียายตา ผีปู่ตา มีการประกอบพิธีกรรมทางพุทธศาสนา บางอย่างเชื่อกันมากบางอย่างเชื่อกันน้อยเพราะ สังคมเปลี่ยนไป ความเชื่อต่าง ๆ ถูกถ่ายทอดสู่กันมาจากผู้สูงอายุ ความเชื่อที่มั่นคงคือเรื่องผียายตา ผีปู่ตา ผู้มีบทบาทในการถ่ายทอดความเชื่อและพิธีกรรม คือ ผู้สูงอายุอันเป็นผลให้ชาวบ้านได้ยอมรับนับถือกันต่อมาอย่างไม่ขาดสาย และเป็นส่วนประกอบของกิจกรรมต่าง ๆ ในสังคมของชาวบ้าน ทำให้สังคมดำรงอยู่ด้วยความสงบสุขตลอดมา

มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช (2532 : 155-156) ได้ให้แนวคิดเกี่ยวกับความเชื่อดั้งเดิมของไทยว่า เป็นความเชื่อที่คนในสังคมยึดถือกันอยู่ก่อนที่จะได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมอินเดีย โดยเฉพาะศาสนาฮินดูและพุทธศาสนา ความเชื่อดั้งเดิมที่สำคัญที่สุดคือความเชื่อเรื่องผี ซึ่งแบ่งออกเป็น 2 พวก คือ ผีดี กับผีร้าย ผีที่คนไทยถือจำแนกออกเป็นชั้นต่างๆ คือ

1. ความเชื่อเรื่องผีฟ้าจะเกี่ยวเนื่องกับกำเนิดของโลกและมนุษย์ เชื่อกันว่าแถนฟ้า หลวง หรือผีฟ้าเป็นผียิ่งใหญ่ที่สุดอยู่บนสวรรค์มีลักษณะเป็นเทพผู้สร้างโลกขึ้นมา ชาวไทยบริเวณลุ่มแม่น้ำโขงตั้งแต่อาณาจักรเชียงแสนมาตลอดจนถึงอาณาจักรล้านช้างในภาคอีสานต่างก็มีความเชื่อในเรื่องแถนเหมือน ๆ กัน

2. ผีเมือง เป็นผีที่ปกปักรักษาเมืองเป็นผีประจำเมือง จึงเรียกว่า อะฮักเมือง (อารักษ์เมือง) ในภาคเหนือ ส่วนภาคอีสานเรียกว่าผีเมสั๊กหลักเมือง หลักเมืองผีอาฮักภาคกลางเรียกว่าหลักเมืองพระเสื้อเมือง ทรงเมือง

3. ผิบรรพบุรุษ ในภาคเหนือเรียกปู่แสะ ย่าแสะ ภาคอีสานเรียกปู่สังกะสา ย่าสังกะสี ภาคกลางเรียกยายกะลา ตากะลี

4. ผิบ้านเป็นผิบรรพบุรุษอยู่ในระดับหมู่บ้านนับถือผิเดียวกันได้แก่คนในโคตร ตระกูลเดียวกันในภาคอีสานเรียกผิบ้านว่าผิปู่ตา

5. ผิเรือน คือผิพ่อแม่ ปู่ย่า ตายายที่สิงอยู่ในเรือน

6. ผิอื่น ๆ ได้แก่ รุกขเทวดา ผิสาธ นางไม้ ผิกระสือ ผิกระ ผิตายโหง ผิดาแฮก เป็นต้น

สุทิน สนองพันธ์ (2534 : 134-135) ได้กล่าวถึง ผิเชื้อ ว่าเป็นผิปู่ ผิย่าผิดา ผิยาย และผิ ทวดที่เสียชีวิตไปแล้ว หากยังคอยคุ้มครองลูกหลานที่ยังมีชีวิตอยู่ไม่ให้ทะเลาะเบาะแว้งกันและคอย ดูแลไม่ให้ลูกหลานดำเนินชีวิตออกนอกกรอบครรลองของชาวอีสานนั้น ถ้าใครทำผิดจารีตผิเชื้อจะ ทำการลงโทษบุคคลนั้น ความเชื่อเกี่ยวกับผิเชื้อนี้เป็นผลมาจากปรัชญาทางการเมืองการปกครองที่ ชาวอีสาน (กลุ่มวัฒนธรรมลาว) สืบทอด เอาฮิตสิบสองคลองสิบสี่มาจากอาณาจักรล้านช้าง ซึ่งเป็นรัฐอิสระที่มีอิทธิพลเหนือดินแดนแถบลุ่มแม่น้ำชี และแม่น้ำโขงตอนกลางในปี พ.ศ. 2521 อาณาจักรไทยแผ่อิทธิพลทางการเมืองปกครองดินแดนแถบนี้แทน ทำให้อาณาจักรล้านช้างสลายตัว การนับถือผิบรรพบุรุษเหมือนดังมีชีวิตอยู่ ถือเป็นความกตัญญูอย่างสูงที่ชาวอีสานถือว่านำมาซึ่ง ความเจริญเป็นมงคล สภาพสังคมอีสานส่วนมากเป็นสังคมเกษตรกรรม มีความผูกพันเกี่ยวกับการ ทำนา เมื่อพ่อแม่ตายไปลูกหลาน มักมีปัญหาเรื่องมรดก ไร่นา ดังนั้นจึงหาเหตุผลอ้างในลักษณะผิ เชื้อจึงช่วยระงับปัญหา ผิเชื้อ จึงเป็นตัวควบคุมสงบและความสมัคปรองดองสามัคคีในกลุ่มญาติพี่น้องได้เป็นอย่างดี

ภูมิจิต เรืองเดช (2546 : 240-241) ความเชื่อและการนับถือผิในชาติพันธุ์ไทยเขมร การ วิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยได้ดำเนินการวิจัยโดยเข้าศึกษาภาคสนาม โดยสังเกตอย่างมีส่วนร่วม การสัมภาษณ์ เจาะลึก การสังเกตจากสถานการณ์จริง ได้สอบถามและสัมภาษณ์ผู้นำชุมชน ผู้นำในการประกอบ พิธีกรรม ผู้เข้าร่วมพิธีกรรม ผู้อาวุโส พระ ครู และชาวบ้าน จากนั้นได้นำข้อมูลมาแจกแจง และ วิเคราะห์ผลการวิจัยเกี่ยวกับความเชื่อและการนับถือผิโดนตาสรุปได้ว่า ผิโดนตา หมายถึง ผิบรรพ บุรุษประจำสายเลือดสายตระกูล “โดน” เป็นภาษาเขมร หมายถึง ย่า และยาย ส่วน “ตา” ในภาษา เขมร หมายถึง ปู่ และย่า ผลการวิจัยพบว่าความเชื่อและการนับถือผิโดนตาในการประกอบพิธีกรรม แขนงโดนตาของชาวไทยเขมรที่บ้านสาวยจิก เป็นอัตลักษณ์ในวัฒนธรรมของชุมชน ที่สืบทอดจาก บรรพบุรุษมาช้านาน เป็นการกระทำเพื่อแสดงความกตัญญูต่อบรรพบุรุษ แสดงความเคารพ นับถือ และรำลึกถึงบรรพบุรุษผู้มีพระคุณที่ทุกครอบครัวจะต้องปฏิบัติอย่างเคร่งครัด

ความเชื่อและการนับถือผีโดนตา พบว่า ในการประกอบพิธีกรรมแซนโดนตาเกิดขึ้นมาช้านานสืบทอดจากอิทธิพลคติความเชื่อในศาสนาดั้งเดิมของมนุษย์ที่นับถือผีบรรพบุรุษผสมผสานกับคติความเชื่อในศาสนาพราหมณ์ และศาสนาพุทธ การแสดงความกตัญญูทวดที่ให้ความเคารพนับถือแก่บรรพบุรุษเป็นสิ่งที่ถูก ๆ หลาน ๆ ได้รับมรดกตกทอดมาจากบรรพบุรุษให้มีการแสดงออกโดยการบูชา เช่น ไหว้ และให้แสดงความเคารพยำเกรง ถึงแม้ว่าบรรพบุรุษของตระกูลจะตายไปแล้วก็ตาม โดยมีความเชื่อเรื่องวิญญาณของบรรพบุรุษจะยังคงวนเวียนอยู่เพื่อคอยดูแลปกป้องอันตรายคุ้มครองให้ความช่วยเหลือแก่ลูกหลานที่กระทำคุณงามความดี และอาจจะลงโทษลูกหลานที่ประพฤติไม่ดีให้ได้รับความทุกข์ยาก มีความเดือดร้อน ไม่มีความสุขในครอบครัว ในปัจจุบันชาวบ้านสวายจิกทุกครอบครัวถือปฏิบัติอย่างเคร่งครัดในพิธีแซนโดนตาในระดับชุมชน โดยจะไปร่วมทำบุญที่วัดโพธิ์ทอง ในวันแรม 15 ค่ำ เดือน 10 ของทุกปี

จากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องสรุปได้ว่า จารีตประเพณีของประชากรอีสานที่ใช้ภาษาเขมรจะเด่นชัดในเรื่องของ การแต่งกายเครื่องดนตรี การรับประทานข้าวเจ้า ซึ่งต่างไปจากกลุ่มวัฒนธรรมไทยลาว หมู่บ้านชาวไทยเขมร มีการนับถือศาสนาพุทธวัดถือเป็นสถาบันสำคัญของหมู่บ้าน มีความเชื่อเรื่องผีบรรพบุรุษ มีการเซ่นไหว้ผีบรรพบุรุษในวันสารทเดือน 10 เรียกว่าแซนโดนตา เป็นพิธีกรรมที่เด่นชัดที่สุดของชาวไทยเขมรที่แสดงออกถึงกับการนับถือผีบรรพบุรุษ หรือผียายตา ในเทศกาลเดือน 10 ตรงกับวัน 15 ค่ำ เดือน 10 ในวันนี้จะมีการเซ่นผียายตา ซึ่งเรียกว่า แซนโดนตา คำว่า แซน หมายถึง เซ่น โดน หมายถึง ยายตา และสมัยก่อนนี้คนมีความเชื่อว่าในเดือน 10 ยมบาลจะปล่อยให้ ผีลงมารับส่วนบุญจากญาติ ๆ ที่ยังมีชีวิตอยู่ พวกลูกหลานจะทำการเซ่นสรวงบรรพบุรุษ โดนตา จึงหมายถึงพิธีรำลึกถึงบรรพบุรุษอย่างหนึ่งที่วงศาคณาญาติทั้งหลายที่ยังมีชีวิตอยู่ ทำการบูชาบวงสรวงถึงบรรพบุรุษผู้ล่วงลับไปแล้วทั้งโคตรทั้งเหง้า เชื่อว่าผีตายายเป็นผีดีคอยคุ้มครองลูกหลานโดยมีความเชื่อเรื่องวิญญาณของบรรพบุรุษ จะยังคงวนเวียนอยู่เพื่อคอยดูแลปกป้องอันตรายคุ้มครองให้ความช่วยเหลือแก่ลูกหลานที่กระทำคุณงามความดี และอาจจะลงโทษลูกหลานที่ประพฤติไม่ดีให้ได้รับความทุกข์ยาก มีความเดือดร้อน ไม่มีความสุขในครอบครัว พิธีกรรมที่เด่นชัดที่แสดงออกถึงการนับถือยายตา ความเชื่อและการนับถือผีโดนตาในการประกอบพิธีกรรมแซนโดนตาของชาวไทยเขมรกลายเป็นอัตลักษณ์ในวัฒนธรรมของชุมชน ที่สืบทอดจากบรรพบุรุษมาช้านาน เป็นการกระทำเพื่อแสดงความกตัญญูทวดที่ต่อบรรพบุรุษ แสดงความเคารพนับถือ และรำลึกถึงบรรพบุรุษผู้มีพระคุณที่ทุกครอบครัวจะต้องปฏิบัติอย่างเคร่งครัด

บทที่ 2

ประเพณีบุญบังไฟของชาวไทยลาว

หากศึกษาประวัติความเป็นมาของชาวไทยอีสานจะเห็นได้ว่าชาวไทยอีสานนั้นได้อพยพเคลื่อนย้ายลงมาจากแถบภูเขาอัลไตตอนใต้ของประเทศจีน ในหลายนามด้วยกันดังที่หมอดอคด์กล่าวไว้ในจดหมายเหตุของจีนว่า “...ไทยมีชื่ออย่างน้อย 3 ชื่อ ที่เหลือสืบมาจนถึงปัจจุบัน คือ ปาลุง และลาว เข้าใจว่าชื่อใดชื่อหนึ่งในชื่อทั้งสามนี้คงเป็นชื่อที่เรียกไทยมาแต่โบราณ จีนเรียกไทยเป็นหลายพวกด้วยกัน เช่น ไท่ จุง ซอง ฯลฯ และพม่าเรียกว่า ชาน...ส่วนใหญ่แม้จะไม่ทั้งหมดเรียกตนเองว่า ไทย ” ได้อพยพเคลื่อนย้ายมาทางใต้เรื่อย ๆ นักประวัติศาสตร์ กล่าวว่าเพราะหนีการรุกรานเบียดเบียนของชนเผ่าที่มีกำลังอำนาจ พลเมืองมาก และแข็งแกร่งกว่า ด้วยความเป็นชนเผ่าที่รักอิสระ สงบ สมถะ จึงอพยพกันมาอย่างเป็นกลุ่มก้อน อพยพเคลื่อนย้ายมาทางใต้เรื่อย ๆ โดยมีผู้นำสำคัญคือ แม่น้ำโขง ประกาศตั้งตนเป็นอิสระในแคว้นสิบสองจุไทยในนาม “ไทยน้อย” ตั้งเมืองหลวงอยู่ที่เมืองแกงหรือแกน (เมืองเดียนเบียนฟูในเวียดนาม) มีผู้นำหรือกษัตริย์ปกครอง คือ ขุนลอ (สำลี รักสุทธี. 2549 : 5-6)

หากการณเป็นดังนักประวัติศาสตร์กล่าวมาก็จะเห็นได้ว่า ณ ดินแดนแถบนี้ (เวียดนาม ลาว ไทย พม่า เขมร) ล้วนสืบเผ่าพงศ์พันธุ์สายโลหิตเดียวกัน มีแม่น้ำสาละวิน อีรวดี โขง และพรหมบุตรเป็นสายเลือดใหญ่หล่อเลี้ยง มีขนบประเพณี พิธีกรรมที่คล้ายคลึงกัน

กาลต่อมาบ้านเมืองเจริญมากขึ้น ผู้คนมีความคับคั่งแออัดมากขึ้น ส่วนของไทยน้อยได้ตั้งอาณาจักรที่สำคัญที่ควรกล่าวถึง คือ

อาณาจักรล้านช้าง	ตั้งขึ้นเมื่อราว พ.ศ. 1300
อาณาจักรล้านนา	ตั้งขึ้นเมื่อราว พ.ศ. 1600
อาณาจักรสุโขทัย	ตั้งขึ้นเมื่อราว พ.ศ. 1700
อาณาจักรอยุธยา	ตั้งขึ้นเมื่อราว พ.ศ. 1893

แต่ละอาณาจักรต่างมีความเป็นอิสระไม่ขึ้นตรงต่อใคร โดยอาณาจักรล้านช้างตั้งอยู่แถบลุ่มแม่น้ำโขงตอนบน แล้วกระจายมาทางใต้ครอบคลุมพื้นที่ประเทศลาว และภาคอีสานในปัจจุบัน อาณาจักรล้านช้างมักเรียกตนเองว่า “ลาว” ซึ่งเป็นอาณาจักรที่เคยเจริญรุ่งเรืองมาอย่างมากในอดีต นักประวัติศาสตร์กล่าวว่าก่อนหน้านั้นอาณาจักรนี้เคยแผ่ขยายอาณาเขตมาปกครองแถบดินแดนอีสาน ตั้งแต่ถิ่นนครเวียงจันทร์ หลวงพระบางมาจนถึงเมืองนครราชสีมาในปัจจุบัน นับเป็นอาณาเขตที่กว้างขวางมาก

ต่อมาราว พ.ศ. 2384 ในสมัยกรุงธนบุรีอันเรียกตนเองว่า “ไทย” ได้แผ่ขยายอิทธิพลขึ้นมาเรื่อย ๆ จนอาณาจักรล้านช้าง (ลาว) เสียดินแดน และอิสรภาพแก่ไทย อาณาจักรล้านช้างจึงถูกปกครองโดยไทยอยู่เป็นเวลานาน ต่อมาประเทศตะวันตก คือ ฝรั่งเศสได้ออกล่าอาณานิคมเมืองขึ้น ครั้นเข้าสู่อาณาจักรล้านช้าง (เดิม) ก็ขอทำสนธิสัญญาระหว่างไทยกับฝรั่งเศสใน พ.ศ. 2436 แบ่งดินแดนอาณาจักรล้านช้างออกเป็น 2 ส่วน คือ ทางฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขงให้เป็นของฝรั่งเศส ทางฝั่งขวาของแม่น้ำโขงอันคือภาคพื้นอีสานทั้งหมดยกให้อยู่ภายใต้การปกครองของไทย ในนามไทยอีสาน หรือภาคอีสาน หรือภาคตะวันออกเฉียงเหนือในปัจจุบัน แบ่งเขตการปกครองออกเป็น 19 จังหวัด ไล่ตามลำดับตัวอักษรดังนี้ (สำลี รักสุทธี. 2549 : 8)

กาฬสินธุ์ ขอนแก่น ชัยภูมิ นครพนม นครราชสีมา บุรีรัมย์ มหาสารคาม มุกดาหาร ยโสธร ร้อยเอ็ด เลย ศรีสะเกษ สกลนคร สุรินทร์ หนองคาย หนองบัวลำภู อุดรธานี อุบลราชธานี และอำนาจเจริญ

ชาวไทยอีสานนั้นมีความเจริญรุ่งเรืองมาแล้วแต่โบราณกาล หลายอย่างล้วนเป็นเอกลักษณ์ มีความเป็นตัวของตัวเองอันแสดงถึงความเป็นมาอย่างน่าภาคภูมิใจ เช่น มีภาษาพูด และภาษาเขียน ตัวอักษร (อักษรไทยน้อย และอักษรธรรม) เป็นของตนเอง มีศิลปะด้านต่าง ๆ เป็นของตนเอง มีวรรณคดี ศิลปวัฒนธรรม และจารีตประเพณีเป็นของตนเอง สิ่งที่มีการกล่าวถึงมากที่สุดในความเป็นเอกของชาวอีสาน คือ “ฮิดสิบสอง คลองสิบสี่” คำว่า “ฮิด” เป็นภาษาไทยอีสาน หมายถึง จารีตประเพณีที่ปฏิบัติสืบต่อกันมาเป็นเวลานาน ซึ่งฮิดนี้จะต้องปฏิบัติเหมือนกันตั้งแต่ประชาชนธรรมดา จนถึงเจ้าฟ้าพระมหากษัตริย์ เมื่อถึงคราว วาระ และเดือนที่จะต้องประกอบพิธีกรรมตามฮิดแต่ละแห่ง แต่ละชุมชน จะต้องปฏิบัติเหมือนกัน ซึ่งมีทั้งหมด 12 ฮิดด้วยกัน (สำลี รักสุทธี, 2549 : 9) ส่วนคำว่า “คลอง” ซึ่งชาวอีสานจะออกเสียงเป็น “คอง” จะเป็นเหมือนบทบังคับให้ทุกคนต้องปฏิบัติตามไม่ว่าจะเป็นบุคคลระดับใด คลองจะมีความเข้มงวดมากกว่า “ฮิด” เพราะคลองเปรียบเหมือนกฎหมายที่ทุกคนต้องปฏิบัติตาม หากไม่ปฏิบัติ และละเว้นก็จะถูกสังคมลงโทษตามฐานะแห่งความผิดนั้น ๆ ด้วยเหตุนี้ชาวอีสานจึงมีความเป็นอยู่ที่สงบร่มเย็นมาโดยตลอด เพราะต่างยึดมั่นในฮิดสิบสองคลองสิบสี่นั่นเอง ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่าฮิดและคลองเปรียบเหมือนธรรมเนียมวิถีชีวิตของชาวอีสานที่นำมาซึ่งความสุข สงบ ร่มเย็น トラบเท่าจนปัจจุบัน (บางส่วน) แต่สังคมอีสานหลายแห่งที่วิ่งตามโลกวัตถุ หันหลังให้ฮิดเก่าคลองเดิม เห็นความดั่งามของวัฒนธรรมต่างชาติ และรับมาอย่างง่ายดายโดยไม่พิจารณาจึงทำให้สังคมส่วนนั้นมีความวุ่นวาย ไร้สาระสายเป็นครอบครัวมีปัญหาแตกแยก ถูกไม่เชื่อฟังคำสั่งสอนของพ่อแม่ คนแก่ไม่เป็นแบบอย่างที่ดี พระครู ข้าราชการ ผู้นำระดับต่าง ๆ จ้องแต่จะเอารัดเอาเปรียบกัน คดีต่าง ๆ มิให้เห็น ไม่เว้นแต่ละวัน ส่วนหนึ่งเกิดจากคนห่างฮิดเก่าคลองเดิม ไม่สนใจนำพาคำสั่งสอนของบรรพบุรุษ (สำลี รักสุทธี. 2549 : 9-10)

ขนบธรรมเนียมประเพณีส่วนท้องถิ่น เป็นสิ่งแสดงให้เห็นเอกลักษณ์ของแต่ละสังคม ซึ่งอาจจะคล้ายคลึง หรือแตกต่างกันตามสภาพภูมิศาสตร์ และสิ่งแวดล้อมของสังคมแต่ละหน่วย

ขนบธรรมเนียมประเพณีหลายอย่างของชาวอีสาน เป็นปัจจัยสำคัญที่ช่วยรักษาสภาพสังคม และสถานภาพของสังคมนี้ให้คงอยู่ และเป็นเครื่องเสริมสร้างความรู้สึกร่วมกันอันหนึ่งอันเดียวกันในหมู่ชาวอีสาน เมื่อมีโอกาสประกอบกิจตามประเพณีในแต่ละเดือนร่วมกัน ประเพณีนั้นเรียกว่า ฮีต 12 หรือ จารีตประเพณี 12 ประการ อันเป็นธรรมเนียมประเพณีที่ปฏิบัติสืบต่อกันมาแต่บรรพบุรุษ

ประเพณีหลายอย่างของชาวอีสานคล้ายคลึงกับสังคมอื่น เช่น ประเพณีเข้าพรรษาในเดือนแปด ประเพณีออกพรรษาในเดือนสิบเอ็ด และประเพณีทอดกฐินทำบุญปราสาทผึ้งในเดือนสิบสอง นอกจากนี้ประเพณีส่วนตัว และประเพณีประจำวัยของชาวอีสานก็คล้ายกับประเพณีส่วนตัวและประเพณีประจำวัยของชาวภาคอื่น ทั้งนี้เพราะต่างก็มีพุทธศาสนาเป็นหลักปฏิบัติร่วมกัน

แต่ประเพณีท้องถิ่นอีสานอีกส่วนหนึ่ง เกิดจากความเชื่อ และสภาพจิตใจ ความรู้สึกนึกคิดของชาวอีสาน โดยเฉพาะ มีผลทำให้ประเพณีที่เกิดขึ้นนี้เป็นเอกลักษณ์ของภาคอีสานที่แตกต่างจากภาคอื่น เช่น ประเพณีเกี่ยวกับการดำรงชีวิตของชาวอีสาน โดยเฉพาะอย่างยิ่งประเพณีเกี่ยวกับการเกษตร อันได้แก่ การขอฝน การประกอบพิธีมงคล เพื่อขอผลให้แก่การเกษตร (จารูวรรณ ธรรมวัตร. ม.ป.ป. : 5)

ประวัติศาสตร์ชุมชน และลักษณะทางชาติพันธุ์กลุ่มวัฒนธรรมไทยลาว

กลุ่มไทยลาว ส่วนใหญ่จะพบอยู่ทั่วไปในพื้นที่ของจังหวัดบุรีรัมย์ แต่อำเภอที่พูดภาษาไทยลาวมากที่สุด ได้แก่ อำเภอคูเมือง อำเภอพุทไธสง อำเภอนาโพธิ์ อำเภอลำปลายมาศ และอำเภอหนองหงส์ (อาลัย จันทพานิช, 2530 : 140) กลุ่มไทยลาวยึดมั่นในขนบธรรมเนียมประเพณีดำเนินชีวิตตาม “ฮีตสิบสอง” คือ กิจประเพณีในรอบ 12 เดือน นับถือพุทธศาสนาแบบชาวบ้าน คือ ศาสนาพุทธที่รับเข้ากับจารีตประเพณีของชาวบ้าน นอกจากนี้ยังมีการนับถือผีบรรพบุรุษ ผีฟ้า ผีแถน รวมทั้งผีไร่ นา ฯลฯ โดยเฉพาะผีบรรพบุรุษ ยังมีอิทธิพลต่อสังคมปัจจุบันมาก นั่นคือ ผีปู่ตา ทุกชุมชนในชนบทจะมีศาลปู่ตาประจำหมู่บ้าน และมีตำแหน่งเฒ่าจ้ำ หรือหมอจ้ำเป็นผู้ติดต่อกับวิญญาณ เฒ่าจ้ำจะเป็นผู้ที่ชาวบ้านให้ความเคารพนับถือมากที่สุด (ธวัช ปุณโณทก, 2523 : 37)

กลุ่มไทยลาวในจังหวัดบุรีรัมย์ส่วนใหญ่ก็ยังยึดมั่นในขนบธรรมเนียมประเพณี เช่น การปฏิบัติตามฮีตสิบสอง ก็ยังมีการปฏิบัติกันอยู่ในกลุ่มที่มีชาวไทยลาวอยู่ เช่น แถบอำเภอนาโพธิ์ พุทไธสง คูเมือง และอำเภอสตึก เป็นต้น แต่ประเพณีต่าง ๆ ก็มีการปรับเปลี่ยนตามความเหมาะสมตามสภาพสังคมและเศรษฐกิจที่เปลี่ยนแปลงไป (พัชรินทร์ ศิริอำพันกุล, 2542 : 66)

สภาพทั่วไปของชุมชนชาติพันธุ์ลาว

มีแนวคิดที่สนับสนุนความเชื่อเกี่ยวกับถิ่นฐานเดิมของชาติพันธุ์ลาวอยู่ 2 แนวคิด ดังนี้ คือ

1. ถิ่นเดิมของลาวอยู่ที่อีสานนี้เอง ไม่ได้อพยพมาจากไหน ถ้าเหมาว่าคนบ้านเชียงคือลาว ก็แสดงว่าลาวมาตั้งหลักแหล่งที่บ้านเชียงมากกว่า 5,600 ปีมาแล้ว เพราะอายุหม้อบ้านเชียงที่พิสูจน์โดยวิธีคาร์บอน 14 บอกว่าหม้อบ้านเชียงอายุเก่าแก่ถึง 5,600 ปี กว่าคนบ้านเชียงจะเริ่มตีหม้อใช้ในครัวเรือน ก็ต้องสร้างบ้านเรือนอยู่อาศัยก่อนหน้านั้นแล้ว แนวความคิดนี้ยังบอกอีกว่านอกจากลาวจะอยู่อีสานแล้ว ยังกระจายไปอยู่ที่อื่นอีก เช่น เวียดนาม จีน ญี่ปุ่น ยุโรป แล้วข้ามไปอเมริกาเป็นพวกอินเดียนแดง ซึ่งอภิศักดิ์ โสมอินทร์ (2539 : 1-5) ให้ความเห็นว่าในคำรวมที่นักมานุษยวิทยาและนักประวัติศาสตร์ เรียกว่า “คนอีสาน” นั้น น่าจะมีคนหลายกลุ่มหลายชาติพันธุ์ปะปนกันอยู่ และในหลายกลุ่มนั้นน่าจะมีกลุ่มชาติพันธุ์ “ลาว” อยู่ด้วย ซึ่งสอดคล้องกับหลักฐานจากงานเขียนของนักวิชาการบางคน ที่กล่าวว่า หลังจากพวกละว้าหรือพวกข่าหมดอำนาจลง ดินแดนอีสานก็ถูกรบครองโดยขอมและอ้ายลาว และต่อมาขอมก็เสื่อมอำนาจลง ดินแดนส่วนนี้จึงถูกรบครองโดยอ้ายลาวจนถึงปัจจุบัน จึงสรุปได้ว่า “อ้ายลาว” ก็คือกลุ่มชาติพันธุ์ลาวนั่นเอง ไม่น่าจะเป็นชาติพันธุ์อื่น ซึ่งมีนักวิชาการกล่าวว่า อ้ายลาวเป็นสาขาหนึ่งของมองโกล เดิมอยู่ทางตอนบนของแม่น้ำแยงซีเกียงและแม่น้ำเหลือง ก่อนที่จะครอบครองอีสานนั้นได้รวมกันอีก รวมเมืองสำคัญขึ้น 3 เมือง ต่อมากลุ่มอ้ายลาว คือ นครลุง นครเงี้ยว และนครปา ต่อมากลุ่มอ้ายลาวเกิดสู้รบกับจีน สาเหตุเพราะจีนมาแย่งดินแดน ถ้าอ้ายลาวสู้เมืองจีนไม่ได้จึงอพยพลงมาทางใต้ถอยร่นลงมาเรื่อย ๆ จนกระทั่งมาตั้งอาณาจักรอยู่บริเวณยูนนานในปัจจุบัน มีเมืองเถานเป็นศูนย์กลางสำคัญ แต่ก็ยังถูกรุกรานแย่งชิงมาจากจีนไม่หยุดหย่อน อ้ายลาวจึงอพยพลงมาตั้งอาณาจักรใหม่อีก คือ อาณาจักรหนองแส มีขุนบรมวิบุรุษผู้ยิ่งใหญ่ของอ้ายลาวเป็นผู้ปกครอง

2. ถิ่นเดิมของลาวอยู่ที่อีสานและมีมาจากที่อื่นด้วย แนวคิดนี้เชื่อว่า คนอีสานน่าที่จะมีอยู่แล้วในดินแดนที่เรียกว่า “อีสาน” หรือส่วนหนึ่งของสุวรรณภูมิก็แบ่งเป็นอาณาจักรใหญ่ ๆ โดยประมาณ 10,000 ปีที่ผ่านมา นักมานุษยวิทยาและนักประวัติศาสตร์ได้สันนิษฐานว่าได้มีการอพยพของพวกละว้าหรือข่าลงมาอยู่ในแดนสุวรรณภูมินับเป็นคนพวกแรกที่เข้ามา พอเข้ามาอยู่สุวรรณภูมิก็แบ่งเป็นอาณาจักรใหญ่ ๆ 3 อาณาจักร คือ อาณาจักรทวารวดี ซึ่งมีนครปฐมเป็นราชธานี มีอาณาเขตถึงเมืองละโว้ (ลพบุรี) อาณาจักรที่ 2 คือโยนก เมืองหลวง ได้แก่ เมืองเงินยาง หรือเชียงแสน มีเขตแดนขึ้นไปถึงเมืองชะเลียงหรือเมืองเงิน อาณาจักรที่สามคือโคตรบูรณ์ ได้แก่ บรรดาชาวข่าที่มาสร้างอาณาจักรในลุ่มน้ำโขง มีเมืองหลวงอยู่ที่เมืองโคตรบูรณ์ ซึ่งอยู่ทางฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขง

ขุนบรมขึ้นครองราชย์ พ.ศ. 1272 ได้รวบรวมผู้คนเป็นปึกแผ่น และส่งลูกหลานไปครองเมืองต่าง ๆ ในบริเวณนั้น ลูกหลานที่ส่งไปครองเมืองมี 7 คน คือ

ขุนลอ	ครองเมืองชาว อาณาจักรล้านช้าง (หลวงพระบาง)
ขุนยี่ผาล้าน	ครองเมืองหอแต่หรืออาณาจักรสิบสองปันนา
ขุนสามจุสง	ครองเมืองปะกัณหรืออาณาจักรหัวพันทั้งห้าทั้งหก (ดงเกี้ย)
ขุนไชสง	ครองเมืองสุวรรณโคมคำอาณาจักรโยนก (ล้านนา)
ขุนจ้าวอิน	ครองอาณาจักรอโยธยา (อยุธยา)
ขุนลกกลม	ครองเมืองมอญ หรืออาณาจักรหงสาวดี (มอญ)
เจ็ดเจืองหรือท้าวเจือง	ครองเมืองเชียงขวางหรือเมืองพวน

พี่น้องอ้ายลาวทั้ง 7 ปกครองบ้านเมืองแบบเมืองพี่เมืองน้อง มีอะไรก็ช่วยเหลือเจือจุนกัน โดยยึดมั่นในคำสาบานที่ทำสัตย์ปฏิญาณร่วมกันว่า “ไพร่บราแย่งแผ่นดินกัน ขอให้ฟ้าผ่ามันตาย”

สำหรับกลุ่มอ้ายลาวนี้น่าจะเกี่ยวโยงเป็นกลุ่มเดียวกับชาติพันธุ์ลาวในอีสาน น่าจะเป็นกลุ่มลาวเชียงและลาวเวียง คือ กลุ่มจากอาณาจักรล้านนา (ลาวเชียง) และกลุ่มจากอาณาจักรล้านช้าง (ลาวเวียง) ในพุทธศตวรรษที่ 17-18 เริ่มตั้งแต่สร้างเมืองชาวหรือเมืองหลวงพระบางมีกษัตริย์ปกครองติดต่อกันมาถึง 22 องค์ กษัตริย์องค์หนึ่งคือพระเจ้าเงี้ยวได้กำเนิดลูกชายคือ พระเจ้าฟ้าจุ่ม พระเจ้าฟ้าจุ่มเกิดมามีฟันเต็มปาก เสนาอำมาตย์ในราชสำนักเห็นเป็นอาเพศ จึงทูลให้พระบิดานำไป “ล่องโขง” คือลอยแพไปตามลำน้ำโขง มีพระเชษฐาหนึ่งพบเข้า เกิดเมตตาเอาพระเจ้าฟ้าจุ่มไปชุบเลี้ยงจนเติบโตใหญ่แล้วถวายตัวในราชสำนักเขมร และทรงเป็นราชบุตรเขยของกษัตริย์เขมรด้วย เมื่อพระเจ้าฟ้าเงี้ยวสิ้นพระชนม์ เจ้าฟ้าคำเลี้ยวผู้เป็นน้องชายขึ้นครองราชย์แทน พระเจ้าฟ้าจุ่มจึงยกทัพจากเขมรทวงราชสมบัติของบิดาคืน สามารถโจมตีเมืองหลวงพระบางได้ เจ้าฟ้าคำเลี้ยวเสียทีแก่หลานผู้ไม่ได้ น้อยใจจึงกินยาพิชิตาย เจ้าฟ้าจุ่มจึงขึ้นครองราชย์เมืองหลวงพระบางเมื่อ พ.ศ. 1896 ทรงพระนามว่า “พระยาฟ้าจุ่มแหล่งหล้าธรณี”

พระเจ้าฟ้าจุ่มเป็นกษัตริย์ที่มีพระปรีชาสามารถมาก เป็นนักรบผู้กล้าหาญชาญฉลาด ในช่วงนั้นอาณาจักรมีพระมหากษัตริย์ราชินีเป็นกษัตริย์ พระเจ้าฟ้าจุ่มได้ขยายอำนาจแผ่ไปถึงญวน ลงมาถึงส่วนหนึ่งของเขมรตอนล่าง และเข้ามาสู่ดินแดนอีสาน ได้อพยพผู้คนจากเวียงจันทร์มาอยู่บริเวณเมืองหนองหานหลวงและหนองหานน้อย ประมาณ 10,000 คน พระเจ้าฟ้าจุ่มครองราชย์และแผ่แสนยานุภาพเรื่อยมาจนถึงสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 (พระเจ้าอู่ทอง) แห่งกรุงศรีอยุธยา พระเจ้าฟ้าจุ่มคิดแผ่แสนยานุภาพเข้าครอบครองกรุงศรีอยุธยา ทำให้พระเจ้าอู่ทองต้องเจรจาหย่าศึก โดยอ้างความเป็นญาติร่วมวงศ์ขุนบรมเดียวกันว่า

“เฮาหากแมนอ้ายน้องกันมาแต่ขุนบรมพูน หากเจ้าเป็นลูกหลานขุนบรมจริง เฮายำมารบ ราชำพันกันเลย ดินแดนส่วนที่อยู่เลยคงสามเส้า (คงพญาไฟ) ไปจรดภูพระยาผ่อและแดนเมืองนคร ไทยให้เป็นของเจ้า ส่วนที่อยู่เลยคงพญาไฟ ลงมาให้เป็นของข้อย แล้วจะจัดส่งลูกสาวไปจัดที่อยู่ ที่นอนให้” (ทองสืบ สุขุมารค ; อ้างในสมเด็จพระสังฆราชลาว. 2528 : 43)

พระเจ้าอุทองยังได้ส่งช้างพลาย 51 เชือก ช้างพัง 50 เชือก เงินสองหมื่น นอแรดแสนนอ กับ เครื่องบรรณาการอื่น ๆ อีกอย่างละ 100 ให้แก่พระเจ้าฟ้าจุ่มจากหลักฐานนี้อาณาจักรล้านช้างจึงมี อาณาจักรครอบครองดินแดนอีสาน ยกเว้นเมืองนครราชสีมา ที่ยังคงเป็นอิสระอยู่เพราะในหนังสือ “King of Laos” (1985 : 35) เขียนบทนำโดย ยอร์ช เซเคย์ ระบุว่าในปี ค.ศ. 1385 อาณาเขตกรุงล้าน ช้างทางทิศตะวันตกติดต่อกับนครราชสีมา (นครราชสีมา) ดินแดนอีสานส่วนใหญ่ตกอยู่ในอำนาจของ พระเจ้าฟ้าจุ่มเรื่อยมา จนถึงสมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช ขึ้นครองราชย์ระหว่าง พ.ศ. 2091-2114 ได้ ย้ายเมืองหลวงจากหลวงพระบางมาอยู่เวียงจันทร์ พระองค์ได้ทำสัญญาพันธมิตรกับสมเด็จพระมหา จักรพรรดิแห่งกรุงศรีอยุธยาและทั้งสองได้สร้างพระธาตุศรีสองรักที่อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย เป็น เขตแดนระหว่างสองอาณาจักร กษัตริย์องค์นี้ได้สร้างวัดองค์ต่อ และศาสนสถานต่าง ๆ ในเขตเมือง หนองคาย และบูรณพระธาตุพนมด้วย จึงอาจกล่าวได้ว่า พระเจ้าไชยเชษฐาธิราชสนใจดินแดนฝั่ง ขวามแม่น้ำโขงมากกว่าสมัยก่อน ๆ ต่อมาในปี พ.ศ. 2250 ได้เกิดการแย่งแย่งอำนาจขึ้นในลาว ทำให้ ลาวถูกแบ่งออกเป็น 2 อาณาจักร มีหลวงพระบางและเวียงจันทร์เป็นศูนย์กลาง และในปี พ.ศ. 2256 อาณาเขตเวียงจันทร์ทางใต้ได้ถูกแบ่งแยกออกโดยเจ้าสร้อยศรีสมุทรพุทธางกูร (เจ้าหน่อกษัตริย์) มี เมืองนครจำปาศักดิ์เป็นเมืองหลวง ผู้ครองนครจำปาศักดิ์ได้ส่งจาร์ยกแก้ว (เจ้าแก้วมงคล) มาเป็นเจ้า เมืองท่งหรือเมืองทุ่ง ในเขตอำเภอสวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด นับว่านครจำปาศักดิ์ได้ขยายอำนาจเข้าสู่ ลุ่มแม่น้ำมูล-ชีตอนกลาง เวลาต่อมาลูกหลานเจ้าเมืองท่งหรือเมืองสุวรรณภูมิได้สร้างเมือง ต่าง ๆ ในดินแดนอีสานมากกว่า 15 เมือง (บุญช่วย อัดถากร. 2522 : 55-56) เช่น สุวรรณภูมิ ร้อยเอ็ด ศรี สะเกษ มหาสารคาม ชนบท ขอนแก่น ฯลฯ ต่อมาเกิดความไม่ลงรอยแตกแยกกันระหว่างกลุ่มขุน นางและกษัตริย์ลาว ผู้คนได้อพยพหนีภัยการเมืองจากฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงเข้าสู่อีสานเหนือ กลุ่ม สำคัญ ได้แก่

กลุ่มเจ้าฝ่ายลาว โสมพะมิตร

กลุ่มนี้อพยพผู้คนมาตั้งอยู่ริมน้ำปาว คือ บ้านแก่งส้มโฮง (สำโรง) เจ้าโสมพะมิตรได้เข้าเฝ้า รัชกาลที่ 1 ที่กรุงเทพฯ เพื่อถวายความจงรักภักดี และเนื่องจากมีกำลังคนถึง 4,000 คน รัชกาลที่ 1 จึงโปรดเกล้าให้ยกบ้านแก่งส้มโฮงเป็นเมืองกาฬสินธุ์ ขึ้นตรงต่อกรุงเทพฯ และเจ้าโสมพะมิตร ได้รับบรรดาศักดิ์เป็น “พระไชยสุนทร” เจ้าเมืองกาฬสินธุ์

กลุ่มพระวอพระตา

พระวอพระตาเป็นเสนาบดีลาว เกิดขัดใจกษัตริย์เวียงจันทร์อพยพผู้คนข้ามโขงมาอยู่ที่หนองบัวลุ่มภูซึ่งเป็นเมืองอยู่ก่อนแล้ว ตั้งชื่อเมืองว่า “นครเขื่อนขันธ์กาบแก้วบัวบาน” แต่ได้ถูกลาวตามตีจนพระตาตายในที่รบ ส่วนพระวอได้พาบริวารไพร่พลหนีลงไปตามลำแม่น้ำโขงจนถึงคอนมดแดง และต่อมาลูกหลานของพระวอได้ขอตั้งเป็นเมืองอุบลราชธานี และเมืองยโสธร

กลุ่มท้าวแล

ท้าวแลและสมักรพรรคพวกได้อพยพหนีภัยการเมืองจากเวียงจันทร์ มาอยู่ในท้องที่เมืองนครราชสีมา ต่อมาได้ย้ายไปทางตอนเหนือแล้วขอตั้งเป็นเมืองชัยภูมิ ท้าวแลได้รับโปรดเกล้าให้เป็นเจ้าเมือง มีบรรดาศักดิ์ว่า “พระภักดีชุมพล” ต่อมาได้เลื่อนเป็น “พระยาภักดีชุมพล”

การตั้งบ้านเมืองในดินแดนอีสานตั้งแต่พุทธศตวรรษ 24-25 หรือตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย จนถึงสมัยรัชกาลที่ 5 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ มีเมืองขึ้นมากกว่า 100 เมือง มีแบบแผนการปกครองตามแบบหลวงพระบาง เวียงจันทร์ และจำปาศักดิ์ คือมีตำแหน่งอาญาสี่ คือ เจ้าเมืองอุปฮาด ราชวงศ์ ราชบุตร ส่วนเมืองในเขตอีสานใต้ คือ นครราชสีมา และหัวเมืองเขมรปาดง (สุรินทร์ สังขะ ศรีสะเกษ บุขันธุ์) ได้ใช้แบบแผนการปกครองแบบกรุงเทพฯ คือ มีเจ้าเมือง ปลัดเมือง ยกกระบัตรเมือง และผู้ช่วยราชการเมือง

สรุปได้ว่า กลุ่มชาติพันธุ์ลาวมีประวัติความเป็นมายาวนาน สืบทอดสายธารทางประวัติศาสตร์อย่างต่อเนื่องจนถึงปัจจุบัน และตลอดไปในอนาคตอีกนานเท่านาน (นักประวัติศาสตร์ลาว. 2527)

การตั้งถิ่นฐานชาวไทยลาวบุรีรัมย์

เดิมตั้งถิ่นฐานอยู่ในเขตอำเภอพุทไธสง และเขตเดิมของอำเภอพุทไธสง เช่น นาโพธิ์และบ้านใหม่ไชยพจน์ ส่วนกลุ่มไทยลาวที่อพยพเข้ามาภายหลังช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 มักตั้งถิ่นฐานอยู่ในเขตพื้นที่อำเภอเมืองบุรีรัมย์ บ้านกรวด ลำปลายมาศ หนองกี่ สตึก หนองหงส์ ประโคนชัย เป็นต้น

ประเพณีวัฒนธรรมของชาวบุรีรัมย์

จังหวัดบุรีรัมย์ประกอบด้วยกลุ่มชนที่มีวัฒนธรรมที่แตกต่างกันถึง 4 กลุ่มชนซึ่งประกอบด้วย (ชาญณรงค์ ศิริอำพันกุล. 2550)

1. กลุ่มไทยโคราช พื้นที่ติดเขตจังหวัดนครราชสีมา เช่น นางรอง หนองกี่ ลำปลายมาศ
2. กลุ่มไทยลาว (คูเมือง พุทไธสง นาโพธิ์ ลำปลายมาศ หนองหงส์ สตึก)

3. กลุ่มไทยเขมร (เมืองบุรีรัมย์ ประโคนชัย ปะคำ ละหานทราย กระสัง ห้วยราช สตึก)

4. กลุ่มไทยกวย (กวย) (สตึก ลำปลายมาศ อำเภอบางส่วน)

บุรีรัมย์จึงเป็นดินแดนที่มีความหลากหลายทางด้านวัฒนธรรมมากแห่งหนึ่ง และความหลากหลายนี้ก็มีคุณสมบัติกลมกลืน แต่ก็มีประเพณีบางอย่างที่มีลักษณะตามความเชื่อของแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ แต่ประเพณีหลักของชาวบุรีรัมย์ก็เช่นเดียวกันกับชาวอีสานทั่วไปกล่าวคือยึดมั่นใน "ฮีตสิบสอง" คือประเพณีประจำสิบสองเดือนในรอบปี ดังนี้

1. เดือนเจียง (เดือนอ้าย) หรือเดือนธันวาคม นิมนต์พระสงฆ์มาเข้าปริวาสกรรมหรือเข้ากรรมเพื่อฝึกสำนึก ความผิดหรือความบกพร่องของตน และมุ่งประพฤติปฏิบัติให้ถูกต้องตามพระธรรมวินัย ส่วนฝ่ายฆราวาสก็จะทำพิธีเลี้ยงผีแล่น ผีต่างๆ (ผีบรรพบุรุษ)

2. เดือนยี่ (เดือนมกราคม) ทำบุญคูณข้าวหรือบุญคูณลาน โดยนิมนต์พระมาสวดมนต์เย็นและฉันภัตตาหารเช้าเพื่อเป็นสิริมงคลแก่ข้าวเปลือก เมื่อพระฉันภัตตาหารเสร็จก็จะทำพิธีสู่ขวัญข้าวต่อไป

3. เดือนสาม (กุมภาพันธ์) ทำบุญข้าวจี่และบุญมาฆบูชา เริ่มพิธีทำบุญข้าวจี่ในตอนเช้าโดยใช้ข้าวเหนียวปั้นแล้วนำไปย่างไฟหรือจี่พอเกรียมแล้วนำมาชุบด้วยไขนำไปย่างไฟจนสุก ใส่ภาชนะเพื่อนำไปถวายพระสงฆ์พร้อมกับอาหารอื่นๆ ข้าวจี่ที่เหลือจากพระฉันแล้ว ชาวบ้านก็จะแบ่งกันรับประทานถือว่าผู้รับประทานจะเป็นมงคลแก่ตนเอง

4. เดือนสี่ (เดือนมีนาคม) ทำบุญบุญเวส (บุญพระเวส) หรือทำบุญมหาชาติ มีการฟังเทศน์มหาชาติ ถือกันว่าต้องฟังให้จบทุกกัณฑ์ในวันเดียวจึงจะได้กุศล งานบุญนี้มีผู้นำของมาถวายพระเรียกว่า "กัณฑ์หลอน"

5. เดือนห้า (เมษายน) ตรุษสงกรานต์ หรือทำบุญขึ้นบ้านใหม่ มีการสงน้ำพระพุทธรูปและพระสงฆ์

6. เดือนหก (พฤษภาคม) ทำบุญบั้งไฟและทำบุญวิสาขบูชา จะมีการฟังเทศน์ตลอดวัน กลางคืนเวียนเทียน สำหรับบุญบั้งไฟเป็นพิธีเพื่อขอฝนจากเทวดา(แถน) มีการบวชนาคด้วย

7. เดือนเจ็ด (มิถุนายน) ทำบุญช่าชะเพื่อบูชาเทวดารักษ์หลักเมือง โดยทำพิธีเช่นบวงสรวงหลักเมืองหลักบ้าน ผีพ่อแม่ ผีปู่ ผีเมือง (ผีบรรพบุรุษ) ผีตาแฮก (เทวดารักษาไร่นา) เพื่อรำลึกถึงผู้มีพระคุณ

8. เดือนแปด (กรกฎาคม) ทำบุญเข้าพรรษามีการทำบุญตักบาตรพระสงฆ์ ถวายภัตตาหารเช้าและเพล แต่พระภิกษุสามเณรฟังพระธรรมเทศนา ตอนบ่ายนำจีฬงมาหล่อเป็นเทียนพรรษาเพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

9. เดือนเก้า (สิงหาคม) ทำบุญข้าวประดับดิน โดยจัดอาหารคาวหวาน หมากพลู บุหรี่

สุรา แล้วนำไปไว้ใต้ต้นไม้ หรือที่ใดที่หนึ่งพร้อมทั้งเชิญวิญญาณบรรพบุรุษและญาติที่ล่วงลับไป แล้วให้มารับเอาอาหารไป

10. เดือนสิบ (กันยายน) ทำบุญข้าวสาก หรือสลากภัตในวันเพ็ญเป็นอุทิศส่วนกุศล ให้แก่ผู้ตาย เช่นเดียวกับทำบุญข้าวประดับดิน

11. เดือนสิบเอ็ด (ตุลาคม) ทำบุญออกพรรษา ในวันขึ้น 15 ค่ำ พระสงฆ์จะทำการ ปารวณา กลางคืนมีการโคมไฟนำไปแขวนไว้ตามต้นไม้หรือตามรั้ววัด

12. เดือนสิบสอง (พฤศจิกายน) ทำบุญกฐิน สำหรับประชาชนที่อาศัยอยู่ริมแม่น้ำจะมี ประเพณีแข่งเรือ เช่น ริมแม่น้ำโขงแม่น้ำมูล(อำเภอสตึก) ฯลฯ เพื่อระลึกถึงอุสพณานาค หรือบาง แห่งจะมีการแห่ปราสาทผึ้ง พิธีไหลเรือไฟ เพื่อถวายพระสงฆ์และเพื่อเป็นถวายเป็นพุทธบูชา

กลุ่มชนที่ยึดมั่นในประเพณีสิบสองคือกลุ่มไทยลาว ซึ่งจะอยู่ทางตอนเหนือของ จังหวัดบุรีรัมย์ เช่น คูเมือง พุทไธสง นาโพธิ์ สตึก แต่ปัจจุบันการปฏิบัติตามสิบสองอาจ เปลี่ยนแปลงไปบ้างตามสภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป

ลักษณะทางชาติพันธุ์กลุ่มวัฒนธรรมไทยลาว (วิกิพีเดีย, 2550 : 1)

การตั้งชุมชนกลุ่มวัฒนธรรมไทย-ลาว ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ปรากฏชัดในพุทธ ศตวรรษที่ 19 ซึ่งร่วมสมัยกับกรุงสุโขทัย เพราะมีการกล่าวถึง ชุมชนลุ่มแม่น้ำโขงตอนเหนือ ใน ศิลาลาวรักหลักที่ 1 และจากพงศาวดารล้านช้างที่กล่าวว่า อาณาจักรล้านช้าง ได้ครอบคลุมไปถึง บริเวณที่ราบสูงโคราชด้วย ส่วนพงศาวดารไทยได้กล่าวถึงเมืองสำคัญ ๆ ของอาณาจักรล้านช้างใน สมัยอยุธยา

การขยายวัฒนธรรมไทย-ลาว เข้าสู่ดินแดนแอ่งโคราช ในพงศาวดารหัวเมืองมณฑลอีสาน กล่าวว่า พื้นที่เขตมณฑลลาว เมื่อปี พ.ศ. 2181 เป็นทำเลป่าดง เป็นที่อาศัยของคนเชื้อสายมาแต่ขอม ต่อมาเรียกกันว่า พวกข่า ลัวะ กวย โดยเฉพาะบริเวณเมืองจำปาศักดิ์นั้นเป็นชุมชนค่อนข้างใหญ่ เป็นเอกราชก่อนกลุ่มไทยลาว เคลื่อนย้ายเข้าไป เขตแดนเมืองจำปาศักดิ์ทิศเหนือตั้งแต่ยางสามต้น อันสามขวย หลักทอดยอดยาว ทิศตะวันออกติดเขาบรรทัดต่อแดนญวน ทิศใต้ไม่ปรากฏ ทิศ ตะวันตกต่อเขตแขวงเมืองพินายฟากลำน้ากุง

ประวัติศาสตร์กลุ่มชาติพันธุ์ชนเผ่าไทยอีสาน (ปทุมทิพย์ ม่าน โกลสูง, 2550 : 2)

กลุ่มชาติพันธุ์ไทยลาวหรือชาวอีสาน ที่มีการตั้งหลักปักฐานอยู่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ หรือภาคอีสาน หากตีความแล้วหมายถึงคนเชื้อชาติไทยที่อยู่ในภาคอีสานของประเทศไทย เพราะ อีสานเป็นภาษาบาลี แปลว่า ทิศตะวันออกเฉียงเหนือ แผ่นดินนี้เป็นส่วนหนึ่งของประเทศไทย แต่ ในภาคอีสานมีกลุ่มชาติพันธุ์หลายเชื้อชาติเช่น เชื้อชาดลาว เชื้อชาดเขมร เชื้อชาดไทย เชื้อชาดจีน เชื้อชาดเวียดนาม เชื้อชาดอินเดีย หรือเชื้อชาติอื่นๆที่อพยพเข้ามาอยู่แต่โบราณกาลหรืออพยพเข้ามา

อยู่ใหม่หลังสงคราม (จารุमुกต์ เรื่องสุวรรณ. 2540) กลุ่มชาติพันธุ์ลาว เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่มีประชากรมากที่สุดและถือว่าเป็นกลุ่มที่ใหญ่ที่สุดในอีสาน ราชสำนักส่วนกลางในสมัยก่อนการปฏิรูปการปกครอง 2435 เรียกหัวเมืองแถบนี้ว่า หัวเมืองลาวกาวตะวันออกจนกระทั่ง ปี พ.ศ. 2476 เป็นต้นมา บริเวณที่เคยเป็นมณฑลต่างๆในอีสานได้ถูกสถาปนาเป็นภาคอีสานมาจนปัจจุบัน

ประวัติความเป็นมาของกลุ่มชาติพันธุ์ลาว ตามหลักฐานทางตำนานและพงศาวดาร ลาวเป็นกลุ่มชนที่มีถิ่นกำเนิดอยู่ในเขตลุ่มแม่น้ำโขง ตั้งแต่เมืองสิงห์ ทางตอนใต้ของแคว้นสิบสองปันนามายังแคว้นสิบสองจุไทยในเขตลุ่มแม่น้ำดำทางตะวันออก และกลุ่มลงมาทางใต้ในเขตหัวพันลงมาจนถึงบริเวณแคว้นตวัน- นินห์ ของญวน มีลาวกลุ่มหนึ่งได้ขยายมาทางลุ่มแม่น้ำโขงทางด้านตะวันตกและด้านใต้ ศรีศักร วัลลิโภคม ได้แสดงทัศนะว่าในสมัยสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 1 (ขุนหลวงพะงั่ว) ตรงกับรัชกาลของพระยาสามแสนไทย เป็นช่วงเวลาที่คนลาวเริ่มเข้ามาตั้งหลักแหล่งบ้านเมืองในอีสาน การเข้ามาอยู่ในดินแดนไทยของคนลาว มีการเข้ามาอยู่ 2 ลักษณะคือ

1. การอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานเป็นบ้านเป็นเมือง ส่วนใหญ่จะกระจัดกระจายกันอยู่ตามท้องถิ่นต่างๆในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

2. การถูกกวาดต้อนเข้ามา ส่วนใหญ่จะถูกนำมาอยู่ในเขตจังหวัดในภาคกลาง

กลุ่มชาติพันธุ์ลาวที่อพยพเข้ามาตั้งหลักแหล่งในแถบอีสาน โดยเฉพาะในจังหวัดสกลนคร ได้เข้ามาตั้งหลักแหล่งอยู่บริเวณริมหนองหารและยกเป็นบ้านเป็นเมืองในสมัยราชการที่ 3 คือ เป็นเมืองสกลทวาปี (ปี พ.ศ. 2381) การศรัทธาวัดพระธาตุเชิงชุม พระธาตุนารายณ์เจงเวงเป็นสัญลักษณ์เพื่อการเคารพบูชา มีสัญลักษณ์แห่งความศรัทธาในศาสนา ในสกลนครกลุ่มชาติพันธุ์ไทยลาวจะเป็นการอพยพจากบริเวณเขตจังหวัดอุบลราชธานี กาฬสินธุ์ มหาสารคาม ขอนแก่น เข้ามาอาศัยอยู่ตามเขตพื้นที่ ๔ เป็นเนินสูง เป็นโคก และมีลุ่มน้ำไหลผ่าน เพื่อทำมาหากินกับการปลูกข้าวและหาอยู่หากินกับลุ่มน้ำ ดังนั้นกลุ่มไทยลาวจึงกระจัดกระจายอยู่ตามแหล่งดังกล่าว ในทุกเขตอำเภอของสกลนครและผสมผสานกับกลุ่มชาติพันธุ์ญ้อ ผู้ไทย กะเลิง จนกระทั่งปัจจุบัน มีคำกล่าวของกลุ่มคนไทยลาวบริเวณตำบลขมิ้น อ.เมือง จ. สกลนคร ว่าพวกเขามีความเหนือกว่าด้านภาษาเพราะขณะนี้ ญ้อ กำลังจะพูดภาษาลาว เช่นเดียวกับพวกเขาแล้ว

วัฒนธรรมไทยลาว กลุ่มไทยลาว หรือทั่วไปเรียกว่า “ชาวอีสาน” ที่เป็นกลุ่มที่ใหญ่ที่สุดมีประชากรมากที่สุดในอีสาน ชนกลุ่มนี้ชาวภาคกลางมักจะเรียกว่า “ลาว” เพราะเหตุว่ามีภาษาพูดเป็นภาษาเดียวกับลาวในสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว แต่ความจริงแล้วเป็นภาษาไทยสาขาหนึ่งชาวอีสานและชาวลาวในประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาวก็ดี เรียกตัวเองว่า “ไท” หรือ “ไทย” ซึ่งแปลว่า “คน” หรือ “ชาว” ทั้งสิ้น เช่น ไทยเวียง ไทยหลวงพระบาง ไทยร้อยเอ็ด ไทยขอนแก่น แต่ชาวไทยภาคกลางเรียกแยกกลุ่มชนไทยที่เสียงเพี้ยน เหนือ ไม่เหมือนกับ

คนไทยภาคกลางว่า “ลาว” ซึ่งเป็นความเข้าใจผิดกันมานาน เช่นเดียวกับภาคเหนือ และชาวไทยลีสองปันนา

ชาวอีสานกลุ่มไทยลาว ที่เรียกในที่นี้เพื่อสื่อความเข้าใจนั้นมิได้หมายถึงชนเผ่าที่แตกต่างกับชาวไทยเพียงแต่เป็นสาขาหนึ่งหรือกลุ่มหนึ่ง ซึ่งมีโครงสร้างทางวัฒนธรรมหลักเหมือนกับไทย เช่น ภาษา ศาสนา ความเชื่อจารีตประเพณี ฯลฯ แต่มีวัฒนธรรมย่อยแตกต่างกันไปเฉพาะกลุ่มชนท้องถิ่น

กลุ่มไทยลาว เป็นกลุ่มที่สืบทอดวัฒนธรรมลุ่มน้ำโขงแต่โบราณ (ร่วมกับไทยเวียง หรือชาวเวียงจันทน์) มีตัวอักษรของตนเองใช้มาแต่สมัยอยุธยาเป็นอย่างน้อยและอาจจะร่วมสมัยสุโขทัย ตัวอักษรที่ใช้มี 2 แบบ คือ อักษรไทยน้อยและอักษรไทยธรรม อักษรไทยน้อยเป็นอักษรสุโขทัยสาขาหนึ่งส่วนอักษรตัวธรรมเป็นอักษรที่ได้ดัดแบบอักษรมอญโบราณคล้ายอักษรตัวเมืองของภาคเหนือมีวรรณกรรมท้องถิ่นของตนเอง เช่น เรื่องสินไซ (สังข์สีลปชัย) จำปาสีตัน ท้าวท่ากา คำ นางผมหอม ไก่แก้ว ลิ่นทอง กำพร้าผีน้อย ชูลูนางอ้ว ท้าวผาแดงนางไอ่ ฯลฯ

ชาวไทยลาว ยึดมั่นในจารีตประเพณี ดำเนินชีวิตตาม “ฮีตสิบสอง” (คือกิจกรรมประเพณีในรอบ 12 เดือน) นับถือศาสนาพุทธแบบชาวบ้าน (Popular Buddhism) คือพุทธศาสนาที่ปรับเข้ากับจารีตของชาวบ้านมุ่งที่จะสั่งสอนให้เป็นพลเมืองดีมากกว่าที่จะสอนให้ละโลกีย์ไปสู่นิพพานตามปรัชญาพุทธศาสนา นอกจากนี้ยังนับถือผีบรรพบุรุษ ผีฟ้า ผีแถน รวมทั้งผีไร่ นา ฯลฯ โดยเฉพาะผีบรรพบุรุษยังมีอิทธิพลต่อสังคมปัจจุบันมากนั่นคือ ผีปู่ตา ทุกชุมชนในชนบทจะมีศาลเจ้าปู่ตา (ดูบปู่ตา) ประจำหมู่บ้านและมีตำแหน่ง เฒ่าจ้ำหรือหมอจ้ำ เป็นผู้ติดต่อกับวิญญาณ เฒ่าจ้ำจะเป็นผู้ที่ชาวบ้านให้ความเคารพนับถือมากที่สุด

กลุ่มไทยลาว ตั้งภูมิลำเนากระจายอยู่ทั่วไปในภาคอีสาน โดยเฉพาะตอนบนของภาคนับตั้งแต่หนองคาย หนองบัวลำภู อุดรธานี สกลนคร นครพนม กาฬสินธุ์ มหาสารคาม ขอนแก่น ชัยภูมิ ร้อยเอ็ด ยโสธร อุบลราชธานี เลย มุกดาหาร อำนาจเจริญ และบางอำเภอ ของจังหวัดศรีสะเกษ สุรินทร์ (อำเภอรัตนบุรี) นครราชสีมา (อำเภอบัวใหญ่ สูงเนิน ปักธงชัย) บุรีรัมย์ (อำเภอพุทไธสง) กลุ่มไทยลาวเมื่อพิจารณาวัฒนธรรมย่อยลงไปอีกโดยเฉพาะภาษาถิ่นสำเนียงที่ผิดเพี้ยนไปและจารีตเฉพาะกลุ่ม สามารถจำแนกได้ 5 กลุ่ม คือ

1. ไทยลาว
2. ไทยญ้อ
3. ไทยโย้ย
4. ผู้ไทย
5. ไทยแสก

ไทยลาวหรือชาวอีสาน เป็นประชากรกลุ่มใหญ่ และมีวัฒนธรรมเหนือกว่าไทย-ลาว กลุ่มอื่นๆ พุทธศาสนาไทยลาว (ภาษาอีสาน) เป็นกลุ่มที่มีตัวอักษรใช้ทั้งสองแบบดังกล่าวข้างต้น กลุ่มไทยลาวรับวัฒนธรรมกลุ่มแม่น้ำโขงมาช้านานนับตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 20 เป็นต้นมา เช่น จารึกฐานพระพุทธรูปพระประธานวัดพระธาตุพนม ลงศักราช พ.ศ.2046 ใช้อักษรตัวธรรมและจารึกวัดแคน เมืองลงศักราช พ.ศ. 2073 ใช้อักษรไทยน้อย หลังจากนั้นก็พบจารึกที่ใช้อักษรทั้งสองสืบทอดมาจนถึงตัวอักษรที่ใช้จารในใบลานภาคอีสานสมัยต้นรัตนโกสินทร์ อาจจะกล่าวได้ว่ากลุ่มไทยลาวหรือชาวอีสานเป็นกลุ่มผู้นำทางด้านวัฒนธรรมภาคอีสาน ฉะนั้นภูมิปัญญาสังคม เช่น สืบทอดตำนาน อักษรศาสตร์ จารึกประเพณี กลุ่มไทยลาวจะเป็นกลุ่มที่สืบทอดและถ่ายทอดให้ชนกลุ่มไทยกลุ่มอื่นๆ อีกด้วย

การตั้งหมู่บ้าน ชาวไทยลาวนิยมตั้งหมู่บ้านเป็นกลุ่มบนที่เรียกตามภาษาท้องถิ่นว่า “โนน ” โดยยึดทำเลการทำนาเป็นสำคัญ นั่นคือบริเวณรอบหมู่บ้านจะมีที่ราบลุ่มกว้างใหญ่ มีหนองน้ำ หรือลำน้ำเล็กๆที่มีน้ำสำหรับบริโภคในฤดูแล้ง ไม่ห่างไกลหมู่บ้านจะมีป่าละเมาะสาธารณประโยชน์ ซึ่งเป็นที่ปล่อยวัว ควาย ในฤดูทำนาและเป็นแหล่งเก็บพืชผักป่าอีกด้วย

สถาบันของหมู่บ้าน หากมีวัดจะตั้งอยู่ตอนท้ายหมู่บ้านเป็นส่วนใหญ่ เพราะความเชื่อที่ว่าวัดควรแยกจากหมู่บ้าน คือ วิสุคามสีมา (แปลว่า เขตนอกชุมชน) แต่โดยปฏิบัติแล้วพระภิกษุกับชาวบ้านจะมีกิจกรรมร่วมกันอย่างใกล้ชิดทั้ง 12 เดือน พระภิกษุชาวอีสานนอกจากจะเป็นผู้นำทางวิญญาณแล้วยังทำหน้าที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งก็คือ ศาลปู่ตา หรือ เรียกตามภาษาว่า “ตูปู่ตา” ซึ่งมักจะตั้งอยู่ทางเข้าหมู่บ้านซึ่งเป็นคอนที่ขึ้นออกมา บางแห่งมีพื้นที่กว้างใหญ่เรียกว่า “คอนปู่ตา”

การสร้างบ้านเรือน ชาวอีสานสร้างเรือนเพื่อยู่อาศัยจึงไม่ประณีตบรรจงมากนัก นั่นคือผู้มีฐานะปานกลางจะสร้างบ้านเรือนที่มีขนาด 2 ห้องนอน คือ ห้องส้วม (ห้องลูกสาว และห้องห่อ) และห้องเปิง (ห้องหัวหน้าครอบครัวและไว้หิ้งผี ที่เรียกว่า “ห้องฮักษา”) มีส่วนที่เป็นนอนของลูกสาวกับเครือญาติ มีชานโล่ง (ไม่มีหลังคา) ติดต่อกับครัวซึ่งส่วนใหญ่จะมีขนาดเล็ก บ้านได้สูงเพื่อทำกิจกรรม เช่น ทอผ้า เก็บเครื่องมือทำนา และให้วัวควายนอนส่วนหนึ่ง

เครื่องแต่งกาย ชาวอีสาน (ไทยลาว) ปัจจุบันการแต่งกายเปลี่ยนไปมาก การแต่งกายสมัยอดีตผู้หญิงจะนุ่งผ้าซิ่นขาวปิดเข่า นิยมตกแต่งชายผ้าซิ่น เรียกว่า “ตีนซิ่น ” ผ้าซิ่นจะมีสีน้ำเงินเข้ม (สีหม้อดิน) ทางลงสีขาว ปกติใช้ผ้าฝ้ายหากเป็นพิธีการใช้ผ้าไหม เสื้อแขนกระบอก เก้าอี้มมวยสูงหากอายุมากจะเก้าอี้มมวยต่ำไว้ที่ท้ายทอย ห่มสไบทับเสื้อในงานพิธีเรียกว่า ผ้าเบี่ยง หรือ ผ้าห่มเบี่ยง ส่วนผู้ชายกางเกงเรียกตามภาษาถิ่นว่า “ โข่ง ” กางเกงยาวเหนือเข่าหรือเสมอเข่า เสื้อคอกลมผ่าหน้าติดกระดุม แขนกระบอก ผ้าขาวม้าคาดเอว บางครั้งก็นุ่งผ้าโสร่งไหม

อาหาร ชาวอีสานรับประทานข้าวเหนียว อาหารหลักของชาวบ้าน คือ เครื่องจิ้ม (เช่น แจ่วบอง ปั่น) กับผัก ส่วนอาหารพิเศษอื่นๆ ได้แก่ ลาบ ก้อย เนื้อย่าง ส้มตำ (ที่เรารู้จักกันดีตามร้านอาหารอีสานทั่วไป)

การเล่น เครื่องดนตรี ได้แก่ หมอลำ เซิ้ง ส่วนเครื่องดนตรีสำคัญ ได้แก่ แคน ซึง หรือพิน ลึง ฉาบ (เครื่องดนตรีอื่นๆ ที่เห็นในปัจจุบันเพิ่มเติมมาใหม่)

พิธีกินดอง (แต่งงาน) หนุ่มสาวในภาคอีสานโดยเฉพาะกลุ่มไทย-ลาว ก่อนข้างจะอิสระในการเลือกคู่ครอง นั่นคือ ประเพณีพื้นบ้านไม่ค่อยจะเคร่งครัดในความสัมพันธ์ระหว่างหนุ่มสาว แต่กระนั้นก็ตามหนุ่มสาวภาคอีสานจะเกรงกลัวผีบรรพบุรุษที่เรียกว่า “ผิดผี” คือไม่กล้าที่จะประพฤติก่อให้เกิดประเพณีที่เรียกว่า “ฮีดบ้านคองเมือง” ประเพณีอีสานโดยทั่วไปจะเปิดโอกาสให้หนุ่มสาวได้คุ้นเคย หรือร่วมกิจกรรมสาธารณะด้วยกันเสมอ พ่อแม่ญาติพี่น้องฝ่ายสาวก็มีได้ปกป้องแต่อย่างใด เช่น การลงช่วง (หนุ่ม ๆ จะมาช่วยสาว ๆ ขึ้นฝ้ายและเกี่ยวพาราสักกันได้) หรืองานบุญประเพณีทั่วไป หนุ่มสาวต่างหมู่บ้านจะมีโอกาสพบปะและสังสรรค์กันอย่างใกล้ชิด ซึ่งเป็นโอกาสเลือกคู่ครองที่พึงใจไปด้วยในงานบุญประเพณีนั้นๆ ครั้นเมื่อหนุ่มสาวแน่ใจว่าพบบุคคลที่พึงพอใจแล้ว หนุ่มสาวจะมาเยี่ยมเยียนกันที่บ้านสืบทอดไป

วัฒนธรรมประเพณีชาวไทยลาวบุรีรัมย์

การแต่งกาย ชายนิยมนุ่งกางเกงขาก๊วย โบราณนิยมนุ่งผ้ากุด (หัวรูด) สวมเสื้อม่อฮ่อม ซึ่งทอเอง ตัดเอง ส่วนมากเป็นสีคราม จนนิยมพูดกันว่า นุ่งเสื้อจุบคาม ผู้ชายผูกผ้าขาวม้าคาดเอว ผู้หญิงใช้ผ้าไหมพาดบ่า

การกินอยู่ ชาวไทยอีสานกินอยู่แบบง่าย ๆ ไม่พิถีพิถัน บางคนชอบกินของสุก ๆ ดิบ ๆ โดยเฉพาะเนื้อ ไก่กระป๋องจะนิยมกินแบบสด ๆ ถ้าผสมด้วยเลือดสดจะกินกันอย่างเอร็ดอร่อยมาก ชอบรับประทานพวกแมลงต่าง ๆ กินสัตว์ป่าและสารพัดสัตว์ในท้องถิ่น แต่ปัจจุบันนิยมปรุงสุกก่อนเพื่อลดโรคร้าย

อาหารหลัก เดิมรับประทานทั้งข้าวเจ้า ข้าวเหนียว กับข้าวซึ่งเป็นอาหารทั่วไป รวมทั้งแจ่วปลาร้า (แจ่วบอง) แต่ปัจจุบันร้อยละ 80 บริโภคข้าวเจ้าเป็นหลัก การอยู่อาศัยจะอยู่รวมกันเป็นหมู่คณะ บ้านช่องคนมีฐานะจะสะอาดสะอาด สว่างงาม ส่วนคนฐานะไม่ค่อยดี บ้านอาจไม่สะอาดเท่าที่ควร

กิริยามารยาท ชาวไทยอีสานเป็นคนอ่อนโยน เชื่อในคำสอนทางพระพุทธศาสนา เคารพผู้ใหญ่ไม่เช่นนั้นจะถือเป็นบาป ไม่กล้าล่วงเกิน

ความเชื่อเกี่ยวกับขนบธรรมเนียมประเพณีอื่น ๆ เช่น การเกิด เมื่อทารกแรกเกิดจะให้นอนบนกระด้ง โดยนำตำราแมวางใกล้ศีรษะเด็ก โดยเชื่อว่าเมื่อเด็กโตขึ้นจะเป็นผู้มีความรู้ดี เป็นเจ้าคน

นายคน ส่วนการตายจะเผาทันที เมื่อมีการตายจะไม่นิยมตั้งสวดอุทิศธรรมดั่งเช่นทุกวันนี้ เผาเสร็จก็จัดให้มีการสวดมนต์เย็นติดต่อกัน เรียก กันเฮือนดี รุ่งขึ้นทำบุญตักบาตร อุทิศส่วนกุศลให้ผู้ตาย เป็นอันเสร็จพิธี

ความเชื่อด้านการเกษตร การทำไร่นา ชาวไทยอีสานนิยมแฮกนา (แรกนาขวัญ) ในกลางเดือน 6 เพื่อความเป็นสิริมงคลในการทำนา เมื่อเก็บเกี่ยวเสร็จนิยมทำบุญบ้านอีก เรียกว่า บุญเปิดปากข้าว โดยเชื่อกันว่าข้าวที่ยังไม่ได้นำไปถวายพระภิกษุการนำมาบริโภคนั้นเป็นการไม่สมควรจะเป็นบาป (คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ, 2544 : 171-172)

ความสัมพันธ์เชิงประวัติศาสตร์และชาติพันธุ์

ก่อนปี 2303 อีสานส่วนใหญ่อยู่ภายใต้การปกครองของอาณาจักรล้านช้าง ปี 2303 เขมรและกวยซึ่งตั้งถิ่นฐานในบริเวณอีสานใต้ได้มาขึ้นกับกรุงศรีอยุธยา ปี 2322 อีสานและลาวทั้งหมดตกเป็นของกรุงเทพฯ ปี 2436 ลาวฝั่งซ้ายตกเป็นของฝรั่งเศส ปี 2446 อีสานบางส่วนตกเป็นของฝรั่งเศส อีก การแบ่งพรมแดนมีปัญหาความไม่แน่ชัดเจนของเขตแดนและส่งผลมาถึงปัจจุบัน การปฏิรูปการปกครองสมัยรัชกาลที่ 5 ทำให้ภาคอีสานและภาคอื่น ๆ อยู่ใต้อำนาจส่วนกลางอย่างเต็มที่ การปฏิรูปการศึกษาและคมนาคมทำให้เกิดความกลมกลืนทางวัฒนธรรมยิ่งขึ้น

การตั้งถิ่นฐานของคนลาวในภาคอีสาน ส่วนใหญ่เป็นความสมัครใจ ส่วนการตั้งถิ่นฐานในภาคอื่น ๆ เป็นการกวาดต้อนมา เรื่องราวในอดีตน่าจะทำให้เกิดความสัมพันธ์ได้ทั้งในทางบวก และทางลบ ทางบวกคือ คนลาว คนไทยในภาคอีสาน และในภาคกลางบางจังหวัดจึงมีความเกี่ยวข้องในทางชาติพันธุ์ หลาย ๆ กลุ่มยังมีการธำรงรักษาวัฒนธรรมและประเพณีดั้งเดิมไว้เป็นอย่างดี ส่วนในทางลบคือเรื่องราวสงครามในอดีตก็อาจทำให้มีผู้เจ็บช้ำและถ่ายทอดความรู้สึกให้คนรุ่นหลังต่อมา โดยการบันทึกเรื่องราวประวัติศาสตร์หรือบอกเล่าสืบต่อกันมา

บริเวณหลายแห่งในหนองคายมีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ มีการผสมผสานของผู้คน และวัฒนธรรมวัฒนธรรมของคนในบริเวณพื้นที่ใกล้เคียงทั้งฝั่งซ้ายและฝั่งขวาของแม่น้ำโขง การเข้ามาของวัฒนธรรมของคนจากที่อื่นที่เข้ามาอยู่ใหม่ นอกจากนั้นยังมีการกระจายออกไปการแผ่ขยายออกไปทั้งแบบการขยายอิทธิพลและแบบถูกบังคับกวาดต้อน คนลาวและคนไทยจึงมีความสัมพันธ์กันทั้งด้านชาติพันธุ์และวัฒนธรรมประเพณี

ปัจจัยส่งเสริมความสัมพันธ์การสืบเชื้อสาย การเป็นเครือญาติ การสืบทอดวัฒนธรรม ประเพณีร่วมกัน ความช่วยเหลือที่ไทยให้กับลาวด้านวิชาการ การอบรม ดูงาน และให้ทุนการศึกษา ความช่วยเหลือที่ไทยให้ลาวตามโครงการเพื่อพัฒนาความเป็นอยู่คนลาวให้ดีขึ้น ความช่วยเหลือด้านสาธารณสุขที่ไทยให้ลาว ความช่วยเหลือจากภาคเอกชนไทย ในด้านการพัฒนาและเศรษฐกิจ

การพึ่งพาอาศัยกันเรื่องแรงงานลาว การผ่อนปรนในช่วงเทศกาล ประเพณีการเปิด จุดผ่อนปรนทาง การค้าตามอำเภอต่าง การเรียนการสอนภาษาและวัฒนธรรมลาวในโรงเรียนไทย

ปัจจัยอุปสรรคต่อความสัมพันธ์ความเจ็บปวดจากการสงคราม การสู้รบในอดีต การ ถ่ายทอดประวัติศาสตร์ที่แตกต่าง, การอ้างสิทธิในสิ่งเดียวกัน เรื่องพระพุทธรูปสำคัญ ผลกระทบ จากยุคจักรวรรดินิยม เรื่องสิทธิในดินแดน การใช้ระบบการศึกษาไทยแยกคนอีสานจากคนลาว ประสบการณ์การที่เจ็บปวดของผู้ลี้ภัย ปี 2518 ลาวผ่านระบบการศึกษาแบบประเทศสังคมนิยม ผลกระทบของสื่อที่ผลิตโดยคนที่ไม่เข้าใจวัฒนธรรม ความไม่เข้าใจกฎหมาย กฎหมาย ของกันและ กัน ปัญหาที่เกิดจากการเข้ามางานของแรงงานลาว การล่องลอย การค้ามนุษย์ ปัญหาการค้านอก ระบบ สินค้าเถื่อนปัญหายาเสพติด

ปรากฏการณ์ในยุคประวัติศาสตร์และยุคชาติ รัฐ การแบ่งดินแดน ลัทธิชาตินิยม ส่งผลต่อ ความสัมพันธ์ไทย-ลาวในปัจจุบันในด้านลบมากกว่าด้านบวก ส่วนในยุคปัจจุบัน เป็นช่วงของ ความพยายามแก้ไขข้อผิดพลาดในอดีต และความพยายามพัฒนาความสัมพันธ์ ปรากฏการณ์ที่ เกิดขึ้นส่งผลทั้งด้านบวกและด้านลบ ด้านบวก ข้อมูลในอดีตมีผลอย่างมากต่อทัศนคติและ พฤติกรรมในปัจจุบัน

ความรู้เกี่ยวกับประเพณีบุญบั้งไฟ

ประเพณีบุญบั้งไฟ หมายถึง การทำบุญบั้งไฟ โดยทั่วไปนิยมกระทำกันในเดือนหกเป็น ประเพณี หรือเป็นฮีตหรือจารีตเดือนหกของประเพณีสิบสองเดือนหรือฮีตสิบสอง การทำบุญบั้งไฟ ก็คือการรื่นเริงครั้งใหญ่ของชาวอีสานก่อนที่จะทำนา และเป็นการสร้างพลังใจในการทำงานให้ชาว อีสานมั่นใจว่าการทำนาในปีนี้จะได้ผลดี บุญเลิศ สดสุขชาติ (2526 : 3) กล่าวว่า ประเพณีบุญบั้งไฟมี ความเกี่ยวข้องกับชีวิตคนอีสานในฐานะเป็นพิธีขอฝน บั้งไฟทำหน้าที่รับใช้ชาวอีสานมานาน จน นับเป็นประเพณีที่สำคัญในฮีตสิบสองหรือประเพณีประจำสิบสองเดือน เรียกว่าบุญเดือนหก นับว่า เป็นพิธีขอฝนที่จัดขึ้นอย่างเอิกเกริกที่สุด มีจำนวนคนร่วมงานมากที่สุด ชาวอีสานใช้บั้งไฟเป็นสื่อ ในการชักนำประชาชนให้ทำบุญเป็นสื่อในการติดต่อระหว่างมนุษย์กับพญาดิน ซึ่งอยู่บนสวรรค์ ขึ้นฟ้า ชาวบ้านเชื่อกันว่าเมื่อได้จุดบั้งไฟขึ้นไปถวายพญาดินแล้ว ฝนก็จะตกลงตามฤดูกาล ชาวไร่ชาวนาก็ลงมือไถหว่าน ปักดำข้าวกล้าต่อไป

ประเพณีบุญบั้งไฟนี้น่าจะมีมาก่อนพระพุทธศาสนา ซึ่งภายหลังคนไทยเราได้รับวัฒนธรรม พุทธศาสนาจึงทำให้พิธีนี้มีพระภิกษุสงฆ์เจ้าเป็นประธาน การบวชลูกเต้าในบุญบั้งไฟ และสดสง ครลดหามพระสงฆ์แห่บั้งไฟด้วย ประเพณีบุญบั้งไฟนี้จะมีเฉพาะชาวอีสานซึ่งสืบมาจากบรรพบุรุษ ในสมัยโบราณเท่านั้น ภาคอื่นไม่เห็นมีทำบุญบั้งไฟกันเลย ประเพณีบุญบั้งไฟเป็นวัฒนธรรมประจำ

ท้องถิ่น ซึ่งเป็นวัฒนธรรมเก่าแก่ มีอยู่อย่างไรถือเอาเรื่องตำนานผาแดง – นางไอ่ เป็นหลัก ชาวบ้านมักพูดเสมอว่าเล่นบุญบั้งไฟบั้ง เล่นบุญเดือน 6 บั้ง ดูแล้วไม่น่าจัดเป็นบุญ เพราะพูดว่า “เล่น” ศัพท์ “บุญ” ในทางพระพุทธศาสนาไม่มีคำว่าเล่น ชะรอยจะเป็นการทำเล่นสนุกในทางลัทธิเท่านั้น เพียงเป็นประเพณี ลัทธิเก่าก็ทิ้งไม่ได้ทำกันทุกปี เพราะบรรพบุรุษเรียกว่า “บุญบั้งไฟ” จำเป็นได้เรียกว่าบุญกันมานานแล้ว (พระอริยานุวัตร. 2526 : 42-43)

ดังนั้น ประเพณีบุญบั้งไฟ จึงมักจะหมายถึงการทำบุญบั้งไฟซึ่งนิยมทำกันในเดือนหกของทุกปีอันเป็นฮีตหนึ่งในฮีตสิบสองของชาวอีสาน ซึ่งนอกจากจะทำเพื่อเป็นการเสริมสร้างกำลังใจในการทำนาแล้ว ยังแฝงความรื่นเริงสนุกสนานและการทำบุญเลี้ยงพระประกอบกันไป

1. ประวัติความเป็นมาของประเพณีบุญบั้งไฟ

ประเพณีบุญบั้งไฟเป็นประเพณีเก่าแก่ของกลุ่มชาติพันธุ์ไทบริเวณลุ่มน้ำโขง อาทิ กลุ่มไทยลื้อในสิบสองปันนา ไทลื้อในจังหวัดอุบลราชธานีและประเทศลาว และไทลาวในประเทศไทย ซึ่งนิยมจัดขึ้นในช่วงเดือนหกในกลุ่มของลาวไทยลื้อในสิบสองปันนา ลาวเชียงขวาง ลาวเวียงจันทน์ ลาวเชียงใหม่ และลาวในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย ประเพณีบุญบั้งไฟจัดขึ้นตามคติความเชื่อที่สืบทอดกันมาจากบรรพบุรุษชาวไทลาว ถิ่นคติความเชื่อที่ว่า การจุดบั้งไฟบูชาพระยาแถนเพื่อให้ฝนตกลงมาตามฤดูกาล ดังคำกล่าวของ สีลา วีระวงษ์ (สีลา วีระวงษ์. แปลและเรียบเรียงโดย พัทธกัญ น้อยวงศ์. 2534 : 38) ว่า

“...ทำบุญบั้งไฟบูชาแถน บูชาเทวดาเพื่อให้ฝนตกดี ลัทธินี้เป็นลัทธิที่เชื่อกันว่าบนท้องฟ้ามีแบ่งเป็นชั้น ๆ เช่นเดียวกับรังต่อ แต่ละชั้นเป็นเมือง ๆ หนึ่ง ผู้เป็นพระเจ้าของเมืองฟ้าแต่ละชั้นนั้นลาวเราเรียกว่า พระยาแถน ภาษาบาลีเรียกว่า เทพเจ้า หรือพระอินทร์พระพรหม พระยาแถน หรือเทพเจ้าเหล่านั้นเป็นผู้แต่งฝน แต่งลม แต่งแดด แต่งน้ำ แต่งไฟ การจุดบั้งไฟขึ้นไปบนอากาศก็เพื่อบูชาเทพเจ้าพระยาแถนเหล่านั้น ให้ท่านดีใจได้แต่งฝนมาให้เพื่อจะได้ทำไร่ไถนาตามฤดูกาล...”

จากข้อความดังกล่าว สอดคล้องกับผลการศึกษาของ จารูวรรณ ธรรมวัตร (2524 : 20 – 25) ซึ่งพบว่าประเพณีบุญบั้งไฟของชาวอีสานเป็นประเพณีเก่าแก่โบราณที่สืบทอดกันมา จัดทำขึ้นตามความเชื่อถือเรื่องการขอฝนจากพระยาแถนในเดือนหกจึงเรียกว่าบุญเดือนหก วันโฮม (วันรวม) ชาวบ้านจะนำบั้งไฟที่ได้รับการประดับตกแต่งอย่างสวยงาม เข้าร่วมขบวนแห่และจุดบั้งไฟในวันถัดไป จะเห็นได้ว่าการจุดบั้งไฟบูชาพระยาแถนทำให้พระยาแถนผู้มีความศักดิ์สิทธิ์ คลบบันดาลให้ฝนตก หรือมีน้ำบริบูรณ์เพื่อให้ประกอบกรการกสิกรรมเมื่อฤดูกาลมาถึง นอกจากนี้ยังมีการจุดบั้งไฟเพื่อถวาย และเสี่ยงทายในบริเวณศาลปู่ตาหรือตาปู่บ้านก็เรียก

ประเพณีบุญบั้งไฟของชาวไทลาวนี้ เริ่มเข้ามามีบทบาทในภาคอีสานตั้งแต่เมื่อใด ใคร หรือกลุ่มชาติพันธุ์ใดเป็นผู้ริเริ่มทำ และทำเพื่อจุดมุ่งหมายใดนั้น ไม่มีหลักฐานที่สามารถระบุได้ชัดเจน มีเพียงตำนานที่กล่าวถึงประเพณีบุญเดือนหกของชาวไทลาว คือ ตำนานพระยาคันคาก และ ตำนานผาแดงนางไอ่ (พระอริยานุวัตร เขมจารี. 2526 : 24-45 และอร่ามจิต ชินช่วง (2531 : บทคัดย่อ)

2. ความหมายและความสำคัญ

2.1 ความหมาย

ภาคตะวันออกเฉียงเหนือเป็นพื้นแผ่นดินที่ราบสูง เป็นศูนย์รวมแห่งศิลปวัฒนธรรม อันเก่าแก่ตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ ต่อมาจนถึงสมัยขอม มีศิลปะอันเก่าแก่มากมายกระจายอยู่ตามจังหวัดต่าง ๆ มีปูชนียสถาน โบราณวัตถุทางพุทธศาสนาที่ควรค่าแก่การสักการบูชา

ชาวอีสานเป็นผู้ที่นับถือประเพณีอย่างเคร่งครัดมาแต่โบราณ และเป็นประเพณีของท้องถิ่นมาหลายร้อยปี ประเพณีที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาากคือฮีตสิบสอง ซึ่งน่าจะนับถือกันมาตั้งแต่ครั้งวัฒนธรรมอินเดียเข้าสู่บริเวณนี้แล้ว

“ฮีต” เป็นคำย่อของ “จารีต” เพราะชาวอีสานใช้ตัว “ฮ” แทนตัว “ร” ฮีตสิบสองก็คือจารีตที่ปฏิบัติกันแต่ละเดือน ตรงกับทางภาคกลางว่า “ประเพณี 12 เดือน” นั่นเอง โดยในสมัยโบราณเขาถือเอาเดือนอ้าย (บางที่เรียกว่า เดือนเถิง) เป็นการเริ่มต้นปีใหม่ แล้ววนไปเรื่อย ๆ จนถึงเดือนสิบสอง อันเป็นเดือนสุดท้าย ในแต่ละเดือนจะมีประเพณีประจำเดือน ซึ่งคล้ายกับทางภาคกลางบ้างและแตกต่างกันบ้าง ประเพณีเหล่านั้นส่วนใหญ่เป็นเรื่องพุทธศาสนามีประเพณีเกี่ยวกับอาชีพบ้าง แต่ก็พยายามดึงเข้าพุทธศาสนา เพื่อให้โอกาสได้ทำบุญด้วย (ธีระ รุจเจริญ. 2525 : 25)

บั้งไฟ หมายถึง บั้งไม้ไผ่หรือปัจจุบันนิยมใช้บั้งหรือกระบอกลูกแล้วแต่ขนาดของบั้งไฟที่จะทำ นำมาบรรจุดินปืนหรือหม้อที่คว่ำสมดำจนเข้ากันดีแล้วนำมาตำหรืออัดใส่กระบอกลูกที่เตรียมไว้จนแน่นที่สุด แล้วนำไปมัดใส่ไม้ไผ่ขนาดยาวที่ได้รูปร่างสวยทำเป็นหางบั้งไฟ จากนั้นตกแต่งให้สวยงาม อาจจะมีลูกบั้งไฟรอบ ๆ ส่วนหัวก็ได้ ซึ่งทำจากบั้งไม้ไผ่ขนาดเล็ก เมื่อตกแต่งสวยงามแล้วจะเป็นบั้งไฟสมบูรณ์ (ถนอมศิลป์ โทบุญ. 2538 : 53)

คำว่า “บั้งไฟ” ในอดีตหมายถึง บั้งไฟที่ใช้สำหรับแห่ในวันโฮม (วันรวม) และวันจุต เป็นบั้งไฟบั้งเดียวกัน แต่ปัจจุบันได้เกิดสภาวะการเปลี่ยนแปลงทางสังคมของชาวไทลาวอย่างรวดเร็ว ทำให้ประเพณีมีธุรกิจ และผลประโยชน์เข้ามาเกี่ยวข้อง ทำให้ประเพณีดั้งเดิมเปลี่ยนแปลงไป เช่น ประกวดแข่งขันด้านความงามของบั้งไฟ ประกวดขบวนแห่ ประกวดจุดบั้งไฟทางสูงทางไกล กลายเป็นธุรกิจท่องเที่ยวและธุรกิจการเมือง จึงส่งผลทำให้คำว่า “บั้งไฟ” มีความหมายสองนัยคือ (พิทักษ์ น้อยวงศ์. 2540 : 9)

(1.) บั้งไฟ หมายถึง บั้งไฟที่จัดสร้างขึ้นด้วยวัตถุประสงค์ โครงสร้างรูปทรงและกรรมวิธี ต่าง ๆ โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อเข้าร่วมขบวนแห่ในวันโสม (วันรวม) และตอบสนองความต้องการทางด้านความงามเป็นสำคัญ จึงนิยมทำบั้งไฟปลอมสำหรับตกแต่งขึ้นมาโดยเฉพาะเรียกว่า “บั้งเอ๋”

(2.) บั้งไฟ หมายถึง บั้งไฟที่ใช้สำหรับจุดเพื่อให้เกิดปฏิกิริยาแรงขับเคลื่อนของหม้อ ให้พุ่งขึ้นสู่ท้องฟ้า นิยมทำกันสามขนาด คือ บั้งไฟฮ้อย (ร้อย) หมั่น และแสน ซึ่งช่วงทำบั้งไฟมีทักษะในการผสมสัดส่วนดินปืนจากประสบการณ์ที่ได้รับการสืบทอด และสั่งสมกันมา ซึ่งมีเฉพาะตัวเรียกว่า “ลับ”

2.2 ความสำคัญ

บุญบั้งไฟถือเป็นคติความเชื่อทางสังคมของชาวภาคอีสานทั่วไปที่วิถีชีวิตผูกพันกับธรรมชาติ ต้องทำการกสิกรรมเลี้ยงชีพเป็นส่วนใหญ่ จึงต้องการนำจากธรรมชาติเพื่อเพาะปลูกพืชผลของตนเอง เล่ากันว่า เทพเจ้าที่ประทานน้ำให้แก่มนุษย์คือ “แถน”

บุญบั้งไฟ เป็นความเชื่อของคนอีสานในการขอฝนสืบต่อมา จากเรื่องพญาคันคาก ผู้รบนะพญาแถนให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล พญาแถนจึงบอกให้พญาคันคากว่า ต้องการฝนเมื่อใดให้ส่งสัญญาณไปบนฟ้า พญาแถนก็จะส่งฝนลงมาให้ เมื่อถึงฤดูทำนา ก็จะขอฝนมาทำนา ก็ส่งสัญญาณบอกแถนด้วยการจุดบั้งไฟ ซึ่งจะทำกันในเดือนหก และจะทำหลังจากที่ทำพิธีเลี้ยงบ้านไปแล้ว

บุญบั้งไฟมีความสำคัญต่อชาวอีสานมาก เพราะชาวอีสานส่วนใหญ่เชื่อว่าบุญประเพณีนี้จะนำมาซึ่งความอุดมสมบูรณ์ของฟ้าฝน ข้าวปลา อาหาร พืชพรรณเจริญเติบโตงอกงามดี และนำมาซึ่งความสนุกสนานรื่นเริง ทำให้เกิดความหวังในชีวิต เหมือนชีวิตมีที่พึ่ง อยู่ใกล้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ เพราะบุญนี้มีความเชื่อเป็นพื้นฐานมากจากเรื่องของพญาแถน (เทวดาชาวอีสาน) ที่จะลดบันดาลความอุดมสมบูรณ์ให้ชีวิตความเป็นอยู่ของชาวนา บางหมู่บ้านจะเคร่งครัดมากจะมีการทำบั้งไฟจุดไปบูชาพญาแถน และบูชามหศักดิ์หลักเมืองทุกปี เพราะหากไม่ทำเชื่อกันว่าจะทำให้เกิดเหตุเภทภัยต่าง ๆ ตามมา มีฝนฟ้าไม่ตกถูกต้องตามฤดูกาล เกิดโรคระบาดแก่หมู่สัตว์

3. มูลเหตุของการทำบั้งไฟ

มูลเหตุแห่งการทำบุญบั้งไฟมีหลายสาเหตุ ดังนี้ (ถนอมศิลป์ โทบุญ, 2538 : 53-62)

3.1 สาเหตุจากความแห้งแล้ง

ความเชื่อด้านประเพณีบุญบั้งไฟของชาวอีสานมีมานานเท่าใดไม่ปรากฏ ในความเชื่อของชาวอีสานภูมิปัญญาระดับชาวบ้านเชื่อว่าเป็นวิธีการหรือขนบการต่อสู้ภัยแล้งวิธีการหนึ่งซึ่งยึดถือปฏิบัติมานานจนกลายเป็นประเพณีในจารีตสิบสองเดือนที่ชาวอีสานปฏิบัติกัน ทั้งนี้เนื่องจากความแห้งแล้งของชาวอีสาน ซึ่งเป็นปรากฏการณ์ทางธรรมชาติที่ต่อเนื่องตลอดมาในแต่

ละปีแทบทุกพื้นที่ ผลพวงที่เกิดจากภัยแล้ง ดังเช่นที่ จารุวรรณ ธรรมวัตร (ม.ป.ป. : 32 : 33) ได้บรรยายว่าความแห้งแล้งในระดับหมู่บ้านเป็นทุกข์อย่างมากมาย กล่าวคือ ความหิวโหย ออดอยาก และโรคระบาด ความทุกข์ทั้งหลายมิได้บังเกิดจำเพาะหมู่บ้านเท่านั้น พืช สัตว์ ก็ทุกข์ทน และทนทุกข์ถ้วนหน้ากัน ทั้งนี้เพราะการทำนาซึ่งเป็นอาชีพหลักอาศัยเฉพาะน้ำฝนเท่านั้น ถ้าปีใดเกิดฝนแล้งหรือฝนตกทิ้งช่วง ข้าวกล้าที่ปลูกไว้ก็จะเกิดความเสียหายโดยทั่วไป

ส่วนความแห้งแล้งที่เกิดในระดับชุมชนเมืองนั้นก็ยังไม่ยิ่งหย่อนกว่าระดับหมู่บ้านหรือชนบทในอดีตและปัจจุบันประชาชนต้องเสียภาษีให้แก่รัฐ ถ้าเกิดภาวะฝนแล้งระบบเศรษฐกิจไม่หมุนเวียนไปตามวัฏจักร การสาธารณสุข โภคขาดแคลน ปัญหาอื่น ๆ ย่อมตามมา ภาวะการว่างงาน ภาวะการขาดแคลนสาธารณสุข โภค และสาธารณสุขการ การรับบริการจากรัฐและอื่น ๆ ทำให้ประชาชนได้รับความเดือดร้อนเช่นเดียวกับสังคมชนบท ดังนั้นความคิดและความเชื่อที่หล่อหลอมมาจากอดีตก็จะถูกนำมาใช้ในสังคมเมืองบางพื้นที่ เช่น การจัดประเพณีบุญบั้งไฟในพื้นที่หลายอำเภอ และหลายจังหวัด เป็นประเพณีโดยสังคมเมืองเป็นศูนย์กลาง ตัวอย่างการจัดบุญประเพณีบั้งไฟเป็นงานบุญและเทศกาลประจำปีของจังหวัดยโสธร การจัดบุญบั้งไฟที่จังหวัดมหาสารคาม และบุญบั้งไฟในพื้นที่อื่น ๆ

การทำบุญบั้งไฟของชาวบ้านมีมูลเหตุประการหนึ่งมาจากความแห้งแล้ง ซึ่งนอกจากจะทำให้ไม่สามารถทำการเกษตรได้ตามฤดูกาลแล้วยังเกิดผลกระทบหลายอย่างตามมา เช่น ความยากจน การมีหนี้สินเพิ่มมากขึ้น การละทิ้งถิ่นเพื่อไปรับจ้างหรือขายแรงงานในที่เจริญกว่าทั้งในจังหวัดเดียวกันและต่างจังหวัด การเกิดโรคระบาดและโจรภัย เป็นต้น ถึงแม้ว่าบางครั้ง บางปี จะได้รับการเอาใจใส่จากภาครัฐให้ความช่วยเหลือในการทำฝนเทียม หรือการช่วยเหลือโดยวิธีอื่นก็ตาม ก็ไม่เกิดผลสมบูรณ์เท่าที่ควร ดังนั้นความคิดที่จะเอาชนะธรรมชาติ จึงเกิดขึ้นด้วยวิธีการตามแบบที่ถือปฏิบัติมาแต่บรรพชน เพราะเชื่อว่าการประพฤติปฏิบัติสืบทอดสิ่งที่คนโบราณสร้างสมไว้ อย่างเป็นกุศล ทำให้มีความสุข สมบูรณ์ ชาวบ้านจึงร่วมมือทำบุญบั้งไฟขึ้น และปีใดก็ตามที่จัดให้มีบุญบั้งไฟ ในวันที่มีบุญนั้นเองจะมีฝนตกหนัก ซึ่งเป็นเครื่องชี้ว่า บุญบั้งไฟทำให้ฝนตกได้ ทั้ง ๆ ที่ไม่มีวีแววมาก่อน ด้วยเหตุนี้จึงเกิดการทำบุญบั้งไฟขึ้น

3.2 สาเหตุมาจากพื้นฐานทางความเชื่อเรื่องผี

ธวัช ปุณโณทก (2526 : 3) เขียนไว้ในความเชื่อพื้นบ้านอันสัมพันธ์กับวิถีชีวิต สังคมอีสานว่า ความเชื่อเรื่องภูตผีวิญญาณในสังคมอีสานฝังแน่นอยู่ในวิถีประชา ภูตผีที่สำคัญ ๆ ของอีสานเป็นบ่อเกิดของพิธีกรรมต่าง ๆ ได้แก่ ผีเถนหรือผีฟ้า ซึ่งผีเถนหรือผีฟ้านี้มีลักษณะเป็นเทพมากกว่าผี เป็นผู้สร้างโลกสร้างสรรค์สิ่งต่าง ๆ ให้แก่โลก

สิริวัฒน์ คำวันสา (2523 : 47) ได้ให้ข้อสันนิษฐานเกี่ยวกับต้นเหตุความเป็นมาของประเพณีบุญบั้งไฟในแง่ต่าง ๆ ซึ่งเป็นความเชื่อที่เกิดจากการเชื่อและศรัทธาพุทธศาสนา ศาสนาพราหมณ์ และความเชื่อในเรื่องผีของชาวบ้านสังคมอีสาน ดังนี้

ด้านศาสนาพราหมณ์ มีการบูชาเทพเจ้าด้วยไฟ ซึ่งถือว่าไฟเป็นเครื่องบูชาเทพเจ้าเบื้องบนสวรรค์ การจุดบั้งไฟเป็นการละเล่นอย่างหนึ่งและเป็นการบูชาเทพเจ้าเพื่อให้พระองค์บันดาลในสิ่งที่ตนเองต้องการ

ด้านศาสนาพุทธ มีการฉลองและบูชาในวันวิสาขบูชากลางเดือนหก มีการทำดอกไม้ไฟในแบบต่าง ๆ ทั้งไฟน้ำมัน ไฟรูปเทียน และดินประสิว ในงานนี้มีการรักษาศีล การให้ทาน การบวชนาค การสดสรง และนิมนต์พระเทศน์อานิสงส์

ด้านความเชื่อของชาวบ้าน ชาวบ้านเชื่อว่ามีโลกของมนุษย์ โลกของเทวดา และโลกบาดาล มนุษย์อยู่ภายใต้อิทธิพลของเทวดา การรำผีฟ้าเป็นตัวอย่างที่แสดงออกทางด้านการนับถือเทวดาและเรียกเทวดาว่า “ແຄນ” เมื่อถือว่าเป็นແຄนก็ถือว่า ผน ฟ้า ลม เป็นอิทธิพลของແຄน หากทำให้ແຄนโปรดปรานมนุษย์ก็จะมีความสุข ดังนั้นจึงมีพิธีบูชาແຄน ต่อมาการจุดบั้งไฟก็อาจจะเป็นวิธีหนึ่งที่แสดงความเคารพหรือส่งสัญญาณความรักดีไปยังແຄนหรือบูชาແຄน ชาวอีสานจำนวนมากเชื่อว่าการจุดบั้งไฟเป็นการขอฝนจากพญาແຄน และมีนิทานปรัมปราเช่นนี้อยู่ทั่วไป แต่ความเชื่อนี้ยังไม่พบหลักฐานที่แน่นอน นอกจากนี้ในวรรณกรรมอีสานยังมีความเชื่ออีกอย่างหนึ่งคือเรื่องพญาคันคาก พญาคันคากได้รับกับพญาແຄนจนชนะแล้วให้พญาແຄนบันดาลฝนลงมาตกยังโลกมนุษย์

ในงานบุญบั้งไฟของชาวนุริรัมย์ทุกปีก่อนที่จะทำการจุดแข่งขันจะมีการจุดเพื่อบูชาผีหมเหล็ก หรือที่ชาวนุริรัมย์เรียกว่าเจ้าปู่หมเหล็ก เพื่อให้การจุดเป็นไปด้วยความเรียบร้อยปราศจากอันตรายจากบั้งไฟที่อาจเกิดแก่ประชาชนได้ และปรากฏผลดังที่ชาวบ้านเช่นสรวงกล่าวคือ ไม่มีบั้งไฟตกถูกบ้านเรือนหรือทำอันตรายแก่ชาวบ้านเลย ทำให้ความเชื่อเรื่องดังกล่าวฝังใจประชาชนตลอดมา จึงเป็นความสำคัญอย่างยิ่งที่จะต้องมีการเซ่นไหว้บูชาตลอดมา

3.3 การผสมกลมกลืนของการดำรงชีวิตกับธรรมชาติที่มีความเชื่อในเรื่องภูตผีเทวดาและพุทธศาสนาผสมผสานกัน

ภาพชีวิตและวัฒนธรรมของท้องถิ่นที่คล้ายคลึงกันในการนับถือพุทธศาสนา และมีพื้นฐานทางความเชื่อเรื่องภูตผีเทวดา ทำให้เกิดลักษณะร่วมของสังคมเกษตรกรรมที่มีระบบการผลิตคล้ายคลึงกันประสบภาวะปัญหาพร้อมกัน และได้ร่วมกันแก้ไขปัญหาพื้น ๆ เช่น เมื่อเกิดปัญหาความแห้งแล้งก็จะรวมพลังกันสร้างสิ่งที่จะบังเกิดผลทำให้เกิดความสมบูรณ์ขึ้น การรวมพลังกันสร้างสิ่งยึดเหนี่ยวหรือร่วมกันประกอบพิธีกรรมที่เชื่อว่าได้บุญกุศล และได้ความสุข

สมบูรณจากธรรมชาติ สิ่งเหล่านี้เป็นมูลเหตุหนึ่งของการร่วมกันประกอบพิธีกรรมจับบุญบั้งไฟขึ้น โดยอาศัยพื้นฐานความเชื่อเรื่องผี ความศรัทธาพระพุทธศาสนา และวิถีการดำรงชีวิตที่สืบทอดต่อกันมาซึ่ง ปัญญา บริสุทธี (2513 : 8) ได้ศึกษาวิจัยพบว่า คนไทยในอดีตมีความสัมพันธ์เกี่ยวกับปรัชญาทางพุทธศาสนาอย่างลึกซึ้ง อันแสดงให้เห็นถึงความเจริญที่ได้รับจากพุทธศาสนา ผสมผสานกับความคิดเห็นส่วนตัวเป็นเอกลักษณ์ของคนไทยได้อย่างแนบแน่น

จรัส พยัคฆราชศักดิ์ (ม.ป.ป. : 15-35) ได้กล่าวว่า ความเชื่อต่าง ๆ ของชาวอีสาน ได้แก่ ความเชื่อในเรื่องความเป็นมาของตำนาน ความเชื่อในเทพนิยาย ความเชื่อในพิธีกรรม ความเชื่อในกะล่ำ ความเชื่อในเรื่องไสยศาสตร์ ความเชื่อศรัทธาในศาสนา ความเชื่อเรื่องคาถาอาคมและความเชื่อในปรากฏการณ์ธรรมชาติล้วนมีความสัมพันธ์กับวิถีชีวิตในสังคมอีสาน

จึงกล่าวได้ว่า สังคมอีสานมีความผูกพันกับวิถีชีวิตตามธรรมชาติ ความเชื่อดั้งเดิม ความศรัทธาในพุทธศาสนา และศาสนาพราหมณ์ จนหล่อหลอมให้สังคมอีสานยึดมั่นอยู่กับธรรมเนียมมีความเชื่อและหวังในธรรมชาติ เมื่อธรรมชาติไม่สามารถบันดาลสิ่งที่ตนหวังได้ก็จะร่วมกันสร้างพลังหรือประกอบพิธีกรรมบูชาผีที่เป็นพื้นฐานความเชื่อดั้งเดิมผสมผสานกับการประกอบพิธีกรรมทางพุทธศาสนา เพื่อให้ความเชื่อนั้นคลบับดาลให้ธรรมชาติมอบสิ่งที่ต้องการได้ ฉะนั้นการทำบุญบั้งไฟก็เช่นเดียวกัน เมื่อธรรมชาติไม่อำนวยความสุขสมบูรณ์ให้คือน้ำฝน ทุกแห่งประสบภาวะแห้งแล้ง ชาวอีสานเขาเชื่อว่าเกิดจากการกระทำของผี หรือเทพเกณฑ์ที่ไม่ส่งน้ำฝนมายังโลก จึงได้ร่วมกันทำพิธีบูชาเกณฑ์หรือเทพนั้น ทั้งนี้องค์ประกอบของพิธีกรรมบุญบั้งไฟจะมีมากมายตามความเชื่อว่าเป็นเทพหรือเกณฑ์นิยมหรือชอบในสิ่งนั้น (ถนอมศิลป์ โทบุญ. 2538 : 62)

ความเชื่อของคนไทยในภูมิภาคอีสานนั้น ยึดมั่นความเชื่อในเรื่องผีเชื่อวิญญาณมากกว่าคนไทยกลุ่มอื่น เห็นได้จากจารีต 12 เดือนหรือฮีตสิบสองของชาวอีสาน มีการบ่งบอกถึงการทำพิธีบูชาเช่นสรงผีวิญญาณ จากการศึกษาวรรณกรรมอีสานพบว่า มีวรรณกรรมอยู่มากมายที่ตอบสนองความเชื่อเรื่องภูตผี เชื่อวิญญาณ เช่น บทสวดคู่ขวัญ บทสวดในพิธีขอฝน และวรรณกรรมอื่น ๆ

บทสวดในพิธีขอฝน เป็นการประสมประสานระหว่างความเชื่อและศาสนาพุทธในอีสานได้อย่างกลมกลืน พิธีกรรมขอฝนจึงเกิดขึ้นเนื่องด้วยความเชื่อภูตผีวิญญาณ ผนวกเข้ากับพิธีกรรมทางพุทธศาสนา เช่น วรรณกรรมเรื่องพระยาคนคาก บทสวดมนต์คาถาปลาเคื่อ นอกจากนี้ การเช่นสรงที่เกิดจากความเชื่อ ได้แก่ วรรณกรรมเรื่องท้าวผาแดงนางไอ่ อย่างไรก็ตามได้มีผู้ให้ทัศนะไว้ดังนี้

พระมหาปริชา ปริญญาโณ (2495 : 91-92) เล่าถึงมูลเหตุการทำบุญบั้งไฟไว้ว่า บนสวรรค์ชั้นฟ้ามีเทพบุตรนามว่า วัสสการเทพบุตร เทพบุตรองค์นี้เป็นผู้บันดาลให้ฝนตกลงมายัง

โลกมนุษย์ สิ่งหนึ่งที่เทพเจ้าองค์นี้ชอบคือ การบูชาไฟ ใครบูชาไฟถือว่าบูชาท่าน แล้วท่านจะบันดาลฝนให้ตกตามฤดูกาล อาศัยเหตุนี้คนจึงพากันทำการบูชาไฟด้วยการทำบุญบั้งไฟและถือเป็นประเพณีจนทุกวันนี้

จารุบุตร เรื่องสุวรรณ (2527 : 69) กล่าวถึงมูลเหตุแห่งการทำบั้งไฟไว้ว่าการทำบุญบั้งไฟเป็นการทดสอบความพร้อมของประชาชนว่า มีความสามัคคีหรือไม่และเป็นการตระเตรียมอาวุธไว้ป้องกันสังคมของตนเอง เพราะสิ่งที่ใช้ทำบั้งไฟนั้นคือดินปืน นอกจากนี้ยังเป็นโอกาสให้ประชาชนมาร่วมชุมนุมกันเพื่อเปิดโอกาสให้มีการแสดงการเล่นจนสุดเหวี่ยง ให้มีความสนุกสนานเบิกบานใจก่อนที่จะลงมือทำงานหนักประจำปีได้แก่ การทำนา

ดังได้กล่าวไว้ข้างแล้วว่าชาวอีสานทำบุญบั้งไฟตามความเชื่อที่ว่าบนฟ้ามีสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือที่ชาวอีสานเรียกว่า “พญาแถน” ซึ่งก็คือเทวดานั้นเองคอยประทานฟ้าฝน ความอุดมสมบูรณ์แห่งฤดูกาล ข้าวปลาอาหาร รัญญาหารให้ บั้งไฟคือเครื่องบูชาหรืออุปกรณ์ที่จะไปบอกกล่าวให้พญาแถนทราบว่าชาวโลกยังให้ความเคารพ นับถือบูชาไม่เคยขาด ของดลบันดาลหรือประทานฟ้าฝนให้ตามต้องการด้วย

4. ประเภทของบั้งไฟ

เมื่อพิจารณาจากลักษณะ รูปร่าง และการจุด จำแนกประเภทของบั้งไฟดังนี้ คือ (วิภาชน์ เทสน์ธรรม. 2541 : 66 – 67)

4.1 ประเภทจุดอยู่กับที่ ได้แก่บั้งไฟพะเนียง บั้งไฟดอกไม้ นิยมจุดในเวลากลางคืน โดยเฉพาะบั้งไฟดอกไม้ ใช้จุดดูความสวยงามของสี ทำโดยอัดดินปืนลงในวัตถุทรงกระบอกเล็ก ๆ ที่ถูกอัดผสมกัมมะถันเหลือง หรือกัมมะถันแดง ผสมกับดินประสิวเพียงเล็กน้อย

4.2 ประเภทจุดแล้วเคลื่อนที่ ได้แก่ บั้งไฟหาง เป็นบั้งไฟที่ตัวกระบอกจะมีไม้เรียวยาวมัดติดกับกระบอก เรียกว่าหาง หางนี้จะควบคุมทิศทางการเคลื่อนที่ของกระบอก มีหลายขนาดดังนี้

4.2.1 ขนาดเล็กสุด เรียกว่า บั้งไฟทางมะพร้าว

4.2.2 ขนาด 1 – 2 กิโลกรัม มีลูกบั้งไฟขนาดเล็กหล่นกันมั่วรอบ เวลาจุดขึ้น จะมีเสียงดัง เรียกว่าบั้งไฟโหวด หรือบั้งไฟโบท

4.2.3 บั้งไฟหางที่ใช้ประกวดและแข่งขันทั่ว ๆ ไป มี ดังนี้

4.2.3.1 บั้งไฟหมื่น เป็นบั้งไฟหางที่บรรจุดินปืน 12 กิโลกรัม ขึ้นไป

4.2.3.2 บั้งไฟแสน เป็นบั้งไฟหางที่บรรจุดินปืน ไม่น้อยกว่า 120 กิโลกรัม

4.2.4 บั้งไฟกล่องข้าวหรือบั้งไฟจรวด มีลักษณะคล้ายจรวด ใช้ไม้กระดาน 4 ชั้นยึดรอบกระบอกตรงส่วนช่องขับเชื้อเพลิง สามารถบังคับทิศทางของบั้งไฟได้ ใช้จุดในงานเทศกาลและในพิธีบวงสรวงบูชา

4.2.5 บั้งไฟอืด คือ ขนาดเส้นผ่าศูนย์กลาง 1 – 2 นิ้ว เวลาจุดบั้งไฟจะหมุน พุ่งไปในทิศทางขนานกับตัวกระบอก

4.2.6 บั้งไฟจรวด คล้ายกับบั้งไฟอืด แต่ตัวกระบอกยาวกว่า มีรู 2 รู ตรงส่วนกลางของกระบอก

4.2.7 บั้งไฟม้า ขนาดใช้กระบอกไม้ไผ่ไม่เกิน 1 ข้อปล้อง นิยมใช้จุดเป็นตัวนำไฟไปจุดบั้งไฟอื่น

4.2.8 บั้งไฟตะไล คล้ายกับบั้งไฟจรวดแต่มีวงโค้งเป็นวงกลม รอบตัวกระบอกบั้งไฟวงกลมโค้งรอบนี้ ทำด้วยไม้ไผ่เหลาบาง ๆ ทำเป็นเหมือนปีกบังคับทิศทางการเคลื่อนไหวของบั้งไฟตะไล

4.3 บั้งไฟที่ทำให้เกิดเสียง เรียกว่าพลุ เป็นบั้งไฟที่จุดแล้วต้องการให้เกิดระเบิดมีเสียงดังตัวบั้งไฟถูกตั้งให้หยุดอยู่กับที่ บางชนิดจุดแล้วมีเสียงดังเหมือนเสียงสัตว์ร้อง บางชนิดจุดแล้วดังเหมือนเสียงระเบิด และยังมีก้อนดินปั้นติดไฟลอยพุ่งขึ้นสู่ท้องฟ้า นิยมจุดในงานเทศกาล งานบุญ กฐิน งานบวชนาค หรืองานบุญพิธีต่าง ๆ เพื่อเป็นการประกาศให้รู้ว่า มีการทำบุญและนิยมนำพลุม้าจุดเป็นสัญญาณเปิดงานต่าง ๆ (ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดยโสธร. 2540 : 11-14)

5. องค์ประกอบและวิธีการทำบุญบั้งไฟ

ศิลปะที่มนุษย์สร้างสรรค์ขึ้นมีความผูกพันเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตมนุษย์ เพราะผลงานนั้น ๆ มีจุดมุ่งหมายการสร้างเพื่อตอบสนองความต้องการทางด้านความงาม หรือตอบสนองความต้องการของสังคมทางพิธีการศาสนา หรือกนิหาร ศิลปะดังกล่าวเรียกว่า ศิลปะพื้นบ้าน (อารี สุทธิพันธุ์. 2519 : 5-7) บั้งไฟเป็นศิลปะพื้นบ้าน ที่สร้างขึ้นเพื่อตอบสนองความต้องการของสังคมกลุ่มชาติพันธุ์ไทลื้อลาว

คำว่า “องค์ประกอบ” พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525 ได้ให้ความหมายว่าส่วนของสิ่งต่าง ๆ ที่เป็นเครื่องประกอบทำให้เกิดเป็นรูปทรงใหม่โดยเฉพาะ (ราชบัณฑิตยสถาน. 2525 : 793)

5.1 องค์ประกอบของบั้งไฟ บั้งไฟมีรูปทรงคล้ายเครื่องดนตรีพื้นบ้านชนิดหนึ่งเรียกว่า โหวดบั้งไฟแบบดั้งเดิมใช้ลำไม้ไผ่มามัดเป็นลำดับบั้งไฟ ใช้มีดตัดส่วนบั้งไฟให้เป็นหัวเป็นปากกลาม เมื่อจุดบั้งไฟให้พุ่งขึ้นลงจากฟ้าปากกลามปะทะกับแรงลม ทำให้เกิดเสียงดังโหยหวนคล้ายเสียงโหวดจากรูปทรงบั้งไฟโหวดนี้เองทำให้ช่างทำบั้งไฟ ถือเป็นโครงสร้างของบั้งไฟต่อมา

บั้งไฟแต่ละลำประกอบด้วยส่วนสำคัญ สามส่วนคือ เลา หาง และลูกบั้งไฟ ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้ (พิทักษ์ น้อยวังคลัง. 2538 :)

5.1.1 เล้าบังไฟ เล้าบังไฟคือส่วนประกอบที่ทำหน้าที่บรรจุน้ำมัน มีลักษณะเป็นรูปทรงกระบอกกลมยาว มีความยาวประมาณ 1.5 – 7 เมตร ทำด้วยลำไม้ไผ่แล้วใช้รวไม้ไผ่ (ดอก) ปิดเป็นเกลียวเชือกพันรอบเล้าบังไฟอีกครั้งหนึ่งให้แน่น และใช้ดินปืนที่ชาวบ้านเรียกว่า “หมื่อ” อัดให้แน่นลงไปในเล้าบังไฟ ด้วยวิธีใช้สากตำแล้วเจาะรูสายชนวน เสร็จแล้วนำเล้าบังไฟ ไปมัดเข้ากับส่วนหางไม้ไผ่ ในสมัยต่อมานิยมนำวัสดุอื่นมาใช้เป็นเล้าบังไฟแทนไม้ไผ่ได้แก่ ท่อเหล็ก ท่อพลาสติก เป็นต้น เรียกว่าเล้าเหล็กซึ่งสามารถอัดดินปืนได้แน่น และมีประสิทธิภาพในการยิงได้สูงกว่า

5.1.2 หางบังไฟ หางบังไฟถือเป็นส่วนสำคัญทำหน้าที่คล้ายหางเสือ ของเรือ คือ สร้างความสมดุลให้กับบังไฟ คอยบังคับทิศทางบังไฟให้ยิ่งขึ้นไปในทิศทางตรงและสูง บังไฟแบบเดิมนั้น ทำจากไม้ไผ่ทั้งลำ ต่อมาพัฒนาเป็นหางท่อนเหล็กและหางท่อนไม้ไผ่ติดกัน หางท่อนเหล็กมีลักษณะเป็นท่อนกลมทรงกระบอกมีความยาวประมาณ 8 – 12 เมตร ทำหน้าที่เป็นคานงัดยกลำตัวบังไฟชูโด่งชี้เอียงไปข้างหน้าทำมุมประมาณ 30 – 40 องศากับพื้นดิน โดยบังไฟจะยื่นไปข้างหน้ายาวประมาณ 7 – 8 เมตร ปลายทางด้านหนึ่งตั้งอยู่บนฐานที่ตั้งบังไฟ 3 ลูก บังไฟเป็นลำไม้ไผ่ที่นำมาประกอบเล้าบังไฟโดยมัดรอบลำบังไฟ บังไฟลำหนึ่งจะประกอบด้วยลูกบังไฟประมาณ 8–15 ลูก ขึ้นอยู่กับขนาดของบังไฟ เดิมลูกบังไฟมีแปดลูก มีชื่อเรียกเรียงตามลำดับคู่ขนาดใหญ่ไปหาคู่ที่มีขนาดเล็กกว่า ได้แก่ ลูกโอ้ ลูกกลาง ลูกนาง และลูกก้อย ลูกบังไฟช่วยให้รูปทรงของบังไฟกลมเรียวยาวงาม นอกจากนี้ลูกบังไฟยังเป็นพื้นผิวรองรับการเอ้าหรือการตกแต่งลวดลายปะติดกระดาง

5.2 องค์ประกอบของบังเอ้า

หมายถึง ส่วนของสิ่งต่าง ๆ ที่เป็นส่วนประกอบที่ทำให้เกิดบังไฟปลอมสำหรับตกแต่งให้เกิดความงามโดยเฉพาะเรียกว่า “บังเอ้า” ประกอบด้วย ส่วนหัวบังไฟ ส่วนตัวบังไฟ ส่วนหางบังไฟ ราชรถ ลายสับดอก ขาบท้อง ขาบเลา สันหลัง (ครีบทหลัง) กาบสัน (ขอบข้าง) และส่วนอื่น ๆ ที่ไม่สามารถจัดเข้าในหมวดหมู่ได้ (พิทักษ์ น้อยวงศ์คลัง, 2538 : 20-22)

ส่วนหัวบังไฟ หมายถึง ส่วนที่มีรูปทรงสัญลักษณ์ เป็นนาค ประกอบด้วยส่วนต่าง ๆ เช่น หัว หงอน ปาก ตา ท้อง สันหลัง และปีก

ส่วนลำตัวบังไฟ หมายถึง ส่วนที่อยู่ถัดจากส่วนหัวบังไฟประกอบด้วย เล้า กู โหวต (ลูกโอ้) สันหลัง และหาง

ส่วนหางบังไฟ หมายถึง ส่วนที่ยึดติดกับเล้า และกูโหวตเรียกว่าโคนหาง ส่วนที่ผูกยึดติดกับบุษบกเรียกว่ากลางหาง และส่วนปลายหางคือส่วนที่เรียวยาวเล็กไปทางด้านหลัง

ราชรถ หมายถึง รูปทรงสัญลักษณ์ยานพาหนะใช้สำหรับบรรทุกบังไฟขึ้นไปติดตั้ง เพื่อร่วมขบวนแห่ (อาจประยุกต์รูปแบบมาจากราชรถที่ใช้แรงขับเคลื่อนโดยแรงสัตว์ลากสำหรับ

เส้นทางของพระราชหรือเจ้าเมือง ดังปรากฏในตำนาน ชาดก พุทธประวัติ หรืออื่น ๆ ซึ่งส่งอิทธิพลต่อการเกิดแรงบันดาลใจแล้วจึงนำมาคลี่คลายรูปแบบให้เหมาะสมกับสัดส่วนของบั้งไฟสำหรับเอ้มีส่วนต่าง ๆ เช่น ม้าเทียมราชรถ บุษบก และเกริน

ลายสับดอก หมายถึง รูปแบบของลวดลายหรือตัวภาพที่ปรากฏให้เห็นโดยใช้กรรมวิธีนำลิวเป็นอุปกรณ์หลักสำหรับการสลักกระดาชโปสเตอร์สี แบบเจาะตัวลาย (ผูกลาย ทิ้งลาย) นำไปผนึกบนกระดาชเงินกระดาชทอง (กระดาชอังกฤษ, หรือช่างชาวอีสานเรียกว่ากระดาชจังกะ) เสร็จแล้วจึงนำไปตกแต่งบนส่วนประดับบั้งไฟ เช่น เลา กู้โหวต (ลูกไอ้) รัศปัลลึง กาบสัน (ขอบข้าง) สันหลัง (ครีบทหลัง) ขาบท้อง ขาบเลา ราชรถ บุษบก เกริน และหาง

ขาบท้อง หมายถึง ส่วนที่นำมาประกอบส่วนท้องของบั้งไฟ มีหลายรูปแบบ เช่น เป็นระบายเคลื่อนไหว และหรือแข็งกระด้าง ตามกรรมวิธีในการสร้างและวัสดุที่นำมาประกอบ

ขาบท้อง หมายถึง สิ่งที่นำมาประกอบส่วนเลาของบั้งไฟ มีหลายรูปแบบเช่นเป็นระบายแข็งกระด้าง ตามกรรมวิธีในการสร้างและวัสดุที่นำมาประกอบ

สันหลัง (ครีบทหลัง) หมายถึง ส่วนที่อยู่ด้านบนของลำตัวบั้งไฟ

กาบสัน (ขอบข้าง) หมายถึง ส่วนประกอบที่อยู่ระหว่างลำตัวบั้งไฟ และสันหลัง

ส่วนอื่น ๆ หมายถึง สิ่งประกอบบั้งเอ้ นอกเหนือจากส่วนที่ได้กล่าวมาแล้ว เช่น ฉัตรซ้อนกันเป็นชั้นลดหลั่นกัน หรือดอกไม้กระดาชปักอยู่ส่วนบนสุดของสัน

องค์ประกอบของบั้งไฟแต่ละจังหวัดใช้ชื่อ วัสดุ อุปกรณ์ กรรมวิธี รูปทรงการเรียกชื่อลวดลายคล้ายคลึงกันและแตกต่างกัน ซึ่งล้วนมีเอกลักษณ์เฉพาะ การสร้างบั้งไฟประกอบด้วยช่างผู้ชำนาญแต่ละสาขาอาชีพร่วมมือกันสร้าง ภายใต้การกำกับและสั่งการของช่างตกแต่งบั้งไฟ ซึ่งผู้ที่ร่วมงานยอมรับและนับถือ เช่น ช่างแกะสลัก ช่างตกแต่ง ระบายสี ช่างไม้ ช่างทำดอกไม้ใบตอง ช่างสับกระดาช ผนึกกระดาช ช่างเหล็ก เพราะการสร้างบั้งไฟต้องใช้กรรมวิธีหลากหลาย เพื่อก่อให้เกิดผลงานที่สมบูรณ์เหมาะสมกลมกลืนมาประกอบกันเข้าเป็นบั้งไฟ

การสร้างบั้งไฟลายสับดอกแต่ละจังหวัด มีคตินิยมการสร้างหัวบั้งไฟ ลำตัวบั้งไฟ และเครื่องบิรวารคล้ายคลึงกัน เหมือนกันและหรือแตกต่างกัน ตามแนวคิดของช่างแต่ละบุคคล หัวบั้งไฟนิยมประดับตกแต่งด้วยหว่านาค และไม้นิยมหว่านาคหุ้มกู้โหวต โครงสร้างลำตัวบั้งไฟปรากฏนิยมจำนวนกู้โหวตสามคู่และสี่คู่ ลวดลายสับดอกจำแนกออกเป็นลายหลักได้ห้าประเภท คือ ลายประจำยาม ลายพันธุ์พฤกษา ลายประเภทนก ลายเฟื่องอุบะและลายเกร็ด เครื่องบิรวารนิยมตกแต่งด้วยลายสับดอก กล้วยไม้ตัดตกแต่งเขียนสี ผ้าลิววรรณร้อน ดอกไม้พลาสติกมาเป็นส่วนประกอบตกแต่ง

6. ความรู้เกี่ยวกับการทำบั้งไฟ มีดังนี้ (ชัยวิชิต ทนพรม. 2548 : 13-17)

การทำบั้งไฟนั้นเป็นผลงานทางภูมิปัญญาชาวบ้านที่ได้คิดค้น “ดินปืน” ที่เรียกตามภาษาถิ่นว่า “หมื่อ” หรือ “มื่อ” โดยไม่ทราบว่คิดวิธีดินปืน หรือดินระเบิดได้ตั้งแต่เมื่อไร ใครเป็นผู้คิดค้นก่อน และสูตรผสมดินระเบิดนั้น แต่ละท้องถิ่นก็มีสูตรแตกต่างกันบ้าง แต่สารประกอบที่ทำให้ดินระเบิดตรงกันต่างแต่สัดส่วน ซึ่งแต่ละช่วงจะมีสูตรเฉพาะของคนที่เกิดทอดกันมาตามครอบครัว หรือตามตระกูลของคนเท่านั้น

6.1 การเตรียมอุปกรณ์บั้งไฟ มีดังนี้

ก่อนถึงวันกำหนดงานบุญบั้งไฟ ชาวบ้านจะรวมตัวกันที่วัดเพื่อตกลงปรึกษากันว่าจะทำบั้งไฟอย่างไร โดยกำหนดแบ่งปันหน้าที่ผู้คน (ส่วนใหญ่จะเป็นอาสาสมัครช่วยเหลือ) ในคุ้มวัดนั้น ๆ ว่ากลุ่มใดมีหน้าที่ทำผามบุญ (ปะรำพิธี) หากว่าเป็นหมู่บ้านที่คนเป็นเจ้าภาพ กลุ่มใดมีหน้าที่หาปลา เตรียมข้าวสารไว้ทำบุญ และเลี้ยงแขกที่มาร่วมงาน นอกจากนี้ชาวบ้านทั่วไปต้องเตรียมสะสมเสบียงอาหารไว้ให้พอเพียงสำหรับลูกหลาน และญาติมิตรทางไกลที่จะมาพักอาศัยระหว่างมีงานบุญอีกด้วย โดยเฉพาะตัดฟืนเก็บสะสมไว้ให้พอเพียง รวมทั้งเตรียมข้าวและอาหารให้พอใช้ในระหว่างวันบุญด้วย

ส่วนกลุ่มที่เป็นช่วงทำบั้งไฟ ซึ่งเรียกตามภาษาท้องถิ่นว่า “ชะบับ” หรือ “สะบับ” จะรับทำบั้งไฟตั้งแต่ต้นจนถึงวันแห่บั้งไฟ กลุ่มสะบับนี้เป็นกลุ่มที่ใหญ่ซึ่งมีความชำนาญในการทำบั้งไฟมาหลายครั้งแล้ว กลุ่มสะบับบั้งไฟจะมี ประมาณ 8 – 10 คน หรือมากกว่านั้น กลุ่มสะบับจะเริ่มงานก่อนวันแห่บั้งไฟ ประมาณ 15 – 30 วัน โดยแบ่งหน้าที่ให้บางกลุ่มไปหาฟืนมาเผาถ่าน (เพื่อใช้เป็นส่วนผสมของดินระเบิด) ฟืนนั้นส่วนใหญ่จะเป็นไม้เนื้ออ่อน เพราะติดไฟง่ายเป็นเชื้อระเบิดดี เมื่อผสมเป็นหมื่อ (ดินปืน) อีกกลุ่มหนึ่งเตรียมหากระบอกไม้ไผ่ ตรีเตรียมฟืนเชือกจากดอกไม้ไผ่ เพื่อใช้เป็นปลอกกรดบั้งไม้ไผ่ที่ใช้เป็นบั้งไฟ เพื่อป้องกันการแตกง่ายเมื่อตอนจุดบั้งไฟ

6.2 อุปกรณ์บั้งไฟและวิธีทำ

บั้งไฟมีส่วนสำคัญ 3 ส่วน คือ ส่วนดินระเบิด ส่วนกระบอกบั้งไฟ ส่วนประกอบและตกแต่ง ซึ่งมีวิธีการทำดังนี้

6.2.1 ส่วนดินระเบิด ดินระเบิด หรือ ดินปืน นี้ชาวอีสานใช้ส่วนประกอบ 3 ชนิด คือ

6.2.1.1 ถ่านที่เผาได้ที่จากไม้

6.2.1.2 ดินประสิว ที่เรียกว่า “จีเจีย” หรือ “จีเกีย” เล่ากันว่าเมื่อก่อนใช้ขี้ค้างคาว (ภาษาท้องถิ่นเรียกค้างคาวว่า “เกีย” หรือ “เจีย”) โดยนำขี้ค้างคาวมาสกัดเอาส่วนที่เป็นดินประสิว แต่ปัจจุบันซื้อจากร้านขายยาแผนโบราณ เพราะว่าคุณภาพดีกว่านั้น คือ เมื่อผสมเป็นดินระเบิดแล้วจุดบั้งไฟจะพุ่งได้สูง และ แรงระเบิดมากกว่าดินประสิ่วที่ทำเอง

6.2.1.3 กำมะถัน ที่เรียกตามภาษาถิ่นว่า “มาด” ซื้อมาจากร้านขายยาแผนโบราณ เช่นเดียวกัน การใส่กำมะถัน แสงไฟจะพุ่งออกมาเป็นสีแดง สีนํ้าเงินสีเขียว (ภาษาเรียกว่า สีลั่ว) บางสถาบันไม่นิยมใส่กำมะถัน หรือใส่กำมะถันจำนวนน้อย

วิธีทำนํ้าถ่านผสมกับดินประสิว และกำมะถัน ในสัดส่วนดังนี้ “หมื่อ” ถ่านสาม นํ้าหนักดินบาท มาดเฟือง” (สูตรนี้มักใช้ดินปืน ส่วนดินระเบิดบั้งไฟนิยมใช้ หมื่อ ถ่านสี่ นํ้าหนักดิน บาท มาดเฟือง) นั่นคือ ใช้ถ่านไม้หนัก 3 บาท ดินประสิวนัก 1 บาท และกำมะถันหนัก 1 เฟือง แต่ กระนั้นก็ตามสูตรดินระเบิดนี้สถาบันแต่ละคนต่างก็มีเคล็ดลับของตนอีก ซึ่งเป็นเรื่องลับเฉพาะของตระกูลช่างที่จดจำสืบทอดกันมา

การทำบั้งไฟจะเรียกตามนํ้าหนักของดินระเบิด เช่น บั้งไฟร้อย บั้งไฟหมื่น บั้งไฟแสน (ความจริงแล้วน่าจะประมาณขนาดมากกว่านํ้าหนัก) ดังนี้

1. บั้งไฟร้อย ขนาดเล็ก ส่วนใหญ่เป็นของส่วนบุคคลทำขึ้นมาร่วมจุดด้วย
2. บั้งไฟหมื่น ขนาดใหญ่ ที่นิยมทำกันทั่วไป (หมื่นเป็นมาตราท้องถิ่นเท่ากับ 12 กิโลกรัม)
3. บั้งไฟแสน ขนาดใหญ่ พิเศษทำกันบ้างในบางปี (แสนมีนํ้าหนักเท่ากับ 120 กิโลกรัม)
4. บั้งไฟหมื่น บั้งไฟแสน เป็นบั้งขนาดใหญ่ที่ต้องร่วมกันทำ ฉะนั้นคุ้มวัดหนึ่ง หรือหมู่บ้านหนึ่งจะทำได้เพียงบั้งเดียวเท่านั้น

เมื่อหาวัสดุประสมได้แล้ว จะนำถ่านไม้ และดินประสิวล้วนๆ ประสิวในกระทะโดยใส่นํ้า พอสมควรเพื่อไม่ให้สุกไหม้ในกระทะ ใช้ไฟอ่อน ๆ คั่วจนถ่านและดินประสิวแห้งสนิทดี เรียกว่า คั่วให้สุกดี นำออกไฟผึ่งแดด (สัดส่วนไม้และดินประสิวต้องชั่งนํ้าหนักพอดี คือ ถ่านหนัก 3 บาท ดินประสิวนัก 1 หรือ ถ่านไม้หนัก 4 บาท ดินประสิวนัก 1 บาท สำหรับดินระเบิดบั้งไฟ) เมื่อผึ่งแดดดีแล้วให้นำไปตำในครกให้แหลกละเอียดที่สุด ขณะที่ตำดินหมื่อนี้ใส่กำมะถันลงไปด้วย 1 เฟือง เมื่อเสร็จแล้วได้ดินหมื่อหนัก 4 บาท

นำไปทดลองจุดไฟ เพื่อดูว่าดินระเบิดลุกไหม้ดีหรือไม่มากนักเพียงใด หากคุณภาพในการลุกไหม้ไม่ดีต้องปรับปรุงสัดส่วนถ่านให้น้อยลง หรือซื้อดินประสิวใหม่ที่มีคุณภาพในการลุกไหม้ดีกว่ามาใช้

ดินหมื่อทำอย่างนี้ ให้ได้จำนวนมากเท่าที่ต้องการ นั่นคือหากต้องการทำบั้งไฟหมื่น ต้องตำดินระเบิดตามสัดส่วนดังกล่าว 200 ครั้ง (ครั้งหนึ่งได้ 4 บาท เท่ากับ 60 กรัม ทำดินหมื่อ 200 ครั้ง ได้นํ้าหนัก 12,000 กรัม เท่ากับ ทำดินหมื่อ 12 กิโลกรัม) ฉะนั้นต้องใช้เวลาหลายวันจึงจะได้ดินระเบิด พอทำบั้งไฟหมื่นแต่ละบั้ง

6.2.2 ส่วนกระบอกบั้งไฟ มีดังนี้

กระบอกบั้งไฟโดยทั่วไปใช้บั้งไฟสี่ลูก เพราะขนาดใหญ่และมีความทนทาน ต่อแรงระเบิดได้ดี แต่ในปัจจุบันมีผู้นำเอาท่อพีวีซี (ท่อพลาสติกที่ทำท่อน้ำประปา ขนาดเส้นผ่านศูนย์กลาง 6 นิ้ว) มาทำบั้งไฟแสดงว่าได้ผลดี และทนต่อแรงระเบิดได้ดีกว่ากระบอกไม้ไผ่ สะบับที่เตรียมกระบอกไม้ไผ่ก็เป็นกลุ่มเดียวกับสะบับดินหม้อ หรืออาจจะมีอีกกลุ่มหนึ่งมาช่วยกันเตรียมก็ได้ กระบอกไม้ไผ่เส้นผ่าศูนย์กลาง 6 นิ้ว ตัดให้ยาว ขนาด 5 เท่าของเส้นรอบวงกระบอกไม้ไผ่ 5 รอบ และนำเชือกเส้นนั้นไปวัดความยาวของกระบอกไม้ไผ่ เจาะปล้องไม้ไผ่ให้กลวงตลอดทั้งบั้ง ตกแต่งกระบอกไม้ไผ่ให้เรียบร้อย

6.2.2.1 เตรียมทำเชือกปลอกไม้ไผ่

นำไม้ไผ่มาจักเป็นตอกขนาดยาวตลอดลำไม้ไผ่จำนวนมาก และนำมาพันเป็นเชือกเพื่อใช้ทำปลอกกระบอกบั้งไฟโดยใช้ล่อเกวียนช่วยผ่อนแรงในการตีเกวียนเส้นตอกนั้นคือทำล่อเกวียนที่ไม่ได้ใช้มาใส่เพราะสำหรับหมุนพันเชือกตอกไม้ไผ่ โดยให้เชือกตอกด้านหนึ่งผูกติดกับเพลาล้อ ให้คนคนหนึ่งหมุนวงล้อ คนอีก 2 – 3 คน จับปลายเชือกตอกเพื่อให้เชือกตอกยาวเท่าที่ต้องการ คือประมาณ 20 – 30 เมตร เป็นอย่างน้อย นำเชือกตอกมามัดรอบกระบอกบั้งไฟให้แน่นที่สุด และพันโดยรอบตั้งแต่หัวกระบอกจรดท้ายกระบอก เพื่อรัดไว้ป้องกันกระบอกแตกเมื่อถูกแรงระเบิดในเวลาจุดบั้งไฟ การมัดปลอกบั้งไฟเรียกว่า “ตีปลอกบั้งไฟ” เมื่อได้กระบอกบั้งไฟแล้ว นำมาใส่เถียง คือ จุกอุดกันกระบอก โดยใช้แทงให้ขนาดพอดีกับกันกระบอกบั้งไฟอุดแน่น นำดินเหนียวที่แห้งหมาด ๆ หรือดินจอมปลวกใส่ไปทางปลายกระบอกใช้ไม้กระทุ้งตกแต่งให้เรียบร้อย เพื่ออุดรอยรั่วหรือ ช่องว่างของเถียงอีกชั้นหนึ่ง

6.2.2.2 บรรจุหม้อ (ดินระเบิด) ในบั้งไฟ

การบรรจุดินระเบิดในบั้งไฟนี้เรียกว่า “ตำบั้งไฟ” ซึ่งต้องใช้เวลามาก เพราะดินระเบิดต้องบรรจุให้แน่นจนแข็งตัวเหมือนหิน และต้องตำเบา ๆ หากตำแรงมากจะเกิดระเบิดเป็นอันตรายมาก การตำบั้งไฟนี้อาจจะต้องเกณฑ์หนุ่มสาวชาวบ้านมาช่วยอีก โดยใช้ช่างสะบับเป็นผู้ควบคุมการตำบั้งไฟนี้จะยกร้านให้พื้นสูงเท่ากับกระบอกบั้งไฟ ให้คนตำบั้งไฟอยู่บนร้านยกพื้นและ สะบับได้ร้านยกพื้น นำกระบอกบั้งไฟมาตั้งไว้ใต้ร้านยกพื้นวางให้เที่ยงที่สุด โดยให้ปากกระบอกพ้นจากพื้นเล็กน้อย สากที่ใช้ช้อนทำเฉพาะใช้ตำบั้งไฟ ตัดปลายให้เรียบที่สุดขนาดพอดีกับกระบอกบั้งไฟ ยาว 3 – 3.50 เมตร ใส่ดินระเบิดอีก 3 – 4 ช้อน ทำเรื่อย ๆ จนกว่าดินระเบิดจะเต็มกระบอกบั้งไฟ การตำบั้งไฟนี้ครั้งหนึ่ง ๆ ใช้เวลาหลายวัน รับประทานไม่ได้จะเป็นอันตรายหากดินระเบิดได้รับการเสียดสีแรง จะเกิดระเบิดขึ้นมาเมื่อตำบั้งไฟเสร็จแล้ว และตรวจสอบว่าดินระเบิดอัด

ตัวกันแน่นดีแล้ว ถือว่าค้ำบั้งไฟ เสร็จแล้ว นำดินเหนียวหมาด ๆ ปิดบนและใช้สากตำให้แน่น ใช้จุกไม้จุกอีก เรียกว่า “เถียด” ปิดส่วนปลายกระบอกบั้งไฟเป็นอันดับสุดท้าย

6.2.3 ส่วนประกอบและตกแต่งที่เรียกว่า การเอ้บั้งไฟ

เอ้บั้งไฟ คือการตกแต่งให้สวยงาม (เอ้ภาษาถิ่น หมายความว่า แต่ง หรือ แต่งตัว) เมื่อได้กระบอกบั้งไฟแล้วก็นำมาใส่หาง เพื่อให้สมดุลขณะที่พุ่งขึ้นสู่ท้องฟ้า และต้องใช้ไม้ไผ่ (ไม้รวก) ขนาดเส้นผ่าศูนย์กลาง 1 – 2 นิ้ว ตามขนาดใหญ่เล็ก เมื่อได้รูปทรง ก็ใช้กระดาษสีมาปิดให้สวยงาม ทำเป็นหัวพระยานาค ตอนปากกระบอกบั้งไฟ ส่วนลำตัวบั้งไฟ และหางก็ประดิษฐ์เป็นรูปตัวพระยานาค การเอ้นี้จะขอแรงหนุ่มสาวช่วยกันตกแต่งกระดาษ เพื่อประกวดประชันกัน

6.3 การจุดบั้งไฟ มีดังนี้

เมื่อถึงเวลาจุดแข่งขันกัน จะทำเป็นฐานตั้งบั้งไฟก่อนจุด บางแห่งใช้ต้นตาล เรียกว่า “ค้ำบั้งไฟ” มีบันไดให้คนปีนไปจุดชนวนได้ บางแห่งจะมีกลวิธีจุดบั้งไฟที่ซับซ้อน เช่น ที่อำเภอราษีไศล จะจุดโดยใช้บั้งไฟม้า (บั้งไฟขนาดเล็ก ไม่มีหาง) วิ่งตามเส้นลวดไปชนชนวนบั้งไฟ โดยทำ “ค้ำบั้งไฟ” ไว้ฝั่งแม่น้ำอีกฝั่งหนึ่ง คนจุดบั้งไฟ คนจะอยู่อีกฝั่งหนึ่ง ใช้เส้นลวดจึงตรงไปที่ค้ำบั้งไฟ นำบั้งไฟไปไว้ที่ค้ำ แล้วจุดบั้งไฟม้า หรือกระดกไล่ลวดที่ทำเป็นเหมือนจรวดแขวนอยู่ที่เส้นลวดนั้น มีแขวนบั้งไฟม้าทำเป็นห่วงให้เคลื่อนที่ได้ เมื่อจุดบั้งไฟม้า ๆ พุ่งไปตามเส้นลวดที่บังคับให้ตรงไปยังค้ำบั้งไฟ หรือค้ำบั้งไฟเกิดประกายไฟลูกติดชนวนบั้งไฟ ลูกตามไปจนถึงบั้งไฟระเบิดพุ่งตัวไปบนท้องฟ้า

หากบั้งไฟขึ้นดี สะบับจะได้รับการยกย่อง ชาวบ้านคุ่มเดียวกันจะพาแบกขึ้นใส่บ่าแห่แหนพ้อนรำกันไปในงาน หากบั้งไฟไม่ขึ้น หรือระเบิดแตกก่อนที่จะพุ่งขึ้นสู่ท้องฟ้า สะบับก็จะถูกแบกขึ้นบ่า หรือหามกันไปโยนน้ำ หรือหมกโคลน ซึ่งเป็นจารีตที่ปฏิบัติกัน ไม่มีใครโกรธเคืองถือสาหาความกันเลย

ขนาดการทำบั้งไฟ

- ก. บั้งไฟร้อย มีน้ำหนักดินปืนหรือดินดำประมาณ 3 กิโลกรัม
- ข. บั้งไฟหมื่น มีน้ำหนักดินปืนหรือดินดำประมาณ 12 กิโลกรัม
- ค. บั้งไฟแสน มีน้ำหนักดินปืนหรือดินดำประมาณ 120 กิโลกรัม
- ง. บั้งไฟล้าน มีน้ำหนักดินปืนหรือดินดำประมาณ 500 กิโลกรัม

6.4 การทำบั้งไฟจุด มีดังนี้ (วิภาณณ์ เทศนัธรรม. 2541 : 77-79)

6.4.1 ไม้ที่จะทำถ้อง (เลา) ใช้ลำไม้มาทาสีถ้อง ขูดผิวภายในออกให้เกลี้ยงแล้ว ตากให้แห้ง ขนาดความสั้น – ยาวของถ้อง ขึ้นอยู่กับสูตรของช่างบั้งไฟแต่ละคน ซึ่งไม่เหมือนกัน แล้วลนไฟให้แห้ง คัดให้ตรง

6.4.2 พันรอบลำกล้อง ชันชนะด้วยเชือกหวาย หรือดอไม้ไผ่ ซึ่งนิยมใช้ไม้ไผ่ อายุไม่เกิน 1 ปี มาจักตอก เพราะเหนียวแน่นดี พันให้แน่นเพื่อกันแตก

6.4.3 บรรจุหมื่อ (ดินปืน) สูตรผสมซึ่งเป็นความลับเฉพาะของช่างบั้งไฟ และทำให้แน่น หมื่อ หรือดินปืนนี้เป็นวัสดุที่มีส่วนผสมจากกำมะถัน หรือคนอีสานเรียกว่า “มาด” ผสมกับ “จีเจีย” (ภาษาอีสาน) หรือดินประสิวประสมกับถ่านที่ทำจากไม้เนื้ออ่อน อาจใช้ไม้ฉำฉา ไม้พริก หรือสาบเสือ แล้วดอกลงไปในเตา ที่ผ่านการชันชนะเป็นอย่างดี เพื่อไม่ให้แตก ดอกลงโดยไม้เนื้อแข็งทำเป็นสาก

ประเภท และสูตรประสมดินปืน คือ

- (1) หมิ่นถ่านสิบสสิ่ง ประกอบด้วยถ่าน 250 กรัม ดินประสิว 1 กิโลกรัม
- (2) ถ่าน 3 ประกอบด้วยถ่าน 300 กรัม ดินประสิว 1 กิโลกรัม
- (3) ถ่าน 4 ประกอบด้วยถ่าน 400 กรัม ดินประสิว 1 กิโลกรัม

6.4.4 การเจาะรู ใช้สว่านเจาะรูตรงศูนย์กลางจนทะลุจากไม้ถึงชั้นดินปืน ใช้เหล็กเจาะให้เป็นรูตรงกลางกระบอก ขนานไปกับผิวกระบอก ทะลุชั้นเถี่ยคดิน รูบั้งไฟมีประโยชน์ 2 ประการ คือใช้สอดใส่ชนวน และเป็นทางขับออกของดินปืน

7. ขั้นตอนการเอ้บั้งไฟ มีดังนี้ (วิภาชน์ เทศน์ธรรม. 2541 : 79)

การเอ้บั้งไฟจะเริ่มต้นจากการนำส่วนต่าง ๆ ของบั้งไฟมาประกอบกัน คือ ส่วนหัว ลำตัว และหาง ในอดีตการตกแต่งส่วนหัวจะใช้กระดาษแข็ง ตัดเป็นรูปร่างกลม หรือรูปสัตว์ต่าง ๆ เช่น เสือ ควาย หรือลิง ต่อมาจึงเป็นหัวนาค ส่วนที่ลำตัวจะมีการตัดลายด้วยกระดาษ และหางบั้งไฟซึ่งทำหน้าที่สร้างความสมดุลให้กับบั้งไฟ จะทำขึ้นจากไม้ไผ่ทั้งลำ ตัดลายติดบนหาง และการเอ้ลูกบั้งไฟ ก็เอ้ด้วยการติดลายกระดาษเช่นเดียวกัน ส่วนอื่น ๆ จะตกแต่งตามธรรมชาติ คือใช้วัสดุที่มีในท้องถิ่น หลังจากทำลำกล้องหรือเตาแล้ว ก็ใส่ลูกบั้งไฟ หรือเรียกว่า “กู่โหวด” ใส่หาง ประดับตกแต่งด้วยอุปกรณ์ที่มีอยู่แล้ว เช่น ผ้าขาวม้า ผ้าทอมี่ สีเส้นต่าง ๆ เท่านั้น นอกจากนั้นก็มีดอกไม้ ตามธรรมชาติ ตกแต่งพองาม ผู้ที่นั่งประจำบั้งไฟจะเป็นช่างบั้งไฟ ซึ่งเรียกว่า “ฉับบั้ง” ไม่ใช่สาวงาม นั่งอยู่บนโคนหางบั้งไฟ (ตรงง่ามขาเขี่ย) บั้งไฟในอดีตจะมีเพียงคุ่มละบั้ง คือบั้งไฟจุดจริง ไม่มีบั้งไฟสวยงามแห่โชว์ มัดหางติดขึ้นวางบนไม้ขาเขี่ย (ขาหยั่ง) มัดลูกบั้งไฟติดรอบกระบอกบั้งไฟ แล้วติดกระดาษลายบั้งไฟ กระดาษทำลายบั้งไฟนิยมใช้กระดาษดั่งโก ช่างบั้งไฟ จะเป็นคนกำหนด ออกแบบลายบั้งไฟ และเขียนลายบั้งไฟ จากนั้นใช้สว่านเจาะลาย ต่อ สับ ให้กระดาษทะลุออกเป็นลาย แล้วนำลายปิดทาบลงบนกระดาษอีกแผ่นหนึ่ง ตรงส่วนเจาะลาย ก็จะปรากฏเห็นลาย สีของลายก็จะ เป็นสีของกระดาษแผ่นรอง แล้วนำไปติดรอบ ๆ ลูกบั้งไฟ ส่วนหางบั้งไฟนิยมทำลายแผงสมมุติ ให้เป็นแผงหลังของพญานาค

การประกอบลูกบั้งไฟ นำลูกบั้งไฟมัดเข้าโดยรอบกับตัวบั้งไฟ จัดระยะให้ลูกบั้งไฟชิดกันพองาม ใช้ลวดมัดเป็นข้อ ๆ เป็นระยะ ตั้งแต่ด้านหัวถึงท้ายบั้งไฟ การประกอบลูกบั้งไฟอาจใช้ลูกบั้งไฟเป็นจำนวนคู่หรือคี่ก็ได้ ซึ่งส่วนนี้เองถือว่าอยู่ในดุลยพินิจของช่างบั้งไฟว่าจะใช้ลูกบั้งไฟจำนวนเท่าใด ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับขนาดของเลาบั้งไฟ และความเหมาะสมสวยงามของรูปทรงบั้งไฟ

8. รูปแบบประเพณีบุญบั้งไฟ มีดังนี้ (สาร สารัตถ์ศานันทร. 2530 : 32-48)

เริ่มจากการเตรียมงาน เมื่อชาวบ้านตกลงกำหนดวันกับทางวัดแล้วว่า จะทำบุญบั้งไฟวันใด ก็พากันจัดหาเงินซื้อดินประสิวไปมอบให้ทางวัด เพื่อให้เจ้าอาวาสประชุมพระภิกษุสามเณร และชาวบ้านจัดทำบั้งไฟขึ้น และเจ้าบ้าน (คนในหมู่บ้านที่เป็นเจ้าภาพ) จะทำฎีกาบอกบุญไปยังหมู่บ้านใกล้เคียง เพื่อให้ชาวบ้านอื่นจัดบั้งไฟ และขบวนแข่งมาร่วมงานบุญและประชันกัน บางทีก็มีประกาศให้หมู่บ้านหรือบุคคลนำบั้งไฟมาประกวดกัน โดยประกวดทั้งขบวนแห่ การประดับตกแต่งบั้งไฟและการจุดขึ้นสูงของบั้งไฟด้วย ทางคณะเจ้าภาพจะจัดหารางวัลให้ผู้ชนะ เมื่อใกล้จะถึงวันกำหนดงาน ชาวบ้านที่เป็นเจ้าของงาน จะพากันปลูกเพิงหรือผาม (ปรา) รอบบริเวณวัดหรือศาลาวัด เพื่อให้คนหมู่บ้านอื่นที่มาร่วมงานได้พักอาศัย และทุกบ้านจะเตรียมสุราอาหารทั้งคาวหวานไว้ต้อนรับแขก ที่จะมาจากต่างถิ่นโดยไม่คิดมูลค่า ส่วนผู้ชำนาญในการทำบั้งไฟ ก็เตรียมหาไม้และอุปกรณ์มาทำบั้งไฟ บั้งไฟมีขนาดเล็กใหญ่แล้วแต่ความต้องการหรือความสามารถของผู้จัดทำ ที่มีขนาดใหญ่มี 2 ชนิดคือ บั้งไฟหมื่น และบั้งไฟแสน ตามน้ำหนักของดินปืน บั้งไฟหมื่นใช้ดินปืนหนัก 12 กิโลกรัม (หนึ่งหมื่น) ถ้าบั้งไฟแสนก็ใช้ดินปืนหนักสิบหมื่น (120 กิโลกรัม) บั้งไฟ คือ กระบอกไม้ไผ่ยาวประมาณ 1 – 2 – 3 เมตร ทะลุปล้องออก หรือกระบอกเหล็กกลม ๆ กลวงข้างในก็ได้ สำหรับใช้บรรจุดินปืน ตำดินปืนให้แน่นเกือบเต็มกระบอก โดยมีลิ่มอุดที่ปลายกระบอกข้างหนึ่งให้แน่น เอาดินเหนียวปิดปากกระบอกอีกข้างหนึ่ง เสร็จแล้วเจาะรูให้พอเหมาะเพื่อสอดสายชนวนสำหรับจุด แล้วเอาไม้ไผ่ขนาดเล็กเป็นท่อน ๆ ข้างกันมีข้อยาวต่าง ๆ กัน มาทำเป็นลูกบั้งไฟ โดยมัดรอบตัวบั้งไฟ เพื่อให้เกิดเสียงดังเมื่อบั้งไฟอยู่ในอากาศ และมีไม้ไผ่ลำยาวทำเป็นหาง มีขนาดสั้นยาวแล้วแต่ขนาดของบั้งไฟ แล้วประดับประดาบั้งไฟด้วยกระดาษสี ทำลวดลายต่าง ๆ กัน แล้วแต่จะเห็นสวยงาม

วันทำบุญ เมื่อถึงวันทำบุญ ชาวบ้านที่เป็นเจ้าของวัดที่ทำบุญ เตรียมทำอาหารการกินรับแขก และภัตตาหารสำหรับถวายพระภิกษุสามเณรที่มาร่วมงาน ส่วนชาวบ้านในหมู่บ้านอื่น ๆ ที่ได้รับการบอกบุญ ก็จะมีทั้งผู้เฒ่าผู้แก่ หนุ่มสาวและเด็กพร้อมทั้งบั้งไฟมาร่วมงานบุญที่วัด ซึ่งตามปกติจะมาพร้อมกับพระภิกษุสามเณรที่มาร่วมงานบุญ ในงานบุญบั้งไฟพอเมย็นดีให้ลูกสาวไปร่วมงานโดยไม่มีการขัดข้องเกี่ยงงอน ในงานบุญบั้งไฟมักจะมีการบวชนาคด้วย ก่อนบวชมีการฟัง

พระสวมนต์ และถวายภัตตาหารเพล ตอนบ่ายตักถอยรวมประชาชน ทำพิธีสู่ขวัญนาคและทำพิธีบวชนาค

ก่อนจะมีการบวชนาค เพื่อเป็นสิริมงคลแก่ผู้บวช จะมีพิธีสู่ขวัญนาคก่อน เมื่อเสร็จพิธีสู่ขวัญนาค และสดสรงหรือเอราภิเษก (ถ้ามี) แล้วจะมีการแห่บั้งไฟออกนอกวัดไปแสดงการระดมศักดิ์หลักเมืองและผีปู่ตาหรือผีเจ้าบ้าน ซึ่งเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ประจำเมืองหรือหมู่บ้าน แล้วแห่ไปตามละแวกบ้าน การแห่บั้งไฟจะมีการแข่ง และฟ้อนรำพร้อมดนตรีพื้นเมืองชนิดต่าง ๆ เช่น กลองฉ้อง แคน พิณ ฯลฯ สำหรับขบวนแข่งและคำแข่งในประเพณีบุญบั้งไฟอาจแบ่งออกได้เป็นสามพวก คือ พวกที่มีความรู้และคุณธรรม มักจะจัดขบวนสวยงามและคำแข่งขอฝนและอื่น ๆ ก็ไผเราะ อีกพวกหนึ่งมักถือเอาความสนุกสนานเป็นสำคัญ คำแข่งจึงไม่พิถีพิถันนักอาจเป็นคำขอฝนบ้าง คำขอเหล้ากินบ้าง และขบวนแห่ก็จะจัดตามใจชอบ ส่วนอีกพวกหนึ่งมักค่อนข้างไปในทางตลกโปกฮา และบางทีคำพูดและกิริยาท่าทางที่แสดงอาจหยาบคาย คือ คำแข่ง บางทีเกี่ยวกับอวัยวะเพศและคำหยาบปะปนอยู่บ้าง นอกจากนี้ในขบวนแห่บางทีจะนำวัตถุบางอย่าง เช่น ไม้เป็นต้น มาทำเป็นรูปอวัยวะเพศของชายหญิงมาประดับตามร่างกาย หรือถือแห่รวมขบวนไปด้วย และบางทีก็ทำรูปชายหญิงร่วมเมตุนกันบนบั้งไฟขณะที่ห้ามไปก็มี นอกจากนี้บางคนก็อาจมีการแสดงท่าทางหยาบโหล่นบ้าง แต่การทำเช่นนั้น ส่วนใหญ่ไม่มีใครถือสาหาความ ถือเป็นเรื่องขบขันสนุกสนานมากกว่า เพราะเคยทำมานานคล้ายเป็นประเพณี ในขณะที่แห่บางแห่งเช่นที่อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย ผู้เล่นเอาวัตถุบางอย่างมาทำเป็นหน้ากาก ซึ่งรูปร่างน่าเกลียดน่ากลัวแบบหัวโจนมาปิดหน้าตนซึ่งเรียกว่า “ผีตาโชน” และยังมีการเล่นพื้นเมืองต่าง ๆ บ้างก็แต่งแฟนซีแข่งและฟ้อนไปเป็นกลุ่ม ๆ บางกลุ่มเล่นพื้นเมืองทำท่าทางตลก เช่น ทอดแห ขายยาและอ่านหนังสือผูกคล้องด้วยเสียงแคน บางคนก็รำไปพร้อมกับเสียงแคน ฯลฯ

8.2 ขั้นตอนการจัดงานประเพณีบุญบั้งไฟ มีดังนี้ (ชมรมมนมั่งอีสานล้านช้าง. 2550)

ประชุมชาวบ้าน ผู้เฒ่าผู้แก่ พระสงฆ์ในหมู่บ้านเพื่อขอความเห็นว่าจะจัดงานบุญบั้งไฟหรือไม่ ถ้าตกลงจัดก็จะทำในข้อถัดไป แต่ถ้าไม่จัดจะต้องส่งตัวแทน (ผู้ชายมีอายุในหมู่บ้าน) และพ่อเฒ่าจ้ำ (หมอผีประจำหมู่บ้าน) ไปขอขมาต่อเจ้าปู่เพื่อขอเลื่อนไปจัดในปีถัดไป (พิธีกรรมนี้ไม่มีผู้หญิงเกี่ยวข้อง)

เมื่อดกลงจัดผู้เฒ่าผู้แก่ของหมู่บ้านจะส่งข่าวบอกกล่าวเชื้อเชิญไปยังหมู่บ้านใกล้เคียงให้มาร่วมงานบุญ เรียกว่า “เดินป่าว” ในสมัยถัดมาบ้านเมืองเจริญขึ้น ก็พัฒนามาเป็นการแจกหนังสือเชิญชวนเรียกว่า “สลากใส่บุญ” เหตุที่ถือว่างานนี้เป็นงานบุญก็เพราะว่า วัดเป็นที่รวมของการจัดกิจกรรมของชุมชน การเตรียมการต่างๆ ตั้งแต่การทำบั้งไฟก็มักจะเริ่มจากพระ ซึ่งถือว่าเป็น

ผู้เชี่ยวชาญ เป็นฉบับ (ต้นฉบับ) ในวาระโอกาสนี้ยังมีการแทรกประเพณีทางพุทธศาสนาเข้าไปด้วย เช่น การบวชและการสวดสงฆ์ อ่านเรื่องที่เกี่ยวข้อง กองสด พิธีการในการยกย่องพระสงฆ์

ชาวบ้านจะเรียกรั้วเงินและสิ่งของตามศรัทธาเพื่อร่วมสมทบกันสร้างบั้งไฟ (ในสมัยโบราณจะทำเพียงบั้งเดียว) บอกบุญให้บ้านเรือน 3-4 หลังการรวมกันต้อนรับแขกจากต่างบ้านที่มาร่วมบ้านหนึ่ง (ซึ่งจำนวนไม่มากนักจะมาพร้อมบั้งไฟของหมู่บ้าน เช่น พระภิกษุ สามเณร หญิงชายที่มาร่วมขบวนแห่) ส่วนใหญ่ก็มักจะกำหนดให้ครอบครัวที่บวชลูกหลานเป็นเจ้าภาพ (เพราะต้องจัดงานเลี้ยงญาติพี่น้องอยู่แล้ว)

ชาวบ้านที่ได้รับมอบหมายจะสร้างปะรำ หรือ “ผาม” หรือ “ตูบบุญ” ซึ่งทำด้วยโครงไม้จริง ยกพื้นข้างบนให้พระสงฆ์นั่งฉันภัตตาหาร ส่วนข้างล่างปูด้วยใบไม้หรือฟางข้าวให้หญิงสาวนั่ง โดยมีหญิงสูงอายุควบคุมดูแลหญิงสาวเหล่านี้ เพื่อป้องกันมิให้ผู้ชายในขบวนเซื่องลวนลามจนเกินเหตุ

ในวันจะมีการทำบั้งไฟโดย “ฉบับ” ซึ่งมักจะเป็นพระ โดยมีลูกมือคือชาวบ้านผู้ชายเป็นลูกมือพระ ด้วยการไปหาไม้สำหรับมาเผาเป็นถ่านสำหรับคว่ผสมกับดินประสิว เรียกว่า การทำมือ ซึ่งมีสูตรจำเพาะของช่างแต่ละคน คำด้วยक्रमองให้ละเอียดรวน ทดสอบด้วยการนำมาโรยเป็นทางยาวแล้วจุดไฟดูความเร็วของการปะทุ หากปะทุช้าก็จะต้องใช้สูตรผสมใหม่ตามแต่ต้นฉบับจะกำหนดบอกมา

การทำบั้งไฟในสมัยก่อนจะใช้ไม้ไผ่ลำขนาดใหญ่ที่สุด ทะลวงปล้องให้ถึงกัน ภายนอกจะใช้ตอกไม้ไผ่ถักเป็นเชือกมัดรอบลำไฟให้แน่นเพื่อไม่ให้ลำไฟแตก ส่วนหัวปล้องสุดท้ายจะถูกอุดด้วยแผ่นไม้หนาพอควร แล้วทำการอัดบรรจุหน่อ (ดินปืน) ให้แน่นด้วยการดำ หรือใช้คานติดคานจัด (สมัยใหม่ใช้แม่แรงยกล้อรถบรรทุกแทนสะดวกกว่ากันดังภาพซ้ายมือ)

ยุคสมัยเปลี่ยนไปจากลำไฟกลายมาเป็นท่อเหล็กหรือท่อประปา (ซึ่งอันตรายมากเมื่อมีการระเบิดใส่ผู้คนอย่างที่เป็นข่าว) ตอนหลังหันมาใช้ท่อพีวีซีแทนซึ่งก็ยังเป็นอันตรายอยู่ดี จากการบูชาเถื่อนมาเป็นการพนันขึ้นต่อการเดิมพัน จำนวนบั้งไฟที่จุดในแต่ละที่จึงมีจำนวนมาก และสร้างความเสียหายต่อชุมชนในทิศที่บั้งไฟถูกจุดออกไป (เพราะสามารถไปไกลได้หลายสิบกิโลเมตร)

นอกจากบั้งไฟแล้ว ยังมีการทำพลุ พระเนียง ดอกไม้ไฟ ตะไล (เพื่อจุดในการแห่ร่วมด้วย) นอกจากนั้นตัวบั้งไฟยังต้องมีการประดับตกแต่งอย่างสวยงามเรียกว่า การเอ้ ซึ่งก็เป็นฝีมือของพระอีกเช่นกัน

การจัดงานประเพณีบุญบั้งไฟโดยทั่ว ๆ ไปกำหนดจัด 2 วัน คือ (วิภาชน์ เทคนัชรรม.
2541 : 66)

1. วันเตรียมหรือวันโสม เป็นการเริ่มลงพลังในการทำงาน เตรียมทำบั้งไฟ เตรียมทำอาหาร
สุรา (สาโท)

2. วันแห่และวันจุด เป็นวันสำคัญของชาวบ้าน หลังจากทำบั้งไฟเสร็จแล้ว นำมาแห่ไป
ตามบ้านเรือน แล้วนำมารวมกันจุด ในการจุดบั้งไฟเป็นการประกอบพิธีบวงสรวงเสี่ยงทาย
อธิษฐานเทพารักษ์ สิ่งศักดิ์สิทธิ์บนท้องฟ้า และเป็นวันแข่งขันบั้งไฟ ในระดับหมู่บ้านจะช้าและรอน
นานมากกว่าจะได้เห็นบั้งไฟทะยานขึ้นสู่ฟ้าแต่ละบั้ง ใช้เวลา 10 – 20 นาที และเมื่อจุดแล้วบางบั้งก็
ขึ้นสูงสมกับที่รอคอยดู แต่บางบั้งไม่ขึ้น ชู หรือแตก ทำให้เจ้าของบั้งไฟเสียค่ามาก และรอที่จะแก้
ตัวในปีต่อไป

ส่วนบั้งไฟที่ทำกันในระดับอำเภอ และในระดับหมู่บ้านโดยทั่ว ๆ ไป มี 2 ประเภท ดังนี้

1. บั้งไฟสวยงาม เป็นบั้งไฟหลอก ตกแต่งสวยงาม แห่โชว์ในวันแห่
2. บั้งไฟจุด หรือบั้งไฟขึ้นสูง เป็นบั้งไฟจริง ทำไว้สำหรับจุด มีการตกแต่งเพียงเล็กน้อย

ระยะเวลาในการทำบุญบั้งไฟ

ประเพณีการทำบุญบั้งไฟ นิยมทำกันในเดือนหก ประมาณสัปดาห์ที่ 2 บางทีเลยไปถึงเดือน
เจ็ด การเตรียมงานจะเตรียมแต่เนิ่น ๆ ตั้งแต่เดือนห้า เมื่อประชุมตกลงกำหนดวันเป็นที่แน่นอนแล้ว
ก็จะมีหนังสือแจ้งไปตามคุ้มต่าง ๆ และมีการประชุมแบ่งงานกันรับผิดชอบ (อร่ามจิต ชิมช่าง.
2531 : 37)

ประเพณีบุญบั้งไฟตามความเชื่อเดิม

บุญบั้งไฟเป็นหนึ่งในฮีตสิบสองเดือนของชาวอีสานนิยมทำกันในเดือน 6 หรือเดือน 7 อัน
เป็นช่วงฤดูฝนเข้าสู่การทำนา ตกกล้า หว่าน ไถ เพื่อเป็นการบูชาแถนขอฝนให้ตกต้องตามฤดูกาล
เหมือนกับการแห่นางแมวของคนภาคกลาง

สัญลักษณ์นี้เป็นเครื่องหมายของความสัมพันธ์ระหว่างฟ้ากับดิน หลิงกับชาย ที่เป็นพลัง
ก่อกำเนิดชีวิต และเป็นพลังแห่งความอุดมสมบูรณ์ จึงมีความสัมพันธ์กับการขอฝน ซึ่งเป็นที่มาของ
พลังแห่งการเติบโตของพืช และด้วยเหตุที่อวัยวะเพศและเพศสัมพันธ์เป็นสัญลักษณ์สำคัญของงาน
บุญ จึงถือว่างานบุญบั้งไฟเป็นงานบุญของพระยามารซึ่งจัดแข่งกับงานบุญของพระพุทธเจ้า

พิธีกรรมนี้มีสัญลักษณ์อันส่อไปทางเพศสัมพันธ์ เช่น การใช้ไม้มาแกะสลักเป็นอวัยวะเพศ
ชาย เรียกว่า "มกัแบน" หรือ "ปลัดจิก" ในอีสานหรือ "ขุนเพ็ด" ในภาคกลางเข้าร่วมขบวนแห่ ทั้งยัง
การร้องแข่งด้วยเนื้อหาที่เกี่ยวกับอวัยวะเพศและเพศสัมพันธ์

งานบุญบั้งไฟเป็นงานที่จัดขึ้นช่วงก่อนที่จะถึงฤดูทำนาปี อันเป็นกิจกรรมการผลิตที่ประกันอาหารหลักของครอบครัว แม้ว่าชาวนาในอีสานอาจปลูกข้าวหลายครั้งในรอบปี เช่น นอกฤดูนาปีอาจปลูกข้าวในที่ชื้นแฉะและริมหนอง (บางครั้งเรียกว่า Flood Rice Cultivation) หรือปลูกข้าวไร่ แต่จำนวนข้าวที่จะได้มากที่สุดมาจากนาดำซึ่งต้องทำในฤดูฝน ฉะนั้น การทำนาปีจึงถือได้ว่าเป็นกิจกรรมที่สำคัญเกี่ยวกับความเป็นความตายของชาวบ้านมากที่สุด

ในแง่นี้ งานบุญบั้งไฟให้ความมั่นใจแก่ชาวบ้านว่าธรรมชาติจะเอื้ออำนวยให้แก่การผลิตที่สำคัญนี้ เพราะได้ร่วมกันทำพิธีซึ่งเป็นหลักประกันในความอุดมสมบูรณ์ของดินฟ้าอากาศแล้ว (Klausner. 1987)

บุญบั้งไฟมีตำนานเล่าขานมานาน จากนิทานพื้นบ้านเรื่องผาแดงนางไอ่ เรื่องพระยากันคาก ล้วนแต่กล่าวถึงการจุดบั้งไฟเพื่อให้แถน (เทวดา) ได้บันดาลให้ฝนตกตามฤดูกาล ถือเป็นประเพณีอันสำคัญที่จะละเลยมิได้ เพราะมีความเชื่อว่า หากหมู่บ้านใดไม่จัดงานบุญบั้งไฟก็อาจจะก่อให้เกิดภัยพิบัติแก่ผู้คนในชุมชน งานบุญบั้งไฟเป็นงานใหญ่ ลงทุนสูง การจัดงานจะต้องเป็นไปตามการตัดสินใจของชุมชน หากปีใดเศรษฐกิจในชุมชนฝืดเคืองอาจจะต้องงดจัดงาน ซึ่งต้องไปทำพิธีขอเลื่อนการจัดที่ศาลปู่ตา (ศาลผีบรรพบุรุษหรือเทพารักษ์) ของหมู่บ้าน ความจริงแม้จะจัดงานหรือไม่ก็ต้องมีการไปกระทำพิธีเช่นไหว้ที่ศาลปู่ตาอยู่ดี

1. ตำนานผาแดงนางไอ่ มีดังนี้ (พิทักษ์ น้อยวงศ์คลัง. 2540 : 11-14)

1.1 ที่มาของเรื่อง บรรพบุรุษของชาวไทลาว จารลงในใบลานเป็นตัวอักษรธรรม และไทยน้อย แต่ไม่ระบุผู้แต่ง จึงเป็นการยากที่จะระบุผู้แต่งว่าใครเป็นผู้แต่ง แต่งขึ้นเมื่อใด เนื้อเรื่องจะกล่าวถึงแหล่งโบราณคดี และประวัติศาสตร์ของชุมชนในภาคอีสานที่ร่วมสมัยกัน

1.2 เนื้อเรื่อง พระยาขอมปกครองเมืองเอกชะติตา มีมเหสีชื่อนางจันทา ประสูติลูกสาวชื่อนางไอ่ ทรงมีพระสิริโฉมงดงามจนเป็นที่เลื่องลือ ท้าวผาแดงแห่งเมืองผาโพงจึงเดินทางมาดูลูกสาวนางไอ่ ทั้งสองพระองค์ต่างชอบพอ ได้ลักลอบเป็นชู้กัน ต่อมาผาแดงจึงเดินทางกลับไปยังเมืองของตน

ณ เมืองหนองแส มีพระยานาคสองตน ชื่อว่าสุทโธ และสุวรรณนาค ปกครองร่วมกัน ต่อมาเกิดความขัดแย้งสู้รบกันสร้างความเสียหายอย่างหนัก เทวราชวิสุกรรมจึงเสด็จลงมาดักเตือนแล้วให้พากันแยกย้ายจากเมืองหนองแส นาคสุทโธให้ไปอยู่ทิศบูรพาคำดินไปจนเกิดเป็นแม่น้ำของนาคสุวรรณให้ไปอยู่ทางทิศใต้ คำดินไปจนเกิดแม่น้ำน่าน ที่เมืองเอกชะติตาซึ่งพระยาขอมปกครอง มีความสงปรบเย็นเข้าสู่ครองนครปฏิบัติตนตามประเพณีอย่างเคร่งครัด (ปรีชา พิณทอง. 2524: 1-76) พระยาขอมได้ปฏิบัติตนตามจารีตประเพณีที่บรรพบุรุษสั่งสอนเอาไว้อย่างเคร่งครัด พอถึงวันขึ้นสิบ

ห้ำค่าเดือนหก จะมีการจัดบุญบั้งไฟ บวชพระ และสร้างนักราชครู ทรงมอบหมายให้ส่งฎีกาไปยังเมืองต่าง ๆ ว่า ให้นำบั้งไฟมารวมกันในวันขึ้นสิบสี่ค่ำเดือนหก

กล่าวถึงท้าวผาแดงแห่งเมืองผาโพงไม่ได้รับใบฎีกาแต่ก็มีความประสงค์ที่จะนำบั้งไฟมาเข้าร่วม โดยสั่งให้มีการจัดทำบั้งไฟใช้กระดาดตกแต่งให้สวยงาม พร้อมทั้งจะจุดแข่งขันเช่นเดียวกับเมืองอื่น ๆ นางไอ่ได้ต้อนรับท้าวผาแดงอย่างสมเกียรติ รุ่งเช้าวันจุดบั้งไฟ พระยาขอมได้เล่นพนันกับเมืองสีแก้ว เชียงเหียน ฟ้าแดด ว่าจะเดิมพันทุกอย่างในเมืองยกเว้นมเหสี ส่วนผาแดงยกเอาเมืองผาโพง ไพร่ สนม พร้อมตนเองเป็นเดิมพัน พระยาขอมรับพนันยกเอาเมือง และนางไอ่เป็นเดิมพัน เมื่อตกลงกันแล้วจึงนำบั้งไฟไปจุด (ปรีชา พิณทอง. 2524 : 110-131) การนำเอาบั้งไฟพระยาขอมไปจุด แต่ไฟไม่ติดชนวน ส่วนบั้งไฟของท้าวผาแดงก็เป็นเช่นเดียวกัน บั้งไฟเมืองเชียงเหียน ฟ้าแดด สีแก้ว และเมืองหงส์ จุดพุ่งขึ้นไปบนท้องฟ้าเช่นเดียวกัน บั้งไฟผาแดงถูกจุดหลายครั้งจนไฟติดชนวน ปรากฏว่าบั้งไฟเกิดปฏิกิริยาเผาไหม้ แต่ไม่ยอมพุ่งขึ้นสู่ท้องฟ้าเช่นเดียวกับบั้งไฟพระยาขอม

ตำนานรักผาแดง-นางไอ่ มีเรื่องเล่าสืบต่อกันว่า ในครั้งที่พญาขอมครองเมืองหนองหาน มีพระธิดาที่มีรูปโฉมสวยงามเลื่องลือไปไกล เมื่อถึงคราวเลือกคู่ครองจึงป่าวประกาศให้ชายต่าง ๆ นำบั้งไฟมาจุดแข่งกัน บั้งไฟใครขึ้นสูงจะได้เป็นคู่ครองนางไอ่ มีโอรสเจ้าเมืองต่าง ๆ นำบั้งไฟมาร่วมแข่งขัน รวมทั้งท้าวผาแดง แม้กระทั่งเมืองบาดาล พญานาคท้าวภักดี ก็ให้เจ้าชายแปลงเป็นมนุษย์นำบั้งไฟมาร่วมแข่งด้วย ผลการแข่งขันบั้งไฟ ท้าวผาแดงชนะได้เป็นคู่ครองนางไอ่ แต่ลูกชายพญานาคยังคิดใจในความงามของนางไอ่ จึงได้แปลงเป็นกระรอกเผือกมีลูกกระพรวนทองคำผูกคอมาแอบดูนางไอ่ที่ค้นไม้ไผ่ที่ปัก นางไอ่เห็นกระรอกเผือกก็อยากได้มาเลี้ยง จึงให้นายพรานช่วยจับให้นายพรานจึงใช้หน้าไม้ยิงกระรอกให้บาดเจ็บเพื่อให้จับง่าย แต่พลาดถูกกระรอกตาย พญานาคทราบข่าวจึงยกไพร่พลมาบุกเมืองหนองหานให้ล่มสลายกลายเป็นแม่น้ำ ผู้คนล้มตาย ท้าวผาแดงพยายามช่วยเหลือนางไอ่ขึ้นม้าแต่ไปไม่รอด นางไอ่เสียชีวิตรอดเพียงท้าวผาแดง จึงเศร้าเสียใจเพื่อเป็นการระลึกถึงนางไอ่จึงให้ทำบุญบั้งไฟจุดทุกปี (ภักดี ยาวะโนภาส. 2541 : 24)

ส่วนความเชื่ออีกอันหนึ่งเป็นการถวายพญาแถนท้าวเจ้าแห่งฝน บุญบั้งไฟจึงสืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน

2. ตำนานพระยาคันคาก

2.1 ที่มาของเรื่อง เชื่อกันว่าเรื่องพญาคันคากเป็นเรื่องชาดก แต่ความจริงแล้วไม่ปรากฏอยู่ในนิบาตชาดก จึงจัดเป็นชาดกนอกนิบาตมีปรากฏอยู่ตามวัดในภาคอีสาน โดยมีการจารสืบทอดลงในใบลาน (ธวัช ปุณโณทก. 2525 : 213) แต่ไม่ได้บอกผู้แต่งไว้จึงเป็นการยากที่จะระบุลงไป

ว่าใครเป็นผู้แต่ง และแต่งขึ้นเมื่อใด นิยมใช้เทศน์ในพิธีกรรม (ขอฝน) เนื่องจากมีความเชื่อว่าฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาล เพราะพระยาแถนไม่ยอมส่งฝนลงมาสู่พื้นโลก

2.2 เนื้อเรื่อง พระราชาองค์หนึ่งนามว่าเอกราช มเหสีนามว่าสีดา ปกครองเมืองชมพูด้วยทศพิธราชธรรม ต่อมาพระโพธิสัตว์ (พระยาคันคาก) สันบุญบนเมืองสวรรค์ลงมาเกิดยังเมืองมนุษย์เข้าไปเกิดในครรภ์ของนางสีดา เมื่อครบกำหนดจึงประสูติโอรสเป็นท้าวคันคาก ท้าวคันคากขอให้เมตตาเลี้ยงดูไว้แล้วจะตอบแทนบุญคุณภายหลัง โหรหลวงได้ทำนายว่าราชโอรสเป็นผู้มีบุญญาธิการ จะได้เป็นที่พึ่งพาอาศัยของบิดามารดา และไพร่ฟ้าประชาชนถ้วนหน้า เมื่อโอรสเจริญวันได้อิฐฐานต่อพระอินทร์ดลบันดาลให้หญิงผู้เป็นคู่ครองกันมาตั้งแต่ชาติก่อนมาร่วมเป็นสามีภรรยาในชาตินี้ พระอินทร์จึงเนรมิตปราสาท และเครื่องประดับตกแต่ง แล้วแปลงร่างพระโพธิสัตว์ พระเจ้าเอกราชและมเหสีเสด็จมาท้าวคันคากจึงได้ทูลความเป็นมาให้ทราบ ทุกคนเมื่อทราบต่างชื่นชมยินดี และมอบเมืองชมพูให้ท้าวคันคากปกครอง มีพระยาร้อยเอ็ดหัวเมืองพากันส่งส่วยเป็นประจำทุกปี บ้านเมืองไพร่ฟ้าประชาชนมีความร่มเย็นเป็นสุข ต่อมาบ้านเมืองเกิดทุกข์ภัยข้าวขาดแคลนแพงฝนแล้งติดต่อกันเจ็ดปี ห้วยหนอง คลอง บึง แม่น้ำแห้งหมด พญาคันคากจึงเดินทางไปหาพญานาคผู้มีอิทธิฤทธิ์ สามารถดลบันดาลให้ฝนตก พญานาคทูลว่า ณ ยอดเขาพระสุเมรุเป็นที่ประทับของพระอินทร์ มียอดเขาสัตตะบวรระกัณฑ์สูงเพียงครึ่งหนึ่งของเขาพระสุเมรุ เป็นที่ประทับของพญาแถน พอถึงเดือนห้าจะพากันไปเล่นน้ำในแม่น้ำ น้ำที่นาคเล่นเป็นก้อนใหญ่เท่าภูเขา ลมพัดเอาน้ำก้อนไปกระทบภูเขาแตกเป็นเม็ดตกลงสู่เมืองมนุษย์เรียกว่า น้ำฝน เหตุที่ฝนไม่ตกเพราะพญาแถนอิจฉาและเกรงว่าพญาคันคากจะรุกรานเหยียบย่ำถึงเมืองแถน จึงห้ามไม่ให้นาคลงเล่นน้ำในแม่น้ำ

เมื่อพญาคันคากได้ฟังจึงวางแผนให้นาคทำถนนร่วมกับปลวกถึงเมืองแถน พอฤกษ์ดีพญาคันคาก และนางอัครกुरुทวิปชีช้างพระที่นั่งออกก่อน พระยาหัวเมืองตามหลังพญาครุฑพญานาคพร้อมสัตว์มีพิษ เช่น ต่อ แตน ผึ้ง มอด จึงยกทัพไปเมืองแถน พญาแถนส่งเสนามาไต่ถามสาเหตุได้ความว่าพญาคันคากยกทัพมารบกับพญาแถน ด้วยเหตุที่พญาแถนไม่ทำตามจารีตประเพณีดั้งเดิม (ปริชา พินทอง. ม.ป.ป. : 199-217) พญาแถนประพาศัดต่อประเพณีโบราณของบรรพบุรุษเมื่อถึงเดือนห้า เดือนหก แถนจะต้องแตงน้ำฝนให้ตกลงสู่เมืองมนุษย์ทุกปี เวลาผ่านไปเจ็ดปีแล้วพญาแถนไม่แตงน้ำฝนทำให้พื้นดินแห้งผาก ผงฝุ่นปกคลุม อดทนว่า เป็นพญาแถน พญาคันคากจึงจำเป็นต้องยกทัพมาเพื่อทำลายเมืองพญาแถน เมื่อเสนาพญาแถนได้ฟังจึงเดินทางกลับไปทูลพญาแถน พญาแถนจัดทัพออกรบกับกองทัพพญาคันคาก ผลปรากฏว่าพญาแถนเป็นฝ่ายพ่ายแพ้ เสนาของพญาคันคากมีความคิดเห็นตรงกันว่าควรฆ่าพญาแถน เพราะละเว้นการปฏิบัติหน้าที่ทำให้เกิด

ความแห้งแล้ง มนุษย์เจ็บป่วยล้มตาย ส่วนพญาเถนจึงทูลว่าขอเป็นส่วยและจะแตงน้ำฝนไปให้ทุกปี พญาคันคากมีความคิดเห็นสอดคล้องกันและกำชับให้แตงน้ำฝนให้ทุกปีอย่าได้ว่างเว้น

การเอาบุญบั้งไฟในเดือนหกนั้น เกิดจากความเชื่อที่ว่า พระยาคันคากได้ทำสัญญาสงบศึกกับพระยาเถน หลังจากที่ต้องสู้กันแล้ว พระยาเถนเกิดพ่ายแพ้และยอมเป็นเมืองส่วย (เมืองขึ้น) จะมอบบรรณาการด้วยการแตงฝนฟ้าให้ทุกปี ซึ่งพอเมื่อถึงเดือนหก คนในเมืองมนุษย์ก็จะจุดบั้งไฟขึ้นไปเตือนพระยาเถน เพื่อให้รู้ว่าถึงฤดูทำนาแล้ว และให้พระยาเถนแตงฝนให้ ส่วนรายละเอียดมีปรากฏแล้วในนิทานเรื่องลำพระยาคันคาก นอกจากนี้บางท้องถิ่นถือว่าการจุดบั้งไฟเพื่อเหตุผลดังกล่าวแล้ว ยังถือว่าเป็นการเสี่ยงทายว่าฟ้าฝนปีนี้จะเป็นอย่างไร โดยการสังเกตจากบั้งไฟที่จุด หากว่าบั้งไฟขึ้นดีไม่มีเหตุขัดข้องก็ถือว่าฟ้าฝนในปีนี้เป็นดี แต่หาว่าบั้งไฟไม่ขึ้นหรือมีอุปสรรคถือว่าฟ้าฝนในปีนั้นไม่ค่อยจะดี และมักจะมีการห้ามเอาช่างที่ทำบั้งไฟที่ไม่ขึ้นโยนลงบ่อโคลน เป็นการลงโทษ และเป็นที่สนุกสนาน เกี่ยวกับประเพณีความเชื่อในเรื่องนี้ ชาวอีสานได้ปฏิบัติเป็นประเพณีมาจนถึงปัจจุบันนี้

ประเพณีบุญบั้งไฟ แต่เดิมมีวัตถุประสงค์เพื่อมุ่งแสดงออกถึงความสามัคคีของหมู่คณะ และมีความเชื่อว่าเมื่อจัดงานนี้แล้ว เทพยดาและสิ่งศักดิ์ทั้งหลาย จะคลบันดาลให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล ทำให้พืชพันธุ์ธัญญาหารอุดมสมบูรณ์ ในงานบุญบั้งไฟ มีการรวมพลังความสามัคคีของชาวกุ่ม มีการเสียดสทรัพย์สินเงินทอง แรงกายแรงใจ จนมีการหยุดงาน จัดทำมาหากินมาร่วมกันจัดทำบั้งไฟ เตรียมขบวนแห่ รีว รำ ซ้อมฟ้อนรำ ซ้อมกลองยาว ฯลฯ ในงานประเพณีบุญบั้งไฟนี้ ประชาชนชาวกุ่มมีส่วนร่วม และมีโอกาสแสดงฝีมือกันทุกคน เพราะมีกิจกรรมหลายอย่างที่ทำให้ทุกคนได้เลือกทำ นอกจากนั้นยังได้มีโอกาสร่วมวงดื่มสุรา ตั้งคณะเซ็ง โดยไม่ถือสาหาความและไม่มีการแบ่งชั้น แบ่งอายุ ที่สำคัญชาวกุ่มได้นำเอาประเพณีตามฮีตสิบสองคองสิบสี่ มารวมกระทำในงานบุญบั้งไฟครั้งนี้ด้วย เช่น การเลี้ยงพระ บวชนาค กองสด ฯลฯ จึงเป็นการรวมญาติในงานนี้ด้วย ประชาชนที่ไปทำงานหรือทำมาหากินในที่ต่างถิ่น ก็กลับมารวมญาติกัน ประเพณีบุญบั้งไฟ จึงเป็นที่เชื่อมโยงของครอบครัว และเชื่อมโยงสังคม

ประเพณีบุญบั้งไฟเป็นประเพณีของชาวอีสานสืบต่อกันมานาน กำหนดไม่ได้ว่ามีมาแต่ครั้งใด เพราะไม่มีหลักฐานที่เชื่อถือได้แน่นอน แต่ความสำคัญของประเพณีบุญบั้งไฟกับวิถีชีวิตของคนอีสาน ในฐานะพิธีกรรมแห่งความอุดมสมบูรณ์ (Fertility Rite) และพืชพันธุ์ธัญญาหารถือว่าความสมบูรณ์ เกิดความสัมพันธ์ระหว่างฟ้ากับดิน ฟ้าเป็นสัญลักษณ์ของเพศชาย ดินเป็นสัญลักษณ์ของเพศหญิง และก่อให้เกิดความสามัคคี เป็นเรื่องจิตวิทยาทางสังคม ช่วยให้สังคมเกิดบูรณาการ และที่สำคัญในเชิงคติชนวิทยา ประเพณีบุญบั้งไฟเป็นการรวบรวมตำนานพื้นบ้าน (สุริยา สมุทกุลปดี. 2523 : 5-10) และเชื่อกันว่าเป็นการขอฝนกับพญาเถน ในเรื่องพญาคันคากที่ปรากฏชัดเจนในเรื่อง

ผาแดง-นางไอ่ แต่ไม่อาจกำหนดวันเดือนปีได้ตามทางประวัติศาสตร์ พอประมาณได้ว่าเก่าแก่ก่อนสมัยที่ไทย จะอพยพลงมาตั้งรกรากในประเทศสยาม ต่อมาในสมัยสุโขทัยได้พบหลักฐานในศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงว่า “คนยัดกันคูท่านเผาเทียน ท่านเล่นไฟเมืองสุโขทัยมีดังจะแตก” จากข้อความดังกล่าว น่าจะสันนิษฐานได้ว่าสมัยสุโขทัยมีการเล่นแสงเล่นไฟแต่จะเป็นบั้งไฟหรือไฟตะไลหรือไฟอื่นใดก็ไม่มีใครยืนยันได้ (กรมวิชาการ. 2522 : 201) ประเพณีบุญบั้งไฟเป็นพิธีกรรมความอุดมสมบูรณ์ เป็นที่ผ่อนคลายความตึงเครียดที่เกิดจากกฎระเบียบของสังคม สะท้อนให้เห็นถึงการแบ่งแยกหน้าที่ของเพศชาย-หญิงอย่างชัดเจน โดยอ้างอิงถึงโลกทัศน์ และความเชื่อที่ประกอบพุทธลัทธิพราหมณ์ และความเชื่อเรื่องผี (Animism) และประเพณีบุญบั้งไฟยังแสดงให้เห็นถึงโครงสร้าง และการจัดระเบียบทางสังคมของชาวอีสาน เป็นปรากฏการณ์ที่ส่งผลกระทบต่อสังคมอีสานในวงกว้าง มีความเป็นมาทางประวัติศาสตร์ตั้งอยู่บนพื้นฐานแห่งความเชื่อศาสนาพุทธและพราหมณ์ ประกอบกับภาวะดินฟ้าอากาศในภาคอีสานไม่แน่นอน มีผลต่อเกษตรกรรมต้องพึ่งธรรมชาติเป็นสำคัญ ทำให้ชาวอีสาน มีความเชื่อเกี่ยวกับประเพณีการขอฝน และเชื่อว่าพญาแถนคือเทวดาชั้นสูง ที่สามารถบันดาลสิ่งต่าง ๆ ได้ ชาวบ้านมีความเชื่อเกี่ยวกับพญาแถน ซึ่งสามารถบันดาลฝนให้ตกได้ เนื่องจากแผ่นดินอีสานมักจะประสบกับภาวะแห้งแล้ง ข้าวกล้าไม่ค่อยอุดมสมบูรณ์จึงพาทำบั้งไฟขึ้น เพื่อขอฝนกับพญาแถน

3. คติความเชื่อและความเลื่อมใส มีดังนี้ (อำคา แสงงาม. 2537 : 255)

3.1 คติความเชื่อต่อพลังอำนาจเร้นลับเหนือธรรมชาติ

ความเชื่อ หมายถึง การยอมรับอันเกิดอยู่ในจิตสำนึกของมนุษย์ต่อพลังเร้นลับเหนือธรรมชาติที่เป็นผลดีหรือผลร้ายต่อบุคคลหรือสังคมนั้น ๆ แม้ว่าพลังเหนืออำนาจธรรมชาติเหล่านั้นจะไม่สามารถพิสูจน์ได้ว่าเป็นความจริงแต่มนุษย์ในแต่ละสังคมต่างก็ให้ความเกรงกลัว ดังนั้นความเชื่อจึงมีความสัมพันธ์กับพฤติกรรมของมนุษย์อย่างใกล้ชิดอาจกล่าวได้ว่า ความเชื่อเป็นตัวกำหนดพฤติกรรมการแสดงออกและพัฒนาการของคนในสังคมต่างๆ ซึ่งการที่สังคมใดมีความเชื่อในเรื่องใดย่อมแสดงออกทางด้านขนบธรรมเนียมประเพณี พิธีกรรม ให้สอดคล้องกับความเชื่อนั้น ๆ

เมื่อพิจารณาถึงการเอ้บั้งไฟ ซึ่งเป็นงานศิลปกรรมพื้นบ้านที่ช่างสกุลพื้นบ้านได้รับสืบทอดมาจากบรรพชนชาวอีสานโบราณ และมีการประยุกต์ดัดแปลงสร้างสรรค์ขึ้นตามกระแสนิยมความต้องการร่วมกันของสังคมส่วนร่วมกันของสังคมส่วนรวม โดยสร้างสรรค์ให้ปรากฏในรูปของวัตถุเป็นสัญลักษณ์หรือเครื่องมือให้มีความสัมพันธ์กับแนวคิด ความเชื่อของชาวอีสาน โดยการประยุกต์ให้สอดคล้องกับสังคมวัฒนธรรมในท้องถิ่น ประการสำคัญการเอ้บั้งไฟเป็นสิ่ง

อำนวยความสะดวกในการดำรงชีวิตร่วมกันของสังคมเมื่อพิจารณาความเชื่อในการเอ็งไฟทำให้ทราบว่ามีความสัมพันธ์ต่อวิถีชีวิตอยู่ 5 ประการ คือ

3.2 ความเชื่อเรื่องแกน

จิตร ภูมิศักดิ์ (2527 : 120) ได้เสนอแนวคิดไว้ว่า ชนเผ่าไทยยุคแรกมีศาสนาดั้งเดิม คือ การนับถือผีสางเทวดาเป็นบรรพบุรุษของตน และเชื่อว่าตนสืบเชื้อสายมาจากแกน กลุ่มชนชาติไทยลาวสืบเชื้อสาย และวัฒนธรรมมาจากนครจำปาศักดิ์มีความเชื่อดั้งเดิม เรื่องการนับถือแกนเหมือนกันกับชาวไทยทั่วประเทศ และชาวอีสานโดยทั่วไป ซึ่งมีความเชื่อว่าธรรมชาติทั้งหลายทั้งแผ่นดิน ผืนน้ำ พืชสัตว์ และมนุษย์อุบัติขึ้นในโลกด้วยอำนาจของผีแกน ดังนั้นผีแกนจึงเป็นผู้คุ้มครองชีวิต และทำลายชีวิตด้วย (จารุวรรณ ธรรมวัตร. 2526ก : 38)

ความเชื่อเกี่ยวกับบทบาทของผีแกนที่สำคัญ มีอยู่สองประการคือ มีบทบาทต่อความเป็นอยู่ของมนุษย์ เช่น การเจ็บป่วย หรือได้รับเคราะห์กรรมก็ถือว่าเป็นเกิดจากอำนาจของแกนบันดาลให้เป็นไป ชาวบ้านก็จะทำพิธีกรรมเชิญแกนลงมารักษาให้หายจากการเจ็บป่วย การสะเดาะเคราะห์ก็เป็นพิธีกรรมหนึ่งที่กล่าวถึงผีแกนแสดงให้เห็นว่าแกนมีอิทธิพลต่อวิถีการดำเนินชีวิตของชาวบ้าน ดังคำสะเดาะเคราะห์ที่ว่า “อัญเชิญแกนเฒ่าผู้ใหญ่ลงมาแก้เคราะห์อย่างหม้ายผัวเมียแก่เสียมือนี้นานนี้ ดั่งแสดแต่มือนี้นือหน้าให้สองผัวเมีย เอือนนี้ให้มันเย็น โดยด่านพระฤาษีนารอด อัญเชิญแกนเฒ่าอยู่ฟ้า ลงแก้เคราะห์เดือนเคราะห์วันยาม สองผัวเมียให้หายเสียมือนี้นานนี้ อัญเชิญแกนหลวงผู้อยู่ครองฟ้าและครองบนจนลงมาสืบสาย ต่อเส้นใหม่อันเป็นกงชาตา เจ้าเอือนอันนี้ให้มันเย็น”

บทบาทอีกประการหนึ่งของผีแกน คือ เป็นผู้บันดาลฝนให้ตกต้องตามฤดูกาล หากปีใดเกิดภาวะฝนแล้ง ชาวบ้านไม่สามารถลงมือทำอะไรทำนาตามกำหนดเวลาที่ควรจะได้ ก็ยังผลให้เกิดความเดือดร้อนอยู่ทั่วไป ทั้งนี้ชาวบ้านโดยทั่วไปเชื่อว่าเกิดจากสังคมชาวบ้านปฏิบัติไม่ถูกต้องตามฮัตคลอง ที่บรรพบุรุษชาวอีสานได้เคยประพฤติปฏิบัติสืบมา เรียกเป็นภาษาพื้นบ้านว่า ผิดฮัตผิดคลอง โดยเฉพาะการที่ชาวบ้านจะไม่จัดงานบุญบั้งไฟถือเป็นผิดฮัตคลองขั้นรุนแรงยังผลให้พระยาแกนบันดาลโทษ และไม่บันดาลฝนให้ตกมายังเมืองมนุษย์ (สมนึก สุทธิศรี. 2535) ดังนั้นชาวบ้านจึงพร้อมใจกันประชุมและกำหนดวันเวลาจัดงานประเพณีบุญบั้งไฟขึ้น หลังจากนั้นก็แบ่งภาระหน้าที่กันตามกำลังความสามารถ โดยเฉพาะการสร้างบั้งไฟถือและการเอ็งไฟถือเป็นเรื่องสำคัญเพราะเป็นเครื่องสักการะที่เกี่ยวข้องต่อพระยาแกนโดยตรง จำเป็นต้องได้รับความร่วมมือจากผู้คนทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง นอกจากนี้กิจกรรมทุกอย่างที่จัดให้มีขึ้นในงานประเพณีบุญบั้งไฟ ทุกคนในสังคมหมู่บ้านต่างช่วยกันทำอย่างเต็มกำลังความสามารถ โดยมีเป้าหมายร่วมกันคือ ให้พระยาแกนเกิดความพึงพอใจในการทำบุญหรือการทำความดีของชาวบ้าน แล้วจะได้รับการบันดาลฝน

ให้ตกต้องตามฤดูกาล อันเป็นความต้องการร่วมกันของผู้คนในสังคมหมู่บ้าน เพื่อบรรเทาความเดือดร้อนที่จะเกิดขึ้นในการดำเนินชีวิต

ความเชื่อในเรื่องแถนเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นอยู่ทั่วไปในกลุ่มชนชาติไทยลาวสืบเนื่องมาจากความเชื่อมั่นและความศรัทธาต่อพลังอำนาจเร้นลับเหนือธรรมชาติของพระยาแถน ปรากฏให้เห็นเป็นลักษณะความแปรปรวนของธรรมชาติ เช่น เกิดภาวะฝนแล้ง ยังผลให้มีความคิดคำนึงผูกพันทางจิตใจการปฏิบัติถูกต้องดังตามฮัตถ์คล่องอาจสนองให้ชาวบ้านมีความสมหวังในสิ่งที่ต้องการได้ ดังปรากฏในการเอ้บั้งไฟในงานประเพณีบุญบั้งไฟของชาวสุวรรณภูมิในอดีตจะไม่มีการประกวดความสวยงามของบั้งไฟและไม่มีการตั้งเงินรางวัลให้บั้งไฟที่เอ้สวยงาม แต่ช่างและชาวบ้านต่างช่วยกันเอ้บั้งไฟด้วยใจรักอย่างมีความสุข โดยไม่หวังผลตอบแทนเป็นค่าจ้างแต่อย่างใด (พงษ์ไทย เพชรดี. 2534) ในช่วงนั้นจะสร้างบั้งไฟขึ้นมาเป็นจำนวนสองบั้งบั้งหนึ่งจะเอ้ที่ส่วนหัวบั้งไฟด้วยรูปอวัยวะเพศชาย ในอีกส่วนหนึ่งจะเอ้ด้วยรูปอวัยวะเพศหญิงทั้งนี้เพื่อเป็นเครื่องถวาย (ถวาย) ต่อบุญแถนและย่าแถน ให้บันดาลฟ้าฝนตกต้องตามฤดูกาล (เสถียร สายเชื้อ. 2535)

อาจกล่าวได้ว่าประเพณีบุญบั้งไฟเป็นประเพณีที่สืบเนื่องมาจากคติความเชื่อเรื่องการนับถือแถนเป็นเรื่องหลัก ในส่วนการเอ้บั้งไฟในปัจจุบันถึงแม้จะไม่นิยมเอ้รูปอวัยวะเพศมาเอ้บริเวณ หัวบั้งไฟ ทั้งนี้เป็นเพราะการเปลี่ยนแปลงตามสภาพสังคม เศรษฐกิจ การเมือง แต่ก็ได้แสดงให้เห็นว่าความเชื่อเรื่องแถนยังอยู่อย่างเด่นชัด ดังที่ชาวอีสานได้จัดงานประเพณีบุญบั้งไฟ และเอ้บั้งไฟเพื่อแห่ขึ้นเป็นประจำทุกปี ตามคติความเชื่อของชาวอีสานว่าทำบุญบั้งไฟขึ้นเพื่อบูชาขอฟ้าขอฝนต่อพระยาแถน ให้อำนวยฝนตกตามฤดูกาลซึ่งถือว่าเป็นประเพณีที่อำนวยความผาสุกมาสู่สังคมชาวบ้าน

3.3. คติความเชื่อของการเอ้บั้งไฟ

การเอ้บั้งไฟของชาวอีสาน สืบเนื่องมาจากคติความเชื่อเรื่องการนับถือผีแถน ซึ่งเป็นความเชื่อดั้งเดิมของกลุ่มชนชาติไทยลาวที่อาศัยอยู่บริเวณลุ่มแม่น้ำโขง โดยเชื่อว่าผีแถนเป็นผีที่มีบทบาทต่อการดำเนินชีวิตของมนุษย์ สามารถให้ผลร้ายและผลดี โดยตรงและโดยทางอ้อม โดยเฉพาะชาวอีสานเชื่อว่าผีแถนเป็นผู้บันดาลให้ฝนตกหรือควบคุมน้ำฝนในแต่ละปีหากปีใดเกิดภาวะฝนแล้งก็เชื่อว่า เป็นเพราะอำนาจของผีแถนบันดาลให้เป็นไป ดังนั้นชาวอีสานจึงพร้อมใจกันจัดทำพิธีกรรมเพื่อบวงสรวงบูชาแสดงความอ่อนน้อมพร้อมทั้งขอวิงวอน ให้แถนบันดาลให้ฝนตกซึ่งกระทำกัน 2 พิธีคือ การจุดบั้งไฟ และการแห่บั้งไฟ (พงษ์ไทย เพชรดี. 2535) ในพิธีกรรมการแห่เป็นพิธีกรรมหนึ่งที่คนทั่วไปให้ความสำคัญเพราะมีประชาชนเข้าร่วมเป็นประจำทุกเทศทุกวัยซึ่งในขบวนแห่บั้งไฟเป็นเครื่องประกอบพิธีกรรม โดยสกุลช่างพื้นบ้านได้เอ้บั้งไฟขึ้นมาเพื่อถวายต่อผีแถนเป็นสำคัญเดิมทีเดียวชาวบ้านหากเอ้บั้งไฟด้วยวัสดุที่มีอยู่ในท้องถิ่น ตามสภาพพื้นบ้าน ใน

ระยะต่อมาการเอ้าไฟฟ้าได้พัฒนาไปในอีกระกับหนึ่ง คือมีการใช้วัสดุสังเคราะห์ รวมทั้งการใช้หลอดไฟให้ไฟฟ้ามีความประณีตสวยงามยิ่งขึ้น ทั้งนี้หากเปลี่ยนแปลงไปตามกระแสความเจริญทางวิทยาศาสตร์เศรษฐกิจ สังคม การเมืองของประเทศ

ถึงอย่างไรก็ตามความเชื่อถือนหรือที่เกี่ยวเนื่องกับสิ่งที่มีอำนาจเร้นลับเหนือธรรมชาติเกินกว่ามนุษย์จะควบคุมได้ ยังฝังแน่นอยู่ในภาวะจิตใจของชาวบ้าน เป็นแรงบันดาลใจให้ชาวบ้านร่วมมือกันเอ้าไฟฟ้า หากเป็นเพราะการประสบปัญหาหรือความล้มเหลวในการดำเนินชีวิตจึงแสวงหาที่พึ่งพิงทางจิตใจ เพื่อให้จิตใจมีความมั่นคง ดังนั้นในการเอ้าไฟฟ้าขึ้นมาเพื่อใช้เป็นเครื่องประกอบพิธีกรรมและนำไปถวายผีเถน ให้บังเกิดความพึงพอใจ ชาวอีสานจึงเลือกสรรวัสดุแต่สิ่งที่ดีมีมงคลมาสร้างองค์ประกอบเอ้าไฟฟ้า ไฟฟ้าจึงเป็นหลักฐานสำคัญที่ช่างสกุลพื้นบ้าน ได้สร้างขึ้นมาอย่างจงใจให้เป็นรูปธรรม สิ่งเหล่านี้เองจะเป็นตัวบ่งชี้ให้เห็นคติความเชื่อที่เกี่ยวข้องในการเอ้าไฟฟ้า โดยศึกษาจากวัสดุต่างๆ ที่นำมาสร้างเป็นองค์ประกอบเอ้าไฟฟ้าซึ่งได้แก่ เศียรนาค ลายลูกบั้งไฟ ลายปอก ลายเลาท้าย ขาบเลา ขาบท้อง แส้พระอินทร์และองค์ประกอบอื่น ๆ เช่น มาลัยดอกไม้ม

3.4. คติความเชื่อเกี่ยวเนื่องกับไฟฟ้า

มีผู้สันนิษฐานเกี่ยวกับการประเพณีการทำบุญไฟฟ้าไว้ว่าน่าจะสืบเนื่องมาจากสองแนวทาง คือทางศาสนาพราหมณ์และศาสนาพุทธ ในทางศาสนาพราหมณ์นั้นปรากฏว่ามีพิธีกรรมเกี่ยวกับการบูชาไฟ ทั้งนี้เพราะเมื่อประมาณ 1,000 ปีก่อนพุทธกาล ปรากฏว่าคนพื้นเมืองดั้งเดิมของคนอินเดียจะนับถือและบูชาวิญญาณประจำโลกธาตุทั้ง 4 คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ เพราะเชื่อว่ามีวิญญาณศักดิ์สิทธิ์แฝงอยู่ในธรรมชาติ พิธีกรรมที่เด่นคือการบูชาไฟ ขณะเดียวกันชาวอารยัน ซึ่งนับถือบูชาพระอาทิตย์อพยพเข้ามาตั้งแต่ถิ่นฐานในอินเดีย ได้นำพิธีบูชาไฟของคนพื้นเมืองผสมผสานเข้ากับพิธีบูชาพระอาทิตย์ (จรัส พยัคฆราชศักดิ์, 2524 ข : 77) ซึ่งกระทำโดยหย่อนเครื่องเช่นสรวงบูชาลงไปในกลุ่มไฟ เชื่อว่าจะเผาไหม้ส่งกลิ่นและควันลอยไปถึงเทพเจ้า หลังจากนั้นเมื่อศาสนาพราหมณ์กำเนิดขึ้นในอินเดีย จึงนำเอาพิธีการบูชาไฟ มาใช้เป็นพิธีกรรมบูชาเทพเจ้า โดยสมมติให้เทพเจ้าอัคนิเป็นเทพเจ้าแห่งไฟ (สมพงษ์ เกรียงไกรเพชร, 2505 : 381-382) อย่างไรก็ตามในส่วน of สังกมไทยมีพื้นฐานพิธีกรรมความเชื่อดั้งเดิมคือการนับถือผีสงเทวดา เมื่อไทยยอมรับนับถือศาสนาพราหมณ์ ก็ได้นำพิธีกรรมการบูชาไฟมาปรับปรุงเข้าสภาพแวดล้อมทางสังคมและวัฒนธรรม กลายเป็นแบบแผนทางประเพณีต่อกันมา การจุดบั้งไฟพระยาเถนอาจสืบทอดมาตามแนวทางดังกล่าวนี้

ในทางพระพุทธศาสนาได้กล่าวเป็นตำนานเกี่ยวเนื่องกับพิธีบูชาไฟว่า พระพุทธองค์ได้เสด็จไปจำพรรษาและเทศนาโปรดบิดามารดาบนสรวงสวรรค์ แล้วเสด็จกลับในวัน 15 ค่ำ เดือน 11

เหล่าเทวดาอารักษ์ต่างนำดอกไม้ รูป เทียน จตุบูชาถวายตามเส้นทางบันไดสู่เมืองมนุษย์ (จรัสคำจันทร์. 2536 : 32) ซึ่งพิธีการจตุรูปเทียนบูชาดังกล่าวพุทธศาสนิกชนได้ถือปฏิบัติ โดยเฉพาะในวันสำคัญทางศาสนา เช่น ออกพรรษา นอกจากนี้ในทางพุทธศาสนากล่าวว่า บุญบั้งไฟเป็นบุญวิสาขบูชา เพราะนิยมทำกันวันวิสาขบูชา เพราะนิยมทำกันตรงกับวันวิสาขบูชา ช่วงเดือนหกของทุกปี การทำบุญบั้งไฟยิ่งใหญ่ที่ปรากฏในวรรณกรรมอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่ มีพิธีกรรมเกี่ยวเนื่องกับทางพระพุทธศาสนา เช่นการทำบุญให้ทาน การบวช รักษาศีล การเลี้ยงพระชรพราหมณ์ก็น่าจะเป็นงานวันบุญวิสาขบูชา (ส. พุ่มสุวรรณ 2531 : 36) หากพิจารณาจากการจตุบูชาตามคติทางศาสนา ตรงกับวันวิสาขบูชา จะพบโดยทั่วไปในแหล่งชุมชนที่ตั้งของปุษยนียสถานสำคัญทางศาสนา เช่น สถูปเจดีย์ ซึ่งพระพุทธศาสนิกชนเคารพนับถือ และเชื่อว่าเป็นที่ประดิษฐานพระบรมอัฐิของพระพุทธเจ้า หรือถือว่าเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในท้องถิ่น

วันวิสาขบูชาเป็นวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา ที่พระพุทธเจ้าทรงประสูติ ตรัสรู้ และปรินิพพาน และด้วยพระพุทธองค์เป็นผู้มีปัญญาธิคุณ บริสุทธิคุณ และกรุณาธิคุณต่อสัตว์โลกทั้งหลาย ดังนั้นเมื่อวันวิสาขบูชาเวียนมาบรรจบครบรอบแต่ละปี เหล่าพุทธศาสนิกชนผู้ชาวซึ่งสำนึกในพระคุณของพระพุทธองค์ ต่างร่วมใจกันทำบุญตักบาตร ฟังเทศน์ นำดอกไม้รูปเทียนไปเวียนไปเวียนเทียนสักการบูชา รวมทั้งการจุดบั้งไฟด้วย (อาจารย์ทอง เมฆพัด หมอหลวง. 2521 : 290) ในส่วนการทำบุญบั้งไฟเปรียบเหมือนการถวายพระเพลิงพระบรมศพของพระพุทธเจ้า ซึ่งตรงกับวันแรม 8 ค่ำ เดือน 6 บั้งไฟที่จุดเป็นพุทธบูชานี้เปรียบเทียบกับอักษิไฟซึ่งมีราคะ โทสะ โมหะ ซึ่งเป็นไปกิเลสภายในมีความร้อนแรงยิ่งกว่าไฟในธรรมชาติ ไฟกิเลสในตนเองในทางพุทธศาสนา กล่าว่ามีความร้อนแรงยิ่งกว่าไฟในธรรมชาติ เพราะยากที่จะหาอุบายดับได้ยาก (สมศักดิ์ จันทรโพธิ์ศรี. 2500 : 161) อีกนัยหนึ่งการเผาไหม้ของไฟจะเป็นบุคลาธิษฐานให้ทราบพิธีกรรม ถึงความไม่แน่นอนอันคือการดับและการสิ้นไปของสรรพสิ่งต่าง ๆ อย่างไรก็ดีตามจากข้อมูลดังกล่าวสรุปได้ว่าบั้งไฟถือว่าเป็นเครื่องสักการบูชาทางศาสนา

ในกาลต่อมาจุดมุ่งหมายของประเพณีบุญบั้งไฟอาจเปลี่ยนแปลงไปตามสภาพทางภูมิศาสตร์สังคมคตินิยมแบบแผนขนบธรรมเนียมประเพณีของแต่ละท้องถิ่น เช่น ชาวจังหวัดน่านจะทำบุญบั้งไฟขึ้น เพื่อบูชาพระธาตุเกตุแก้วจุฬามณีบนสรวงสวรรค์ ซึ่งเชื่อว่าเป็นที่ประดิษฐานพระบรมอัฐิของพระพุทธองค์ แต่แนวทางที่มีการยอมรับกันโดยทั่วไปในภาคอีสาน การขอฝนจากผีสาวเทวดา ซึ่งเป็นผีชั้นดีเทียบได้กับเทพาอารักษ์หลักเมือง ได้แก่ ผีดอนปู่ตา ผีมหัศจรรย์หลักเมือง และผีเถน โสมรสมิได้ให้ทัศนะเกี่ยวกับความคลี่คลาย ในด้านประเพณีการทำบุญบั้งไฟอย่างน่าสนใจไว้ว่า เดิมทีเดิยวงศ์เป็นพิธีพราหมณ์เหมือนพิธีพืชมศาสตร์ หรือการขอฝนของภาคกลาง เมื่อคนเลื่อมความนิยมในศาสนาพราหมณ์มานับถือศาสนาพุทธก็ได้นำเอาพิธีจุดบั้งไฟขอฝน

มาจุณฐาพระพุทธเจ้าในวันวิสาขบูชา และรวมเอาพิธีขอฝนเข้าไว้ด้วยกัน (โสมรสมิ. 2506 : 42) ทั้งนี้ต่างมีจุดมุ่งหมายเหมือนกันคือความผาสุกของสังคม

คติในการจุดบั้งไฟบูชาเพื่อขอฝนต่อพระยาแถน เพื่อหวังให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล ให้พืชพันธุ์ธัญญาหารมีความอุดมสมบูรณ์ดูเหมือนจะเป็นคติความเชื่อที่มีการยอมรับกันมาก โดยชาวบ้านจะเอ้บั้งไฟขึ้นถวายแถน บั้งไฟที่สร้างขึ้นในแต่ละปีจะเอ้บั้งไฟด้วยลวดลายกระดาดให้มีสีสันงดงาม ในรายละเอียดแล้วจะประกอบไปด้วยลายเส้นก้านขด ลายกลีบใบไม้ ดอกไม้ กิ่งไม้ เถาไม้ ซึ่งเป็นลวดลายมาจากธรรมชาติ นอกจากนี้จะเป็นลายเรขาคณิต โดยใช้ลวดลายเอ้ตามส่วนหัวลำตัว และหางบั้งไฟ ถือว่าบั้งไฟเป็นเครื่องบวงสรวงพลีต่อวิญญาณอันเร้นลับที่มีพลังเหนือธรรมชาติในที่นี้หมายถึงพระยาแถน รวมทั้งเทวดาอารักษ์และสิ่งศักดิ์สิทธิ์คู่บ้านคู่เมือง เช่น โบราณสถาน เพื่อให้บันดาลฝนฟ้าให้ตกต้องตามฤดู อันเป็นที่มาของความผาสุกของสังคมส่วนรวม

4. การทำบุญบั้งไฟในอดีต มีดังนี้ (ยुर กมลเสรีรัตน์. 2526 : 53-57)

4.1 การเตรียมงาน

เมื่อชาวบ้านประชุมตกลงกันแล้วว่าจะจัดงานบุญบั้งไฟขึ้นวันไหน ก็แบ่งงานกันเป็นกลุ่ม แต่ละกลุ่มจะเลือกคนที่อยู่บ้านใกล้กันอยู่ในละแวกเดียวกัน ซึ่งกลุ่มหนึ่งมีประมาณ 5 – 10 ครอบครัว ทำบั้งไฟ 1 บั้ง หรือ 1 กระบอก ผู้ชายรับหน้าที่ทำบั้งไฟ ถ้าเป็นสมัยก่อนจะสร้างผาม หรือปะรำภายในวัด สำหรับพระสงฆ์และแขกที่เชิญมาจากหมู่บ้านอื่น

ผู้หญิงรับหน้าที่เตรียมอาหารการกินต่าง ๆ และจำพวกขนมนมเนย โดยเฉพาะเหล้าสาโทและเหล้าเค็ด (เหล้ากลั่น) จะขาดไม่ได้เลย ส่วนทางวัดและมรรคนายกจะรับผิดชอบในการบอกบุญไปยังหมู่บ้านอื่น ๆ ที่มีจะมาร่วมงาน ประมาณ 1 สัปดาห์ก่อนวันงาน จะมีการแข่ง คือการร้องรำทำเพลงเป็นกลุ่มย่อย ทั้งชายและหญิงแต่งกายแฟนซีต่าง ๆ กันให้ดูแปลกประหลาดขบขัน อุปกรณ์มีฉิ่ง พิณ แคน และกลอง กาย้แข่งมีหลายประเภท เช่น แข่งบั้งไฟ แข่งให้พร แข่งตลก เป็นต้น ชาวบ้านในกลุ่มรำแข่งจะตระเวนไปตามบ้านเรือนเพื่อขอเหล้า จึงเรียกกันอีกอย่างหนึ่งว่า “แข่งขอเหล้า” ด้นเสียงร้องกาย้แข่งนำที่ละวรรค ลูกคู่จะร้องตามไปเรื่อย ๆ อย่างพร้อมเพรียงกัน ใจความของกาย้แข่งดังกล่าวมีว่า “หากใครศรัทธา ก็ขอเหล้ากลั่นด้วยสักขัน เหล้าสาโทสักถ้วย เอารสหวาน ๆ มาให้หลานชายดื่ม ตักมาให้ครบทุกคนนะยาย ถ้าไม่ครบ ก็จะไม่หนีไปไหน ตายเป็นผีก็จะตามไปหลอก ออกนอกบ้านก็จะตามไปทุกหนทุกแห่ง ถ้าให้เหล้าแล้ว หลานจะให้พร ถ้ายายเลี้ยงควายเผือก ก็ขอให้เขางอกออกมาเป็นทองคำ ถ้าเลี้ยงควายธรรมดา ก็ให้เขางอกออกมาเป็นเขาแก้ว เลี้ยงโตแล้ว จะได้ใช้คราดไถไร่นา”

การเตรียมการของกลุ่ม ได้ประชุมแบ่งงานออกเป็นฝ่ายต่าง ๆ คือ

(1) ฝ่ายเตรียมทำดินปืน จะพากันไปหาไม้มาเผาถ่าน ทำดินปืน ไม้ที่นิยมนำมาเผาไฟเป็นถ่านทำดินปืน มักนิยมใช้ไม้เนื้ออ่อน เช่น ไม้จำลา ไม้อะลาง (นนทรี) ไม้พริก ไม้สะตาง (ต้นหมากเล็กหมากน้อย) โดยเฉพาะกิ่ง

(2) ฝ่ายจัดหาไม้มาทำบั้งไฟ จะไปตัดโดยช่วยกันทำตามหน้าที่ที่ได้รับมอบหมาย

(3) ฝ่ายการเงิน มีหน้าที่ไปเรียไ้เงิน ตามครอบครัวในกลุ่ม นำมาใช้จ่ายที่จำเป็น

(4) ฝ่ายพาลา หรืออาหาร ซึ่งจะเป็นผู้หุง จะช่วยกันหุงหาอาหาร มาคอยบริการผู้ชาย และกรรมการฝ่ายต่าง ๆ

(5) ฝ่ายจัดหาไม้มาทำถ่าน จะพากันไปตัดกิ่งไม้ ให้เป็นขนาดสั้น แล้วนำมาตากให้แห้งนำไปเผาถ่าน โดยเผาในหลุม

(6) ฝ่ายจัดหาไม้มาทำเสา จะไปหาลำไม้ไผ่ ซึ่งนิยมใช้ไม้ไผ่บ้าน หรือไม้ไผ่สุกขนาดปานกลาง ไม้แก่หรืออ่อนเกินไป และใช้ไม้ไผ่อายุไม่เกิน 1 ปี ทำดอกสำหรับทำเป็นเชือกชะเนาะ

(7) ฝ่ายจัดทำบั้งไฟ การจัดทำบั้งไฟจากการสัมภาษณ์พบว่า บั้งไฟในอดีต กำหนดจัดทำที่วัด มีพระเป็นช่าง และบางกลุ่มก็มีช่างบั้งไฟประจำกลุ่ม ซึ่งจะเป็นช่างเดียวกันกับที่ทำลายในงานสพลายเมรุ และลายนกหัสติสิงห์ เรียกช่างบั้งไฟว่า ฉับบับ ก่อนเริ่มทำบั้งไฟจะมีการยกครูให้เคารพพระลี้กถึงครูบาอาจารย์ ตั้งขัน 5 ขัน 8 มีเหล้าขาวและไก่เป็นเครื่องบูชา อุปกรณ์ในการทำบั้งไฟจุด ชาวคุ้มจะช่วยกัน จัดเตรียมอุปกรณ์ในการจัดทำบั้งไฟ ดังนี้

(1.1) ไม้ที่จะทำลำกล้อง (เสา และหางบั้งไฟ) จะใช้ไม้ไผ่มีความเชื่อว่าจะต้องตัดที่วัด และตัดตอนที่สุนัขหอน ถ้าสุนัขไม่หอนจะตัดไม่ได้

(1.2) ไม้ที่จะทำถ่าน

(1.3) หมื่อ (ดินปืน)

(1.4) ดินประสิว

(1.5) เชือก ดอก หรือหวาย

(1.6) แผ่นสังกะสีบาง ๆ

(1.7) เทียน ไม้หรือดิน

4.2 การทำบั้งไฟ

การทำตัวบั้งไฟ สมัยที่ยังมีไม้ไผ่มาก จะเอาลำไม้ไผ่มาทะเลปล้อง แล้วตากให้แห้ง ถ้าเป็นสมัยโบราณจะใช้ต้นหมากหรือต้นตาลหรือไม้เนื้อแข็ง บั้งไฟแต่ละบั้งจะใช้เวลาทำประมาณ 2-3 เดือน จึงจะแล้วเสร็จ เพราะมีพิธีกรรมมากมาย เริ่มด้วยการหาฤกษ์ยาม ในการทำการบรรจุ

บั้งไฟจะเลือกเอาหญิงสาวพรหมจารีมาตอกบั้งไฟเป็นคนแรก เพราะมีความเชื่อว่าจะทำให้บั้งไฟขึ้นสูง

วิธีทำบั้งไฟ มีดังนี้ (วิธีทำบั้งไฟ. 2550 : 2)

หมู่บ้านทุกแห่งมีนายช่างบั้งไฟเป็นพระภิกษุและชาวบ้านมากบ้างน้อยบ้าง อุปกรณ์ที่ใช้ทำบั้งไฟประกอบด้วยท่อเหล็กกลวง ใช้ทำลำบั้งไฟ มีเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 3-4 นิ้ว ยาวประมาณ 10-12 เมตร ไม้ไผ่จำนวนหนึ่งลำ ไม้เนื้อแข็งหนาหนึ่งนิ้ว กว้างสิบสองนิ้ว ยาวสี่เมตร ไม้อัดจำนวนหนึ่งแผ่น ไม้ระแนงที่ทำจากไม้ไผ่หรือไม้เนื้อแข็งกว้าง 1 นิ้ว หนา 0.5 นิ้ว ยาว 7 เมตร ประมาณ 10-20 ท่อน เพื่อทำเสาบั้งไฟ ไม้ไผ่เส้นผ่าศูนย์กลาง 2-3 นิ้ว ยาว 7 เมตร ประมาณ 8-15 ลำ การทำบั้งไฟ ช่างต้องกำหนดขนาดว่าจะทำบั้งไฟขนาดใหญ่หรือขนาดเล็กบั้งไฟที่ปรากฏในชุมชนอีสานมีหลายชนิด บางครั้งเรียกตามรูปแบบ เช่น บั้งไฟหาง บั้งไฟก่องข้าว บั้งไฟตะไล บั้งไฟพลุ บั้งไฟพะเนียง และบั้งไฟดอกไม้ เป็นต้น บางครั้งเรียกตามปริมาณเชื้อเพลิงที่เป็นแรงขับเคลื่อน คือหม้อหรือดินประสิว ได้แก่ บั้งไฟฮ้อย บั้งไฟหมื่น บั้งไฟแสน การทำบั้งไฟมีขั้นตอนสำคัญสามช่วง คือ การเตรียมดินประสิว การประกอบโครงสร้าง และการตกแต่งบั้งไฟ

การเตรียมดินประสิว

ดินประสิวหรือหม้อหรือจี้เกีย เป็นส่วนประกอบสำคัญ ทำหน้าที่เป็นเชื้อเพลิงขับเคลื่อนสมัยโบราณใช้มูลค้างคาว ปัจจุบันมูลค้างคาวหายากจึงใช้มูลวัว มูลควายแทน ส่วนผสมส่วนที่สอง คือถ่านไม้เนื้ออ่อน เช่น ไม้ลำฉา ไม้มะขามเทศ ไม้สาบเสือ เป็นต้น สูตรบั้งไฟบางส่วนจะใช้กำมะถันผสมด้วย แต่ส่วนใหญ่จะใช้เพียงเล็กน้อย หรือไม่ใช้เลย เพราะทำให้เกิดระเบิดได้ง่าย

วิธีทำดินประสิว

คือนำดินประสิวและถ่านไม้เนื้ออ่อนมาทำให้เข้ากันจนละเอียด ส่วนผสมแต่ละสูตรช่างบั้งไฟเก็บเป็นความลับเพราะต้องแข่งขันกัน สูตรที่ใช้กันทั่วไป คือ หม้อถ่านสามและหม้อถ่านสี่ หม้อถ่านสามประกอบด้วยถ่านไม้สี่ส่วนกับดินประสิวนึ่งส่วน ตามปกติหม้อถ่านสามมีคุณสมบัติแรงและจุดไฟลุกไหม้เร็วกว่าหม้อถ่านสี่ การดำดินประสิว ใช้ครกไม้และครกกระเดื่องตำข้าวเป็นพื้น เมื่อเตรียมดินประสิวและบรรจุเสร็จแล้ว นำองค์ประกอบบั้งไฟส่วนตัวคือเสาบั้งไฟต่อเข้ากับหางบั้งไฟ และลูกบั้งไฟ โดยใช้เชือกไม้ไผ่ที่พื้นเป็นเกลียวมัดให้แน่นแล้วนำไปตกแต่งเรียกว่า เอ็บั้งไฟ

4.3 ชนิด ขนาด และส่วนประกอบของบั้งไฟ

ชนิดของบั้งไฟ มีอยู่ด้วยกัน 3 แบบ ดังนี้

4.3.1 แบบมีหาง เรียกว่า “บั้งไฟหาง” เป็นแบบมาตรฐานที่นิยมทำกันทั่วไป เวลาจุดจะพุ่งขึ้นสูงมาก

4.3.2 แบบไม่มีหาง เรียกว่า “บั้งไฟก่องข้าว” รูปร่างคล้ายกลองข้าวเหนียว มีขาตั้งเป็นสามแฉก ลักษณะคล้ายจรวด

4.3.3 บั้งไฟตะไล รูปร่างกลมคล้ายกงจักร มีไม้ทำเป็นวงกลมครอบหัวท้ายของบั้งไฟ

นอกจากนี้ ยังมีบั้งไฟอื่น ๆ ที่แตกย่อยออกไปอีก เช่น บั้งไฟม้า บั้งไฟราว บั้งไฟพะเนียง บั้งไฟกระแต้ต่าง เป็นต้น แต่บั้งไฟที่นิยมทำกันมากที่สุด คือ บั้งไฟหาง ซึ่งถือว่าเป็นเอกในบรรดาบั้งไฟ

ส่วนประกอบของบั้งไฟแบบมีหาง

1. ตัวบั้งไฟ สมัยก่อนทำด้วยลำไม้ไผ่ ปัจจุบันไม้ไผ่หายาก และเพื่อให้เกิดความสะดวกสบาย จึงใช้ท่อพลาสติกแทน ขนาดของตัวบั้งไฟยาวหรือสั้นแก่ไหน แล้วแต่สูตรใครสูตรมัน

2. หางบั้งไฟ ทำด้วยไม้ไผ่ทั้งลำ มีน้ำหนักพอ ๆ กับ ขนาดของตัวบั้งไฟ มัดติดกับตัวบั้งไฟเพื่อบังคับทิศทาง

3. ดินปืน หรือชาวบ้านเรียก “หมื่อ” จะอัดลงไปในบั้งไฟให้แน่นที่สุด

ขนาดของบั้งไฟ

บั้งไฟที่ชาวบ้านนิยมทำกัน แบ่งตามขนาดมีอยู่ 3 ขนาด คือ

1. บั้งไฟฮ้อย เป็นบั้งไฟขนาดเล็กที่สุด บรรจุดินปืนหนักไม่เกิน 11 กิโลกรัม (ฮ้อยตรงกับภาษากลางว่าร้อย)

2. บั้งไฟหมื่น เป็นบั้งไฟขนาดกลาง บรรจุดินปืนหนัก 12 – 119 กิโลกรัม

3. บั้งไฟแสน เป็นบั้งไฟขนาดใหญ่ที่สุด บรรจุดินปืนหนัก 120 กิโลกรัมขึ้นไป

4.4 วัสดุและอุปกรณ์การเอंबั้งไฟ มีดังนี้

4.4.1 ท่อพลาสติก ท่อพลาสติกเป็นวัสดุสังเคราะห์ ที่มีบทบาทมาอย่างหนึ่งของสังคมชาวบ้าน โดยเฉพาะนำมาใช้เป็นท่อน้ำกับท่อส่งน้ำกับระบบประปาส่งไปตามอาคารบ้านเรือนของชาวบ้าน สืบเนื่องมาจากเรื่องน้ำกินน้ำใช้ถือเป็นปัญหาสร้างความเดือดร้อนให้ชาวบ้านโดยทั่วไป เดิมทีต้องใช้ถังตักน้ำจากบ่อ ซึ่งเกิดปัญหาน้ำไม่เพียงพอ การใช้ท่อส่งน้ำพลาสติกพร้อมกับการจัดระบบน้ำประปาจึงเป็นวิธีการหนึ่งที่จะช่วยแก้ปัญหาความเดือดร้อนของชาวบ้านในระยะต่อมาได้มีการนำท่อพลาสติกดังกล่าวมาดัดแปลงเป็นลูกบั้งไฟ เพราะรูปทรงเหมาะสมผิวเรียบสวยงาม เพื่อสนองความเชื่อเรื่องการเอंबั้งไฟ

4.4.2 ท่อเหล็กหรือเหล็ก เป็นวัสดุสังเคราะห์ที่นำมาใช้เป็นส่วนก่อสร้างอาคารบ้านเรือน รวมทั้งเครื่องจักรเครื่องใช้โดยทั่วไป เพราะเป็นวัสดุที่มีความคงทนถาวร และมีความ

แข็งแรงโดยได้นำมาเป็นส่วนประกอบโครงสร้างบั้งไฟมีส่วนหาง เพราะหางบั้งไฟที่เอื้อมทำหน้าที่เป็นคันชักยกลำตัวบั้งไฟให้สูงโด่ง รวมทั้งการรับน้ำหนักองค์ประกอบที่นำมาเอื้อมบั้งไฟซึ่งนับว่าเป็นวัสดุที่นำมาสนองความเชื่อในการเอื้อมบั้งไฟได้ดีอีกประการหนึ่ง ในสังคมปัจจุบันจะเห็นได้ว่าการนำวัสดุดังกล่าวไปใช้เป็นองค์ประกอบของสถาปัตยกรรมทางศาสนาอยู่ทั่วไป

4.4.3 ลวด ลวดเป็นวัสดุหนึ่งที่ทำมาใช้ในการเป็นส่วนประกอบในการสร้างโครงสร้างบั้งไฟ และเป็นองค์ประกอบเอื้อมบั้งไฟเพราะมีความเหมาะสมในการใช้มัด หรือทำเป็นกึ่งก้านของดอกไม้ประกอบการสำคัญการใช้ลวดทำให้มีความสะดวกสบายในการจัดทำ เมื่อพิจารณาถึงลวดที่ใช้เป็นส่วนประกอบของการสร้างดอกไม้ ทั้งดอกไม้ที่ทำจากพลาสติก หรือกระดาษ จะเห็นว่าชาวบ้านถือว่าดอกไม้เป็นสิ่งที่มีความหมายในทางที่ดีมีความเป็นสิริมงคล ใช้เป็นเครื่องบูชา ตามคติทางศาสนา ดังนั้นลวดที่เป็นส่วนประกอบของดอกไม้จึงหนีไม่พ้นจากความเชื่อและความหมายดังกล่าวในส่วนของการเอื้อมบั้งไฟลวดจะใช้มัดลำตัวบั้งไฟและใช้ทำดอกไม้เป็นองค์ประกอบเอื้อมบั้งไฟโดยมีจุดมุ่งหมายร่วมกันคือ เป็นเครื่องบูชาสรวงบูชาต่อผีแถนหรือพระยาแถน

4.4.4 ไม้อัด การนำไม้อัดมาสร้างเป็นองค์ประกอบเอื้อมบั้งไฟเป็นการพัฒนาวัสดุเอื้อมบั้งไฟไปในอีกระดับหนึ่ง จากเดิมเคยใช้ทางมะพร้าวหรือสังกะสี เพราะไม้อัดมีรูปทรงเป็นแผ่นบางเบา มีความสะดวกในการจัดทำ นับว่าเป็นวัสดุอย่างหนึ่งที่มีความเหมาะสม นำไปสร้างเป็นหงอนนาหรือแผงสันนาบั้งไฟ ทั้งนี้มีจุดมุ่งหมายให้บั้งไฟที่เอื้อมมีความสวยงาม สดกับที่สร้างถวายแถนผู้มีหน้าที่บันดาลน้ำฝนให้กับมนุษย์

4.4.5 สังกะสี สังกะสีเป็นวัสดุที่นำไปใช้ประโยชน์เอื้อมบั้งไฟเหมือนกับไม้อัดดังกล่าวมาแล้ว นอกจากนี้ยังนำไปสร้างเป็นลูกบั้งไฟ เพราะเป็นวัสดุแผ่นบางเบา โดยทั่วไปในสังคมวัฒนธรรมพื้นบ้านชาวอีสาน จะใช้สังกะสีมุงหลังคาอาคารบ้านเรือน รวมทั้งสถาปัตยกรรมทางศาสนา เพื่อบังแดดฝน บทบาทและความสำคัญของสังกะสีจึงเทียบได้กับพระยาแถนแผ่พานบังแดดฝนถวายแด่พระพุทธเจ้า คือหน้าที่ปกป้องคุ้มครองให้ได้รับความเชื่อและความหมายที่มีประโยชน์เป็นมงคล เป็นวัสดุที่เหมาะสม สามารถสนองความเชื่อเรื่องการเอื้อมบั้งไฟถวายแถน ช่างสกุลพื้นบ้านจึงนำมาใช้เป็นองค์ประกอบเอื้อมบั้งไฟ

4.4.6 ไม้ไผ่ ไม้ไผ่เป็นวัสดุดิบในท้องถิ่นที่นิยมมาสร้างเป็นโครงสร้างเอื้อมบั้งไฟ นับว่าไม้ที่มีความสัมพันธ์กับวิถีชีวิตของชาวอีสาน โดยได้นำมาใช้ทำเป็นเครื่องใช้เครื่องประกอบพิธีกรรม รวมทั้งสิ่งของต่าง ๆ สะท้อนให้เห็นคติความเชื่อ หรือการยอมรับว่าไม้ไผ่มีมงคลต่อการนำไปใช้

4.4.7 กระดาษ กระดาษเป็นวัสดุที่นำมาใช้เอื้อมบั้งไฟ โดยการใช้กระดาษกรัดให้เป็นลวดลาย ซึ่งมีปรากฏใช้งานศิลปะการตกแต่งพื้นบ้านโดยทั่วไปที่เกี่ยวข้องกับประเพณีทางศาสนา

ในงานศิลปะพื้นบ้านของชาวอีสาน โดยทั่วไปจะนำกระดามมาใช้เอঁหรือตกแต่ง ทั้งนี้ลักษณะของกระดามมีสีสันสวยงาม ประกอบกับราคาถูก พื้นผิวสวยงามเหมาะแก่การนำมาใช้ เช่น การนำกระดามไปใช้ตกแต่งตามโรงศพ เพื่อเป็นการอุทิศแก่ดวงวิญญาณ ซึ่งทำให้ดูประหนึ่งว่าคุณค่าและสวยงามยิ่งขึ้น ที่เห็นอยู่ทั่วไปก็คือกระดามไปทำเป็นดอกไม้ใช้บูชาตามคติทางศาสนา ส่วนการเอঁบั้งไฟของชาวสุวรรณภูมิเป็นที่น่าสังเกตว่านำลวดลายจากกระดามไปเอঁที่ลำตัวบั้งไฟ ซึ่งเป็นลวดลาย และใช้กระดามโปสเตอร์สีเหลืองเป็นพื้น ทำให้บั้งไฟมีความสวยงามแปลกตาน่าทึ่งใจเป็นอย่างยิ่ง ทั้งนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อให้ผีแค้นหรือพระยาแค้นเกิดความพึงพอใจ ต่อบั้งไฟที่เอঁถวายแล้ว รับประทานลพให้โลกมนุษย์ ดังนั้นกระดามจึงเป็นวัสดุหนึ่งที่มีความหมายในทางที่ดี มีความเป็นสิริมงคล ดังที่ชาวบ้านนำไปสร้างลวดลายเอঁบั้งไฟถวายแค้นเพื่อให้เหมาะสมกับสถานะภาพของแค้นที่ชาวบ้านเคารพนับถือ ซึ่งสอดคล้องกับคติของชาวสุวรรณภูมิโดยทั่วไปว่าต้องนำสิ่งที่ดีงามเหมาะสมถวายแก่ผู้เคารพนับถือ ซึ่งสอดคล้องกับคติของชาวอีสาน โดยทั่วไปว่าต้องนำสิ่งที่ดีงามเหมาะสมถวายแก่ผู้ที่เคารพนับถือเท่านั้น

4.5 การแห่บั้งไฟ

การแห่บั้งไฟของชาวอีสานจะจัดขึ้นในวันแรกของการทำบุญประเพณีบั้งไฟ ชาวบ้านเรียกว่าวันโฮม ซึ่งหมายถึงการนำบั้งไฟของแต่ละหมู่บ้านมาแห่รวมกันตามสถานที่ที่กำหนดไว้ กำหนดให้บั้งไฟที่เอঁสวยงามเป็นประธานของขบวนแห่ร่วมในงานประเพณี โดยทั่วไปจะเริ่มแห่บั้งไฟในช่วงเวลาบ่ายของวันโฮม การแห่บั้งไฟจัดขึ้นตามความเชื่อของชาวอีสานที่มีต่อพระยาแค้น ดังที่เชื่อว่าพระยาแค้นไม่บันดาลให้ฝนตกลงมาเมืองมนุษย์ ทำให้ชาวบ้านได้รับความเดือดร้อน เพราะต้องการน้ำฝนมาใช้ในการเพาะปลูก

ในการประกอบอาชีพทำนาหรือทำไร่ของชาวอีสานโดยทั่วไป ปัญหาหนึ่งที่ชาวบ้านพบ คือ ปัญหาฝนแล้งหรือขาดแคลนน้ำ ถึงแม้ว่าบางปีฝนตกลงมาในปริมาณค่อนข้างมากก็ตาม แต่เนื่องจากสภาพภูมิอากาศของดินโดยทั่วไปเป็นดินทราย ไม่มีคุณภาพซึมซับกักเก็บน้ำได้ดี จึงทำให้เกิดความแห้งแล้งดินแตกระแหงอยู่ทั่วไป กอปรกับความเชื่อว่าแค้นสามารถบันดาลให้ฝนตกได้ จึงร่วมกันประกอบพิธีกรรมการขอฝน โดยแห่บั้งไฟ ซึ่งจะจัดขึ้นในช่วงเดือนหก ก่อนเทศกาลลงมือทำนาของแต่ละปี ถ้าหากปีใดเกิดฝนแล้งราษฎรทั้งหลายจะได้รับความเดือดร้อนเป็นพิเศษ ไม่สามารถประกอบอาชีพตามปกติสุขได้ และต่างมองไม่เห็นอนาคต และไม่รู้จะได้ข้าวปลาจากแหล่งใดมาเลี้ยงครอบครัว ความรู้สึกเช่นนี้เกิดขึ้นโดยทั่วไปกับผู้ประกอบอาชีพทำไร่ทำนา ยังผลกระทบเดือนให้ผู้นำทางปัญหาในสังคม คือ ผู้ใหญ่บ้าน กรรมการหมู่บ้าน รวมทั้งผู้ทรงคุณวุฒิในหมู่บ้าน ซึ่งเป็นตัวแทนของชาวบ้านได้ประชุมปรึกษาหารือกัน จัดทำบุญบั้งไฟหรือแห่บั้งไฟ โดยหวังผลคือน้ำฝนให้ตกตามฤดูกาล ซึ่งส่งผลต่อความเป็นอยู่ที่ดีของสังคมส่วนรวมด้วย

การจัดงานประเพณีบุญบั้งไฟในแต่ละปี ในขณะที่กำลังแห่บั้งไฟ บั้งเอียมี่ฝนตกลง ชาวบ้านจึงมีความยินดีเป็นพิเศษ เพราะเชื่อว่าพระยาแถนพึงพอใจที่เห็นชาวบ้านสามัคคีร่วมกันจัดงานบุญบั้งไฟขึ้นตามฮีตครองของบ้านเมือง ขณะเดียวกันเมื่อจัดงานประเพณีบุญบั้งไฟผ่านไป แล้วแต่ฟ้าฝนยังตกลงมา ชาวบ้านโดยทั่วไปก็ยังคงมีความอบอุ่นใจและหวังเพราะมีความเชื่อมั่นว่าใด กระทำกรรมดีตามจารีตประเพณีไปแล้ว พิธีการแห่บุญบั้งไฟนี้เป็นพิธีกรรมสำคัญพิธีการหนึ่งที่ชาวสุวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด ให้ความสำคัญ แสดงออกถึงพลังความเชื่อ ความสามัคคี ความต้องการร่วมกันของสังคม มีผู้เข้าร่วมขบวนแห่บั้งไฟเป็นจำนวนมากไม่เลือกเพศ วัย ขบวนแห่แต่ละขบวนจะมีบั้งไฟเป็นประธานของขบวนและมีประกอบมีเครื่องดนตรี เช่น กลอง ฉิ่ง แคน ซอ ฆ้อง บรรเลงประสานเสียงลำ ทั้งนี้ความหมายว่า เป็นการแสดงพลังมวลชนให้แถนรับทราบถึงความเดือดร้อนและรีบบันดาบฝนให้เมืองมนุษย์ ทั้งนี้ชาวบ้านโดยทั่วไปเชื่อว่าบนท้องฟ้าอันกว้างไกลมีสวรรค์ อันเป็นที่ประทับของพระแถน การแสดงออกดังกล่าว รวมทั้งเสียงบรรเลงที่ดัง จะทำให้พระยาแถนรับทราบความต้องการของชาวบ้าน

การแห่บั้งไฟโดยทั่วไป ชาวบ้านจะนำขบวนแห่ตามถนนรอบหมู่บ้าน หรือแห่รอบ โบราณสถานทางศาสนา เช่น พระธาตุหลังจากนั้นก็นำบั้งไฟไปรวมกันตามจุดนัด อาจเป็นบริเวณ วัดก็ได้ ในส่วนการแห่บั้งไฟของชาวบ้าน ในอดีตเคยแห่บั้งไฟในบริเวณวัดรอบพระธาตุอรหันต์ โมคคัลลาน์ เพื่อชาวบ้านบวงสรวงบูชาพระธาตุ ขอความสวัสดิมงคล โดยการเดินวนทักษิณาหรือ เดินเวียนขวาตามเข็มนาฬิกา ซึ่งเป็นพิธีกรรมดังกล่าวจะมีในศาสนาพุทธและศาสนาฮินดูหรือ ศาสนาพราหมณ์ สุเมธ ชุมสาย ณ อยุธยา (2529 : 54) ได้ให้ทรรศนะที่น่าสนใจว่าการเดินวน ทักษิณานี้ เป็นพิธีที่สะท้อนถึงภูมิจักรวาลหนีไม่พ้นความหมายของพระยานาคหรือธาดุน้ำไหลวนลง มาจากยอดเขาพระสุเมรุหรือพระวิญญูกวนเกษียรสมุทร ในส่วนการแห่บั้งไฟของชาวสุวรรณภูมิบั้งไฟมีลักษณะเป็นพระยานาคทำหน้าที่เป็นประธารของขบวนแห่เดินทางวนรอบพระธาตุอรหันต์โมคคัลลาน์ ซึ่งเทียบได้กับน้ำไหลวนรอบๆ เขาพระสุเมรุ แต่เนื่องจากสภาพปัจจุบันสถานที่ไม่เหมาะสมที่จะแห่บั้งไฟในบริเวณหน้าที่ตั้งพระธาตุ เพราะสถานที่ตั้งคับแคบและทางราชการมีนโยบายให้บั้งไฟ ไปรวมที่บริเวณหน้าที่ว่าการอำเภอ ดังนั้นจึงขิดยิดเส้นทางจากตลาดเก่าไปเมืองใหม่เป็นเส้นทางแห่บั้งไฟเป็นสำคัญ ทั้งนี้การแห่บั้งไฟของชาวอีสานในแต่ละปี บรรดาพ่อค้า ประชาชนทั้งคนเฒ่าคนแก่ หนุ่มสาว จะเข้าร่วมขบวนแห่ด้วย จัดกลุ่มกันเพื่อนำเป็นจำนวนมาก อย่างสนุกสนาน แสดงถึงความสดชื่นเบิกบานร่าเริง แม้แต่คนที่ไม่เคยแสดงออกด้วยการเพื่อนำก็พลอดตนเพื่อนำอย่างสนุกสนาน (สุชัย สายเชื้อ. 2535) นั้นย่อมหมายถึงความเป็นสิริมงคลของการแห่บั้งไฟ ที่ชาวบ้านได้ร่วมกันแสดงออกถึงความดีงามของสังคมเป็นการสื่อสารกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์

แสดงความเคารพและอันวอน ให้แก่นันตาลฟ้าฝนให้ตกลงมาเพื่อความสงบสุขร่มเย็นของสังคมต่อไป

การแห่บั้งไฟจะกำหนดไว้ 3 วัน คือ วันสุกดิบ วันประพุ่มเล่นรื่นเริง และวันจุดบั้งไฟ ในวันสุกดิบ คณะแห่บั้งไฟแต่ละคุ้มแต่ละคณะจะนำบั้งไฟของตนพร้อมด้วยขบวนแห่มายังหมู่บ้านที่แจ้งฤๅกา โดยจะแห่ไปรวมกันที่วัด และที่วัดจะมีการทำบุญและเลี้ยงแขก ผู้ที่มีหน้าที่ต้อนรับจะปลูกกระท่อมเล็ก เรียกว่า "ผาม" ขึ้นตามลานวัด เพื่อเป็นที่จุดบั้งไฟและเป็นที่รับแขกที่จะมาประพุ่มกัน ทุก ๆ คนที่มาร่วมงานกัน ล้วนแต่งกายอย่างสวยงามทั้งหญิงและชาย โดยเฉพาะสาว ๆ ถ้าสาวบ้านไหนไม่ไปเท่ากับผู้เฒ่าผู้แก่บ้านนั้น ไม่นับดีร่วมทำบุญและไม่ร่วมมือ ถ้าพ่อแม่ขัดข้องโดยไม่มีเหตุจำเป็นจะเป็นบาป ตายแล้วต้องตกนรก แสนกับแสนกัลป์ และเป็นเหตุให้บ้านเมืองเดือดร้อน ฟ้าฝนไม่อุดมสมบูรณ์ทำไร่นาไม่ได้ผล

เมื่อถึงวันที่สอง คือวันประพุ่มเล่นรื่นเริงหรือวันสมโภช คณะต่าง ๆ จะนำบั้งไฟของตนไปปักไว้ที่ศาลาการเปรียญ ฝ่ายที่มีหน้าที่ต้อนรับแขกก็รับแขกไป พวกแขกก็มีธรรมเนียมเหมือนกันคือ ต้องมาเป็นขบวน มีคนตีฆ้อง ตีกลองนำขบวน มีพระและสามเณร ต่อด้วยประชาชนทั่วไป ในขบวนนี้อาจจะมีแคน หรือเครื่องดนตรีอื่น ๆ เป่าหรือบรรเลงเพื่อความครึกครื้นไปด้วย ครั้นไปถึงลานวัดแล้ว เจ้าภาพจะนำแขกไปยังผามที่ทำไว้ ขณะที่แขกไปถึงผามจะตีกลองเป็นอาคันตุกะสัญญาณว่าแขกทั้งหลายได้มาถึงแล้ว และจัดที่นั่งสำหรับพระและสามเณรไว้บนพื้นสูงแถวหนึ่ง ชายแก่อีกชั้นหนึ่ง และรองลงมาก็จะเป็นหญิงแก่และสาวปนเปกันไป และต้องหันหน้าออกมาทางผาม สำหรับพวกหนุ่ม ๆ ที่ร่วมขบวนมาด้วยกันนั้น ส่วนมากจะมารื่นเริงฟ้อนรำทำเพลงผสมปนเปกับเจ้าของถิ่น และพวกที่มาจากถิ่นอื่น วันนี้อาจมีการบวชนาค และสงฆ์น้ำพระภิกษุ โดยนิมนต์ท่านสมภารวัด หรือพระคุณเจ้าวัดเจ้าคณะอำเภอ นั้น ๆ ขึ้นแคร่แห่ไปรอบวัด และนำนาคเข้าขบวนแห่ไปด้วย นาคพื้นเมืองจะแต่งตัวสวยงามมาก บางคนนั่งแคร่ หรือขี่ม้า และมีคนตีฆ้องเดินนำขบวน มีการยิงปืนและจุดไฟตะไล อานม้าผูกกระทะพรวนด้วย อนึ่งในพิธีแห่บั้งไฟนี้ ถ้าบุคคลใดมีความประสงค์จะสงฆ์น้ำพระภิกษุ ก็ให้มีการแห่พระภิกษุรูปนั้นออกนำหน้านาคอีกทีหนึ่ง การสงฆ์น้ำพระเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า สดสงฆ์ การสดสงฆ์นี้เป็นประเพณีอย่างหนึ่งที่พระภิกษุรูปใดจะได้เลื่อนยศชั้น จึงจะได้รับการสงฆ์น้ำ และมีการถวายจุบัจจัย หรือสังฆปริณัฑ์ เช่น ถวายเทียนนอน เสือสด หมอนอิง ไม้เท้า กระโถน ชันน้ำพานรอง สำหรับควาหวาน ผ้าไตร ฯลฯ

ครั้นแห่ประทักษิณครบสามรอบแล้ว จะนิมนต์พระรูปนั้นนั่งบนแท่นซึ่งทำลวดลายด้วย หยกกล้วย แล้วสงฆ์น้ำด้วยน้ำอบน้ำหอม ครั้นเสร็จจากการสงฆ์น้ำแล้วจึงอ่านประกาศชื่อของพระรูปนั้นให้ทราบทั่วกัน ประกาศนั้นจะเขียนลงบนใบลานบ้าง แผ่นเงินบ้าง แผ่นทองบ้างตามกำลังยศ เมื่ออ่านประกาศแล้ว เจ้าศรัทธาจะมอบจุบัจจัยต่าง ๆ ที่จัดมานั้นถวายแด่พระภิกษุ

ต่อจากนั้นมีพิธีสวดมนต์เย็นที่ศาลาการเปรียญ ในปัจจุบันมีคณะผ้าป่าจากกรุงเทพ ฯ นำผ้าป่ามาถวายที่บ้านเกิดของตนเป็นการกลับมาเยี่ยมบ้าน เทียวงานประเพณีบุญบั้งไฟ และเป็นการทำบุญด้วย

วันแห่บั้งไฟ ตอนเช้ามีการถวายภัตตาหารแด่พระภิกษุสงฆ์ที่ศาลาการเปรียญ และรับผ้าป่า จากนั้นนำขบวนแห่ไปคารวะมเหศักดิ์หลักเมือง เจ้าพ่อปู่ตาสักดิ์สิทธิ์ประจำหมู่บ้าน แล้วขบวน แห่บั้งไฟทุกคณะไปตั้งแถวตามถนน แล้วแห่ไปตามเส้นทางที่คณะกรรมการจัดการกำหนดไว้ในขบวนแห่ บั้งไฟที่ตกแต่งอย่างสวยงาม ขบวนฟ้อนรำที่เรียกว่าเซิ้งบั้งไฟนำขบวนไปด้วย บั้งไฟแต่ละขบวนจะประกอบด้วยขบวนเซิ้งนำหน้าขบวนแสดงความเป็นอยู่ (อาชีพ) ตลกขบขัน

ในวันจุดบั้งไฟ ตอนเช้ามีการทำบุญเลี้ยงพระ ตักบาตรถวายภัตตาหาร เลี้ยงครูญาติโยม แล้วแห่บั้งไฟไปรอบพระอุโบสถ เพื่อถวายแด่เทพารักษ์ และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ แล้วนำบั้งไฟออกไปที่จัดไว้สำหรับจุดบั้งไฟ

4.6 การจุดบั้งไฟ มีดังนี้ (อำเภอ แสงงาม. 2537 : 253)

การจุดบั้งไฟจะเริ่มขึ้นในตอนเช้าวันที่สองของงาน วันนี้เรียกว่าวันจุดบั้งไฟสถานที่ใช้จุดบั้งไฟจะใช้บริเวณใกล้หมู่บ้านที่มีต้นไม้ใหญ่ สำหรับทำค้ำบั้งไฟ หลังจากนั้นก็ตัดแต่งกิ่งไม้ ออกเพื่อทำเป็นคอนบั้งไฟ รวมทั้งที่ปักของคอนจุดบั้งไฟด้วย สถานที่จุดบั้งไฟนี้ต้องกระทำการขนานย้ายเมฆธรณีออกก่อนจะจุดบั้งไฟได้ เพราะจะทำให้เมฆธรณีโกธร บันดาลเป็นอาเพศให้บั้งไฟเป็นอันตรายต่อผู้คนไปร่วมงานได้

การจุดบั้งไฟเป็นพิธีบูชาไฟต่อพระยาแถนโดยตรง ถือว่าเป็นหัวใจของงานบุญบั้งไฟ ซึ่งชาวอีสานเชื่อว่าพระยาแถนโปรดการบูชา ถ้าชาวบ้านบูชาไปให้แถนเกิดความพอใจก็บันดาลให้ฝนต้องตามฤดูกาล นอกจากนี้ตามความเชื่อและความเข้าใจของชาวบ้านยังเชื่อว่าพระยาแถนประทับอยู่บนสวรรค์ชั้นฟ้าการจุดบั้งไฟไปในท้องฟ้าเท่านั้น จะเป็นวิธีการหนึ่งที่สามารถสื่อสารติดต่อไปถึงพระยาแถนได้ ดังนั้นการสร้างบั้งไฟ ซึ่งถืออีกนัยหนึ่งที่สามารถสื่อสารติดต่อไปถึงพระยาแถนได้ ที่ชาวบ้านสร้างขึ้นถวายพระแถน ดังคำกล่าวเป็นกลอนพื้นบ้านอีสานว่า บั้งไฟใหญ่ของพระแถน การสร้างบั้งไฟจะต้องใช้ช่างผู้สร้างมีความชำนาญเป็นพิเศษ เช่นช่างอัดดินปั้น ซึ่งช่างแต่ละคนจะมีรูปแบบการผสมผสานส่วนดินปั้น รวมทั้งเทคนิคแตกต่างกันถือเป็นสูตรลับของแต่ละคน เรียกว่า ลับบั้งไฟ ทั้งนี้ในระยะต่อมาได้พัฒนากันมาเป็นการแข่งขันจุดบั้งไฟทางสูงในเวลาต่อมา จะจุดบั้งไฟเสี่ยงทายก่อน เพื่อเป็นการเสี่ยงทายว่าพืชผลทางการเกษตร ประจำปีจะดีเลวหรือไม่ กล่าวว่ คือถ้าบั้งไฟที่เสี่ยงทายจุดไม่ขึ้น (ชุดิดค้าง) ก็ทายว่าน้ำประจำปีจะมาก และทำให้ไร่ที่ลุ่มเสียหาย ถ้าจุดแล้วขึ้นไประเบิดแตกกลางอากาศ ทายว่าแผ่นดินจะเกิดความแห้งแล้ง แต่ถ้าบั้ง

ไฟจุดขึ้นสวยงามและสูง ชาวบ้านจะเปล่งเสียงไชโยตลอดทั้งบริเวณลาน เพราะมีความเชื่อว่า ข้าวกล้าและพืชไร่ในท้องทุ่งจะได้ผลบริบูรณ์

หลังจากลำเลียงทรายแล้วก็จะทำการจุดบั้งไฟเสียง หลังจากนั้นก็จะจุดบั้งไฟที่นำมาแข่งขัน บั้งไฟหมื่น และบั้งไฟแสน การจุดชนวนใช้เวลาไม่ก่นาที่บั้งไฟก็จะพุ่งไปในอากาศ การขึ้นของบั้งไฟจะมีเสียงดังวิ๊ดคล้ายคนเป่านกหวีดหรือเป่ากระบอก ส่วนบั้งไฟแข่งขันจะจุดหลังบั้งไฟเสียง การจุดบั้งไฟแข่งขันถ้าบั้งไฟของคณะใดขึ้นสูงก็เป็นผู้ชนะ ถ้าขึ้นสูงมากก็จะให้ร้องยินดีกระโดดโลดเต้นกันอย่างเต็มที่ และจะแบกช่างทำบั้งไฟเดินไปมา แต่ถ้าบั้งไฟของคณะใดไม่ขึ้นหรือแตกเสียก่อน ช่างบั้งไฟจะถูกลงโทษจนตมไม่ว่าบั้งไฟจะขึ้นหรือไม่ขึ้นก็ตามก็จะจับโยนทิ้งนั้น ช่างทำบั้งไฟจะเป็นคนจุดเอง หรือบางทีคนในคณะบั้งไฟของคนที่มีความชำนาญจะเป็นคนจุด กรรมการจะจับเวลาว่าใครขึ้นสูงกว่ากัน การจุดบั้งไฟนี้น่ากลัวมาก บางบั้งก็แตก บางบั้งก็ขึ้นสูง ในวันจุดบั้งไฟนี้ประชาชนพากันมาชมดูอย่างคับคั่งนั่งอยู่ตามริมไม้เป็นกลุ่ม ๆ และพนันกันว่าบั้งไฟใครจะชนะ ขึ้นสูงหรือไม่ ตกหรือไม่ เป็นต้น บางทีมีบั้งไฟมากต้องจุด ๒ วัน ก่อนจุดต้องเอาเครื่องประดับบั้งไฟออก นำแต่บั้งไฟเท่านั้นไปจุด หลังจากจุดเสร็จแล้วจะมอบรางวัลให้กับบั้งไฟที่ขึ้นสูง ตามลำดับที่ 1-3 จากนั้นคณะแข่งพากันแข่งกลับไปบ้านของตนหรือบ้านช่างทำบั้งไฟ

การจุดบั้งไฟในอดีตของชาวบ้าน จะยังไม่มีการแข่งขันกันทางขึ้นสูงของบั้งไฟ และขณะเดียวกันก็ไม่มี การตั้งเงินรางวัลเป็นเครื่องล่อใจให้คนสร้างบั้งไฟ เข้าร่วมแข่งขันในงาน ประเพณีอย่างปัจจุบัน บั้งไฟที่นำเอ้เข้าร่วมขบวนแห่ก็เป็นบั้งเดียวกันบั้งไฟที่ใช้จุด ทั้งนี้เป็นเพราะชาวบ้านต้องการนำลวดลายซึ่งเป็นลายใบไม้ นำขึ้นไปสักการบูชาพระยาแถนบนสวรรค์ แต่อย่างไรก็ตามในปัจจุบันบั้งไฟที่ใช้แห่ชาวบ้านจะสร้างแยกเป็นคนละบั้ง ทั้งนี้เพื่อความสะดวกในการนำไปจุดในวันรุ่งขึ้น การจุดบั้งไฟบั้งแรกในวันนั้นจะเป็นการเสี่ยงทายสภาพดินฟ้าอากาศ ต่อแถนหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ประจำบ้านประจำเมือง ชาวบ้านโดยทั่วไปเชื่อว่าถ้าบั้งไฟขึ้นสูงก็แสดงว่าฝนปีนั้นจะดีเพียงพอต่อการทำนา ยังผลใช้ชาวบ้านโง่เขลาเล้าล้อกัน อย่างมีความสุขกายสบายใจ ต่อผลการเสี่ยงทายในครั้งนั้น นอกจากพิธีกรรมการจุดบั้งไฟบูชาพระยาแถนโดยตรงแล้ว ยังทำเป็นบั้งไฟขนาดเล็กเรียกว่าบั้งไฟน้อย นำไปจุดบูชาแม่หลักหลักเมือง และพระธาตุอรหันต์โมกข์คัลลาน์เพื่อขอความสิริมงคลรวมทั้งให้ฝนตกต้องตามฤดูกาลอีกด้วย อย่างไรก็ตามพิธีกรรมการจุดบั้งไฟและการแห่บั้งไฟถือเป็นพิธีกรรมศักดิ์สิทธิ์ เป็นสื่อบูชาดวงวิญญาณหรือแถนให้บันดาลความผาสุก ความอุดมสมบูรณ์สู่สังคมชาวบ้าน อันเป็นความต้องการร่วมกันของมนุษยชาติซึ่งชาวอีสานได้ปฏิบัติสืบเนื่องกันมาจนถึงปัจจุบัน

4.7 การนำรอยไฟ (การนำฮอยไฟ)

หมายถึง การเล่นสนุกหลังจากจุดบั้งไฟแล้วมีการตามช่างและชาวบ้านที่เป็นเจ้าบ้านไปตีหม้อและเล่นสนุกสนานกันอีก การตามรอยไฟจะสูตรขวัญให้ช่างทำบั้งไฟด้วย คือเริ่มแรกอาราธนาสูตรขวัญเพื่อทำขวัญช่าง เมื่ออาราธนาเสร็จแล้วหม้อก็เริ่มการสูตรขวัญ บ้านที่ทำการสูตรขวัญเป็นบ้านช่างทำบั้งไฟ ทุกคนในบ้านจะออกมานั่งรับการสูตรขวัญ หมอสูตรขวัญนำคำสูตรขวัญที่ดี ๆ มาสูตร เสร็จแล้วมีการผูกแขนเพื่อเป็นมงคล หลังจากสูตรขวัญและผูกแขนช่างทำบั้งไฟแล้ว ก็รับประทานอาหารกันอย่างสนุกสนาน การนำรอยไฟปฏิบัติกันทั่วไป ปัจจุบันปฏิบัติกันน้อยลง การเซ่งตามรอยไฟเป็นการเซ่งเพื่อเยี่ยมเยียนตามบ้านเรือนชาวบ้านจนถึงคำจึงเลิกกันไป เนื้อความของกาพย์เซ่ง ในตอนนี้เป็นการขอเหล่าสาโทตีหม้อลง มีการกล่าวขอบคุณและให้ศีลให้พร (ปริชา พินทอง และ อร่ามจิต ชินช่าง. 2537 : 43-44)

ประเพณีบุญบั้งไฟกับชีวิตของชาวอีสานจึงมีความผูกพันกันอย่างเหนียวแน่น ชาวอีสาน จะจัดทำบุญบั้งไฟกันอย่างเอิกเกริก ยิ่งปีใดฝนแล้งจะต้องทำเป็นกรณีพิเศษ นอกจากนี้ยังถือเป็นการทำบุญ ประกอบคุณงามความดีตามความเชื่อถือที่มีมาแต่โบราณกาล เช่น มีงานบวชนางงานสงฆ์น้ำพระพุทธรูป งานถือน้ำพิพัฒน์ต่อหน้าพระพุทธรูป กล่าวได้ว่าชาวอีสานใช้บั้งไฟเป็นสื่อในการให้ประชาชนทำบุญ เป็นสื่อในการติดต่อระหว่างมนุษย์กับพญาดิน บั้งไฟจึงมีความเกี่ยวพันกับชีวิตของคนอีสาน ในฐานะเป็นเครื่องมือขอพิชิตฝนเพื่อให้ตกต้องตามฤดูกาล นอกจากนี้ประเพณีบุญบั้งไฟยังเปิดโอกาสให้ชาวบ้านจากหมู่บ้านและตำบลต่าง ๆ ได้มาช่วยกันทำบุญบั้งไฟมาร่วมกันสนุกสนานเป็นการรวมพลังประชาชนให้มาทำกิจกรรมร่วมกัน ฝึกให้รักและสามัคคีกันได้อย่างดี

เดิมทีงานบุญบั้งไฟอาจไม่ใช่งานบุญหรืองานประเพณีทางศาสนา เพราะเป็นการบูชาเทวดา ผีฟ้า แต่ต่อมา ชาวไทย-ลาว คงได้ผนวกงานบุญบั้งไฟนี้ให้เป็นส่วนหนึ่งของพระพุทธศาสนา โดยจัดให้มีกิจกรรมที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาประกอบเป็นส่วนหนึ่งของงานบุญบั้งไฟ เช่น งานบวช และการ “ฮดสงฆ์” ซึ่งเป็นการถวายสมณศักดิ์ในระดับชาวบ้าน เพื่อยกย่องพระดี มีคุณธรรม มีความสามารถในชุมชน วัดจึงเป็นศูนย์กลางจัดงานบุญบั้งไฟ เพราะเป็นแหล่งรวมความรู้ด้านต่าง ๆ รวมทั้งการทำบั้งไฟด้วย

ก่อนงานหนึ่งวัน ชาวบ้านจะจัดขบวนแห่ไปศาลปู่ตาของหมู่บ้าน เพื่อทำพิธีเช่นสรงและจุดบั้งไฟขนาดเล็กที่เรียกว่า “บั้งเสียง” เพื่อทำนายถึงความอุดมสมบูรณ์ และความสำเร็จในการทำนาในปีนั้น เสร็จแล้วจะตีหม้อและฟ้อนร่ายรอบ ๆ ศาลปู่ตา เป็นที่สนุกสนาน ซึ่งขบวนแห่นี้เป็นคู่ชายล้วน ๆ จากนั้นขบวนแห่ต่าง ๆ จะไปรวมตัวกันที่วัด ซึ่งเป็นศูนย์กลางของการจัดการ จึงเรียกวันนี้ว่า “วันโสม” (วันรวม) และระหว่างที่แห่ไปนั้น ก็จะมีการร่ายรำทำหมัดมวย ซึ่งบางครั้งอาจจะ

มีการชกต่อยกันจริง ๆ มีการแข่งทำต่าง ๆ และผู้ร่วมขบวนจะแต่งกายให้แตกต่างไปจากปกติ เช่นนี้ ก็เพื่อจะคลายความกดดันในชีวิตประจำวันของผู้คน ที่ต้องอยู่กันภายใต้กฎเกณฑ์ ขนบธรรมเนียม ของชุมชน อันเคร่งครัด เพราะสังคมอีสานมีความเป็นอยู่ที่ใกล้ชิดกันมาก กฎเกณฑ์ต่าง ๆ ของ สังคมจึงมีอิทธิพลต่อชีวิตของคนในสังคมอย่างยิ่ง

แต่เดิมนั้นงานบุญบั้งไฟเป็นงานที่สนุกสนานโลดโผนของผู้ชายผู้หญิงเป็นเพียงแค่ผู้ ดูเท่านั้น เพราะวัฒนธรรมอีสานในอดีตฝ่ายชายมักจะแต่งเข้าไปเป็นครอบครัวของฝ่ายหญิง อยู่ใน ความควบคุมดูแลของสังคมฝ่ายหญิง ผู้ชายจึงอยู่ในฐานะที่โดดเดี่ยวและมีความกดดันสูง ดังนั้นจึง ต้องมีพิธีกรรมบางอย่างเพื่อปลดปล่อยความกดดันที่เกิดขึ้นในขบวนแห่บั้งไฟ จึงอนุญาตให้ผู้ชาย สามารถละเมิดกฎเกณฑ์บางอย่างของสังคมได้ เช่น การแต่งกาย การพูดเรื่องเพศ หรือการที่ลูกเขย จะล้อเลียนพ่อตา ซึ่งทั้งหมดจะอยู่ภายใต้ของพิธีกรรม

ตกตอนบ่ายก็จะมี การ “ตักลองโฮม” เรียกให้ขบวนบั้งไฟทั้งหมดไปรวมตัวกันที่วัด โดยแห่บั้งไฟรอบๆ ศาลาโรงธรรมแล้วจึงนำบั้งไฟทั้งหมดไปรวมไว้เพื่อรอจุดในวันรุ่งขึ้น ในช่วงนี้เองที่จะนำขบวนหรือสดสงฆ์ไปรวมพร้อมกัน

ครั้นถึงเวลากลางคืนก็จะมี การ “ตักลองโฮม” หรือการตักลองแข่งกัน โดยแต่ละ หมู่บ้านจะนำกลองกิ่งของวัดในหมู่บ้านมาตีแข่งกัน ส่วนขบวนแข่งก็จะสนุกสนานกันต่อไป และ อาจไปแข่งที่หน้า “ผาม” เพื่อเกี่ยวพาราสีสาว ๆ ที่มาร่วมงานเทศกาลบุญบั้งไฟ จึงเป็นโอกาสหนึ่งที่หนุ่มสาวจะได้ทำความรู้จักและสานสัมพันธ์ต่อกัน

รุ่งเช้าของวันงาน จะมีการถวายจังหันพระสงฆ์ (ถวายภัตตาหาร) เมื่อตกบ่ายก็จะแห่ บั้งไฟไปยัง “ค้าง” ที่จัดเตรียมไว้เพื่อจุดบั้งไฟให้ทะยานขึ้นสู่ฟ้า ซึ่งจะแข่งขันกันว่าบั้งไฟของบ้าน ไດจะยิงขึ้นไปได้สูงกว่ากัน เพื่อแสดงความสามารถของช่างบั้งไฟบ้านนั้น บั้งไฟบ้านไດขึ้นได้ดี ก็ อาจนำเอาบั้งไฟไปสงน้ำ แต่ถ้าหากบั้งไฟบั้งไດจุดแล้วไม่ขึ้นช่างผู้ทำก็จะถูกโยนลงตม (โคลน) เป็นที่สนุกสนาน

บทที่ 3

ประเพณีแซนโดนตาของไทยเขมร

ประเพณีและพิธีกรรมที่ชาวบ้านยึดถือปฏิบัติร่วมกันมาอย่างสม่ำเสมอเป็นประจำทุกปี ที่สะท้อนให้เห็นถึงวิถีการดำเนินชีวิต คือ การเซ่นไหว้ผีบรรพบุรุษ หรือ “แซนโดนตา” เป็นพิธีกรรมที่ญาติพี่น้องของผู้ตายได้ปฏิบัติแก่ผู้ตาย โดยการนำสิ่งของต่าง ๆ ที่ประกอบด้วยเครื่องอุปโภค บริโภคต่างๆ นำไปอุทิศส่วนกุศลให้แก่ผู้ตาย เปรียบเสมือนว่าผู้ตายนั้นยังมีชีวิตอยู่ ชาวไทยเขมร มีความเชื่อในเรื่องของการเวียนว่ายตายเกิด เชื่อว่าการทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้แก่ญาติผู้ตายในวันแซนโดนตา ผู้ตายจะได้รับส่วนกุศลแน่นอน และผลบุญนั้นก็จะช่วยให้ผู้ตายได้พ้นจากหนักรกรรมที่มีอยู่ และจะได้ไปเกิดในสรวงสวรรค์ หรือเกิดในชาติภพใหม่ต่อไป

ประวัติศาสตร์ชุมชนและลักษณะทางชาติพันธุ์กลุ่มวัฒนธรรมไทยเขมร

ยุคอาณาจักรฟูนัน ชนชาติมอญ-เขมร มีถิ่นฐานเดิมที่ประเทศอินเดีย ตั้งอยู่ที่ฝั่งทะเลแห่งหนึ่ง ราชธานีแห่งอาณาจักรนี้เรียกว่ากรุงโคกชโลก ในสมัยของพระทองมลงนางนาค ราชวงศ์นี้มีอำนาจอยู่ประมาณ 300 ปี จนถึง พ.ศ. 1028 ต่อมาในยุคที่กษัตริย์ลงท้ายว่า “วรมัน” เริ่มต้นด้วย พระเจ้าเกาณจินยะชัชรมัน ชาวอินเดียได้ร่วมกับพวกกบฏโจมดีกรุงโคกชโลกแล้วย้ายเมืองหลวงเข้าไปตามฝั่งแม่น้ำใหญ่ 500 ลี้ตั้งชื่อเมืองหลวงว่า วายาปุระ แปลว่าเมืองแห่งนายพราน ส่วนพวกราชวงศ์พื้นเมืองเดิมก็ย้ายขึ้นไปทางเหนือ สร้างเมืองใหม่ริมฝั่งแม่น้ำโขง ชื่อศัมภปุระและภวปุระ (ฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงตอนล่าง พ.ศ. 1093) เกิดจลาจลในเมืองวายาปุระ เจ้าชายภววรมันแห่งเมืองภวปุระ และเจ้าชายจิตรเสนแห่งศัมภปุระ สยราชวงศ์พื้นเมือง ได้ครอบครองวายาปุระและรวมเข้ากับอาณาจักรเจนละ

ในสมัยของภววรมันนี้เอง พระองค์ได้แผ่ขยายอำนาจเข้าไปในเขตบริเวณภูเขาแดงเร็ก และลุ่มแม่น้ำมูล ต่อมาเจ้าชายจิตรเสน ได้อภิเษกเป็นกษัตริย์ ทรงพระนาม มเหศวรมัน ทรงย้ายเมืองหลวงกลับมาอยู่ วายาปุระ พ.ศ. 1143-1145 ได้ขยายดินแดนเข้ามาในเขตลุ่มแม่น้ำมูลและภูเขาแดงเร็ก มีการสร้างเทวสถานขึ้นในบริเวณนี้หลายแห่ง ซึ่งหม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล ให้ข้อสังเกตว่า ในการสร้างปราสาทยุคสมัยเจนละ และปราสาทหินในยุคหลัง ยังสร้างด้วยอิฐไม่สอปูน ซึ่งเป็นศิลปะการสร้างของช่างสกุลจามปา คือสถาปัตยกรรมจาม เป็นสถาปัตยกรรมซึ่งใช้อิฐ โดยการใช้ศิลาเพียงเล็กน้อย โดยใช้อิฐคุณภาพดีฝนเรียบเรียงกันสอดด้วยยางพีช ทำให้รอยต่อสนิท หลังคาอาคารเล็กเรียงด้วยอิฐ

ตั้งแต่สมัยพระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 เป็นต้นมา ได้มีการสร้างปราสาทต่างๆ ต่อเนื่องเป็นลำดับหลายรัชกาล จนถึงพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เช่นการสร้างปราสาทหินเขาพระวิหาร ปราสาทหินสระกำแพงใหญ่ ซึ่งศิลาจารึกเขาพระวิหารหลักที่ 1 หลักที่ 2 ชี้ให้เห็นถึงการมีอำนาจของเขมรโบราณได้ระบุว่ามีการสร้างเกษตรกรรม สร้างปราสาทหิน ขุดสระน้ำ และการถวายเป็นพุทธบูชาไว้ดูแลบำรุงศาสนสถานเป็นจำนวนมาก

ชาวเขมรจัดอยู่ในกลุ่มชนที่ใช้ภาษาตระกูลมอญ-เขมร ภาษาพูดของชาวเขมรมีรากศัพท์มาจากภาษาบาลี-สันสกฤตเป็นส่วนมาก นอกจากภาษาพูดแล้วยังรับเอาวัฒนธรรมหลายอย่างเช่น กฎหมาย ศาสนา คำราชาศัพท์ รูปแบบการปกครอง ฯลฯ มาจากอินเดีย ก่อนที่เขมรจะอพยพเข้ามาอยู่ในถิ่นปัจจุบันนี้ เชื่อว่าดินแดนแถบนี้เป็นถิ่นเดิมของชนชาติเงาะ (Proto-Melanesian) และชนชาติอินโดเนเซียน (Indo-Malay) เมื่อชนชาติเขมรอพยพเข้ามาถึงลุ่มน้ำโขงก็ได้เผชิญหน้ากับชนชาติต่าง ๆ ในแถบนั้น เช่น พวกจาม พวกข่าระแคะ และข่าจระเข้ เป็นต้น แต่เขมรเป็นชนส่วนใหญ่ที่มีอิทธิพลเหนือพวกเหล่านี้ (ราชบัณฑิตยสถาน, 2504 : 2066-2068) ชาวเขมรมีลักษณะที่คล้ายคนไทยของเราหลายประการ เช่น ในด้านความเป็นอยู่ การนับถือศาสนา ขนบธรรมเนียม ประเพณี และวัฒนธรรม เพราะต่างก็อยู่ในวัฒนธรรมแบบพระพุทธศาสนาและสังคมชวาเหมือนกัน แต่ความเชื่อบางอย่างอาจจะแตกต่างกันออกไป เขมรยังรักษาภาษาของตนไว้ได้เป็นอย่างดี ประชาชนชาวเขมรได้อพยพเข้าสู่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทยในเขตที่เรียกว่าเขมรป่าดงนั้นหมายถึงพวกมอญ-เขมรที่เรียกว่า ส่วย กูย ข่า ที่มีบ้านเมือง ส่วนใหญ่อยู่ในเขตอีสานใต้ (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2533 : 450) ในสมัยอาณาจักรพระนครหลวง (ประมาณคริสต์ศตวรรษที่ 9-15) สาเหตุของการอพยพเนื่องมาจากการสู้รบระหว่างราชอาณาจักรไทยกับกัมพูชา ในสมัยสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี (2310-2325) ในปีพ.ศ. 2324 เมืองกัมพูชาเกิดจลาจล เพราะเจ้าฟ้าทะละหะ (มู) และออกญาวิบูลราช (ฮู) เป็นกบฏ สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ทรงโปรดให้สมเด็จพระยามหากษัตริย์ศึกกับเจ้าพระยาสุรสีห์ ยกกองทัพไปปราบแต่ยังทำการไม่สำเร็จก็เกิดเหตุจลาจลในกรุงธนบุรี ต้องยกทัพกลับ สงครามครั้งนี้ได้เกณฑ์กำลังของเมืองปะทายสมันต์ เมืองขุขันธ์ และเมืองสังขะ สมทบกับกองทัพหลวงไปตีเมืองเสียมราฐ สะโดง กำพงสวาย เมืองบรรทายเพชรเมืองบรรทายมาส เมืองรุงคำแรย์ (ถ้ำช้าง) เมืองเหล่านี้อยอมแพ้เมื่อยกกองทัพกลับกรุงธนบุรีจึงได้กวาดต้อนพลเมืองชาวเขมรมาด้วย และบางพวกก็ได้อพยพเข้ามาเอง ชาวเขมรที่อพยพเข้ามาก็จะมาตั้งถิ่นฐานอยู่ในพื้นที่เมืองสุรินทร์ สังขะ ขุขันธ์ เป็นส่วนมาก ในการอพยพเข้ามครั้งนี้ได้มีขุนนางผู้ใหญ่ของฝ่ายเขมรเป็นหัวหน้า เช่น ออกญารินทร์ เสน่หาจางวาง ออกญาไกรเป็นออกญาทูม และนางสาวดาม มาตไว บุตรี เจ้าเมืองบรรทายเพชรและพี่น้องบ่าวไพร่จำนวนหนึ่งได้อพยพเข้ามาอยู่ที่เมืองปะทายสมันต์ (เมืองสุรินทร์) ต่อมาภายหลังนางสาวดาม มาตไว ได้แต่งงานกับหลานชายเจ้าเมืองปะทายสมันต์ชื่อ สุ่น (นายสุ่น

เป็นบุตรของนายดี ซึ่งภายหลังได้รับแต่งตั้งเป็นพระสุรินทรภักดีศรีไพศมณต์) นายดีนี้เป็นบุตรคนแรกของพระสุรินทรภักดีฯ (เชียงใหม่) เมื่อชาวเขมรทราบข่าวเข้ามาอยู่ด้วยเป็นจำนวนมากขึ้น (จังหวัดสุรินทร์. 2526 : 42) จากนั้นชาวเขมรก็อพยพเข้ามาเรื่อย ๆ เป็นส่วนใหญ่ จะตั้งถิ่นฐานอยู่ตามรอยต่อของเขตเมืองสุรินทร์ สังขะและขุนันธุ์ หลึงเขมรเป็นจำนวนมากที่อพยพเข้ามาส่วนใหญ่ได้แต่งงานกับชาวกวย ซึ่งอาศัยอยู่ในเขตนี้นมาก่อน สาเหตุที่ผู้หลึงชาวเขมรได้แต่งงานกับชาวกวย เพราะชายเขมรถูกฆ่าตายจำนวนมาก ในการสู้รบแย่งชิงอำนาจกันระหว่างขุนนางกับพระมหากษัตริย์เพื่อแย่งชิงความเป็นใหญ่กันเช่น เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในปี พ.ศ. 2533 ออกญาเดโชเจ้าเมืองกำแพงสวาย ได้ต่อสู้กับพระยาอุทัยราชกษัตริย์ผู้ครองอาณาจักรกัมพูชา ออกญาเดโชแพ้จึงได้นำข้าทาสบริวารอพยพเข้ามาในพระราชอาณาจักรไทยพร้อมกับลูกสาว ซึ่งเมืองที่ลูกสาวออกญาเดโชได้ทำพิธีสมรสต่อมานั้นคือ ที่ตั้งเมืองสังขะในปัจจุบัน (หม่อมราชวงศ์จิตร ปรุ้ม คเนจร. 2506 : 223-224) เมื่อชาวเขมรอพยพเข้ามาอยู่ในเขตพื้นที่จังหวัดสุรินทร์ สังขะ ขุนันธุ์ ชนชั้นปกครองชาวเขมรได้ยกฐานะวัฒนธรรมเมือง และเกิดการผสมผสานกับวัฒนธรรมของกลุ่มกวยกับกลุ่มไทยลาว ที่อาศัยอยู่บริเวณนี้มาก่อนแต่ในเขตป่าเขาหรือที่ห่างไกลออกไป ชาวเขมรก็ยังคงยึดมั่นในประเพณีพิธีกรรมของตนอย่างเคร่งครัด (Paitoon Miotusol. 1984 : 52)

ชาวไทยเขมรเป็นกลุ่มชาติพันธุ์กลุ่มหนึ่งในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งตั้งถิ่นฐานอยู่มากในบริเวณตอนใต้หรืออีสานใต้ ในจังหวัดแนวชายแดนไทยกัมพูชา อันได้แก่ บุรีรัมย์ สุรินทร์ ศรีสะเกษ และอุบลราชธานี บางส่วน กลุ่มไทยเขมรเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ขนาดใหญ่ในบริเวณเทือกเขาพนมดงรัก การตั้งถิ่นฐานของชาวเขมรใน จังหวัดศรีสะเกษนั้น มีมาแต่โบราณกาล และสืบเชื้อสายต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน โดยจะอยู่ในเขตท้องที่ อำเภอกันทรลักษ์ ด้านที่ติดกับเขาพนมดงรัก แถบบ้านทุ่งใหญ่ บ้านประทาย บ้านบึงมะลู บ้านโคกเอาว บ้านรุง บ้านทุ่งยาว เป็นต้น และบริเวณบ้านบักคอง บ้านพราน บ้านทุ่งเลน บ้านสำโรงเกียรติ บ้านไพร บ้านกระมัล บ้านกราม บ้านกันทรอม อำเภอบึงสามพัน บ้านไพรบึง บ้านพราน บ้านสำโรงพลัน บ้านไพร อำเภอยะรัง บ้านสำโรงระวี บ้านศรีแก้ว อำเภอศรีรัตนะ ชุมชนดังกล่าวเป็นชุมชนโดยรอบบริเวณปราสาทเขาพระวิหาร ซึ่งอาศัยอยู่แถบ อำเภอห้วยขะยุง และห้วยทาที่เป็นสาขาหนึ่งของห้วยขะยุง

อิทธิพลทางการเมืองและวัฒนธรรมด้านต่าง ๆ ของเขมร ได้ขยายเข้าสู่ดินแดนจังหวัดศรีสะเกษ ในสมัยเขมรพระนคร (พุทธศตวรรษที่ 16-18) การขยายอิทธิพลทางการเมืองของเขมรในสมัยของพระเจ้าสุริยวงษ์ที่ 1 (พ.ศ. 1545-1593) พระเจ้าสุริยวงษ์ที่ 2 (พ.ศ. 1724-1761) เป็นสมัยที่ชาวเขมรได้เข้ามาอยู่ในเขตจังหวัดศรีสะเกษ เพราะกษัตริย์เขมรได้เกณฑ์ชาวเขมร จากประเทศเขมรและชาวกวยในเขตอีสานใต้ ให้เป็นผู้สร้างปราสาท และสร้างเมืองในเขตอีสาน นอกจากนี้ประชาชนยังถูกบังคับให้สร้างถนนหนทางจากนครธม ไปยังเมืองและประเทศต่าง ๆ ใน

เขตอีสานใต้ด้วย ในระหว่างพุทธศตวรรษที่ 16-17 ได้มีการสร้างปราสาทจำนวนมาก ชาวเขมรที่ถูกเกณฑ์แรงงานจึงได้ตั้งหลักแหล่งอยู่รอบ ๆ ปราสาทและสร้างเมืองขึ้น เช่น เมืองต่ำ (จังหวัดบุรีรัมย์) และบริเวณอื่น ๆ ทำให้วัฒนธรรมเขมรเข้าสู่อีสานได้ วัฒนธรรมเขมรได้เข้ามามีอิทธิพลในหมู่ชาวกวยในเขตจังหวัดศรีสะเกษ โดยเริ่มจากการที่เมืองกำปงสวายหนีภัยการเมืองเข้ามาเมื่อ พ.ศ. 2353 บุตรของออกญาเดโชได้แต่งงานกับชาวเมืองสังขะต่อมาเจ้าเมืองสังขะได้ส่งคนเข้ามาปกครองเมืองขุนันท์เนื่องจากขณะนั้นเมืองขุนันท์ไม่มีเจ้าเมือง จึงทำให้วัฒนธรรมเขมรเข้ามามีอิทธิพลทางตอนใต้ของจังหวัดศรีสะเกษในปัจจุบันและผสมกลมกลืนกับวัฒนธรรมของชาวกวยในบริเวณแถบนี้ มีการนำวัฒนธรรมเข้ามาปฏิบัติในชีวิตประจำวัน โดยเฉพาะวัฒนธรรมด้านภาษาและขนบธรรมเนียมต่าง ๆ เรียกชาวกวย ที่กลายเป็นเขมรว่า “เขมรส่วย” และเรียกกลุ่มชาวกวยที่อยู่ใกล้กับลาวที่ยอมรับวัฒนธรรมลาวว่า “ลาวส่วย”

ส่วนอีกบริเวณที่พบว่ามีชาวเขมรอาศัยอยู่จำนวนมาก คือ บริเวณที่ราบลุ่มห้วยสำราญ แถบอำเภอขุนันท์ อำเภอปรังคู้ เช่น ตำบลกันทรารมย์ ตำบลหัวเสือ ตำบลใจดี ตำบลโคกเพชร ตำบลสะเคาใหญ่ ในพื้นที่ อำเภอขุนันท์ ตำบลละลม อำเภอภูสิงห์ ตำบลตูม ตำบลตำโรงปราสาท อำเภอปรังคู้ จนศรีสะเกษได้ชื่อว่าเมืองเขมรป่าดง ชาวเขมรรุ่นสุดท้ายจำนวนหนึ่งเข้ามาตั้งถิ่นฐานในจังหวัดศรีสะเกษ เมื่อ พ.ศ. 2410 พระยาขุนันท์ (วัง) ได้กราบทูลขอตั้งบ้านลำห้วยแสนไพรอาบาลกับบ้านกันตวด ตำบลห้วยอุทุมพร ริมเชิงเขาตกขึ้นเป็นเมือง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดเกล้าฯ ให้ยกบ้านลำห้วยแสนไพรอาบาล เป็นเมืองกันทรลักษ์ ยกบ้านกันตวด ห้วยอุทุมพร เชิงเขาตกเป็นเมืองอุทุมพรพิสัย ต่อมาผู้สำเร็จราชการอินโดจีนฝรั่งเศส ได้มีหนังสือทักท้วงต่อรัฐบาลสยามว่า ฝ่ายไทยตั้งเมืองรุกล้ำเข้าไปในดินแดนของฝรั่งเศส หลังจากตรวจสอบ ให้ย้ายเมืองกันทรลักษ์ มาตั้งที่บ้านบักคอง ปัจจุบันอยู่ในท้องที่ อ.ขุนหาญ ส่วนเมืองอุทุมพรพิสัย ย้ายมาตั้งที่บ้านฝื่อ ตำบลเมือง อำเภอกันทรลักษ์ในปัจจุบัน ซึ่งย่อมมีการอพยพไพร่พลเขมรมาด้วยจำนวนหนึ่ง

ประชาชนกลุ่มที่พูดภาษาเขมรที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ภาคอีสานตอนใต้ของประเทศไทยเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “เขมรสูง” ปัจจุบันนี้ชนกลุ่มนี้อยู่ในจังหวัดสุรินทร์ ศรีสะเกษ บุรีรัมย์ มีประชากรเป็นอันดับสองรองจากกลุ่มไทลาว มีอาศัยอยู่มากในจังหวัดสุรินทร์ บุรีรัมย์ และศรีสะเกษ ทั้ง 3 จังหวัด มีพื้นที่บางส่วนติดต่อเป็นแนวชายแดนกับประเทศกัมพูชาประชาธิปไตย ในปี พ.ศ. 2529 ได้มีการสำรวจพบว่ามีผู้พูดเขมรอยู่ใน 3 จังหวัด นอกจากพื้นที่ 3 จังหวัดนี้แล้ว ยังพบว่ามีผู้พูดภาษาเขมรกระจัดกระจายอยู่อีกหลายจังหวัด เช่นในพื้นที่จังหวัดอุบลราชธานี มหาสารคาม นครราชสีมา และในภาคอื่น ๆ เช่นในจังหวัดนครนายก จันทบุรี ฉะเชิงเทรา ปราจีนบุรี อุทัยธานี และตราด การกระจายของกลุ่มไทยเขมรในพื้นที่ต่าง ๆ เกิดขึ้นโดยการอพยพเคลื่อนย้ายไปทำมาหากินเลี้ยงชีพเป็นส่วนใหญ่ ทั้งนี้เป็นการเคลื่อนย้ายไปจากจังหวัดสุรินทร์ บุรีรัมย์ และศรีสะเกษ

ลักษณะทางชาติพันธุ์กลุ่มวัฒนธรรมไทยเขมร

ในสมัยโบราณจากหลักฐานจดหมายเหตุจีนกล่าวถึงคนในอาณาจักรฟูนันว่า คนในอาณาจักรฟูนันนั้น หน้าตาน่าเกลียด ผิวดำ ผมหยิก ไม่สวมเสื้อผ้าและรองเท้า ปลูกข้าวยกพื้นสูง มีก๊ฬาชนไก่ชนสุกร มีการค้าขายทอง เงินและผ้าไหมกับจีน มีอาชีพเพาะปลูก มีแหล่งน้ำใช้ร่วมกัน มีการโกนหนวดและผมในระหว่างการไว้ทุกข์ มีประเพณีการประกอบพิธีบูชาเทพเจ้าบนยอดเขา จากหลักฐานดังกล่าวถ้าชาวฟูนันเป็นบรรพบุรุษของชาวเขมรสมัยปัจจุบันจริงอย่างที่นักประวัติศาสตร์ส่วนมากเชื่อกัน ก็นับว่ามีส่วนคล้ายกับชาวเขมรปัจจุบันพอสมควร เช่นลักษณะผิวของชาวเขมร จะมีผิวก่อนข้างดำและผมหยิก มีอาชีพเพาะปลูก มีการไว้ทุกข์ด้วยการโกนผม และมีประเพณีขึ้นเขาเช่น ที่เขาสวาย จังหวัดสุรินทร์ และที่เขาพนมรุ้ง จังหวัดบุรีรัมย์ ซึ่งเป็นประเพณีที่จัดขึ้นทุกปีราวก่อนพ.ศ. 2500 ในชนบทที่เขมรสูงอาศัยอยู่ มีการเลี้ยงหมูไว้ทั่วไปโดยปล่อยให้หากินเองอย่างไรก็ดีแม้ว่าชีวิตความเป็นอยู่ของชาวเขมรสูงในชนบท มีลักษณะคล้ายคนไทยในท้องถิ่นทั่วไป แต่ถ้าจะเปรียบเทียบกับชาวเขมรดำในกัมพูชาแล้ว ประเพณี ความเป็นอยู่ ความเชื่อต่าง ๆ จะมีส่วนคล้ายกับชาวเขมรดำในประเทศกัมพูชามาก ชาวเขมรสูงส่วนมากอยู่ในชนบท มีชีวิตเรียบง่าย ประกอบอาชีพเกษตรกรรม เช่น ทำนาทำไร่ หน่อมสาวรุ่นใหม่ที่ว่างจากการทำนาทำไร่ จะเดินทางไปรับจ้างทำงานในตัวเมือง หรือในเมืองหลวง และเมื่อถึงฤดูกาลเพาะปลูก ก็จะเดินทางกลับภูมิลำเนา เพื่อประกอบอาชีพหลักของตน เป็นเช่นนี้เรื่อยไป การตั้งหมู่บ้าน ชาวเขมรนิยมตั้งหมู่บ้านเป็นกลุ่มเช่นเดียวกับชาวไทยลาว ลักษณะการสร้างบ้านในปัจจุบันไม่พบว่ามีเอกลักษณ์เป็นของตนเอง

การกินอยู่ของชาวเขมร ชาวเขมรรับประทานข้าวเจ้าเป็นพื้นฐาน อาหารหลักได้แก่ น้ำพริกแกง ต้ม ไม่รับประทานอาหารดิบ ๆ สุก ๆ ประกอบอาหารคล้ายภาคกลาง อาหารก็หาจากป่าและท้องนา นิยมทานเนื้อหมูมากกว่าเนื้อวัวควาย (คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ, 2544 : 218) ส่วนอาหารพื้นเมืองที่รู้จักคือ ปลาเหาะเขมร (ปลาร้าเขมร) ปลาจ่อม ปลาแห้ง ปลาอย่าง ปลาต้ม น้ำพริกจิ้มผัก เนื้อสัตว์ ผัก ส่วนอาหารว่าง ส่วนมากจะเป็นผลไม้ และขนมพื้นเมืองที่นิยมได้แก่ ขนมกันตริยม ขนมโชค ขนมเนยล ขนมกันตางราง ขนมกระมอล ขนมมูก ขนมเนยงเล็ด เป็นต้น ชื่อขนมเหล่านี้เป็นภาษาเขมรทั้งสิ้น

ภาษาเขมร จ.ศรีสะเกษ ในจังหวัดศรีสะเกษมีผู้พูดภาษาเขมรร้อยละ 20 ของประชากรทั้งจังหวัด ภาษาเขมรพูดกันมากในอำเภอขุขันธ์ อำเภอกันทรลักษ์ อำเภอภูสิงห์ อำเภอบุณฑลย์ อำเภอปรังคู้ อำเภอไพรบึง อำเภอห้วยทับทัน อำเภอศรีรัตนะ ชาวเขมรในศรีสะเกษเป็นชาวเขมรสูง พูดภาษาเขมรแตกต่างจากชาวกัมพูชาหรือเขมรลุ่ม ทั้งในด้านคำศัพท์ และการออกเสียง แต่สามารถสื่อสารเข้าใจกันได้

ศาสนาและความเชื่อ ชาวเขมรนับถือศาสนาพุทธ มีความเชื่อเรื่องผีวิญญาณน้อยกว่าชาวไทลาว มีการไหว้ผีบรรพบุรุษ ปีละครั้งคือวันสารทเดือน 10 กลางเดือน เรียกว่า แชนโดนตา

การแต่งกายของชาวเขมร ใช้ผ้าทอพื้นบ้าน ผู้หญิง นุ่งผ้าซิ่น เรียกว่า ซำปิวัด มีลวดลายเฉพาะต่างจากชาวไทอีสาน เช่น ลายโฮล ลายอันปรม ลายสะมอ ลายสะดู ฯลฯ นุ่งผ้าถุงลายตั้ง มีเชิงตามขวางสองชั้น ส่วนบนกว้างส่วนล่างแคบ ระหว่างรอยต่อคาดด้วยสีแดง เสื้อดำข้อมด้วยมะเกลือ เสื้อแขนกระบอก ผ่าอก ติดกระดุม แขนกระบอกรัดรูปตามรอยตะเข็บ ถักด้วยสีต่างๆ ชายเสื้อผ้าข้างทั้งสองด้านยาวประมาณ 6 นิ้ว กระดุมกลมทำด้วยเงิน มีผ้าคล้องไหล่เป็นสีดำหรือสีต่าง ๆ ถักคล้องคอนิยมหย่อนมาด้านหน้า หรือนุ่งโจงกระเบนคาดอกด้วยผ้าแถบ ส่วนผู้ชาย นุ่งโจงกระเบน ใส่เสื้อคอกลมผ่าหน้า ติดกระดุม นุ่งโสร่ง สีสันทันต่าง ๆ ผ้าขาวม้าคาดพุงหรือคล้องไหล่

เครื่องดนตรี มีกลอง (สกีว) 1 คู่ ปี่อ้อ 1 เล้า ซอ 1-2 คัน ฉิ่ง ฉาบ กรับ ทำนองที่บรรเลงเร้าใจ สนุกสนาน นาฏศิลป์และดนตรี นาฏศิลป์และดนตรีของชาวศรีสะเกษ แยกไม่ออกจากนาฏศิลป์และดนตรีของชาวอีสานทั้งหมด ไม่ว่าจะเป็นลาว เขมร ส่วย เขอ ดนตรีหลักของชาวลาว คือพิณแคน ให้จังหวะด้วยกลอง ดนตรีหลักของชาวเขมรคือ ซอ ปี่ ระนาด ตะโพน ฉิ่ง ส่วนชาวส่วยและเขอ ยึดเอาดนตรีของชนเผ่าที่ตนอยู่ใกล้มาใช้ โดยเฉพาะพิณแคน กันตรึม กันตรึมเป็นวงดนตรีพื้นบ้านของอีสานใต้ กันตรึมหรือโจ๊ะกันตรึม ยังเป็นที่นิยม และมีบทบาทสำคัญตั้งแต่โบราณจนถึงปัจจุบันสำหรับชาวอีสานใต้ เช่นเดียวกับหมอลำของชาวอีสานเหนือ ประวัติของการเล่นกันตรึมนี้ ไม่มีผู้ทราบที่มาอย่างแน่นอน แต่เชื่อว่าการละเล่นกันตรึมนี้ได้รับการถ่ายทอดมาจากขอม วงกันตรึมยังใช้แสดงในงานต่างๆ เสมอ เช่น งานบวช งานแต่งงาน งานศพหรืองานพิธีกรรมอื่น แต่จังหวะลีลาในการแสดง จะแตกต่างกันออกไปตามพิธีของแต่ละงาน โดยเฉพาะเครื่องดนตรีประกอบการแสดงกันตรึมก็จะแตกต่างกัน เช่น การแสดงในงานศพจะใช้ปี่อ้อมาบรรเลง แต่ถ้าเป็นงานแต่งงาน ก็จะใช้ปี่เตี๋ยหรือปี่ญ่เน่นแทนปี่อ้อ ส่วนเนื้อร้องก็เปลี่ยนไปให้เหมาะสมกับแต่ละงาน เจริง เป็นการละเล่นของคนไทยเขมร คล้ายกับลำตัดหรือหมอลำ เป็นการขับร้อง หรือแหล่กลอนสดเนี้ยะเจริญ หมายถึง ผู้ขับร้อง ภาษาที่ใช้เป็นภาษาเขมร เจริงมีด้วยกันหลายประเภท เช่น เจริงนอแรกว เป็นการร้องโต้ตอบระหว่าง ชายหญิง เจริงอาไย มีการประกอบการร้อง เจริงขันตู่เป็นการสนุกสนานของหนุ่มสาวซึ่งไปช่วยแต่งงาน และงานมงคลในยามค่ำคืน เจริงตรัว จะเป็นการร้องประกอบเสียงซอ เจริงจรวง เป็นการร้อง ประกอบเสียงปี่มีการฟ้อนแบบต่างๆ เช่น เรือมอันเรย์ เรือมมะมวด (รำแม่มด) เรือมตรด (รำตรุษ) เรือมชัยดุษย์ (รำตกเบ็ด) เป็นต้น

ความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับประเพณีแซนโดนตา

การประกอบพิธีกรรมแซนโดนตาถือเป็นพิธีกรรมหนึ่งที่มีความสำคัญยิ่งสำหรับชาวไทยเขมร การแซนโดนตาของชาวไทยเขมร แสดงออกให้เห็นถึงการแสดงความกตัญญูตเวทีต่อบรรพบุรุษ เป็นพิธีกรรมที่สร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในสังคม เพราะชาวไทยเขมร มีความเชื่อว่าวิญญาณของบรรพบุรุษผู้ล่วงลับไปแล้วนั้นเป็นผู้สามารถให้คุณและให้โทษแก่ผู้มีชีวิตอยู่ได้ คอยดูแลและปกป้องลูกหลานผู้มีชีวิตอยู่ตลอดเวลา และชาวไทยเขมร จะจัดพิธีเช่นสรวง เป็นประจำทุกปีในวันแรม 14-15 ค่ำเดือน 10 เพื่อเช่นสรวงบรรพบุรุษของชาวไทยเขมรที่ปกป้องคุ้มครองลูกหลานให้อยู่เย็นเป็นสุขไม่ว่าจะในด้านการประกอบอาชีพการงานความอุดมสมบูรณ์ ของการประกอบอาชีพด้านการเกษตรกรรมตลอดจน การประสบความสำเร็จในชีวิตทุก ๆ ด้าน ดังนั้นการจัดพิธีกรรมแซนโดนตาจึงเป็นการแสดงออกถึงการตอบแทนบุญคุณหรือการแสดงความกตัญญูรู้คุณนั่นเอง พิธีกรรมแซนโดนตาเป็นพิธีกรรมที่สลับซับซ้อนสามารถแบ่งส่วนของพิธีกรรมออกได้เป็น 2 ส่วนคือองค์ประกอบของพิธีกรรมและขั้นตอนของพิธีกรรม (เพชรภรณ์ โสคำภา. 2537 : 61)

องค์ประกอบของพิธีแซนโดนตา

องค์ประกอบของพิธีกรรม ถือว่าเป็นส่วนสำคัญในพิธีกรรมแซนโดนตาของชาวไทยเขมร เพราะสิ่งเหล่านี้เป็นส่วนประกอบพิธีกรรมเป็นไปอย่างถูกต้องครบถ้วนตามที่บรรพบุรุษได้ถือปฏิบัติมา องค์ประกอบของพิธีกรรมที่ใช้ในการเช่นไหว้บรรพบุรุษ (แซนโดนตา) ของชาวไทยเขมร สามารถแบ่งออกเป็น 5 องค์ประกอบ ดังนี้

1. จุดมุ่งหมายในการประกอบพิธีกรรม
2. บุคคลที่เข้าร่วมพิธีกรรม
3. อุปกรณ์ต่าง ๆ ที่ใช้ในการประกอบพิธีกรรม
4. สถานที่ที่ใช้ในการประกอบพิธีกรรม
5. วันและเวลาในการประกอบพิธีกรรม

ซึ่งรายละเอียดขององค์ประกอบของพิธีกรรมดังกล่าวมีดังต่อไปนี้

1. จุดมุ่งหมายในการประกอบพิธีกรรม

พิธีกรรมเป็นเครื่องหมายของคนกลุ่มชนหนึ่ง ๆ ที่มีสัญลักษณ์ร่วมกัน ซึ่งแสดงออกถึงวิธีการดำเนินชีวิตของมนุษย์ (สุเมธ เมธาวิทยานุกูล. 2532 : 2) การจัดพิธีกรรมมีอยู่หลายรูปแบบ บางเหตุการณ์ก็เกิดขึ้นตรงตามเวลาที่เกิดมาเป็นประจำ บางเหตุการณ์ก็เกิดขึ้นไม่แน่นอน

การประกอบพิธีกรรมจึงเกิดขึ้นได้ตามจุดประสงค์ของการประกอบพิธีกรรม (ประมวล ดิคนันต์. 2521 : 127) ซึ่งมีจุดประสงค์ของการประกอบพิธี ไว้ 3 ประการคือ

1. การประกอบพิธีกรรมเพื่อความอยู่รอดเพราะการเกิดพิธีกรรมแรกนั้น เกิดจากการแสวงหาอาหารเพื่อเลี้ยงชีพต่อมาก็มีการถ่ายทอดประสบการณ์ให้แก่คนรุ่นหลัง โดยอาศัย ทำทาง และการสื่อความหมาย

2. เพื่อเป็นเครื่องรวมจิตใจ โดยอาศัยการเคารพบรรพบุรุษร่วมกันช่วยเหลือซึ่งกัน และกัน ทำให้มนุษย์เกิดความรัก ความสามัคคี

3. เพื่อความผูกพันทางเศรษฐกิจ โดยการแลกเปลี่ยนสิ่งของที่ตนมีอยู่กับผู้อื่น เพชรภรณ์ โสธำภา (2537 : 62) กล่าวถึงการประกอบพิธีกรรมแซนโดนตา ของชาวไทยเขมรได้จัดขึ้นด้วยจุดประสงค์ที่มีลักษณะคล้ายกันคือ

1. เป็นพิธีกรรมที่ประกอบขึ้นเพื่อเป็นบรรทัดฐานทางสังคม เพื่อให้คนในสังคม ได้แสดงถึงความเคารพ ความกตัญญูต่อบุคคลที่มีพระคุณทั้งหลาย อาทิ พ่อ แม่ บรรพบุรุษ ผู้ ก่อกำเนิดชีวิตลูกหลานแล้วเลี้ยงดูจนพึ่งตนเองได้

2. เป็นพิธีที่ส่งเสริมตามหลักมงคลสูตรในพุทธศาสนา คือการบำรุงเลี้ยงดูบิดา มารดา (มาตาปิตุภูฐาน) ซึ่งพระพุทธเจ้าตรัสถึงหน้าที่ของบุตร ธิดา ที่พึงปฏิบัติต่อบิดามารดาไว้ 5 ประการ คือ

2.1 เลี้ยงตอบแทนท่าน

2.2 ช่วยทำธุระของพ่อแม่

2.3 สืบวงศ์ตระกูลเอาไว้

2.4 ประพฤติตนให้ดีสมกับจะเป็นผู้รับมรดก

2.5 เมื่อพ่อแม่ล่วงลับไปแล้วทำบุญอุทิศให้ท่าน

4. เป็นเครื่องรวมจิตใจของชาวไทยเขมร โดยอาศัยบรรพบุรุษร่วมกัน ทำให้เกิด ความรักความสามัคคี

2. บุคคลที่เข้าร่วมพิธีกรรม

บุคคลที่เข้าร่วมพิธีกรรมหมายถึงบุคคลที่มีส่วนเกี่ยวข้องและมีส่วนร่วมในการจัดพิธี แซนโดนตา โดยบุคคลเหล่านี้จะมีส่วนสำคัญในการดำเนินงาน ไม่ว่าจะเป็นการกำหนดขั้นตอน การเตรียมสิ่งของตลอดจนการประกอบพิธีกรรม จนถึงสิ้นสุดขั้นตอนทั้งหมด ซึ่งบุคคลดังกล่าว จะประกอบด้วยบุคคลต่างๆ ดังนี้คือ

1. ผู้นำในการประกอบพิธีกรรมในระดับครอบครัว

ผู้นำในการประกอบพิธีกรรมระดับครอบครัว หมายถึงผู้ที่ เป็นสื่อกลางในการประกอบพิธีกรรมในระดับครอบครัว การเซ่นไหว้ในระดับครอบครัวนั้นในอดีตจะประกอบพิธีกรรมกันทุกครัวเรือน แต่ในปัจจุบันนี้ บางครอบครัวก็จะนำมาประกอบร่วมกับครอบครัวใหญ่ในระดับเครือญาติเลยก็ได้

2. ผู้นำในการประกอบพิธีกรรมในระดับเครือญาติ

ผู้ประกอบพิธีกรรมในระดับเครือญาติ หมายถึงผู้อาวุโสของแต่ละตระกูล ผู้อาวุโสทำหน้าที่เป็นผู้นำในการประกอบพิธีกรรมในระดับเครือญาติ (โคตรเหง้า) โดยทำหน้าที่เป็นสื่อกลาง ติดต่อระหว่างญาติพี่น้องที่ยังมีชีวิตอยู่กับบรรพบุรุษผู้ล่วงลับไปแล้ว การคัดเลือกผู้นำของแต่ละตระกูลจะยึดถือเอาอาวุโสสูงสุดเป็นคุณสมบัติในการคัดเลือก แสดงให้เห็นว่าเป็นสังคมที่นับถือเชื้อพระบออาวุโส

3. ผู้นำในการประกอบพิธีกรรมในระดับชุมชน

ผู้ประกอบพิธีกรรมในระดับชุมชนนั้นหมายถึง ผู้นำในการประกอบพิธีกรรมที่ประกอบด้วยผู้รู้หลายท่าน ได้แก่ พระสงฆ์ หมอธรรม (อาจารย์) ครู ผู้ใหญ่บ้าน และผู้อาวุโสของแต่ละตระกูลในหมู่บ้าน บุคคลที่กล่าวมานี้ เป็นส่วนประกอบที่สำคัญอีกส่วนหนึ่งในการประกอบพิธีกรรมเพราะเป็นบุคคลที่ชาวบ้านให้ความเคารพนับถือพระสงฆ์ก็เป็นองค์ประกอบสำคัญในการเป็นผู้นำในการประกอบพิธีกรรมทางศาสนาเป็นสื่อกลางในการทำบุญของชาวบ้านได้บรรลุถึงจุดประสงค์ที่ได้ทำบุญ

3.1 ผู้เข้าร่วมในการประกอบพิธีกรรม

ผู้เข้าร่วมประกอบพิธีกรรมหมายถึง ชาวไทยเขมร ที่มีความเชื่อและเคารพนับถือวิญญาณบรรพบุรุษได้มีการแสดงออกเพื่อเข้าร่วมเซ่นไหว้บรรพบุรุษได้คุ้มครองตนและครอบครัวให้ได้รับความสุขเจริญประสบความสำเร็จในชีวิต ผู้เข้าร่วมประกอบพิธีกรรมจะประกอบไปด้วยบุคคลต่าง ๆ ดังนี้

1. ผู้เข้าร่วมประกอบพิธีกรรมในระดับครอบครัว ประกอบไปด้วยสมาชิกของครอบครัวและเพื่อนบ้านที่มาเป็นเกียรติในการเซ่นไหว้
2. ผู้เข้าร่วมประกอบพิธีกรรมในระดับเครือญาติ ประกอบไปด้วย สมาชิกของครอบครัว ผู้อาวุโสและบุตรหลานที่นับถือบรรพบุรุษเดียวกัน รวมถึงเพื่อนบ้านที่มาเป็นเกียรติในการเซ่นไหว้เช่นกัน
3. ผู้เข้าร่วมประกอบพิธีกรรมในระดับชุมชน ประกอบไปด้วยชาวบ้านด้วย เพราะหมู่บ้านดังกล่าวเป็นหมู่บ้านที่นับถือบรรพบุรุษเดียวกัน ผู้คนในหมู่บ้านก็ล้วนแต่เป็นญาติพี่น้อง

3. อุปกรณ์ต่าง ๆ ที่ใช้ในการประกอบพิธีกรรม

อุปกรณ์ต่าง ๆ ในการประกอบพิธีกรรม หมายถึง วัตถุสิ่งของ ที่นำมาใช้เป็นเครื่องเซ่นไหว้และใช้เป็นภาชนะใส่เครื่องเซ่นไหว้ในการประกอบพิธีกรรมแบ่งออกเป็น 3 ประเภท ใหญ่ๆ คือ เครื่องบูชา เครื่องสังเวย และภาชนะใส่เครื่องบูชาและเครื่องสังเวย ดังนี้คือ (เพชรภรณ์ โสคำภา. 2537 : 64-73)

1. เครื่องบูชาประกอบด้วยดอกไม้ ธูปเทียน อย่างละ 5 คู่ เรียกว่า กรวย 5 ใช้จุดบูชาก่อน พิธีเลี้ยงผีบรรพบุรุษเป็นการเชิญวิญญาณแซนโดนตา ให้รับทราบและเตรียมพร้อมที่จะรับเครื่องเซ่นไหว้ต่าง ๆ สำหรับกรวยนั้นทำด้วยใบตองสด แล้วพับให้เป็นรูปกรวย แล้วนำมาบรรจุใส่ดอกไม้ เทียน อย่างละ 5 คู่ จึงเรียกว่า กรวย 5 ใช้แทนความหมายของ ชั้น 5 (รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ) ซึ่งเป็นของไม่แน่นอน ฉะนั้นกรวย 5 จึงถือเป็นสัญลักษณ์แทนชั้น 5 นั้นเอง

2. เครื่องสังเวย ประกอบด้วย เครื่องดื่ม เหล้า บุหรี่ อาหารคาวหวานต่าง ๆ เสื้อผ้าอาภรณ์ เครื่องประดับพร้อมเงินทองที่ถูกหลานมือย่นนำมาเช่นด้วย เครื่องเซ่นไหว้บรรพบุรุษ แบ่งออกได้ดังนี้

2.1 เครื่องดื่มในสมัยก่อนนิยมนำดื่มธรรมดามาเป็นเครื่องเซ่นไหว้ แต่ปัจจุบันนี้มีการนำเอาน้ำอัดลมชนิดต่าง ๆ เข้ามาเป็นเครื่องเซ่นไหว้ด้วย เพราะการนำเอาน้ำอัดลม มาเป็นเครื่องเซ่นไหว้แสดงออกถึงฐานะทางเศรษฐกิจของวงศ์ตระกูลนั้นด้วย สำหรับน้ำดื่มหรือน้ำอัดลมนี้อาจใช้เป็นเครื่องเซ่นไหว้ได้ทั้งระดับครอบครัวระดับเครือญาติและระดับชุมชน นอกจากนี้ลูกหลานยังต้องหาเหล้าส่วนมาก เป็นเหล้าโรงหรือเหล้าขาวที่มีจำหน่ายอยู่ทั่วไปตามร้านค้าในหมู่บ้าน เหล้านี้จะจัดเป็นเครื่องเซ่นไหว้ เฉพาะระดับครอบครัวกับระดับเครือญาติเท่านั้น ไม่นิยมนำไปเซ่นไหว้ในระดับชุมชน เพราะในระดับชุมชนนั้น มีการประกอบพิธีกรรมที่วัด จึงไม่มีการเซ่นเหล้า เพราะถือว่าเป็นการผิดศีลจะทำให้ไม่ได้บุญ และเป็นที่น่าสังเกตอยู่ประการหนึ่งคือ การนำเอาน้ำชนิดต่าง ๆ มาเป็นของเซ่นไหว้นั้น ไม่มีข้อบัญญัติตายตัวและไม่ถือเป็นข้อปฏิบัติที่เคร่งครัด ส่วนมากจะเป็นน้ำที่ใช้ในชีวิตประจำวันของชาวบ้านโดยทั่วไป

2.2 อาหาร อาหารที่นำมาเป็นเครื่องเซ่นไหว้นั้นมีทั้งอาหารคาวหวานมีทั้งพวก ผัก พืชทอดและอาหารแห้ง การเตรียมอาหารสำหรับการทำบุญในวันแซนโดนตาจะแบ่งออกเป็น 4 ส่วน คือ ส่วนที่ 1 เลี้ยงดูกันภายในครอบครัว ส่วนที่ 2 ทำไว้เลี้ยงดูญาติพี่น้อง ส่วนที่ 3 นำไปเป็นเครื่องสังเวย แก่บรรพบุรุษผู้ล่วงลับไปแล้ว และส่วนที่ 4 นำไปถวายแด่พระภิกษุสงฆ์ รายละเอียดของอาหารที่ใช้ในการจัดเตรียมมีดังนี้ คือ

2.2.1 อาหารลาว ส่วนมากกับข้าวจะเป็นอาหารพื้นบ้านเช่น ไก่ย่าง ปลา ย่าง แกงเผือกใส่ไก่ แกงเนื้อหมูใส่กล้วยดิบ เป็นต้น อาหารส่วนมากจะเป็นผลผลิตที่ชาวบ้านหาได้เองในหมู่บ้าน

2.2.2 อาหารหวาน ส่วนมากจะเป็นอาหารที่ชาวบ้านทำขึ้นเอง ขนมต่าง ๆ ที่นับถือเป็นเอกลักษณ์ของงานแซนโชนดา ได้แก่

ขนมโชค เป็นขนมที่ทำจากแป้งข้าวเจ้าเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ขนมดอกบัว ชาวไทยเขมรถือเป็นสิริมงคล ถือว่ามีโชคชัยคล้ายชื่อของขนม

ขนมนางเล็ด เป็นขนมที่ทำจากข้าวเหนียวแผ่นเป็นแผ่นกลม ๆ ตากให้แห้งแล้ว นำไปทอดน้ำมันให้พองโรยหน้าด้วยน้ำตาลเคลือบ ชาวไทยเขมรมีความเชื่อตามลักษณะ การพองตัวของขนมลอยอยู่บนน้ำมันที่ทอด จึงเชื่อว่าขนมนี้จะสามารถทำเป็นแพล่องลอยไปในห้วงมหรณพ เพื่อพาดวงวิญญาณของบรรพบุรุษเดินทางด้วยความปลอดภัย

ข้าวต้มมัดได้ ใช้ใบมะพร้าวอ่อนห่อยาว ๆ แบบมัดได้ ข้างในประกอบด้วย ข้าวเหนียว กล้วยสุก เกลือ(เล็กน้อย) มะพร้าวขูด บางทีก็ทำข้าวต้มหมูใส่เนื้อหมูสับให้ละเอียดผสมเกลือ พริกไทย (รสตามใจชอบ) ผสมกับข้าวเหนียวห่อคล้ายมัดของจีได้ขนมนี้ มีคุณสมบัติพิเศษคือสามารถเก็บไว้ได้นาน ชาวบ้านจึงเชื่อว่าบรรพบุรุษสามารถนำกลับไปสู่ยมโลกได้และสะดวกสบายในการนำกลับไปด้วย

ขนมจ่าง (อัน สอม กะบง) ทำจากข้าวเหนียวแช่น้ำค้าง แล้วค่อยนำไปห่อ เป็นก้อนกลม ๆ หรือมัดเป็นรูปสามเหลี่ยมก็ได้ แล้วผูกเชือกรวมกันเป็นพวง ๆ ต้มสุกแล้วนำไปรับประทานได้เลย หรือนำไปจิ้มกับน้ำตาลก็ได้ การทำน้ำค้างนั้นจะทำจากเปลือกผลุ่น ที่นำไปเผาให้เป็นเถ้าถ่านแล้ว นำไปแช่น้ำได้เรียกว่าน้ำค้าง จุดมุ่งหมายที่ทำขนมจ่างก็คล้ายกันกับการทำข้าวต้มมัดได้

ข้าวต้มผัด (อัน สอม ออบ) ทำโดยการนำข้าวเหนียวแช่น้ำแล้วนำมาผัดกับน้ำกะทิ แล้วนำไปห่อใส่กล้วยสุกรสหวานมัน จุดมุ่งหมายเพื่อที่จะเกิดความสะดวกแก่โดนดา ที่จะนำกลับไป

ข้าวกระยาสารท ทำจากข้าวตอก (ข้าวเปลือกคั่วให้สุก) นำมาคลุกกับถั่ว น้ำตาล สามารถเก็บไว้รับประทานได้นาน

นอกจากขนมดังกล่าวนี้แล้ว ก็อาจจะมีขนมอย่างอื่นรวมทั้งผลไม้ที่ลูกหลาน นำมาจากที่อื่นไม่ใช่ผลไม้พื้นเมือง อาหารพวกนี้นำไปเช่นสรวงทั้ง 3 ระดับ ทั้งระดับครอบครัว ก็จะมีขนมเหล่านี้ เป็นเครื่องเช่นไหว้ด้วยในระดับเครือญาติก็มีเช่นกันในระดับชุมชนก็เช่นกัน

2.3 บายเบ็น ทำจากข้าวเหนียวหุงด้วยน้ำมันมะพร้าวปั่นเป็นก้อนเล็กๆ เท่าหัวแม่มือวางบนพานหรือจานเป็นรูปทรงกรวย (ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์) เมื่อกองเสร็จแล้วก็นำกรวยที่ทำจากใบตองสดมาครอบไว้บนยอดของกองบายเบ็นจะใส่เงินไปแล้วแต่ศรัทธานิยมใส่ 1 - 5 บาท แล้วจะนำไปมัดมัดเล็กๆ มีหมากอ่อน ผ่าซีกบาง ๆ เสียบที่ไม้ไผ่เสียบไว้ที่ยอดข้าวบิณฑ์ แล้วจึงนำกรวยใบตองมาครอบไว้อีกชั้นหนึ่ง เมื่อทำเสร็จ ชาวบ้านก็จะนำไปรวมกันที่วัดเพื่อพระสงฆ์จะได้ทำพิธีทางศาสนา คือ การสวดมนต์ และการสวดคาถา เมื่อเสร็จพิธี ทายกวัดก็จะเก็บเงินที่เสียบบนบายเบ็นเพื่อนำถวายพระเงินที่ชาวบ้านทำบุญนี้ มีจุดมุ่งหมายว่า เป็นการอุทิศส่วนกุศลให้ญาติที่ล่วงลับไปแล้วเพื่อจะได้นำไปใช้ในภพหน้าต่อไป และการทำบายเบ็นจะทำเฉพาะเดือนสิบซึ่งเป็นช่วงที่ข้าวในนากำลังเขียวจีอุดมสมบูรณ์ ชาวบ้านจึงได้จัดทำบายเบ็นขึ้นมาเพื่อบูชา เช่น ไข่แม่โพสพ และผีไร่ ผีนา

2.4 ข้าว ได้แก่ ข้าวเจ้าที่สุกแล้ว นำใส่จานเช่นไหไว้ในระดับครอบครัว และระดับเครือญาติ ส่วนในระดับชุมชนก็จะนำข้าวขึ้นห่อใส่ใบตองหรือถุงพลาสติก เพื่อนำไปใส่ในกระเณออีกครั้ง

3. เสื้อผ้าอาภรณ์และเครื่องประดับอื่น ๆ ส่วนมากจะประกอบด้วยผ้าไหมที่ทอด้วยฝีมือของลูกหลานเองมีทั้งที่เป็น ผ้าถุงไหม และผ้าโสร่งไหม ผ้าขาวม้าไหม และเครื่องประดับอื่น ๆ ที่ลูกหลานมีจัดใส่พานเป็นเครื่องเช่นไหไว้ในระดับครอบครัว ระดับเครือญาติถือว่าเป็นโดนตามเดินทางมาไกล ต้องอาบน้ำเปลี่ยนเสื้อผ้าไหม เพื่อเตรียมตัวไปรับศีลรับพรที่วัดต่อไป ส่วนระดับชุมชนนั้นก็นำไปเช่นไหเช่นกัน พอเสร็จพิธีแล้ว ลูกหลานก็จะนำเสื้อผ้านั้นกลับบ้าน ถือว่ารับสิ่งที่ดีบรรพบุรุษใช้แล้วถือว่าเป็นสิริมงคล ชาวบ้านที่เช่นไหไว้ในระดับครอบครัว และระดับเครือญาติ จะนำเงินซึ่งเป็นปัจจัยในการใช้จ่ายในชีวิตประจำวันมาเป็นเครื่องเช่นไหด้วย แต่พอเสร็จก็จะแบ่งคืนเจ้าของปัจจัยคืน ซึ่งถือว่าเป็นสิริมงคล ที่ได้รับเงินทองที่เหลือใช้จ่ายจากบรรพบุรุษ

4. กระเณอ (กันเจือ) หมายถึงภาชนะที่สานด้วยไม้ไผ่ คล้ายกระบุงหรือพลาสติกที่ประยุกต์ใช้สำหรับใส่เสบียงต่าง ๆ เพื่อจุน (ส่ง) โคนตาในวันแซนโดนตาในระดับครอบครัว กันเณอของชาวบ้านนั้นจะมีหลายรูปแบบแตกต่างกันออกไปบ้าง เช่น มีหูหิ้ว มีสายสะพาย หรือจะไม่มีก็ได้ และการนำพาหรือมีการเคลื่อนย้ายอาจ หิ้ว สะพายหรือแบกใส่ปากก็ได้

5. เสบียงต่าง ๆ ที่ใส่ในกระเณอโดนตา เสบียงต่าง ๆ ที่นำมาใส่ในกระเณอโดนตา จะวางเป็นชั้น ชั้นแรกนิยมใส่ข้าวสารรองกันกระเณอ แล้วใส่เครื่องปรุงอาหารที่จำเป็น เช่น หอม กระเทียม พริก เกลือ กะปิ น้ำตาล ฯลฯ ชั้นต่อมาใส่พวกอาหารแห้ง เช่น ไข่ต้ม ไข่เค็ม ปลาเค็ม อาหารกระป๋อง ปลาแห้ง เนื้อย่าง ฯลฯ ชั้นต่อมาก็จะวางพวกพืชผัก ผลไม้ที่มีใน

พื้นเมือง เช่น มะพร้าว พัก กล้วยดิบ เผือก มัน อ้อย ข้าวโพด ตะไคร้ และพืชผักอื่น ๆ ที่มีในฤดูกาลสำหรับมะพร้าวนั้นจะปอกเปลือกออก อ้อยจะตัดเป็นท่อน ตะไคร้ก็จะตัดใบออกเล็กน้อย เพื่อพร้อมที่จะนำไปปลูก เพราะเชื่อว่าโค่นตาจะนำไปปลูกยังยมโลกด้วย

4. สถานที่ที่ใช้ในการประกอบพิธีกรรม

พิธีกรรมที่ใช้ในการประกอบพิธีกรรมแซนโคตาของชาวไทยเขมร แบ่งออกเป็น 3 ระดับ ดังนี้

4.1 ระดับครอบครัว การประกอบพิธีกรรมในระดับครอบครัวก็จัดภายในครัวเรือนของ แต่ละครัวเรือน ส่วนมากจะจัดบนบ้านโดยเลือกเอาบริเวณที่เหมาะสมบนบ้าน การจัดระดับครอบครัวนี้อาจจะจัดทุกครอบครัวก็ได้หรือบางครอบครัวอาจจะนำไปจัดรวมกับระดับเครือญาติ

4.2 ระดับเครือญาติ จะประกอบพิธีกรรมที่บ้านผู้อาวุโสสูงสุดในวงศ์ตระกูลของแต่ละตระกูล ในวันแซนโคตา นี้ถือว่าเป็นวันรวมญาติอีกวันหนึ่งของชาวไทยเขมร ก็จะนำข้าวปลาอาหารที่เตรียมไว้สำหรับการเซ่นไหว้ก็จะนำไปร่วมพิธีที่บ้านอาวุโสของตระกูลตนเอง

4.3 ระดับชุมชน การประกอบพิธีกรรมระดับชุมชนนี้จะจัดที่ศาลาการเปรียญวัดไม่ว่าเด็ก ผู้ใหญ่ หนุ่มสาวทุกเพศทุกวัยก็พร้อมใจกันมาร่วมพิธีกรรมแซนโคตากันที่วัด

5. วันและเวลาในการประกอบพิธีกรรม

พิธีกรรมแซนโคตาของชาวบ้าน ได้แบ่งองค์ประกอบเกี่ยวกับวันและเวลาในการประกอบพิธีกรรมออกเป็น 2 องค์ประกอบ มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

1. องค์ประกอบเกี่ยวกับวันในการประกอบพิธีกรรมแซนโคตาของชาวไทยเขมรในรอบ 1 ปี ได้จัดงานขึ้น 2 ครั้ง คือ ครั้งแรกจัดขึ้นในวันขึ้น 14-15 ค่ำ เดือน 10 ชาวบ้านจะไม่ค่อยจัดใหญ่โตนัก เรียกโดยทั่วไปว่า “เป็นตุง” และการจัดครั้งที่ 2 จัดขึ้นในวันแรม 14-15 ค่ำ เดือน 10 ของทุกปี เรียกว่า “เป็นทม” ในการจัดครั้งที่ 2 ถือว่า สำคัญมาก ชาวไทยเขมร จะมาร่วมพิธีกันอย่างพร้อมเพรียงกันทุกคน

2. องค์ประกอบเกี่ยวกับเวลาในการประกอบพิธีกรรมแซนโคตา ทั้งในวันเป็นตุงและวันเป็นทมจะมีการทำพิธีกันสองวันคือมีการเตรียมการจัดทำข้าวต้ม ขนและเครื่องเซ่นไหว้ต่าง ๆ ตั้งแต่วันขึ้น 14 ค่ำ และในวันแรม 15 ค่ำ ก็จะทำบุญตักบาตรที่วัดส่วนในวันเป็นทมนั้นจะมีการเตรียมสิ่งของต่าง ๆ ล่วงหน้าหลายวัน พอถึงวันแรม 15 ค่ำ ในช่วงเช้าก็จะมีการทำขนมและอาหารต่าง ๆ พอเตรียมเสร็จก็จะแซนโคตา จนถึงเวลาประมาณ 18.00 น. ชาวบ้านก็จะไปร่วมพิธีแซนโคตา กันที่วัดจนถึงวันรุ่งขึ้นคือวันแรม 15 ค่ำ เดือน 10 ก็จะมีการจูนโคตา (เทกันเฉอ) และต่อด้วยพิธีทางศาสนาเจริญพระพุทธมนต์ก็เป็นอันว่าเสร็จพิธี

ขั้นตอนในการประกอบพิธีกรรมแซนโดนตา

ขั้นตอนของการประกอบพิธีกรรมแซนโดนตาของชาวไทยเขมร แบ่งออกเป็น 2 ขั้นตอน คือขั้นวางแผนในการประกอบพิธีกรรมและขั้นตอนดำเนินงาน ดังนี้คือ

1. ขั้นวางแผนในการประกอบพิธีกรรม

วันแซนโดนตาในวันเป็นทม ชาวบ้านก็จะมีการเตรียมอาหารคาวหวานต่าง ๆ ซึ่งถือเป็นเรื่องปกติจะพิเศษขึ้นมาหน่อยก็คือ มีการทำขนมชนิดต่าง ๆ มีการทำอาหารหลายอย่างขึ้นมากกว่าที่จะรับประทานในประจำวันเท่านั้น ส่วนการจัดเตรียมเครื่องบูชาพวกแม่บ้านของแต่ละครอบครัวก็จะจัดเตรียมกรวย 5 คือ นำใบตองมาทำเป็นรูปกรวย 5 อัน แล้วนำดอกไม้ ธูป เทียน อย่างละคู่ใส่ลงไปในกรวย แล้วนำกรวยใส่ลงในขัน หรือจานก็ได้ สิ่งของต่าง ๆ ที่จะนำไปใส่ในกระเชอโดนตานั้นเป็นหน้าที่ของผู้หญิงจัดเตรียม การจัดเตรียมก็ไมยากเพราะส่วนมาก จะเป็นสิ่งที่หาได้จากท้องถิ่นที่ตนมีอยู่แล้ว เช่นพวกพืชผัก ผลไม้ต่าง ๆ รวมทั้งอาหารต่าง ๆ ที่ทำการเช่น ไหว้ในระดับเครือญาติ แล้วก็จะหอบใบตองนำไปใส่ในกันเหมเพื่อจะนำไปจุนโดนตาที่วัดต่อไปด้วย

2. ขั้นตอนดำเนินงาน

ขั้นตอนงานนี้จะแบ่งออกเป็น 3 ขั้นตอน คือ ขั้นตอนงานระดับครอบครัว ขั้นตอนงานระดับเครือญาติ และขั้นตอนงานในระดับชุมชน

2.1 ระดับครอบครัว นี้จะเริ่มขึ้นตั้งแต่ตอนเช้าของวันแรม 14 ค่ำ เดือน 10 ทุกครัวเรือนของชาวไทยเขมร จะจัดเตรียมข้าวปลาอาหารสำหรับเช่นไหว้บรรพบุรุษส่วนหนึ่งเตรียมไว้ทำบุญตักบาตรส่วนหนึ่ง นอกจากอาหารต่าง ๆ แล้วยังมีการจัดเตรียมสำหรับตนเอง การเช่นไหว้ในระดับครอบครัวนี้จะจัดขึ้นที่บ้านของตนโดยมีหัวหน้าครอบครัวที่อาวุโสสูงสุดในครอบครัวเป็นผู้นำในการประกอบพิธีกรรม ผู้เข้าร่วมพิธีกรรมประกอบด้วย สมาชิกของครอบครัวและแขกเพื่อนบ้านผู้มาร่วมเช่นไหว้ บอกกล่าวบรรพบุรุษ พอสมาชิกและผู้นำในการประกอบพิธีกรรมมานั่งล้อมเป็นครึ่งวงกลมโดยมีธาดอาหารอยู่ตรงกลาง สำหรับผู้ประกอบพิธีและผู้ร่วมพิธีจะนั่งในท่าพับเพียบอย่างเรียบร้อย โดยผู้ประกอบพิธีเป็นผู้กล่าวนำ คำกล่าวนำในการบวงสรวงในพิธีกรรมแซนโดนตา ในการเช่นสรวงทั้งระดับครอบครัวเครือญาติและแม้กระทั่งระดับชุมชนก็ใช้ คำกล่าวเชิญวิญญาณบรรพบุรุษในลักษณะเดียวกัน ดังนี้ (เพชรภรณ์ โสคำภา, 2535 : 80-82)

โมเวย ตาเอี้ย ยายเอี้ย โมโสบบาย โสบประสา โจนเจากี้ดคอลประเตี้ยสะแมงกี้ดโยโจนเจาโจนประสา เงินโมโสบประสา เจียละออ เซาสบาย คอลไจ คอลแคะ คอลชะนำเฮย อะเนียบประตูนเงินโมประสา เงินโมโสบบายน้อ

(คำแปล) มาเนื่อตาเอ้ย ยายเอ้ย เชิญมารับประทานอาหารที่ลูกหลานเตรียมมาไว้ให้ ลูกหลานที่อยู่ทางบ้านคิดถึงท่านมาก จึงได้จัดสิ่งที่ดีที่อุดมสมบูรณ์มาให้ บัดนี้ถึงวัน ถึงเดือนถึงปีแล้ว อันเป็นฤดูกาลที่ลูกหลานที่จัดแต่งอาหารมาให้ท่านได้ดื่มกินอย่างอัมสำราญ อาหารทุกอย่างเตรียมพร้อมแล้ว ขอเชิญมารับประทานอาหารนี้เทอญ

หลังจากที่เชิญโคณฑารับของเช่นไหว้เสร็จแล้วเว้นระยะประมาณ 10 นาที ผู้นำในการประกอบพิธีกรรมก็เชิญโคณฑาให้มาเปลี่ยนเสื้อผ้าใหม่ที่ลูกหลานเตรียมไว้ เพื่อจะได้เตรียมพร้อมไปรับศีลรับพรที่วัดต่อไป มีคำกล่าวดังนี้

ตาเอ้ย ยายเอ้ย โสบบายจะแอ๊คเฮย อันเจอน เกือดโม แดงกรุน คะคอ คะเอา คะ อันจิ้น ตะกะแซกอ คะกันซุม ปานโคณ เจาสอจโมออยยาย เกรียวละเจียค โคนเจาน้องโตว เวือค เทอบอญ ธิบศีลรับพร ออยเมียนความเสาะ

(คำแปล) ตาจำ ยายจำ เมื่อรับประทานอัมแล้ว เชิญมาแต่งตัวใส่เสื้อผ้า ใส่แหวน ใส่สร้อย ใส่ตุ้มหู ที่ลูกหลานหาเตรียมมาให้แล้วเย็นนี้ แล้วลูกหลานจะพาไปวัดเพื่อทำบุญ ธิบศีลรับพร ให้มีความสุขหลังจากนั้นผู้นำในการทำพิธีกรรมจะเอาของเช่นไหว้บางส่วนหวานไปที่พื้นดินแล้วบอกกล่าวผีที่ไม่มีญาติมารับสิ่งเหล่านั้น ซึ่งแสดงออกให้เห็นถึงความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ของชาวไทยเขมร หลังจากนั้นก็จะเก็บของเช่นไหว้ใส่กันเหมอเพื่อนไปเช่นไหว้ในระดับเครือญาติต่อไป

2.2 ระดับเครือญาติ

พิธีกรรมนี้เป็นปฏิบัติต่อเนื่องกันกับพิธีกรรมระดับครอบครัว คือ ช่วงเวลาประมาณ 12.00-17.00 น. เมื่อเช่นสรวงในระดับครอบครัวเสร็จ ผู้นำที่ทำหน้าที่เป็นแม่บ้านของครอบครัวก็จะจัดเตรียมอาหารคาวหวานต่าง ๆ พร้อมด้วยเสื้อผ้าอาภรณ์ที่จะจัดเตรียมเป็นเครื่องเช่นไหว้ทุกอย่าง ก็จะจัดหามาไปรวมกันที่บ้านผู้อาวุโสของตระกูลเพื่อร่วมในการเช่นสรวง ส่วนบ้านของผู้อาวุโสซึ่งถือเป็นบ้านหลัก ถือเป็นศูนย์รวมญาติของวงศ์ตระกูลก็จะจัดเตรียมเครื่องเช่นไหว้เช่นกัน เมื่อเตรียมข้าวปลาอาหารเสร็จพร้อมแล้วลูกหลานก็จะเชิญผู้อาวุโสสูงสุดของตระกูลมาเป็นผู้นำในการเช่นไหว้ โดยการรินน้ำหรือน้ำสุราลงบนพื้นดินแล้วเรียกญาติที่ล่วงลับไปแล้วทั้งหมดให้มารับเครื่องเช่นไหว้ สำหรับคำกล่าวในการเช่นไหว้และระเบียบพิธีต่าง ๆ ก็ใช้คำกล่าวเช่นเดียวกับระดับครอบครัวและนำไปทำพิธีต่อที่วัดในระดับชุมชนต่อไป

2.3 ระดับชุมชน

การประกอบพิธีกรรมเช่นโคณฑาในระดับชุมชน หลังจากประกอบพิธีกรรมในระดับเครือญาติแล้วเวลาประมาณ 17.00-18.00 น. เป็นต้นไป ชาวบ้านก็จะนำเอากันเหมอโคณฑาของแต่ละตระกูลไปร่วมประกอบพิธีกันที่ศาลาวัดในระดับชุมชนนี้จะมีชาวบ้านมาร่วมพิธีกัน ทั้งนี้

เนื่องจากวัดถือว่าเป็นวัดที่เก่าแก่วัดหนึ่งในสมัยก่อนนั้นมีจำนวนน้อยแห่งเวลาทำบุญก็จะมารวมกันที่วัดแห่งเดียวและเป็นโอกาสอันดีที่ญาติพี่น้องได้มีโอกาสพบปะสังสรรค์กัน สำหรับพระสงฆ์ก็เช่นกันพระสงฆ์ที่เป็นเจ้าอาวาสที่มีลูกศิษย์และได้ไปศึกษาอยู่ที่อื่น เมื่อถึงวันนี้ก็จะเดินทางกลับมาเยี่ยม และกราบไหว้แสดงออกถึงความกตัญญูแก่เวทในการประกอบพิธีกรรมในระดับชุมชนนั้น หลังจากที่บ้านในหมู่บ้านได้นำกันเมื่อ ที่บรรจู่ไส่ของเช่น ไหว้เรียบร้อย แล้วจะถูกจัดไว้อย่างมีระเบียบและเป็นขั้นตอนโดยวางไว้แถวหน้าพระสงฆ์นั่งส่วนหนึ่ง และอีกส่วนหนึ่งจะวางไว้ข้างหน้าที่ตนเองนั่งแล้วใช้ด้ายสายสิญจน์ที่ต่อจากพระประธานพระสงฆ์ และกันเมื่อที่จัดไว้ตามลำดับในการประกอบพิธีทำบุญในวันแซนโคตาในระดับชุมชนนั้นเป็นการทำบุญร่วมกันและทุกคนถือว่าเป็นเจ้าภาพร่วมกันด้วยพิธีทางพุทธศาสนาเริ่มขึ้นเวลาประมาณ 19.00 น. ผู้อาวุโสในงาน เป็นผู้ทำหน้าที่จุดรูปเทียนในนามตัวแทนของชาวบ้าน และอาราธนาศีล รับศีล อาราธนาพระปริตร พระสงฆ์เริ่มสวดพระพุทธรมณต์ เริ่มต้นสวดที่บทมงคลสูตรขอเสวนา จะพาลานี่ เป็นต้นไป จากนั้นผู้อาวุโสก็เข้าไปจุดเทียนเพื่อประเคนให้พระสงฆ์ทำน้ำพระพุทธรมณต์ พระสงฆ์ ให้พรในบทสวดที่ยถา และสัพพี มัคทายกและผู้อาวุโสของตระกูลก็จะกรวดน้ำ เพื่ออุทิศส่วนกุศลให้แก่บรรพบุรุษ และญาติที่ล่วงลับไปแล้ว การกรวดน้ำจะต้องกรวดน้ำให้เสร็จก่อนสวดบทยถาฯ จบลง ส่วนบทสัพพีดิโยฯ ชาวบ้านก็จะประนมมือรับพรอย่างพร้อมเพรียงกัน และพระสงฆ์สวดบทกรวดน้ำอีกครั้งหนึ่ง ผู้อาวุโสของแต่ละตระกูลพร้อมญาติก็จะ กรวดน้ำและกล่าวอธิษฐานเรียกโคนตาให้มารับส่วนบุญที่ลูกหลานได้อุทิศให้เป็นภาษาเขมรเช่นเดียวกับการกระทำในระดับครอบครัวและระดับเครือญาติหลังจากนั้นพระสงฆ์ก็จะสวดคาถา เพื่ออุทิศส่วนกุศลให้แก่ญาติที่ล่วงลับไปแล้ว ในบทสวดนี้ กล่าวถึงความไม่เที่ยงเป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา และกล่าวถึงเบรตญาติของพระเจ้าพิมพิสารมาขอส่วนบุญ การทำบุญให้แก่ญาติในสมัยก่อน สังคมชาวไทยเขมร ไม่มีการทำบุญ 7 วัน หรือ 100 วัน ชาวไทยเขมรก็ทำบุญคล้าย ๆ ทำบุญ 7 วัน หรือ 100 วัน จะมีข้อแตกต่างที่กำหนดวันเท่านั้นชาวไทยเขมรไม่มีการกำหนดที่แน่นอนทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความพร้อมของญาติ ๆ และการทำบุญดังกล่าวเรียกว่า “คาร” หลังจากสวดคาถาเสร็จก็หมดพิธีในตอนกลางคืนของวันแรม 14 ค่ำ เดือน 10 ทุกคนก็จะนอนที่ศาลาการเปรียญวัดเพื่อรอทำพิธีจนโคนตาในช่วงเช้าต่อไป

ประเพณีแซนโคตาของชาวไทยเขมรตามความเชื่อเดิม

งานบุญอย่างหนึ่งที่ถือว่าฝังลึกอยู่ในวิถีชีวิตและจิตวิญญาณ ของชาวเขมรก็คือ วันแซนโคตา ซึ่งตรงกับ “วันสารท” “บุญข้าวสาก” “บุญสลากภัต” “บุญเดือนสิบ” หรือ “บุญชิงเปรต” ของกลุ่มชาวไทยภาคอื่นในตำราพระราชพิธีสิบสองเดือนที่เป็นของหลวงและพิธีราษฎร์ ที่เรียกว่า

“สิดลีสอง” ก็ยังมีการบันทึกพิธีกรรมที่จะต้องประพฤติปฏิบัติกันในเดือนสิบหรือเดือนภัทรบทมาส

ช่วงเวลาตั้งแต่เดือนห้าถึงเดือนสิบนั้นเป็นช่วงฤดูฝน ชาวบ้านต้องทำมาหากิน ทำไร่ทำนา ครั้นเมื่อถึงราวกลางเดือนสิบข้าวกำลังออกรวง และลมก็กำลังเปลี่ยนทิศ ฤดูฝนกำลังจะเปลี่ยนเป็น ฤดูหนาว ช่วงเวลานี้ชาวบ้านจะมีโอกาสได้พักผ่อนจากการทำไร่ทำนา จึงเกิดมีพิธีกรรมที่เชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับบรรพบุรุษ และมนุษย์กับธรรมชาติให้มีความลึกซึ้งและแน่นแฟ้นยิ่งขึ้น ชาวเขมรส่วนใหญ่ที่นับถือพุทธศาสนามีความเชื่อในเรื่องผลกรรม บุญ บาป นรก สวรรค์ นิพพาน และที่สำคัญคือเชื่อว่า “โลกนี้-โลกหน้า” เชื่อในการเวียนว่ายตายเกิด อยู่ในวัฏสงสาร ดังนั้นจึงนิยมทำบุญทำทานกันเป็นนิจ เพื่อยังประโยชน์ของคนในชาติภพต่อ ๆ ไป ส่งผลให้เกิดเทศกาลงานบุญต่าง ๆ ตลอดทั้งปี

“แซนโดนตา” เป็นภาษาเขมร “แซน” แปลว่า เซ่นไหว้ “โดน” หมายถึง ย่า, ยาย และ “ตา” หมายถึง ปู่, ตา แซนโดนตา หมายถึง การเซ่นสรวงบรรพบุรุษตามสายเลือด สายตระกูล อันได้แก่ ฝั่งปู่-ย่า ตา-ยาย ที่ล่วงลับไปแล้ว ส่วนภาษาไทยคำว่า “แซน” ตรงกับคำว่า “เซ่น” นั่นเอง หมายถึงการเซ่นไหว้ ส่วนคำว่า “โดนตา” แปลว่า ยายตา (มีอีกคำหนึ่งที่ใกล้เคียงกันมากก็คือคำว่า “บรรพบุรุษ”) คำนี้ถือเป็นคำสามัญ มีความหมายกลาง ๆ ที่ใช้กันทั่ว ๆ ไป นอกจากนี้ยังมีคำที่มีความหมายใกล้เคียงอีกหลายคำ เช่น ญาติโกโหติกา และญาติพี่น้องเจ็ดชั่วโคตร ฯลฯ แซนโดนตา เป็นประเพณีที่มีความสำคัญมากในวิถีชีวิตของชาวไทยเขมร ซึ่งถือปฏิบัติตรงกับวันประเพณีทำบุญ วันสารทไทยในกลางเดือนสิบ ชาวไทยเขมรจะเรียกบุญวันสารทว่า “โงงเบ็น” โดยกำหนดให้มี 2 ช่วง คือ

1. โงงเบ็นตุง คือวันสารทเล็ก จะตรงกับวันขึ้น 14-15 เดือน 10
2. โงงเบ็นทม คือวันสารทใหญ่ จะตรงกับวันแรม 14-15 เดือน 10

พิธีกรรมเหล่านี้เป็นการผสมผสานความเชื่อแต่โบราณของชาวบ้านในเรื่องผีวิญญาณ ธรรมชาติ ผสมผสานกับความเชื่อที่เข้ามาภายหลัง คือพระพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์ ดังนั้น พิธีกรรมและการแสดงออกต่าง ๆ จึงเป็นการกระทำตามความเชื่อต่าง ๆ เหล่านั้นพร้อม ๆ กัน อย่างผสมกลมกลืนจนแทบแยกไม่ออกว่าเป็นพิธีกรรมความเชื่อแบบใด

ลัทธา อริยธักันต์ (2542 : 1225) ได้กล่าวถึงความเชื่อเรื่องผีในประเพณีแซนโดนตาของชาวไทยเขมร ดังต่อไปนี้

“ความเชื่อเรื่องผีบรรพบุรุษนั้น จะมีเค้าจากศาสนาพุทธที่เชื่อว่า เมื่อผู้ตายไปแล้วจะแบ่งออกเป็น 2 กลุ่ม กลุ่มที่ทำได้ไปสวรรค์ กลุ่มที่ทำชั่ว ทำบาปก็จะตกนรก เป็นสัตว์นรกผี หรือเปรต พวกเหล่านี้จะได้รับทัณฑ์ทรมานมากน้อยต่างกัน เมื่อถึงวันแรม 1 ค่ำ เดือน 10 พระยา

ขามราชจะอนุญาตให้ผีเหล่านี้เดินทางมาเยี่ยมลูกหลานได้ ผีจะพักอยู่ที่วัดและคอยดูทางว่าลูกหลานของตนจะมาทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้ตนบ้างหรือไม่ ถ้าลูกหลานมาทำบุญอุทิศส่วนกุศลผลนี้ พวกตนก็จะได้รับ และเมื่อได้อธิมนำสำราญ ก็จะพากันอวยพรให้ลูกหลานอยู่เย็นเป็นสุข แต่ถ้ารอแล้วไม่เห็นลูกหลานมาทำบุญก็จะสาปแช่งไม่ให้มีความสุข ความเจริญ ช่วงของเบ็ญตุงไปหาเบ็ญตุง มีระยะเวลา 15 วัน หลังจากนั้นจะต้องกลับไปปรับกรรมในนรกภูมิตามเดิม”

ความเชื่อและการนับถือผี ในพิธีกรรมแซนโคนต์า จึงเป็นการแสดงออกถึงการตอบแทนบุญคุณ หรือการแสดงความรักบุญรู้คุณบรรพบุรุษการทำบุญอุทิศส่วนกุศล เชื่อว่าจะทำให้บรรพบุรุษได้หลุดพ้นจากเวรกรรมทำให้ดวงวิญญาณได้ไปอยู่ในภพภูมิที่ดีกว่า และเมื่อวิญญาณบรรพบุรุษ มีความสุข ก็จะอวยพรให้ลูกหลานได้รับความสุข มีความสำเร็จในการประกอบอาชีพการงานต่าง ๆ และเชื่อว่าหากวิญญาณของบรรพบุรุษได้รับความทุกข์ทรมาน ก็จะส่งผลให้ลูก ๆ หลาน ๆ ได้รับความลำบาก เดือนร้อน เจ็บไข้ได้ป่วยเป็นการลงโทษ

ประเพณีแซนโคนต์าเป็นพิธีกรรมที่ชาวบ้านเช่น ไหว้ผีและบรรพบุรุษตลอดจนอุทิศส่วนกุศลให้กับบรรพบุรุษผู้ล่วงลับไปแล้วดังนั้นวันแซนโคนต์าจึงเป็นวันที่มีความหมายเป็นอย่างมากทั้งความหมายอย่างแคบและความหมายอย่างกว้าง

ความหมายอย่างแคบก็คือการทำบุญเพื่ออุทิศส่วนกุศลให้กับผู้ล่วงลับไปแล้ว โดยเฉพาะผู้ใกล้ชิดที่สุด และขยายวงออกไปสู่ปู่ย่า ตายาย ญาติพี่น้องที่สนิทสนมรวมไปถึงมิตรสหายใกล้ชิดด้วย

ส่วนความหมายอย่างกว้างนั้นหมายถึงการทำบุญเพื่ออุทิศส่วนกุศลให้กับผู้ล่วงลับไปแล้วโดยไม่เจาะจงว่าเป็นใคร

เมื่อผสมผสานคติความเชื่อดั้งเดิมของชาวบ้านและความเชื่อทางพุทธศาสนา ตลอดจนศาสนาพราหมณ์ จึงกลายมาเป็นประเพณีที่ชาวบ้านยึดถือปฏิบัติกันจนทุกวันนี้แม้รายละเอียดต่าง ๆ จะเลื่อนลงไปตามการเปลี่ยนแปลงของสังคมแล้วก็ตาม

พระพุทธศาสนาอธิบายการตายเอาไว้ส่วนหนึ่งว่า เมื่อคนเราตายไปก็จะเกิดเป็นสิ่งอื่น ๆ ต่อไปตามบุญกรรมที่แต่ละคนได้สร้างไว้คนที่ทำบาปเอาไว้มาก และมีจิตใจหยาบกระด้าง ก็จะไปเกิดเป็นเปรต ในคัมภีร์มิลินทปัญหาแสดงอรรถาธิบายไว้ว่า เปรตมีอยู่ด้วยกัน 4 จำพวก คือ (มี หนั้นตี. 2542 : 109)

1. เปรตที่ดำรงชีวิตด้วยการกินน้ำเลือดน้ำหนองเน่า
2. เปรตที่ร้องโหยหวนด้วยความหิวโหยอยู่เป็นนิจ
3. เปรตที่มีชีวิตอยู่ในกองเพลิงเป็นนิจ
4. เปรตที่ดำรงชีวิตด้วยบุญกุศลที่บุคคลอื่นอุทิศให้

เปรตจำพวกที่ 4 นี้เอง ที่ชาวบ้านต้องทำ “บุญแซนโดนตา” อุทิศส่วนกุศลไปให้ โดยหวังว่าผลบุญกุศลที่ทำไปนั้นจะส่งผลให้ญาติพี่น้องของตนเองหลุดพ้นจากการเป็นเปรต และไปเกิดเป็นสัตว์อื่นที่สูงขึ้นกว่าเดิม ต่อมาจึงขยายผลไปถึงเปรตจำพวกอื่นๆ ด้วย ซึ่งชาวบ้านจะใช้คำว่า “บรรพบุรุษและบุคคลที่ล่วงลับไปแล้ว” เพื่อให้ได้ความหมายที่กว้างขึ้น นอกจากนั้น เหตุที่ทำบุญกันในเดือนนี้ก็เพราะว่า ในตอนกลางคืน พระจันทร์จะอับแสง มีแสงสลัวและมีดกว่าเดือนอื่น ๆ (นัยว่าพวกเปรตนี้กลัวความสว่างมาก ทั้งในเวลากลางวันและกลางคืน) โดยถูกลงทัณฑ์ทรมาน ให้ขึ้นมาปะปนกับมนุษย์บนโลก เพื่อเยี่ยมเยียนญาติพี่น้องและรอรับส่วนบุญ ทั้งจากญาติพี่น้องและบุคคลอื่น โดยผ่านพิธีกรรมการทำบุญอุทิศไปให้สิ่งที่น่าสนใจก็คือคำว่า โดนตา ของชาวเขมร เป็นการแสดงให้เห็นถึงโครงสร้างทางสังคมในระบบครอบครัวที่นับถือญาติทางมารดา (matrilineal society - การที่ผู้หญิงเป็นใหญ่ในสังคม) แม้ว่าสังคมไทยในปัจจุบันส่วนใหญ่จะเป็นสังคมที่นับถือญาติทั้งสองฝ่าย คือทั้งบิดาและมารดา แต่เนื่องจากแนวปฏิบัติ เมื่อแต่งงานแล้ว การตั้งครอบครัวใหญ่มักจะมาอยู่ทางฝ่ายหญิง จึงทำให้สายสัมพันธ์ในระบบเครือญาติเอียงมาทางฝ่ายหญิงมากกว่า ความสัมพันธ์ชนิดนี้ในสังคมเขมรจะเด่นชัดมากกว่ากลุ่มอื่น ๆ เพราะคำเรียกชื่อเครือญาติในการลำดับบรรพบุรุษจะเรียกว่า ยาย-ตา เท่านั้น

ความเชื่อและการนับถือโดนตาในวิถีชีวิตของกลุ่มไทยเขมร

ความสัมพันธ์ของความเชื่อและการนับถือผีในวิถีชีวิตของกลุ่มชาติพันธุ์ไทยเขมรเป็นข้อปฏิบัติที่สำคัญในประเพณี พิธีกรรมต่างๆ ทั้งในประเพณีที่เป็นส่วนตัวและประเพณีที่เป็นส่วนรวม คนไทยมีความเชื่อเรื่องผีมาแต่โบราณและยังคงสืบทอดมาถึงปัจจุบัน มีพิธีกรรมเพื่อเซ่นไหว้ผีในประเพณีต่างๆ อาทิประเพณีที่เกี่ยวข้องกับการเกิดประเพณีแต่งงาน ประเพณีงานศพ งานบวช ขึ้นบ้านใหม่ เป็นต้น ดังที่ เจือ สตะเวทิน (2518 : 9-14) ได้ศึกษาความเชื่อของคนไทยพบว่า ประเพณีทำให้คนเราเกิดความกลัวผี ทำให้เกิดพิธีกรรม จะเห็นได้จากพิธีกรรมการเซ่นสรวงผีบ้านผีเรือน ผีเจ้าที่ ผีบรรพบุรุษ ฯลฯ เพราะเชื่อว่า เมื่อมีการทำพิธีเซ่นไหว้ผีแล้ว จะทำให้ผู้เซ่นไหว้ไม่มีอันตราย เพราะผีจะช่วยปกป้องคุ้มครอง ความเชื่อดังกล่าวนี้นี้มักจะเป็นลักษณะร่วมของคนไทยทุกท้องถิ่น อันสืบเนื่องมาจากการประสบปัญหาต่างๆ ที่ไม่สามารถที่จะแก้ปัญหาเหล่านั้นด้วยตนเอง หรือคนอื่นก็มีอาจที่จะช่วยได้ คนเราจึงหันเหไปหาความศักดิ์สิทธิ์ของสิ่งเหนือธรรมชาติ ซึ่งถือว่าเป็นอำนาจลึกลับ อำนาจเหล่านั้นอาจเป็นเทพเจ้า ภูตผี ปีศาจ ฉะนั้นเพื่อเป็นการอ้อนวอนให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์เหล่านั้นได้คุ้มครองหรือบางทีเข้าใจว่าภัยพิบัติต่างๆ เกิดขึ้นเพราะอำนาจของสิ่งเหนือธรรมชาติเหล่านั้น จึงมีการอ้อนวอนภาวนาขอให้ปลอดภัยเมื่อตนเองปลอดภัยก็จะแสดงความ

กตัญญู ด้วยการเช่นสรวงบูชา หรือประกอบพิธีกรรมอื่นๆ จะเห็นได้ว่าในสังคมไทยมีความเชื่อเหล่านี้สืบทอดกันมาจนถึงปัจจุบันซึ่งเป็นประเพณีพิธีกรรมของภาคต่างๆก็มีความแตกต่างกันไป

ศรีศักร วัลลิโภดม (2522 : 54) ได้วิเคราะห์ความเชื่อในเรื่องผีสงฆ์ของคนไทยพบว่าเป็นเรื่องที่มีมาช้านาน และมีผลกระทบต่อภาวะสังคมและจิตวิทยาเป็นอย่างมาก และได้แบ่งประเภทของผีจากการสำรวจได้เป็น 4 ประการคือ

1. เจ้าพ่อ เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์นานาชาติ เช่น ท้าวเวสสุวรรณ ท้าวมหาพรหม เป็นต้น เจ้าพ่อเหล่านี้จะทำหน้าที่คุ้มครองตน และสถานที่

ความเชื่อและการนับถือผีโค่นตาของชาวบ้าน เป็นระบบความเชื่อที่ได้รับอิทธิพลความเชื่อแบบ “ผี – พราหมณ์ – พุทธ” และอิทธิพลของความเชื่อนี้ มีอิทธิพลต่อการประกอบพิธีกรรมเช่นโค่นตาอย่างเด่นชัดที่บรรพบุรุษถือปฏิบัติสืบทอดกันมาช้านานเป็นวัฒนธรรมรองที่มีอัตลักษณ์ที่โดดเด่นของชาวบ้านในยุคปัจจุบัน

มี หมั่นดี (2542 : 11-112) ได้ให้ความหมายของคำที่เกี่ยวข้องกับประเพณีเช่นโค่นตาไว้ดังนี้

1. เบ็น-คะ หรือเบ็น ภาษาไทยเขียนว่า บิณฑา อ่านว่า บิน – ทะ หรือ บิน เป็นคำนามมาจากภาษาบาลี แปลว่าการรวมให้เป็นก้อน การปั้นให้เป็นก้อน ก้อน การหาเลี้ยงชีวิต หรือหมายถึงก้อนข้าว

ในภาษาเขมรใช้เป็นชื่อของงานประเพณีประจำชาตงานหนึ่ง ที่กำหนดขึ้นเป็นเวลา 15 วัน ช่วงวันข้างแรมเดือน 10 เรียกว่า บุญกันเบ็นหรือบุญตะเบ็น ส่วนวันแรม 15 ค่ำ เดือน 10 ซึ่งเป็นวันสุดท้ายเรียกว่า ผุมเบ็น

ในสมัยต่อมา ความหมายเปลี่ยนไปอีก โดยเฉพาะในเทศกาลเบ็น คำนี้อาจหมายถึงก้อนข้าวที่ปั้นเพื่ออุทิศส่วนกุศลให้กับผู้ที่ล่วงลับไปแล้ว

2. เบ็น-บาด ภาษาไทยเขียนว่า บิณฑาบาด อ่านว่า บิน-ทะ-บาด เป็นคำนามมาจากภาษาบาลี แปลว่าอาหารที่ถูกนำมารวมให้เป็นก้อนแล้วใส่ลงในบาตร หมายถึงอาหารที่ใส่บาตร สำหรับให้แก่นักบวชในพุทธศาสนา ซึ่งถือว่าเป็นวัตรปฏิบัติที่สำคัญสำหรับนักบวช พระพุทธองค์ทรงตรัสสรรเสริญการหาเลี้ยงชีวิตด้วยการขอบิณฑาบาดนี้ว่าเป็นสิ่งที่ดีงาม นำไปสู่การปฏิบัติธรรมให้เป็นผู้บริสุทธิ์ได้

3. ผุม เป็นคำกริยา แปลว่า ทำให้รวมกัน ให้มารวมกัน ให้มาประชุมกัน ในภาษาไทยน่าจะใกล้เคียงกับคำว่า ประชุม

4. บายเบ็น หมายถึงข้าวที่ปั้นเป็นก้อนเพื่อใส่บาตรพระในเทศกาลเบ็น บ้างก็ว่าเป็นการทำตามพุทธประวัติครั้งที่นางวิสาขาปั้นข้าวมธุปายาส หรือข้าวยาकुถวายพระพุทธเจ้าเป็นจำนวน

49 ก่อน แต่ต่อมา บายเป็นที่ว่านี้ก็คือข้าวต้มมัดที่ชาวบ้านนิยมนำกันไปในเทศกาลเป็นนั่นเอง ทุกวันนี้ บายเป็นคือ ข้าวเหนียวที่ปั้นเป็นก้อน ผสมด้วยกะทิ กล้วย ถั่ว ฯลฯ แตกต่างกันไปแล้ว แต่ความนิยมของแต่ละท้องถิ่น

ในเทศกาลนี้ ถือกันว่าข้าวเหนียวเป็นสัญลักษณ์ของความสามัคคี การอยู่ร่วมกันอย่างสันติ นอกจากจะปั้นข้าวเหนียว ห่อข้าวต้มมัดไปถวายพระที่วัดแล้วผู้คนนิยมกินข้าวเหนียวกันมากในเทศกาลนี้ เพราะถือว่าเอาความหมายที่ข้าวเหนียวเกาะติดกันเป็นก้อน ญาติมิตรก็จะเกาะเกี่ยวสัมพันธ์กัน ไม่กระจัดกระจายพลัดพราก

5. บายบัดโอบ เป็นภาษาบาลี ส่วนภาษาสันสกฤตจะอ่านว่า บายบาดตระโอบ ส่วนภาษาเขมรเรียกว่า บายบัดตระโอบ ซึ่งมีคนตีความหมายแตกต่างกันไปจากความหมายเดิม คำนี้มี ความหมายและนัยสำคัญต่อการทำบุญในเทศกาลนี้มาก แปลว่าข้าวที่ใช้สำหรับใส่บาตรพระ เป็นข้าวที่ทำให้บาตรเต็ม

เหตุที่เรียกเช่นนี้เพราะมีคติความเชื่อที่ว่า

1. บุญนี้ทุกคนต้องร่วมกันจะขาดไม่ได้
2. ฝิเปรตที่ “หลงวัด” หาญาติพี่น้องของตนไม่เจอ เนื่องจากไม่มาทำบุญให้จะต้องทนทุกข์เพราะความหิวโหย และโกรธเกรี้ยวสาปแช่งผู้ที่ยังมีชีวิตอยู่ให้มีอันเป็นไป
3. บาตรพระที่ตั้งไว้ให้ใส่บาตรนั้นยังไม่เต็ม ต้องให้ทุกคนนำข้าวไปใส่บาตร บาตรเหล่านั้นจึงจะเต็มบริบูรณ์ หากว่าขาดใครคนใดคนหนึ่งไปก็ถือว่าบาตรนั้นยังไม่เต็ม แม้ว่าในความเป็นจริงบาตรทุกบาตรจะล้นออกมาแล้วก็ตาม

ดังนั้น การทำบุญในเทศกาลนี้จึงเน้นที่การตักบาตร หรือ ต๊ะ-บาด หรือ รัว-บาด (ในภาษาเขมร) โดยทางวัดจะตั้งบาตรไว้ประมาณ 9 บาตร เพื่อให้ทุกคนได้ตั้งบาตร เมื่อตักบาตรครบทั้ง 9 บาตรแล้ว ทุกคนต้องหยิบข้าวกำมือหนึ่งใส่ในจานหรือภาชนะอื่นที่วางอยู่ข้าง ๆ บาตรที่ 9 นั้นสำหรับให้ฝิไร้ญาติที่ไม่มีใครทำบุญไปให้ จึงเป็นการทำบุญที่ทุกคนทำด้วยใจบริสุทธิ์และเป็นสุขเพราะถือว่าการทำให้บาตรพระเต็มบริบูรณ์ เป็นทั้งการอุทิศส่วนกุศลให้กับญาติมิตรที่ล่วงลับไปแล้ว และกับฝิเปรต ฝิไร้ญาติ และฝิอื่นๆ ให้ได้รับผลบุญอย่างถ้วนหน้าด้วย

6. สะ-กา-เบ็น, สะ-กา-บาย-เบ็น หรือดอกข้าวบิณฑ์ เป็นชื่อที่ใช้เรียกดอกหญ้าชนิดหนึ่ง ดอกเล็ก ๆ สีขาวมีก้านยาว รูปร่างดอกเป็นกรวยกลมยอดแหลม พบมากตามท้องนา มักออกดอกในช่วงเทศกาลนี้พอดี ชาวบ้านจึงเรียกว่าผกาเบ็น หรือผกาบายเบ็น ผกาเบ็นที่ชาวบ้านประดิษฐ์ขึ้น จะมีลักษณะคล้ายกับดอกหญ้าชนิดหนึ่ง แต่มีขนาดใหญ่กว่ามาก บนยอดดอกข้าวบิณฑ์นั้น มักจะทำเป็นรูปหงส์แบกเทียน สำหรับจุดถวายทุกคืนในเทศกาลเบ็น กล่าวกันว่า ผกาเบ็นนี้เป็น

เครื่องสักการะที่ทำขึ้นเพื่อถวายแด่พระมหาจุฬามณีเจดีย์ที่ประดิษฐานอยู่บนสรวงสวรรค์ชั้น
ดาวดึงส์

องค์ประกอบของพิธีกรรมที่เกิดจากอิทธิพลความเชื่อและการนับถือผีในพิธีกรรม
แซนโดนตา

ในอดีตเมื่อประมาณ 20 ปีที่ผ่านมา “เดิมประเพณีแซนโดนตาเคร่งครัดมากถือเป็นการปฏิบัติตามประเพณีของเขมรดั้งเดิม กระดุกของปู่-ย่า ตา-ยาย ซึ่งโดยมากจะฝังก่อนอย่างน้อย 1-2 ปี จึงจะเอามาเผา เพราะจะเผาง่ายใช้ฟืนเพียงเล็กน้อยในการเผากระดุก แล้วลูกๆ จะเอากะดุกของพ่อ แม่ มาห่อผ้าขาว หรือใส่โกศไปเก็บไว้ที่ยุงข้าว ตรงซอกกลางของยุงข้าว เขาทำอย่างนี้ทุกครอบครัว พอถึงวันแซนโดนตา ลูกหลานในตระกูลก็จะมารวมกันที่บ้านของลูกคนโตที่เอากะดุกมาเก็บไว้ เพื่อมารวมกันประกอบพิธีแซนโดนตา ในวันแรม 15 ค่ำ เดือน 10 ของทุกปี โดยเขาก็จะโยงด้วยสายสิญจน์จากยุงข้าวมาที่บริเวณห้องโถง เพื่อประกอบพิธีแซนโดนตา ลูกๆ หลานๆ ที่มารวมกันก็จะเอาขนมข้าวต้ม ข้าวปลาอาหาร มารวมเช่นไหว้ผีบรรพบุรุษปู่-ย่า ตา-ยาย”

ในอดีตชาวบ้านทุกครอบครัวจะเก็บกระดูกปู-ย่า ตา-ยาย ของตนไว้ในยังข้าว ถือว่าเป็นที่เก็บที่สำคัญ เพราะข้าวถือเป็นอาหารหลักที่ทุกครอบครัวจะต้องมีกินตลอดปี ตามความเชื่อของกลุ่มชาติพันธุ์ไทยเขมรเชื่อว่า เมื่อคนเราตายไปแล้วจะไม่เก็บกระดูกบนบ้านเพราะผีกับคนจะมีสถานที่อยู่แยกออกจากกันเพราะฉะนั้นที่เก็บกระดูกปู-ย่า ตา-ยาย ที่เหมาะสมที่สุดจึงเก็บไว้ในยังข้าว ต่อมาเมื่อวัดมีพื้นที่ให้สร้างเจดีย์เก็บกระดูกพ่อ-แม่ ปู-ย่า ตา-ยาย ได้ลูก ๆ หลาน ๆ จึงนิยมนำกระดูกบรรพบุรุษไปเก็บไว้ที่วัดทำให้การประกอบพิธีแซนโชนดามีการเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมโดยนิยมนำทำบุญแซนโชนดาที่วัดในวัน “เป็นทม” คือ แรม 15 ค่ำ เดือน 10 ของทุกปี

พิธีกรรมแซน โคนดาเป็นพิธีกรรมที่แสดงถึงความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับบุคคลในครอบครัว และเครือญาติในตระกูล สร้างความเป็นอัตลักษณ์ของกลุ่มชาติพันธุ์ได้อย่างชัดเจนเป็นบรรทัดฐาน ที่ดีงามของคนในสังคมที่แสดงถึงความเคารพนับถือ มีความกตัญญูรู้บุญคุณของบรรพบุรุษ ทำให้ เกิดความรัก ความสามัคคีในสถาบันครอบครัวและชุมชน

อิทธิพลความเชื่อจากการนับถือผีที่มีต่อพิธีกรรมแซนโดนตา มีองค์ประกอบของพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับจุดมุ่งหมายในการประกอบพิธีกรรมแซนโดนตา การประกอบพิธีกรรมแซนโดนตาเป็นการเซ่นไหว้เพื่อแสดงความเคารพบรรพบุรุษตามสายเลือดสายตระกูลของตนได้แก่ ปู่-ย่า-ตา-ยาย และญาติผู้ใหญ่ที่ล่วงลับไปแล้ว ทำให้เกิดความรักความสามัคคีในกลุ่มลูกๆ หลานๆ หรือญาติพี่น้อง การแสดงความเคารพต่อบรรพบุรุษของตระกูลนั้น เป็นการแสดงความกตัญญูทดแทนที่

บุญคุณของบรรพบุรุษ โดยเชื่อว่าคนเราเมื่อตายไปแล้ว จะยังมีวิญญาณที่ผูกพันกับลูกๆ หลานๆ ล่องลอยอยู่คอยติดตามเพื่อเฝ้าระวัง และสามารถให้คุณให้โทษกับลูกหลานผู้ที่ทำความดีก็จะรับความสุขมีความสุขเจริญรุ่งเรือง แต่ถ้าลูกหลานคนใดประพฤติไม่ดีก็จะได้รับโทษทำให้มีความสุขทุกข์ ความเดือดร้อนต่างๆ นานา ความเชื่อและการนับถือผีโคนตา จึงเป็นการแสดงความเคารพในรากเหง้า วงศ์ตระกูลของตนเองซึ่งมีผลทำให้สมาชิกในชุมชน ต้องดำเนินวิถีชีวิตตามแบบอย่างที่บรรพบุรุษได้ถือปฏิบัติสืบทอดกันต่อมา พิธีกรรมแซนโคนตา เป็นพิธีกรรมที่ชาวบ้านทุกคนให้ความสำคัญมากและยังคงยึดถือปฏิบัติอย่างเคร่งครัดมาตราบทุกวันนี้

บุคคลผู้เข้าร่วมพิธีกรรมแซนโคนตาตามแบบดั้งเดิมของชาวบ้าน

บุคคลผู้เข้าร่วมพิธีกรรมแซนโคนตา ประกอบด้วยผู้นำในการประกอบพิธีกรรม และผู้เข้าร่วมพิธีกรรมจากครอบครัว ซึ่งจะไปร่วมกันประกอบพิธีกรรมแซนโคนตาที่วัด ในปัจจุบันมีผู้นำในการประกอบพิธีกรรม ในอดีตชาวบ้าน จะเก็บกระดูกของบรรพบุรุษโดยห่อผ้าขาว หรือใส่โกศ เก็บไว้ใน甕ข้าวซึ่งมีการประกอบแซนโคนตา ในระดับครอบครัว ระดับเครือญาติ และระดับชุมชน แต่เมื่อประมาณ 20 ปีที่ผ่านมา มีความเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม ชาวบ้านนิยมเอากระดูกพ่อ – แม่ ปู่ – ย่า ตา – ยาย ไปเก็บไว้ที่เจดีย์ในวัด ทำให้การประกอบพิธีแซนโคนตาในระดับครอบครัว และระดับเครือญาติลดลงมาก จะมีตระกูลเก่าแก่เพียงไม่กี่ตระกูล

ในปัจจุบันชาวบ้าน ยังคงถือปฏิบัติอย่างเคร่งครัดในการประกอบพิธีกรรมระดับชุมชน การนับถือบรรพบุรุษตามสายเลือด สายตระกูลที่มีอิทธิพลต่อผู้เข้าร่วมพิธีกรรมมากเพราะผู้เข้าร่วมพิธีกรรมจะเป็นผู้ที่นับถือผีบรรพบุรุษเดียวกัน ดังนั้นการมาร่วมกันเช่นไหว้ จึงเป็นการแสดงออกถึงความกตัญญูต่องานที่ต่อบรรพบุรุษ ทุกคนจะต้องมีส่วนร่วมในการจัดหาเครื่องเซ่นไหว้โดยเฉพาะของแห้งที่เป็นอาหารการกินที่ผีบรรพบุรุษชอบสมัยที่ท่านยังมีชีวิตอยู่ โดยเชื่อว่าการกระทำที่ดีนี้ตนจะได้รับพรและมีสิ่งดีงามมาสู่ชีวิตและครอบครัวถือเป็นพรจากบรรพบุรุษ ในพิธีกรรมนี้ หากว่าลูกหลานคนใดไม่ถือปฏิบัติตามจะถูกลงโทษ และได้รับการนิโทษจากญาติๆ และชาวบ้านถือว่าเป็นคนเนรคุณ จะทำอะไรก็ไม่เจริญ และจะได้รับความทุกข์ยาก เดือดร้อน ชีวิตครอบครัวไม่มีความสุข เป็นผลจากการลงโทษของผีบรรพบุรุษนั่นเอง

ในการประกอบพิธีกรรมแซนโคนตา ให้ความสำคัญที่แสดงให้เห็นถึงระบบการนับถือผู้อาวุโสของตระกูลอย่างเด่นชัด โดยจะเห็นได้จากการประกอบพิธีกรรมในระดับครอบครัว ผู้นำในการประกอบพิธีกรรมได้แก่ หัวหน้าครอบครัว และการประกอบพิธีกรรมในระดับเครือญาติ ผู้นำในการประกอบพิธีกรรม คือผู้อาวุโสของตระกูล ซึ่งมักจะเป็นลูกชายคนโต มีตำแหน่ง มีญาติๆ พี่ น้อง เรียกว่า “ เมฆมอจ “ คือเป็นผู้อาวุโส ในการกล่าวนำในพิธีเซ่นไหว้ผีบรรพบุรุษโดย

ทำหน้าที่ เชิญดวงวิญญาณของบรรพบุรุษมารับเครื่องเซ่นไหว้ ส่วนในระดับชุมชนนั้น ก็จะให้ความสำคัญแก่ผู้นำในการประกอบพิธี ซึ่งเป็นผู้อาวุโสโดยทั่วรอบครัว มาร่วมกันทำบุญในวันแซนโดนตา นอกจากจะเป็นการแสดงถึงความกตัญญูต่อบรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้ว ยังเป็นการแสดงความกตัญญูต่อญาติผู้ใหญ่ โดยลูกหลานที่เดินทางมาจากหมู่บ้านอื่นๆ ต่างตำบล ต่างอำเภอ หรือต่างจังหวัด มีการนำข้าวของต่างๆ รวมทั้งเงินมาฝากให้คนเฒ่า คนแก่ ในตระกูลจัดเป็นวันรวมญาติของชาวไทยเขมร ที่แสดงให้เห็นความสัมพันธ์ ความรัก ความสามัคคี ในระดับครอบครัว เครือญาติ ที่ส่งผลให้เกิดความรัก ความสามัคคีที่ยั่งยืนในระดับชุมชนอย่างเด่นชัด

ในปัจจุบันเกษตรกรที่มีอาชีพทำนา ยังคงยึดถือปฏิบัติตามวัฒนธรรมที่บรรพบุรุษถือปฏิบัติ สืบทอดกันมาช้านาน โดยผู้นำครอบครัวจะประกอบพิธีกรรม เริ่มตั้งแต่ไถนาเอาฤกษ์ ในเดือน 6 แขนเปรียะภูมิแสร ในระหว่างเดือน 8 - 9 ตักบาตรถวายพระแม่โพสพ ในเดือน 10 เมื่อข้าวในแปลงเริ่มสุก ก็จะต้องทำพิธีเตี๊ยะเข้าอ้วนแล้วจึงจะเก็บเกี่ยว และเมื่อเอาข้าวขึ้นยุ้งไว้เรียบร้อยแล้ว ในวันขึ้น 3 ค่ำเดือน 3 ของทุกปีจะจัดพิธีสู่ขวัญข้าวหรือที่ชาวไทยเขมร เรียกว่า “เฮปลิงเสีรว” ถือเป็นวันเปิดยุ้งข้าวตามวัฒนธรรมของชาวไทย เขมร

บุคคลที่มีความสำคัญในการประกอบพิธีกรรมแซนโดนตา ประกอบด้วย บุคคล 3 กลุ่ม คือ ผู้นำในการประกอบพิธีกรรมระดับครอบครัว ระดับเครือญาติ ระดับชุมชน และผู้เข้าร่วมในการประกอบพิธีกรรม มีดังต่อไปนี้ (ภูมิจิต เรืองเดช. 2546 : 150-151)

1. ผู้นำในการประกอบพิธีกรรมระดับครอบครัว ในอดีต แต่ละครอบครัวจะประกอบพิธีกรรมแซนโดนตาทุกครอบครัว แต่ในปัจจุบันจะลดน้อยลงไป เพราะครอบครัวเดี่ยวจะมาร่วมประกอบพิธีร่วมกับครอบครัวใหญ่ในระดับเครือญาติ
2. ผู้นำในการประกอบพิธีกรรมระดับเครือญาติ คือผู้อาวุโสของแต่ละตระกูลที่จะเป็นผู้นำทำหน้าที่เป็นสื่อกลางพาญาติพี่น้องในตระกูลที่มาร่วมพิธีทำพิธีเซ่นไหว้กับบรรพบุรุษผู้ล่วงลับไปแล้ว
3. ผู้นำในการประกอบพิธีกรรมระดับชุมชน ประกอบด้วย ผู้รู้หลายท่าน ได้แก่ พระสงฆ์ หมอธรรม (อาจารย์) และผู้อาวุโสของแต่ละหมู่บ้าน ผู้นำในการประกอบพิธีกรรมระดับชุมชนเป็นบุคคลที่ชาวบ้านให้ความเคารพนับถือซึ่งจะเป็นผู้นำในการประกอบพิธีกรรมทางศาสนา เพื่อเป็นสื่อกลางที่จะทำให้การทำบุญเพื่ออุทิศส่วนกุศลให้บรรพบุรุษในพิธีกรรมแซนโดนตา
4. ผู้เข้าร่วมในการประกอบพิธีกรรมแซนโดนตา การประกอบพิธีกรรมในแต่ละระดับ ซึ่งได้แก่พิธีแซนโดนตา ระดับครอบครัว ระดับเครือญาติ และระดับชุมชน จะมีสมาชิกที่เกี่ยวข้องตามสายตระกูลเข้าร่วมพิธีกรรมแต่ละระดับ โดยจะมีเพื่อนบ้านใกล้เคียง หรือผู้ที่เคารพนับถือกัน เข้าร่วมพิธีด้วยเป็นการแสดงถึงความเคารพนับถือ และให้เกียรติบรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้ว

ส่วนพิธีแซนโดนตาในระดับชุมชน ชาวบ้านทุกคนต่างนำสิ่งของเครื่องบูชา เครื่องเซ่นไหว้ และเสบียงอาหารต่าง ๆ มารวมกันทำบุญที่วัด เพื่ออุทิศส่วนกุศลให้บรรพบุรุษของตนร่วมกันทั้งหมู่บ้าน ถือเป็นงานบุญตามประเพณีที่ยิ่งใหญ่และมีความสำคัญมากในแต่ละปี

ความเชื่อเกี่ยวกับวันและเวลาในการประกอบพิธีกรรมแซนโดนตาแบบดั้งเดิมของชาวบ้าน

ความเชื่อเกี่ยวกับวัน และเวลาในการประกอบพิธีกรรมแซนโดนตาของชาวบ้านจะเป็นวันเดียวกันกับการประกอบพิธีแซนโดนตาของชาวไทยเขมรโดยทั่วไปก็จะมี 2 ช่วง ในช่วงแรกจะตรงกับวันขึ้น 14 และ 15 ค่ำ เดือน 10 เรียกว่า วัน“เป็นตุง” จัดเป็นวันเริ่มต้นซึ่งจะทำสำหรับกับข้าว มีข้าวต้ม ขนมนึ่งเพื่อไปทำบุญ เช่น ไหว้ผีบรรพบุรุษเป็นการต้อนรับ โดยไม่นิยมจัดใหญ่โต เป็นเพียงการทำบุญที่วัดตามปกติ ส่วนในช่วงที่ 2 ตรงกับวันแรม 14 และ 15 ค่ำ เดือน 10 เรียกว่า “เป็นทม” ถือเป็นวันที่มีความสำคัญมาก ทุกครอบครัวจะต้องจัดเตรียมอาหารไปทำบุญที่วัด โดยจะต้องเตรียมเสบียงอาหารของแห้งจัดลงในกระเชอโดนตา เพื่อนำไปทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้ผีบรรพบุรุษของตนงานทำบุญแซนโดนตาที่วัด จัดเป็นงานทำบุญที่ยิ่งใหญ่ของชาวบ้านในทุกปี

พิธีกรรมแซนโดนตา ในแต่ละปี จะประกอบพิธีกรรม 2 ครั้ง คือ

ครั้งที่ 1 จัดในวันขึ้น 14-15 ค่ำ เดือน 10 เรียกว่า “เป็นตุง” ซึ่งชาวบ้านจะจัดพิธีกรรมแซนโดนตา ไม่ค่อยใหญ่โตนัก โดยกำหนดให้วันขึ้น 14 เดือน 10 เป็นวันเตรียมเครื่องเซ่นไหว้ และจัดทำขนม ข้าวต้ม บายเบ็น ฯลฯ พอถึงเวลารุ่งเช้าก็จะทำอาหารคาว – หวาน รวมกับเครื่องเซ่นไหว้ที่เตรียมไว้ นำไปทำบุญตักบาตรที่วัดเพื่อเป็นการทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้แก่บรรพบุรุษที่ล่วงลับนับเป็นวันเริ่มต้นทำบุญแซนโดนตา

ครั้งที่ 2 จัดในวันแรม 14-15 ค่ำ เดือน 10 ถือเป็นวันประกอบพิธีแซนโดนตาที่สำคัญมาก เรียกว่า “เป็นทม” โดยจะมีการจัดเตรียมเครื่องเซ่นไหว้ เเสบียงอาหารต่าง ๆ ล้วนหน้าหลายวันเพราะต้องจัดสิ่งของมากกว่าในวันเป็นตุง ในช่วงเช้าของวันแรม 14 ค่ำ เดือน 10 แต่ละครอบครัวจะเตรียมทำขนม ข้าวต้ม อาหารคาว-หวาน และผลไม้ต่าง ๆ โดยจะมีพิธีแซนโดนตา ในระดับครอบครัว และระดับเครือญาติ ตามเวลาที่เหมาะสม จนกระทั่งถึงเวลา 18.00 น. แต่ละครอบครัวจะนำเสบียงอาหารต่าง ๆ ใส่กระเชอโดนตาไปร่วมในพิธีแซนโดนตาที่วัดร่วมกัน และในวันรุ่งเช้า คือวันแรม 15 ค่ำ เดือน 10 แต่ละครอบครัวจะจัดเตรียมอาหารคาว-หวาน ข้าวต้ม ข้าวกระยาสารท ผลไม้ บายเบ็น และกรวย 5 อัน ไปทำบุญที่วัดร่วมกัน เพื่ออุทิศส่วนกุศลให้บรรพบุรุษ โดยจะมีพิธีจูนโดนตา (เทกระเชอโดนตา) และประกอบพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนา เมื่อเสร็จพิธีแซนโดนตาแล้ว ผู้นำครอบครัว จะหยิบเอาอาหารคาว-หวาน ข้าวต้มมัด ผลไม้ และ

บายเป็น อย่างละเล็กอย่างละน้อย ห่อใบตองเอาไปเช่นไหว้พระเปรี๊ยะภูมิแสร พระภูมินา หรือผีนา ขอให้พระแม่โพสพช่วยปกป้องรักษาให้ข้าวในนาเจริญงอกงาม

อิทธิพลของความเชื่อเกี่ยวกับสถานที่ที่ใช้ในการประกอบพิธีกรรมแซนโดนตา

สถานที่ในการประกอบพิธีกรรมแซนโดนตา หรือผีบรรพบุรุษประจำตระกูล ประจำสายเลือด จะใช้สถานที่ในการประกอบพิธี 2 แห่ง คือ บ้านและวัด ในการประกอบพิธีแซนโดนตา ระดับครอบครัว และเครือญาติ จะต้องจัดขึ้นที่บ้านของผู้อาวุโสของตระกูลตามความเชื่อว่า เมื่อบรรพบุรุษตายไปแล้ว ดวงวิญญาณยังคงลอยอยู่บริเวณบ้านเพื่อคุ้มครองดูแลทุกข์สุขของลูกๆ หลานๆ เหมือนเมื่อครั้งยังมีชีวิตอยู่ และยังมีความเชื่ออีกส่วนหนึ่งที่เชื่อว่าผีบรรพบุรุษที่อยู่ในยมโลก ซึ่งจะถูกปลดปล่อยมาเป็นเวลา 15 วัน ตั้งแต่วันขึ้น 14 ค่ำ เดือน 10 ถึง วันแรม 15 ค่ำ เดือน 10 การที่บรรพบุรุษอยู่ในยมโลกจะต้องเดินทางมาเป็นระยะทางไกล และดวงวิญญาณเหล่านั้นจะแวะมาที่บ้านลูกๆ หลานๆ เพื่อที่จะรับของเช่นไหว้ที่บ้านและเปลี่ยนเสื้อผ้าชุดใหม่ที่ลูกหลานจัดเตรียมไว้ให้ เพื่อที่เดินทางไปรับส่วนบุญส่วนกุศลพร้อมกับลูกๆ หลานๆ ที่ยังมีชีวิตอยู่ในการประกอบพิธีกรรมแซนโดนตาที่วัด ในวันแรม 15 ค่ำ เดือน 10 ที่วัด ซึ่งเป็นการเช่นไหว้ผีโดนตา ในระดับชุมชน วัดเป็นสถานที่เก็บกระดูกของบรรพบุรุษเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์และเป็นเขตอภัยทาน งานบุญแซนโดนตา ที่วัดนั้น เชื่อว่าดวงวิญญาณทุกดวงจะได้รับความปลอดภัยและได้ความกรุณาถึงแม้ว่าผีและดวงวิญญาณที่ไร้ญาติก็จะได้รับความอนุเคราะห์ให้ได้ผลบุญ ผลทานในการประกอบพิธีแซนโดนตาเช่นเดียวกันกับผีอื่นๆ ที่มีลูกๆ หลานๆ และญาติพี่น้องมาคอยทำบุญ อุทิศส่วนกุศลให้ชาวบ้านทุกครอบครัว นำกระดูกของบรรพบุรุษไปเก็บไว้ที่เจดีย์ในวัด และถือว่าวัดเป็นศูนย์รวมจิตใจของชาวบ้านดังนั้นในวันแรม 15 ค่ำ เดือน 10 ของทุกปี ซึ่งเป็นวันแซนโดนตาชาวบ้านทุกครอบครัวจะไปรวมกันทำบุญโดยมีความเชื่อว่าผีโดนตาของทุกตระกูลก็จะไปรวมกันที่วัดเช่นเดียวกัน เพื่อรอรับส่วนบุญส่วนกุศลที่บรรดาลูกๆ หลานๆ มาทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้ซึ่งผลบุญที่ตนได้รับจะนำไปสู่ความสุขในภพภูมิภพหน้าต่อไป ส่วนลูกๆ หลานๆ ที่ได้ร่วมกันทำบุญให้กับผีบรรพบุรุษในวันแซนโดนตานี้ต่างก็จะรู้สึกมีความสุข ที่ได้แสดงความกตัญญูทดแทนที่ต่อบรรพบุรุษ เป็นการสร้างความรัก และความสามัคคี มีความผูกพันในกลุ่มครอบครัว และเครือญาติในชุมชน

สถานที่ในการประกอบพิธีแซนโดนตา ประกอบด้วย

1. พิธีกรรมแซนโดนตา ระดับครอบครัว จะจัดพิธีกรรมที่ห้องโถงภายในบ้าน โดยมีผู้นำครอบครัวที่เป็นผู้อาวุโสที่สุดในครอบครัว เป็นผู้นำประกอบพิธีกรรม

2. **พิธีกรรมแซนโดนตาในระดับเครือญาติ** จะประกอบพิธีที่บ้านของผู้อาวุโสสูงสุดในวงศ์ตระกูลของแต่ละวงศ์ตระกูล ซึ่งชาวบ้าน เรียกว่า “ปะเตียะสัเมฆมอจ” หรือ “บ้านหัวหน้าผี” หมายถึงบ้านผู้มีอาวุโสของตระกูลนั่นเอง

3. **พิธีกรรมแซนโดนตาในระดับชุมชน** ชาวบ้านทุกครอบครัวจะไปประกอบพิธีร่วมกันที่วัด ซึ่งมีเจ้าอาวาสวัด ที่ชาวบ้านให้ความเคารพนับถือเป็นอย่างมากและเป็นศูนย์รวมทางจิตใจของชาวบ้านทุกคน

องค์ประกอบของพิธีกรรมแซนโดนตาตามแบบดั้งเดิมของชาวบ้าน

เนื่องจากพิธีกรรมแซนโดนตาของชาวไทยเขมร มี 2 ช่วง คือไถงเบ็นตุง (วันสารทเล็ก) ตรงกับวันขึ้น 14-15 ค่ำ เดือน 10 และไถงเบ็นทม (วันสารทใหญ่) ตรงกับวันแรม 14-15 ค่ำ เดือน 10 ดังนั้นการจัดเตรียมอุปกรณ์ต่าง ๆ และเครื่องเซ่นจะเหมือนกันทุกอย่าง เพียงแต่อุปกรณ์เครื่องเซ่นในวันเบ็นทม จะต้องจัดทำให้มากกว่าและยิ่งใหญ่กว่าที่จัดในวันเบ็นตุง โดยมีอุปกรณ์และเครื่องเซ่น ดังต่อไปนี้ (ภูมิจิต เรืองเดช. 2546 : 146-150)

1. เครื่องบูชา ได้แก่ ดอกไม้ รูป เทียน อย่างละ 5 คู่ นำมาจัดทำใส่กรวยใบตอง เรียกว่า กรวย 5 เป็นสัญลักษณ์แทนชั้น 5 รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ
2. รูป 1 ดอก และเทียน 1 เล่ม
3. หมากพลู ยาสูบ หรือบุหรี่
4. เหล้าขาว และน้ำอ้อย (เหล้าจะใช้เฉพาะพิธีกรรมที่บ้านเท่านั้น)
5. อาหารคาว ประเภทผัดและแกงพื้นบ้าน อาทิ ไก่ย่าง ปลาย่าง แกงไก่ใส่กล้วยดิบ แกงผักทอง ต้มผัก แกงไก่ใส่เผือก เป็นต้น โดยจะนิยมทำอาหารคาว ที่ปู-ย่า ตา-ยาย เคยชอบรับประทาน
6. ข้าวต้ม และขนมหวานต่าง ๆ อาทิ ขนมฝักบัว ขนมนางเล็ด ข้าวต้มค้าง ข้าวต้มผัด ข้าวต้มมัด ขนมชั้น ขนมหม้อแกง ทองหยิบ ฝอยทอง ฯลฯ
7. ข้าวกระสารท ถือเป็นเครื่องเซ่นไหว้ที่สำคัญจะขาดไม่ได้
8. กล้วย อ้อย และผลไม้อื่น ๆ
9. บายเบ็น ถือเป็นเครื่องเซ่นไหว้ที่สำคัญจะขาดไม่ได้ บายเบ็น ทำจากข้าวเหนียวหุงสุก แล้วผสมกับงาผสมด้วยหัวกะทิเคี้ยวสุก นำมาคลุกเคล้าให้เข้ากันแล้วปั้นเป็นก้อนเล็ก ๆ ขนาดเท่าหัวแม่มือ วางบนจาน หรือพานเป็นรูปทรงกรวย แล้วนำไปตองมาทำเป็นกรวยทรงพุ่ม ข้าวบิณฑ์มาครอบไว้บนยอดสุดของบายเบ็นจะใส่เงิน 1 หรือ 5 หรือ 10 ไร่ด้วย ส่วนที่ยอดของกรวย

ใบตองสดจะมีหมากก่อนผ่าเป็นซีกบาง ๆ เสียบไว้กับไม้ไผ่ซีกเล็กๆ ปักไว้บนยอดกรวย บายเป็น เป็นเครื่องเช่นไหว้บูชาพระแม่โพสพ เปรียะภูมิสเร หรือพระภูมินา ผีนา

10. เสบียงอาหารที่จำเป็นในชีวิตประจำวันเกือบทุกอย่าง นำมาใส่ในกระเชอโคนตา ได้แก่ ข้าวสาร พริก หอม กระเทียม น้ำปลา น้ำมันพืช น้ำตาล เกลือ อาหารแห้งต่าง ๆ เช่น ปลากระป๋อง ปลาอย่าง ไข่เค็ม ไข่ต้ม รวมทั้งผักผลไม้ต่าง ๆ เช่น มะพร้าว พริก กล้วยสุก กล้วยดิบ เผือก มัน อ้อย ข้าวโพด ตะไคร้ ขิง ข่า ฯลฯ เป็นต้น

เครื่องบูชา เครื่องเช่นไหว้ และเสบียงอาหารต่าง ๆ เหล่านี้ ลูกหลานจะบรรจงจัดแต่งใส่ ในภาชนะ อาทิ พาน ถาด กระบุง กระเชอ ตะกร้า หรือภาชนะอื่นที่เหมาะสม เพื่อเตรียมใช้ในการ ประกอบพิธีที่บ้านสำหรับพิธีแซนโคนตาในระดับครอบครัวและญาติพี่น้องในตระกูลในเย็น วันขึ้น 14 ค่ำ ของวัน “เป็นตุง” และวันแรม 14 ค่ำ เดือน 10 ในวันเป็นทมของทุกปี

ในเย็นวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 10 สำหรับพิธีแซนโคนตาในวัน “เป็นตุง” และในวันแรม 15 ค่ำ เดือน 10 สำหรับพิธีแซนโคนตาในวัน “เป็นทม” ลูก ๆ หลาน ๆ จะนำเครื่องเช่นไหว้ ทั้งหมด ของแต่ละครอบครัวจะไปทำบุญร่วมกันที่วัด ซึ่งต่อมาเมื่อแต่ละครอบครัวได้นำกระดูก ของบรรพบุรุษไปเก็บไว้ที่เจดีย์ หรือรื้อวัด ทำให้การทำบุญแซนโคนตามีการเปลี่ยนแปลง โดยจะ นิยมไปทำบุญแซนโคนตาในวันแรม 15 เดือน 10 ตรงกับวันเป็นทมของทุกปี

อุปกรณ์ต่าง ๆ ที่ใช้ในการประกอบพิธีกรรมแซนโคนตา ประกอบด้วยอุปกรณ์ต่าง ๆ ที่ใช้ ในพิธีประกอบพิธีแซนโคนตา หรือผีบรรพบุรุษ ประจำตระกูล ประจำสายเลือด ประกอบด้วย เครื่องบูชา เครื่องสังเวย และภาชนะที่ใช้ใส่เครื่องบูชา เครื่องสังเวย

ขั้นตอนการประกอบพิธีกรรมแซนโคนตาแบบดั้งเดิมของชาวบ้าน

ขั้นตอนของพิธีกรรมแซนโคนตาสำหรับชาวเขมรกินเวลา 17 วัน เหมือนกันกับใน ประเทศกัมพูชา ต่างกันก็ตรงที่ทางกัมพูชาถือว่างานบุญนี้เป็นงานประเพณีประจำชาติ ทางราชการ ประกาศให้เป็นวันหยุดของชาติเป็นเวลา 3 วัน คือวันแรม 13 ค่ำ ถึง แรม 15 ค่ำ ส่วนใน ประเทศไทยเป็นเพียงประเพณีท้องถิ่น ที่แต่ละท้องถิ่นถือปฏิบัติกันเองตามความเชื่อและความ ศรัทธา

ประเพณีนี้เริ่มวันขึ้น 14 ค่ำ เดือน 10 เรียกกันว่าวันเป็นตุง หรือวันเป็นเล็ก หรือวัน สารทเล็ก ถือว่าเป็นวันเริ่มงานวันแรก หรือภาษาชาวบ้านเรียกว่าวันสุกดิบ เขมรเรียกว่า วันเข้า โรง ช่วงเวลาระหว่างนั้น ภาษาท้องถิ่นเรียกว่าวันกันซง (กันสงฆ์) หรือในภาษาเขมรกัมพูชา เรียกว่าวันกันเบ็น หรือบุญกันเบ็น กระทั่งถึงการทำบุญครั้งใหญ่ในวันแรม 15 ค่ำ เดือน 10

เรียกว่า วันเป็นทม วันเป็นใหญ่ หรือวันสารทใหญ่ ซึ่งมีรายละเอียดพิธีกรรมดังนี้ (มี หมั่นดี. 2542 : 109-111)

1. **วันเป็นตุจ** คือวันขึ้น 14 ค่ำ เดือน 10 จะมีพิธีเซ่นไหว้บรรพบุรุษที่บ้าน และนำจิ้งหรีดไปถวายพระ เพื่อให้พระสงฆ์รับรู้ว่าชาวบ้านพร้อมที่จะเข้าสู่ประเพณีกันเป็นหรือกันขงแล้ว นอกจากนั้นยังเชื่อว่าผลบุญที่ทำในวันนั้นจะส่งบุญไปยังยมบาล ผู้ทำหน้าที่ดูแลวิญญาณทั้งหมดที่อยู่ในปรโลก ให้เตรียมปล่อยวิญญาณเหล่านั้นมายังโลกมนุษย์ เอกลักษณะอย่างหนึ่งที่ขาดไม่ได้ในงานพิธีนี้คือ “ข้าวต้มมัด” ซึ่งมักทำกันในช่วงเทศกาลนี้เท่านั้นเอง เอกสารบางฉบับกล่าวว่า “ข้าวต้มมัด” นี้ ความจริงก็คือ “บายเป็น ” นั่นเอง

การเซ่นไหว้อาจจะทำในตอนก่อนเที่ยงหรือบ่ายก็ได้ จัดที่ตรงโถงกลางบ้าน หรือระเบียบบ้านก็ได้แล้วแต่ความเหมาะสม เริ่มด้วยการปูเสื่อผืนใหญ่กลางโถง จากนั้นจะปูฟูกทับอีกชั้น วางหมอนไปทางหัวฟูก แล้วปูผ้าขาวทับอีกชั้นหนึ่ง ส่วนมากจะหันหัวฟูกไปทางทิศตะวันออกหรือทิศเหนือ รอบ ๆ ฟูกจะจัดเป็นถาดสำหรับกับข้าว ขนมมนเมย และเหล้ายาปลาปิ้งตามฐานะของแต่ละบ้าน ชันน้ำเย็นพานหมากพลูบุหรี ถ้าเป็นบ้านที่ฐานะดี ก็จะมีถาดใส่หัวหมู หรือต้มเป็ดต้มวางบนปลายฟูก บนฟูกจะมีเครื่องหอม เครื่องสำอาง เครื่องแต่งตัว รวมทั้งเสื้อผ้าวางซ้อนกันอยู่

เมื่อจัดเครื่องเซ่นไหว้เรียบร้อยแล้ว พิธีก็จะเริ่มขึ้น โดยทุกคนในบ้าน รวมทั้งญาติสนิทบ้านใกล้เคียงจะมานั่งล้อมวงรอบ ๆ เสื่อนั้น ผู้อาวุโสที่สุดจะเป็นผู้เริ่มพิธี โดยจุดธูปเทียน อัญเชิญวิญญาณบรรพบุรุษมารับเครื่องเซ่นไหว้ และขอให้ช่วยดูแลลูกหลานที่ยังมีชีวิตอยู่ให้มีความร่มเย็นเป็นสุข ในระหว่างพิธี ผู้ที่รู้จักพูดก็จะพูดแต่สิ่งที่ดีงาม อ่อนวอนขอพรทั้งแก่ผู้ที่ยังมีชีวิตอยู่และผู้ที่ย่างลับไปแล้ว ในช่วงท้ายจะมีการลาเครื่องเซ่น และอัญเชิญวิญญาณให้กลับไปอยู่ในที่อันควร เพื่อเตรียมตัวเข้าสู่ประเพณีกันเป็นหรือกันขง ตั้งแต่วันแรม 1 ค่ำ เดือน 10 โดยญาติพี่น้องจะอัญเชิญวิญญาณบรรพบุรุษไปร่วมกันทำบุญ ฟังเทศน์ฟังธรรมที่วัดจนถึงวันแรม 15 ค่ำ เดือน 10 ซึ่งเป็นวันเป็นทม

2. **ประเพณีกันขง หรือกันเป็น** หลังจากวันเป็นตุจ รุ่งขึ้นจะเป็นวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 10 ตอนเช้าและตอนเพล ชาวบ้านจะนำจิ้งหรีดไปถวายพระที่วัดทุก ๆ วัด โดยเฉพาะวัดที่อยู่ในชุมชน ทายก ทายิกาว่าัดทั้งหมดจะประชุมจัดเวรกันเป็นเจ้าภาพประจำวันสำหรับดูแลรับผิดชอบกิจการงานต่าง ๆ ตั้งแต่วันแรม 1 ค่ำ ถึงวันแรม 14 ค่ำ เดือน 10 บางคนอาจเป็นเจ้าภาพหรือเวรประจำวันได้มากกว่าหนึ่งวัด แต่ต้องไม่ซ้ำวันกัน หรือบางคนอาจเป็นเจ้าภาพหลายวันก็ได้ หากมีเจ้าภาพไม่เพียงพอ เจ้าภาพมีหน้าที่ดูแลกิจการต่าง ๆ ในวัดสำหรับวันที่ตนรับผิดชอบ และยังคงคอยชวนญาติสนิทมาร่วมกันทำบุญในวันนั้น ๆ ด้วย

พิธีกันเป็นหรือกันชงนี้จะกระทำที่วัด ก็จะมีพิธีถวายภัตตาหารเช้า และภัตตาหารเพล แต่พระสงฆ์ การถวายภัตตาหารเช้าเป็นไปตามปกติ แต่ก่อนที่จะถวายเพล เจ้าภาพพรประจำวันจะเป็นผู้รวบรวมปัจจัยต่าง ๆ จากการทำบุญในวันนั้น ถวายแด่พระสงฆ์ ช่วงบ่ายเมื่อฆราวาสกลับไปทำธุระทางโลก คนที่ไม่มีธุระก็จะอยู่สนทนาธรรมกันเอง หรือกับพระสงฆ์ที่วัด เสร็จเจ้าภาพประจำวันมีหน้าที่คอยดูแลจัดแจงธุระต่าง ๆ แทนพระสงฆ์

ตอนค่ำ พระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์ สวดพระอภิธรรมมาติกาบังสกุล และเทศนาธรรม หลังจากนั้นเป็นการนั่งสมาธิเพื่ออุทิศส่วนกุศลให้ผู้ล่วงลับไปแล้ว โดยปฏิบัติเช่นนี้ทุกวัน จนถึงวันแรม 14 ค่ำ ซึ่งเป็นวันสุดท้ายของการกันเป็นหรือกันชง ซึ่งมีพิธีสำคัญเพิ่มขึ้นในตอนกลางคืน คือการสวดพระพุทธรูป จลองค์การกันเป็น และอนุโมทนากุศลผลบุญที่ได้ร่วมกันในเทศกาลนี้

3. วันเบ็นทม (วันสารทใหญ่) คือวันแรม 15 ค่ำ เดือน 10 เขมรก็บูชาเรียกวันนี้ว่า “พุมเบ็น” เป็นวันที่ทุกคนต้องร่วมกันทำบุญที่วัด ถือเป็นหน้าที่ที่จะขาดเสียมิได้ จะมีการเช่นไหว้บรรพบุรุษอีกครั้งที่บ้านในวันแรม 14 ค่ำ เดือน 10 เพราะชาวบ้านมีความเชื่อว่าแต่ละคนมีบุญ-บาป-กรรม แตกต่างกันไป บางคนมีกรรมมาก บางคนก็มีกรรมน้อย เมื่อล่วงลับไปแล้วก็ต้องชดใช้กรรมต่างกันไปด้วย บ้างก็ถูกกักขัง ทรมานลงโทษลงทัณฑ์ด้วยวิธีการต่าง ๆ ผู้คุมหรือยมบาลจะปลดปล่อยวิญญาณเหล่านั้นออกมาแตกต่างกันไป ในช่วงวันแรม 1 ค่ำ ถึง แรม 15 ค่ำ นี้ ถ้าวิญญาณถูกปล่อยออกมาก่อนก็จะได้รับอานิสงส์มากกว่าวิญญาณที่ถูกปล่อยมาทีหลัง เมื่อกลับไปสถานที่ยกตนตามเดิมก็จะทรมานทุกข์ทรมานน้อยลงหรือได้รับโทษทัณฑ์ที่เบาลง จากอำนาจบุญที่ผู้ทำบุญตั้งใจอุทิศไปให้อาจจะมีดวงวิญญาณส่วนหนึ่งที่ไม่ถูกปลดปล่อยออกมาเนื่องจากมีบาปกรรมหนักมาก ต้องชดใช้กรรมของตนเองก่อน และยังไม่มีโอกาสได้รับอานิสงส์ใดๆ จากผลบุญที่มีคนทำอุทิศไปให้

ดังนั้น ในวันแรม 14 ค่ำเดือน 10 ชาวบ้านจึงจัดพิธีเช่นไหว้บรรพบุรุษอีกครั้งหนึ่ง ซึ่งเกี่ยวข้องกับเชื่อทางจิตวิญญาณมากกว่าที่จะเป็นพิธีกรรมตามปกติธรรมดา ชาวบ้านจะขอร้องอ้อนวอนให้ยมบาลยอมปล่อยวิญญาณออกมาให้หมด เพื่อให้มารับอานิสงส์ผลบุญด้วยตนเอง วิญญาณเหล่านั้นจะได้ทุกข์ทรมานน้อยลง

มีความเชื่ออีกประการหนึ่ง ก็คือในช่วงเทศกาลนี้ หากวิญญาณต่าง ๆ ขึ้นมายังโลกมนุษย์แล้วไม่มีญาติพี่น้องคนใดทำบุญอุทิศส่วนกุศลไปให้ วิญญาณเหล่านั้นก็จะทุกข์ทรมานด้วยความอดอยากหิวโหย โกรธแค้น และสาปแช่งผู้ที่มิชีวิตอยู่ให้มีอันเป็นไปต่าง ๆ นานา ดังนั้นในการเช่นไหว้ ชาวบ้านจึงต้องอ้อนวอนขอความคุ้มครองจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์ รวมทั้งวิญญาณบรรพบุรุษ ให้ช่วยปกป้องคุ้มครองครอบครัวลูกหลานที่ยังมีชีวิตอยู่ให้มีแต่ความร่มเย็นเป็นสุข

ในวันนี้ จะมีการสวด “คาร” อุทิศส่วนกุศลให้กับผู้ที่ล่วงลับแล้ว และฉลองเทศกาลด้วยการสวดพระพุทธรูป เอกสารบางฉบับก็ว่ามีการฉลองเทศกาลด้วยการเทศนาคาถาพัน ในพจนานุกรมเขมร พ.ศ. 2511 ระบุว่า ในวันเป็นทมหรือพุมเป็นนี้ นอกจากพระสงฆ์จะแสดงธรรมเทศนาแล้ว จะมีการสวดมาติกาบังสกุล สดับปกรณ์และสวดพระอภิธรรมและสวดติโรกษาทกัณฐสูตร ซึ่งเป็นพระสูตรที่บรรยายถึงพระคุณของผู้มีพระคุณและการทำบุญอุทิศให้ท่านเหล่านั้นถือว่าได้ทำบุญยิ่งนัก เป็นต้น หลังจากเสร็จพิธีทำบุญตักบาตรที่วัดแล้ว ก็จะมีงานสนุกสนานรื่นเริงกัน

การประกอบพิธีกรรมแซนโดนตา มี 3 ระดับ ระดับครอบครัว ระดับเครือญาติ และระดับชุมชน ซึ่งจะถือปฏิบัติตามขั้นตอน ซึ่งในปัจจุบันการประกอบพิธีกรรมแซนโดนตาในระดับครอบครัวและระดับเครือญาติ มีอยู่เป็นจำนวนน้อย คงเหลือที่ถือปฏิบัติโดยเคร่งครัดเฉพาะพิธีแซนโดนตา ในระดับชุมชนเท่านั้น (ภูมิจิต เรืองเดช. 2546 : 154-155)

พิธีกรรมแซนโดนตาในระดับครอบครัว

ประกอบด้วยขั้นตอนสรุป ๆ ดังนี้

1. แม่บ้านและลูก ๆ จัดเตรียมเครื่องเซ่นไหว้
2. ผู้นำครอบครัว กล่าวนำประกอบพิธีแซนโดนตา
3. ทุกคนภายในครอบครัว และเพื่อนบ้านที่มาร่วมในพิธีรับประทานอาหารร่วมกัน

พิธีกรรมแซนโดนตาในระดับเครือญาติ

ประกอบด้วยขั้นตอนสรุป ๆ ดังนี้

1. ครอบครัว เครือญาติ ที่นับถือผีบรรพบุรุษเดียวกันจะนำเครื่องเซ่นไหว้มารวมกันที่บ้านของผู้อาวุโสสูงสุดของตระกูล ซึ่งเรียกว่า “ปะเตียะส์เมฆมอจ” หรือบ้านหัวหน้าผี
2. ผู้อาวุโสสูงสุดของตระกูล กล่าวนำประกอบพิธีแซนโดนตา
3. ครอบครัว เครือญาติทุกคนรับประทานอาหารร่วมกัน
4. นำเสบียงอาหาร ข้าวปลา อาหารแห้ง ผัก ผลไม้ต่าง ๆ ซึ่งจัดไว้ในกระเชอโดนตาไปรวมกันที่วัด

จะมีพิธีแซนโดนตาในระดับเครือญาติทุกปีในปัจจุบันจัดเป็นวันที่สำคัญมาก เพราะถือว่าเป็นวันรวมญาติ และลูกหลานของตระกูลที่อยู่หมู่บ้านอื่น ๆ จะมาล่องหน้า 1 วัน เพื่อทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้ ปู่-ย่า ตา-ยาย ที่ล่วงลับไปแล้ว ทำให้ได้พบปะถามทุกข์สุขและร่วมรับประทานอาหารในกลุ่มเครือญาติเป็นการสร้างความผูกพัน และทำให้เกิดความสามัคคีกันเป็นอย่างดี

พิธีกรรมแซนโดนตาในระดับชุมชน ซึ่งปัจจุบันนี้ ชาวบ้านทุกครอบครัวถือปฏิบัติอย่างเคร่งครัดต้องประกอบพิธีกรรมในวันแซนโดนตา ทุกครอบครัวในวันแรม 15 ค่ำ เดือน 10 ของทุก ๆ ปี

ประกอบด้วยขั้นตอนสรุป ๆ ดังนี้

1. แต่ละครอบครัวนำกระเชอโคนตามารวมกันที่วัด
2. โยงด้วยสายสิญจน์ล้อมรอบเครื่องเช่นไห้ทั้งหมด
3. ผู้อาวุโสของชุมชน ซึ่งเป็นผู้นำในการประกอบพิธี จุฑรูป เทียน นมัสการพระพุทธรูป
4. ผู้นำประกอบพิธีกล่าวอาราธนาศีล
5. อาราธนาศีลพระสงฆ์สามเณร
6. ผู้อาวุโสแต่ละตระกูล กรวดน้ำพร้อมเรียกโคนตามารับสิ่งของที่ญาติจัดส่งให้
7. พระสงฆ์สวดคาถา
8. จูนโคนตา

รายละเอียดในการประกอบพิธีกรรมแซนโคนตา

พิธีกรรมแซนโคนตา ในระดับครอบครัว ระดับเครือญาติ และระดับชุมชน เป็นพิธีกรรมที่จัดอย่างต่อเนื่องเชื่อมโยงกัน ซึ่งในอดีตเมื่อ 20 ปีที่แล้ว โดยจะเริ่มจัดพิธีกรรมในระดับครอบครัว และนำเครื่องเช่นไห้ไปร่วมกันเพื่อประกอบพิธีกรรมในระดับเครือญาติแล้วจึงนำเครื่องเช่นไห้บรรพบุรุษไปทำพิธีแซนโคนตาาร่วมกันที่วัด ซึ่งพิธีกรรมดังกล่าวนี้จะจัดขึ้นในวันขึ้น 14 ค่ำ และวันแรม 14 ค่ำ ของเดือน 10 โดยมีรายละเอียดในการประกอบพิธีกรรมดังต่อไปนี้ (ภูมิจิต เรื่องเดช. 2546 : 156-158)

1. การประกอบพิธีกรรมแซนโคนตาในระดับครอบครัว

“การเตรียมเครื่องเช่นไห้ อาหาร ขนม ข้าวต้ม แม่บ้านจะจัดตั้งแต่เช้าของวันแรม 14 ค่ำ เดือน 10 ในวันเป็นตุง พร้อมกับบอกญาติและเพื่อนบ้านที่อยู่ใกล้เคียงให้มาร่วมพิธี โดยจัดพิธีแซนโคนตาที่บริเวณห้องโถงภายในบ้าน หัวหน้าครอบครัวหรือญาติผู้ใหญ่ในตระกูลที่มาร่วมพิธีจะเป็นผู้นำในการประกอบพิธี โดยมีสมาชิกของครอบครัวทุกคนและเพื่อนบ้านเข้ามานั่งบริเวณพิธีที่ตั้งเครื่องเช่น อาหารคาว-หวาน ผลไม้ เหล้าขาว โดยผู้นำพิธีจะเริ่มจุฑรูป เทียน ปักที่ถาดเครื่องเช่นแล้วกล่าวนำเพื่อบวงสรวงเชิญผีบรรพบุรุษแล้วรินน้ำหรือรินเหล้าขาว พร้อมทั้งเรียกชื่อ ปู่-ย่า ตา-ยาย ที่ตายไปแล้วเริ่มให้มาดื่มกินเครื่องสังเวย บรรดาสมาชิกของครอบครัวและเพื่อนบ้านที่อยู่ในพิธีก็ต้องช่วยกันเรียกชื่อและเชิญผีบรรพบุรุษให้มารับเครื่องสังเวยด้วย พอสักครู่หนึ่งผู้นำในการประกอบพิธีจะรินเหล้ารอบถาดเครื่องสังเวย 1-3 รอบถือว่า ผีปู่-ย่า ตา-ยายมารับเครื่องสังเวยอันเป็นที่สำราญแล้ว ก็จะจุฑยาสูบ คล้ายกับเวลาเรากินข้าวอิ่มแล้วก็จะสูบบุหรี่หรือสูบบุหรี่นั่นเอง” พิธีกรรมแซนโคนตา ระดับครอบครัวนิยมทำพิธีในช่วงเวลา 09.00 – 12.00 น. เพื่อที่ช่วงบ่ายจะต้องนำเครื่องเช่นไห้ไปเตรียมทำพิธีที่วัด”

บทกล่าวเชิญศิบรรพบุรุษในพิธีแซนโดนตา มีดังนี้

บทเรียกในพิธีแซนโดนตา เป็นภาษาเขมร

โมวเวย ตาเอี้ย เอี้ยเอี้ย อัญจินตาเอี้ย โมวโสบบาย โสบประสา โจนเจาแคลโนว ประเตี้ยส้อมเบง กี้ดคอลตา เอี้ยนัก โจนเจา โจนประสา อัญจินโมวโสบประสา ออยบาน จะเอ็ดล่อ เมียนเซาะสบาย คอลโงง คอลแก คอลนะนำ แซนโดนตา

คำแปล มาเน้อตาเอี้ย ยายเอี้ย ขอเชิญตา ยาย มารับประทานอาหารที่ลูกหลานอยู่ทางบ้าน คิดถึงตา ยาย มาก พวกลูกหลาน ลูกเขย ขอเชิญมา ให้รับประทานอิมหันำสำราญ ให้ลูกหลานมีความสุขสบาย ถึงวัน ถึงเดือน ถึงปี ในการเซ่นไหว้ปู่-ย่า, ตา-ยาย

เมื่อเสร็จพิธีแล้วจะต้องแบ่งข้าวปลาอาหาร ผลไม้ หมากพลู อย่างละเล็กอย่างละน้อยใส่ ห่อใบตองแล้วนำไปวางที่ริมรั้วบ้านพร้อมกับนับ 1-7 เป็นภาษาเขมร มวย ปี เบี้ย บวน ปรา ปรา มวย ปราปี “ปะจิ” (ปะจิ หมายถึง การส่งกลับ) โดยเชื่อว่าอาหารที่ลูกหลานห่อให้ นี้ เป็นของ ผাগให้น่ากลับไปแบ่งให้ศิบรรพบุรุษที่ไม่มีญาติทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้ได้รับประทานอาหารในวันนี้ หลังจากนั้นก็จะจัดอาหารเลี้ยงเพื่อนบ้าน และญาติที่มาร่วมในพิธี คนเฒ่า คนแก่ จะมอบเงินให้ปู่-ย่า ตา-ยาย ไหว้ใช้และปู่-ย่า ตา-ยาย ก็จะแจกเงินให้กับลูกๆ หลานๆ คนละเล็กละน้อยๆ ตามฐานะ

ระหว่างวันขึ้น 14 ค่ำ ถึงวันแรม 15 ค่ำ เดือน 10 ชาวบ้านทุกครอบครัวจะนำอาหารไป วัดเป็นเวลา 15 วันตามความเชื่อว่าศิบรรพบุรุษจะมาคอยรับบุญกุศลที่อุทิศถวาย

2. การประกอบพิธีกรรมแซนโดนตาในระดับเครือญาติ พิธีกรรมแซนโดนตาในระดับเครือญาติเป็นพิธีกรรมที่ต่อเนื่องปฏิบัติต่อเนื่องกับพิธีกรรมแซนโดนตาในระดับครอบครัวจะทำในช่วงเวลา 12.00 – 17.00 น. ของวันขึ้น 14 ค่ำ เดือน 10 เมื่อจัดพิธีกรรมแซนโดนตาในระดับครอบครัวเสร็จแล้ว แม่บ้านของแต่ละครอบครัวจะจัดเตรียมนำเครื่องเซ่นไหว้ อาหารคาว-หวาน และเสบียงอาหารต่าง ๆ ที่จัดเตรียมไว้แล้วนำไปรวมกันที่บ้านผู้อาวุโสที่สุดของตระกูล ตามที่ได้ประชุมหรือนัดหมายกันไว้แล้ว ที่บ้านของผู้อาวุโสของตระกูลก็จัดเตรียมเครื่องเซ่นไหว้ไว้เหมือนกัน พร้อมทั้งจัดเตรียมอาหารไว้เลี้ยงลูก ๆ หลาน ๆ เมื่อเตรียมทุกอย่างเรียบร้อยแล้วลูกหลานจะเชิญผู้อาวุโสสูงสุดของตระกูลเป็นผู้กล่าวนำในการเซ่นไหว้ โดยเริ่มต้นจตุรพักต เทียน ปักไว้ที่เครื่องเซ่น แล้วกล่าวนำเพื่อบวงสรวงเชิญศิบรรพบุรุษแล้วรินน้ำหรือรินเหล้าขาวพร้อมทั้งเรียกชื่อ ปู่-ย่า ตา-ยาย ที่ตายไปแล้วเริ่มให้มาดื่มกินเครื่องสังเวย บรรดาสมาชิกของครอบครัวและเพื่อนบ้านที่อยู่ในพิธีก็ต้องช่วยกันเรียกชื่อและเชิญศิบรรพบุรุษให้มารับเครื่องสังเวยด้วย พอสักครู่หนึ่งผู้นำในการประกอบพิธี จะรินเหล้ารอบถาดเครื่องสังเวย 1-3 รอบถือว่า พิธีปู่-ย่า ตา-ยาย มารับเครื่องสังเวยอิมหันำสำราญแล้ว ก็จะจุดยาสูบ คล้ายกับเวลาเรากินข้าวอิมแล้วก็จะสูบบุหรี่หรือสูบบุหรี่นั่นเอง”

บทเชษฐีบรรพบุรุษในพิธีแซนโดนตาในระดับเครือญาติ จะเป็นบทเดียวกัน หรือคล้าย ๆ กัน กับบทที่ใช้ในพิธีแซนโดนตาในระดับครอบครัว

เมื่อเสร็จพิธีแล้วจะต้องแบ่งข้าวปลาอาหาร ผลไม้ หมากรุก อย่างละเล็กละน้อยใส่ ห่อใบตองแล้วนำไปวางที่ริมรั้ว พร้อมทั้งนับ 1-7 เป็นภาษาเขมร แล้วกล่าวคำว่า “ปะจี” เช่นเดียวกับในพิธีแซนโดนตาในระดับครอบครัว ผู้อาวุโสของตระกูลจะกล่าวอวยชัยให้พรลูกๆ หลานๆ ให้มีความสุข ความเจริญ มีความสามัคคีและรักใคร่ปรองดองกันสร้างความสุขให้เกิดขึ้น ในครอบครัวและชุมชน โดยทุกคนจะร่วมบริจาคเงินไปทำบุญอุทิศส่วนกุศลที่วัดในเช้าวันรุ่งขึ้น คือวันที่ 15 ค่ำ เดือน 10 ส่วนเสบียงอาหาร ของแห้งต่าง ๆ ที่จัดไว้ในกระเชอโดนตา ก็จะนำไป รวมกันไว้ที่วัดในตอนเย็น เพื่อร่วมพิธีแซนโดนตาในระดับชุมชนต่อไป

3. การประกอบพิธีกรรมแซนโดนตาในระดับชุมชน

พิธีกรรมแซนโดนตาในระดับชุมชน เป็นพิธีร่วมกันของทุกคนในหมู่บ้าน โดยจะจัด ต่อเนื่องจากพิธีกรรมแซนโดนตาในระดับครอบครัว ระดับเครือญาติ โดยพิธีจะเริ่มเวลาประมาณ 17.00 – 18.00 น. ชาวบ้านจะนำกระเชอโดนตาของแต่ละตระกูลไปร่วมประกอบพิธีที่วัดที่เป็นวัด สำคัญของหมู่บ้าน อาจจะมีคนจากหมู่บ้านใกล้เคียงที่อยู่ติดกัน จะมาร่วมทำพิธีแซนโดนตาที่วัด ด้วย ญาติพี่น้องจะมาพบกันได้ทำบุญร่วมกัน โดยจะนำกระเชอโดนตาส่วนหนึ่งไปวางไว้ในแถว หน้าพระสงฆ์ และอีกส่วนหนึ่งจะวางไว้หน้าที่นั่งของตนเอง โดยจะมีด้ายสายสิญจน์โยงจากพระ ประธาน พระสงฆ์ และกระเชอโดนตาที่จัดไว้ และจะมีพิธีทางพระพุทธศาสนานิมนต์พระภิกษุ ทุกรูปในวัดมาประกอบพิธีแซนโดนตาในระดับชุมชนเวลา 19.00 น.

ในการประกอบพิธีกรรมแซนโดนตาในระดับชุมชนของชาวไทยเขมร มีผู้นำในการ ประกอบพิธี โดยเริ่มจุดธูปเทียนบูชาพระพุทธองค์ประธานในนามของชาวบ้านทุกคนแล้วกล่าว อาราธนาสี่ล รับศีล อาราธนาพระปริต พระสงฆ์เริ่มสวดมนต์เย็น โดยจะเริ่มสวดที่บทมงคล สูตรรอเสวนา จะพาลานั้ เป็นต้นไป จากนั้นผู้นำในการประกอบพิธีเข้าไปจุดเทียนเพื่อประเคนให้ หลวงพ่อ เจ้าอาวาสวัด พระพุทธรูป พระสงฆ์ ให้พรในบทสวด ขตา และสัพพิตี ผู้อาวุโสของ ตระกูลแต่ละตระกูลและญาติ กรวดน้ำอุทิศส่วนกุศลให้กับบรรพบุรุษ โดยการเรียกชื่อ นามสกุล ปู่-ย่า ตา-ยาย และญาติๆ ที่ล่วงลับไปแล้ว ให้มารับส่วนบุญที่ลูกหลานนำมาอุทิศถวาย

หลังจากนั้นพระสงฆ์ก็จะสวดคาถา เพื่ออุทิศส่วนกุศลให้แก่ญาติที่ล่วงลับไปแล้ว ในบท สวดนี้ กล่าวถึงความไม่เที่ยงเป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ตามตำนานเกี่ยวกับพิธีแซนโดนตาในสมัย พุทธกาล เรื่องพระเจ้าพิมพิสารได้ทรงทำบุญอุทิศส่วนกุศลแก่พระญาติวงศ์

บทที่ 4

ผลวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงประเพณีบุญบั้งไฟของชาวไทยลาว

การศึกษานี้ว่าเป็นอาชีพหลักชาวอีสานส่วนมากจะประกอบอาชีพนี้ ชาวอีสานมีประเพณีทำบุญอย่างหนึ่ง คือบุญบั้งไฟ เป็นการทำบุญในเทศกาลทำบั้งไฟ ซึ่งนิยมทำกันในเดือนหก บางทีจึงเรียกว่าบุญเดือนหก บางคนอาจเรียกบุญบั้งไฟ หรือบุญสัจจะ เป็นประเพณีที่สืบทอดต่อกันมาซึ่งมาจากวัฒนธรรมที่มีพื้นฐานมาจากภูมิปัญญาและกุศโลบายอันชาญฉลาดของบรรพบุรุษ ได้ถูกถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่น ด้วยแรงความเชื่อ และความศรัทธาในอำนาจของเทพเทวาที่บันดาลให้ฟ้าฝนตกถูกต้องตามฤดูกาลและพอเพียงแก่ข้าวกล้า จุดประสงค์ของการทำบั้งไฟก็ไม่ใช่เพื่อการแสดงความล้าหน้าของเทคโนโลยีแต่การทำบั้งไฟในภาคอีสานถือเป็นภูมิปัญญาชาวบ้าน ที่ทำขึ้นเพื่อนำไปจุดในงานบุญบั้งไฟ ซึ่งเป็นประเพณีทำบุญขอฝน ดังนั้นในการศึกษาครั้งนี้ผู้วิจัยขอเสนอผลวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงประเพณีบุญบั้งไฟของชาวไทยลาว กิ่งอำเภอแคนดง จังหวัดบุรีรัมย์ตามลำดับดังนี้

การเปลี่ยนแปลงวิถีเกษตรกรรม

ประเทศไทยเป็นประเทศเกษตรกรรมประชากรส่วนใหญ่จะประกอบอาชีพทำไร่ทำนา เพราะฉะนั้นการที่ฝนตกต้องตามฤดูกาลนั้นถือเป็นเรื่องสำคัญยิ่งในสมัยก่อนหากคราใดที่ฝนไม่ตกเกษตรกรเดือดร้อนหนัก เพราะไม่มีน้ำในการทำไร่ทำนาเพาะปลูกพืช จึงต้องพึ่งพาพิธีกรรมต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นการแห่นางแมว หรือหากเป็นเดือนหกนั้น(ประมาณเดือนพฤษภาคม) ชาวอีสานจะประกอบพิธี "บุญบั้งไฟ" หรือในบางแห่งเรียกว่า "บุญสัจจะ" ซึ่งถือเป็นหนึ่งในประเพณีสิบสองเดือน หรือที่เรียกว่า "สิบสองเดือน" นั่นเอง การจัดทำบุญบั้งไฟขึ้นเพื่อบูชาอารักษ์หลักเมือง เป็นประเพณีทำบุญขอฝนจากพญาแถนเพื่อให้ฝนตกต้องตามฤดูกาลบ้างคนหรือวัวควายอาจเกิดป่วยเป็นโรคต่าง ๆ บ้างเป็นต้น และเมื่อทำบุญดังกล่าวแล้ว ก็เชื่อว่าฟ้าฝนจะอุดมสมบูรณ์ ประชาชนในหมู่บ้านนั้นจะอยู่เย็นเป็นสุขเพราะมีอาหารข้าวปลาที่บริบูรณ์ทั้งปราศจากโรคภัยอีกด้วยวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชาวอีสานที่ดำรงชีพอยู่ในสังคมเกษตรกรรม ตามสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติที่แห้งแล้งกันดารนั้น ในความเชื่อต่อการดำเนินชีวิตที่มีความผาสุกและเจริญรุ่งเรืองเกิดขึ้นแก่ครอบครัว และบ้านเมืองก็ต้องมีการประกอบพิธีกรรม มีการเช่นสรวงบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลาย และร่วมทำบุญตามประเพณีทางพุทธศาสนาด้วยทุก ๆ เดือนในรอบปีนั้นมีการจัดงานบุญพื้นบ้านประเพณีพื้นเมืองกัน

เป็นประจำ จึงได้ถือเป็นประเพณี 12 เดือนเรียกกันว่า “ฮิตสิบสอง” ถือกันว่าเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่สืบทอดกันมาถึงปัจจุบัน

บุญบั้งไฟเป็นหนึ่งในฮิตสิบสองเดือนของชาวอีสานนิยมทำกันในเดือน 6 หรือเดือน 7 อันเป็นช่วงฤดูฝนเข้าสู่การทำนา ตกกล้า หว่าน ไถ เพื่อเป็นการบูชาแถนขอฝนให้ตกต้องตามฤดูกาล เหมือนกับการแห่หางแมวของคนภาคกลาง ในสองพิธีกรรมที่อยู่คนละภาคนี้มีความคล้ายคลึงกันในเรื่องของสัญลักษณ์ที่ใช้อันส่อไปทางเพศสัมพันธ์ เช่น การใช้ไม้มาแกะสลักเป็นอวัยวะเพศชายเรียกว่า “บั๊กบั้ง” หรือ “ปลัดจิก” ในอีสานหรือ “ขุนเพ็ด” ในภาคกลางเข้าร่วมขบวนแห่ ทั้งยังมีการร้องแข่งด้วยเนื้อหาที่เกี่ยวกับอวัยวะเพศและเพศสัมพันธ์ สัญลักษณ์นี้เป็นเครื่องหมายของความสัมพันธ์ระหว่างฟ้ากับดิน หญิงกับชาย ที่เป็นพลังก่อกำเนิดชีวิตและเป็นพลังแห่งความอุดมสมบูรณ์ จึงมีความสัมพันธ์กับการขอฝนซึ่งเป็นที่มาของพลังแห่งการเติบโตของพืช และด้วยเหตุที่อวัยวะเพศและเพศสัมพันธ์เป็นสัญลักษณ์สำคัญของงานบุญ จึงถือว่างานบุญบั้งไฟเป็นงานบุญของพระยามารซึ่งจัดแข่งกับงานบุญของพระพุทธเจ้า บุญบั้งไฟมีตำนานเล่าขานมานาน จากนิทานพื้นบ้านเรื่องผาแดงนางไอ่ เรื่องพระยาคันคาก ล้วนแต่กล่าวถึงการจุดบั้งไฟเพื่อให้แถน (เทวดา) ได้บันดาลให้ฝนตกตามฤดูกาล ถือเป็นประเพณีอันสำคัญที่จะละเลยมิได้ เพราะมีความเชื่อว่า หากหมู่บ้านใดไม่จัดงานบุญบั้งไฟก็อาจจะก่อให้เกิดภัยพิบัติแก่ผู้คนในชุมชน งานบุญบั้งไฟเป็นงานใหญ่ ลงทุนสูง การจัดงานจะต้องเป็นไปตามการตัดสินใจของชุมชน

คติความเชื่อในวิถีชีวิตความเป็นอยู่ที่เกี่ยวข้องกับการเกษตรกรรม เพื่อสร้างขวัญและกำลังใจต่อการดำรงชีวิตชาวอีสานจึงมีงานบุญพื้นบ้านมากมายจนได้ชื่อว่าเป็นภูมิภาคที่มีงานประเพณีพื้นบ้านมากที่สุดในประเทศ ฮิตสิบสองเดือนหรือประเพณีสิบสองเดือนนั้น ชาวอีสานร่วมกันประกอบพิธีนับแต่ต้นปี ชาวบ้านในภาคอีสานเป็นสังคมเกษตรกรรม เมื่อย่างเข้าสู่ฤดูทำนาพี่น้องประชาชนจะมีการจัดงานประเพณีบุญบั้งไฟ บูชาเทวดาหรือพญาแถนบนฟ้า เพื่อขอประทานน้ำฝนให้ตกลงมาตามฤดูกาลให้เกษตรกรได้มีน้ำฝนเพียงพอต่อการทำไร่ทำนา เป็นความเชื่ออันเกี่ยวข้องกับวิถีแห่งพื้นฐานชีวิตและการทำมาหากินของชาวอีสานที่บรรพบุรุษมีการปฏิบัติสืบทอดกันมาตั้งแต่โบราณกาลจนถึงปัจจุบัน ประเพณีบุญบั้งไฟนี้จึงมีสาระสำคัญเกี่ยวกับความเป็นอยู่ของประชาชนอย่างแท้จริง นอกจากนั้นสิ่งที่ได้รับการจัดงานประเพณีนี้ คือเกิดความสามัคคีเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่และความเสียสละต่อชุมชน สังคม ประเทศชาติ (ข้าวสด. 2551 : 34) ซึ่งถือว่างานบุญบั้งไฟเป็นพิธีกรรมที่มีความสำคัญมาก เพราะเชื่อว่าหากหมู่บ้านใดไม่จัดงานบุญบั้งไฟ หมู่บ้านนั้นอาจก่อให้เกิดภัยพิบัติได้ เช่น โรคภัยไข้เจ็บ หรือทุกข์ภัยแก่ชุมชนนั้น ๆ ได้ ในขณะที่ช่วงจัดงานดังกล่าวนี้เป็นช่วงที่ ชาวบ้านมีงานต้องทำมากมาย เนื่องจากเป็นฤดูของการทำนาปี ฉะนั้นที่ประชุมผู้นำชุมชน เช่น ผู้ใหญ่บ้าน จะต้องปรึกษารื้อกัน เพื่อตัดสินใจว่าจะจัดหรือไม่ในปีนั้น หาก

ตัดสินใจว่าจะไม่จัดแล้ว ก็จำเป็นต้องไปทำพิธีที่ศาลปู่ตาของบ้าน เพื่อขออนุญาตเลื่อนงานบุญนี้ไปในปีหน้า

ในภาคอีสานของประเทศไทยมีหลายจังหวัดที่มีการจัดงานบุญบั้งไฟในช่วงเทศกาลเดือนหก ซึ่งหนึ่งในนั้นก็คือเทศกาลงานบุญบั้งไฟ ซึ่งถือว่าเป็นเทศกาลบุญบั้งไฟที่มีความยิ่งใหญ่มากของประเทศ เนื่องจากประชากรในภาคอีสานร้อยละ 85 ประกอบอาชีพ เกษตรกรรมเป็นส่วนใหญ่ การประกอบอาชีพทำนาจะต้องพึ่งพาอาศัยน้ำฝนในการเพาะปลูกพืชพรรณธัญหาร นอกจากนั้นในจังหวัดบุรีรัมย์ ซึ่งถือว่าเป็นแหล่งผลิตข้าวหอมมะลิที่สำคัญอีกแหล่งหนึ่งของประเทศ ดังนั้นในจังหวัดดังกล่าวจึงได้จัดประเพณีบุญบั้งไฟขึ้น เป็นเทศกาลงานบุญประจำปีทุกปีในช่วงเดือนพฤษภาคม ซึ่งเป็นช่วงก่อนฤดูการทำนา โดยมีจุดประสงค์เพื่อเป็นพิธีขอฝนจากพญาแถนให้ประทานน้ำฝนตกลงมาถูกต้องตามฤดูกาล นอกจากนั้นยังถือเป็นการร่วมงานรื่นเริงของชุมชนด้วย เพราะจะมีประชาชนจำนวนมากมาร่วมชมขบวนแห่บั้งไฟซึ่งประดับประดากันอย่างสวยงามตระการตา และร่วมชมการแข่งขันการจุดบั้งไฟจากคุ้มต่าง ๆ ที่ส่งเข้าแข่งขัน สร้างรายได้ให้กับท้องถิ่นเป็นจำนวนมาก นอกจากนั้นยังถือว่าเป็นการสร้างความสามัคคีให้กับหมู่คณะได้เป็นอย่างดีอีกด้วย

บุรีรัมย์จัดงานประเพณีบุญบั้งไฟเพื่อขอขมาพระยาแถนให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล เพื่อใช้ในการทำการเกษตร ทั้งเป็นการอนุรักษ์สืบสานประเพณีอันดีงามของท้องถิ่นที่จัดสืบทอดต่อกันมาแต่โบราณ ให้คงอยู่สืบไปชั่วลูกหลาน ซึ่งการจัดงานครั้งนี้ เพื่อขอขมาพระยาแถนให้ฝนฟ้าตกต้องตามฤดูกาล สร้างขวัญกำลังใจให้ประชาชนที่ประกอบอาชีพเกษตรกร ได้มีน้ำในการทำนาตลอดฤดูเพาะปลูก ซึ่งน้ำฝน เป็นแหล่งน้ำธรรมชาติที่สำคัญ เพราะการทำนาต้องอาศัยน้ำมาก หากฝนตกต้องตามฤดูกาลชาวบ้านก็จะสามารถทำนาได้ตามปกติ และเก็บเกี่ยวผลผลิตได้ตรงตามเป้าหมาย หากปีใดฝนดี ต้นข้าวเจริญงอกงามก็จะทำให้ในปีนั้นชาวบ้านมีความเป็นอยู่ดีขึ้น เพราะนอกจากจะมีข้าวเก็บไว้กินทั้งปี และเก็บไว้สำหรับทำพันธุ์ข้าวในปีต่อไป แล้วยังสามารถขายได้กำไรอีก หากตลาดขณะนั้นราคาข้าวอยู่ในเกณฑ์ดี เนื่องจากในพื้นที่ภาคอีสานไม่มีแหล่งน้ำชลประทานต้องอาศัยน้ำฝนในการทำการเกษตร ทั้งยังเป็นการอนุรักษ์สืบสานวัฒนธรรมประเพณีอันดีงามของท้องถิ่น ที่จัดขึ้นสืบทอดต่อกันมาแต่สมัยปู่ย่า ตายาย ให้คงอยู่สืบไปชั่วลูกหลาน ซึ่งนอกจากจะเป็นการขอขมาพระยาแถนให้ฝนตกตามฤดูกาล และอนุรักษ์ประเพณีอันดีงามของท้องถิ่นแล้ว ยังเป็นการส่งเสริมให้ชาวบ้านมีโอกาสนำภูมิปัญญา ความรู้ ความสามารถที่เป็นเอกลักษณ์ของแต่ละท้องถิ่น มาประยุกต์ พัฒนา และตระหนักในคุณค่ามากขึ้น นอกจากนั้นยังเป็นการเสริมสร้างความรักใคร่ ความสามัคคีระหว่างชุมชนอีกด้วย มีลูกหลานชาวอีสานจำนวนมากที่ไปประกอบอาชีพไกลจากบ้านเกิดของตน บางครั้งในช่วงงานบุญเดือนหกบุคคลเหล่านี้ไม่สามารถกลับไปร่วมงานยังถิ่นฐานบ้านเกิด

ได้ เพราะติดภาระงาน ก็มักจะคิดถึงครอบครัวของตนและบ้านเกิด มีความห่วงหาอาวรณ์ต่อคนในครอบครัว ดังนั้นในบางท้องที่ลูกหลานชาวอีสานเหล่านี้ก็จะรวบรวมกำลังกายกำลังใจกันจัดงานบุญบั้งไฟ ณ ที่ที่ตนมาทำมาหากินกันนั่นเอง

อาชีพของคนในหมู่บ้านชาวอีสานส่วนมากประกอบอาชีพเกษตรกรรม คือ ทำนา โดยส่วนมากแล้วคนทำนามักมีเวลาช่วยเหลือกัน ในยามเพื่อนบ้านได้รับความลำบากเดือดร้อน ส่วนนี้เองที่ทำให้คนในหมู่บ้านเกิดความรักสามัคคีกันไม่ทอดทิ้งกัน ในประมาณกลางเดือนพฤษภาคม เกษตรกรบางคนเริ่มทำนากันแล้ว โดยเริ่มไถ หรือทำนาแบบนาหว่านซึ่งผิดกับสมัยก่อน จะต้องรอฝนจากธรรมชาติแล้วจึงค่อยลงมือทำนา แต่ในสมัยปัจจุบัน มีการทำนาแบบนาหว่าน ซึ่งไม่ต้องรอฝนจากธรรมชาติ การทำนาหว่านคือ การหว่านเมล็ดข้าวเสร็จแล้วมีการไถกลับ ซึ่งทำให้ชาวนาทำนาเสร็จเร็วมากขึ้น ประมาณเดือนมิถุนายน บางคนก็ทำนาเสร็จแล้ว เหลือแต่บางคนที่ทำนาแบบนาดำ เพราะจะต้องรอให้ต้นกล้าเติบโตเต็มที่ก่อน และรอฝนจากธรรมชาติด้วย ในอดีตนิยมใช้ควาย แต่ปัจจุบันพยายามหาสิ่งทดแทน ส่วนมากในการทำนามักจะไปทำเฉพาะผู้ชาย ส่วนแม่บ้านนั้นมักมีหน้าที่คอยทำอาหารส่งตอนเช้าและตอนเที่ยง ส่วนในเวลาว่างแม่บ้านจะทอผ้าสำหรับใช้และขาย แต่วิถีชีวิตของชาวนาในปัจจุบันเปลี่ยนแปลงไป โดยการนำเอาเครื่องมือการเกษตรมาใช้ในการทุ่นแรงอย่างมาก ส่วนมากชาวบ้านมักจะมีการลงแขกกันในการทำนาแต่ละครั้ง เพราะจะทำให้เกิดความสามัคคีในหมู่บ้าน แต่ได้งานเร็ว แต่ที่สำคัญจะประหยัดค่าใช้จ่ายในการทำนามาก วิธีการลงแขก คือ ถ้าใครทำนาก่อนคนอื่น จะพากันไปช่วยคนนั้น ซึ่งการลงแขกกลุ่มหนึ่งประมาณ 10-15 ครอบครัว โดยจะเลี้ยงอาหารเช้า เที่ยง เย็น ในการลงแขกแต่ละครั้ง ถ้าใครมีรถไถก็จะนำรถของตนเองไปช่วยด้วย โดยให้เจ้าภาพเสียน้ำมัน และถ้าเกิดการเสียหายขึ้นมาเจ้าภาพจะต้องซ่อม ซึ่งการดำเนินชีวิตแบบนี้ทำให้ชาวนาเกิดความสุขสนาน และรู้จักเสียสละประโยชน์ส่วนตนเองเป็นอย่างมาก ส่วนแม่บ้านที่อยู่บ้านจะไปช่วยกันประกอบอาหารและหาอาหารไปส่งที่นาที่มีการลงแขก กลางคืนอาจมีการกินเลี้ยงกันอีก ถ้างานของเจ้าภาพเสร็จสมบูรณ์ พอเสร็จการทำนา ชาวบ้านจะช่วยกันพัฒนาหมู่บ้าน เช่น ช่วยกันทำถนนขุดลอกคลอง พอสิ้นสุดการพัฒนาของส่วนรวมจะเป็นการพัฒนาบ้านของตนเอง และมีการขุดบ่อเลี้ยงปลาไว้บริโภคในครัวเรือน ซึ่งขนาดของบ่อจะไม่กว้างมากนักเหมาะสำหรับเลี้ยงปลาในครัวเรือน โดยพันธุ์ปลาที่นิยมเลี้ยงกันมากที่สุด คือ ปลาดุก หรือปลานิล เพราะจะโตเร็วมาก ส่วนแม่บ้านจะทอผ้าขาย ซึ่งส่วนมากซื้อเส้นไหมมาจากในตัวเมือง นำมาข้อมและทอเป็นผืน ส่งไปขายที่กรุงเทพฯ ซึ่งสร้างรายได้ให้แก่ครอบครัวไม่น้อยทีเดียว การเปลี่ยนแปลงวิถีเกษตรกรรมของชาวอีสานที่เห็นได้ชัดคือ การเปลี่ยนแปลงทางด้านการผลิตและการบริโภค การนำเทคโนโลยีสมัยใหม่มาใช้ในการผลิตก่อให้เกิดผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะดิน แหล่งน้ำ สัตว์น้ำ ป่าไม้ นอกจากนี้ยังก่อให้เกิดปัญหาด้านการประกอบอาชีพของชาวอีสานอีก

ด้วย การขยายธุรกิจ บ้านจัดสรร ทำให้มีการซื้อที่ดินอันเหมาะสมในการทำการเกษตร ไปใช้ปลูก บ้านจัดสรร มีการใช้เครื่องจักรขนาดใหญ่ขุดดินจากไร่นาซึ่งเป็นดินอันอุดมสมบูรณ์ไปด้วยปุ๋ย ไปถมพื้นที่ก่อสร้างหมู่บ้านจัดสรร ทำให้ดินในที่นาสูญเสียความอุดมสมบูรณ์ พื้นที่เกษตรที่เหมาะสมลดน้อยลง ทำให้ไม่สามารถเพาะปลูกพืชพรรณชนิดต่าง ๆ ได้ดังเดิม ผลกระทบด้านลบที่สำคัญ คือ พื้นที่ป่าไม้ถูกทำลายจำนวนมาก ความเจริญในด้านไฟฟ้าและเทคโนโลยีเริ่มเปลี่ยนวิถีชีวิตเกษตรกรรมของชาวอีสาน ทำให้รู้จักโรงสีข้าวมากกว่าการดำข้าวเพื่อใช้บริโภค การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวมีผลทำให้เกิดชนชั้นเศรษฐกิจใหม่ คือพ่อค้านายทุนซึ่งส่วนมากเป็นคนจีน ในชุมชนนั้น ๆ และบรรดาข้าราชการที่ผูกขาดผลประโยชน์ในระบบการเงิน ระบบสหกรณ์ เข้ามามีบทบาทสำคัญมากขึ้นในหมู่บ้าน ยังผลให้วิถีเกษตรกรรมของชุมชนอีสานปรับตัวตามกระแสโลกาภิวัตน์ กระแสเศรษฐกิจทุนนิยมมากขึ้น อย่างไรก็ตามในด้านการปรับตัวของชาวอีสานควรมีการปรับตัวให้สอดคล้องกลมกลืนกับสภาพการเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยในปัจจุบันให้เหมาะสมกับวิถีการดำเนินชีวิต

ความเชื่อ ความเลื่อมใส และจุดมุ่งหมาย

แนวปฏิบัติดั้งเดิมของงานประเพณีบุญบั้งไฟเป็นประเพณีอีสาน ได้สืบทอดมาจากโบราณ และมีวิวัฒนาการมาเรื่อย ๆ การจุดบั้งไฟเพื่อบอกกล่าวเทวดาฟ้าดินให้ประทานน้ำฝนลงมาให้ชุ่มฉ่ำ เพื่อให้ชาวบ้านได้ประกอบอาชีพการเกษตรได้ บุญบั้งไฟนิยมทำกันในเดือนหก ถือเป็นประเพณีสำคัญที่จะขาดไม่ได้ เพราะตั้งแต่โบราณจนถึงปัจจุบันชาวอีสานมีความเชื่อว่า เทพเป็นผู้ให้ฟ้าให้ฝน ตกต้องตามฤดูกาล ในสมัยก่อนชาวบ้านมีความเชื่อถือว่าถ้าบ้านใดบูชาไฟ เชื่อว่าบ้านนั้นจะประสบแต่โชคดี ปราศจากโรคภัย และมีความอุดมสมบูรณ์ แต่ถ้าปีใดไม่จัดงานบุญบั้งไฟ ฟ้าฝนก็จะไม่ตกต้องตามฤดูกาล เกิดความแห้งแล้ง ไม่อุดมสมบูรณ์ ตามตำนานความเชื่อเดิมเรื่องผาแดง-นางไอ่ จะทำบั้งไฟเพื่อใช้แข่งขันเดิมพัน โดยเอานางไอ่ผู้ซึ่งเป็นลูกสาวเป็นเดิมพัน (ซึ่งจากตำนานความเชื่อดังกล่าวนี้อาจารย์ในท้องถิ่นไม่ว่าจะเป็นผู้อาวุโส วัยหนุ่มสาว เด็กวัยรุ่น หรือเด็ก ๆ ในท้องถิ่น ก็มีความรู้ในความเชื่อนี้) และต่อมาก็ได้มีการประกวดประชันกันมากกว่า การทำบั้งไฟแต่เดิมนั้นมีการทำง่าย ๆ โดยใช้ทักษะภูมิปัญญาของชาวบ้าน และช่างบั้งไฟ ซึ่งเป็นผู้ทำบั้งไฟก่อนทำจะต้องมีพิธีกรรมบวงสรวงให้ถูกต้องตามหลักการทำบั้งไฟเสียก่อนจึงจะลงมือทำ ในช่วงที่มีการจุดบั้งไฟ นับเป็นช่วงตื่นเต้นและสนุกสนาน โดยเฉพาะช่างบั้งไฟจะต้องลื่นมากกว่าใคร เพราะหากบั้งไฟไม่ขึ้นก็จะถูกโยนลงบ่อโคลนนัยว่าเพื่อเป็นการลงโทษ

ภาพประกอบ 1 ขบวนแห่ตำนานความเชื่อผาแดง-นางไอ่ ภาพประกอบ 2 ขบวนแห่บั้งไฟพญานาค

งานบุญบั้งไฟจึงถือเป็นงานประเพณีประจำปีที่สำคัญของชาวอีสานไม่ว่าจะอยู่ที่ไหนก็จะกลับบ้านไปร่วมงานบุญบั้งไฟ ซึ่งเป็นงานที่สร้างความรักความสามัคคีของคนท้องถิ่นเป็นอย่างดี โดยเชื่อกันว่าหากใครไม่เข้าร่วมพิธีก็อาจถูกผีปอบเข้าสิง ดังนั้นการทำบุญบั้งไฟแต่เดิมมีความเชื่อเพื่อจุดประสงค์ดังต่อไปนี้คือ (บุญจันทร์ อุทัยแสง. 2550 : สัมภาษณ์)

1. เป็นพิธีขอฝนจากพญาแถนที่อยู่ชั้นดาวดึงส์
2. เพื่อแจ้งข่าวให้พญาแถนทราบความต้องการน้ำ และปฏิบัติตามสัญญาและสัจจะ
3. เพื่อจะเตือนว่าถึงเวลาที่จะทำนาแล้ว
4. เพื่อบูชาเทพเจ้าให้ฝนตกตามฤดูกาล
5. เพื่อเป็นการเตือนให้รู้ว่าธรรมชาติเป็นสิ่งที่ไม่น่าอน เกษตรกรไม่ควรประมาท
5. เพื่อบูชาอารักษ์มหะสถักหลักเมือง
6. เพื่อขอให้การทำนาทำไร่มีน้ำฟ้าฝนบริบูรณ์ตลอดฤดูกาล
7. เพื่อเชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างหมู่บ้าน
8. เพื่อสร้างความสนุกสนานก่อนทำจะได้ทำงานหลัก อันเป็นกำลังใจอย่างหนึ่ง
9. เพื่อรักษาประเพณีไว้
10. เพื่อทำบุญถวายทานและสนุกสนานเรีงร่วมกันก่อนทำนา
11. เพื่อหาเงินเพื่อสาธารณะประโยชน์
12. เพื่อประกวดการประดิษฐ์บั้งไฟ

บุญบั้งไฟเป็นหนึ่งในฮีตสิบสองเดือนของชาวอีสาน อันเป็นช่วงฤดูฝนเข้าสู่การทำนา ตกกล้า หว่าน ไถ เพื่อเป็นการบูชาพญาแถนขอฝนให้ตกต้องตามฤดูกาลเหมือนกับการแห่นางแมวของคนภาคกลาง ในสองพิธีกรรมที่อยู่คนละภาคนี้มีความคล้ายคลึงกันในเรื่องของสัญลักษณ์ที่ใช้อันส่อไปทางเพศสัมพันธ์ เช่น การใช้ไม้มาแกะสลักเป็นอวัยวะเพศชายเรียกว่า “บักเบ๊น” หรือ “ปลัดจิก”

ในอีสานหรือ “ขุนเพ็ด” ในภาคกลางเข้าร่วมในขบวนแห่ ทั้งยังมีการร้องเซิ้งด้วยเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับอวัยวะเพศและเพศสัมพันธ์ ซึ่งสัญลักษณ์นี้เป็นเครื่องหมายของความสัมพันธ์ระหว่างฟ้ากับดิน หญิงกับชาย ที่เป็นพลังก่อกำเนิดชีวิตและเป็นพลังแห่งความอุดมสมบูรณ์ จึงมีความสัมพันธ์กับการขอฝนซึ่งเป็นที่มาของพลังแห่งการเติบโตของพืช และด้วยเหตุที่อวัยวะเพศและเพศสัมพันธ์เป็นสัญลักษณ์สำคัญของงานบุญ จึงถือว่างานบุญบั้งไฟเป็นงานบุญของพระยามาร ซึ่งจัดแข่งกับงานบุญของพระพุทธเจ้า

ภาพประกอบ 3-4 ผู้วิจัยสัมภาษณ์นายบุญจันทร์ อุทัยแสง บริเวณสถานที่ทำเอื้องไฟ

ซึ่งจากผลการศึกษาดังกล่าวพบว่างานบุญบั้งไฟเป็นประเพณีท้องถิ่นของชาวอีสานในเทศกาลเดือนหก ของประเพณีสิบสองเดือนหรือสิบสอง เดือนสิบสองของชาวอีสานเป็นจารีตหรือเป็นประเพณีเก่าแก่ มาแต่โบราณ ในเดือนหกสิบสอง ซึ่งมีความสำคัญและเกี่ยวข้องกับชีวิตของคนอีสาน ความเชื่อเรื่องผี ความผสมกลมกลืนของการดำเนินชีวิตกับธรรมชาติที่เชื่อในเรื่องภูตผีเทวดา และพุทธศาสนาผสมผสานกับความเชื่อเรื่องศรัทธาในพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์ และความเชื่อเกี่ยวกับตำนานหรือนิทาน ส่วนมูลเหตุแห่งการทำบั้งไฟเกิดจากความแค้นแค้นของพื้นที่อีสาน ที่เกี่ยวข้องกับประเพณีบั้งไฟในเดือนนี้จะมีการทำบุญที่สำคัญคือ “บุญบั้งไฟ” ดังนั้น บั้งไฟถูกนำมาเป็นสัญลักษณ์หรือสื่อของความเชื่อ ที่ต้องการสื่อให้เห็นว่าทุกคนบนโลกมนุษย์กำลังรอฝนจากพญาแถนหรือแถน ที่เปรียบเสมือนตัวแทนของเทพเจ้าในการประทานฝนแก่มวลมนุษย์โลกตามตำนานความเชื่อของชาวอีสาน ได้แก่ เรื่องพญาคันคาก ท้าวผาแดงนางไอ่ และพญาแถน ทั้งนี้ความเชื่อที่มีต่อสิ่งที่เกี่ยวข้องกับงานบุญบั้งไฟ การจัดงานบุญบั้งไฟในทุก ๆ ปี จะมีความเชื่อต่อสิ่งเหนือธรรมชาติแฝงอยู่ ซึ่งความเชื่อที่มีต่อสิ่งที่เกี่ยวข้องกับงานบุญบั้งไฟมีดังนี้ คือ ความเชื่อที่ชาวบ้านเชื่อศรัทธา ได้แก่ ความเชื่อต่อตำนานอื่น ๆ เกี่ยวกับบุญบั้งไฟ เชิงข้อง การบวชนาค ความศักดิ์สิทธิ์

ของพญาเถน เรื่องผีชอบอวัยวะเพศโดยเฉพาะการสมสู่ระหว่างชายหญิง การแข็ง การเลี้ยงกลอง (หรือเรียกว่าตีกลองเป็ง) การทำบุญที่วัดควบคู่กับการจุดบั้งไฟ ความเชื่อในฮอดสร่งน้ำพระสงฆ์ และ พระพุทธรูป ความเชื่อต่อพระรัตนตรัย และต่อแผ่นดิน เป็นต้น ปัจจุบันความเชื่อไม่ได้เกิดขึ้นจริง เป็นรูปธรรม แต่เกิดขึ้นเป็นนามธรรมที่ชาวบ้านเชื่อว่าได้ดำเนินการทำประเพณีทุกสิ่งทุกอย่างแล้ว ย่อมเกิดความสุข ความเจริญ ความเป็นสิริมงคลต่อตนเอง และครอบครัว (หลวงพ่อลุน ปัญญาโร เจ้าอาวาสวัดอนามัย. 2550 : สัมภาษณ์)

จุดมุ่งหมายของประเพณีบุญบั้งไฟที่สำคัญ คือ ต้องการเชื่อมโยงความเชื่อเกี่ยวกับการประกอบอาชีพเกษตรกรรม ในเรื่องการขอฝนให้ตกต้องตามฤดูกาล และให้เพียงพอต่อการทำการเกษตร และเพื่อสร้างพลังใจในการทำงานของชาวอีสานให้มีความมั่นใจว่า การทำนาปีนี้จะได้ผลดี ฝนตกอย่างเพียงพอแก่การทำการเกษตรกรรมแน่นอน การจัดงานประเพณีบุญบั้งไฟ เป็นงานที่คู่กับวิถีชีวิตชาวบุรีรัมย์ และชาวอีสานมาช้านาน เป็นความภาคภูมิใจ ความอบอุ่นใจ ความมั่นใจที่จะมั่นคง ทำให้เกิดความสบายใจและมีความเชื่อว่าจะอุดมสมบูรณ์ เพราะได้สนองความเชื่อของตนเองที่มีต่ออำนาจเหนือธรรมชาติ

วิธีการทำบั้งไฟ

แนวปฏิบัติดั้งเดิม การทำบั้งไฟในอดีตนั้นจะใช้ระยะเวลาในการทำนานกว่าในปัจจุบัน เนื่องจากขั้นตอนกรรมวิธีต่าง ๆ ในการผลิตใช้เครื่องมือที่ยังไม่ทันสมัยดังเช่นปัจจุบัน สมัยก่อนการทำบั้งไฟของแต่ละคุ้มจะช่วยกันทำโดยแบ่งหน้าที่กันทำตามความชำนาญ และความถนัดของชาวบ้านในแต่ละคุ้ม ซึ่งเมื่อเตรียมวัสดุและอุปกรณ์พร้อมแล้วมีขั้นตอนการดำเนินการดังนี้ (จิตติชัย แจ่มสนาม. 2550 : สัมภาษณ์)

1. หม้อ (ดินปืน) เป็นวัสดุที่มีส่วนผสมจากกำมะถัน (คนอีสานเรียกว่ามาด) ผสมกับดินประสิว (คนอีสานเรียกว่า จี้เจีย) และถ่านที่ได้จากการเผาไหม้ไม้เนื้ออ่อน เช่น ไม้อะลาง (นนทรี) ไม้สะคร่าง (หมากเล็กหมากน้อย ไม้มะค่า เพราะมีเขม่าน้อยดำละเอียดเร็ว นอกจากนี้อาจใช้ไม้ฉำฉา หรือ ไม้สาบเสือกก็ได้ แต่เป็นดินปืนแล้วมีเขม่ามาก

สูตรหม้อ (ดินปืน) ทั่วไป ช่วงทำบั้งไฟจะใช้หม้อบรรจุลงในตัวบั้งไฟจะขึ้นสูงแค่ไหน ขึ้นอยู่กับกลวิธีในการทำ การบรรจุ ถ้าผสมดินปืนแรงไป บั้งไฟจะเกิดระเบิดเสียก่อน หรือพองขึ้นได้เล็กน้อยก็จะระเบิดกลางทาง เรียกว่า บั้งไฟแตก ถ้าผสมดินปืนอ่อนไป บั้งไฟขึ้นไปยังไม่พินฐาน ปล่อยก็ตกลงกำรามอยู่บนพื้นดินหรือกำรามอยู่กับที่ เรียกว่า บั้งไฟชุก

การทำดินปืน (ภาษาอีสานเรียกว่า หมื่อ) (สุภาพ จุฑาทิพรรัตน์. 2550 : สัมภาษณ์)

ช่างจะนำไม้ต้นก้ามปูผ่าเป็นซีก ตากแห้งนำมาเผา จากนั้นจะนำไปบดด้วยเครื่องบดเนื้อจนละเอียด และนำไปผสมกับดินประสิวที่บดละเอียดเช่นกัน โดยจะผสมสูตรเป็นดินปืน 3 ชนิด

ชนิดที่ 1 เรียกว่าหมื่อถ่านดิบสลิ้งใช้ดินประสิว 1 กิโลกรัมต่อถ่าน 250 กรัม

ชนิดที่ 2 ใช้ดินประสิว 1 กิโลกรัม ถ่าน 300 กรัม เรียกว่า หมื่อถ่าน 3

ชนิดที่ 3 ใช้ดินประสิว 1 กิโลกรัม ถ่าน 400 กรัม

ซึ่งดินปืนที่ใช้ส่วนผสมของถ่านน้อยจะเป็นดินปืนที่แรงที่สุด ช่างทำบั้งไฟจะแบ่งพื้นที่ทำดินปืนทั้ง 3 ชนิดให้เหมาะสมแล้วแต่สูตรของแต่ละคน นอกจากนี้ยังมีเคล็ดลับของการเจาะรูผูกหางบั้งคันทิศทาง โดยวิธีการทั้งหมดจะอัดด้วยแท่งไฮโดรริก ในปัจจุบันการอัดดินปืนใช้เครื่องอัดไฮโดรริก (สุภาพ จุฑาทิพรรัตน์. 2550 : สัมภาษณ์)

ขั้นตอนการอัดดินปืนด้วยเครื่องอัดไฮโดรริกปัจจุบันจะกรอกดินประสิวลงท่อไปเรื่อย ๆ และใช้สากตำ และใช้แท่งเหล็กอัดโดยการเปิดเครื่องไฮโดรริกให้อัดลงท่อนจนกว่าจะเต็มจนถึงปากท่อ ส่วนขนาดของบั้งไฟ จะคิดตามน้ำหนักของดินประสิวดังนี้

บั้งไฟครึ่งหมื่น ใช้ท่อขนาด 2 นิ้ว ยาว 100 เซนติเมตร อัดดินประสิวน้ำหนัก 6 กิโลกรัม

บั้งไฟหมื่น ใช้ท่อขนาด 2.5-3.5 นิ้ว ยาว 130-140 เซนติเมตร อัดดินประสิวน้ำหนัก 12-120 กิโลกรัม

บั้งไฟแสน ใช้ท่อขนาดใหญ่ และอัดดินประสิวน้ำหนักมากกว่า 120 กิโลกรัมขึ้นไป

บั้งไฟพลุ (มีต้นตำรับแบบลูกกระเบิด)

ดังนั้นจะเห็นว่าแต่เดิมส่วนผสมจะทำได้ง่าย ๆ โดยใช้ทักษะภูมิปัญญาของชาวบ้าน แต่ปัจจุบันมีการพัฒนาใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่เข้ามาช่วยแต่ยังคงมีดินประสิวลและถ่านเป็นส่วนผสมหลักรวม ที่เรียกว่าหมื่อ หรือดินปืน ส่วนตัวบั้งไฟได้เปลี่ยนจากการใช้ไม้ไผ่มาเป็นท่อเหล็กหรือท่อพีวีซีแทน เปลี่ยนจากการตำถ่านโดยใช้แรงงานคน มาใช้เครื่องปั่นแทน ส่วนการบรรจุดินปืนนั้นก็ใช้ระบบไฮโดรริกเข้ามาช่วยซึ่งการที่บั้งไฟจะขึ้นสูงหรือไม่ขึ้นขึ้นอยู่กับบรรจุดินปืน และสูตรผสมดินปืนที่เป็นความลับเฉพาะของช่างบั้งไฟแต่ละคนเท่านั้น

ภาพประกอบ 5-6 เครื่องอัดไฮดรอลิก

ภาพประกอบ 7-12 การอัดดินปืนด้วยเครื่องอัดไฮดรอลิก

2. ลำกล้อง (เลา) นิยมใช้ลำไม้ไผ่มาทะลุปล้องแล้วตากให้แห้ง อาจจะใช้ต้นหมาก ลำตาล ไม้ประดู่ ไม้เนื้อแข็งที่มีคุณภาพดี

3. ตัวบั้งไฟ แบบดั้งเดิมใช้กระบอกไม้ไผ่ ขนาดยาวสั้นตามความต้องการของสูตรแต่ละครู ซึ่งมีสูตรไม่แน่นอน ไม่เหมือนกัน ใช้ไม้ไผ่สศทะลุปล้อง กลวงกลางข้างในออกจนไฟให้แห้งพันรอบชั้นชะเนาะด้วยเชือกหวายหรือตอกไม้ไผ่ควั่นให้แน่นเพื่อกันแตก บรรจุดินปืนสูตรประสมที่เป็นความลับเฉพาะของช่างบั้งไฟนั้นๆ

4. หางบั้งไฟ ไม้ที่จะใช้ทำหางบั้งไฟจะต้องใช้ไม้ไผ่ยาว ๆ เรียบ ๆ พอเหมาะกับน้ำหนักของตัวบั้งไฟ มัดติดเข้ากับตัวบั้งไฟให้แน่นเพื่อเป็นหางบังคับให้พุ่งตรงขึ้นไป

5. เถียด คือ ส่วนที่อยู่หัวท้ายของตัวบั้งไฟ ทำด้วยไม้กลม ๆ หรือดินเหนียวกันแรงระเบิดพุ่งออกมา ต่อจากเถียดมีดินเหนียวคั่นหม้ออีกชั้นหนึ่งทั่วบั้งไฟ ก่อนใส่เถียดท้ายบั้งไฟต้องเจาะรูขนวน ซึ่งใช้จิวพระหรือผ้าเก่า ๆ พันให้ยาวตามต้องการ คลุกกับดีเกลือบรรจุเข้าตามรูขนวน แล้วปล่อยหางขนวนไว้จุดไฟ

การทำสายขนวน ก่อนจะใส่เถียด หรือสลัก ตรงส่วนท้ายของบั้งไฟ ซึ่งเถียดจะทำด้วยไม้ไผ่ ที่กลึงเกลี้ยงกลม กันแรงระเบิดที่ขับพุ่งออกมาจใช้เศษผ้าพันให้ยาวคลุกกับดีเกลืออัดเข้าไปในรูขนวนไว้สำหรับจุดไฟ

6. บรรจุดินปืน ดินปืน สมัยโบราณใช้มูลค้างคาวหรือมูลวัวมูลควายแทน ผสมกับถ่านไม้เนื้ออ่อน เช่น ไม้ฉำฉา ไม้สาบเสือ เป็นต้น ช่างบั้งไฟบางคนผสมกำมะถันเข้าไปด้วย แต่จะไม่ใช้มาก เพราะกำมะถันทำให้ดินปืนลุกไหม้เร็วมาก อาจทำให้ระเบิดได้ แล้วนำมาควั่นและทำให้ละเอียด นำดินปืนบรรจุลงในเลาแล้วอัดให้แน่น จนเกือบเต็มแล้วปิดรูเลาอีกด้านให้แน่น ในการบรรจุดินปืนลงไป ในบั้งไฟต้องอัดให้แน่นที่สุด ซึ่งสมัยโบราณใช้ไม้ขนาดใหญ่อัดกระแทกลงไป

7. เจาะรูลากล่อง เมื่ออัดดินป็นแน่นแล้วก็เจาะรูลากล่องสำหรับใส่ชนวนนำลากล่องที่เจาะรูแล้ว มามัดเข้ากับหางบั้งไฟเตรียมประกอบรูปร่าง

การเจาะรูชนวน การเจาะรูชนวนนี้ต้องอาศัยผู้ชำนาญ มิฉะนั้นอาจเกิดอันตรายขณะที่จุดหรือบั้งไฟไม่ขึ้น ช่างเจาะจะใช้เหล็กเจาะหลายขนาด ประมาณ 5 – 7 อัน คล้ายสว่านเจาะให้เป็นรูจากส่วนท้ายไปยังส่วนหัว โดยรูที่เจาะจะเล็กลงไปเรื่อย ๆ ถ้าเจาะรูชนวนไม่ตรง บั้งไฟจะแตก เพราะดินป็นจะดันออกข้างวิธีแก้คือเอาน้ำใส่ลงไปอีก แรงอัดจะน้อยลงไม่แรง หรือเอาเศษผ้าชุบน้ำพันใส่ไม้แห่เข้าไปในรูชนวน เรียกว่า ผัด คือ ล้างรูชนวนไม่ให้มีเศษดินป็นตกค้างอยู่เลย การเจาะรูชนวนสมัยโบราณ ช่างบั้งไฟสามารถทำให้บั้งไฟเกิดเสียงต่าง ๆ กันในขณะที่จุดบั้งไฟ และยังทำให้บั้งไฟขับเคลื่อนขึ้นไปในลักษณะต่าง ๆ ได้ การเจาะรูชนวนในปัจจุบันต้องอาศัยผู้ชำนาญ ไม่เช่นนั้นอาจเกิดอันตรายขณะที่จุดหรือบั้งไฟไม่ขึ้น แม้แต่เศษผ้าที่ชุบน้ำพันใส่ไม้แห่เข้าไปในรูชนวน เรียกว่าล้างรูชนวนนั้นก็ยังนิยมใช้ผ้าจิวรพระอยู่เหมือนกับสมัยโบราณเพราะเชื่อว่าจะทำให้เกิดสิริมงคล

ภาพประกอบ 13 การเจาะรูชนวน และการล้างรูชนวนนิยมใช้ผ้าจิวรพระ

หางบั้งไฟ ไม่ว่าตัวบั้งไฟจะทำด้วยท่อพีวีซี ท่อเหล็กหรือว่าลำไม้ไผ่ แต่หางบั้งไฟจะต้องทำด้วยลำไม้ไผ่ยาวเรียวมัดติดแน่นกับตัวบั้งไฟ เพื่อบังคับทิศทางให้พุ่งตรงขึ้นไป ซึ่งในปัจจุบันส่วนมากจะทำด้วย ท่อเหล็ก ท่อพีวีซี ก่อนหน้านั้นนิยมทำด้วยท่อเหล็กแต่เนื่องจากการทำด้วยท่อเหล็กส่วนมากทำให้บั้งไฟแตกและมีอันตราย จึงพัฒนามาใช้ท่อพีวีซีในปัจจุบันนี้เป็นส่วนมากเพราะอันตรายมีน้อยกว่า แต่หางบั้งไฟก็ยังนิยมทำด้วยลำไม้ไผ่ยาวเรียวมัดติดแน่นกับตัวบั้งไฟเหมือนเดิม เพื่อบังคับทิศทางให้พุ่งตรงขึ้นไปเช่นเดียวกับสมัยก่อน

ปัจจุบันนอกจากจะใช้ท่อพีวีซีแทนไม้ไผ่แล้ว บางท้องถิ่นใช้ท่อเหล็ก แต่ไม่เป็นที่นิยมกัน เพราะท่อเหล็กหนักมาก ถ้าช่างบั้งไฟไม่เก่งพอ บั้งไฟก็อาจจะไม่ขึ้น และหางบั้งไฟแตกจะเกิดอันตรายมากกว่าท่อพีวีซีหรือลำไม้ไผ่ ซึ่งในปัจจุบันนี้ส่วนของลำกล้องหรือเถาของบั้งไฟ ตัวบั้งไฟ นิยมทำมาจากท่อเหล็ก แป๊ปท่อน้ำ หรือท่อพีวีซีอย่างใดอย่างหนึ่งก็ได้แล้วแต่คณะกรรมการจัดงาน จะกำหนด

ภาพประกอบ 14-17 หางบั้งไฟทำด้วยท่อพีวีซีแทนไม้ไผ่

จากการศึกษานี้พบว่า สูตรผสมหมื่อ (ดินปืน) ในจังหวัดบุรีรัมย์ปัจจุบันมีส่วนผสมคล้ายกับสมัยก่อน เพียงแต่ในบางท้องถิ่นและบางหมู่บ้านจะผสมดินปืนตามแบบสมัยโบราณ หรือชาวบ้านบางคนจะไม่ทำดินปืนเองเหมือนสมัยก่อนแล้ว เพราะยุ่งยากและเสียเวลา จะซื้อดินปืนสำเร็จรูปมาใช้แทน และในปัจจุบันนี้มีการปรับเปลี่ยนส่วนผสม เช่น การใช้ปุ๋ยยูเรีย ร่วมกับดินประสิว หรือบางสูตรจะใช้ปุ๋ยยูเรีย ผสมกับถ่าน กำมะถัน และน้ำ หรือบางสูตรอาจจะผสมด้วยนมสด หรือน้ำส้มมะขามเปียก ผสมให้เข้ากัน (สัมภาษณ์นายจิตติชัย แจ่มสนาม) จะทำให้เป็นการเพิ่มแรงจุดระเบิดช่วยให้บั้งไฟขึ้นสูง และยังเป็นการลดค่าใช้จ่าย เนื่องจากในปัจจุบันดินประสิวมียาราคาสูง และหาซื้อยาก มีจำหน่ายในท้องตลาดบรรจุเป็นถัง ๑๒ กิโลกรัม ราคา 820 บาท ส่วนปุ๋ยจะมีราคาค้นทุนต่ำกว่าบรรจุถังละ 25 กิโลกรัม ราคา 700 บาท เวลาจะใช้จะลดลงในท้องฟ้าก็ตกชั่งบนตาชั่ง ไม่ต้องคำนวณส่วนผสมแบบสมัยโบราณ การบรรจุดินปืนในปัจจุบันที่จังหวัดบุรีรัมย์ และท้องถิ่นอื่น ๆ จะใช้แม่แรงอัดด้วยระบบไฮดรอลิก เพราะทำให้ทุ่นเวลาไปได้มาก โดยมีช่างบั้งไฟผู้ชำนาญคอยควบคุมดูแลจนกว่าจะเสร็จสิ้น ซึ่งในการบรรจุดินปืนถ้าผสมดินปืนแรงไป บั้งไฟจะเกิดระเบิดเสียก่อน หรือพอขึ้นได้เล็กน้อยก็จะระเบิดกลางทาง เรียกว่า บั้งไฟแตก ถ้าผสมดินปืนอ่อนไป บั้งไฟขึ้นไปยังไม่พ่นฐานปล่อยก็ตกลงกำรามอยู่บนพื้นดินหรือกำรามอยู่กับที่ เรียกว่า บั้งไฟชู่ เพราะฉะนั้นจะขึ้นอยู่กับเคล็ดลับต่างๆ เพราะเป็นกรรมวิธีเฉพาะ และมักปกปิดเป็นความลับของช่างทำบั้งไฟแต่ละคนว่าจะใช้หมื่อบรรจุลงในตัวบั้งไฟเพื่อจะทำให้บั้งไฟขึ้นสูงแค่ไหน และขึ้นอยู่กับกลวิธีในการทำตามสูตรของช่างทำบั้งไฟแต่ละคน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความชำนาญ และประสบการณ์ในการทำของช่างทำบั้งไฟแต่ละคน (สุภาพ จุฑาทิพรรัตน์, 2550 : สัมภาษณ์)

ภาพประกอบ 18-19 ถ่านที่ใช้ในการทำหมื่อ (ดินปืน)

ภาพประกอบ 20-21 ดินปะสัวที่ใช้ในการทำหมื่อ (ดินปิ่น)

การทำบุญบั้งไฟตั้งแต่เริ่มแรก คือ การทำบั้งไฟ ขบวนแห่ การแข่ง กรรมวิธีการผสมสูตรบั้งไฟ การตอกบั้งไฟจนถึงขั้นตอนที่เป็นรูปบั้งไฟ มักจะเป็นสูตรลับเฉพาะของช่างบั้งไฟ เพราะเป็นความสามารถเฉพาะตัวของช่างโดยเฉพาะที่เป็นความลับไม่สามารถเปิดเผยได้ บั้งไฟ คือ บั้งไม้ไผ่ที่มีลักษณะเป็นกระบอก (เลา) ปัจจุบันนิยมใช้เหล็กแทน เพราะหาง่ายสะดวกแก่การทำบั้งไฟตามขนาดที่ต้องการ การทำบั้งไฟเริ่มจากการทำบั้งไม้ไผ่หรือบั้งเหล็ก แล้วแต่ขนาดของบั้งไฟที่จะนำมาบรรจุดินปิ่นหรือหมื่อ ซึ่งเป็นส่วนผสมของกำมะถันกับถ่านนำมาตอกในบั้งให้แน่นที่สุด แล้วนำไปมัดใส่ลำไม้ไผ่ขนาดยาวที่ได้รูปร่างสวยงาม เพื่อเป็นตัวบั้งไฟ ส่วนหัวอาจมีลูกบั้งไฟขนาดเล็กมัดติดรอบ ๆ หัวบั้งไฟก็ได้ เมื่อตอกแต่งได้ที่สวยงามแล้ว อาจเป็นบั้งไฟที่สมบูรณ์ อาชีพทำบั้งไฟ จากการศึกษาพบว่า อาชีพช่างทำบั้งไฟไม่ใช่อาชีพหลักที่ยึดถือประกอบอาชีพได้อย่างจริงจังช่างทำบั้งไฟมีอาชีพหลักคือการทำนา ทำสวน ทำไร่ แต่การทำบั้งไฟส่วนมากเป็นอาชีพที่เป็นงานอดิเรกที่ทำในช่วงเทศกาลบุญบั้งไฟเท่านั้น หลายคนจึงมีทัศนคติว่าการประกอบอาชีพทำบั้งไฟเป็นงานอาชีพสมัครเล่น ไม่มีความสำคัญทางเศรษฐกิจแก่ครอบครัวแต่อย่างใด

วัสดุอุปกรณ์

แนวปฏิบัติดั้งเดิมการทำบั้งไฟสมัยก่อนจะใช้ไม้ไผ่ลำขนาดใหญ่ที่สุด จะเลือกใช้เฉพาะส่วนที่อยู่โคนต้นเพราะมีความหนาและเหนียว ทะลวงปล้องให้ถึงกันภายนอกจะใช้ดอกไม้ไผ่ถักเป็นเชือกมัดครอบลำไม้ไผ่ ให้แน่นเพื่อไม่ให้ลำไม้ไผ่แตก ส่วนหัวปล้องสุดท้ายจะถูกอุดด้วยแผ่นไม้หนาพอสมควร แล้วทำการอัดบรรจุหมื่อ (ดินปิ่น) ให้แน่นด้วยการตำ หรือใช้คานตีคานจัด และแต่

เดิมเลาบั้งไฟใช้ไม้ไผ่ทำเป็นบั้งไฟหมื่น ใช้ไม้เนื้อแข็งกลึงเป็นเลาบั้งไฟ และบั้งไฟแสนซึ่งบรรจุดินประสิวตั้งแต่ 120 กิโลกรัมขึ้นไปจะใช้ลำต้นตาลแทนลำไม้ไผ่ใช้เทคนิคมัดพันลำต้นตาลอย่างแน่นหนา และใช้ดินประสิวสำหรับการผสมหม้อ การอัดดินปืนโดยใช้กรรมองตำให้ละเอียดร่วน การล้างรชนวนนิยมใช้ผ้าจิวรของพระเพื่อล้างรชนวน เนื่องจากในสมัยก่อนนั้นทำอยู่ที่วัดและพระสงฆ์จะเป็นผู้นำในการจัดทำบั้งไฟ ในการจัดทำบั้งไฟจะมีสูตรเฉพาะของช่างแต่ละคน ซึ่งจะมีการทดสอบด้วยการนำมาโรยเป็นทางยาวแล้วจุดไฟดูความเร็วของการปะทุ หากปะทุช้าก็จะต้องใช้สูตรผสมใหม่ตามแต่ต้นฉบับจะกำหนดบอกมา (สุภาพ จุฑาทิพรรัตน์. 2550 : สัมภาษณ์)

ภาพประกอบ 22 กรรมองตำดินปืนสมัยก่อน

ภาพประกอบ 23 เครื่องปั่นดินปะสิว

ผลการศึกษาพบว่า การเปลี่ยนแปลงในปัจจุบัน วัสดุที่ใช้ทำบั้งไฟในปัจจุบัน ยุคสมัยได้เปลี่ยนไปจากลำไม้ไผ่กลายเป็นท่อเหล็ก ซึ่งอันตรายมากเมื่อมีการระเบิดได้ผู้ชมตามที่เคยมีข่าว และช่างทำบั้งไฟเสียชีวิตมาแล้วหลายราย ต่อมาจึงหันมาใช้ท่อพีวีซีแทน ทางราชการจึงกำหนดให้ขณะทำบุญบั้งไฟใช้ท่อพีวีซีที่มีขนาดเส้นผ่าศูนย์กลาง 4 นิ้ว ความยาว 2.55 เมตร บรรจุดินประสิวไม่ต่ำกว่า 36 กิโลกรัม เป็นบั้งไฟหมื่นขึ้นไปถึงบั้งไฟสามหมื่น และให้ใช้เชือกปอฝ้ายพันรอบเลาบั้งไฟ เพื่อป้องกันการระเบิด หรือหากระเบิด ก็ช่วยให้เศษวัสดุไม่กระเด็นไปไกล

ส่วนบั้งไฟแสนใช้ท่อพีวีซี เส้นผ่านศูนย์กลางขนาด 6 นิ้ว ความยาว 4 เมตร ขึ้นไป บรรจุดินประสิวไม่น้อยกว่า 120 กิโลกรัม และใช้เชือกปอพันเป็นเกลียวพันลากล่อง ห้ามสอดเหล็กเส้น ถ่วงน้ำหนักทั้งส่วนหัวและส่วนลากล่องบั้งไฟแสนอย่างเด็ดขาด หากเกิดฝ่าฝืนกรรมการจะตัดสินห้ามเข้าแข่งขันทันที เนื่องจากเคยเกิดเหตุบั้งไฟระเบิดทำให้มีผู้เสียชีวิตและบาดเจ็บเป็นจำนวนมากมาแล้ว

ส่วนวัสดุอุปกรณ์ที่ใช้ทำในการเอ้บั้งไฟปัจจุบันเป็นการตกแต่งบั้งไฟให้สวยงามการใส่กู่โหวด ซึ่งทำจากไม้ไผ่ มีขนาดยาว สั้นต่างกัน เพื่อให้เกิดเสียง การใส่หัวนาค หรือหัวหงส์ ที่หัวบั้งไฟ แล้วติดแถบหลัง ติดท้องและติดพวงมาลัย และการตกแต่งส่วนต่าง ๆ ด้วยกระดาษสี เช่น กระดาษเงิน กระดาษทอง ตามท่อนหัวและลำตัวของบั้งไฟ ชาวบ้านหรือช่างแกะสลักลายตามลำตัวเป็นรูปลายไทยบ้าง พญานาคบ้าง นอกจากนี้ยังมีการนำเอาผ้าไหม ผ้าลายจิด มาประดับตกแต่งอย่างสวยงาม ตัวบั้งไฟจะนิยมทำเป็นรูปนก กระเจิง เทพพนม ลวดลายดอกไม้เป็นเถา เป็นต้น

ลักษณะการเอ้บั้งไฟทั่วไปเป็นดังนี้ (บุญจันทร์ อุทัยแสง. 2550 : สัมภาษณ์)

1. ใส่กู่โหวด ซึ่งทำจากไม้ไผ่ มีขนาดยาว สั้นต่างกัน เพื่อให้เกิดเสียง ซึ่งเป็นเสียงที่ไพเราะ คล้ายเสียงดนตรีซึ่งเป็นธรรมชาติมากสำหรับผู้ที่ได้ฟัง
2. การใส่หัวนาค หรือหัวหงส์ ที่หัวบั้งไฟ แล้วติดแถบหลัง ติดท้องและติดพวงมาลัย วัสดุอุปกรณ์บางอย่างเป็นของสำเร็จรูปที่มีขายในท้องตลาดทั่วไป ปัจจุบันเป็นการประดับ ตกแต่งอย่างอลังการ วิจิตรงดงาม โดยส่วนมากใช้สิ่งประดิษฐ์ที่มีสีสันฉูดฉาด

ผลการศึกษาพบว่า การเปลี่ยนแปลงในปัจจุบัน บั้งไฟแต่ละอันที่มาเข้าขบวนแห่ จะถูกตกแต่งประดับประดาอย่างสวยงามด้วยลวดลายไทยสีทอง จะเน้นสีฉูดฉาด ว่ากันว่าศิลปะการตกแต่งบั้งไฟนี้นายช่างจะต้องสับ และคัดลวดลายต่าง ๆ นี้ไว้เป็นเวลาแรมเดือนแล้วจึงนำมาทากาวติดกับลูกบั้งไฟ ที่ส่วนหัวของบั้งไฟนั้นจะทำเป็นรูปต่าง ๆ ส่วนมากนิยมทำเป็นรูปหัวพญานาค อ้าปากแลบลิ้นพ่นน้ำได้ บ้างก็ทำเป็นอื่น ๆ นอกจากนั้นการนำวัสดุสังเคราะห์ เช่น กระเจิกสีมาใช้เอ้ทำให้ดูประหนึ่งว่าเศียรนาคมีคุณค่ามากยิ่งขึ้น แต่ก็มี ความหมายเข้ากับตำนานในการขอฝนทั้งสิ้น ตัวบั้งไฟจะนำไปตั้งบนฐาน โดยในปัจจุบันนิยมใช้รถบรรทุกเป็นพาหนะนำขบวนแห่ตามประเพณี

ภาพประกอบ 24-25 การตกแต่งเอ้บั้งไฟ ด้วยกระดาษสี กระดาษเงิน กระดาษทอง

ภาพประกอบ 26-27 การตกแต่งเอ็งไฟฟูรปลายไทย พญานาค การใส่ห้วนาค หรือห้วนหงส์
ห้วนบั้งไฟ ติดแถบหลัง ติดท้อง ติดพวงมาลัย

3. การตกแต่งส่วนต่าง ๆ มีการนำเอาเทคนิคสมัยใหม่มาใช้โดยทำเป็นนาคเล่นน้ำ ห้วนนาคสามารถส่ายไปส่ายมาและพ่นน้ำได้เป็นที่สวยงาม และตื่นตาตื่นใจในเทคนิคใหม่ๆ ที่ใช้ในปัจจุบัน หลังจากเอ็งไฟเสร็จสวยงามจนเป็นที่พอใจแล้วจะมีการสมโภชบั้งไฟประจำคุ้มของตนเอง มีการเล่น สนุกสนาน มีการแห่แหนกันอย่างเอิกเกริกใหญ่โต

ภาพประกอบ 28-33 การเอ้าไฟฟ้าใช้เทคนิคสมัยใหม่มาทำเป็นนาคเล่นน้ำ

วัสดุอุปกรณ์ที่ใช้ทำปราสาทในขบวนแห่ในสมัยก่อนจะใช้ไม้ไผ่ ไม้จากวัสดุธรรมชาติ เพื่อนำมาเขียนลายหรือติดด้วยกระดาษอังกฤษ ส่วนปราสาทที่อยู่บนขบวนแห่จะใช้ไม้ไผ่ในการทำทั้งหมด บั้งไฟที่ทำการเอ้าเรียบร้อยแล้วจะใช้เกวียนเป็นพาหนะในการแห่ ตลอดจนใช้แรงงานคนในการเคลื่อนขบวน ส่วนวัสดุอุปกรณ์ที่ใช้ทำปราสาทในขบวนแห่ ปัจจุบันจะใช้ไฟเบอร์ (Fiber) ไม้อัด กระดาษและสีที่ดูฉลาดในการตกแต่งลวดลายที่วิจิตร ประณีต บรรจง งดงาม เพื่อนำมาประดิษฐ์และตกแต่งบั้งไฟให้สวยงามสะดุดตา ซึ่งดูงดงามกว่าสมัยก่อนมาก โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อการเข้าประกวดแข่งขันชิงเงินรางวัลวัด ซึ่งส่วนมากจะใช้รถบรรทุกเป็นพาหนะในการแห่ วัสดุอุปกรณ์เหล่านี้เมื่อเสร็จสิ้นประเพณีแล้ว ชาวบ้านจะเก็บรักษาไว้ใช้อีกในปีต่อไป โดยในแต่ละปีจะนำวัสดุเหล่านี้มาประกอบ ปรับปรุง แก้ไข และตกแต่งลวดลายเพิ่มเติมให้สวยงามยิ่งขึ้นต่อไป (บุญจันทร์ อุทัยแสง. 2550 : สัมภาษณ์)

ภาพประกอบ 34-37 การทำปราสาทในขบวนแห่

ภาพประกอบ 38-41 ตัวบั้งไฟเป็นรูปเทพพนม

ภาพประกอบ 42-47 ไฟเบอร์ (Fiber) ไม้อัด กระดาษและสีที่ฉูดฉาดในการตกแต่งลวดลายที่วิจิตร
เป็นวัสดุอุปกรณ์ที่ใช้ทำปราสาทขบวนแห่

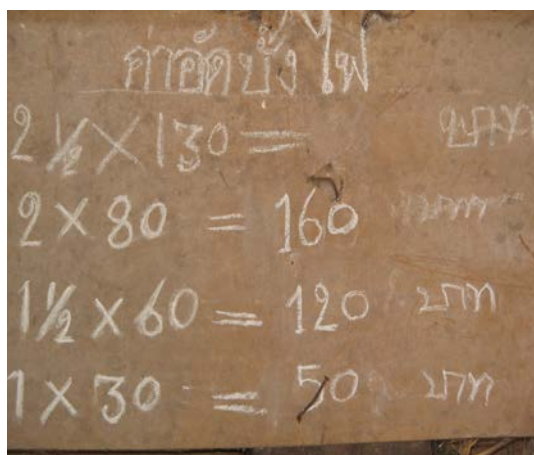

ภาพประกอบ 48-53 รถบรรทุกเป็นพาหนะในขบวนแห่

การเปลี่ยนแปลงในปัจจุบันผลการศึกษาพบว่าการทำบั้งไฟในปัจจุบันนั้นจะใช้ระยะเวลาในการทำสั้นกว่าในอดีต เนื่องจากวัสดุอุปกรณ์ในการทำบั้งไฟและการเอ้าบั้งไฟปัจจุบันหาได้ง่าย มีความทันสมัย หรือถ้าหากมีเงินเพียงพอสามารถจ้างช่างทำบั้งไฟ โดยจ้างอัดบั้งไฟ ซึ่งในปัจจุบันมีชาวบ้านรับจ้างทำในส่วนนี้อยู่มากมาย ซึ่งถือว่าเป็นการประกอบธุรกิจในครัวเรือน (สุภาพ จุฑาทิพรัตน์. 2550 : สัมภาษณ์) หรือเป็นสินค้าหนึ่งผลิตภัณฑ์ หนึ่งตำบล (OTOP) จึงทำให้บั้งไฟแล้วเสร็จได้อย่างรวดเร็ว

ปัจจุบันหมู่บ้านในกิ่งอำเภอแคนดงมีช่างทำบั้งไฟรับจ้างเป็นจำนวนมาก ซึ่งเป็นอาชีพรองหลังจากการทำนา สามารถเป็นอาชีพอีกอาชีพหนึ่งของชาวนาที่สามารถหารายได้พิเศษเพื่อรับจ้างทำบั้งไฟให้กับผู้มาจ้างทำบั้งไฟในช่วงเทศกาลประเพณีบุญบั้งไฟนี้จะมีผู้มาจ้างทำบั้งไฟเป็นจำนวนมาก ยิ่งถ้าช่างทำบั้งไฟคนใดมีชื่อเสียง มีความสามารถ และมีประสบการณ์ที่ได้รับการถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษจนมาถึงรุ่นลูกหลานในปัจจุบันในการทำบั้งไฟและมีเทคนิค มีกลยุทธ์ มีสูตรที่ถือว่าเป็นความลับของช่างทำบั้งไฟแต่ละคน ซึ่งสูตรดังกล่าวนี้สามารถจะทำบั้งไฟให้ไม่แตกและขึ้นสูงได้ตามความต้องการของผู้มาจ้างทำด้วยแล้ว จะทำให้ช่างทำบั้งไฟคนนั้นในแต่ละปีในเทศกาลประเพณีบุญบั้งไฟนี้จะสามารถทำรายได้พิเศษให้กับครอบครัวได้เป็นจำนวนหนึ่ง (สุภาพ จุฑาทิพรัตน์. 2550 : สัมภาษณ์) โดยเฉพาะอัตราค่าจ้างนั้น แล้วแต่ช่างคนใดจะกำหนดราคาค่าอัดบั้งไฟ โดยทั่ว ๆ ไป ท่อที่ใช้อัดขนาดเส้นผ่าศูนย์กลาง 2 นิ้วยาว 0.80 เมตร ราคา 160 บาท ขนาดเส้นผ่าศูนย์กลาง 1.50 นิ้วยาว 0.60 เมตร ราคา 120 บาท และขนาดเส้นผ่าศูนย์กลาง 1 นิ้วยาว 0.30 เมตร ราคา 50 บาท แต่ถ้าการเอ้า (ตกแต่ง) บั้งไฟด้วยราคาก็จะแพงขึ้น แต่ละคุ้มจะรวบรวมเงินเป็น

ค่าจ้างทำบั้งไฟ และบางคุ้มจะจ้างการเอ้บั้งไฟมาจากที่อื่น ๆ เป็นการสร้างความมั่นใจในการส่งเข้าร่วมประกวดแข่งขันเพื่อความหวังแห่งชัยชนะของหมู่บ้านตน

ภาพประกอบ 54-55 ช่างทำบั้งไฟรับจ้าง

การทำค้ำ ค้างหมายถึง รื้อหรือฐานสำหรับจุดบั้งไฟ ในสมัยโบราณค้ำสำหรับจุดบั้งไฟใช้ต้นไม้ใหญ่ สูงประมาณ 15 เมตร ลิดกิ่งใบออก เพื่อสะดวกในการนำบั้งไฟขึ้นไปจุด ด้วยการทำบันไดพาดป็นขึ้นไป ซึ่งค้ำส่วนใหญ่จะอยู่กลางทุ่งนาห่างไกลหมู่บ้าน เพื่อป้องกันอันตรายจากบั้งไฟที่ตกลงมา

ภาพประกอบ 56-59 ค้างบั้งไฟที่ทำจากต้นไม้

ในปัจจุบันค้างบั้งไฟจะมีเฉพาะบางท้องถิ่นหรือบางหมู่บ้านเท่านั้น สำหรับจังหวัดบุรีรัมย์ ค้างบั้งไฟแสนบันไดจะทำจากเหล็ก ส่วนที่ค้ำยันจะใช้เสาคอนกรีตที่แข็งแรงทนทาน ส่วนค้างบั้งไฟร้อยจะทำจากไม้ยูคา (วินัย นุชานุตร. 2550 : สัมภาษณ์)

ภาพประกอบ 60-61 ค้างบั้งไฟแสนที่ทำจากเหล็ก

การมีส่วนร่วม และขั้นตอนการจัดประเพณีบุญบั้งไฟ

แนวปฏิบัติดั้งเดิมงานบุญบั้งไฟนั้นชาวบ้านในชุมชนจะต้องร่วมสนุกในพิธีอย่างน้อยต้องส่งคนในครอบครัวมาเป็นตัวแทน โดยเชื่อกันว่าหากใครไม่เข้าร่วมพิธีก็อาจถูกผีปอบเข้าสิงได้ “ชุมชน” มีส่วนสำคัญอย่างยิ่งในการผลิต เช่น การควบคุมจัดสรรน้ำ ก็ต้องอาศัยความร่วมมือยินยอมของคนทั้งชุมชนที่จะผ่อนปรนให้แกกันและกัน การเก็บเกี่ยวก็ต้องช่วยกันลงแขกเกี่ยวข้าว ดังนั้น

งานบุญบั้งไฟจึงเป็นพิธีกรรมที่จะช่วยย้าจิตสำนึกของความเป็นปึกแผ่นของชุมชนให้เด่นชัดขึ้นในยามที่ฤดูกาลทำนาจะมาถึง

ดังนั้นเมื่อหมู่บ้านใดจะจัดงานบุญบั้งไฟก็จะมีการประชุมชาวบ้าน ผู้เฒ่า ผู้แก่ พระสงฆ์ในหมู่บ้านเพื่อขอความเห็นว่าจะจัดงานบุญบั้งไฟหรือไม่ ถ้าตกลงจัดก็จะทำในข้อถัดไป แต่ถ้าไม่จัดจะต้องส่งตัวแทน (ผู้มีอายุเป็นชายในหมู่บ้าน) และพ่อเฒ่าจ้ำ (หมอผีประจำหมู่บ้าน) ไปขอขมาต่อเจ้าปู่เพื่อขอเลื่อนไปจัดในปีถัดไป (พิธีกรรมนี้ไม่มีผู้หญิงเกี่ยวข้อง) เมื่อตกลงจัดผู้เฒ่า ผู้แก่ของหมู่บ้านจะส่งข่าวบอกกล่าวเชื้อเชิญไปยังหมู่บ้านใกล้เคียงให้มาร่วมงานบุญด้วย ซึ่งหมู่บ้านได้รับเชิญมานี้โดยมากจะเป็นเครือญาติกัน หรือต้องเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันในชีวิตประจำวัน หรือวิถีการผลิต การเชื้อเชิญนี้เรียกว่า “เดินป่าว” ในสมัยถัดมาบ้านเมืองเจริญขึ้นก็พัฒนามาเป็นการแจกหนังสือเชิญชวน ซึ่งบางแห่งอาจมีการเชิญด้วยหนังสือใบลานที่เรียกว่า “สลากใบบุญ” เหตุที่ถือว่างานนี้เป็นงานบุญก็เพราะว่า วัดเป็นที่รวมของการจัดกิจกรรมของชุมชน การเตรียมการต่าง ๆ ตั้งแต่การทำบั้งไฟก็มักจะเริ่มจากพระ ซึ่งถือว่าเป็นผู้เชี่ยวชาญ เป็นฉบับ (ต้นฉบับ) ในวาระโอกาสนี้ยังมีการสวดเทวกรรมประเพณีทางพุทธศาสนาเข้าไปด้วย เช่น การบวช และการสวดสงฆ์

ชาวบ้านจะประชุมตกลงกันกำหนดวันนัดหมายวันที่จะทำบุญบั้งไฟ สำหรับหมู่บ้านที่เป็นเจ้าภาพก็จะประชุมลูกบ้านเรียไรเงินและสิ่งของตามศรัทธาเพื่อร่วมสมทบกันสร้างบั้งไฟ โดยบอกบุญให้บ้านเรือน 3-4 หลังการรวมกันต้อนรับแขกจากต่างบ้านที่มาร่วมบ้านหนึ่ง (ซึ่งจำนวนไม่มากนักจะมาพร้อมบั้งไฟของหมู่บ้าน เช่น พระภิกษุ สามเณร หญิงชายที่มาร่วมขบวนแห่) ส่วนใหญ่ก็มักจะกำหนดให้ครอบครัวที่บวชลูกหลานเป็นเจ้าภาพ (เพราะต้องจัดงานเลี้ยงญาติพี่น้องอยู่แล้ว) และในวัดจะมีการทำบั้งไฟ ซึ่งมักจะเป็นพระ โดยมีลูกมือคือชาวบ้านผู้ชายด้วยการไปหาไม้สำหรับมาเผาเป็นถ่านสำหรับคั่วผสมกับดินประสิว โดยเอาถ่านคั่วขี้เถ้า (ดิน) ผสมตำเป็น หมื่อ เรียกว่าการทำหมื่อ ชาวบ้านที่ได้รับมอบหมายจะสร้างปะรำ หรือ “พาม” หรือ “คูบุญ” ซึ่งทำด้วยโครงไม้จริงยกพื้นข้างบนให้พระสงฆ์นั่งฉันภัตตาหาร ส่วนข้างล่างปูด้วยใบไม้หรือฟางข้าวให้หญิงสาวนั่ง โดยมีหญิงสูงอายุควบคุมดูแลหญิงสาวเหล่านี้ เพื่อป้องกันมิให้ลูกชายในขบวนเซ่งลวนลามจนเกินเหตุ

เมื่อถึงวันรวมชาวบ้านญาติโยมในวันรุ่งขึ้นจะทำบุญตักบาตรเลี้ยงพระเพล และตอนประมาณ 15.00 น. ทางวัดจะตีกลองเป็นสัญญาณบอกให้ทุก ๆ คนนำบั้งไฟมารวมกันที่วัดแล้วเริ่มตั้งขบวนแห่โดยเริ่มจากจุดหนึ่งซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นขบวนแห่ แล้วหลังจากนั้นก็จะมีการจุดบั้งไฟ ถ้าบั้งไฟของใครขึ้นก็จะร้องไชโย หามแห่เจ้าของบั้งไฟแต่ถ้าบั้งไฟของใครแตก ชุ ก็จะหามลงโคลน ในช่วงเดือนหก นอกจากจะมีบุญบั้งไฟแล้วยังมีงานบุญในวันวิสาขบูชาอีกด้วย และขบวนแห่บั้งไฟในสมัยโบราณจะใช้แรงงานคน หรือเกวียนภายในหมู่บ้านแบกหามบั้งไฟเพื่อใช้ในขบวนแห่ซึ่งในสมัยโบราณจะทำเพียงบั้งเดียวเท่านั้น (โสภี คำภีระ. 2550 : สัมภาษณ์)

การประกอบพิธีกรรมบุญบั้งไฟ ซึ่งโดยทั่วไปจะกำหนดระยะเวลาในการจัดงานประมาณ 3 วัน คือ งานวันแรกของบุญบั้งไฟมีพิธีกรรมคือ การบวชนาค การบวงสรวงมหัศจรรย์หลักเมือง การบวงสรวงบั้งไฟใช้เครื่องบูชาตามความเชื่อทางศาสนาพราหมณ์ ได้แก่ หมาก พลุ ยาสูบม้วน และขนมลาวหวานต่าง ๆ โดยคณะกรรมการจัดงานเป็นผู้นำทีมขบวนบั้งไฟขบวนต่างๆ บวงสรวงตามลำดับจนครบทุกขบวน ซึ่งมีวัตถุประสงค์เพื่อให้การจัดงานประเพณีบุญบั้งไฟบรรลุตามเป้าหมายที่กำหนดไว้ คือ ให้บั้งไฟที่ส่งเข้าประกวดแข่งขันจุดขึ้นสูงที่สุด ลอยอยู่นานที่สุด และเพื่อบอกกล่าวผีประจำบ้านประจำเมืองให้ทราบว่า จะมีประเพณีบุญบั้งไฟ ฉะนั้นขอให้ภูตผีเทวดามารับส่วนบุญกุศล และคล้อยตามให้ฝนตกต้องตามฤดูกาลต่อไป

การเปลี่ยนแปลงในปัจจุบันจากการศึกษาพบว่า ขบวนแห่บั้งไฟได้นำรถบรรทุกใส่บั้งไฟเป็นขบวน แล้วแห่ให้ประชาชนดู รอบ ๆ หลังจากนั้นนำไปไว้ที่วัดในการแข่งขันบั้งไฟจะมีคนมาร่วมขบวนแห่เป็นจำนวนมาก และในการแสดงจะมีการแสดงท่าทางต่าง ๆ ทั้งตกลงเป็นการสร้างสีสันในงานเป็นอย่างมาก ปัจจุบันจะมีหน่วยงานต่าง ๆ ของทางราชการเข้ามามีส่วนร่วมเป็นแม่งานในการจัดงานประเพณีบุญบั้งไฟประจำปีในกิ่งอำเภอแคนดง คือ หัวหน้าเขตกิ่งอำเภอแคนดง และมีหน่วยงานองค์การบริหารส่วนตำบล จำนวน 4 อบต. ชุมชนจำนวน 7 ชุมชน แต่มี 1 ชุมชนมีจำนวนไม่พอจึงไปรวมกับอีกชุมชนหนึ่ง คงเหลือเพียง 6 ชุมชน และโรงเรียนในกิ่งอำเภอแคนดงอีก 5 โรงเรียนเข้าร่วมในประเพณีดังกล่าว นักเรียนต้องเข้าร่วมงานด้วยเพื่อให้ นักเรียนมีส่วนร่วมในกิจกรรมของชุมชน ก่อให้เกิดจิตสำนึกที่ดีต่อประเพณีท้องถิ่นของตน และในส่วนของงบประมาณที่ใช้การจัดงานได้มาจากองค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) องค์การบริหารส่วนจังหวัด (อบจ.) เทศบาล ร้านค้าที่เป็นสปอนเซอร์ต่าง ๆ และจากการเช่าสถานที่ค้าขาย ทางหน่วยงานราชการที่มีหน้าที่รับผิดชอบการจัดงานได้แบ่งงบประมาณให้แต่ละชุมชน ๆ ละ 15,000 บาท โรงเรียนละ 15,000 บาท ซึ่งขบวนแห่ของชุมชนแต่ละหมู่บ้านจะใช้งบ 15,000 บาท ที่ให้ ถ้าไม่พอจะไปเรียกรายได้จากชาวบ้าน ซึ่งจะเป็นการร่ำไปขอเรียกรายเงินบริจาคเป็นภูมิปัญญาชาวบ้าน พวกชาวบ้านจะคิดกันเอง โดยเน้นภูมิปัญญาชาวบ้าน เน้นการคิดสร้างสรรค์ และสอดคล้องกับคติสอนใจ และขบวนแห่ในส่วน ของ อบต. ส่วนมากในปัจจุบันจะเป็นการว่าจ้างมาจากจังหวัดใกล้เคียงที่มีการรับจ้างเป็นอาชีพ ซึ่งถือว่าอาชีพรับจ้างดังกล่าวนี้ได้มีขึ้นมาจากงานประเพณีบุญบั้งไฟนี้ เพื่อเป็นการเข้าร่วมในขบวนแห่บั้งไฟในงานเทศกาลเพื่อเน้นความสวยงาม และเป็นการสร้างสีสัน รวมทั้งความมั่งคั่งแห่งชัยชนะนั้นด้วย

ภาพประกอบ 62-65 งานประเพณีบุญบั้งไฟของกิ่งอำเภอแคนดง จังหวัดบุรีรัมย์

ภาพประกอบ 66-69 หน่วยงานที่มีส่วนร่วมกิจกรรมประเพณีบุญบั้งไฟ

การจัดประเพณีบุญบั้งไฟเป็นขนบธรรมเนียมประเพณีบุญเดือนหก (เดือนพฤษภาคม) ของกิ่งอำเภอแคนดงได้มีการจัดมาหลายสิบปีแล้วเป็นการร่วมกิจกรรมในการสืบสานระหว่างความเชื่อดั้งเดิมกับการอยู่ร่วมกันในสังคมที่มีกิจกรรมร่วมกัน ทางสังคมที่ทุกคนอาศัยอยู่ในหมู่บ้าน ตำบล หรือพื้นที่นั้นในฐานะเป็นหน้าที่ของสมาชิกของสังคม เป็นการเปิดโอกาสให้ทุกคนร่วมสนุกสนานครั้งใหญ่และมีส่วนร่วมในการแสดงออกถึงความสามัคคีเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในการเข้าร่วมการทำงาน เพื่อแสดงออกถึงความพร้อมเพรียง และความเสียสละของแต่ละคุ้ม อันเป็นความภาคภูมิใจของทุกคนที่ตัวเองก็เป็นส่วนหนึ่งของชุมชน หรือสังคมอันเป็นผลให้เกิดความสำเร็จนั้นงบประมาณได้จากการขอบริจาคจากผู้มีจิตศรัทธา และได้รับความอนุเคราะห์จากบุคคลสำคัญในท้องถิ่น เช่น สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร สมาชิกสภาจังหวัด สมาชิกสภาเทศบาล นักธุรกิจ ห้างร้าน และบุคคลทั่วไป เงินจำนวนนี้ใช้จ่ายในงาน ใช้เป็นรางวัล การประกวดที่หลีกเลี่ยงจากการใช้จ่ายอื่น ๆ ทางวัดจะสมทบสร้างอุโบสถ ส่วนผู้ร่วมงานประเพณีบุญบั้งไฟ มีทั้งประชาชนในท้องถิ่น และต่างท้องถิ่น ซึ่งมีสถานภาพ และความมุ่งหมายในการร่วมงานต่างกัน เช่น ในฐานะเจ้าภาพ คณะกรรมการที่ได้รับการแต่งตั้ง ผู้ร่วมขบวนแห่บั้งไฟ ผู้ชมขบวนแห่ ช่างทำบั้งไฟ เป็นต้น ทั้งนี้มีทั้งต่างวัย และต่างอาชีพ ส่วนใหญ่ทุกคนมีความต้องการอยากเข้าร่วมประเพณีบุญบั้งไฟ หลายคนเคยเข้าร่วมประเพณีนี้บ่อยครั้ง เพราะเห็นว่าประเพณีบุญบั้งไฟมีความสำคัญมาก จึงคาดหวังว่าจะเข้าร่วมพิธีนี้ในปีต่อ ๆ ไป และต่างก็รู้สึกพึงพอใจที่เห็นทุกคนเข้าร่วมประเพณีบุญบั้งไฟในแต่ละปีเป็นจำนวนมาก และยังคงดำรงคงอยู่ตลอดไป โดยได้รับความร่วมมือร่วมใจจากชาวบ้าน และหน่วยงานต่าง ๆ ทั้งภาครัฐ และภาคเอกชนได้ร่วมกันจัดกิจกรรมในครั้งนี้ รวมทั้งขบวนแห่ ขบวนฟ้อนรำ ขบวนต่าง ๆ โดยเกิดจากความร่วมมือร่วมใจกัน และความสมัคศรสามัคคี ซึ่งชาวบ้านในกิ่งอำเภอแคนดงได้ให้ความร่วมมือร่วมใจกับทางราชการ ดังนั้นประเพณีบุญบั้งไฟจึงมีแทบทุกหมู่บ้าน แทบทุกตำบล ปัจจุบัน

ได้เห็นความสำคัญของประเพณีนี้จึงให้ความร่วมมือร่วมใจ สนับสนุนเพื่อให้ช่วยกันรักษาประเพณีนี้ให้สืบทอดดำรงคงอยู่ตลอดไป (บุญชร กิริติตระกูล. 2550 : สัมภาษณ์)

รูปแบบการแสดง

แนวปฏิบัติดั้งเดิมงานประเพณีบุญบั้งไฟในอดีตมีขบวนแข่งที่เคยเป็นการเล่นที่สนุกสนานของชายหนุ่ม เป็นการแสดงการแข่งของสาว ๆ ที่ได้รับการฝึกซ้อมจนพร้อมเพรียงสวยงาม บั้งไฟในขบวนแห่ก็ได้รับการประดับตกแต่งอย่างวิจิตรพิสดาร บั้งไฟนี้เรียกว่า “บั้งเอ้” ใช้เพื่อประกวดความสวยงามอย่างเดียว ไม่สามารถจุดได้ ในขบวนแห่จะมีสัญลักษณ์ทางเพศ และการละเล่นที่โลดโผนตามประเพณี การแข่งสมัยโบราณอิงตามตำนานความเชื่อนิทานภาพยึ่งในตำนานผาแดง- นางไอ่

รูปแบบการจัดงานประเพณีบุญบั้งไฟในอดีตจะมีการจัดกันในกลุ่มเป็นงานเล็ก ๆ มีพระ และผู้นำครอบครัวเป็นผู้ดำเนินการ งบประมาณได้จากการเรียไ้ภายในคุ้ม ครอบครัวละ 1-2 บาท บั้งไฟทำเพียงคุ้มละบั้ง โดยใช้วัสดุที่มีในท้องถิ่นที่หาได้ งบประมาณที่ใช้ในการจัดทำไม่ถึง 100 บาท ชาวบ้านในกลุ่มร่วมกันทำพิธีทางศาสนา คือ การเลี้ยงพระ บวชนาค และการสรงน้ำพระ ส่วนขบวนแห่และการแข่งเป็นไปด้วยความสนุกสนาน มีบรรยากาศเป็นกันเองไม่มีพิธีการ การแข่งในงานประเพณีบุญบั้งไฟนี้มุ่งความสนุกสนานเป็นหลัก ไม่มีระเบียบแบบแผนอะไร ยกเว้นการรำที่มีแบบแผน และมีเอกลักษณ์เฉพาะของภาคอีสาน ในขบวนแห่จะมีการแสดงที่เน้นภูมิปัญญาชาวบ้าน เน้นการคิดสร้างสรรค์ และสอดแทรกคติสอนใจ ข้อความที่ใช้แข่งอาจเป็นประวัติความเป็นมาของบุญบั้งไฟ พญาแถน ท้าวผาแดง – นางไอ่ การให้พร ตลอดจนขบขัน ขอสั่งของและแข่งอื่น ๆ อีกตามแต่จะคิดขึ้นมา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสมัยโบราณคำแข่งส่วนมากมักจะเป็นคำที่หยาบโลนปะปนอยู่มากกว่าปัจจุบันเสียอีก นอกจากจะมีการแข่งในขบวนแห่แล้ว ยังมีการเดี่ยว คือ การเกี่ยวกันของคนหมู่หนึ่ง ๆ สร้างความครื้นเครงสนุกสนานให้เกิดขึ้นมากพอสมควรขณะที่แห่บั้งไฟจะมีการเล็งปืนไปข้างหน้าด้วย คือการยิงปืนแข่งกัน ถ้าปืนของฝ่ายใดยิงไม่ออก หรือออกแต่ไม่ดัง ฝ่ายที่ยิงออกและดังก็เข้าแย่งปืนของอีกฝ่ายทิ้งเพื่อเป็นพิธี จุดมุ่งหมายของการแข่งในประเพณีบุญบั้งไฟนับตั้งแต่อดีตเป็นการแข่งเพื่อแข่งขานและบอกบุญ การแข่งประเภทนี้ มีขึ้นหลังจากแจกฎีกา บอกบุญไปยังหมู่บ้านต่างๆ แล้วใกล้ถึงวันงานจะมีการแข่งไปตามหมู่บ้าน เพื่อเป็นการแข่งขานและเตือนให้รู้ว่า จะมีงานบุญบั้งไฟแล้ว พร้อมกับเรียรายเงินเพื่อสมทบทุนในการทำบุญบั้งไฟด้วย ในการร้องกาพย์ยึ่งนั้นสมัยก่อนจะผูกขึ้นเป็นกลอนสดโดยหัวหน้าขบวน แสดงถึงความมีปฏิภาณกวีของสมัยนั้นได้เป็นอย่างดี ลูกคู่จะร้องตามอย่างพร้อมเพรียงกัน (สุเทพ วัฒนพงศ์ศิริ. 2550 : สัมภาษณ์)

ภาพประกอบ 70-75 การแข่ง การฟ้อนรำในขบวนแห่ประเพณีบุญบั้งไฟ

ภาพประกอบ 76-81 ขบวนแห่จะมีการแสดงเน้นภูมิปัญญาชาวบ้าน เน้นการคิดสร้างสรรค์

ภาพประกอบ 82-89 การละเล่นที่โลดโผนในขบวนแห่

ภาพประกอบ 90-93 ขบวนแห่การแสดงวิถีชีวิตของชาวบ้าน สอดแทรกคติสอนใจ

การเปลี่ยนแปลงในปัจจุบันพบว่า งานบุญบั้งไฟในปัจจุบันได้กลายเป็นเทศกาลประจำปีที่ได้รับการสนับสนุนส่งเสริมจากทางราชการ เพื่อดึงดูดนักท่องเที่ยวจากที่ต่าง ๆ ให้มาเที่ยวชมงาน ขบวนแห่บั้งไฟ จึงมีการตระเตรียมงานกันอย่างยิ่งใหญ่ตระการตา จะเห็นได้ว่าความเชื่อดั้งเดิมได้ลดน้อยถอยลง เพราะการเปลี่ยนแปลงทางสภาพสังคมและเศรษฐกิจที่ไม่ได้อยู่บนฐานเกษตรกรรม เพื่อยังชีพอีกต่อไป ดังนั้นงานบุญบั้งไฟในปัจจุบันจึงมีลักษณะเป็น “การแสดง” เพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวมากกว่าที่จะเป็นงานบุญสนุกสนานของชุมชนอย่างเช่นวันวาน การแสดงในปัจจุบันจะเป็นเรื่องเกี่ยวกับอวัยวะเพศ นอกจากนี้ยังมีรูปหุ่นชายหญิงเปลือยกายอยู่ในท่าร่วมเพศโดยมีกลไกเป็นเชือกมีคนกระตุกเป็นระยะอยู่ในขบวนแห่ด้วย แต่เรื่องนี้ในสมัยนั้นไม่ถือกัน แม้ปัจจุบันก็ยังมีขบวนแห่ลักษณะนี้ในบางท้องถิ่น แทบจะขาดไม่ได้ เป็นการแสดงถึงความรื่นเริงสนุกสนานและช่วยเพิ่มสีสันให้แก่ขบวนแห่อีกด้วยที่สำคัญขบวนแห่ดังกล่าวบรรพบุรุษ ชาวอีสานคงเห็นว่าเป็นเรื่องธรรมชาติของมนุษย์ที่ต้องมีการสืบพันธุ์ และอาจต้องสอนเรื่องเพศศึกษาไปในตัว โดยคนทั่วไปไม่รู้ก็เป็นได้ หากจะถือว่าเป็นสัญลักษณ์ แห่งความสมบูรณ์ ของมนุษย์ก็น่าจะได้ และปัจจุบันได้กลายเป็นการแสดงที่ชื่นชอบของนักท่องเที่ยว ทำให้นักท่องเที่ยวเกิดความสนุกสนานรื่นเริงไปกับผู้แสดงด้วย จึงทำให้ขบวนแห่ที่มีการแสดงดังกล่าวนี้ กลายเป็นขบวนแห่ที่ได้รับความนิยม และสร้างจุดสนใจให้กับผู้เข้าร่วมงานและนักท่องเที่ยวเป็นอย่างมาก

ภาพประกอบ 94-95 การแสดงการตลกขบขันในลักษณะทางอนาจาร ลามก ในขบวนแห่

การแข่งปัจจุบันไม่มีแล้วที่ใช้คำแข่งเป็นคำกลอน ถ้ามีก็จะเป็นคำแปลก ๆ มีเนื้อหาในทางคำทอผู้หญิง โดยจะมีลักษณะทางอนาจาร พวกลามก มีผู้ชายแต่งกายแบบชาวบ้านเปิดผ้าถุงให้ดูอวัยวะเพศที่ทำปลอมไว้เพื่อแสดงให้ดูเหมือนเรื่องตลกขบขัน การแข่งที่เป็นกาพย์กลอนแบบสมัยโบราณ

ไม่มีปรากฏให้เห็นในปัจจุบัน ซึ่งจะใช้การเปิดเพลงจากเทป ซีดีเพลง เพลงที่ใช้จะเป็นเพลงที่มีจังหวะ และทำนองตามสมัยนิยมปัจจุบัน และมีการบรรเลงดนตรีสดโดยคณะหมอลำซึ่งที่มีชื่อเสียงในปัจจุบันว่าจ้างมาร่วมในขบวนแห่เป็นส่วนมาก เช่นจะจ้างคณะฟ้อนรำมาจากจังหวัดร้อยเอ็ด หรือในจังหวัดที่ใกล้เคียง ในส่วนการแสดงของชุมชนจะเน้นภูมิปัญญาชาวบ้าน มีการสอดแทรกคติสอนใจ วิถีชีวิตของชาวบ้าน ซึ่งปัจจุบันนี้จะเน้นรูปแบบเป็นการประกวดกิจกรรมต่าง ๆ เป็นการเน้นการท่องเที่ยวเป็นสำคัญมากกว่าความเชื่อและวัฒนธรรมของงานบุญได้มีการเสื่อมคลาย ค่อย ๆ หายไป กลายเป็นการประกวด ประชันกันมากขึ้น

ภาพประกอบ 96- 101 การบรรเลงดนตรี และดนตรีสดโดยคณะหมอลำซิ่ง

รูปแบบประเพณีบุญบั้งไฟกิ่งอำเภอแคนดง มีการแบ่งงานออกเป็นงานใหญ่ ๆ จำนวน 2 วันด้วยกันคือ วันแรกเริ่มตั้งแต่ 10.00 น. เป็นขบวนแห่บั้งไฟที่สวยงามไปตามถนนสายหลัก ใจกลางเมือง ภายในเขตเทศบาลเมือง ในวันนี้ชาวบ้านจากคุ้มต่าง ๆ จะนำบั้งไฟขึ้นขบวนรถที่ตกแต่งประดับประดาอย่างสวยงามเป็นลวดลายไทยงามวิจิตร นำไปแห่ด้วยขบวนรำประกอบดนตรีพื้นเมือง บนขบวนรถบางทีจะเป็นธิดาบั้งไฟโก้ เทพบุตร เทพธิดา ตัวน้อย ๆ หรือแม้กระทั่งเรื่องราวจำลองจากนิยายพื้นบ้านปรัมปรา เช่นเรื่องท้าวผาแดง-นางไอ่ เป็นต้น นอกจากนี้ที่จะขาดไม่ได้ก็คือ ขบวนรวิวิประเพณีเนื้อหาสาระ และตลกขบขันต่าง ๆ ที่เปิดโอกาสให้ชาวเมืองที่ต่างอายุกันได้มีโอกาสเข้าร่วมงานร่วมกัน และมาประกวดประชันกันอย่างสนุกสนาน เช่นการประกวดธิดาบั้งไฟโก้ และมีการจัดงานเลี้ยงข้าวพาลง และการแสดงศิลปวัฒนธรรมพื้นเมือง ส่วนวันที่ 2 เริ่มตั้งแต่เช้าที่สวนพญาแถน กิ่งอำเภอแคนดง จังหวัดบุรีรัมย์เป็นการประกวดแข่งขันการจุดบั้งไฟขึ้นสูง และบั้งไฟแฟนซีต่าง ๆ ในขณะที่ชาวบ้านคุ้มต่าง ๆ ก็จะยกขบวนออกมาร้องรำทำเพลงกันตลอดทั้งวันอย่างสนุกสนาน และจุดเด่นของการชมประเพณีบุญบั้งไฟ อยู่ที่ช่วงเช้าของวันแรกคือวันแห่บั้งไฟที่สวยงาม สามารถชมได้ที่ปะรำพิธีถนนใจกลางเมือง และช่วงเช้าวันที่สอง คือการจุดบั้งไฟขึ้นสูงที่สวนสาธารณะพญาแถน ในงานจะมีกิจกรรมต่าง ๆ เข้าร่วมด้วยดังนี้

การประกวดขบวนแห่บั้งไฟ ผู้รับผิดชอบคือชาวบ้านและหน่วยงานราชการในท้องถิ่น กิ่งอำเภอแคนดง เช่น อบจ. อบต. เทศบาล หมู่บ้าน วัด โรงเรียน และชุมชน

การแสดงทิมพ็อนรำของแต่ละขบวน มีการคัดสรรทำพ็อนรำ คัดสรรเพลง มีการแสดงพ็อนรำทุกขบวน เสร็จแล้วจะมีการประกวดผาแดง-นางไอ่ และมีการประกวดอื่น ๆ เช่น การเดินแอโรบิก การแข่งรถมอเตอร์ครอส ประกวดร้องเพลงมี 2 ส่วน คือ ส่วนเยาวชน และส่วนผู้นำชุมชนในแต่ละหมู่บ้าน

ปัจจุบันมีการสนับสนุนการจัดงานประเพณีบุญบั้งไฟ และกิจกรรมต่าง ๆ ในงานดังกล่าว ผู้ที่ให้การสนับสนุน มีทั้งภาครัฐ และภาคเอกชน ได้แก่ อบจ.บุรีรัมย์ เทศบาล ต. แคนดง อบต.แคนดง อบต.ดงพลอง อบต.สระบัว อบต. ห้วยฝาย บริษัทบุญรอดเทรดดิ้ง ร้านค้าที่อยู่ในชุมชน และจากโรงเรียนดงพลอง โรงเรียนแคนดงพิทยาคม โรงเรียนวัดราษฎร์สามัคคี และโรงเรียนอนุบาลแคนดง โดยสถานที่ใช้ประกวด คือ ที่ว่าการอำเภอแคนดง ประชานในพิธีคือ ผู้ว่าราชการจังหวัดบุรีรัมย์ สิ่งที่พบเห็นในงานของประเพณีนี้ปัจจุบันจะมีแต่ชาวบ้านดื่มสุรา เกิดอาการ เมามาย ครองสติไม่ได้ ทำให้เกิดอุบัติเหตุ หรือการทะเลาะวิวาท ทำให้ผู้ร่วมงานเกิดความรู้สึกที่ไม่น่าปลอดภัยต่ออันตราย และอุบัติเหตุที่อาจเกิดขึ้นได้ในงานบุญบั้งไฟ และอีกแง่มุมหนึ่งนั่นก็คืออันตรายจากที่ควรจะมีมาตรการระวังจากการจุดบั้งไฟที่มีการแสดงในงาน ซึ่งแต่เดิมจะไม่เป็นเช่นนี้

ภาพประกอบ 102-103 ชาวบ้านที่เข้าร่วมกิจกรรม

กิจกรรมและประโยชน์

แนวปฏิบัติดั้งเดิม บุญบั้งไฟหรือบุญเดือนหกนี้แสดงให้เห็นว่าเป็นการต่อสู้กับสภาพดินฟ้าอากาศที่แห้งแล้ง เกิดจากฝนแล้งอากาศร้อนจัด คนโบราณจึงหาทางผ่อนคลายอารมณ์ด้วยการทำพิธีขอฝน โดยคิดทำบั้งไฟ ทั้งนี้เพื่อความอยู่รอดของสภาพสังคมไทย ซึ่งผลจากการทำบุญทำให้ชาวบ้านมีขวัญ และกำลังใจในการทำนาทำไร่ และมีกิจกรรมทำบุญที่นิยมปฏิบัติกันคือการทำบุญบั้งไฟ เชื่อบั้งไฟ แห่บั้งไฟ ประกวดบั้งไฟ ทั้งขบวนแห่ และการตกแต่ง ตอนเย็นมีพิธีพุทธมนต์ กลางคืนฉลองสมโภชด้วยหมอลำ หมอแคน เล่นกลอง รุ่งเช้าเลี้ยงพระภิกษุสงฆ์แล้วแห่บั้งไฟไปจุด ตอนเย็นมีการแห่ แห่ตามรอยไฟ บางแห่งมีพิธีบวงสรวง และทำบุญกองสด (สร้างน้ำพระ) พระสงฆ์ ก่อนจึงแห่บั้งไฟ นอกจากนี้บางแห่งทำบุญเลี้ยงตาแฮก ทำเสटना และบุญวิสาขบูชาด้วย แต่ในสมัยโบราณจะต่างกันในเรื่องระยะเวลาคือจะใช้ระยะเวลาในการจัดกิจกรรมบุญบั้งไฟสั้นกว่าในปัจจุบัน

อาจเนื่องมาจากในสมัยก่อนมีจุดมุ่งหมายเพื่อเป็นการขอฝน สร้างความสามัคคี ความสนุกสนานรื่นเริง เพียงเท่านั้น และเป็นการปฏิบัติตามจารีตประเพณีที่ปฏิบัติสืบต่อกันมาไม่ได้มุ่งเน้นเพื่อนำการท่องเที่ยว หรือในเชิงพาณิชย์อย่างเช่นในปัจจุบัน (สุเทพ วัฒนพงศ์ศิริ. 2550 : สัมภาษณ์)

ประโยชน์ของประเพณี

ประเพณีบุญบั้งไฟปัจจุบันเป็นประเพณีที่เป็นสัญลักษณ์และสื่อในการขอฝน เพื่อก่อให้เกิดความร่วมมือร่วมแรง ร่วมใจ และเกิดความสามัคคี เป็นประเพณีต้อนรับแขกระหว่างหมู่บ้าน ชาวบ้านได้ร่วมกันทำบุญและมีความเสียสละ ได้รู้จักหัดประดิษฐ์คิดสร้างสรรค์ มีความสนุกสนานรื่นเริง เกิดความสุขใจ หนุ่มสาวได้พบปะกัน เป็นการเปิดโอกาสให้ทุกคนได้มีการแสดงออก และทำให้รู้จักการผสมดินปืนซึ่งเป็นการอนุรักษ์ และสืบทอดภูมิปัญญาชาวบ้านจากบรรพบุรุษสู่รุ่นลูกหลานต่อไป จัดหาเงินเพื่อสาธารณะประโยชน์ ประเพณีบุญบั้งไฟสมัยโบราณเป็นประเพณีเก่าแก่ของกลุ่มชนชาติไทยลาว นอกจากนี้จากการศึกษาพบว่าประเพณีบุญเดือนหกน่าจะมีมาก่อนพุทธศาสนา เกี่ยวกับประเพณีบุญบั้งไฟว่าเกิดจากฝนแล้งอากาศร้อนจัด คนโบราณจึงหาทางผ่อนคลายอารมณ์ด้วยการทำพิธีขอฝน มีความจำเป็นที่ต้องกระทำ นอกจากนี้ยังทำเพื่อเป็นการเสี่ยงทายสภาพดินฟ้าอากาศ เชื่อว่าเป็นการเบิกบ้านเบิกเมือง ให้ร่มเย็นเป็นสุข โดยคิดทำบั้งไฟจุด ทั้งนี้เพื่อความอยู่รอดของสภาพสังคมไทย ชาวอีสานใช้บั้งไฟเป็นสื่อในการชักนำประชาชนให้ทำบุญ เป็นสื่อในการติดต่อระหว่างมนุษย์กับพญาดินซึ่งอยู่ในสวรรค์ชั้นฟ้า ชาวบ้านเชื่อกันว่าเมื่อได้จุดบั้งไฟขึ้นไป “ถวาย” พญาดินแล้ว ฝนก็จะตกตามฤดูกาล ชาวไร่ชาวนาก็ลงมือไถหว่านปักดำข้าวกล้าได้ต่อไป จะเห็นว่าประเพณีบุญบั้งไฟมีทั้งข้อดีและข้อเสีย แต่ถึงอย่างไรก็ตามประชาชนชาวอีสานควรที่จะรักษาและสืบทอดประเพณีบุญบั้งไฟไว้ให้เป็นสมบัติสืบต่อจนถึงลูกหลานของชาวอีสานต่อไป

ผลการศึกษาพบว่า การเปลี่ยนแปลงในปัจจุบัน ความเชื่อเรื่องพญาดินลดน้อยลง รูปแบบการจัด และกิจกรรมเปลี่ยนแปลงไปกลายเป็นกิจกรรมของภาครัฐ และภาคเอกชน ได้แก่ หน่วยงานของจังหวัด เทศบาล องค์การบริหารส่วนจังหวัด องค์การบริหารส่วนตำบล และผู้บริหารระดับจังหวัดเป็นผู้รับผิดชอบดำเนินการ ชาวบ้านเป็นผู้เข้าร่วมกิจกรรม การจัดงานประเพณีบุญบั้งไฟในปัจจุบันมีกิจกรรมที่น่าสนใจอยู่สองประการ คือ การแห่บั้งไฟ โดยเน้นขบวนบั้งไฟที่สวยงาม และการจุดบั้งไฟ ประเภทของบั้งไฟที่สูงเพื่อการประกวดแข่งขัน ซึ่งทั้งสองกิจกรรมนี้ถือว่าเป็นพิธีกรรมที่สำคัญ โดยใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่จัดทำ มีการประกวดทุกประเภท มีการจ้างมืออาชีพทำบั้งไฟ กิจกรรมต่าง ๆ ได้รับเงินสนับสนุนจากเทศบาล คุ้มละ 15,000 บาท มีการเรียกรับการสนับสนุนเพิ่มเติม ค่าใช้จ่ายในการดำเนินการทั้งหมดรวมขบวนละประมาณ 15,000 บาท มีการเติมพ่นแข่งขันบั้งไฟขึ้นสูง ขบวนแห่ทุกขบวนหวังได้รับ ชื่อเสียง และเงินรางวัล กิจกรรมทุกอย่างจึงเป็นการแสดงโชว์ เพื่อชนะใจกรรมการ และมีผู้คนให้ความสนใจไปเข้าร่วมชมกิจกรรมเป็นจำนวนมาก

มาก โดยเฉพาะชาวบ้านจะนำบั้งไฟมาแห่ร่วมกัน ในวันแรกของงานเรียกวันโฮม (รวม) บั้งไฟในวันนั้นเป็นวันที่ทุกคนมีความสนใจ และตั้งใจจะไปเที่ยวชมเป็นพิเศษ ไม่ว่าจะเป็นคนในท้องถิ่น หรือนักท่องเที่ยวจากต่างถิ่น ซึ่งมีคนจำนวนมากทุกเพศทุกวัย และทุกภาษาได้เข้าร่วมชมประเพณีการแห่บั้งไฟ เพราะต้องการชมบั้งไฟที่เอื้ (ตกแต่ง) อย่างสวยงาม วิจิตรพิสดาร เป็นประธานของขบวนแห่ นอกจากนี้ยังมีขบวนกลองยาว ขบวนเซิ้ง ขบวนฟ้อนรำ และขบวนแสดงกิจกรรมเกี่ยวกับการละเล่น หรือประเพณีท้องถิ่น นับว่าเป็นสิ่งที่น่าสนใจเป็นอย่างยิ่ง การประกวดแข่งขันปัจจุบันได้มีหลักเกณฑ์การพิจารณาตัดสินของผู้เข้าประกวด ดังนี้ (บุญชร กิริตตระกูล. 2550 : สัมภาษณ์)

การประกวดผาแดง-นางไอ่ มีเกณฑ์การตัดสินอนุญาตให้เฉพาะนางงามที่เข้าประกวดซึ่งจะต้องเป็นคนในท้องถิ่นกิ่งอำเภอแคนดงนี้เท่านั้น โดยในวันรับสมัครจะตรวจสอบรายชื่อจากบัตรประชาชน และจากทะเบียนบ้านของผู้สมัคร

ภาพประกอบ 104 งานเทศกาลประเพณีบุญบั้งไฟของกิ่งอำเภอแคนดง

ภาพประกอบ 105 การประกวดผาแดง-นางไอ่ในงานประเพณีบุญบั้งไฟของกิ่งอำเภอแคนดง

การประกวดขบวนแห่บั้งไฟ ขบวนแห่แต่ละขบวนจะต้องมีส่วนประกอบดังนี้

1. มีคนถือป้ายชื่อคุ้มหมู่บ้านที่ส่งเข้าประกวด
2. นางรำ ตามเกณฑ์ แต่ละขบวนต้องมีไม่ต่ำกว่า 20 คน
3. ภูมิปัญญาชาวบ้าน ส่วนมากจะใช้ภูมิปัญญาชาวบ้าน และความรู้ใหม่ ๆ ผนวกเข้าไปในบั้งไฟเอ้ มีการผสมผสานวัฒนธรรม ภูมิปัญญาชาวบ้าน เช่น การแสดงวิธีการทอผ้า มัดข้อม การเลี้ยงไหม การแห่ขลุ่ยมดแดง การรำไม้พลอง (ส่วนมากจะอยู่บนรถขบวนแห่) เป็นต้น
4. บั้งไฟ ส่วนมากจะใช้วัสดุอุปกรณ์หลากหลายประเภท เช่น ไฟเบอร์ (Fiber) โฟม ไม้อัดกระดาษ และกระจกสี
5. ผาแดง-นางไอ่ และม้า ผาแดง-นางไอ่นั่งอยู่บนหลังม้า ซึ่งจะมีว้ายะเทศเห็นเด่นชัด
6. ดนตรี มีทั้งการแสดงสด และการเปิดเทป หรือแผ่นซีดีเพลง และเพลงที่ใช้ในการแสดง ส่วนมากชาวบ้านจะเลือกเพลงกันเอง โดยเลือกเพลงตามความนิยมในขณะนั้น ในแต่ละปีจะเลือกชื่อเพลงมาเปิด ชาวบ้านจะคัดเลือกเพลงที่ใช้เปิดในขบวนแห่เพื่อเพิ่มความสุขสนุกสนาน ซึ่งมักนิยมเพลงแนวลูกทุ่ง หรือเพลงไทยสากล ซึ่งไม่ค่อยจะใช้เพลงพื้นเมืองเข้าประกวด และมีบางขบวนแห่จะเช่าดนตรีหมอลำซึ่งมาแข่งในขบวนแห่ด้วยเช่นกัน

การประกวดขบวนแห่มีเกณฑ์การตัดสิน ดังนี้ (บุญชร กิรดิตระกูล. 2550 : สัมภาษณ์)

1. ดุคะแนนภาพรวม 10 คะแนน มีดังนี้คือ คะแนนสูงสุด 10 คะแนน และคะแนนต่ำสุด 7 คะแนน
2. ขบวนรำ ต้องมีคะแนนไม่ต่ำกว่า 20 คะแนน ถ้าในขบวนนั้นไม่มีการรำหัก 2 คะแนน
3. ดนตรี ถ้าในขบวนการประกวดนั้นใช้ ดนตรีสด 5 คะแนน ดนตรีแท่ง 3 คะแนน และถ้าในขณะนั้นดนตรีหยุดเล่นหรือเครื่องเสียงหยุดเล่นจะลดการให้คะแนน

ภาพประกอบ 106-107 การประกวดขบวนแห่บั้งไฟ

การแข่งขันการประกวดการจุดบั้งไฟ การจุดบั้งไฟจะจุดบั้งไฟเสี่ยงทายก่อน เพื่อเป็นการเสี่ยงทายว่าพืชผลการเกษตรประจำปีจะดีเลวหรือไม่ กล่าวคือถ้าบั้งไฟที่เสี่ยงทายจุดไม่ขึ้น (ชุดิดค้าง) ก็ทายว่าน้ำประจำปีจะมากและทำให้พืชไร่ในที่ลุ่มเสียหาย ถ้าจุดแล้วขึ้นไประเบิดแตกทางอากาศทายว่าแผ่นดินจะเกิดความแห้งแล้ง แต่ถ้าบั้งไฟจุดขึ้นสวยงามและสูงชาวบ้านจะเปล่งเสียงไชโย ตลอดทั่วบริเวณงาน เพราะมีความเชื่อว่า ข้าวกล้าและพืชไร่ในที่องทุ่งจะให้ผลบริบูรณ์ (โสภี คำภีระ. 2550 : สัมภาษณ์)

ในการแข่งขันจุดบั้งไฟนั้น ก่อนแข่งขันต้องมีการเตรียมบั้งไฟก่อนจุดโดยใช้ซีโคลนผสมกับน้ำทะเลลงบั้งไฟด้วยผ้าจิวหรือผ้าสีเหลืองยัดเข้าไปในบั้งไฟเพื่อสร้างรูขนวน และใช้ใบไม้ทั่วไปเอามารองให้บั้งไฟขึ้นง่าย โดยเอามารองที่ส่วนหาง ส่วนหัวจะเป็นหมอนรองหนุน การส่งบั้งไฟเข้าประกวดผู้ส่งเข้าประกวดแข่งขันจะต้องเสียค่าลงทะเบียนบั้งไฟละ 300 บาท เจ้าหน้าที่จะเขียนชื่อและเบอร์ลงในบั้งไฟ จากข้อสังเกตจะเห็นว่าการจุดบั้งไฟถ้ายิ่งจุดเวลาเย็นมากเท่าไรบั้งไฟจะลอยตัวอยู่ในอากาศได้นานมากกว่า ซึ่งมีเกณฑ์การแข่งขันว่าบั้งไฟของใครขึ้นสูงที่สุด และลงช้าที่สุดคือผู้ชนะการแข่งขัน ปัจจุบันการแข่งขันประกวดจุดบั้งไฟ ได้มีการเล่นการพนันเดิมพันเป็นเงิน เป็นกลุ่ม ๆ จำนวนมากเพื่อเดิมพันบั้งไฟที่ขึ้นสูง และลอยอยู่ในอากาศได้นานที่สุด โดยใช้เกณฑ์การพนันในขณะนั้นด้วยเวลา 200 วินาที ขึ้นไป ถึง 200 วินาที ลงมา ส่วนมากบั้งไฟที่ขึ้นสูงสุดจะประมาณ 300 วินาที แล้วแต่จะตกลงกัน ถ้าหากขาดก็จะไม่ได้รับเงินรางวัล แต่ถ้าเป็นการเล่นการพนันกันในวงการพนันเกณฑ์นี้ถือว่าใช้ได้ในการแข่งขันการจุดบั้งไฟ

ภาพประกอบ 108-109 การแข่งขันการประกวดการจุดบั้งไฟ

การจุดบั้งไฟทะเลแสนในงานประเพณีบุญบั้งไฟ

งานประเพณีบุญบั้งไฟที่กิ่งอำเภอแคนดงมีการจุดบั้งไฟทะเลแสน ทั้งนี้มีการจุดเพื่อแสดงให้ผู้ชมได้ชมในงานซึ่งถือว่าเป็นกิจกรรมหนึ่งที่ดึงดูดความสนใจของนักท่องเที่ยวและประชาชนทั่วไปได้เป็นอย่างดี ทะเลแสนปัจจุบันได้มีการพัฒนามาใช้ท่อเหล็กแทนไม้ไผ่ หรือลำต้นตาล นอกจากนั้นยังพัฒนาฉัตรชูชีพที่ลำตัวให้ตะไฟแสน โดยมีเส้นผ่าศูนย์กลาง 3 นิ้ว ยาว 1.30 เมตร และใช้ท่อเหล็ก หรือท่อไอเสีย ขนาด 3 นิ้ว ราคาประมาณอันละ 2,500 บาท แกนกลางเป็นท่อเหล็ก ท่อเหล็กขนาด 4.30 นิ้ว ราคาอันใหญ่ประมาณ 5,500 บาท ส่วนวงกลมด้านนอกใช้ไม้ไผ่ผ่าซีกนำมา ขุดให้เป็นวงกลม และใช้เปลือกกล้วยสดเพื่อใช้กันไฟ หรือเปลือกอื่นก็ได้แต่เปลือกกล้วยง่าย ส่วนการฉัตรชูชีพโบราณจะไม่มี แต่ปัจจุบันจะมีความนิยมในการฉัตรชูชีพซึ่งมีการทำมาประมาณ 20 ปี ย้อนหลังมาแล้ว ขนาดของร่มชูชีพมีความกว้างประมาณเส้นผ่าศูนย์กลาง 2 วา (3 เมตร) การฉัตรชูชีพเพื่อความปลอดภัย และป้องกันการตกลงมาโดยไม่ให้ตกลงมาโดนประชาชน และบ้านเรือนเสียหาย เนื่องจากตัวตะไฟจะทำมาจากเหล็กซึ่งจะมีน้ำหนักมาก เมื่อฉัตรชูชีพจะช่วยพยุงให้ตัวตะไฟค่อย ๆ ตกลงมาสู่พื้นดินอย่างช้า ๆ และส่วนมากการจุดบั้งไฟทะเลแสนเพื่อแสดงให้ผู้ชมได้ชมนั้นจะเป็นการว่าจ้างผู้ทำบั้งไฟทะเลแสนมาจากที่อื่น ๆ ที่มีชื่อเสียง และมีประสบการณ์ ความชำนาญมาเป็นระยะเวลานานเช่นจากค่ายจังหวัดร้อยเอ็ด พร้อมทั้งในงานยังมีการแสดง แสง สี เสียงที่ดึงดูดความสนใจให้กับนักท่องเที่ยวและผู้เข้าชมงานอย่างมากมาย (จิตติชัย แจ่มสนาม. 2550 : สัมภาษณ์)

ภาพประกอบ 110-115 ไม้ไผ่ผ่าซีกนำมาดัดให้เป็นวงกลม เปลือกกล้วยสด และการติดร่มชูชีพ

ภาพประกอบ 116-121 การเตรียมการจุดบั้งไฟทะเลแสน

ภาพประกอบ 122-127 การจุดตะไลแสน

ภาพประกอบ 128-131 การจุดตะไลแสน

ภาพประกอบ 132-133 การเตรียมการจุดบั้งไฟแสน

ภาพประกอบ 134 การเตรียมค้ำบั้งไฟแสน

ภาพประกอบ 135 การยกบั้งไฟแสนขึ้นค้ำเตรียมจุด

ภาพประกอบ 136-137 การจุดบั้งไฟแสนขึ้นสูงสู่ท้องฟ้า

ภาพประกอบ 138-139 ชาวบ้าน และนักท่องเที่ยวเข้าร่วมชมการแสดงการจุดบั้งไฟแสน

ภาพประกอบ 140-141 ผู้วิจัยเข้าร่วมกิจกรรมในงานประเพณีบุญบั้งไฟ

การเปลี่ยนแปลงในปัจจุบันพบว่า ถึงแม้ว่าจะมีความเจริญก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี สภาพทางเศรษฐกิจ สังคม การเมืองได้มีเปลี่ยนแปลงไป มีบางหมู่บ้านได้ส่งตัวแทนมาบอกกล่าววมัสการคอนปู้ตา หรือผีบรรพบุรุษ ซึ่งเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในหมู่บ้านที่ตนเคารพนับถือ ในตอนเช้าของวันก่อนแห่บั้งไฟและวันจุดบั้งไฟโดยได้แต่งขัน 5 มีเทียน 5 คู่ ดอกไม้ 5 คู่ พร้อมกับนำบั้งไฟขนาดเล็กมาจุดถวาย เพื่อขอความคุ้มครอง ขอให้รับทราบว่าคุณหลานได้รักษาประเพณีอันดีงามตามฮีตครองของบ้านเมือง ขออย่าให้เกิดอาเพศเหตุภัย อย่าให้เกิดโรคร้ายมาเบียดเบียน เมื่อบั้งไฟถวายแล้วคุณหลานก็ได้เลื่อนขบวนแห่บั้งไฟ พร้อมด้วยขบวนฟ้อนรำ ขออย่าให้มีอุบัติเหตุเกิดขึ้นขอให้เดินทางพร้อมขบวนแห่ด้วยความสวัสดิภาพเทอญ ซึ่งชาวบ้านจะทำก่อนที่จะเลื่อนขบวนแห่บั้งไฟหรือหากขบวนได้รับรางวัลจากการประกวดบั้งไฟ เสร็จแล้วก็นำบั้งไฟกลับมาแห่อีกครั้งหนึ่ง ทั้งนี้เพราะเชื่อในอภินิหาร มีอิทธิฤทธิ์ดูแลคุ้มครอง และช่วยคลี่คลายการตัดสินใจการตัดสินใจประกวดบั้งไฟให้บั้งไฟของหมู่บ้านในคุ้มของตนชนะตามคำบนบานไว้ ประเพณีบุญบั้งไฟ หรือประเพณีชิงจรวดไทยของผืนนี้ แม้ว่าจะเป็นเรื่องที่พูดกันเล่น ๆ แต่ว่าลักษณะของบั้งไฟที่ชาวอีสานจุดขึ้นในงานบั้งไฟ คู ๆ ไปก็คล้ายกับจรวดลำน้อยที่ทะยานตัวขึ้นสู่บนฟากฟ้าเช่นกัน เพียงแต่ว่าบั้งไฟอีสานนั้นทะยานสู่ฟากฟ้าได้ไม่ไกลถึงขนาดออกนอกโลก (ประมาณ 2-3 กิโลเมตร) ซึ่งก็ได้มีเรื่องเล่ากันสนุก ๆ ในวงสุรว่า ดันกำเนิดของจรวดหรือยานอวกาศ ที่ประเทศสหรัฐอเมริกา และประเทศรัสเซีย ที่ต่างก็พยายามที่จะส่งไปแข่งบาร์มีกันในวันอวกาศนั้น ได้แนวความคิดมาจากการทำบั้งไฟของชาวอีสานนั่นเอง

ดังนั้นในปัจจุบันจะเห็นว่าประเพณีบุญบั้งไฟ ยังคงมีอยู่ในดินแดนถิ่นอีสานแต่ความเชื่อและวัฒนธรรมของงานบุญมีการเลือนหายไป กลายเป็นการประกวด ประชันกันมากขึ้น มีการเล่นพนันโดยวางเงินเดิมพันนับหมื่น นับแสน ไม่มีการพูดถึงคอนปู้ตา หรือผีบรรพบุรุษอีกแล้ว ซึ่งงานประเพณีบุญบั้งไฟนี้ความจริงไม่ใช่เป็นประเพณีเฉพาะของชาวกิ่งอำเภอแคนดง แต่เป็นฮีต (จารีต) สำคัญฮีตหนึ่งในสิบสองประเพณีของชาวอีสานทั่วทั้งภูมิภาค หากแต่ชาวบ้านกิ่งอำเภอแคนดง ตามคุ้มบ้านต่าง ๆ ในเขตอำเภอนั้นให้ความสำคัญ และร่วมแรงร่วมใจกันจัดงานอย่างแข่งขัน จนทำให้เป็นเทศกาลประเพณีบุญบั้งไฟประจำปีเป็นที่ยิ่งใหญ่ของกิ่งอำเภอแคนดง จังหวัดบุรีรัมย์ ซึ่งถ้าเปรียบเทียบกับประเพณีบุญบั้งไฟจังหวัดยโสธรแล้ว ก็ถือได้ว่าที่กิ่งอำเภอแคนดงประเพณีนี้เป็นประเพณีที่มีเป็นประจำทุกปีอย่างต่อเนื่อง และยังสามารถประชาสัมพันธ์ เน้นการท่องเที่ยวของจังหวัดได้ทุกปี และด้วยความช่วยเหลือจากภาครัฐ เอกชนอีกหลาย ๆ ส่วน จึงทำให้งานประเพณีบุญบั้งไฟกิ่งอำเภอแคนดง ได้เลื่อนขึ้นเป็นประเพณีสำคัญของจังหวัด และเป็นตัวแทนอีกแห่งหนึ่งของภาคอีสานที่เชิดหน้าชูตาได้ในด้านวัฒนธรรมประเพณีของชาติ แต่ถึงอย่างไรก็ตามมีข้อคิดอีกประเด็นหนึ่งคือทุกอย่างจะจัดขึ้นโดยให้ความสำคัญและมุ่งเน้นเพื่อการท่องเที่ยว จึงเป็นสิ่งที่น่า

เสียดายที่ความงดงามในอดีตกำลังจะเริ่มเลือนหายไปจากภาคอีสาน และอาจจะกลายเป็นตำนานให้กล่าวถึงเพียงเท่านั้น

จากผลการศึกษาผู้วิจัยเห็นว่าผู้เข้าร่วมประเพณีบุญบั้งไฟ จะเป็นที่รวมของกลุ่มคนทุกเพศ ทุกวัยที่เข้าร่วมประเพณีอย่างสนุกสนาน ทั้งนี้เพราะงานบุญบั้งไฟเป็นประเพณีประจำปีของชาวบ้าน ที่จะได้ร่วมสนุกสนานในรอบปี ความรอบรู้ในประเพณีบุญบั้งไฟ ในประเด็นนี้พบว่าผู้เข้าร่วมประเพณีบุญบั้งไฟส่วนใหญ่มีความรอบรู้ประเพณีบุญบั้งไฟ คือ ทราบถึงองค์ประกอบ และ วัตถุประสงค์ของการจุดบั้งไฟ ทราบประวัติความเป็นมา และตำนานความเชื่อเกี่ยวกับบั้งไฟ รู้เรื่อง ตำนานและสามารถเล่าเรื่องราวนั้นได้ ฉะนั้นส่วนใหญ่ของสมาชิกในครอบครัวของผู้ร่วมประเพณี จะมีโอกาสได้เข้าร่วมประเพณีบุญบั้งไฟโดยเฉพาะ ส่วนขบวนบั้งไฟมีการประดับตกแต่ง การ ฟ้อนรำ และกายกรรม เชิง รวมทั้งการละเล่นอื่นๆ ที่มีในงานบุญบั้งไฟ ล้วนสืบทอดกันมาจากปู่ ย่า ตา ยาย ทั้งสิ้น แม้แต่แนวคิดด้านค่านิยม และความเชื่อที่นับได้ว่าเป็นการถ่ายโอนมาแต่บรรพชนเพื่อสืบ ทอด และอนุรักษ์ไว้ให้คงอยู่ จนปัจจุบันเครื่องใช้ในงานประเพณีบั้งไฟ จำแนกเป็นหลายประเภท ได้แก่ เครื่องใช้ในงานประชาสัมพันธ์งาน เครื่องใช้เกี่ยวกับบั้งไฟ เครื่องใช้ประกอบขบวนแห่บั้งไฟ เครื่องใช้ในพิธีกรรมบั้งไฟ เป็นสิ่งจำเป็นที่จะต้องช่วยกันจัดหาให้ได้มาซึ่งผู้ที่เกี่ยวข้อง ทั้งที่เป็น คณะกรรมการดำเนินงานประเพณีบุญบั้งไฟ และผู้เกี่ยวข้องนั้น ๆ เน้นผู้รับผิดชอบ ตามสถานะ และ ความรับผิดชอบ การละเล่นที่หายาบบนของบุญบั้งไฟ ผู้เข้าร่วมพิธีกรรมและการละเล่น พิธีกรรม ทั่วไป ทั้งจุดบั้งไฟ ทั้งทำบุญหลังจากเสร็จสิ้นงานและการปรับปรุงปรับเปลี่ยนงานบุญบั้งไฟ พบว่า ความคิดเห็นหรือความเชื่อต่าง ๆ ที่มีต่อองค์ประกอบประเพณีบุญบั้งไฟมีคล้ายคลึงกัน คือส่วนใหญ่ เห็นว่าการละเล่นต่าง ๆ ที่หายาบบน ล้วนเป็นขั้นตอนที่สำคัญที่จะทำให้ได้รับชัยชนะในการ ประกวดแข่งขัน และยังเชื่อว่า บั้งไฟของขบวนที่สวยงามนั้นจะขึ้นสูงด้วย และเมื่อเสร็จจากการ แข่งขันบั้งไฟแล้ว ชาวบ้านก็แยกย้ายกันกลับ ผู้นำขบวนบั้งไฟมาก็จะขนกลับหมู่บ้านตน รุ่งเช้าได้ เตรียมอาหารคาวหวานไปทำบุญที่วัดใกล้บ้านเพื่อเป็นนิมิตว่าปีนี้ฝนจะตกมากขึ้น และสามารถจะทำ นาได้ผลดีขึ้น ส่วนสถานที่ที่ใช้จัดงานบุญบั้งไฟของกิ่งอำเภอแคนดง เนื่องจากเป็นที่ตั้งของสถานที่ ราชการ และเป็นแหล่งเจริญทางเศรษฐกิจของหมู่บ้านเป็นศูนย์กลางการค้าขาย การศึกษา และการ คมนาคม และอื่น ๆ จึงมีความเหมาะสมในการจัดงานประเพณีบุญบั้งไฟ ด้านความเหมาะสมของ พื้นที่ในการจัดประเพณีบุญบั้งไฟในแง่ภูมิศาสตร์ ในการจัดงานบุญบั้งไฟครั้งต่อไป ผลที่เกิดต่อ ชุมชนในแง่ความเชื่อ เศรษฐกิจ ศิลปะและวัฒนธรรม และอื่นๆ พบว่ากิ่งอำเภอแคนดง มีความ เหมาะสมในการจัดงาน เพราะเป็นศูนย์กลาง ผลที่เกิดขึ้นกับชุมชนมีมากในด้านเศรษฐกิจการ ท่องเที่ยว การค้าขาย การอนุรักษ์ประเพณีและวัฒนธรรม มีมากกว่าด้านอื่น ๆ และเกือบทั้งหมดไม่ เชื่อว่าความเชื่อต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับบุญบั้งไฟจะเกิดขึ้นกับชุมชนจริง แต่ชาวบ้านเชื่อว่าแนวโน้มที่จะจัด

งานบุญบั้งไฟที่จะเกิดขึ้นในครั้งต่อไป การทำบุญบั้งไฟไม่ใช่เป็นการทำบุญเหมือนงานบุญทั่วไป เป็นเพียงการจัดงานประเพณีที่สนุกสนานเพื่อส่งเสริมวัฒนธรรมและการท่องเที่ยวเท่านั้น การจัดงานไม่ได้ทำตามประเพณีทุกขั้นตอนเท่าใดนักขึ้นอยู่กับความคิดเห็นของคณะกรรมการผู้จัดงาน ลดขั้นตอนที่ไม่จำเป็นยุ่งยากลง และเพื่อเป็นการประหยัดมากที่สุด ประชาชนผู้ชมไม่ได้แตกต่างจากที่อื่น ๆ คือ ประกอบไปด้วยคนทุกเพศทุกวัย ทั้งที่อยู่อาศัยในกิ่งอำเภอแคนดง และจากที่อื่น ๆ บุญบั้งไฟไม่เคยเป็นอันตรายต่อคน สัตว์ และสิ่งของ เพราะผู้จัดได้นำบั้งไฟไปจุดในที่ไกลจากหมู่บ้านพอสมควร เคยมีข่าวคราวว่ามีบั้งไฟตกทำอันตรายต่อผู้คน สัตว์ สิ่งของเสียหาย แต่อย่างไรก็ตามเชื่อว่าบุญบั้งไฟอาจจะยกเลิกไปในอนาคต ขึ้นอยู่กับคณะกรรมการผู้จัดและชาวบ้านผู้สืบทอดประเพณี จึงไม่เชื่อว่าบุญบั้งไฟจะมีมากขึ้นในอนาคต และสำคัญกว่างานอื่น ๆ ในประเพณีฮีตสิบสองของชาวกิ่งอำเภอแคนดง ในการจุดบั้งไฟถ้าบั้งไฟขึ้นสูง ชาวบ้านก็จะมีกำลังใจที่จะทำการเกษตรกรรมเป็นการส่งเสริมเศรษฐกิจทางอ้อม แต่ชาวบ้านก็มีความเห็นคล้ายคลึงกันคือ ควรจะเผยแพร่บุญบั้งไฟที่นี้ไปยังที่อื่น ๆ ด้วย ในช่วงระยะเวลาจัดงาน การค้าขายจะคล่องตัวยิ่งขึ้น คือ ทำให้ชาวจังหวัดบุรีรัมย์ และชาวอีสานในพื้นที่ใกล้เคียงทั่วๆ ไป ได้มีโอกาสค้าขายและหารายได้ เช่น ขายอาหารพื้นเมืองทำให้ท้องถิ่นมีรายได้เพิ่มขึ้นแต่ก็มีคนบางพวกกลัวจะโอกาสจากประเพณีนี้หาประโยชน์ในทางมิชอบได้ตนหรือพรรคพวกของตน

ดังนั้นจากผลการศึกษาจะเห็นว่าอย่างไรก็ตาม งานประเพณีบุญบั้งไฟนับได้ว่าเป็นประเพณีที่สำคัญงานหนึ่งในฮีตสิบสองของชาวอีสาน เพราะจัดติดต่อกันมาทุกปี ทั้งนี้เพื่อเป็นการสืบทอดฮีตครองของบรรพบุรุษ และอนุรักษ์ประเพณีไว้ให้บุตรหลานศึกษา ปฏิบัติสืบทอด ทั้งยังนำรายได้ไปสร้างอุโบสถของวัด ซึ่งไม่เสร็จสมบูรณ์นั้น นับเป็นการสร้างประโยชน์แก่ศาสนา และการอำนวยความสะดวกทางใจแก่ประชาชนที่หวังอันติสงจากการทำบุญด้วยเป็นการสืบทอดประเพณีอันเก่าแก่ของท้องถิ่นให้ดำเนินอยู่ งานประเพณีบุญบั้งไฟเป็นประเพณีที่เก่าแก่ที่สืบทอดกันมาจากบรรพบุรุษของชาวอีสาน ที่ถ่ายทอดมาจนถึงยุคปัจจุบัน ปัจจุบันในหลายพื้นที่ของภาคอีสานยังยึดถือประเพณีฮีตสิบสองอยู่อย่างเหนียวแน่น ซึ่งได้ปฏิบัติสืบทอดกันมาในเกือบทุกพื้นที่ของภาคอีสาน เป็นโอกาสที่จะได้นำศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่นมาเสนอคุณค่า เพื่อเป็นการอนุรักษ์และพัฒนาวัฒนธรรมท้องถิ่นให้คงอยู่และเป็นมรดกของชาติตลอดไป การจัดประเพณีบุญบั้งไฟของกิ่งอำเภอแคนดงในปัจจุบันจัดทำขึ้นทั้งเพื่อขอฝน และจัดเป็นแหล่งท่องเที่ยวให้นักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและชาวต่างชาติมาท่องเที่ยวเหมือนและคล้าย ๆ กับจังหวัดยโสธร มีขบวนแห่มากมายทั้งนางรำ และการละเล่นต่าง ๆ ซึ่งเป็นที่ดึงดูดนักท่องเที่ยวได้มาก ผิดกับอดีตเพราะในอดีตจัดทำขึ้นเพื่อขอฝนและการละเล่นต่าง ๆ ในปัจจุบันเน้นการท่องเที่ยวเป็นหลัก ปัจจุบันทางราชการได้สนับสนุนให้ประชาชนชาวจังหวัดบุรีรัมย์ จัดงานประเพณีบุญบั้งไฟ อย่างเอาจริงเอาจัง เรียกว่า “เอาบุญบั้งไฟ” พร้อมกันนั้นจังหวัดยัง

ช่วยสนับสนุนงบประมาณ และประชาสัมพันธ์เชิญชวนนักท่องเที่ยว ทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศไปชมงานกันอย่างคับคั่ง นับได้ว่าเป็นการท่องเที่ยวของจังหวัด การจัดบุญบั้งไฟแต่ละครั้งไม่คุ้มกับค่าเงินทองที่จ่ายลงไป เช่น การทำบั้งไฟ การตกแต่งบั้งไฟ ขบวนแห่ การแต่งกายของผู้ฟ้อน ต้องใช้เงินหลายหมื่น แต่ต้องนำไปจุดหรือเผาทำลายทิ้งเป็นการทำที่ไร้ประโยชน์หรือไม่ นั่นก็คือคำถาม ที่ยากที่จะหาคำตอบได้ และยังจะทำให้รายได้ของประชาชนส่วนใหญ่นำมาใช้จ่ายในงานบุญบั้งไฟมาก ซึ่งตามปกติชาวบ้านก็มีรายได้น้อยอยู่แล้ว ปัญหาที่พบอยู่เสมอ คือ ทำให้ชาวบ้านขาดแคลนเงินทุนที่จะนำไปใช้ให้เกิดประโยชน์ในการประกอบอาชีพ ผลที่ตามมาคือเกษตรกรบางรายต้องรับภาระหนี้สินหลังงานบุญบั้งไฟ ประชาชนต้องหยุดงานเพื่อเตรียมจัดงาน และร่วมประเพณีทำให้ขาดรายได้ในวันนั้น นอกจากนั้นยังต้องจ่ายเงินในการซื้อสุรา และเลี้ยงอาหารกันอีกเป็นเงินจำนวนมากทำให้เกิดผลเสียด้านการสูญเสียค่าแรงงาน

ดังนั้นการเปลี่ยนแปลงของประเพณีบุญบั้งไฟในอนาคตมีแนวโน้มว่าคติความเชื่อเดิมน่าจะลดน้อยลง แต่ปัจจุบันกระแสการเปลี่ยนแปลงทางการศึกษา เทคโนโลยี การสื่อสาร และเศรษฐกิจมีการแพร่กระจายสู่ชนบทอีสานอย่างรวดเร็ว และรุนแรงมากขึ้น บั้งไฟที่เคยทำมาจึงถูกแปรเปลี่ยนจากประเพณีความเชื่อของวิถีชีวิตของชาวอีสาน กลายสภาพมาเป็นธุรกิจที่มีจุดขายคือ ขบวนแห่บั้งไฟและการแข่งขันบั้งไฟขึ้นสูงสุด โดยนำมาซึ่งธุรกิจการท่องเที่ยว ธุรกิจทางศาสนา และธุรกิจทางการเมือง จากการศึกษาจะเห็นว่าการแข่งขันใน 1 วันก่อนวันแห่บุญบั้งไฟ มีการแข่งขันเป็นคณะในแต่ละวันทำให้ประชาชนและร้านค้าในท้องถิ่นที่จัดงานเดือดร้อนเป็นจำนวนมาก เพราะมีกลุ่มผู้เข้ามาขอเงินจำนวนมาก ประชาชนเดือดร้อน เพราะต้องเสียเงินเพื่อทำบุญมากเกินไป และปัจจุบันนี้เป็นยุคภาวะเศรษฐกิจฝืดเคืองจึงเป็นการทำบุญด้วยความจำเป็น ไม่ได้เกิดจากความสมัครใจและเต็มใจ ไม่ได้เกิดจากแรงศรัทธาเพื่อการทำบุญ ในปัจจุบันการจุดบั้งไฟได้ทำให้เกิดอันตรายกรณีบั้งไฟแตกถูกคนบาดเจ็บหรือตาย บางครั้งบั้งไฟตกถูกสัตว์เลี้ยง หรือบ้านเรือนเสียหาย ซึ่งในการจัดงานแต่ละปียังไม่สามารถควบคุมการเกิดอันตรายดังกล่าวได้

ทั้งนี้จากการศึกษาจะเห็นว่าการประกวดแข่งขันการจุดบั้งไฟขึ้นสูงนั้น ปัจจุบันได้กลายมาเป็นการเดิมพันในรูปแบบของเกมการพนัน และมีประชาชนจำนวนมากได้ให้ความสนใจในกิจกรรมนี้ ประเพณีบุญบั้งไฟของชาวกิ่งอำเภอแคนดง จังหวัดบุรีรัมย์ เป็นสัญลักษณ์และเป็นธุรกิจการท่องเที่ยว ในปัจจุบันการทำบั้งไฟกลายเป็นสินค้า OTOP นอกจากนี้ได้ยังมีแนวคิดที่ว่าประเพณีบุญบั้งไฟไม่เหมาะสมกับสังคมปัจจุบันเพราะผิดศีลในพุทธศาสนาและหากต้องการน้ำฝนควรปลูกป่าไม้ สร้างแหล่งน้ำก็จะมีผลให้ฝนตก ความอุดมสมบูรณ์ก็จะบังเกิดขึ้นการจัดงานประเพณีบุญบั้งไฟในปัจจุบันมุ่งผลทางด้านเศรษฐกิจมาก ทำให้เศรษฐกิจโดยรวมดีขึ้น แต่ถ้าเราจะมองอย่างลึกซึ้งแล้วจะเห็นว่า ผลประโยชน์แท้จริงนั้น ไม่ได้ตกแก่ประชาชน ซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่ของสังคม

แท้จริงแล้วตกแก่พ่อค้าหรือนายทุน โดยหวังเงินค่าเช่าที่ออกร้านในงานสวนสนุก ซึ่งร้านส่วนใหญ่จะสนับสนุนให้ประชาชนที่มาชมเล่นการพนัน นอกจากนี้ในวันจุดบั้งไฟ นักพนันก็เตรียมเงินมาพนันบั้งไฟที่สูง โดยเงินเดิมพันเป็นจำนวนมาก เป็นการสร้างค่านิยมที่ไม่ดี และทำให้เสียภาพพจน์ต่อการจัดงาน และสิ่งที่จะเห็นได้ง่าย ๆ คืออุปกรณ์ตลอดจนเครื่องอุปโภคและบริโภคต่างๆ ต้องซื้อจากพ่อค้าทั้งสิ้น ดังนั้น คำกล่าวที่ว่า บุญบั้งไฟทำให้เศรษฐกิจดีขึ้น จึงไม่ค่อยจะถูกต้องเสมอไปนัก เพราะจะทำให้เศรษฐกิจดีขึ้นเฉพาะบางกลุ่มเท่านั้นหรือไม่

บทที่ 5

ผลวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงประเพณีแซนโชนตาของชาวไทยเขมร

ประเพณีวัฒนธรรมเป็นสิ่งที่แสดงถึงความเจริญรุ่งเรืองของมนุษย์ที่ยึดถือปฏิบัติสืบทอดกันมาเป็นเวลายาวนาน จนเป็นที่เคยชินของคนเรา และเป็นสิ่งที่ดำรงของสังคมมีประเพณีและวัฒนธรรมทั้งดงามของท้องถิ่น และหนึ่งในประเพณีจำนวนนั้นที่เป็นของชนชาวเขมรส่วนใหญ่ที่นับถือพุทธศาสนามีความเชื่อในเรื่องผลกรรม บุญ บาป นรก สวรรค์ นิพพาน เชื่อในเรื่องการเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในวัฏสงสาร และที่สำคัญคือเชื่อว่า “โลกนี้ โลกหน้า” ดังนั้นจึงนิยมทำบุญทำทานกันเป็นนิจเพื่อยังประโยชน์ของคนในชาติภพต่อ ๆ ไป ส่งผลให้เกิดเทศกาลงานบุญต่าง ๆ ตลอดทั้งปี ประเพณีอย่างหนึ่งที่นับว่าฝังลึกอยู่ในวิถีชีวิต และจิตวิญญาณของชาวเขมรเพื่อเป็นการแสดงความกตัญญูทวดเวทิตา ทำบุญอุทิศส่วนบุญส่วนกุศลแสดงออกถึงความระลึกถึงวิญญาณบรรพบุรุษที่ได้ล่วงลับไปแล้ว ซึ่งเป็นประเพณีที่โดดเด่นเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัวของชาวไทยเขมร อำเภอยะนิง จังหวัดศรีสะเกษ ที่เรียกว่า “ประเพณีแซนโชนตา” เป็นประเพณีเช่นไหว้บรรพบุรุษของเขมรชาวไทย

ปัจจุบันสังคมไทยมักเปลี่ยนแปลงเป็นอย่างมากทั้งด้านวัตถุ ด้านความเชื่อ ค่านิยม แต่ถึงอย่างไรก็ตามการประกอบพิธีกรรมแซนโชนตาที่บ้านภูมิกชน อำเภอเยนิง จังหวัดศรีสะเกษ ก็ยังยึดถือเป็นประเพณีและเป็นพิธีกรรมหนึ่งที่มีความสำคัญและปฏิบัติสืบทอดต่อ ๆ กันมา เพื่อแสดงความกตัญญูทวดเวทิตา ย้อนรำลึกถึงบรรพบุรุษผู้มีพระคุณสืบสานขนบธรรมเนียมที่ลูกหลานต้องปฏิบัติต่อบิดามารดา ครู อาจารย์ และยึดหลักคำสอนทางศาสนา ชาวไทยเขมรจะจัดพิธีเช่นสรวงเป็นประจำทุกปี ในที่นี้ผู้วิจัยขอเสนอผลการวิเคราะห์ผลกระทบการเปลี่ยนแปลงประเพณีแซนโชนตาของชาวไทยเขมร โดยจะกล่าวถึงองค์ประกอบ และขั้นตอนของพิธีกรรม ซึ่งถือว่าเป็นส่วนสำคัญในการประกอบพิธีกรรมแซนโชนตาของชาวไทยเขมร ตามลำดับดังนี้

การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างครอบครัวและเครือญาติ

วิถีครอบครัวในอดีตจะใช้ชีวิตอยู่ในครอบครัวระบบขยาย คือเป็นครอบครัวของฝ่ายหญิงบนที่ดินของฝ่ายหญิง มักจะมีตา ยาย พ่อแม่ ป้าลุง น้ำสาว น้ำเขย สามภรรยา บุตรหลาน ฯลฯ ซึ่งอยู่กันอย่างเรียบง่าย ช่วยกันทำงาน หุงหาอาหารในครอบครัวเดียวกัน ใช้ภาษาเขมร (ภาษาถิ่น) เป็นการสื่อสาร เครื่องนุ่งห่มต่าง ๆ ก็มีการหยิบยืมกันใช้สอย ภายในบริเวณบ้านจะปลูกพืชนานาชนิดทั้งยืนต้น ล้มลุก พืชสวน พืชยา พืชให้สี และเครื่องเทศ ฯลฯ นอกจากนี้ก็ยังมีเลี้ยงวัว ควาย สุกร

เปิด ไก่ นก ฯลฯ สถาบันครอบครัวในอดีตของชาวไทยเขมร จะอาศัยอยู่ร่วมกันคือ ตา ยาย ลุง ป้า น้าสาว น้าเขย พ่อแม่ ลูกหลาน เป็นครอบครัวใหญ่ ตัวบ้านเรือนจะอยู่ในที่ดินของฝ่ายหญิง การเลี้ยงบุตรหลานชายหญิง จะแตกต่างกันในรายละเอียด เช่น เด็กชายจะได้รับการฝึกให้ทำงานนอกบ้าน เด็กหญิงจะได้รับการสั่งสอนให้ทำงานในบ้าน ส่วนการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ เป็นไปตามการเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยในปัจจุบันคนไทยเขมรส่วนใหญ่มีพฤติกรรมการบริโภคที่นิยมบริโภคซื้ออาหารสำเร็จรูป อาหารกล่องในลักษณะกึ่งสำเร็จรูป และอาหารถุงจากท้องตลาดที่มีให้เลือกอย่างมากมายหลากหลายตามท้องตลาด ในงานบุญหรืองานเฉลิมฉลองจะนิยมเลี้ยงอาหารจีนมากกว่าอาหารพื้นเมือง นอกจากนี้อาหารของกลุ่มชาติพันธุ์ไทยลาว หรืออีสานเหนือก็มีอิทธิพลต่อการบริโภคมาก สำหรับเครื่องนุ่งห่มนั้นยังคงนิยมใช้ผ้าไหมและสวมใส่ตามสมัยนิยม สำหรับการไปร่วมงานบุญประเพณี หรือพิธีต่าง ๆ แต่วัยรุ่นก็ยังนิยมใช้เครื่องแต่งกายจากส่วนกลาง (กรุงเทพ) กลุ่มชาติพันธุ์ไทยเขมรเริ่มที่จะต่อเติมและก่อสร้างบ้านเรือนตามแบบสมัยนิยม คือใช้คอนกรีตแทนไม้ มีการกันห้องจัดทำบ้าน 2 ชั้น และทำโรงเรือนชั่วคราวแยกออกไปวางที่ทอดผ้า ทำครัว เป็นคอกวัวควาย หรือเก็บของ ฯลฯ ในปัจจุบันโครงสร้างครอบครัวและเครือญาติของชาวไทยเขมรบ้านภูมิจนุนส่วนมากจะกลายเป็นครอบครัวเดี่ยว นิยมทำไร่บ้านกันเขตแดน การแต่งงานยึดถือสมัยใหม่ จัดพิธีให้ย่อ ๆ แต่ให้ความสำคัญกับการจัดเลี้ยง ซึ่งใช้เวลาใช้เงินใช้ทรัพยากรอื่น ๆ มากขึ้น ค่านิยมสำหรับเด็ก ๆ วันรุ่นปัจจุบันจะไม่กลับมาทำนา เพราะคนกลุ่มนี้เห็นว่าการทำนาเห็นผลได้เงินช้ากว่าไปรับจ้างที่ได้เงินทุกเดือน ผลจากการไปขายแรงงานต่างถิ่น ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงภายในครอบครัว โดยเฉพาะในเรื่องเครื่องอำนวยความสะดวกภายในบ้าน เช่น พัดลม ตู้เย็น โทรทัศน์ หม้อหุงข้าวไฟฟ้า หรือบางคนก็ไปทำงานต่างประเทศสามารถปลูกสร้างบ้านใหม่ก็มี (บุญยัง หมั่นดี. 2536) การจัดสภาพแวดล้อมของบ้านและชุมชน มีการเปลี่ยนแปลงเร็วมาก ภาษาเขมรในปัจจุบันกลายเป็นภาษาที่สอง จากเดิมเป็นภาษาแม่เพราะในปัจจุบัน คนส่วนใหญ่มีค่านิยมที่จะพูดและใช้ภาษาไทย ซึ่งภาษาเป็นตัวเชื่อมโยงสู่วัฒนธรรมประเพณี จึงทำให้คนยุคใหม่ให้ความสำคัญกับศิลปวัฒนธรรม และประเพณีดั้งเดิมน้อยลง คงเหลือแต่ความเชื่อและประเพณีที่สำคัญ ๆ เท่านั้น เช่น ประเพณีแซนโชนตา เป็นต้น

โครงสร้างครอบครัวและระบบเครือญาติของชาวไทยเขมรบ้านภูมิจนุนตำบลโสน อำเภอู่ขันธุ์ จังหวัดศรีสะเกษ เป็นสังคมเกษตรกรรมชาวบ้านมีอาชีพทำนาเป็นหลักในสมัยก่อนแต่ละครอบครัวจะนิยมมีลูกมาก ๆ เพื่อเป็นกำลังสำคัญในการทำนา สมาชิกในครอบครัวประกอบด้วยปู่ ย่า ตา ยาย ลุง ป้า น้า อา ลูกหลาน เหลน และผู้อาศัยคนอื่น ๆ ที่เป็นเครือญาติจากหมู่บ้านอื่น ๆ อาศัยอยู่ในครอบครัวเดียวกันเป็นครอบครัวใหญ่ มีความสัมพันธ์ทางครอบครัวที่ใกล้ชิดสนิทสนมพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน รู้จักกันทั้งหมู่บ้าน ชาวบ้านภูมิจนุนมีความเคารพนับ

ถือระบบผู้อาวุโส โดยเฉพาะถ้าบ้านไหนจัดงานใด ๆ ก็ตาม ชาวบ้านในหมู่บ้านจะไปช่วยเหลือด้วยความสมัครใจ และเต็มใจ ซึ่งต่างกับสภาพสังคมในเมืองปัจจุบัน ที่ต่างคนต่างอยู่ จะเห็นว่าโครงสร้างครอบครัวของชาวไทยเขมรบ้านภูมิกชนจะมีทั้งครอบครัวขยาย และครอบครัวเดี่ยวซึ่งแต่ก่อนจะมีลักษณะเป็นครอบครัวขยาย มีความผูกพันกันในครอบครัว และในหมู่บ้านของตน อยู่กันแบบมีความผูกพัน แนบแน่นด้วยมิตรภาพ รักใคร่ สามัคคี ร่วมแรงร่วมใจ กันทั้งหมู่บ้าน ทุกคนมีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่กัน ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน มีการแบ่งปันอาหารซึ่งกันและกัน เป็นครอบครัวที่มีพ่อแม่ฝ่ายหญิงเป็นผู้นำ เมื่อลูกสาวแต่งงานฝ่ายชายจะมาอยู่กับครอบครัวฝ่ายหญิงซึ่งถือเป็นธรรมเนียมแต่โบราณของคนเขมรถือเป็นประเพณี ตามลักษณะสังคมเกษตรกรรม เพื่อมีแรงงานเพิ่มเป็นกำลังสำคัญของครอบครัว ให้ช่วยกันประกอบอาชีพเกษตรกรรม และหลังจากแต่งงานแล้วภายใน 3 ปี เมื่อถึงพิธีแซนโดนตา ลูกสะใภ้จะต้องไปจนโดนตาบ้านพ่อแม่ของสามีเป็นระยะเวลา 3 ปีติดต่อกัน แต่ต่อมาในปัจจุบันจะมีลักษณะเป็นครอบครัวเดี่ยว ขึ้นอยู่กับสภาพแวดล้อม สภาพเศรษฐกิจของสังคมไทยในปัจจุบันได้เปลี่ยนแปลงไป ชาวไทยเขมรส่วนมากจะประกอบอาชีพอยู่ต่างถิ่น ดังนั้นจึงทำให้โครงสร้างของครอบครัวเป็นครอบครัวเดี่ยวที่แยกออกไปประกอบอาชีพต่างถิ่นของตน ส่วนมากจะเป็นครอบครัวที่มีเฉพาะพ่อ แม่ และลูกเท่านั้นในแต่ละครอบครัว ซึ่งจะมีลักษณะเป็นครอบครัวเดี่ยวมากขึ้น ชาวบ้านมีความเป็นอยู่แบบพึ่งตัวเอง ลักษณะของสังคมเป็นแบบธุรกิจมากขึ้น มีการว่าจ้างแรงงานแทนการแลกเปลี่ยนแรงงาน แต่ชาวบ้านมีการศึกษาที่สูงขึ้น แต่ถึงอย่างไรก็ตามทุก ๆ ปีครอบครัวที่แยกออกไปประกอบอาชีพต่างถิ่นนั้นก็จะพากันพาครอบครัวของตนกลับมายังบ้านพ่อแม่ตนเพื่อเข้าร่วมประกอบพิธีแซนโดนตา ซึ่งถือว่าเป็นการรวมญาติพี่น้องทั้งหมดของครอบครัวตระกูลของตนทั้งหมด ซึ่งจะเห็นว่าแต่ละครอบครัวแต่ละตระกูลจะเป็นวันรวมญาติทั้งตระกูล ที่ไม่ได้พบปะกันเป็นเวลานาน ลูกหลานชาวไทยเขมรเป็นส่วนมากทุกคนไม่ว่าจะอยู่ต่างถิ่นไกลแค่ไหนก็จะเตรียมตัวลาหยุดงานไว้ล่วงหน้าเพื่อมาทำพิธีนี้ หรือถ้าปีใดมีความจำเป็นไม่สามารถมาได้ ก็จะส่งข้าวของ หรือส่งเงินมาเข้าร่วมประกอบพิธีแทน ซึ่งทุกคนจะมีความเชื่อถือ และศรัทธาในพิธีกรรมนี้มาก และถ้าหากครอบครัวใดที่เพิ่งแต่งงานก็ยังคงยึดถือปฏิบัติในการจนโดนตาบ้านพ่อแม่สามีเป็นเวลา 3 ปีติดต่อกัน ซึ่งจากการศึกษาจะเห็นว่าชาวบ้านภูมิกชนทุกรุ่น ทุกวัย จะยึดถือปฏิบัติอย่างเคร่งครัด ส่วนมากทุกครอบครัวยังคงยึดถือปฏิบัติต่อ ๆ กันมาจนถึงปัจจุบัน ด้วยทุกคนได้รับการปลูกฝัง เห็นพ่อแม่ปู่ย่าตายายได้ปฏิบัติเช่นนี้ให้เห็น มาตั้งแต่เด็ก ๆ จนทำให้ชาวบ้านภูมิกชนเกิดความซึมซาบ ซึมซับอยู่ในจิตใจ ด้วยมีความเชื่อ ความเลื่อมใส และความศรัทธา เป็นการแสดงถึงความกตัญญูต่อบรรพบุรุษที่มีพระคุณของตน ความสัมพันธ์ของพิธีกรรมแซนโดนตากับวิถีชีวิตของชาวไทยเขมร จะมีความผูกพันเกี่ยวเนื่องกับทุกช่วงชีวิต ตั้งแต่เกิดจนกระทั่งตาย ไม่ว่าจะประกอบกิจกรรมใด ๆ ก็ตาม

ชาวไทยเขมรจะต้องมีการเซ่นไหว้บอกกล่าวผีบรรพบุรุษเสมอ การประกอบพิธีกรรมระดับครอบครัว หัวหน้าครอบครัว หรือผู้อาวุโสสูงสุดของครอบครัวจะเป็นผู้นำในการประกอบพิธีกรรม ผู้เข้าร่วมประกอบพิธีกรรมประกอบด้วยสมาชิกของครอบครัว และผู้มีเกียรติ ส่วนระดับเครือญาติ จะจัดพิธีกรรมขึ้นที่บ้านผู้อาวุโสสูงสุดประจำวงศ์ตระกูล และผู้อาวุโสสูงสุดของแต่ละตระกูล ส่วนผู้เข้าร่วมประกอบพิธีกรรมประกอบด้วยชาวบ้านทุกครอบครัวในหมู่บ้าน รวมทั้งหมู่บ้านใกล้เคียงที่นับถือผีเดียวกันในระดับชุมชนนี้ นอกจากจะมีผู้อาวุโสเป็นผู้นำในการประกอบพิธีกรรมแล้วยังมีผู้อื่น ๆ เช่นมรรคทายก ครู พระสงฆ์ นักปราชญ์ชาวบ้าน เป็นต้น

การประกอบพิธีกรรมแซนโดนตาชาวบ้านภูมิกุญมีความเชื่อว่าถ้าได้มาไหว้วิญญาณบรรพบุรุษแล้วจะทำให้ตน มีขวัญ กำลังใจ วิญญาณบรรพบุรุษจะให้ศิลาให้พร ให้มีความสุข ทำมาหากินค้าขายเจริญก้าวหน้า ประเพณีแซนโดนตาแสดงให้เห็นถึงความผูกพันของคนในครอบครัว มีความกตัญญูต่อบรรพบุรุษอย่างแนบแน่น ทั้งยังเป็นการแสดงถึงความศรัทธายึดมั่นต่อพระพุทธศาสนาควบคู่กันไปด้วย ประเพณีแซนโดนตาจึงเป็นประเพณีของความเชื่อเรื่องวิญญาณบรรพบุรุษผสมผสานกับความศรัทธาในพระพุทธศาสนาโดยเชื่อว่าการบูชาเซ่นไหว้จะนำมาซึ่งความสุขความปลอดภัยจากสิ่งชั่วร้าย มีความเจริญ ความสำเร็จในการประกอบอาชีพจากการศึกษาจะพบว่าชาวบ้านภูมิกุญมีความเชื่อในประเพณียังคงยึดถืออยู่ ความเปลี่ยนแปลงของโครงสร้างครอบครัวและเครือญาติที่เห็นได้ชัดคือ อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ยารักษาโรค และที่สำคัญคือสิ่งก่อสร้างและที่อยู่อาศัย ประเพณีแซนโดนตาเป็นศูนย์รวมจิตใจอันเป็นกุศโลบาย ภูมิปัญญาของท้องถิ่นในการควบคุมจัดการวิถีชีวิตให้เป็นสุข แต่การแซนโดนตาได้กระทำกันในครอบครัวบางครอบครัวที่เป็นคนรุ่นใหม่เริ่มขาดความรู้ความเข้าใจในพิธีกรรมดังกล่าวชาวอำเภออุ้มชะวังจึงได้จัดงานประเพณีแซนโดนตาขึ้นตั้งแต่ปี พ.ศ. 2544 เป็นต้นมา เพื่อเป็นการสืบสาน พัฒนาและส่งเสริมวัฒนธรรม ประเพณีในท้องถิ่นให้เป็นที่รู้จักอย่างแพร่หลาย เพื่อเป็นการสืบสาน พัฒนาและส่งเสริมวัฒนธรรม ประเพณีในท้องถิ่นให้เป็นที่รู้จักอย่างแพร่หลาย ซึ่งเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้วิถีครอบครัวและชุมชนเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมมากทั้งผลกระทบทางบวกและทางลบ ในการพัฒนาซึ่งจำเป็นต้องสร้างความเข้าใจ ปลุกจิตสำนึกและปรับค่านิยมที่เหมาะสมแก่คนในชุมชนให้สามารถปรับวิถีชีวิต การดำเนินชีวิตให้เหมาะสมสามารถผสมผสานกลมกลืนกันได้อย่างลงตัว

องค์ประกอบของพิธีกรรม

พิธีกรรมแซนโดนตาเป็นการผสมผสานความเชื่อแต่โบราณของชาวบ้านในเรื่องผี วิญญาณ ธรรมชาติ ผสมผสานกับความเชื่อที่เข้ามาภายหลัง คือ พระพุทธศาสนา และศาสนาพราหมณ์ ดังนั้น

พิธีกรรมพิธีกรรมและการแสดงออกต่าง ๆ จึงเป็นการกระทำตามความเชื่อเหล่านั้นพร้อม ๆ กันอย่างผสมกลมกลืน จนแทบแยกไม่ออกว่าเป็นพิธีกรรมความเชื่อแบบใด

เมื่อผสมผสานคติความเชื่อดั้งเดิมของชาวบ้าน และความเชื่อทางพุทธศาสนา ตลอดจนศาสนาพราหมณ์จึงกลายมาเป็นประเพณีที่ชาวบ้านยึดถือปฏิบัติกันจนทุกวันนี้ แม้รายละเอียดต่าง ๆ จะเลื่อนรางไปตามการเปลี่ยนแปลงของสังคมแล้วก็ตาม แต่ชาวบ้านภูมินูน ตำบลโสน อำเภอบุขันธุ์ จังหวัดศรีสะเกษ ยังถือว่าเป็นส่วนสำคัญในพิธีกรรมที่มีการสืบทอด และถือปฏิบัติต่อกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษที่ได้ใช้ในการเซ่นไหว้ ซึ่งสามารถแบ่งออกเป็น 5 องค์ประกอบ ดังนี้

1. จุดประสงค์ของการประกอบพิธีแซนโดนตา

1. เพื่อแสดงถึงความเคารพนับถือ ความกตัญญูกตเวที และรำลึกถึงบรรพบุรุษ ผู้มีพระคุณที่ทุกคนรอบครัวจะต้องปฏิบัติอย่างเคร่งครัด
2. เป็นประเพณีอย่างหนึ่งของชนเผ่าเขมรที่มีการสืบทอดต่อเนื่องกันมาเป็นการทำบุญอุทิศส่วนกุศลไปให้บรรพบุรุษ และญาติมิตรผู้ล่วงลับไปแล้ว
3. เป็นการเซ่นไหว้บรรพบุรุษทุกชั้นที่เสียชีวิตไปแล้ว
4. เพื่อสร้างขวัญและกำลังใจให้กับลูกหลานว่ายังมีบรรพบุรุษของตนคอยปกป้องคุ้มครอง ไม่ว่าจะอยู่ที่บ้านหรือไปศึกษาเล่าเรียนไกลจากท้องถิ่น
5. ปลุกฝังให้ลูกหลานมีความกตัญญูและสามัคคีในครอบครัว เมื่อถึงวันแซนโดนตาก็จะมารวมกันยังถิ่นฐานเดิมเพื่อเซ่นไหว้ดวงวิญญาณ บรรพบุรุษ
6. ทำให้มีความรับผิดชอบต่อบรรพบุรุษ ถ้าใครมาไม่ได้ก็ต้องส่งเงินหรือสิ่งของมาแทนตน ซึ่งแสดงให้เห็นว่าลูกหลานทุกคนมีความกตัญญูรู้คุณ ไม่หลีกเลียงหรือละเลย
7. สร้างให้คนมีความผูกพันกับท้องถิ่น มีความเสียสละ มีความรัก และสร้างความสามัคคี ทำให้ชุมชนมีความเจริญรุ่งเรือง และมีความสุข
8. ทำให้เกิดขวัญและกำลังใจในการประกอบอาชีพเกษตร เป็นตัวเชื่อมโยงไปสู่กิจกรรมการพัฒนาด้านอื่น ๆ ที่จะเป็นประโยชน์ต่อการนำมาปรับปรุงเทคนิควิธีการทำงานพัฒนาในระดับชุมชนหมู่บ้าน และมีผลต่อทิศทางการพัฒนาประเทศโดยรวมอีกด้วย
9. เป็นพิธีที่แสดงถึงความสัมพันธ์อันอบอุ่นของคนในครอบครัว และเครือญาติที่ผูกพันกันมา
10. ประเพณีแซนโดนตาถือว่ามีความสำคัญยิ่ง เพราะเป็นวันที่ชาวไทยเขมรได้แสดงออกถึงความรักความผูกพันต่อบรรพบุรุษ

2. บุคคลที่เข้าร่วมพิธีกรรม

บุคคลที่เข้าร่วมพิธีกรรม จะเป็นบุคคลที่เป็นญาติพี่น้องร่วมตระกูลเดียวกัน ในระดับเครือญาติซึ่งเป็นครอบครัวใหญ่ที่มีส่วนเกี่ยวข้อง และส่วนร่วมเพื่อจัดพิธี แก่นโคนตา การเตรียมสิ่งของตลอดจนการประกอบพิธีกรรมตั้งแต่เริ่มจนถึงสิ้นสุดขั้นตอน ซึ่งประกอบด้วย (เผือกศรีสุวรรณ ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านภูมิกชน. 2550 : สัมภาษณ์)

ผู้นำในการประกอบพิธีกรรม หมายถึง ผู้ที่มีความอาวุโสที่สุดในครอบครัว หรือในวงศ์ตระกูลนั้น โดยที่ผู้จัดได้เลือกทำการศึกษาวิจัยโดยการสังเกตและสัมภาษณ์ผู้อาวุโสของตระกูลใหญ่ ๆ ในบ้านภูมิกชน ได้แก่ ตระกูลบัวศรี ตระกูลเอติยดี ตระกูลเอมโอด ตระกูลศรีสุวรรณ ตระกูลแหวนวงศ์ ตระกูลรามสูตร ตระกูลพรประวัตติ ตระกูลภูมิ และตระกูลตะเคียนศก แต่ในปัจจุบันจากสภาพสังคมไทยมีการเปลี่ยนแปลงไป ลูกหลานในแต่ละวงศ์ตระกูลต้องไปเรียนหนังสือหรือไปทำงานที่อื่นเป็นส่วนมาก ดังนั้นในแต่ละปีที่จะประกอบพิธีกรรมลูกหลานที่อยู่ที่อื่น ๆ ก็จะกลับมาบ้านเพื่อเข้าร่วมประกอบพิธีกรรมแซนโคนตากับครอบครัวของตนอย่างสม่ำเสมอเป็นประจำทุกปี จากสภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป ในปัจจุบันชาวบ้านจึงถือว่าเป็นวันรวมญาติลูกหลาน ไปอยู่แห่งไหนใครก็จะกลับมาทำพิธีนี้อย่างพร้อมเพรียงกัน

ภาพประกอบ 142 บุคคลผู้เข้าร่วมพิธีของครอบครัว

ภาพประกอบ 143 ผู้ที่มีความอาวุโสที่สุดในครอบครัว

ผู้นำในการประกอบพิธีกรรมในระดับชุมชน ประกอบไปด้วยผู้รู้ในระดับชุมชน ได้แก่ พระสงฆ์ และผู้อาวุโสของแต่ละหมู่บ้าน ที่เป็นบุคคลที่ชาวบ้านเคารพนับถือ ซึ่งจะเป็นผู้นำในการประกอบพิธีกรรมเป็นสื่อกลาง และเป็นผู้นำในการประกอบพิธีกรรมของชาวบ้านภูมิกชน

ภาพประกอบ 144 นายเปิ่น ตะเกียนสก
(บุคคลที่ชาวบ้านเคารพนับถือ)

ภาพประกอบ 145 นายสมิ พรหมประวดี
(ผู้นำในการประกอบพิธีกรรมของชาวบ้านภูมิจนุน)

ส่วนระดับชุมชนในอำเภออุ้มซ่อง จังหวัดศรีสะเกษ จะมีการจัดงานเทศกาลกล้วยแสนหวี ประเพณีแซนโดนตาเป็นประจำทุกปี ซึ่งการจัดงานเทศกาลนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อเป็นการอนุรักษ์ สืบสานประเพณีแซนโดนตา และส่งเสริมการท่องเที่ยวของอำเภออุ้มซ่อง และบุคคลที่เข้าร่วม พิธีกรรม ในวันงานเทศกาลนี้จะประกอบด้วย ผู้ว่าราชการจังหวัด นายอำเภออุ้มซ่อง ปลัดอำเภอ ข้าราชการ นักการเมืองท้องถิ่น ผู้นำชุมชน ผู้ทรงคุณวุฒิ รัฐวิสาหกิจ คณะกรรมการบริหารสภา วัฒนธรรมอำเภออุ้มซ่อง บริษัท ร้านค้า เอกชนต่าง ๆ หัวหน้าส่วนราชการ และส่วนราชการต่าง ๆ ได้แก่ องค์การบริหารส่วนจังหวัด องค์การบริหารส่วนตำบล เทศบาล โรงเรียน และชาวบ้านทั้งในพื้นที่และนอกพื้นที่ เป็นต้น

ภาพประกอบ 146 ผู้ว่าราชการจังหวัดประธานในพิธีระดับชุมชน ภาพประกอบ 147 ผู้เข้าร่วมพิธีในระดับชุมชน

3. วันเวลาในการประกอบพิธีกรรมแซนโดนตา

พิธีกรรมแซนโดนตาที่บ้านภูมินขุนในแต่ละปี จะมีการประกอบพิธีกรรม 2 ครั้ง ได้แก่ (สะเวียง บัวศรี. 2550 : สัมภาษณ์)

องค์ประกอบเกี่ยวกับวันในการประกอบพิธีกรรมของชาวบ้านภูมินขุนครั้งที่ 1 จัดในวัน ขึ้น 14 - 15 ค่ำ เดือน 10 จะจัดไม่ค่อยใหญ่โดนัก โดยกำหนดให้วัน ขึ้น 14 ค่ำ เดือน 10 เป็นวัน เตรียมเครื่องเช่นไห้ว การทำขนมข้าวต้ม บายเบ็น อาหารคาว- หวาน รวมกับเครื่องเช่นไห้วที่ เตรียมไว้ ผู้ที่เป็นบุตรหลานไม่ว่าจะเป็นชาย สะใภ้จะต้องส่งข้าวสารทหรือเครื่องเช่นนี้ไปให้พ่อแม่ ปู่ย่าตายาย เพื่อให้ท่านได้ใช้เครื่องเช่นนั้นทำพิธีเช่นอีกทีหนึ่ง ที่เรียกว่า “เบ็นตุง” ครั้งที่ 2 จัดขึ้นในวันแรม 14 -15 ค่ำ เดือน 10 ของทุกปี เรียกว่า “เบ็นทม” ถือเป็นวันที่สำคัญมาก ซึ่งจะห่างจาก “เบ็นตุง” 15 วัน ซึ่งพิธีกรรมก็ทำเหมือนกับเบ็นตุง โดยจะมีข้าวของมากกว่าที่ใช้ในปัจจุบัน โดยวันนี้จะมีญาติพี่น้องที่ไปทำงานในต่างจังหวัดกลับมาด้วย โดยในวันเบ็นทมนี จะมีการ จัดเตรียม สำหรับกับข้าว กล้วย ข้าวต้ม ข้าวกระยาสารท ข้าว “บายเบ็น” และข้าวของที่รวมไว้ ตั้งแต่เมื่อคืน นำไปถวายพระสงฆ์พร้อมกับอุทิศส่วนกุศลให้กับผู้ที่ล่วงลับไปแล้ว เมื่อเสร็จก็จะ นำมารวมกันและแจกกันกิน

ภาพประกอบ 148 การเตรียมข้าวของเครื่องเช่นไห้ว

ภาพประกอบ 149 การมัดข้าวต้มมัด

ภาพประกอบ 150 การต้มข้าวต้มมัด

ภาพประกอบ 151 การย่างเนื้อสัตว์

พอเตรียมเสร็จก็จะแซนโศกนาในครอบครัวและเครือญาติ จนถึงช่วงเย็นประมาณ 18.00 น. โมงเย็น ชาวบ้านจะไปร่วมพิธีแซนโศกนาที่วัดร่วมกัน เพื่ออุทิศส่วนกุศลให้บรรพบุรุษ และประกอบพิธีกรรมทางศาสนาจนเสร็จพิธี

4. สถานที่ในการประกอบพิธีกรรมแซนโศกนา

ชาวบ้านภูมิกษุนจะประกอบพิธีกรรมที่ห้องโถงภายในบ้าน โดยมีผู้นำครอบครัวเป็นผู้นำการประกอบพิธีกรรม ซึ่งจะประกอบพิธีที่บ้านผู้อาวุโสสูงสุดในวงศ์ตระกูล ในวันแซนโศกนา ซึ่งถือว่าเป็นวันรวมญาติอีกวันหนึ่งของชาวไทยเขมร สำหรับครอบครัวที่ย้ายออกไปอยู่หมู่บ้านอื่นๆ ก็จะเดินทางมาถึงล่วงหน้า 1 วัน เพื่อเข้าร่วมประกอบพิธีกรรมทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้ปู่ย่าตายาย บรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้ว

การประกอบพิธีกรรมในระดับชุมชนในหมู่บ้านภูมิกษุน ซึ่งชาวบ้านทุกครอบครัวจะไปประกอบพิธีกรรมร่วมกันที่วัดบวรประชานิมิตรหรือวัดขุ่น ซึ่งมีพระครูปลัดธรรมกิจ เป็นเจ้าอาวาส ซึ่งจะเห็นว่าถึงแม้สภาพสังคมไทยจะมีการเปลี่ยนแปลงไปจากอดีตจนถึงปัจจุบัน แต่จะเห็นว่าไม่มีผลกระทบใดๆ ต่อการ ใช้สถานที่ในการประกอบพิธีกรรมแซนโศกนา ในปัจจุบันก็ยังคงใช้วัดเป็นศูนย์รวมในการประกอบพิธีกรรมคงเดิม

ภาพประกอบ 152 ชาวบ้านพร้อมใจกันร่วมพิธี
ตอนกลางคืนที่วัด

ภาพประกอบ 153 การประกอบพิธีระดับครอบครัว

ส่วนวัน เวลา และสถานที่ในการประกอบพิธีกรรมในระดับชุมชนอำเภอขุขันธ์จะมีการจัดเทศกาลประเพณีกล้วยแสนหวีเป็นประจำทุกปี ซึ่งโดยส่วนมากผู้เกี่ยวข้องในการจัดงานเทศกาลนี้ส่วนมากจะกำหนดวันจัดงานก่อนถึงวันแรม 15 ค่ำ เดือน 10 ที่เป็นวันเบ็ญทุม เนื่องจากทางอำเภอต้องการให้ชาวบ้านในอำเภอขุขันธ์ได้เข้าร่วมในการประกอบพิธีกรรมในระดับครอบครัวของตน

ตรงตามวันเวลาของประเพณีนี้ และสถานที่ที่ใช้ในการประกอบพิธีกรรมเช่น ใหว่โคนตาวิญญาณของบรรพบุรุษ เจ้าเมืองขุนันท์ ของอำเภอขุนันท์ และใช้สถานที่บริเวณที่ว่าการอำเภอขุนันท์ ณ บริเวณศาลหลักเมืองเจ้าเมืองขุนันท์ เพื่อใช้ประกอบพิธีกรรมแซนโคนตา และการจัดกิจกรรม การแสดง การละเล่นต่าง ๆ ในวันงาน

5. อุปกรณ์ต่างๆ ที่ใช้ในการประกอบพิธีกรรม

อุปกรณ์ต่าง ๆ ในการประกอบพิธีกรรม หมายถึง วัตถุสิ่งของที่นำมาใช้เป็นเครื่องเช่น ใหว่ และใช้เป็นภาชนะใส่เครื่องเช่น ใหว่สำหรับประกอบในพิธีกรรม ซึ่งแบ่งเป็น 3 ประเภทใหญ่ๆ คือ เครื่องบูชา เครื่องเช่น ใหว่ และภาชนะสำหรับใส่เครื่องบูชาและเครื่องเช่น ใหว่ ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้ คือ (สะเวียง บัวศรี. 2550 : สัมภาษณ์)

1. เครื่องบูชา ประกอบด้วยดอกไม้ ธูป เทียน อย่างละ 1 คู่ นำมาบรรจุในกรวยซึ่งทำมาจากใบตองสดพันให้เป็นรูปกรวยสามเหลี่ยมจำนวน 5 ชุด ซึ่งเรียกว่า “กรวย 5” เป็นสัญลักษณ์แทนขันท์ 5 ซึ่งหมายถึง รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ กรวย 5 นี้ จะใช้จุดบูชาก่อนทำพิธีเลี้ยงผีบรรพบุรุษ เพื่อเป็นการเชิญวิญญาณเหล่าบรรพบุรุษให้มารับรู้รับทราบ และเตรียมพร้อมที่จะรับเครื่องเช่น ใหว่ต่าง ๆ ที่บรรดาลูกหลานนำมาให้

ภาพประกอบ 154 เครื่องบูชา

ภาพประกอบ 155 กรวย 5

2. เครื่องเช่น ใหว่ ประกอบด้วย เครื่องดื่ม สุรา บุหรี่ หมากพลู อาหารคาวหวาน และผลไม้ชนิดต่าง ๆ เสื้อผ้า เครื่องนุ่งห่ม เครื่องประดับ ตลอดจนเครื่องสำอางต่าง ๆ พร้อมด้วยเงินทองที่ลูกหลานเตรียมเอาไว้ให้ เครื่องเช่น ใหว่บรรพบุรุษแบ่งออกได้ดังนี้

2.1 เครื่องดื่ม สมัยโบราณนั้นใช้เครื่องดื่มธรรมดาหรือน้ำฝนเป็นเครื่องเช่น ใหว่ แต่ปัจจุบันมีการเปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัย คือนิยมใช้น้ำหวานหรือน้ำอัดลมชนิดต่าง ๆ แทนน้ำดื่มธรรมดา แต่บางครั้งก็อาจมีการจัดเตรียมน้ำดื่มสำหรับเครื่องเช่น ใหว่ด้วย แต่จะเป็นน้ำดื่มใน

รูปของน้ำดื่มบรรจุขวดพลาสติกแทนน้ำดื่มธรรมดา หรือน้ำฝนที่ใส่ในภาชนะที่เป็นขันหรือแก้วน้ำ อย่างสมัยก่อนแทน สาเหตุที่ใช้น้ำหวาน น้ำอัดลมหรือน้ำดื่มบรรจุขวดแทน เพราะสะดวกและแสดงถึงฐานะทางเศรษฐกิจของครอบครัวลูกหลาน ตลอดจนอยากให้บรรพบุรุษได้รับสิ่งที่ดีและรสชาติของเครื่องดื่มที่แปลกไปจากแต่ก่อน สำหรับน้ำดื่มหรือน้ำอัดลมนั้นจะใช้เป็นเครื่องเซ่นไหว้ได้ทั้งในระดับครอบครัว ระดับเครือญาติ และระดับชุมชน

ภาพประกอบ 156 เครื่องดื่ม และสุรา

ภาพประกอบ 157 เครื่องเซ่นไหว้

นอกจากนี้ลูกหลานยังได้จัดเตรียมสุรา ซึ่งในสมัยก่อนนั้นจะใช้เหล้าโรง หรือเหล้ากลั่นที่ทำจากภูมิปัญญาชาวบ้าน แต่ในปัจจุบันส่วนใหญ่จะเป็นเหล้าโรงหรือเหล้าขาวที่มีจำหน่ายทั่วไปตามร้านค้าในหมู่บ้าน แต่มีบางครอบครัวที่มีฐานะดีร่ำรวยก็จะใช้สุราต่างประเทศ หรือสุราในประเทศที่มีราคาสูงกว่าเหล้าขาวก็ได้ เช่น สุราไทย และสุราจากต่างประเทศ เป็นต้น มาประกอบเซ่นไหว้แทน โดยหวังว่าหลังการเซ่นไหว้แล้วตนจะได้ดื่มอีกทอดหนึ่ง โดยสุราเหล่านี้จะใช้เป็นเครื่องเซ่นไหว้เฉพาะในระดับครอบครัว และระดับเครือญาติเท่านั้น ซึ่งจะทำการเซ่นไหว้ที่บ้าน แต่ถ้าเป็นระดับชุมชนมักไม่นิยมนำไปเซ่นไหว้กัน โดยเฉพาะหากไปประกอบพิธีในวัด จะไม่มีการเซ่นไหว้ด้วยสุราเด็ดขาด เพราะถือว่าผิดศีล และทำให้ไม่ได้บุญ

2.2 อาหาร อาหารที่ใช้เป็นเครื่องเซ่นไหว้นั้นมีหลายประเภททั้งอาหารคาวหวาน อาหารแห้ง รวมทั้งอาหารจำพวกผักและผลไม้ อาหารที่ใช้ในพิธีแซนโดนตาจะแบ่งออกเป็น 4 ส่วน คือ ส่วนที่ 1 เป็นอาหารที่ใช้เลี้ยงดูกันเองภายในครอบครัว ส่วนที่ 2 เป็นอาหารที่เตรียมไว้สำหรับเลี้ยงดูญาติพี่น้องหรือมิตรสหาย ส่วนที่ 3 เป็นอาหารที่นำไปเป็นเครื่องสังเวยแก่บรรพบุรุษผู้ล่วงลับไปแล้ว และส่วนที่ 4 เป็นอาหารที่จัดเตรียมไว้สำหรับนำไปถวายแด่พระภิกษุสงฆ์ ซึ่งการจัดเตรียมอาหารที่กล่าวมาข้างต้นมีรายละเอียดการจัดเตรียมดังนี้ คือ

2.2.1 อาหารคาว ส่วนมากจะเป็นอาหารพื้นบ้าน ใก่ย่าง (ส่วนมากจะใช้ใก่ทั้งตัว ฆ่าอย่าง) เนื้อย่าง หมูย่าง แต่ปัจจุบันจะมีเนื้อชนิดต่าง ๆ ด้วย เช่น เนื้อหมู เนื้อวัว หรือเครื่องในสัตว์ อย่าง ส่วนปลาอย่างก็จะมีหลากหลายมากขึ้น เช่น สมัยก่อนจะมีแค่ปลาช่อน ปลาดู ปลาตะเพียน แต่ปัจจุบันมีปลาหลายชนิด เช่น ปลาดุก ปลานิล ปลาทับทิม ปลาไหล บางครอบครัวจะใช้ปลาทะเล จำพวกปลาทุ หรือปลากะพงมาอย่าง ซึ่งลักษณะของรูปแบบการปรุงจะคล้ายกับโบราณ ก็จะนำเนื้อสัตว์เหล่านี้มาเสียบกับไม้ไผ่แล้วนำไปย่างไฟ

ภาพประกอบ 158 เครื่องคาวหวาน

ภาพประกอบ 159 เครื่องเซ่นไหว้จำประเภท่าง

นอกจากอาหารประเภท่างแล้ว ยังมีอาหารจำพวกแกงอีกด้วย เช่น แกงไก่ หรือแกงเนื้อที่จะใส่กล้วยดิบ เผือก ฟักทอง หรือมันเข้าไปด้วย ต้มจืดไก่กับผัก หรือต้มจืดวุ้นเส้น ซึ่งจากการสอบถามชาวบ้านในหมู่บ้านภูมิขุ่น ตำบลโสน อำเภอู่กันต์ นิยมประกอบอาหารจากวุ้นเส้นหรือเส้นแกงร้อน เพราะเชื่อว่าผีบรรพบุรุษจะกินได้ง่าย นอกจากนี้ยังนิยมทำอาหารคาวที่บรรพบุรุษเคยชอบรับประทานไว้เป็นเครื่องเซ่น แต่ในบางครอบครัวที่มีฐานะดีก็จะจัดทำอาหารที่มีความหลากหลายมากขึ้นมาเป็นเครื่องเซ่นไหว้ เพราะอยากให้บรรพบุรุษหรือผู้ที่จากไปได้รับประทานอาหารให้อร่อยและอิ่มหน้าสำราญมากขึ้น ซึ่งจะทำให้ลูกหลานได้บุญและมีความสุข

ภาพประกอบ 160 อาหารลาว (แกงต่าง ๆ)

ภาพประกอบ 161 อาหารหวาน (ขนม ผลไม้)

2.2.2 อาหารหวาน มักเป็นอาหารที่ชาวบ้านทำขึ้นเอง ซึ่งในสมัยก่อนขนมที่จัดไว้สำหรับเป็นเครื่องเซ่นไหว้ในพิธีแซนโดนตา ได้แก่ ข้าวต้มมัด ขนมดอกบัว ขนมเทียน ขมนนางเล็ด ขนมแข่ง กระจาสารท ข้าวเม่า แต่ในปัจจุบันขนมที่เตรียมไว้สำหรับพิธีนี้จะมีความหลากหลายให้เลือกมากขึ้นกว่าเดิม เช่น เบอเกอร์ชนิดต่าง ๆ ขนมชั้น ทองหยิบ ฝอยทอง หรือขนมที่ผลิตขึ้นสำเร็จรูปที่มีจำหน่ายในท้องตลาดเท่าที่จะหาซื้อได้ จะเห็นว่าขนมที่ใช้เป็นเครื่องเซ่นไหว้ในพิธีแซนโดนตาดังที่กล่าวมาข้างต้นมีมากมายหลายชนิด แต่ขนมหรือของหวานที่ถือว่าเป็นเอกลักษณ์ของพิธีนี้ ที่อำเภออุขันธุ์ จังหวัดศรีสะเกษ ได้แก่

ข้าวต้มมัด ถือว่าเป็นเครื่องเซ่นหลักของ อำเภออุขันธุ์ ซึ่งลักษณะของการทำข้าวต้มมัดจะมีหลากหลายชนิด ไม่ว่าจะเป็นข้าวต้มมัดธรรมดา ข้าวต้มด่าง ข้าวต้มมัดไส้ต่าง ๆ เช่น ไส้กล้วย ไส้หมู ไส้เผือก ไส้ถั่วกวน เป็นต้น ส่วนประกอบของข้าวต้มมัด ได้แก่ ข้าวเหนียว กะทิ เกลือ ส่วนผสมของไส้ เช่น กล้วยน้ำว้าสุก เนื้อหมูสับ เผือกกวน หรือถั่วกวน ส่วนมากจะไม่นิยมใส่ไส้จะเป็นข้าวต้มมัดที่มีรสเค็มชนิด ๆ จะไม่ใส่น้ำตาลเหมือนข้าวต้มมัดทางภาคกลาง เพราะเชื่อว่าบรรพบุรุษไม่ชอบรับประทานรสหวาน วิธีทำโดยนำกะทิเคี่ยวจนแตกมันใส่เกลือเล็กน้อยพอให้มีรสชาติเค็ม ๆ มัน ๆ แล้วใส่ข้าวสารเหนียวลงไปคนให้เข้ากันเคี่ยวจนแห้ง ข้าวเหนียวจะมีลักษณะเป็นไตสีขาว ๆ แต่ยังไม่สุก อาจใส่งาหรือถั่วลงไปเคี่ยวด้วยก็ได้ หลังจากนั้นนำมาห่อด้วยใบมะพร้าวอ่อน ห่อยาว ๆ แบบมัดจี๊ได้ที่ใช้จุดไฟ รัดด้วยดอกลำไย แต่ปัจจุบันอาจใช้รัดด้วยเชือกฟาง หรือเชือกกล้วยก็ได้ เพราะสะดวกและหาได้ง่ายกว่าดอกลำไย เมื่อห่อเรียบร้อยแล้ว นำไปต้มในน้ำเดือดจนสุก ซึ่งข้าวต้มมัดลักษณะนี้สามารถเก็บไว้ได้นานไม่เสียง่ายโดยจะนำไปย่างไฟอีกครั้ง แล้วเก็บไว้กินได้อีกหลายวัน ชาวบ้านจึงเชื่อว่าบรรพบุรุษสามารถนำกลับไปรับประทานที่ยมโลกได้อีกด้วย

ภาพประกอบ 162 ข้าวต้มมัด

ภาพประกอบ 163 ข้าวต้มมัดชนิดต่าง ๆ

นอกจากนี้ข้าวต้มมัดที่แต่ละครอบครัวทำขึ้นนั้นยังสามารถส่งไปให้ลูกหลานที่ทำงานหรือศึกษาอยู่ไกลบ้านได้อีกด้วย ถือเป็นการสร้างสายสัมพันธ์ของสมาชิกในครอบครัว ลูกหลานบางคนไม่สามารถกลับมาทำพิธีที่บ้านของตนได้ ไม่ว่าจะติดภารกิจใด ๆ ก็ตาม จะส่งเงินมาแทนหากได้รับของฝากที่เป็นข้าวต้มมัดปั้งจากครอบครัว โดยอาจจะถูกส่งมาทางไปรษณีย์ หรือฝากญาติ หรือคนรู้จักมาให้จะรู้สึกดีใจมากที่สุด ซึ่งเปรียบเสมือนตัวแทนความรักความอบอุ่นจากคนในครอบครัว

ขนมนางเล็ด ทำจากข้าวเหนียวเผาให้เป็นแผ่นกลมๆ ตากให้แห้ง นำไปทอดในน้ำมันร้อน ๆ จะพองกรอบ โรยหน้าด้วยน้ำตาลเคลือบ ซึ่งชาวไทยเขมรมีความเชื่อว่าการพองตัวของขนมทำให้ลอยอยู่ได้บนน้ำมันที่ทอด มีลักษณะคล้ายกับแพที่ลอยล่องไปในห้วงมหรณพ เพื่อพาดวงวิญญาณของบรรพบุรุษเดินทางด้วยความปลอดภัย

ภาพประกอบ 164 ขนมนางเล็ด (ศรีชัย)

ขนมดอกบัว ทำจากแป้งข้าวเจ้า มีอีกชื่อหนึ่งว่า ขนมโศก ชาวไทยเขมรถือเป็นสิริมงคล มีโชคชัยคล้ายชื่อของขนม

กระยาสารท ทำจากข้าวตอกหรือข้าวเปลือกที่คั่วให้สุก นำมาคลุกกับถั่ว งา น้ำตาล สามารถเก็บไว้รับประทานได้นาน

ข้าวเม่า ทำจากข้าวเหนียวที่เมล็ดยังอ่อนอยู่ นำมาคั่วแล้วแยกเอาส่วนของเปลือกออก จะได้เมล็ดข้าวสีเขียวอ่อน มีกลิ่นหอมมาก

ภาพประกอบ 165 กระยาสารท

ภาพประกอบ 166 ข้าวเม่า

ภาพประกอบ 167 ขนมถ้วยฟู

ภาพประกอบ 168 ขนมหวานชนิดต่าง ๆ

ภาพประกอบ 169 ขนมเทียน

ภาพประกอบ 170 ขนมชั้น

2.2.3 อาหารแห้ง ถือว่าเป็นเสบียงอาหารที่มีความจำเป็นในชีวิตประจำวัน ได้แก่ ข้าวสาร พริก หอม กระเทียม น้ำปลา น้ำมันพืช น้ำตาลเกลือป่น อาหารกระป๋อง ปลาแห้ง ไข่เค็ม ฯลฯ ซึ่งสิ่งของเหล่านี้ลูกหลานจะนำมาบรรจุใส่ในภาชนะ เช่น กระบุง กระเชอ กระป๋อง ตะกร้า หรือภาชนะที่เหมาะสม เพื่อเตรียมใช้ในการประกอบพิธีต่อไป

ภาพประกอบ 171 อาหารแห้งชนิดต่าง ๆ (ศรีชัย)

2.2.4 ผลไม้ สมัยก่อนจะเป็นผลไม้พื้นเมือง หรือผลไม้ที่มีอยู่ในท้องถิ่นหาได้ง่าย เช่น กล้วย มะม่วง ฝรั่งจีนก ขนุน มะละกอ แต่ผลไม้ที่เป็นเอกลักษณ์ในพิธีแซนโดนตา

ของชาว อำเภอยุซันซ์ คือกล้วย เพราะนอกจากจะนำมาเป็นเครื่องเซ่นแล้ว ยังนำมาแปรรูปเป็นขนมหวานได้อีกด้วย ในแต่ละปีจะมีเจ้าของสวนและผู้จำหน่ายกล้วยจากจังหวัดต่าง ๆ นำกล้วยมาจำหน่ายให้ชาว อำเภอยุซันซ์ เป็นจำนวนมากเพื่อให้ลูกหลานชาวไทยเขมรที่นี่ได้สืบทอดให้ประเพณีแซน โคนตา มีความสมบูรณ์ ถูกต้องตามพิธีกรรมที่มีมาแต่โบราณจนเป็นที่มาของเทศกาลกล้วยแสนหวี ประเพณีแซน โคนตา ภูษาศาลหลักเมืองของชาวอำเภอยุซันซ์ นอกจากนั้นในปัจจุบันผลไม้ที่ใช้ในพิธีนี้จะมีความแตกต่างหลากหลายชนิดกว่าเดิมมาก เช่น ปัจจุบันจะใช้ฝรั่งไร้เมล็ดหรือฝรั่งเวียดนามแทนฝรั่งจีน และยังมีผลไม้ชนิดอื่นมากมาย เช่น แอปเปิ้ล สาลี่ แก้วมังกร ส้มโอ แคนตาลูป กล้วย ฝรั่ง องุ่น ฯลฯ ตามแต่ลูกหลานจะหามาได้

ภาพประกอบ 172 ผลไม้ชนิดต่างๆของชาวบ้านภูมิกุญนุ ภาพประกอบ 173 ผลไม้ชนิดต่างๆ ในงานเทศกาล

2.2.5 พืชผักต่างๆ ในสมัยก่อนจะใช้พืชผักที่พบเห็นได้ในท้องถิ่นเป็นหลักเช่นเดียวกับผลไม้ แต่ยังมีพืชผักหลายชนิดยังคงใช้อยู่ในปัจจุบัน ได้แก่ อ้อย จะใช้อ้อยทั้งลำหรือจะทอนเป็นท่อน ๆ ก็ได้ จิง ข่า ตะไคร้ ใบแมงลัก จะใช้ทั้งต้น เพราะเชื่อว่าบรรพบุรุษจะได้นำติดตัวเอาไปปลูกในขมโลกได้ นอกจากนี้ยังมีผักทอง ข้าวโพด เผือก มัน แตงกวา หนากพลู ฯลฯ เท่าที่ลูกหลานจะจัดหาได้

ภาพประกอบ 174-175 พืชผักต่าง ๆ

2.3 บายเบ็น ถือเป็นเครื่องเซ่นที่มีความสำคัญมากในพิธีแซนโดนตา ซึ่งขาดไม่ได้ทำมาจากข้าวเหนียวที่หุงจนสุกแล้ว ชาวไทยเขมรแต่ละครอบครัวจะให้สมาชิกภายในบ้านแต่ละคนหยิบข้าวเหนียวที่หุงสุกแล้วคนละ 7 ก้อน ขนาดก้อนหนึ่งเท่ากับประมาณหัวแม่มือ ซึ่งเชื่อว่าการหยิบข้าวเหนียว 7 ก้อนนั้น หมายถึงอุทิศส่วนบุญส่วนกุศลให้กับบรรพบุรุษทั้ง 7 ชั่วโคตร แต่มีบางครอบครัวจะหยิบคนละ 9 ก้อน ซึ่งเชื่อว่าเลข 9 เป็นเลขมงคล เมื่อหยิบข้าวเหนียว และปั้นเป็นก้อนแล้วจะนำมาใส่ในภาชนะ ซึ่งโบราณจะใช้ใบตองเย็บเป็นกระทง แต่ปัจจุบันจะใช้จานใส่ข้าวแทน แล้วนำใบตองมาทำเป็นกรวยทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ครอบไว้อีกทีหนึ่ง ภายในบายเบ็น นอกจากจะบรรจุข้าวเหนียวที่แต่ละคนในครอบครัวหยิบใส่คนละ 7 ก้อนแล้วยังใส่เงินลงไปด้วยจำนวนเท่าไรก็ได้แต่จิตศรัทธา (ส่วนมากจะใส่ 1, 5 หรือ 10 บาท) เพื่อให้บรรพบุรุษหรือผู้ล่วงลับที่เราอุทิศให้นั้นนำไปใช้ในชาติภพหน้า ส่วนยอดของกรวยใบตองสดจะมีหมากฝานเป็นแฉก ๆ คล้ายกลีบดอกไม้เสียบไว้กับไม้ไผ่ แล้วนำมาปักไว้บนยอดกรวย เรียกว่า “ครากันลอง” ครา แปลว่า หมาก กันลอง คือ แผลงชนิดหนึ่งที่ต่อยได้ ขนาดเท่ากับนิ้วหัวแม่มือ เป็นแผลงที่กินเกสรดอกไม้ เมื่ออ่อมแล้วจะบินกลับตรงสู่รัง จะไม่แหวะเวียนไปไหน เปรียบได้กับคนซื้อตรง เมื่อลูกหลานแต่ละครอบครัวเตรียมเสร็จแล้ว จะนำบายเบ็นไปรวมกันที่วัดเพื่อให้พระสงฆ์ทำพิธีทางศาสนา คือ มีการสวดมนต์และการสวดสาร เมื่อเสร็จพิธีมหากษัตริย์จะเก็บเงินที่ใส่อยู่ในบายเบ็นเพื่อนำไปถวายพระ ซึ่งเงินที่ชาวบ้านทำบุญนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อเป็นการอุทิศส่วนบุญส่วนกุศลให้ญาติที่ล่วงลับไปแล้ว เพื่อจะได้นำไปใช้ในชาติภพหน้าต่อไป และการทำบายเบ็นนี้ จะทำเฉพาะในเดือน 10 ในพิธีแซนโดนตาเท่านั้น ซึ่งเป็นช่วงที่ทำนา ข้าวในนากำลังเขียวจี ลูกหลานจึงทำบายเบ็นขึ้นเพื่อเป็นเครื่องเซ่นบูชา ให้อาหารแม่โพสพ พระภูมินา ผีไร่ผีนา และให้กับผีที่ไม่มีญาติ หรือเปรตที่ไม่กล้าไปกินอาหารที่จัดไว้สวยงาม ก็จะมากินอาหารที่ลูกหลานจัดไว้ให้ในบายเบ็น ซึ่งเมื่อเสร็จกระบวนการพิธีทั้งหมดแล้ว ลูกหลานจะนำบายเบ็นมาวางไว้ที่บริเวณทุ่งนา หรือกำแพงวัด

ภาพประกอบ 176 นายเป็น

ภาพประกอบ 177 ชาวบ้านจะนำนายเป็นมาทำพิธีที่วัด

ภาพประกอบ 178 พระภิกษุทำพิธีสวดเป็น

ภาพประกอบ 179 พระภิกษุ 4 รูป ทำพิธีสวดเป็น

2.4 เสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่ม เครื่องประดับ และเครื่องสำอางอื่น ๆ ส่วนมากลูกหลานจะเตรียมผ้าไหมที่ทอเป็นชิ้นหรือโครง ผ้าขาวม้า เสื้อผ้าอื่น ๆ ในปัจจุบันมีบางครอบครัวได้จัดเตรียมกางเกงยีนส์ ชุดลำลองสวย ๆ เพื่ออุทิศให้แก่ผู้ล่วงลับด้วย ซึ่งจะเป็นเครื่องนุ่งห่มแบบไหนก็ได้ ที่ถือว่าดีที่สุด สวยที่สุด เพื่อให้ผู้ล่วงลับไปแล้วได้นำไปใช้แล้วเกิดความสุข นอกจากนี้ยังมีเครื่องแต่งตัว เครื่องประดับอื่น ๆ และเครื่องสำอางด้วย เช่น กระຈก หวี ที่ติดผม น้ำมันใส่ผม แป้ง น้ำอบ น้ำหอม น้ำมันมะพร้าว เป็นต้น ลูกหลานจะนำสิ่งของเหล่านี้ใส่พานเป็นเครื่องเช่นไหว้ในระดับครอบครัว ระดับเครือญาติ และระดับชุมชน จะมีความเชื่อว่า เมื่อบรรพบุรุษเดินทางมาถึงต้องอาบน้ำแต่งตัวเปลี่ยนเสื้อผ้าใหม่ให้สบายเนื้อตัว แล้วเตรียมตัวไปวัดเพื่อไปรับศีลรับพรจากพระสงฆ์ เมื่อเสร็จพิธีลูกหลานจะนำเสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่ม และสิ่งของเหล่านี้กลับบ้าน ซึ่งถือว่าเป็นสิ่งที่บรรพบุรุษได้ใช้แล้ว และถือว่าเป็นสิริมงคลของตนและครอบครัว

ภาพประกอบ 180 เสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่ม

ภาพประกอบ 181 เครื่องสำอาง กระเจก

3. ภาชนะสำหรับใส่เครื่องบูชาและเครื่องเซ่นไหว้ ในสมัยก่อนมักนิยมใช้กระเจก กระบุง ตะกร้า หาบ ซึ่งสานจากไม้ไผ่ ซึ่งมีไว้ประจำแต่ละบ้านอยู่แล้ว แต่ในปัจจุบัน ประยุกต์โดยอาจใช้ ถาด พาน กระป๋อง หรือกาละมังพลาสติกแทน ภาชนะเหล่านี้ใช้สำหรับใส่เสบียงต่างๆ เพื่อจูน (ส่ง) โคนตาในวันแซน โคนตาในระดับครอบครัว ส่วนภาชนะที่ใช้บรรจุสิ่งของต่างๆ เพื่อนำไปทำพิธี สงฆ์ที่วัด ซึ่งชาวอำเภออุบลรัตน์ เรียกว่า “บายตะเบ็ดตะโบร”

ภาพประกอบ 182 บายตะเบ็ดตะโบรของชาวบ้านภูมิจนูน

ภาพประกอบ 183 บายตะเบ็ดตะโบรงานเทศกาล

ภาพประกอบ 184 บายตะเบ็ดตะโบร (กระเจก)

ภาพประกอบ 185 บายตะเบ็ดตะโบร (กระป๋องพลาสติก)

ภาพประกอบ 186 บายตะเบ็ดตะโบร (กระป๋องสี) ภาพประกอบ 187 บายตะเบ็ดตะโบร (กระป๋อง - กระเฉด)

ส่วนอุปกรณ์ต่าง ๆ ที่ใช้ในการประกอบพิธีกรรมในการจัดงานเทศกาลกล้วยแสนหวี ประเพณีแซนโดนตา จะมีการเตรียมเครื่องบูชา เครื่องเซ่นไหว้ ได้แก่ เครื่องดื่ม อาหารคาว อาหารหวาน อาหารแห้ง ขนม หรือของหวาน ที่เป็นเครื่องเซ่นหลัก คือ ข้าวต้มมัด กระจ่างสารท ข้าวเม่า เผือก มัน ผลไม้ต่าง ๆ พืช ผักต่าง ๆ ซึ่งอุปกรณ์ต่าง ๆ นี้จะมีเป็นจำนวนมาก หลากหลาย เต็มไปด้วยความสวยงาม และการประดิษฐ์ ตกแต่ง อย่างวิจิตรตระการตา ซึ่งทำให้เป็นที่ประทับใจ และชื่นชอบสำหรับนักท่องเที่ยวเป็นอย่างมาก

ภาพประกอบ 188-193 เครื่องบูชา เครื่องเซ่นไหว้ที่ใช้ในการประกอบพิธีกรรมในประเพณีแซนโดนตา

ขั้นตอนในการประกอบพิธีกรรมแซนโดนตาที่บ้านภูมิขมุน

วัฒนธรรมประเพณีเป็นสิ่งที่แสดงถึงความเจริญรุ่งเรืองของมนุษย์ ที่ยึดถือปฏิบัติสืบทอดกันมาเป็นเวลาช้านานจนเป็นที่เคยชินของคนเรา และเป็นสิ่งที่ดั่งามของสังคม วัฒนธรรมประเพณีและความเชื่อที่ทั้ง 3 กลุ่มชาติพันธุ์ คือ ชาติพันธุ์ลาว ชาติพันธุ์กูย ชาติพันธุ์เขมร ยึดถือปฏิบัติมีอยู่ 4 ประเพณีสำคัญ ๆ ที่จะต้องหยุดงานเพื่อไปประกอบพิธีต่าง ๆ คือ ประเพณีวันขึ้นปีใหม่ ประเพณีวันสงกรานต์ ประเพณีวันเข้าพรรษา และประเพณีวันสารท ซึ่งในกลุ่มชาติพันธุ์เขมรจะเรียกว่า “ประเพณีแซนโดนตา” กลุ่มชาติพันธุ์ลาวเรียกว่า “วันสารทลาว” และกลุ่มชาติพันธุ์กูยเรียกว่า “ประเพณีแซนเนียะตา” เช่นเดียวกับวันตรุษจีนของชาวจีน และชาวไทยมักเรียกว่า “วันสารทไทย” มีประเพณีอีกประเพณีหนึ่งที่เป็นของชนชาวอีสานตอนล่าง คืออีสานใต้ นั่นเอง ที่ประกอบด้วยจังหวัดบุรีรัมย์ สุรินทร์ ศรีสะเกษ อุบลราชธานี ซึ่งเป็นประเพณีที่โดดเด่นเฉพาะตัวที่เรียกว่า “ประเพณีแซนโดนตา” เป็นประเพณีของชุมชนที่เรียกตนเองว่า “อะแมร์บัน” ซึ่งส่วนมากประชาชนในพื้นที่เหล่านี้จะใช้ภาษาเขมรในการสื่อสารในชีวิตประจำวันทั้งเด็กและผู้ใหญ่

เดือนสิบกลางเดือนกำหนดให้เป็นวันสารทซึ่งวันสารทของชาวเขมรจะมี 2 ช่วง คือ สารทเล็ก ตรงกับวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 10 และสารทใหญ่ตรงกับวันแรม 15 ค่ำ เดือน 10 ในวันสารทชาวบ้านที่นับถือศาสนาพุทธจะจัดข้าวปลาอาหาร ขนม ข้าวต้ม และที่จะขาดไม่ได้คือ กระจาสารท ไปถวายพระสงฆ์ที่วัด พร้อมทั้งอุทิศส่วนกุศลให้แก่ผู้ล่วงลับไปแล้ว ส่วนประเพณีแซนโดนตาจะเรียกสารทเล็กว่า “เบ็นตุง” และเรียกสารทใหญ่ว่า “เบ็นทม” คำว่า “เบ็น” มาจากภาษาบาลีว่า “ปิณฑะ” แปลว่า ก้อนข้าว “ตุง” แปลว่า เล็ก “ทม” แปลว่า ใหญ่

ในการศึกษาครั้งนี้ผู้ศึกษาได้ทำการศึกษาที่บ้านภูมิขมุน ตำบลโสน อำเภอบ้านจั่น จังหวัดศรีสะเกษ ซึ่งอำเภอบ้านจั่น เป็นเมืองเก่าแก่มากกว่า 200 ปี เป็นที่ตั้งถิ่นฐานของคนไทยหลายเชื้อสายหลายภาษา เช่น เขมร ลาว ส่วย เขมร จีน เป็นต้น มีจารีตประเพณีและวัฒนธรรมที่ดั่งามของท้องถิ่น

อยู่เป็นจำนวนมาก และหนึ่งในจำนวนนั้นก็คือประเพณีแซนโดนตา ซึ่งเป็นประเพณีเช่นไหว้บรรพบุรุษของคนไทยเชื้อสายเขมร โดยคนไทยกลุ่มดังกล่าวได้ยึดถือปฏิบัติกันมาแต่ดั้งเดิม เนื่องจากอำเภออุ้มชะลุ มีเชื้อสายเขมรอยู่เป็นจำนวนมาก บ้านภูมิขุ่น ตำบลโสน อำเภออุ้มชะลุ หมู่ที่ 8 ตั้งชื่อตามต้นขุ่น ประชากรพูดภาษาเขมร ตั้งมาประมาณ 500 ปี ผู้มาตั้งรกรากก่อนคือ ตาแก และยายเปง ไม่ทราบนามสกุล ตั้งบ้านอยู่ใกล้ต้นขุ่นป่า ทางทิศตะวันตกของหมู่บ้านในปัจจุบัน ตาแกทำไร่ที่หนองสมทิสใต้หมู่บ้าน ยายเปงทำไร่ที่ที่หนองโดนเปงทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ทางทิศใต้หมู่บ้านมีหนองละลมระไซร์ (หนองไผ่) มีสัตว์ป่าชุกชุมมาก ชาวบ้านมีอาชีพทำไร่และมาดักสัตว์ที่หนองละลมระไซร์เป็นอาหาร ทางทิศเหนือของหมู่บ้านเป็นเนินสูงที่เรียกว่า โคนเสลา เมื่อก่อนเป็นเมืองใหญ่มีพระยาปกครอง มีเทวาคารักษ์ศักดิ์สิทธิ์ ในวันพระมักได้ยินเสียงฆ้องกลอง หากวันงานวันบุญก็เอาดอกไม้ธูปเทียนไปขอเสื้อผ้าอาภรณ์และเครื่องประดับสวยงามมาใส่ แต่เมื่อเอามาแล้วไม่ส่งคืนก็มีอันเป็นไปและของก็หายไป ต่อมาเมื่อโรคระบาดผู้คนล้มตายเป็นอันมาก เรียกว่าตายพยุ ชาวบ้านที่เหลือจึงอพยพไปตั้งบ้านเรือนที่บ้านโสม บ้านเสลา และบ้านสำโรงตาเจ็น อำเภออุ้มชะลุ บ้านสำโรงเกียรติ อำเภอหนองหาน

ภาพประกอบ 194 บ้านภูมิขุ่น ตำบลโสน อำเภออุ้มชะลุ จังหวัดศรีสะเกษ

ประเพณีแซนโดนตาอยู่ระหว่างวันขึ้น 14 – 15 ค่ำ เดือน 10 ถึงวันแรม 14 – 15 ค่ำ เดือน 10 ซึ่งก็คือ วันสารทของพระพุทธศาสนิกชนนั่นเอง ต่างกันตรงที่พุทธศาสนิกชนอื่นนั้นจะให้ความสำคัญของวันนี้แค่การไปทำบุญที่วัดธรรมดาเหมือนกับวันสำคัญทางศาสนาอื่น ๆ แต่ประชากรในท้องถิ่นถือว่าเป็นวันสำคัญมากสำหรับสมาชิกทุกคนในครอบครัวแทบจะทุกคนเลยทีเดียว ในช่วงเวลาคือระหว่างวันขึ้น 14 – 15 ค่ำ เดือน 10 ถือเป็นวันสารทน้อย เรียกว่า “เบ็นตุง หรือ บิณฑ์เล็ก” (ธวัช ปุณโณทก. 2543 : 21) ชาวบ้านที่เป็นชนเผ่าเขมรจะเพียงแต่ไปทำบุญตัก

บาตรที่วัดธรรมคาเหมือนวันพระทั่วไป แต่ชนเผ่าลาวจะทำต๋วยสารทในช่วงนี้ จึงเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “วันสารทลาว” ส่วนชนเผ่าเขมรนั้น จะไปทำพิธีต๋วยสารทใหญ่หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “เบ็นทม” ในช่วงวันแรม 14 – 15 ค่ำของเดือน 10 โดยจะเริ่มทำขนม ข้าวต้มต่าง ๆ ตั้งแต่วันแรม 13 ค่ำ โดยจะเริ่มเตรียมสิ่งของก่อนถึงวันสารท เช่น บ่มกล้วยให้สุกทันวันห่อข้าวต้ม ผลไม้ต่าง ๆ ไข่ย่าง ปลาแห้ง หมูย่าง เนื้อย่าง อาหารคาวหวานต่าง ๆ มาก พลุ บุหรี่มวน ฐูป เทียน ดอกไม้ สุรา น้ำดื่ม ผ้านุ่ง พร้อมเงินทองตามแต่ฐานะของแต่ละครอบครัว แต่ที่จะขาดไม่ได้เลยก็คือ ข้าวต้มมัด ขนม นางเล็ด และกระยาสารท รวมทั้งการจัดเตรียมอาหารที่ปู่ ย่า ตา ยาย ขอบก็จะจัดเตรียมซื้อหาอุปกรณ์ไว้ให้พร้อมสรรพ ในสมัยก่อนนั้นทุกบ้านต่างคนต่างทำของใครของมัน ปัจจุบันนี้สะดวกมากขึ้นเพราะมีการทำขนม ข้าวต้มต่าง ๆ มาจำหน่ายซึ่งสามารถหาซื้อได้ตามท้องตลาดทั่วไป

ภาพประกอบ 195-202 ขั้นตอนการทำข้าวต้มมัด

ความเป็นมาของพิธีกรรมแซนโชนตานัน จากการสัมภาษณ์นายแป้น ตะเคียนสก อายุ 79 ปี ซึ่งเป็นนักปราชญ์ และเป็นภูมิปัญญาชาวบ้านในหมู่บ้านภูมิขุ่น ที่เป็นผู้อาวุโสที่ชาวบ้านให้ความเคารพนับถือบุคคลหนึ่งในหมู่บ้านนี้ และมีลูกศิษย์ลูกหามากมาย จากการสัมภาษณ์นายแป้น ตะเคียนสก ได้เล่าให้ฟังว่า โชนตา มาจากคำว่า “จะโชน” หมายถึงโคตรตระกูล ตา หมายถึง บรรพบุรุษทุกชั้นที่เสียชีวิตไปแล้ว โดยเชื่อว่าบรรพบุรุษพ่อแม่ ตายาย ที่ล่วงลับไปแล้ว แม้ว่าร่างกายจะแตกดับ แต่ว่าวิญญาณก็ยังคงอยู่ เพื่อคอยวนเวียนดูแลให้ความคุ้มครองลูกหลาน จึงมีวัฒนธรรมที่ต้องสร้างสถานที่ให้อยู่เป็นหลักแหล่ง ในขณะเดียวกันในความเชื่อที่คิดว่ามนุษย์มีบาปกรรมที่ทำความสร้างสมไว้ตั้งแต่ยังมีชีวิตอยู่ เมื่อเสียชีวิตไปแล้ววิญญาณอาจต้องไปปรับใช้กรรมที่ทำมาในยมโลก ซึ่งต้องได้รับความทุกข์ทรมานจากการกักขัง ถูกทำโทษและหิวโหยเป็นผีเปรตต่าง ๆ ซึ่งการประกอบพิธีกรรมแซนโชนตานี้ตอนสมัยนายแป้นเป็นเด็ก ก็ได้เห็นพ่อแม่ประกอบพิธีกรรมนี้มาแล้วตั้งแต่จำความได้ และตอนนายแป้นได้บวชเรียนทางพระพุทธศาสนา ก็ได้ทราบและเรียนรู้เรื่องราวประเพณีแซนโชนตานี้ในคัมภีร์ ซึ่งคัมภีร์มีทั้งหมด 84,000 คัมภีร์ ได้รวบรวมเรื่องพระพุทธเจ้า และก็มีประเพณีแซนโชนตานี้อยู่ในคัมภีร์ด้วย นายแป้นเล่าว่า ในอดีตมีความเชื่อว่าเป็นรอบ 1 ปีนักกษัตริย์ของโลกมนุษย์ ท้าวยมราช ท่านจะอนุญาตให้นายนิริยะบาลปล่อยสัตว์นรกทั้งหลายให้ขึ้นไปรับบุญกุศลจากลูกหลานญาติมิตรพี่น้องได้ 1 ครั้งใน 10 เดือน นับตั้งแต่วันขึ้น 14 – 15 ค่ำ เป็นต้นไปจนถึงวันแรม 14 – 15 ค่ำ เดือน 10 เป็นเวลา 15 วัน แล้วจึงค่อยกลับไปรับโทษในอเวจีมหานรกต่อไปจนกว่าหมดเวรหมดกรรม เหล่ามนุษย์ที่เป็นสัตว์นรกทั้งหลายนี้ เมื่อได้รับอนุญาตให้กลับไปหาลูกหลานญาติพี่น้องก็ดีใจ ความที่ต้องทนทุกข์ทรมาน อดอยาก หิวโหยอยู่ในนรกเป็นเวลานาน เมื่อได้ขึ้นมาเห็นข้าวปลาอาหาร ขนมนมเนย พร้อมด้วยผลไม้ เผือกมัน อันอุดมสมบูรณ์ ที่มีลูกหลานจัดเตรียมไว้ให้ก็มีความปลื้มอกปลื้มใจ พอสมปรารถนา เมื่อถึงกำหนดที่ต้องกลับไปรับโทษต่อ ก็อานวยอวยพรให้ลูกหลานประสพแต่สิ่งที่ดีงาม ที่เป็นสิริมงคล ห่างไกลจากสรรพอันตรายทั้งปวง ด้วยความเชื่อนี้จึงมีการเซ่นและทำบุญถว้หน้า เพื่อให้วิญญาณบรรพบุรุษได้

เสวยบุญ จะได้มีแรงมาเยี่ยมลูกหลาน ส่วนที่ขึ้นมาแล้วได้เที่ยวเดินตามหาบ้านเรือนลูกหลานคนโน้นคนนี้ทั่วทุกคน ถ้าไม่เห็นลูกหลานตั้งสำหรับ เช่น ไหว้ไว้ให้ก็จะเกิดการเสียใจ รู้สึกผิดหวัง แล้วก็จะพาลโกรธเคืองให้ลูกหลานที่ใจจิตใจดำ ที่แม่แต่จะเลี้ยงดูป้อนยา ตาทอด ลักปีละครั้งก็ทำไม่ได้ ก็จจะนั่งร้องไห้ นั่งบนซื่อห้อยขา บนหลังคาเรือน และก็จจะกล่าวคำสาปแช่งลูกหลานให้มือนั่นเป็นไป ให้ได้รับความเดือดร้อนนานาประการ ขาดแคลนในเรื่องอุปโภค บริโภค มีปัญหาในการดำเนินชีวิต

ภาพประกอบ 203 คณะผู้วิจัยสัมภาษณ์นายเปิ่น ตะเคียนสกล (ปราชญ์ชาวบ้าน)

สำหรับขั้นตอนในการประกอบพิธีกรรมในงานเทศกาลกล้วยแสนหวี ประเพณีแซนโดนตา ซึ่งในงานนี้เป็นงานประจำปีของอำเภออุ้มชะ อำเภอสระเกษ โดยทางหัวหน้าส่วนราชการ รัฐวิสาหกิจ ผู้ทรงคุณวุฒิ และคณะกรรมการบริหารสภาวัฒนธรรม อำเภออุ้มชะได้เห็นว่าเป็นแต่ละปีนั้น จะมีกล้วยซึ่งจัดเป็นผลไม้ที่มีบทบาทในเทศกาลนี้มากที่สุด เพราะชาวอำเภออุ้มชะทุกคนครอบครัวจะต้องจัดหากล้วยเพื่อนำมาแปรรูปในการทำข้าวต้มมัดเพื่อใช้เป็นเครื่องเซ่นไหว้หลักในการประกอบพิธี ประกอบกับในแต่ละปีจะมีเจ้าของสวนและผู้จำหน่ายกล้วยจากท้องถิ่นต่าง ๆ แต่ละจังหวัดได้นำกล้วยมาจำหน่ายในงานเทศกาลนี้เป็นจำนวนมาก ดังนั้นในช่วงเทศกาลแซนโดนตาจะมีพ่อค้าแม่ค้านำผลิตภัณฑ์จากต้นกล้วยมาขายให้แก่ชาวบ้าน นับเป็นหมื่น ๆ แสน ๆ ตัน หมื่น ๆ แสน ๆ หวี โดยส่วนมากจะมากางเต็นท์ข้างที่ว่าการอำเภออุ้มชะ จะมีการซื้อขายกันตั้งแต่ก่อนวันเทศกาล จะมีร้านค้าเป็นจำนวนมาก ชาวเหยียดนับเป็นระยะทางหลายกิโล จึงได้เรียกงานนี้ต่อ ๆ กันว่าเทศกาลกล้วยแสนหวี ประเพณีแซนโดนตาบูชาศาลหลักเมืองของอำเภออุ้มชะ ซึ่งประเพณีนี้มีการสืบทอดต่อกันมาหลายชั่วอายุคน ทางอำเภออุ้มชะจึงได้เห็นความสำคัญของประเพณีนี้ จึงได้จัด

งานประเพณีนี้เป็นเทศกาลประจำของอำเภออุซันท์ทุกปี เพื่อเป็นการส่งเสริม สนับสนุนราษฎรชาวอำเภออุซันท์ได้ประกอบพิธีกรรมตามลัทธิความเชื่อของชาวไทยเขมรที่แสดงออกถึงความกตัญญูรู้คุณต่อบรรพบุรุษ ประเพณีนี้เป็นสายใยความผูกพันในครอบครัวและชุมชน เป็นการส่งเสริมความรักความสามัคคีของชาวอำเภออุซันท์ และเป็นการสนับสนุนภูมิปัญญาท้องถิ่นให้ได้มีโอกาสเสนอผลงานด้านวัฒนธรรมประเพณี และวิถีชีวิตต่อสาธารณชน อีกทั้งยังเป็นการส่งเสริมการท่องเที่ยวของอำเภออุซันท์ โดยใช้มิติทางวัฒนธรรมให้สาธารณชนทั่วไปได้เรียนรู้วัฒนธรรมท้องถิ่นเพื่อเปิดประตูให้สาธารณชนได้รู้จักอำเภออุซันท์อย่างแพร่หลาย ทำให้ท้องถิ่นได้รับการพัฒนาและประชาชนทั่วไปได้มีโอกาสเข้าร่วมกิจกรรมในงานประเพณีนี้ ซึ่งในงานเทศกาลประเพณีนี้ทุกปีชาวบ้านแทบทุกคุ้มจะมีการเตรียมความพร้อมด้านต่าง ๆ เช่น รูปแบบการแสดง การจัดขบวนแห่ การละเล่นที่เป็นการเสนอความคิดสร้างสรรค์ต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของชาวบ้าน และสิ่งที่มีความสำคัญที่สุดของแต่ละคุ้ม คือ เครื่องบูชา เครื่องเซ่นไหว้ในการประกอบพิธีกรรม การแต่งกายของผู้ร่วมขบวนแห่ ซึ่งชาวบ้านแต่ละคุ้มจะมีการร่วมแรงร่วมใจ มีความสามัคคีในการเตรียมความพร้อมในเรื่องต่าง ๆ ดังกล่าว เพื่อเข้าร่วมกิจกรรมในวันงานเทศกาลประเพณีนี้ พอถึงวันงานชาวบ้านแต่ละคุ้มจะมาเข้าร่วมขบวนแห่ด้วยความเต็มใจ และภาคภูมิใจในวัฒนธรรมของตน ซึ่งในวันงานจะมีขบวนแห่ที่สวยงาม มีความหลากหลายในหลายมิติ ผู้เข้าชมงานจะเกิดความรู้สึกถึงสายใยแห่งความผูกพัน ความอบอุ่นของสถาบันครอบครัว หลังจากนั้นขบวนแห่ทุกขบวนจะแห่มาถึง ณ บริเวณศาลหลักเมือง เพื่อบูชาเจ้าเมืองอุซันท์ โดยชาวบ้านจะนำสิ่งของทั้งหมดที่เป็นเครื่องเซ่นไหว้ในการประกอบพิธีกรรมของทุกขบวนมารวมไว้ด้วยกันที่หน้าบริเวณศาลหลักเมือง เพื่อเป็นร่วมแรงร่วมใจกันเพื่อในการเข้าร่วมประกอบพิธีเซ่นไหว้บูชาเจ้าเมืองอุซันท์ และบรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้วให้มารับส่วนบุญส่วนกุศลในครั้งนี้

ภาพประกอบ 204-207 ขบวนแห่เทศกาลประเพณีแซนโดนตา อำเภอยุกัน จังหวัดศรีสะเกษ

ภาพประกอบ 208-211 ขบวนแห่ประเพณีแซนโดนตา อำเภอยุกัน จังหวัดศรีสะเกษ

ทางอำเภอยุกันจะจัดทำพิธีบวงสรวง และเซ่นไหว้เจ้าเมืองยุกัน โดยได้รับความร่วมมือจากทั้งภาครัฐ และภาคเอกชนที่เป็นลูกหลาน หรือมีส่วนเกี่ยวข้องกับอำเภอยุกัน จังหวัดศรีสะเกษ เช่น ข้าราชการที่มาดำรงตำแหน่งบริหารในหน่วยงานต่าง ๆ นักการเมือง ผู้ทรงคุณวุฒิของอำเภอยุกัน ต่างพร้อมใจกันเข้าร่วมในพิธีดังกล่าวในช่วงตอนเย็นหลังจากที่เสร็จพิธีจากขบวนแห่ โดย

ท่านผู้ว่าราชการจังหวัดเป็นประธานในพิธี ซึ่งได้จัดขึ้นที่หน้าศาลหลักเมือง บริเวณลานกว้างหน้าอนุสาวรีย์ท่านเจ้าเมืองผู้ก่อตั้งอำเภอขุนซัน คือ พระยาไกรศรีนครลำดวน (ตากะจะ) ในการประกอบพิธีกรรมนี้จะเห็นว่ามีประชาชนชาวอำเภอขุนซัน และอำเภอใกล้เคียงในจังหวัดศรีสะเกษต่างพร้อมใจกันเข้าร่วมในพิธีนี้อย่างพร้อมเพรียงกัน เพื่อร่วมแสดงความกตัญญูทวาทิต่อท่านเจ้าเมือง ซึ่งบรรพบุรุษในงานพิธีนี้ รู้สึกได้ถึงความศักดิ์สิทธิ์ คุณาเกรงขาม และมีมนต์ขลังเป็นอย่างมากในขณะที่มีการประกอบพิธีกรรมเช่น โคนุดาตั้งกล่าวนี้

ภาพประกอบ 212 พระยาไกรภักดีศรีนครลำดวน (ตากะจะ) ภาพประกอบ 213 อนุสาวรีย์ท่านเจ้าเมืองขุนซัน

ภาพประกอบ 214 ป้ายแสดงประวัติเมืองขุขันธ์

ภาพประกอบ 215 พิธีบวงสรวงหน้าศาลท่านเจ้าเมืองขุขันธ์

ภาพประกอบ 216 เครื่องเซ่นไหว้บูชาในพิธีแซนโดนตาท่านเจ้าเมืองขุนันท์

ภาพประกอบ 217-222 การประกอบพิธีเซ่นไหว้ท่านเจ้าเมืองขุนรัตนพิริแชนโดนตาระดับชุมชน

พิธีเป็นตุงหรือบั้งเล็ก

พิธีเป็นตุงจะเริ่มในเย็นวันขึ้น 15 ค่ำ ทุกบ้านจะทำขนมข้าวต้ม กระจ่างสารท ข้าวปลาอาหาร พร้อมกับเหล้าใส่ถาดนำมารวมกันเพื่อประกอบพิธีเซ่นโดนตา พิธีที่จัดทำในวันเป็นตุงข้าวของที่จัดทำมีน้อยกว่าเป็นทม บางบ้านจะไม่จัดพิธีในวันเป็นตุง จะรอทำคราวเดียว ในวันเป็นทมเลยก็มี เมื่อเตรียมทุกอย่างไว้พร้อมแล้วในเย็นวันนั้นชาวบ้านจะนำข้าวของดังกล่าวมารวมกัน มีผู้สูงอายุมาร่วมในพิธี สิ่งของที่ชาวบ้านนำมาจะถวายเป็นเสื่อ และในบางที่จะมีการนิมนต์พระมาสวดมนต์เย็น พร้อมบังสุกุลแล้วถวายจตุปัจจัยไทยทาน เมื่อพระสงฆ์กลับก็จะทำพิธีเซ่นโดนตาต่อไป ถ้าไม่นิมนต์พระสงฆ์มาร่วมก็จะใช้คนเฒ่าคนแก่ที่ชำนาญในเรื่องของพิธี พิธีจะเริ่มที่การจุดรูปเทียนหน้าของที่วางกองไว้ ผู้อาวุโสที่ชำนาญจะนำในการกล่าวไหว้ผิบรรพบุรุษ มีการรินสุราหรือน้ำพร้อมกับการเรียกชื่อผู้ที่ล่องลับไปแล้วมากินมาดื่ม การเรียกขานนี้ชาวบ้านที่นั่งล้อมรอบจะทำการเรียกพร้อมกันด้วยหรือเรียกชื่อคนที่รู้จักมักคุ้นสมัยที่ยังมีชีวิตอยู่มารับของเซ่นไหว้ที่ลูกหลานบรรจุแต่งใส่ใส่ถาด กระเชอหรือภาชนะอื่นใดมาเซ่น การดื่มกินของผีนี้อาจจะกินเวลาพอสมควร ซึ่งในขณะนี้ผู้อาวุโสจะทำการรินน้ำหรือเหล้าเป็นรอบที่สองหรือรอบที่สาม กะว่าอิ่มหมีพีมันแล้วก็จะจุดบุนหรีที่มวนด้วยใบตองแห้งให้ เมื่อเสร็จแล้วก็ทำการห่อข้าวปลาอาหาร หมากพลูให้แล้วนำไป “ปะจิ” คล้ายกับเมื่ออิ่มหน้าสำราญแล้วก็นำอาหารเป็นของฝากไว้กินระหว่างทาง หรือฝากไปให้ผู้ที่ไม่ได้มารับเครื่องสังเวย หลังจากเสร็จแล้วคนเฒ่าคนแก่และลูกหลานก็พูดคุยเล่าสู่กันฟังถึงสารทุกข์สุกดิบ การทำมาหากิน พอวันรุ่งขึ้นตั้งแต่เช้าตรู่ก็จะพากันนำข้าวของที่เตรียมไว้ตั้งแต่ตอนเย็นไปทำบุญที่วัด ดังนั้นชาวบ้านภูมิกษุณจะไม่มีการจูนโดนตาในวันสารทเล็กหรือเป็นตุง จะทำเพียงเตรียมของเพื่อที่จะไปทำบุญที่วัดเท่านั้น

ภาพประกอบ 223-224 เครื่องเซ่นไหว้บูชาในพิธีเป็นตุจ

พิธีเป็นทมหรือสารทใหญ่

พิธีเป็นทมหรือสารทใหญ่ของชาวเขมรอยู่ในช่วงวันแรม 14 – 15 ค่ำ เดือน 10 ซึ่งเป็นพิธีกรรมที่ใหญ่กว่าเป็นตุจ เริ่มจากมีวิธีการทำบุญอุทิศส่วนกุศลในตอนเย็นวันแรม 14 ค่ำเดือนสิบเป็นพิธีใหญ่ ชาวบ้านจะจัดเตรียมค้ายเป็นตุจ แต่ทำยิ่งใหญ่กว่า พอรุ่งเช้าวันแรม 14 ค่ำ ก็จะเริ่มหุงหาอาหาร ข้าวจ้าว ข้าวเหนียว ทำแกง อย่างหมู อย่างปลา อย่างเนื้อ ปลาไหลซึ่งจะให้การเสียบด้วยไม้ไผ่เหลาปลายให้แหลมเสียบเป็นไม้ ๆ หลังจากเตรียมสิ่งของเรียบร้อยแล้วบรรดาลูกหลานที่แต่งงานเป็นสะใภ้ไปอยู่หมู่บ้านอื่นก็จะไปจูนโคนตาเป็นการจัดของฝากไปเยี่ยมพ่อแม่ ญาติผู้ใหญ่ฝ่ายบ้านของสามีเพื่อเป็นการแสดงความเคารพนับถือ ซึ่งต้องจูนโคนตาทุกปี เริ่มตั้งแต่แต่งงานจนกว่าพ่อแม่สามีเสียชีวิต นอกจากนี้ยังมีการไหว้ครูเป่าซึ่งเป็นการรักษาทางไสยศาสตร์ยามลูกหลานไม่สบาย ก็ให้ครูเป่ารักษาในวันนี้ โดยให้นำกรวย 5 อัน เงิน (แล้วแต่กำลัง) ไก่ ขนم ข้าวต้ม ผลไม้ต่างๆ ไปไหว้ครูเป่าหรือครูบาอาจารย์ที่มีพระคุณ พอเวลาประมาณ 14.00 น. จะทำพิธีเซ่นไหว้บรรพบุรุษเมื่อพี่น้องลูกหลานที่ไปทำงานหรือศึกษาอยู่ต่างถิ่น โดยคนไทยเชื้อสายเขมรจะเป็นที่รู้กันว่าไม่ว่าจะไปทำงานหรือเรียนใกล้ไกลแค่ไหนก็จะกลับมารวมกันที่บ้านเป็นประจำทุกปี หากมีความจำเป็นหรือติดธุระสำคัญไม่สามารถมาร่วมงานในปีนั้นได้ก็จะส่งเงินหรือสิ่งของมาให้กับครอบครัวของตนเพื่อเข้าร่วมพิธีเซ่นบรรพบุรุษของตนแทน ซึ่งส่วนใหญ่ทุกคนที่มีเชื้อสายเขมรทั้งในอดีตและในสังคมที่มีการเปลี่ยนแปลงในปัจจุบันก็ยังมีความเชื่อเรื่องวิญญาณบรรพบุรุษผสมผสานกับความศรัทธาในพระพุทธศาสนาโดยเชื่อว่าการบูชาเซ่นไหว้จะนำมาซึ่งความสุข ความปลอดภัยจากสิ่งชั่วร้าย มีความเจริญ ประสบความสำเร็จในการประกอบอาชีพการงาน หากผู้ใดละเลยบรรพบุรุษก็จะโกรธและสาปแช่ง ด้วยความเชื่อนี้จึงมีการเซ่น และทำบุญล่วงหน้าเพื่อให้วิญญาณบรรพบุรุษมารับส่วนบุญ และมีแรงมาเยี่ยมลูกหลานต่อไป สิ่งของที่ใช้ในพิธีนี้เหมือนกับพิธีเป็นตุจทุกอย่าง

คือ ข้าว ปลา อาหาร กล้วย อ้อย ขนมนมเนย ข้าวต้ม กระจาสารท ไก่ย่าง บายเบ็น เหล้า บุหรี่ ยาสูบ น้ำดื่ม เป็นต้น

ภาพประกอบ 225-226 ลูกหลานที่แต่งงานเป็นสะใภ้จะไปจนโดนตาฝ่ายบ้านของสามี

ภาพประกอบ 227-228 ลูกศิษย์จะไปจนโดนตาที่บ้านของครูผู้เคารพนับถือ

พิธีเช่นจะใช้ฟูกหรือที่นอนนุ่ม ๆ ปูทับด้วยผ้าขาว ซึ่งการปูด้วยผ้าขาวชาวไทยเขมรมีความเชื่อว่าบรรพบุรุษเห็นว่าผู้ที่จัดเตรียมอาหารไว้ให้เป็นผู้ที่มีศีลมีธรรม จากนั้นก็จะจัดเตรียมขนม ข้าวต้ม ของย่าง ผลไม้ อ้อย ตะไคร้ จิง ข่า แมงลัก ข้าวสาร หัวหอม กระเทียม พริกแห้ง ดอกไม้ หลากหลายสี แป้ง ผงขมิ้น หวี กระจก น้ำมันไต้ผม ผ้านุ่ง-โสร่ง เครื่องประดับต่าง ๆ จัดใส่ภาชนะ ซึ่งสมัยโบราณจะใส่ในกระเชอ กระบุง แต่ปัจจุบันจะใช้กะละมัง หรือถังพลาสติกตามความสะดวก พร้อมทั้งจัดเย็บกระทงใบตอง 4-5 กระทงจัดวางกล้วยน้ำว้า ขนม ข้าวต้มมัด เป็นท่อนเล็กๆ พร้อมทั้งวางเหรียญ (เงิน) สมัยก่อนใช้เหรียญบาท จะเปลี่ยนเป็น 5 บาทหรือ 10 บาท หรือนานกว่านั้นตามยุคสมัยที่มีการเปลี่ยนแปลงไป แล้ววางสิ่งของทั้งหมดนี้ลงบนฟูกที่ปูด้วยผ้าขาวบนพื้นกลางบ้าน เมื่อเครื่องเซ่นพร้อม สมาชิกในครอบครัวพร้อม บุคคลที่จะทำหน้าที่กล่าวเชิญวิญญาณของบรรพบุรุษมารับรู้และรับส่วนกุศลก็คือ ผู้อาวุโสหรือผู้สูงวัยในตระกูล ซึ่งมักจะ

หมายถึง ปู่ย่าตายาย ที่ยังแข็งแรง หลังจากนั้นให้ลูกหลานจับบายเป็น ใช้มือจับข้าวจ้าวหรือข้าวเหนียวขนาดเท่าหัวแม่มือจำนวน 7 ก้อน ใส่ลงไปในภาชนะเพื่อให้ญาติทั้ง 7 สันดร (ชั่วโคตร) ซึ่งแต่ละคนจะอยู่ต่างชั้นกันไปแล้วแต่บาปกรรมของใคร แล้วทำกรวยสามเหลี่ยมครอบภาชนะด้านบนปักด้วยกลากันลง (คือการนำหมากมาผ่านเปลือกให้เป็นแฉก 3-5 แฉก เพื่อความสวยงาม แล้วนำไปเสียบกับไม้ไผ่แล้วปักลงกลางกรวยภาชนะ หลังจากนั้นนำไปวางตรงกลางภาชนะเครื่องเซ่น) (เป็น ตะเคียนศก. 2550 : สัมภาษณ์)

ภาพประกอบ 229-232 เครื่องเซ่นไหว้บูชาในพิธีเป็นทม

ภาพประกอบ 233-234 สมาชิกแต่ละคนในครอบครัวจะจับข้าวเหนียวคนละ 7 ก้อน ใส่ภาชนะ

พอเวลาประมาณ 18.00 น. ผู้เฒ่าผู้แก่หรือผู้อาวุโสประจำบ้านจะเรียกลูกหลานมาชุมนุมพร้อมหน้าพร้อมตาแล้วจึงเริ่มจุดธูปเทียน และจุดธูปอีกจำนวนหนึ่งเพื่อปักตามเครื่องเช่นไห้วต่างๆ จนครบ จากนั้นจะเริ่มพิธีเช่นโค่นตารินสุรา น้ำเปล่า หรือน้ำอวดมลงภาชนะ พร้อมกล่าวอัญเชิญดวงวิญญาณบรรพบุรุษ ปู่ ย่า ตา ยาย ทั้งหลายที่ล่วงลับไปแล้วทุก ๆ คน กล่าวระบุชื่อ – นามสกุล บรรพบุรุษให้ถูกต้อง มีศักดิ์เป็นปู่เป็นทวดอย่างไรก็เอ่ยให้ถูกต้อง ญาติพี่น้องที่นั่งล้อมวงกันจะช่วยกันเรียกขานเท่าที่จะระลึกและจำได้ แต่ถ้าจำไม่ได้ก็จะรวบรวมกันว่าโคตร ซึ่งหมายถึงบรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้วทุกเพศทุกวัย ญาติ ๆ ที่มาร่วมพิธีก็จะผลัดกันเข้ามากรวดน้ำพร้อมกันทั้งเชิญโค่นตาให้มารับของเช่นไห้วที่ลูกหลานจัดตกแต่งไว้ เมื่อครบทุกคนแล้วก็จะหยุดพักระยะหนึ่ง พิธีเช่นจะทำ 3 ครั้ง โดยกรวดน้ำทีละครั้งจนครบทั้ง 3 ครั้ง รอบสุดท้ายให้รวมหยาดน้ำพร้อมกันเป็นอันเสร็จพิธี จะไม่มีบทสวดแต่จะเป็นการเรียกบรรพบุรุษมารับสิ่งของเท่านั้น หลังจากนั้นนำน้ำไปเทตามได้ต้นไม้ใหญ่ แต่สมัยก่อนจะเทน้ำผ่านช่องกระดานพื้นบ้าน น้ำนั้นก็ตกลงสู่พื้นพระแม่ธรณีโดยตรง แต่มาปัจจุบันมีการเปลี่ยนแปลงพื้นบ้านมักเป็นพื้นปูนหรือซีเมนต์ ไม่มีช่องกระดาน จึงเทรวมไว้ในภาชนะแล้วจึงนำไปเทใต้ต้นไม้ใหญ่ต่อไป แต่ละครอบครัวจะมีผู้เฒ่าผู้แก่ หรือผู้อาวุโสในบ้านทำพิธีเช่นไห้วและกรวดน้ำแบบนี้เป็นระยะ ๆ บางครอบครัวจะทำตลอดทั้งคืน ตื่นนอนเมื่อไรก็จะเช่นไห้วกันต่อนั้น ดึกๆ เจ็บสงัดก็จะได้ยินเสียงบ้านใกล้เรือนเคียงร้องเรียกวิญญาณบรรพบุรุษดังมาเป็นระยะ ๆ บางครั้งทำให้รู้สึกโหยหวนวังเวง น่ากลัวเช่นกัน แต่ในปัจจุบันมักทำการเรียกเพียง 3 ครั้งเท่านั้น เมื่อเห็นว่าโค่นตอื้มน้ำสำราญพร้อมกันทั่วหน้าแล้วก็จะเชิญให้โค่นตาล้างมือ ล้างปาก เคี้ยวหมาก สูบบุหรื ชำระล้างร่างกาย หวีผม ประแป้ง ใส่เสื้อผ้าชุดใหม่ที่ลูกหลานได้ตระเตรียมไว้ให้เพื่อเตรียมไปปรับศีลเจริญฟังธรรมกันที่วัด พระภิกษุสงฆ์จะสวดพระพุทธมนต์ให้ สมัยก่อนการแต่งกายของชาวบ้านในการไปวัดจะใส่ชุดพื้นเมืองของชาวไทยเขมร แต่มาในสมัยปัจจุบันนี้มีการเปลี่ยนแปลง สามารถใส่เสื้อผ้าแบบใดก็ได้ตามความเหมาะสม

ภาพประกอบ 235-236 ผู้อาวุโสประจำบ้านจุดธูปเทียนเพื่อปักตามเครื่องเช่นไห้วในพิธีเป็นทม

ภาพประกอบ 237-238 ผู้อาวุโสประจำบ้านจุดธูปเทียนเพื่อปัดตามเครื่องเซ่นไหว้ในพิธีเป็นทม

ภาพประกอบ 239-242 การรินน้ำ สุราหรือน้ำอวดลงภาชนะพร้อมกล่าวเชิญดวงวิญญาณบรรพบุรุษในพิธีเป็นทม

เมื่อเวลาประมาณ 20.00 น. ชาวบ้านจะพากันไปวัดประจำหมู่บ้าน ซึ่งผู้วิจัยได้ไปเข้าร่วมพิธีที่วัดบวรประชานิมิต (วัดขุ่น) ซึ่งเป็นวัดประจำหมู่บ้านภูมิขุ่น มีเจ้าอาวาสชื่อพระครูพนัสธรรมกิจ โดยชาวบ้านจะไปฟังธรรมซึ่งพระภิกษุจะสวดพระพุทธมนต์เท่านั้น ชาวบ้านไม่ต้องนำเครื่องเซ่นไป หลังจากสวดพระพุทธมนต์เสร็จแล้วจะมีพระ 2 รูป ขึ้นนั่งธรรมาสน์ทั้ง 2 ด้าน เพื่อ

เทศน์โจทย์เฉลยเป็นผู้ตอบคำถาม เนื้อหาของโจทย์เฉลยจะกล่าวถึงการทำบุญด้วยอะไรบ้าง แล้วจะได้บุญตอบแทนอย่างละเท่าไร เช่น การกวาดลานวัดจะได้บุญเท่าไร การสร้างเจดีย์ด้วยทรายจะได้บุญเท่าไร หรือการสร้างพระควรรสร้างด้วยอะไรบ้าง แต่ละอย่างจะได้บุญเท่าไร ซึ่งถ้าสร้างด้วยแก้ว หรือรัตนชาติจะได้บุญมากที่สุด หลังจากนั้นชาวบ้านก็แยกย้ายกันกลับบ้าน

ภาพประกอบ 243-246 ชาวบ้านจะพากันไปวัดประจำหมู่บ้านเพื่อฟังธรรมในตอนกลางคืน

ภาพประกอบ 247-248 พระภิกษุ 2 รูป เทศน์โจทย์เฉลยในตอนกลางคืน

คำกล่าวอัญเชิญศิบรรพบุรุษในการประกอบพิธีกรรมแซนโดนตาที่ชาวบ้านภูมิจนุน ตำบล โสน ได้ใช้เป็นคำกล่าวเพื่ออัญเชิญเทวดา และดวงวิญญาณ (โดนตา) ที่เป็นภาษาเขมร และคำแปล ที่เป็นภาษาไทย เป็นคำกล่าวที่ใช้กล่าวในขณะที่ประกอบพิธีกรรมแซนโดนตา มีรายละเอียด ดังนี้ (สะเวียง บัวศรี. 2550 : สัมภาษณ์)

คำกล่าวอัญเชิญเทวดาและดวงวิญญาณ (โดนตา)

สาธุ สาธุ สาธุ ขมขมอัญเชิญเจตมณเฑาะวค เตวคา เปริยะเอน เปริยะปุม เปริยะยุมเรื่อจ แคลบานสะเทิดนาวกะนื่องโลกนิกรู้ป่เปริยะอ่อง ขมจำเรียบอัญเจตมณเฑาะวคเกิดเจีย ลักจีพะเยียน กะนื่องเิงเณะก็ค้อลแกเป็นเินระเคอวเฮย โจนเาเียงลายนุเองสอง เกอบานจัดตระเตรียม นม เนียก เจกอันซอม พะแลเชอ พะแลปริย ปรวมเียงมะโสบอาหารย ดักสำหรับตักแต่งตุกตังวาย ออยแมเออวโดนตานูเองสอง ขมออยแมเออวโดนตาโถมัวโสบ มัวประชาออยจะแอดจะออกล กรู้ป่ๆ คะเนียเคอ.....

ขมขมอัญเจตมณเฑาะวคเอยเ้ามึงคุดันยีน ดังปีโบรมโบเรียนเมียนลูกตาเปริยะเยีย ักคิสิรนครลาควนก็อ คอย ลูกเียคำเวียง ลูกตาท้าวจินคากือ คอย ขมอัญเจตมณเฑาะวคเีย ตำบลสะนอ กรู้ป่ๆ คะเนียนุเองสอง ขมอัญเจตมณเฑาะวคโถมัวโสบมัวประชามัวรับกรึง สักการะบูเจีย แคลโจนเาบานรับตักตักแต่งตุกออยยงบอโรโรฮิรบานโสบบานประชาจะแอดจะออกลเฮยก็อ ขมออยคณตาออยแซลออยปวรออยโจนเาเจียลออนเาวสระนื่อกสกสบายกัมออยเกอดจำจือชื่อ จำกัดโอยเลอย กิดเตียบออยบานเจือย กิดขงายออยบานลับโดจเจิดเปริอด ทะน่านูเองสอง สาธุ สาธุ สาธุ

คำแปลเป็นไทย

สาธุ สาธุ สาธุ ข้าพเจ้าขออัญเชิญเทวบุตร เทวดา พระอินทร์ พระพรหม พระยมราช ที่ สถิตอยู่ในโลกนี้ทุกพระองค์ขอเชิญมารับทราบเป็นสักขีพยานในวันนี้ซึ่งเป็นวันเทศกาลวันสารท อันอุดมสมบูรณ์ลูกหลานทั้งหลายได้จัดเตรียมขนมข้าวต้มผลหมากรากไม้نانาประการพร้อมด้วย อาหารคาวหวานใส่สำหรับค้ำคอนเตรียมไว้เช่นสังเวทรวงสรวงป๋วย่าดาวยทุกท่านขออัญเชิญป๋วย่าดา ยทั้งหลายได้เข้ามารับเครื่องสักการบูชาต่างๆ เหล่านี้ให้อิ่มเอมเปรมปรีดาเถิด

ขออัญเชิญคุณปู่คุณย่าคุณตาคุณยายเจ้าเมืองขุนรู้ตั้งแต่สมัยโบราณเช่นคุณตาพระยาภักดี ศรีนครลาควน ก็ดี คุณตายกกระบัตร์ ก็ดี คุณตาบุญจันทร์ ก็ดี คุณยายคำเวียง ก็ดี คุณตาพะตาแสง คุณตาท้าวจินดา ก็ดี คุณตา คุณยายผู้ปกครองตำบลโสน ก็ดี ตลอดทั้งคุณตาคุณยายทุกท่าน ขอเชิญ ท่านได้เข้ามารับเครื่องโภชนาการ ทั้งปวงที่ตั้งไว้ให้แล้วโดยพร้อมเพรียงกันเถิดเครื่องสักการบูชา

ทุกอย่างนี้ล้วนอุดมสมบูรณ์ทุกประการ เมื่อท่านทั้งหลายได้รับประทานอัมหมิพิมันทุกท่านแล้วก็ขอให้ท่านได้โปรดอำนวยการให้ลูกหลานทุกคนจงอยู่ดีมีสุขปราศจากโรคภัยไข้เจ็บจะคิดการงานสิ่งใดก็ขอให้บรรลุสมดังความมุ่งมาดปรารถนาจงทุกประการเทอญ สาธุ สาธุ สาธุ

พอถึงวันแรม 15 ค่ำ เดือน 10 เวลา 04.00 น. พระภิกษุที่วัดจะตีกลองเพื่อให้สัญญาณเรียกญาติโยมมาแห่บายตะบัตตะโบล ซึ่งเป็นเครื่องเช่นไห้วต่าง ๆ บายเป็น ดอกไม้ รูปเทียน ที่บรรจุใส่ไว้ในกระเชอหรือภาชนะชนิดใดก็ได้ตามแต่จะสะดวก เมื่อถึงเวลาที่จะได้ขึ้นบ้านใกล้เรือนเคียงก็เรียกกันแล้วต่างก็จะประคองบายตะบัตตะโบลที่เตรียมไว้แล้วนั้นไปวัดโดยไม่ลืมที่จะเรียกโดนตาไปด้วย ซึ่งชาวบ้านภูมิจนุเชื่อกันว่าต้องไปทำพิธีนี้ทุกหลังคาเรือนจะขาดไม่ได้ เมื่อไปถึงวัดพร้อมกันแล้วมักทยอยก็จะประกาศบอกเริ่มพิธีทุกคนก็จะจุดเทียนปักในภาชนะของตนไหว้พระรับศีล แล้วก็ทำพิธีประทักษิณด้วยการประคองบายตะบัตตะโบลแห่รอบอุโบสถ 3 รอบ ขณะที่ชาวบ้านกำลังแห่รอบอุโบสถ 3 รอบนั้น พระภิกษุจะทำพิธีสวดเป็นที่บนศาลา ซึ่งการสวดเป็นเป็นการสวดเรียกบรรพบุรุษที่อยู่ในขุมรกรทั้ง 8 ขุม และในอเวจีต่าง ๆ ทุกหนทุกแห่งให้เดินทางมาเพื่อมารับส่วนบุญกุศลที่ลูกหลานเตรียมไว้ให้จะมีการสวดเป็นตั้งแต่ตี 4 จนถึงรุ่งเช้า

ภาพประกอบ 249-252 ชาวบ้านต่างพากันแห่บายตะบัตตะโบลรอบอุโบสถ 3 รอบ

หลังจากเสร็จพิธีแห่รอบอุโบสถ จากนั้นชาวบ้านจะขึ้นบนศาลาวัดเพื่อประกอบพิธีโดยนำบายตะบัตตะโบลมารวมกันบริเวณกลางศาลาวัดเพื่อมาทำพิธีทางพุทธศาสนา จากนั้นพระจำนวน 4 รูป จะสวดทักษิณานุประทานหรือสวดมาติกาโดยพระจะมายืนข้างหน้าเพื่ออุทิศส่วนบุญส่วนกุศล ซึ่งเชื่อว่าผู้ที่มารับส่วนบุญได้มาฟังพระสวดบทนี้จะทำให้เป็นการแบ่งเบาโทษให้ทุเลาลงเมื่อพระสวดจบแล้ว พระจะเปิดกรวยคลากันลงเพื่อเก็บเงินที่ใส่ไว้ภายในบายตะบัตตะโบลเพื่อรวบรวมเป็นส่วนกลางของวัด เพื่อใช้ในกิจของสงฆ์และส่งอุทิศให้แก่ผู้ที่ล่วงลับ เมื่อเสร็จพิธีบนศาลาวัดชาวบ้านก็จะแยกสิ่งของที่ยังเป็นของดีๆ สวยงามแจกทานให้กับเด็กๆ ซึ่งเด็กๆ เหล่านี้จะนำผ้าขาวม้ามาปูอยู่รอบๆ อุโบสถเพื่อมารอรับการแจกทานในครั้งนี้ และจะห่อสิ่งของเหล่านี้ใส่ผ้าขาวม้าผืนนั้นกลับบ้าน ส่วนของที่เหลือจะนำไปวางให้กับผีไร้ญาติที่ไม่สามารถขึ้นมารับส่วนบุญบนวัดได้โดยจะนำมาวางไว้ตามสถานที่ที่เหมาะสม เช่น ตามกำแพงวัด ธาตุเจดีย์ร้าง โคนต้นไม้ เพื่อให้ผีที่ไร้ญาติเหล่านี้ได้มากิน บางคนก็จะนำไปวางไว้ตามไร่นาของตน หรือศาลพระภูมิร้าง ตามความเชื่อเกี่ยวกับผีเจ้าที่เจ้าทางที่สิงสถิตอยู่ เสร็จแล้วก็จะกลับบ้านไปเตรียมข้าวและอาหารมาทำบุญตักบาตรตอนเช้า วันนี้เป็นวันพระ วันแรม 15 ค่ำ เดือน 10 ชาวบ้านพุทธศาสนิกชนจะร่วมใจกันทำบุญประเพณีแซนโชนาครั้งนี้โดยพระสงฆ์จะได้รับภัตตาหารฉันในมือเช้านี้เอง ส่วนตอนเที่ยงจะได้รับภัตตาหารเพลตามปกติรวมวันนี้พระจะได้ฉันอาหาร 3 มื้อ

ภาพประกอบ 253-254 เด็กจะนำผ้าขาวม้ามาปูอยู่รอบ ๆ อุโบสถเพื่อมารอรับการแจกทาน

ภาพประกอบ 255-258 ชาวบ้านจะนำของที่เหลือไปวางให้กับผีไร้ญาติตามกำแพงวัด ธาตุเจดีย์ร้าง โคนต้นไม้

พอเวลา 07.00 น. ชาวบ้านจะนำอาหารเช้าที่เตรียมไว้ไปวัด ส่วนมากชาวบ้านภูมิกชนุนจะนำอาหารไปถวายหลวงพ่ที่วัดบ้านละประมาณ 1 คนหรือมากกว่านั้นก็ได้ตามแต่ความสมัครใจเพื่อเป็นการสวดฉลองเป็นจนถึงเวลา 12.00 น.

ภาพประกอบ 259-266 ชาวบ้านจะนำอาหารเข้าที่เตรียมไว้ไปทำบุญที่วัดเพื่อเป็นการสวดฉลองเป็น

หลังจากสวดฉลองเป็นอันเสร็จพิธีแล้ว ชาวบ้านต่างก็พากันแยกย้ายกันกลับบ้าน จะมีเพียงแต่ผู้เฒ่าผู้แก่ ผู้อาวุโส ในหมู่บ้านที่เป็นผู้หญิงจะนุ่งขาวห่มขาว เพื่อยุติพิธีประจำวัดจำนวนหนึ่ง นอกนั้นทุกคนจะพากันทยอยกันกลับบ้านด้วยความสุขใจ ต่างมีจิตใจผ่องใส มีขวัญและเสริมกำลังใจเพื่อกลับไปประกอบอาชีพของตนต่อไป ซึ่งจะเห็นว่าทุกๆ คนมีความภาคภูมิใจที่ในปีนี้เป็นอีกปีหนึ่งที่ตนได้มีส่วนร่วมเข้าร่วมในการประกอบพิธีกรรมและได้อุทิศส่วนบุญส่วนกุศลให้กับวิญญูณบรรพบุรุษ ซึ่งถือเป็นหน้าที่ที่ลูกหลานได้แสดงความกตัญญูทดแทนเพื่อเป็นตัวอย่างที่ดีให้บรรพชนรุ่นหลังได้ประพาด ปฏิบัติเพื่อสืบทอดและอนุรักษประเพณีนี้มาจนถึงปัจจุบัน

บทที่ 6

สรุปอภิปรายผลและข้อเสนอแนะ

การวิจัยเรื่องผลกระทบการเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยที่มีต่อประเพณีท้องถิ่นในเขตอีสานใต้ ซึ่งผู้วิจัยจะได้ศึกษาประเพณีบุญบั้งไฟในกลุ่มไทยลาว กิ่งอำเภอแคนดง จังหวัดบุรีรัมย์ และประเพณีแซนโศกนาฏกรรมในกลุ่มไทย เขมร อำเภอชุมพวง จังหวัดศรีสะเกษ ผู้วิจัยได้กำหนดวัตถุประสงค์ในการศึกษาวิจัยไว้ 3 ประการ คือ

1. เพื่อศึกษาผลกระทบการเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยปัจจุบันที่มีต่อประเพณีท้องถิ่น
2. เพื่อศึกษาแนวโน้มการดำรงคงอยู่ของประเพณีท้องถิ่นในเขตอีสานใต้
3. เพื่อเปรียบเทียบผลกระทบการเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยปัจจุบันที่มีต่อประเพณีท้องถิ่นที่ยังมีการดำรงคงอยู่ในเขตอีสานใต้

การวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยได้ดำเนินการวิจัยเชิงคุณภาพ นำเสนองานวิจัยด้วยวิธีการพรรณนาวิเคราะห์ (Descriptive Analysis) โดยใช้การสังเกตแบบมีส่วนร่วม และไม่มีส่วนร่วม และการสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้างและไม่มีโครงสร้าง ซึ่งผลการวิจัยสรุปได้ดังนี้

สรุปผลกระทบกระบวนการเปลี่ยนแปลงของประเพณีบุญบั้งไฟของชาวไทยลาว

บุญบั้งไฟเป็นประเพณีท้องถิ่นของชาวอีสานในเทศกาลเดือนหกของประเพณีสิบสองเดือน หรือฮีตสิบสอง ฮีตสิบสองของชาวอีสานเป็นจารีตหรือเป็นประเพณีเก่าแก่ มาแต่โบราณ ในเดือนหกฮีต ซึ่งมีความสำคัญและเกี่ยวข้องกับชีวิตของคนอีสาน ความเชื่อเรื่องผี ความผสมกลมกลืนของการดำเนินชีวิตกับธรรมชาติที่เชื่อในเรื่องภูติผีเทวดา และพุทธศาสนาผสมผสานกับความเชื่อเรื่องศรัทธาในพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์ และความเชื่อเกี่ยวกับตำนานหรือนิทาน ส่วนมูลเหตุแห่งการทำบั้งไฟเกิดจากความแห้งแล้งของพื้นที่อีสาน ที่เกี่ยวข้องกับประเพณีบั้งไฟในเดือนนี้จะมีการทำบุญที่สำคัญคือ “บุญบั้งไฟ” ดังนั้น บั้งไฟถูกนำมาเป็นสัญลักษณ์หรือสื่อของความเชื่อ ที่ต้องการสื่อให้เห็นว่าทุกคนบนโลกมนุษย์กำลังรอฝนจากพญาแถนหรือแถนที่เปรียบเสมือนตัวแทนของเทพเจ้าในการประทานฝนแก่มวลมนุษย์โลกตามตำนานความเชื่อของชาวอีสาน ได้แก่ เรื่องพญาคันคาก ท้าวผาแดงนางไอ่ และพญาแถน

ทั้งนี้ความเชื่อที่มีต่อสิ่งที่เกี่ยวข้องกับงานบุญบั้งไฟ การจัดงานบุญบั้งไฟในทุก ๆ ปี จะมีความเชื่อต่อสิ่งเหนือธรรมชาติแฝงอยู่ ซึ่งความเชื่อที่มีต่อสิ่งที่เกี่ยวข้องกับงานบุญบั้งไฟมีดังนี้ คือ ความเชื่อที่ชาวบ้านเชื่อศรัทธา ได้แก่ ความเชื่อต่อด่านานอื่น ๆ เกี่ยวกับบุญบั้งไฟ เชิงข้อง การ

บรรพชา ความศักดิ์สิทธิ์ของพญาเถน เรื่องผีชอบอวัยวะเพศโดยเฉพาะการสมสู่ระหว่างชายหญิง การเซ็ง การเลียงกลอง (หรือเรียกว่าตีกลองเป็ง) การทำบุญที่วัดควบคู่กับการจุดบั้งไฟ ความเชื่อใน สดทรงน้ำพระสงฆ์ และพระพุทธรูป ความเชื่อต่อพระรัตนตรัย และต่อแผ่นดิน เป็นต้น

ปัจจุบันความเชื่อไม่ได้เกิดขึ้นจริงเป็นรูปธรรม แต่เกิดขึ้นเป็นนามธรรมที่ชาวบ้านเชื่อว่าได้ ดำเนินการทำประเพณีทุกสิ่งทุกอย่างแล้ว ย่อมเกิดความสุข ความเจริญ ความเป็นสิริมงคลต่อตนเอง และครอบครัว

จุดมุ่งหมายของประเพณีบุญบั้งไฟที่สำคัญ คือ ต้องการเชื่อมโยงความเชื่อเกี่ยวกับการ ประกอบอาชีพเกษตรกรรม ในเรื่องการขอฝนให้ตกต้องตามฤดูกาล และให้เพียงพอต่อการทำ การเกษตร และเพื่อสร้างพลังใจในการทำงานของชาวอีสานให้มีความมั่นใจว่า การทำนาปีนี้จะ ได้ผลดี ฝนตกอย่างเพียงพอแก่การทำเกษตรกรรมแน่นอน การจัดงานประเพณีบุญบั้งไฟ เป็น งานที่คู่กับวิถีชีวิตชาวบุรีรัมย์ และชาวอีสานมาช้านาน เป็นความภาคภูมิใจ ความอบอุ่นใจ ความ มั่นใจที่จะมั่นคง ทำให้เกิดความสบายใจและมีความเชื่อว่าจะอุดมสมบูรณ์ เพราะได้สนองความเชื่อ ของตนเองที่มีต่ออำนาจเหนือธรรมชาติ

การทำบุญบั้งไฟตั้งแต่เริ่มแรก คือ การทำบั้งไฟ ขบวนแห่ การเซ็ง กรรมวิธีการผสมสูตรบั้ง ไฟ การตอกบั้งไฟจนถึงขั้นตอนที่เป็นรูปบั้งไฟ มักจะเป็นสูตรลับเฉพาะของช่างบั้งไฟ เพราะเป็น ความสามารถเฉพาะตัวของช่างโดยเฉพาะที่เป็นความลับไม่สามารถเปิดเผยได้ บั้งไฟ คือ บั้งไม้ไผ่ที่มี ลักษณะเป็นกระบอก (เลา) ปัจจุบันนิยมใช้เหล็กแทน เพราะหาง่ายสะดวกแก่การทำบั้งไฟตาม ขนาดที่ต้องการ การทำบั้งไฟเริ่มจากการทำบั้งไม้ไผ่หรือบั้งเหล็ก แล้วแต่ขนาดของบั้งไฟที่จะนำมา บรรจุน้ำมันหรือหื้อ ซึ่งเป็นส่วนผสมของกำมะถันกับถ่านนำมาตอกในบั้งให้แน่นที่สุด แล้วนำไป มัดใส่ลำไม้ไผ่ขนาดยาวที่ได้รูปร่างสวยงาม เพื่อเป็นตัวบั้งไฟ ส่วนหัวอาจมีลูกบั้งไฟขนาดเล็กมัด ติครอบ ๆ หัวบั้งไฟก็ได้ เมื่อตกแต่งได้ที่สวยงามแล้ว อาจเป็นบั้งไฟที่สมบูรณ์ อาชีพทำบั้งไฟ จาก การศึกษาพบว่า อาชีพช่างทำบั้งไฟไม่ใช่อาชีพหลักที่ยึดถือประกอบอาชีพได้อย่างจริงจังช่างทำบั้ง ไฟมีอาชีพหลักคือการทำนา ทำสวน ทำไร่ แต่การทำบั้งไฟส่วนมากเป็นอาชีพที่เป็นงานอดิเรกที่ทำ ในช่วงเทศกาลบุญบั้งไฟเท่านั้น หลายคนจึงมีทัศนะที่ว่าประกอบอาชีพทำบั้งไฟเป็นงานอาชีพ สมัยครุ่น ไม่มีความสำคัญทางเศรษฐกิจแก่ครอบครัวแต่อย่างใด

การจัดประเพณีบุญบั้งไฟเป็นการร่วมกิจกรรมในการสืบสานระหว่างความเชื่อดั้งเดิมกับ การอยู่ร่วมกันในสังคมที่มีกิจกรรมร่วมกัน ทางสังคมที่ทุกคนอาศัยอยู่ในหมู่บ้าน ตำบลหรือพื้นที่ นั้นในฐานะเป็นหน้าที่ของสมาชิกของสังคม เป็นการเปิดโอกาสให้ทุกคนร่วมสนุกสนานครั้งใหญ่ และมีส่วนร่วมในการแสดงออกถึงความสามัคคีเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในการเข้าร่วมการทำงาน เพื่อแสดงออกถึงความพร้อมเพรียง และความเสียสละของแต่ละคุ้ม อันเป็นความภาคภูมิใจของทุก

คนที่ตัวเองก็เป็นส่วนหนึ่งของชุมชน หรือสังคมอันเป็นผลให้เกิดความสำเร็จนั้นงบประมาณ ได้จากการขอบริจาคจากผู้มีจิตศรัทธา และได้รับความอนุเคราะห์จากบุคคลสำคัญในท้องถิ่น เช่น สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร สมาชิกสภาจังหวัด สมาชิกสหภาพ นักธุรกิจ ห้างร้าน และบุคคลทั่วไป เงินจำนวนนี้ใช้จ่ายในงาน ใช้เป็นรางวัล การประกวดที่เหลือจากการใช้จ่ายอื่น ๆ ทางวัดจะสมทบสร้างอุโบสถ ส่วนผู้ร่วมงานประเพณีบุญบั้งไฟ มีทั้งประชาชนในท้องถิ่น และต่างท้องถิ่น ซึ่งมีสถานภาพ และความมุ่งหมายในการร่วมงานต่างกัน เช่น ในฐานะเจ้าภาพ คณะกรรมการที่ได้รับการแต่งตั้ง ผู้ร่วมขบวนแห่บั้งไฟ ผู้ชมขบวนแห่ ช่างทำบั้งไฟ เป็นต้น ทั้งนี้ทั้งต่างวัย และต่างอาชีพ ส่วนใหญ่ทุกคนมีความต้องการอยากเข้าร่วมประเพณีบุญบั้งไฟ หลายคนเคยเข้าร่วมประเพณีนี้บ่อยครั้ง เพราะเห็นว่าประเพณีบุญบั้งไฟมีความสำคัญมาก จึงคาดหวังว่าจะเข้าร่วมพิธีในปีต่อ ๆ ไป และต่างก็รู้สึกพึงพอใจที่เห็นทุกคนเข้าร่วมประเพณีบุญบั้งไฟในปีนี้เป็นจำนวนมาก

จากการศึกษาจะเห็นว่าผู้เข้าร่วมประเพณีบุญบั้งไฟจะเป็นที่รวมของกลุ่มคนทุกเพศทุกวัยที่เข้าร่วมประเพณีอย่างสนุกสนาน ทั้งนี้เพราะงานบุญบั้งไฟเป็นประเพณีประจำปีของชาวบ้านที่จะได้ร่วมสนุกสนานในรอบปี ความรอบรู้ในประเพณีบุญบั้งไฟ ในประเด็นนี้พบว่าผู้เข้าร่วมประเพณีบุญบั้งไฟส่วนใหญ่มีความรอบรู้ประเพณีบุญบั้งไฟ คือ ทราบถึงองค์ประกอบ และวัตถุประสงค์ของการจุดบั้งไฟ ทราบประวัติความเป็นมา และตำนานความเชื่อเกี่ยวกับบั้งไฟ รู้เรื่องตำนานและสามารถเล่าเรื่องราวนั้นได้ ฉะนั้นส่วนใหญ่ของสมาชิกในครอบครัวของผู้ร่วมประเพณีจะมีโอกาสได้เข้าร่วมประเพณีบุญบั้งไฟโดยเฉพาะ

การประกอบพิธีกรรมบุญบั้งไฟ ซึ่งโดยทั่วไปจะกำหนดระยะเวลาในการจัดงานประมาณ 3 วัน คือ งานวันแรกของบุญบั้งไฟมีพิธีกรรมคือ การบวงสรวง การบวงสรวงมหัศจรรย์หลักเมือง การบวงสรวงบั้งไฟใช้เครื่องบูชาตามความเชื่อทางศาสนาพราหมณ์ ได้แก่ หมาก พลู ยาสูบม้วน และขนมหวานต่าง ๆ โดยคณะกรรมการจัดงานเป็นผู้นำทีมขบวนบั้งไฟขบวนต่างๆ บวงสรวงตามลำดับจนครบทุกขบวน ซึ่งมีวัตถุประสงค์เพื่อให้การจัดงานประเพณีบุญบั้งไฟบรรลุตามเป้าหมายที่กำหนดไว้ คือ ให้บั้งไฟที่ส่งเข้าประกวดแข่งขันจุดขึ้นสูงที่สุด ลอยอยู่นานที่สุด และเพื่อบอกกล่าวผีประจำบ้านประจำเมืองให้ทราบว่าเรามีประเพณีบุญบั้งไฟ ฉะนั้นขอให้ภูติผีเทวดามารับส่วนบุญกุศล และคลบบันดาลให้ฝนตกต้องตามฤดูกาลต่อไป

ขบวนบั้งไฟมีการประดับตกแต่ง การฟ้อนรำ และกายกรรม รวมทั้งการละเล่นอื่นๆ ที่มีในงานบุญบั้งไฟ ล้วนสืบทอดกันมาจากปู่ ย่า ตา ยาย ทั้งสิ้น แม้แต่แนวคิดด้านตำนาน และความเชื่อนับได้ว่าเป็นการถ่ายทอดมาแต่บรรพชนเพื่อสืบทอด และอนุรักษ์ไว้ให้คงอยู่ จนปัจจุบันเครื่องใช้ในงานประเพณีบั้งไฟ จำแนกเป็นหลายประเภท ได้แก่ เครื่องใช้ในงานประเพณีสัมพันธ์งานเครื่องใช้เกี่ยวกับบั้งไฟ เครื่องใช้ประกอบขบวนแห่บั้งไฟ เครื่องใช้ในพิธีกรรมบั้งไฟ เป็นสิ่งจำเป็น

ที่จะต้องช่วยกันจัดหาให้ได้มาซึ่งผู้ที่เกี่ยวข้อง ทั้งที่เป็นคณะกรรมการดำเนินงานประเพณีบุญบั้งไฟ และผู้เกี่ยวข้องนั้น ๆ เน้นผู้รับผิดชอบ ตามสถานะ และความรับผิดชอบ การเล่นที่หยาบ โผนของ บุญบั้งไฟ ผู้เข้าร่วมพิธีกรรมและการเล่น พิธีกรรมทั่วไป ทั้งจุดบั้งไฟ ทั้งทำบุญหลังจากเสร็จสิ้น งานและการปรับปรุงปรับเปลี่ยนงานบุญบั้งไฟ พบว่า ความคิดเห็นหรือความเชื่อต่าง ๆ ที่มีต่อ องค์ประกอบประเพณีบุญบั้งไฟมีคล้ายคลึงกัน คือส่วนใหญ่เห็นว่าการเล่นต่าง ๆ ที่หยาบ โผน ล้วนเป็นขั้นตอนที่สำคัญที่จะทำให้ได้รับชัยชนะในการประกวดแข่งขัน และยังเชื่อว่า บั้งไฟของ ขบวนที่สวยงามนั้นจะขึ้นสูงด้วย และเมื่อเสร็จจากการแข่งขันบั้งไฟแล้ว ชาวบ้านก็แยกย้ายกลับ ผู้นำขบวนบั้งไฟมาก็จะขนกลับหมู่บ้านตน รุ่งเช้าได้เตรียมอาหารคาวหวานไปทำบุญที่วัดใกล้บ้าน เพื่อเป็นนิมิตว่าปีนี้ฝนจะตกมากขึ้น และสามารถจะทำนาได้ผลดีขึ้น ส่วนสถานที่ที่ใช้จัดงานบุญบั้งไฟของกิ่งอำเภอแคนดง เนื่องจากเป็นที่ตั้งของสถานที่ราชการ และเป็นแหล่งเจริญทางเศรษฐกิจ ของหมู่บ้านเป็นศูนย์กลางการค้าขาย การศึกษา และการคมนาคม และอื่น ๆ ด้านความเหมาะสม ของพื้นที่ในแง่ภูมิศาสตร์ในการจัดประเพณีบุญบั้งไฟ จึงมีความเหมาะสมในการจัดงานประเพณี บุญบั้งไฟ

สรุปผลกระทบการเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยที่มีต่อประเพณีแซนโดนตา

ชาวเขมรส่วนใหญ่ที่นับถือพุทธศาสนามีความเชื่อในเรื่องผลกรรม ดังนั้นจึงนิยมทำบุญทำ ทานกันเป็นนิจ เพื่อยังประโยชน์ของตนในชาติภพต่อ ๆ ไป ส่งผลให้เกิดเทศกาลงานบุญต่าง ๆ ตลอดปี งานบุญอย่างหนึ่งที่ถือว่าฝังรากลึกอยู่ในวิถีชีวิตและจิตวิญญาณของชาวเขมรก็คือ วันแซนโดนตา ซึ่งตรงกับ “วันสารท” “บุญข้าวสาก” “บุญสลากภัต” “บุญเดือนสิบ” หรือ “บุญชิง เปรต” ของกลุ่มชาวไทยในภาคอื่น ๆ ซึ่งเป็นพิธีกรรมที่จะต้องประเพณีปฏิบัติกันในเดือนสิบ พิธีกรรมเหล่านี้เป็นการผสมผสานความเชื่อแต่โบราณของชาวบ้านในเรื่องผี วิญญาณ ธรรมชาติ ผสมผสานกับความเชื่อที่เข้ามาภายหลัง คือพระพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์ ดังนั้นพิธีกรรม และการแสดงออกต่าง ๆ จึงเป็นการกระทำตามความเชื่อซึ่งผสมกลมกลืนจนแทบแยกไม่ออกว่า เป็นพิธีกรรมความเชื่อแบบใด ปัจจุบันนี้แม้ว่าโลกของเราจะเจริญไปด้วยเทคโนโลยีที่ทันสมัยในยุค โลกาภิวัตน์ แต่ส่วนหนึ่งของชาวอีสานก็ยังคงมีความเชื่อว่าผีบรรพบุรุษยังมีอยู่จริง โดยจะให้ความ ช่วยเหลือคุ้มครองลูกหลานให้อยู่เย็นเป็นสุขเสมอมา ชาวอีสานจึงมีความเคารพยำเกรงต่อผีบรรพ บุรุษไม่เสื่อมคลาย ดังนั้นผู้วิจัยจึงขอสรุปผลการวิจัยตามลำดับดังต่อไปนี้

องค์ประกอบของพิธีกรรมแซนโดนตา

คำว่าแซนโดนตาเป็นคำภาษาเขมร คำว่า แซน ในภาษาไทยตรงกับคำว่า “เซ่น” หมายถึง การเซ่นไหว้ ส่วนคำว่า “โดนตา” แปลว่า “ยายตา” ซึ่งพิธีกรรมแซนโดนตาก็คือการทำบุญเพื่อ

อุทิศส่วนกุศลให้กับบรรพบุรุษหรือผู้ที่ล่วงลับไปแล้ว โดยเฉพาะผู้ที่ใกล้ชิดที่สุด และขยายวงไปสู่ปู่ ย่า ตา ยาย ญาติพี่น้องที่สนิทสนม รวมไปถึงมิตรสหายใกล้ชิดหรือชาวบ้านภูมิลำเนา ตำบล โสน อำเภอบางขัน จังหวัดศรีสะเกษ ทั้งในอดีตและปัจจุบันได้ยึดถือและปฏิบัติกันมาจนถึงทุกวันนี้ ชาวบ้านมีความเชื่อว่าเมื่อคนเราตายไป ก็จะไปเกิดเป็นสิ่งอื่นๆ ต่อไป ตามบุญกรรมที่แต่ละคนได้สร้างไว้ คนที่ทำบาปเอาไว้มากและมีจิตใจหยาบกระด้างก็จะไปเกิดเป็นเปรต ซึ่งเปรตจำพวกนี้ชาวบ้านจะทำบุญในพิธีแซนโดนตาเพื่ออุทิศส่วนกุศลไปให้ โดยมีความหวังว่าผลบุญกุศลที่ได้ทำไปนั้นจะส่งผลให้ญาติพี่น้องบรรพบุรุษของตนหลุดพ้นจากการเป็นเปรต เหตุที่ทำบุญในเดือน 10 เพราะมีความเชื่อว่ายมบาลจะปลดปล่อยผีเปรตออกจากการจองจำและการลงทัณฑ์ทรมานให้ขึ้นมาปะปนกับมนุษย์บนโลกเพื่อเยี่ยมเยียนญาติพี่น้อง และรอรับส่วนบุญส่วนกุศลทั้งจากญาติพี่น้องและบุคคลอื่นโดยผ่านพิธีกรรมการทำบุญอุทิศไปให้ ซึ่งเป็นการแสดงออกถึงการตอบแทนบุญคุณ พร้อมการแสดงความกตัญญูรู้คุณบรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้ว ชาวบ้านมีความเชื่อว่าการทำพิธีแซนโดนตาจะทำให้บรรพบุรุษได้หลุดพ้นจากเวรกรรม ทำให้ดวงวิญญาณได้ไปอยู่ในภพภูมิที่ดีกว่า และเมื่อวิญญาณของบรรพบุรุษได้รับส่วนบุญส่วนกุศลจากการทำพิธีกรรม วิญญาณเหล่านั้นจะอำนวยให้ลูกหลานได้รับความสุขประสบความสำเร็จในการประกอบอาชีพการงาน มีความเจริญรุ่งเรือง แต่ถ้าลูกหลานไม่ได้ประกอบพิธีกรรมนี้จะส่งผลให้ลูกหลานถูกวิญญาณบรรพบุรุษสาปแช่ง ทำให้ได้รับความลำบากเดือดร้อน เจ็บไข้ได้ป่วย ทำมาหากินไม่ได้ผลดี ความเชื่อดังกล่าวนี้เป็นความเชื่อที่มีมาเนิ่นนานสืบทอดมาตามบรรพบุรุษ ที่เล่าสืบต่อ ๆ กันมาจนถึงสังคมไทยในปัจจุบัน ถึงแม้จะมีการเปลี่ยนแปลงการดำเนินชีวิตไปจากเดิมอย่างมาก แต่ความเชื่อเกี่ยวกับเรื่องเหล่านี้ยังคงฝังรากลึกอยู่ได้จิตสำนึกของลูกหลานชาวไทยเขมรในยุคปัจจุบันยังมีเสื่อมคลาย พิธีกรรมแซนโดนตาแสดงให้เห็นถึงโครงสร้างทางสังคมในระบบครอบครัวที่นับถือญาติทางมารดา แม้ว่าสังคมไทยในปัจจุบันส่วนใหญ่จะเป็นสังคมที่นับถือญาติทั้ง 2 ฝ่าย คือทั้งฝ่ายบิดา และมารดา แต่เนื่องจากแนวปฏิบัติเมื่อแต่งงานแล้ว การตั้งครอบครัวใหญ่มักจะอยู่ทางญาติฝ่ายหญิง จึงทำให้สายสัมพันธ์ในระบบเครือญาติเอนเอียงมาทางฝ่ายหญิงมากกว่า ความสัมพันธ์ชนิดนี้ในสังคมชาวเขมรจะเด่นชัดมากกว่ากลุ่มอื่น ๆ เพราะคำเรียกชื่อเครือญาติในการลำดับบรรพบุรุษจะเรียกว่า ยาย ตา เท่านั้น

ผลการวิจัยพบว่าพิธีกรรมแซนโดนตาของชาวบ้านภูมิลำเนาตำบลโสน อำเภอบางขัน จังหวัดศรีสะเกษ ยังเป็นพิธีกรรมที่มีความสำคัญ และมีการปฏิบัติสืบทอดต่อ ๆ กันมาตั้งแต่บรรพบุรุษจนถึงปัจจุบันนี้ ซึ่งผู้วิจัยแบ่งองค์ประกอบตามลำดับขั้นตอนดังนี้

1. จุดประสงค์ของการประกอบพิธีกรรมแซนโดนตา

พิธีกรรมแซนโดนตาเป็นประเพณีของชนเผ่าเขมรที่มีการสืบทอดต่อเนื่องกันมา เป็น

การทำบุญเช่นไหว้บรรพบุรุษที่เสียชีวิตไปแล้วทุกชั้น พิธีกรรมแซนโดนตามีการถ่ายทอดสู่บุตรหลานรุ่นหลังอย่างต่อเนื่องกันมายาวนานรุ่นต่อรุ่นตราบนานเท่าทุกวันนี้ แต่เดิมนี่จุดประสงค์หลักของพิธีกรรมแซนโดนตาจัดขึ้นเพื่อทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้กับบรรพบุรุษผู้ล่วงลับไปแล้ว โดยเชื่อว่าหากทำดี ประพฤติดี มีสัมมาคาราวะต่อผีปู่ ผีย่า จะส่งผลให้ตนเอง ครอบครัวยุติธรรมอยู่เย็นเป็นสุขทำมาค้าขึ้น แต่ในปัจจุบันนอกจากจะทำบุญเพื่ออุทิศส่วนกุศลให้กับบรรพบุรุษดังสมัยก่อนแล้ว ยังมีจุดประสงค์เพื่อเป็นการส่งเสริมและสนับสนุนให้ราษฎรชาว อำเภอยุซันธุ์ ได้ประกอบพิธีกรรมตามลัทธิความเชื่อที่แสดงออกถึงความกตัญญูต่อบรรพบุรุษเป็นความร่วมมือระหว่างภาครัฐ ภาคเอกชน และท้องถิ่นในการดำเนินการร่วมกัน สนับสนุนภูมิปัญญาท้องถิ่นให้มีโอกาสเสนอผลงานด้านวัฒนธรรม ประเพณี และวิถีชีวิตต่อสาธารณชน อีกทั้งยังเป็นการส่งเสริมการท่องเที่ยวโดยใช้มิติทางวัฒนธรรม พร้อมทั้งเป็นการส่งเสริมความรัก ความสามัคคีของชาวอำเภอยุซันธุ์ โดยใช้ประเพณีเป็นสายใยความผูกพันในครอบครัวและชุมชนด้วย

2. ผู้นำและผู้เข้าร่วมในการประกอบพิธีกรรม ทั้งในอดีตและปัจจุบัน คือหัวหน้าครอบครัวหรือผู้อาวุโสที่สุดในวงศ์ตระกูลเป็นผู้นำในการประกอบการ ในอดีตที่บ้านภูมิขุ่น ตำบลโสน จะให้ผู้ที่อาวุโสที่สุดในชุมชน คือ นายแป้น ตะเคียนสก อายุ 79 ปี อยู่บ้านเลขที่ 30 หมู่ 15 บ้านภูมิขุ่น ตำบลโสน อำเภอยุซันธุ์ จังหวัดศรีสะเกษ เป็นผู้นำในการประกอบพิธีกรรม ซึ่งจะให้ความสำคัญมากกว่าผู้หญิง แต่ต่อมาในปัจจุบัน นายแป้นมีอายุมากแล้วจึงให้นายสมิ พรหมประวัติ สมาชิกสภาองค์การบริหารส่วนตำบล (ส.อบต.) ตำบลโสน อยู่บ้านเลขที่ 195 หมู่ 8 บ้านภูมิขุ่น ตำบลโสน อำเภอยุซันธุ์ จังหวัดศรีสะเกษ เป็นผู้นำในการประกอบพิธีกรรมแทน ส่วนผู้เข้าร่วมพิธีกรรมประกอบด้วยสมาชิกในครอบครัวทุกคนในระดับเครือญาติ พี่น้องในตระกูลนั้นๆ ในวันประกอบพิธีกรรมแซนโดนตาจะมีการแสดงความกตัญญูกตเวทีของเหล่าบรรดาลูกหลานที่ไปประกอบอาชีพหรือศึกษาเล่าเรียนอยู่ไกลถิ่นฐานบ้านเกิดก็จะกลางานและเหมารถกลับมากุมิลำเนาของตนเพื่อมาเข้าร่วมประกอบพิธีกรรมแซนโดนตา หรือถึงแม้ว่าถ้าปีใดไม่สามารถมาได้ก็จะส่งเงินหรือสิ่งของเข้ามาร่วมประกอบพิธีกรรมแทนตนเอง แต่ส่วนมากแล้วลูกหลานทุกคนที่อยู่ต่างถิ่นนั้นจะมีการเตรียมตัวล่วงหน้าหรือมีการลาหยุดงานไว้ก่อนหน้านั้นเพื่อไม่ให้พลาดโอกาสในการกลับภูมิลำเนาเพื่อมาเข้าร่วมพิธีกรรมแซนโดนตาอย่างสม่ำเสมอ และต่อเนื่องทุกปีจนถึงปัจจุบัน

3. สถานที่และเวลาในการประกอบพิธีกรรมแซนโดนตา

พิธีกรรมในระดับครอบครัวจะทำที่บ้านของแต่ละครอบครัว แต่บางครอบครัวจะไปจัดร่วมกันในระดับเครือญาติที่มีอาวุโสมากที่สุด ส่วนพิธีกรรมในระดับชุมชนจะไปจัดกันที่วัดบรรพชานิมิต (วัดขุ่น) ซึ่งเป็นวัดที่สร้างขึ้นกลางหมู่บ้าน ถือว่าเป็นศูนย์รวมในการประกอบพิธีกรรม ส่วนเรื่องเวลาในการประกอบพิธีกรรมซึ่งผู้วิจัยได้ศึกษาในครั้งนี้มี 2 ช่วงคือในช่วงแรก

จะตรงกับวันที่ 25-26 กันยายน 2550 ซึ่งเป็นวันขึ้น 14 ค่ำ และขึ้น 15 ค่ำ เดือน 10 เรียกว่า “วันเป็นตุง” จัดเป็นวันเริ่มต้นซึ่งจะทำสำรับกับข้าว มีข้าวต้ม ขนม อาหารหวานคาว เครื่องดื่ม เพื่อไปทำบุญ เช่น ไหว้ผิบรรพบุรุษ โดยไม่ได้จัดพิธีใหญ่โต แต่เป็นการทำบุญที่วัดตามปกติเท่านั้น ส่วนในช่วงที่ 2 ตรงกับวันที่ 10 ตุลาคม 2550 ซึ่งเป็นวันแรม 14 ค่ำ เดือน 10 และวันที่ 11 ตุลาคม 2550 ซึ่งตรงกับวันแรม 15 ค่ำ เดือน 10 การประกอบพิธีกรรมจะเริ่มตั้งแต่วันแรม 14 ค่ำ เดือน 10 ถึงวันแรม 15 ค่ำ เดือน 10 ซึ่งเรียกว่า “เป็นทม” ซึ่งในวันนี้ถือว่ามีความสำคัญมากเป็นการประกอบพิธีกรรมแซนโดนตาเพื่อทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้ผิบรรพบุรุษของตนเป็นประจำทุกปี

4. อุปกรณ์ที่ใช้ในการประกอบพิธีกรรมแซนโดนตา

เพื่อเป็นการเซ่นไหว้ผิบรรพบุรุษประกอบด้วยเครื่องบูชา เครื่องเซ่นไหว้ และภาชนะสำหรับใส่เครื่องบูชาและเครื่องเซ่นไหว้ เครื่องบูชาซึ่งประกอบด้วย ดอกไม้ ธูปเทียน ซึ่งเรียกว่า “กรวย 5” ส่วนเครื่องเซ่นไหว้จะประกอบด้วย เครื่องดื่ม สุรา บุหรี่ หมากพลู อาหารคาวหวาน และผลไม้ชนิดต่างๆ เสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่ม เครื่องประดับ ตลอดจนเครื่องสำอางต่างๆ พร้อมด้วยเงินทอง แต่ในสมัยปัจจุบันนี้เมื่อวิถีชีวิต เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมมีการเปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัยจึงทำให้เครื่องเซ่นไหว้เปลี่ยนแปลงไปด้วย เช่น อาหารคาวหวานที่นำมาเซ่นไหว้มักจะหาซื้อตามท้องตลาดในท้องถิ่นนั้นๆ ผลไม้ต่างๆ ที่ใช้มีให้เลือกหลากหลายมากขึ้นในยุคปัจจุบัน ซึ่งต่างจากสมัยก่อน ซึ่งผลไม้ที่ใช้จะเป็นผลไม้ที่หาได้ตามท้องถิ่นนั้นๆ หรือผลไม้พื้นบ้าน แต่ในปัจจุบันมีผลไม้ให้เลือกได้มากขึ้นตามฤดูกาล บางชนิดเป็นผลไม้ที่นำเข้าจากต่างประเทศ เช่น องุ่นไร้เมล็ด แอปเปิ้ล สาลี่ ผลไม้บางชนิดเป็นพันธุ์ที่ได้รับการปรับปรุงพันธุ์ขึ้นมาใหม่ เช่น ฝรั่งไร้เมล็ด แก้วมังกร ส้มโชกุน ส้มสายน้ำผึ้ง เครื่องดื่มซึ่งในปัจจุบันนิยมใช้น้ำอัดลมหรือน้ำหวานที่มีจำหน่ายในท้องตลาดมีความหลากหลาย สามารถเลือกหาได้มากกว่าสมัยก่อนซึ่งจะใช้เพียงน้ำเปล่าบรรจุใส่ขันหรือแก้ว ส่วนสุราก็มักเป็นสุราไทยหรือสุราที่นำเข้าจากต่างประเทศ ซึ่งมีให้เลือกหลายยี่ห้อในท้องตลาด แต่สมัยก่อนนิยมใช้เหล้าโรง หรือเหล้าที่ชาวบ้านผลิตขึ้นเองนำมาใช้ในการประกอบพิธี

ภาชนะที่ใช้บรรจุสิ่งของต่าง ๆ แต่เดิมนั้นนิยมใส่ในกระบุงหรือกระเฉดแต่ในปัจจุบันมีการเปลี่ยนแปลงไป สามารถหาซื้อได้ในท้องตลาด เช่น กระป๋องพลาสติก ตะกร้าพลาสติก ถาดกะละมัง พาน

เสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่ม เครื่องประดับ แต่เดิมมักเป็นผ้าขาวม้า ผ้าโสร่ง รวมทั้งเสื้อที่ลูกหลานทอจากไหมหรือฝ้าย แต่ปัจจุบันมักเป็นเครื่องนุ่งห่มหรือเสื้อผ้าสำเร็จรูปที่สามารถหาซื้อได้ในท้องตลาดทั่วไป ซึ่งมีให้เลือกอย่างหลากหลาย

นอกจากนี้ในอดีตลูกหลานยังได้นำน้ำมันใส่ผม แป้ง น้ำอบ น้ำปรุง เครื่องหอมต่างๆ กระຈກ หวี แต่ในปัจจุบันก็ยังนิยมใส่สิ่งของเหล่านี้ในภาชนะด้วยแต่มีให้เลือกหลายยี่ห้อ เท่าที่ได้สอบถามจากชาวบ้านได้รับคำตอบว่าน้ำมันใส่ผมที่ชาวบ้านภูมิจนุน ตำบลโสน นิยมใช้ยังคงเป็นยี่ห้อคันโจหรือแอคชั่นเหมือนกับในสมัยก่อน สมัยปัจจุบันนิยมใช้เครื่องหอมประเภทโคโลญจน์ น้ำหอมยี่ห้อต่างๆ ที่มีขายตามท้องตลาด

จำนวนเงินที่ใช้สำหรับเซ่นไหว้แต่เดิมนั้นใส่เพียงแค่ 1 บาท, 5 บาท หรือ 10 บาท เท่านั้น แต่ในปัจจุบันสามารถใส่เงินได้มากขึ้นตามกำลังทรัพย์ของแต่ละบุคคล เช่น 1 สตางค์, 20 , 50 , 100 , 10 หรือมากกว่านี้ก็ได้ เป็นต้น

นอกจากนี้ยังมีเครื่องเซ่นไหว้ที่สำคัญมากอีกอย่างหนึ่งซึ่งไม่สามารถขาดได้ คือ บายเบ็น ทำมาจากใบตองสดนำมาจับเป็นกระทงสำหรับใส่ข้าวเหนียวที่สมาชิกแต่ละครอบครัวหยิบมาใส่คนละ 7 ก้อน อาหารคาวหวาน ด้านบนครอบด้วยกรวยใบตอง โดยที่ยอดบนสุดเสียบด้วยหมากฝานเป็นแฉกๆ (ครากันลอง) เพื่อความสวยงาม และใส่เทียน แต่ในปัจจุบันนิยมใช้จานหรือชามสังกะสีทรงกลมแทนกระทงใบตอง ในปัจจุบันมีการเปลี่ยนแปลงตามยุคสมัยของสังคม จึงทำให้เกิดกุศโลบายโดยทางวัดจะนำจานออกแจกจ่ายแต่ละครอบครัวๆ ละ 1 ใบ และให้ถวายเงินเป็นปัจจัยในการทำนุบำรุงวัด เพื่อนำจานมาใส่ข้าวเหนียว อาหารคาวหวานแทนกระทงใบตอง ส่วนกรวยใบตองและครากันลองยังคงไว้เหมือนเดิมที่ทำเช่นนี้เป็นเพราะพิธีกรรมสมัยก่อนชาวบ้านจะต้องนำจานสังกะสีกลมมาทำพิธีที่วัดเป็นประจำทุกปี และจานที่ใช้เป็นภาชนะนั้นจะมีขนาดแตกต่างกัน เมื่อทำพิธีเสร็จวัดก็จะทำการเก็บรักษา ซึ่งเดิมจะมีจานชามดังกล่าวเป็นจำนวนมาก เพราะมีการประกอบพิธีกรรมแซนโดนตาอย่างต่อเนื่องเป็นประจำทุกปี ทำให้วัดไม่มีสถานที่ในการจัดเก็บ และมีจำนวนเพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ วัดจึงใช้กุศโลบายดังกล่าวนี้ขึ้นแทน

5. ขั้นตอนในการประกอบพิธีกรรม

พิธีกรรมแซนโดนตาของชาวบ้านภูมิจนุน อำเภออุษันท์ แบ่งออกเป็น 2 ช่วง คือ

5.1 เบ็นตูงหรือสารทเล็ก ในวันนี้เป็นการเตรียมข้าวปลา อาหาร เครื่องดื่มแล้วนำไปทำบุญที่วัดตามธรรมดา ซึ่งไม่ได้ประกอบพิธีใหญ่โตอะไร

5.2 เบ็นทมหรือสารทใหญ่ ในวันนี้ถือว่าเป็นการทำบุญใหญ่ มีพิธีการครบถ้วนหลายขั้นตอน ประกอบไปด้วยเครื่องเซ่นไหว้ บายเบ็น โดยในตอนเช้าสมาชิกภายในครอบครัวจะช่วยกันตระเตรียมอุปกรณ์ต่างๆ เพื่อทำข้าวต้มมัด อาหารคาวหวานต่างๆ หรือบางครอบครัวจะซื้อสำเร็จรูป พอตกช่วงบ่ายจะทำพิธีจูนโดนตาที่บ้านพ่อแม่สามี ครูอาจารย์ หรือญาติตลอดจนผู้มีพระคุณ ในตอนเย็นวันเดียวกัน (ประมาณ 16.00 น. เป็นต้นไป) แต่ละครอบครัวจะ

ทำพิธีเช่นไหว้บรรพบุรุษ ซึ่งเรียกสั้นๆ ว่า “การแซน” เพื่อเรียกวิญญาณบรรพบุรุษมารับสิ่งของเครื่องเซ่นต่าง ๆ ที่ลูกหลานได้เตรียมเอาไว้ให้ รวมทั้งให้วิญญาณบรรพบุรุษได้อาบน้ำ แต่งตัวด้วยเครื่องนุ่งห่มที่เตรียมไว้ให้ เพื่อไปฟังเทศน์ฟังธรรมที่วัดร่วมกันตอนประมาณ 2 ทุ่ม ในช่วงนี้จะมีการเทศน์โจทย์เฉลยโต้ตอบกันระหว่างพระภิกษุ 2 รูป ซึ่งสมมติตนเองว่าเป็นพระกัสสปปะกับพระอานนท์ จนเสร็จพิธี

เช้าวันรุ่งขึ้นประมาณ 04.00 น. พระที่วัดบ้านภูมิขุมนจะตีกลองให้สัญญาณเรียกชาวบ้านให้มาชุมนุมกันที่วัด ชาวบ้านแต่ละครอบครัวจะนำบายตะบัตตะโบลที่เตรียมไว้แห่รอบอุโบสถ 3 รอบ ซึ่งชาวบ้านจะมาร่วมทำพิธีกรรมทุกครอบครัว ไม่มีใครกล้าขาดเนื่องจากกลัวบาป เพราะต่างมีความเชื่อว่าถ้าไม่เข้าร่วมพิธีจะถูกคำครหานินทาจากเพื่อนบ้านได้ว่าเป็นคนอกตัญญู หลังจากนั้นจะนำบายเป็นมาทำพิธีสวดบนศาลาวัดเพื่อให้พระภิกษุ 4 รูป สวดบังสุกุลถือเป็นการอุทิศส่วนบุญส่วนกุศลให้กับผีบรรพบุรุษหรือเรียกว่า สวดเป็น หลังจากนั้นจะทำบุญฉลอง ถือเป็นการเสร็จพิธี

อภิปรายผล

การศึกษาเรื่องผลกระทบการเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยที่มีต่อประเพณีท้องถิ่นในเขตอีสานใต้ ในที่นี้ผู้วิจัยได้เลือกพื้นที่ศึกษาเกี่ยวกับประเพณีบุญบั้งไฟของชาวไทยลาว ณ กิ่งอำเภอแคนดง จังหวัดบุรีรัมย์ และประเพณีแซนโคณฑา บ้านภูมิขุมน ตำบลโสน อำเภอขุขันธ์ จังหวัดศรีสะเกษ ผู้วิจัยขอเสนอการอภิปรายผลตามลำดับดังนี้

ผลกระทบการเปลี่ยนแปลงประเพณีบุญบั้งไฟของชาวไทยลาว

ประเพณีบุญบั้งไฟถือเป็นงานบุญที่สำคัญอีกงานหนึ่งของชาวอีสานนิยมจัดขึ้นในราวเดือน 6 หรือเดือน 7 ซึ่งเป็นพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของผู้คนในชุมชนเกษตรกรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกลุ่มที่ต้องอาศัยน้ำฝนเป็นหลัก เนื่องจากความไม่แน่นอนของฝนฟ้าสามารถบั่นทอนกำลังใจของเกษตรกรเป็นอย่างมาก ดังนั้น เพื่อเป็นการสร้างขวัญและกำลังใจให้แก่ชาวบ้านจึงได้จัดงานบุญบั้งไฟขึ้น เพราะชาวบ้านมีความเชื่อว่าธรรมชาติมีกฎเกณฑ์ที่แน่นอน หากทำตัวให้สอดคล้องกับธรรมชาติก็จะปลอดภัยและมีความสุข ความเชื่อนี้มีมาตั้งแต่บรรพบุรุษ คือ อำนางเหนือธรรมชาติว่าได้มีการทำถูกต้องตามประเพณีที่ดีงาม และยังได้แสดงสัญญาณให้พญาแถนได้รับทราบว่าจะปีนี้ลูกหลานต้องการฝน เพราะจะเริ่มทำนาแล้ว จึงทำให้มีการจัดประเพณีบุญบั้งไฟขึ้น ประเพณีนี้แฝงไปด้วยความเชื่อถือ ความศรัทธาที่มีมาอย่างยาวนานเป็นการถ่ายทอดความรู้สึก ภูมิปัญญาของชุมชนในการนำเทคโนโลยีนี้มา โดยการเลือกไม้ไผ่มาทำบั้งไฟ การ

บรรจุนิพนธ์ลงในกระบอกไม้ไผ่ ล้วนเป็นภูมิปัญญาที่สั่งสมและถ่ายทอดสืบต่อกันมาจากรรพ
บุรุษจนถึงยุคสมัยปัจจุบัน

การจัดงานประเพณีบุญบั้งไฟเป็นการสร้างความรื่นเริงสนุกสนานเป็นส่วนหนึ่งในการให้
ความร่วมมือ เป็นการแสดงออกถึงความสามัคคีในการทำงานร่วมกันของชุมชน และเปิดโอกาส
ให้ทุกคนมีส่วนร่วมในพิธีกรรม ทำให้เกิดความรักความสามัคคี ความผูกพันซึ่งกันและกัน
ในสังคมได้ ประเพณีบุญบั้งไฟเป็นประเพณีที่ยอมให้คนทุกสถาบันลดตัวลงมาร่วมกิจกรรมด้วยกัน
อย่างเป็นกันเอง ลักษณะเด่นของบุญบั้งไฟ คือ การใช้สัญลักษณ์ทางเพศ เช่น ไม้แกะสลักเป็น
รูปอวัยวะเพศชาย แบกแห่ไปในขบวนแห่บั้งไฟ หรือทำแข่งต่างๆ ที่เลียนแบบคติความเชื่อ
พื้นบ้าน ซึ่งความอุดมสมบูรณ์เป็นสิ่งที่สัมพันธ์กับอวัยวะเพศชาย – หญิง

ในปัจจุบันนี้เป็นยุคสมัยของกระแสสังคมซึ่งมีการเปลี่ยนแปลงทั้งด้านวัตถุ ความเชื่อ
ค่านิยม จึงทำให้ประเพณีบุญบั้งไฟมีผลกระทบ ซึ่งมีผลกระทบทางพิธีกรรมทางศาสนา และ
ความเชื่อ ซึ่งเคยเป็นส่วนสำคัญส่วนหนึ่งของบุญบั้งไฟ ก็เริ่มจะมีความเสื่อมถอยลง พฤติกรรม
ตามประเพณีซึ่งครั้งหนึ่งเคยมีความหมาย ในทางระบบความเชื่อก็หมดความหมายลง ดังนั้นจึงเห็น
ว่าในทุกวันนี้การจัดทำบั้งไฟมักจะไม่ได้ทำกันในหมู่บ้าน แต่ใช้ลานหรือสถานที่กว้างในบ้านของ
ชาวบ้านโดยเฉพาะที่เป็นช่างทำมากกว่า และผู้เฒ่าผู้แก่ก็ไม่ค่อยมีบทบาทและไม่ค่อยมีส่วนร่วม
หรือมีความสำคัญในงานบุญบั้งไฟอีกแล้ว ส่วนมากผู้ใหญ่บ้าน และคนร่ำรวยในท้องถิ่นจะเข้ามา
มีบทบาทซึ่งยิ่งทำให้งานบุญบั้งไฟเป็นกิจกรรมสำหรับชุมชนน้อยลงทุกที อย่างไรก็ตามเมื่องานบุญ
บั้งไฟสัมพันธ์กับวิถีชีวิตของชาวนาลดลง ในยุคสมัยใหม่จึงทำให้ความหมายเดิมของประเพณีบุญ
บั้งไฟได้เลือนหายไป ซึ่งเกิดจากการเปลี่ยนแปลงในยุคสมัยโลกาภิวัตน์ เศรษฐกิจและสังคม
จึงทำให้การพนันเข้าไปมีบทบาทสำคัญในงานบุญบั้งไฟจนไม่สามารถแยกออกจากกันได้ การ
พนันจึงกลายเป็นส่วนสำคัญของงานบุญบั้งไฟในหลายพื้นที่ไปแล้ว อันที่จริงประเพณีที่ทำมาแต่
ก่อนนั้นก็มีการพนันแอบแฝงแทรกอยู่บ้างเพราะมีการแข่งขันกัน เช่น การยิงบั้งไฟแข่งกัน และ
การเสี่ยงกลอง เป็นต้น แต่การแข่งขันนั้นก็เป็นการแข่งขันของชุมชน ไม่ใช่การแข่งขันของคณะ
บุคคลเป็นการแข่งขันเพื่อความสนุกสนาน ซึ่งไม่น่าไปสู่การพนันเป็นสำคัญ แต่มาในยุคปัจจุบัน
นี้ กิจกรรมที่มีความสำคัญของงานบุญบั้งไฟนั้นกลายเป็นการแข่งขันเพื่อการพนันกันมากที่สุด
แทบจะถือได้ว่าเป็นกิจกรรมหลักไปแล้ว และผู้ที่เข้าไปเล่นพนันนั้นก็มิใช่ทุกเพศทุกวัย ดังที่ปรากฏ
เป็นข่าวจากทางหน้าหนังสือพิมพ์ (อีโอด เทอร์โบ. 2550 : 6) พบว่าประเพณีบุญบั้งไฟนับไปสู่
ปัญหาสังคมที่รุนแรงเพราะปัจจุบันแต่ละหมู่บ้านจะมีการจุดบั้งไฟหมู่ละ 2-5 วัน มีการเก็บเงิน
เรียไรจากคนที่สัญจรไปมาโดยการขอเรียไรคนละประมาณ 40 บาท ถ้าเป็นหลังคาติดหลังคาละ 300
บาท โดยอ้างว่าเพื่อเป็นการนำเงินเข้าวัดหรือหมู่บ้าน บริเวณที่มีการจุดบั้งไฟมีการเล่นการพนันกัน

อย่างเปิดเผยมีทั้งชาวบ้าน เด็ก ผู้หญิง และไม่ว่าแม้แต่พระสงฆ์ มีเงินหมุนเวียนบริเวณที่เล่นที่ลาน จุดบั้งไฟไม่ต่ำกว่าตัวเลข 6 หลัก ซึ่งปกติบุญบั้งไฟจะจัดในช่วงเดือนพฤษภาคมถึงมิถุนายน โดยจะจุดบั้งไฟหมู่บ้านละประมาณ 1 วัน แต่ปัจจุบันมีการจุดบั้งไฟเกือบทั้งปี วันเข้าพรรษาก็ไม่เว้น ซึ่งสิ่งที่เกิดขึ้นนี้จะทำให้ประเทศชาติเจริญขึ้นหรือไม่ เพราะมีทั้งคนได้เงินจากการเล่นการพนัน และก็มีทั้งคนที่เสียเงินจากการเล่นการพนัน เกิดการมั่วสุมเล่นการพนันและดื่มสุรา ตลอดจนการผิดกฎหมาย รวมทั้งเกิดการลักขโมย การทะเลาะวิวาท การมั่วสุมยาเสพติด ศาสนาก็พลอยเสื่อมลงไปด้วย และการพนันขั้นต่อทำให้ช่างทำบั้งไฟที่มีความสามารถทำเป็นอาชีพเสริม และทำรายได้ให้กับช่างทำบั้งไฟได้มากขึ้นในปัจจุบัน เพราะมีผู้ว่าจ้างช่างที่มีความสามารถในการทำบั้งไฟชนะในงานต่างๆ เพื่อนำไปแข่งขัน ในปัจจุบันในงานบุญบั้งไฟแต่ละปี จังหวัดจะมีงบประมาณสนับสนุนอุดหนุนให้ทุกชุมชนทำบั้งไฟไปพร้อมกับทางจังหวัด ถ้างบประมาณนั้นไม่เพียงพอกับการทำบั้งไฟและจัดขบวนแห่ได้ ส่วนมากชุมชนนั้นก็จะมีวิธีเรียกรับเงินจากชาวบ้าน และใช้การร่วมทุนกันลงขัน ในการพนันและการยิงบั้งไฟ หากบั้งไฟที่พนันไวนั้นชนะ ก็จะสามารถได้เงินมาจุนเจืองบส่วนที่ขาดไปได้บ้าง อย่างไรก็ตามจะเห็นได้ว่างานบุญบั้งไฟที่ยังเหลือตกทอดอยู่ในชุมชนเมือง แต่ก็ยากที่จะสามารถดำรงรักษาแบบแผนประเพณีการปฏิบัติตามแบบโบราณต่อไปได้ เพราะมีการเปลี่ยนแปลงต่างๆ ที่เกิดขึ้นและมีการพนันขั้นต่อรวมอยู่ด้วย ในยุคสมัยปัจจุบัน

ดังนั้นการทำบุญบั้งไฟไม่ใช่เป็นการทำบุญเหมือนงานบุญทั่ว ๆ ไป เป็นเพียงการจัดงานประเพณีที่สนุกสนานเพื่อส่งเสริมวัฒนธรรมและการท่องเที่ยวเท่านั้น การจัดงานไม่ได้ทำตามประเพณีทุกขั้นตอนเท่าใดนักขึ้นอยู่กับความคิดเห็นของคณะกรรมการผู้จัดงาน ลดขั้นตอนที่ไม่จำเป็นยุ่งยาก และเพื่อการประหยัดมากที่สุด ช่างบั้งไฟและประชาชนผู้ชมไม่ได้แตกต่างจากที่อื่น ๆ คือ ประกอบไปด้วยคนทุกเพศทุกวัย ทั้งที่อยู่อาศัยในกิ่งอำเภอแคนดง และจากที่อื่น ๆ บุญบั้งไฟไม่เคยเป็นอันตรายต่อคน สัตว์ และสิ่งของ เพราะผู้จัดได้นำบั้งไฟไปจุดในที่ไกลจากหมู่บ้านพอสมควร เคยมีข่าวว่ามีบั้งไฟตกทำอันตรายต่อผู้คน สัตว์ สิ่งของเสียหาย แต่อย่างไรก็ตามเชื่อว่าบุญบั้งไฟอาจจะยกเลิกไปในอนาคตขึ้นอยู่กับคณะกรรมการผู้จัดและชาวบ้านผู้สืบทอดประเพณี จึงไม่เชื่อว่าบุญบั้งไฟจะมีมากขึ้นในอนาคต และสำคัญกว่างานอื่น ๆ ในประเพณีฮีตสิบสองของชาวกิ่งอำเภอแคนดง ในการจุดบั้งไฟถ้าบั้งไฟขึ้นสูง ชาวบ้านก็จะมีความตั้งใจที่จะทำการเกษตรกรรมเป็นการส่งเสริมเศรษฐกิจทางอ้อม แต่ชาวบ้านก็มีความเห็นคล้ายคลึงกันคือ ควรจะเผยแพร่บุญบั้งไฟที่นี้ไปยังที่อื่น ๆ ด้วย ในช่วงระยะเวลาจัดงาน การค้าขายจะคล่องตัวยิ่งขึ้น คือ ทำให้ชาวบุรีรัมย์และชาวอีสานทั่วไปมีโอกาสหารายได้ เช่น ขายอาหารพื้นเมืองทำให้ท้องถิ่นมีรายได้เพิ่มขึ้น ซึ่งก็มีคนบางพวกฉกฉวยโอกาสจากประเพณีนี้หาประโยชน์ในทางมิชอบใส่ตนเองหรือพรรคพวก

การจัดงานประเพณีบุญบั้งไฟในปัจจุบันมุ่งผลทางด้านเศรษฐกิจมาก ทำให้เศรษฐกิจโดยส่วนรวมดีขึ้น แต่ถ้าเราจะมองอย่างลึกซึ้งแล้วจะเห็นว่า ผลประโยชน์แท้จริงนั้นไม่ได้ตกแก่ประชาชน ซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่ของสังคม แท้จริงแล้วตกแก่พ่อค้าหรือนายทุน ซึ่งมีจำนวนแค่หยิบมือเดียว โดยหวังเงินค่าเช่าที่ออกร้านในงานสวนสนุก ซึ่งร้านส่วนใหญ่จะสนับสนุนให้ประชาชนที่มาชมการเล่นการพนัน นอกจากนี้ในวันจุดบั้งไฟ นักพนันก็เตรียมเงินมาพนันบั้งไฟที่ขึ้นสูง โดยมีเงินเดิมพันเป็นจำนวนมาก เป็นการสร้างค่านิยมที่ไม่ดี และทำให้เสียภาพพจน์ต่อการจัดงาน และยังจะเห็นได้ว่า อุปกรณ์ตลอดจนเครื่องอุปโภคและบริโภคต่างๆ ต้องซื้อจากพ่อค้าทั้งสิ้น ดังนั้น คำกล่าวที่ว่า บุญบั้งไฟทำให้เศรษฐกิจดีขึ้น จึงไม่ค่อยจะถูกเสมอไปนัก

ดังนั้นจากผลการวิจัยพบว่าอย่างไรก็ตาม งานประเพณีบุญบั้งไฟนับได้ว่าเป็นประเพณีที่สำคัญงานหนึ่งในฮีตสิบสองของชาวอีสาน เพราะจัดติดต่อกันมาทุกปี ทั้งนี้เพื่อเป็นการสืบทอดฮีตครองของบรรพบุรุษ และอนุรักษ์ประเพณีไว้ให้บุตรหลานได้ศึกษา และปฏิบัติสืบทอดกัน ทั้งยังนำรายได้ไปสร้างอุโบสถของวัด ซึ่งไม่เสร็จสมบูรณ์นั้น นับเป็นการสร้างประโยชน์แก่ศาสนา และการอำนวยความสะดวกทางใจแก่ประชาชนที่หวังอันติสงคจากการทำบุญด้วยการสืบทอดประเพณีอันเก่าแก่ของท้องถิ่นให้ดำรงคงอยู่ งานประเพณีบุญบั้งไฟเป็นประเพณีที่เก่าแก่ที่สืบทอดกันมาจากบรรพบุรุษของชาวอีสานที่ถ่ายทอดมาจนถึงยุคปัจจุบันในหลายพื้นที่ของภาคอีสานยังยึดถือประเพณีฮีตสิบสองอยู่อย่างเหนียวแน่น ซึ่งได้ปฏิบัติสืบทอดกันมาในเกือบทุกพื้นที่ของภาคอีสาน เป็นโอกาสที่จะได้นำศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่นมาเสนอคุณค่าเพื่อเป็นการอนุรักษ์และพัฒนาวัฒนธรรมท้องถิ่นให้คงอยู่และเป็นมรดกของชาติตลอดไป การจัดประเพณีบุญบั้งไฟของกิ่งอำเภอแคนดงในปัจจุบันจัดทำขึ้นทั้งเพื่อขอฝน และจัดเป็นแหล่งท่องเที่ยวให้นักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและชาวต่างชาติมาท่องเที่ยวเหมือนกับจังหวัดยโสธร มีขบวนแห่มากมายทั้งนางรำ และการละเล่นต่าง ๆ ซึ่งเป็นที่ดึงดูดนักท่องเที่ยวได้มาก ผิดกับอดีตเพราะในอดีตจัดทำขึ้นเพื่อขอฝนและการละเล่นต่าง ๆ ในปัจจุบันเน้นการท่องเที่ยวเป็นหลักโดยทางราชการได้สนับสนุนให้ประชาชนชาวจังหวัดบุรีรัมย์ จัดงานบุญบั้งไฟ อย่างเอาจริงเอาจัง เรียกว่า “เอาบุญบั้งไฟ” พร้อมกันนั้นจังหวัดยังช่วยสนับสนุนงบประมาณ และประชาสัมพันธ์เชิญชวนนักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศไปชมงานกันอย่างคับคั่ง นับได้ว่าเป็นการท่องเที่ยวของจังหวัด การจัดบุญบั้งไฟแต่ละครั้งไม่คุ้มกับค่าเงินทองที่จ่ายลงไป เช่น การทำบั้งไฟ การตกแต่งบั้งไฟ ขบวนแห่ การแต่งกายของผู้ฟ้อน ต้องใช้เงินหลายหมื่น แต่ต้องนำไปจุดหรือเผาทำลายทิ้งซึ่งถือว่าเป็นการไร้ประโยชน์ รายได้ของประชาชนส่วนใหญ่นำมาใช้จ่ายในงานบุญบั้งไฟมากซึ่งตามปกติชาวบ้านก็มีรายได้ไม่น้อยอยู่แล้ว ปัญหาที่พบอยู่เสมอ คือ ทำให้ชาวบ้านขาดแคลนเงินทุนที่จะนำไปใช้ให้เกิดประโยชน์ในการประกอบอาชีพ ผลที่ตามมาคือเกษตรกรบางรายต้องรับภาระหนี้สินหลังงานบุญบั้งไฟ ประชาชน

ต้องหยุดงานเพื่อเตรียมจัดงาน และร่วมประเพณีทำให้ขาดรายได้ในวันนั้น นอกจากนั้นยังต้องใช้เงินในการซื้อสุรา และเลี้ยงอาหารกันอีกเป็นเงินจำนวนมากทำให้เกิดผลเสียด้านการสูญเสียแรงงาน จากการศึกษาจะเห็นว่า การแข่งขอน้ำ 1 วันก่อนวันแห่บุญบั้งไฟ มีการแข่งขอน้ำเป็นคณะ ในแต่ละวันทำให้ประชาชนและร้านค้าในท้องถิ่นที่จัดงานเดือดร้อนเป็นจำนวนมาก เพราะมีกลุ่มผู้แข่งขอน้ำจำนวนมาก ประชาชนเดือดร้อน เพราะต้องเสียเงินเพื่อทำบุญมากเกินไป และปัจจุบันนี้เป็นยุคภาวะเศรษฐกิจฝืดเคืองจึงเป็นการทำบุญด้วยความจำเป็นไม่ได้เกิดจากความเต็มใจ และเกิดจากแรงศรัทธา ในปัจจุบันการจุดบั้งไฟได้ทำให้เกิดอันตรายกรณีบั้งไฟแตกถูกคนบาดเจ็บหรือตาย บางครั้งบั้งไฟตกถูกสัตว์เลี้ยง บ้านเรือนเสียหาย ซึ่งในการจัดงานแต่ละปียังไม่สามารถควบคุมการเกิดอันตรายดังกล่าวได้

แนวโน้มการดำรงคงอยู่ของประเพณีบุญบั้งไฟ

เมื่อโลกหมุนเปลี่ยนไปทุกสิ่งทุกอย่างย่อมมีการเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลาและตามยุคสมัย จะเห็นได้ว่าไม่มีสิ่งใดอยู่คงที่และคงทนถาวร แต่จะเปลี่ยนแปลงไปมากหรือน้อย เป็นไปในทางที่ดีขึ้นหรือด้อยลงเท่านั้น ยิ่งกระแสโลกมีการเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็วก็ย่อมมีผลกระทบต่อแนวโน้มของการเปลี่ยนแปลงงานประเพณีบุญบั้งไฟนั้นด้วย ซึ่งก็คงไม่แตกต่างไปจากสรรพสิ่งในโลกนี้ ความเปลี่ยนแปลงหลายๆ อย่างที่ผ่านมาในอดีตเป็นสิ่งที่บ่งชี้ให้เห็นถึงแนวโน้มของการเปลี่ยนแปลงที่จะเกิดขึ้นในอนาคตเช่นกัน ดังนั้นแม้ว่ายุคสมัยจะเปลี่ยนแปลงไปเพียงใด ชาวบ้านก็ยังคงให้ความสำคัญกับประเพณีบุญบั้งไฟไม่เสื่อมคลาย เพราะงานประเพณีบุญบั้งไฟมีความผูกพันกับชีวิตของคนไทยอีสานอย่างแนบแน่นมาตั้งแต่สมัยโบราณ ชาวบ้านจะมีความสำนึกว่าประเพณีนี้หากไม่ปฏิบัติจะเกิดความแห้งแล้ง หรือเกิดภัยพิบัติแก่หมู่บ้านได้จึงเป็นสำนึกที่ว่าประเพณีนี้จะละเลยเสียมิได้จึงเป็นความเชื่อที่มีการสืบทอดต่อกันมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ดังนั้นการทำบุญบั้งไฟเป็นการเสริมสร้างความสามัคคีให้เกิดขึ้นในชุมชน ซึ่งเป็นการเชื่อมความสัมพันธ์และความสามัคคีระหว่างคุ้มหรือหมู่บ้านที่ได้รับเชิญให้มาร่วมงาน งานประเพณีนี้เป็นการส่งเสริมและรักษาให้มีการดำรงอยู่คู่กับชาวอีสาน แม้ในปัจจุบันก็ยังคงมีความเชื่อว่าถ้าปีใดบั้งไฟขึ้นสูง แสดงว่าพืชพรรณธัญญาหารอุดมสมบูรณ์ ถ้าปีไหนบั้งไฟไม่ขึ้นหรือแตกจะเกิดความแห้งแล้ง ข้าวยากหมากแพง และถ้าหากเป็นไปในทางที่ดีชาวบ้านก็จะมิขาดใจและกำลังใจในการทำไร่ไถนา มีความสงบสุขร่มเย็น งานประเพณีบุญบั้งไฟสามารถวัดความร่วมมือร่วมใจของชาวบ้านได้ ไม่ว่าจะเป็นผู้ใหญ่ เด็ก หรือคนชราที่มาช่วยงานทั้งแรงกายและแรงใจ และมีผลต่อจิตใจประชาชนในด้านเศรษฐกิจและความเป็นอยู่ มีส่วนช่วยในการจรรโลงจิตใจของชาวบ้าน เนื่องจากการจัดงานบุญบั้งไฟมีความเกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาอย่างแยกกันไม่ออก ชาวบ้านที่มีส่วนร่วมในงานนี้ทำให้ได้มีโอกาส

ได้ทำบุญสุนทานที่วัด เพื่อช่วยกล่อมเกล่าจิตใจให้คิดและทำแต่สิ่งที่ดีงามต่อคนอื่นและสังคม ประเพณีบุญบั้งไฟนี้เท่ากับเป็นการผดุงรักษาศิลปวัฒนธรรมอันดีงามของท้องถิ่นไว้ไม่ให้สูญหายไป

ดังนั้นจากผลการวิจัยจะเห็นว่าประเพณีบุญบั้งไฟในยุคสมัยปัจจุบันมีแนวโน้มในการดำรงอยู่ เพราะประเพณีบุญบั้งไฟเป็นมรดกของแผ่นดินที่บรรพบุรุษชาวอีสานสร้างขึ้นเพื่อช่วยแก้ปัญหาทั้งด้านเศรษฐกิจและสังคมให้แก่ชาวบ้านมาตั้งแต่สมัยโบราณจนกระทั่งปัจจุบันอย่างปฏิเสธไม่ได้ เพราะถ้าหากว่าท้องถิ่นมีความอุดมสมบูรณ์พูนสุขมีเศรษฐกิจที่ดี ความเป็นปึกแผ่นก็จะเกิดขึ้นในสังคม เพราะเป็นการสร้างความรักความสามัคคีให้เกิดขึ้นในหมู่บ้าน การที่ชาวบ้านได้มาช่วยกันทำบุญบั้งไฟนอกจากจะเกิดความสุขสนุกสนานรื่นเริงแล้วยังได้มีการร่วมแรงร่วมใจทำงานร่วมกัน ทำให้เกิดการรวมพลังของชาวบ้าน และเกิดความรักความสามัคคีตามมา ซึ่งถือได้ว่าเป็นศูนย์รวมจิตใจของชาวบ้าน และเป็นศูนย์กลางเชื่อมโยงระหว่างประเพณีพิธีกรรมกับพุทธศาสนาอีกด้วย

นอกจากนั้นการดำรงอยู่ของประเพณีบุญบั้งไฟอีกประการหนึ่งน่าจะเกิดขึ้นจากผลของการเปลี่ยนแปลงของกระแสโลกที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว เป็นสิ่งที่ชี้ให้เห็นแนวโน้มการดำรงคงอยู่ซึ่งมีความจำเป็นและมีความสำคัญมากนั่นก็คือ“การพนันแข่งขัน” นับตั้งแต่การทำบั้งไฟแข่งขันกันทำให้มีคณะบั้งไฟที่เป็นอิสระเกิดขึ้นหลายคณะในปัจจุบัน ต่างระดมทั้งกำลังเงินและกำลังความคิดเพื่อทำบั้งไฟเข้าร่วมแข่งขันชิงรางวัลทุกปี ซึ่งจะเห็นว่าในปัจจุบันนี้ความคิดดังกล่าวเข้ามาแทนที่การทำบั้งไฟเพื่อจุดประสงค์ในการสืบทอดและอนุรักษ์ประเพณีอันดีงามของบรรพบุรุษให้คงไว้ ซึ่งจะเห็นได้ว่าแนวโน้มการดำรงคงอยู่ของประเพณีบุญบั้งไฟในปัจจุบันนับวันจะกลับกลายเป็นการแข่งขันเพื่อชิงดีชิงเด่นกัน เพื่อให้สามารถครองแชมป์และครองความเป็นหนึ่งได้หลายสมัยยิ่งมากเท่าไรก็จะยิ่งทำให้เกิดความภาคภูมิใจมากขึ้นเท่านั้น แนวโน้มเช่นนี้นับวันจะเพิ่มมากขึ้น แต่ถ้าหากมองในมุมกลับกันการทำบุญบั้งไฟเข้าร่วมแข่งขันมีผลทำให้เกิดการพนันขึ้นต่อขึ้นอย่างมิสามารถปฏิเสธได้ และเป็นการพนันที่ใช้เงินเป็นจำนวนมากด้วย การเล่นพนันที่มีมากที่สุดคือวันที่มีการจุดบั้งไฟ เพราะว่าจะมีนักการพนันมาเข้าร่วมพนันจากทุกที่ทุกท้องถิ่น เพื่อนำเงินมาเล่นพนันกันเป็นจำนวนมาก ซึ่งนักการพนันดังกล่าวนี้ได้มองข้ามคุณค่าความงดงามของประเพณีที่ดีงามมาแต่ดั้งแต่เดิมไปอย่างสิ้นเชิง ทั้งยังเป็นตัวอย่างที่ไม่เหมาะสมและเป็นการหลงมัวเมาในอบายมุข เป็นการสร้างค่านิยมที่ไม่ดี และเป็นแบบอย่างที่ไม่ดีให้แก่เด็กที่เป็นเยาวชนของไทย ซึ่งเด็กในวันนี้ก็จะเป็นผู้ใหญ่ในวันหน้า เป็นการทำให้เด็กเหล่านี้ช่วยกันสืบทอดการเล่นพนันในงานประเพณีบุญบั้งไฟต่อไปอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ เพราะความเข้าใจผิดของประเพณีนี้ที่ผู้ใหญ่ได้กระทำให้เห็น และอีกประการหนึ่งแนวโน้มการส่งเสริมการแข่งขัน และการเล่นการพนันนั้นก็คือการตั้ง

เงินรางวัลของคณะกรรมการที่จัดงานบุญบั้งไฟในแต่ละปี ซึ่งถ้าปีไหนคณะกรรมการที่จัดงานประเพณีบุญบั้งไฟได้ตั้งเงินรางวัลสูงกว่าเดิม การพนันบั้งไฟก็จะสูงตามเป็นเท่าตัว สำหรับผู้ที่ชอบเล่นการพนันเพราะเป็นเพียงการเพิ่มชื่อเสียงของคณะ และครองความเป็นแชมป์ของเจ้าของบั้งไฟ รางวัลที่ได้รับนั้นถือเป็นเกียรติยศของคณะบั้งไฟ ซึ่งต่างพยายาม

ไขว่คว้าเพื่อให้ได้ชัยชนะและรางวัลมาให้งlad ถึงแม้ว่ารางวัลที่ได้รับมานั้นไม่ได้คุ้มกับการลงทุนทำบั้งไฟแต่สิ่งที่ถือว่าอยู่เบื้องหลังเกียรติยศที่ถือว่าคุ้มค่ากับการลงทุนนั้นก็คือเงินที่ได้จากการพนัน

สิ่งสำคัญอีกประการหนึ่งของประเพณีบุญบั้งไฟที่จะเห็นได้คือการสร้างเสริมการท่องเที่ยว โดยจัดรูปแบบกิจกรรมการแสดงในปัจจุบันให้มีความหลากหลายตระการตา เพื่อเป็นการส่งเสริมการท่องเที่ยวและส่งเสริมการจำหน่ายผลผลิตหรือผลิตภัณฑ์ของชาวท้องถิ่น (OTOP) เพื่อสร้างความประทับใจให้กับนักท่องเที่ยวให้มาเที่ยวอีกและไม่เกิดความเบื่อหน่าย เนื่องจากในปัจจุบันงานประเพณีบุญบั้งไฟเน้นการท่องเที่ยวจึงทำให้มีความสำคัญ และเป็นสำนึกของประชาชนและผู้จัดงาน แนวโน้มความเปลี่ยนแปลงและการดำรงอยู่ของงานประเพณีบุญบั้งไฟจึงเกิดขึ้น เพราะมีจิตสำนึกในแง่ดีไม่น้อยเหมือนกัน ในขณะที่เดียวกันก็เป็นไปได้ว่า ความเปลี่ยนแปลงบางสิ่งบางอย่างที่ได้นำเข้ามาสู่งานบุญบั้งไฟนั้นอาจมีสาเหตุมาจากสาเหตุอื่นๆ แต่ผู้ทำการเปลี่ยนแปลงให้การท่องเที่ยวเป็นข้ออ้างสนับสนุนการเปลี่ยนแปลงนั้น อีกทั้งงานประเพณีบุญบั้งไฟก็ยังมีเป้าหมายตอบสนองความต้องการของท้องถิ่นสืบไป

ดังนั้นประเพณีบุญบั้งไฟจึงมีการเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลาตามยุคสมัยแนวโน้มของการดำรงคงอยู่ของประเพณีนี้ขึ้นอยู่กับความเชื่อ ความศรัทธา ค่านิยมของชุมชนซึ่งมีผลกระทบทั้งในด้านบวกและด้านลบ ซึ่งปัจจัยทางด้านลบของประเพณีบุญบั้งไฟนั้นจะเห็นได้ว่าการทำบั้งไฟเป็นการลงทุน บางครั้งทุนที่ได้นั้นก็เกิดจากการเรียกรับเงินจากชาวบ้านเป็นจำนวนมาก เพื่อมาลงขันกันทำบั้งไฟเพื่อความมุ่งหมายในการแข่งขัน และการเล่นการพนันในการจุดบั้งไฟ แต่เมื่อจุดบั้งไฟเพื่อการแข่งขันแล้วถ้าจะมองถึงประโยชน์ที่จะได้รับจากการจุดบั้งไฟ ที่เป็นการลงทุนกับชาวบ้าน ถ้านำมาตีค่าหรือนำมาประเมินกับการลงทุนนั้นแทบจะบอกได้ว่าไม่ได้ประโยชน์อะไรในการจุดบั้งไฟดังกล่าวนี้เลย แถมสิ่งที่แอบแฝงอยู่ในประเพณีนี้ในปัจจุบัน ปัจจัยที่ส่งผลต่อแนวโน้มการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวคือการเล่นพนันขันต่อ การแข่งขันชิงดีชิงเด่น ของชาวบ้านแต่ละกลุ่ม จึงทำให้เห็นว่าความเชื่อ ความศรัทธา และค่านิยม ในปัจจุบันเปลี่ยนแปลงไปในลักษณะที่เป็นผลกระทบทางลบของประเพณีบุญบั้งไฟ แต่ผลกระทบทางบวกก็มีคือ สามารถดำรงประเพณีให้คงอยู่คู่กับท้องถิ่นเพื่อเป็นศูนย์รวมจิตใจของชาวบ้านในชุมชนต่อไป นอกจากนี้ยังส่งผลให้เกิดการท่องเที่ยว ทำให้เศรษฐกิจในชุมชนนั้น ๆ มีสภาพที่ดีขึ้น ทำให้สภาพชีวิตความเป็นอยู่ และสภาพทางเศรษฐกิจของชุมชนนั้นมีสภาพที่ดีขึ้นตามไปด้วย

ในการจัดงานบุญบั้งไฟครั้งต่อไป ผลที่เกิดต่อชุมชนในแง่ความเชื่อ เศรษฐกิจ ศิลปะและวัฒนธรรม และอื่นๆ พบว่ากึ่งอำเภอแคนดง มีความเหมาะสมในการจัดงาน เพราะเป็นศูนย์กลางที่สุด ผลที่เกิดขึ้นกับชุมชนมีมากในด้านเศรษฐกิจการท่องเที่ยว การค้าขาย การอนุรักษ์ประเพณีและวัฒนธรรม มีมากกว่าด้านอื่น ๆ และเกือบทั้งหมดไม่เชื่อว่าความเชื่อต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับบุญบั้งไฟจะเกิดขึ้นกับชุมชนจริง แต่ชาวบ้านเชื่อว่าแนวโน้มที่จะจัดงานบุญบั้งไฟที่จะเกิดขึ้นในครั้งต่อไป

ผลกระทบการเปลี่ยนแปลงประเพณีแซนโดนตาของชาวไทยเขมร

ประเพณีแซนโดนตาเป็นประเพณีที่ชาวบ้านภูมิจนุที่พูดภาษาเขมรเป็นภาษาพื้นบ้าน ซึ่งชาวบ้านมีความเชื่อว่าประเพณีนี้จะต้องกระทำการแซนโดนตาทุก ๆ ปี การแซนโดนตาเป็นการเช่นไหว้บรรพบุรุษของชาวไทยเขมรซึ่งเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาโดยเฉพาะชนชาวเขมรในเขตพื้นที่อีสานใต้ ได้แก่ จังหวัดศรีสะเกษ สุรินทร์ บุรีรัมย์ เป็นต้น โดยชาวบ้านมีความเชื่อว่าวิญญาณนั้นมีอยู่จริง เชื่อว่ายมบาลจะปลดปล่อยวิญญาณบรรพบุรุษหรือนักโทษที่มีเวรมีกรรมให้มารับส่วนบุญส่วนกุศล หรือวิญญาณบรรพบุรุษที่อยู่บนสรวงสวรรค์ก็จะเป็นการเสริมบุญกุศลไว้

เดิมในสมัยก่อนเชื่อว่าลูกหลานจะต้องทำบุญในวันแซนโดนตาเพื่อให้บรรพบุรุษผู้ล่วงลับได้กิน ถ้าไม่ทำเหล่าบรรพบุรุษจะไม่ได้กินและจะต้องคู่ผู้อื่นที่ลูกหลานทำบุญให้ และจะโดนสาปแช่ง แต่ถ้าทำทุกขั้นตอนอย่างถูกต้องก็จะได้รับการอวยพร ทำให้มีความเจริญรุ่งเรืองในชีวิตต่อไป ซึ่งความเชื่อเหล่านี้จะได้รับการปลูกฝังจากพ่อแม่ปู่ย่าตายายของตนมาตั้งแต่เด็กๆ จนเป็นเยาวชนรุ่นหนุ่มสาวในปัจจุบันก็จะรับรู้เรื่องนี้โดยไม่ได้เกิดจากการบังคับ แต่เป็นการเรียนรู้จากประสบการณ์และได้รับการบอกเล่ามาตั้งแต่ยังเป็นเด็ก จึงเป็นการซึมซับเข้าไปในจิตใจของบุคคลเหล่านั้น ซึ่งทุกคนยังคงมีความเชื่อว่า การประกอบพิธีแซนโดนตา เพื่อเป็นการแสดงความกตัญญูตอเวทีย ย้อนรำลึกถึงบรรพบุรุษผู้ที่มีพระคุณ สืบสานขนบธรรมเนียมที่ลูกหลานต้องปฏิบัติต่อบรรพบุรุษ บิดา มารดา ครูอาจารย์ และผู้มีพระคุณ และยึดหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา

ผู้นำและผู้เข้าร่วมในการประกอบพิธีกรรมในแต่ละครอบครัวจะให้ผู้ที่มีความอาวุโสที่สุดเป็นผู้นำในการประกอบพิธีเช่นไหว้บรรพบุรุษ ซึ่งในชุมชนบ้านภูมิจนุผู้ที่ทำหน้าที่ในการประกอบพิธีแซนโดนตาโดยคัดเลือกจากผู้ที่ได้รับการบวชเรียนมาเป็นเวลานาน มีการประพฤติปฏิบัติตามจารีตประเพณีของท้องถิ่น และมีความรู้ มีประสบการณ์เกี่ยวกับการประกอบพิธีกรรมเป็นระยะเวลานาน คือ นายเปิ่น ตะเคียนศก (สมันญา บัวศรี, 2550 : สัมภาษณ์) และชาวบ้านในหมู่บ้านภูมิจนุ จะเรียกขานท่านว่าพ่อแป้น เพราะเป็นเหมือนบูรพาจารย์ของชาวบ้านที่มีลูกศิษย์เป็นจำนวนมาก

จากการสัมภาษณ์นางแสงเทียน นามบุตร (2550 : สัมภาษณ์) อยู่บ้านเลขที่ 46 หมู่ 3 ตำบลดงรัก อำเภอคูสิงห์ จังหวัดศรีสะเกษ อายุ 45 ปี เป็นลูกสาวคนที่ 6 ของนางเนียม เอ็มโอด (2550 : สัมภาษณ์) อยู่บ้านเลขที่ 20 หมู่ 23 บ้านภูมิขุ่น ตำบลโสน อำเภอขุขันธ์ จังหวัดศรีสะเกษ อายุ 80 ปี ซึ่งคุณแสงเทียนได้แต่งงานแยกครอบครัวไปอยู่บ้านสามที่ต่างอำเภอ แต่ในวันนี้ได้เดินทางกลับมาบ้านเกิดเพื่อเข้าร่วมพิธีแซนโดนตาพร้อมกับญาติๆ ฝ่ายของตนเองเป็นประจำทุกปี และผู้วิจัยได้สัมภาษณ์ นายสมิธ ศรีเลิศ (2550 : สัมภาษณ์) อายุ 26 ปี เป็นลูกชายคนเล็กในจำนวน 5 คน ได้ไปทำงานที่ กรุงเทพฯ เป็นเวลา 10 ปีกว่าปีแล้ว และวันนี้ได้ลาพักร้อนกลับมาบ้านเกิดเพื่อเข้าร่วมพิธีนี้โดยเฉพาะ และขณะนี้ได้แต่งงานแล้วซึ่งได้พาภรรยามาจนโดนตาที่บ้านของตนด้วย และต้องทำเช่นนี้ติดต่อกันเป็นเวลา 3 ปี นายสมิธ ศรีเลิศ เล่าให้ฟังว่าส่วนมากจะต้องกลับมาเข้าพิธีแทบทุกปี ซึ่งถือว่าเป็นการสืบทอดประเพณี ลูกๆ ทุกคนในครอบครัวศรีเลิศมีความสำนึกในประเพณีแซนโดนตาเป็นอย่างมาก เพราะได้รับการปลูกฝังมาตั้งแต่สมัยเป็นเด็กๆ นอกจากนั้นผู้วิจัยได้สัมภาษณ์เด็กวัยรุ่นสมัยใหม่กลุ่มหนึ่งซึ่งมีอายุประมาณ 15 – 17 ปี ซึ่งจัดเป็นเยาวชนในยุคสมัยใหม่ที่มีการเปลี่ยนแปลงในปัจจุบันนี้ แต่วัยรุ่นกลุ่มนี้ก็ยังมียึดถือปฏิบัติประเพณีนี้อย่างเคร่งครัด โดยนำสิ่งของไปจูนโดนตาที่บ้านแม่สามีซึ่งยึดถือปฏิบัติกันมาจนถึงทุกวันนี้ไม่ว่าจะเกิดผลกระทบของสังคมไปในทิศทางไหนก็ตาม ซึ่งถือว่าเป็นวันรวมญาติและบรรดาเพื่อนสนิทได้มีโอกาสกลับมาพบปะสังสรรค์กันอีกครั้งหนึ่ง ถึงแม้ปัจจุบันกระแสสังคมสมัยใหม่ในยุคโลกาภิวัตน์ ทำให้มีผลกระทบมีการเปลี่ยนแปลงไป แต่โดยส่วนใหญ่ก็ยังมีหลงเหลือให้เห็นอยู่บ้าง ในคนรุ่นเก่าที่ยังคงอนุรักษ์ประเพณีและความเชื่อดั้งเดิมของพิธีกรรมนี้อยู่ ถึงแม้ว่าคนรุ่นใหม่จะเปลี่ยนค่านิยมไปเกือบหมด แต่ก็ยังมีการผสมผสานความเชื่อดั้งเดิมกับค่านิยมสมัยใหม่ และความเจริญทางด้านวัตถุที่ได้เข้ามาในท้องถิ่นในปัจจุบันมากขึ้น แต่ถึงอย่างไรก็ตามชาวบ้าน ตำบลโสนก็ยังมีการปลูกฝังความเชื่อ และมีการสืบทอดประเพณีนี้ไปสู่รุ่นลูกหลานในสังคมปัจจุบัน โดยลูกหลานจะมีโอกาสได้พบเห็นและเข้าร่วมพิธีนั้นพร้อมๆ กับพ่อแม่ ปู่ย่า ตายาย ขณะที่ยังมีชีวิตอยู่ตั้งแต่เกิดมาจึงทำให้ประเพณีนี้ซึมซาบเข้าไปในจิตสำนึกของเด็กรุ่นใหม่ บางคนอาจมองว่าทำอะไรมกมายทำให้สิ้นเปลือง โดยไม่มีประโยชน์หรือสูญเปล่า ฤตผีปีศาจไม่ได้มีจริงทุกสิ่งเป็นการสมมติ เหลวไหลทั้งสิ้น ความสิ้นเปลืองทั้งหมดในการประกอบพิธีกรรมนี้แต่ก็มิได้ทำให้ลูกหลานล้มละลายอย่างแน่นอน ทุกคนต่างยินดีและมีความเต็มใจที่จะแสวงหาสิ่งของเครื่องเซ่นที่บรรพบุรุษเคยไปรกรปรานมาเตรียมไว้อย่างเต็มที่ ภายหลังจากที่ส่งวิญญาณท่านเหล่านั้นกลับแล้วลูกหลานก็สามารถนำอาหารเหล่านั้นมาเลี้ยงสังสรรค์ร่วมรับประทานอาหารกันได้ซึ่งถือเป็นการรวมญาติอีกครั้งหนึ่ง อาหารดังกล่าวนั้นก็ถือว่าเป็นอาหารมงคลที่บรรพบุรุษปู่ ย่า ตา ยาย ได้มอบไว้

ให้กับลูกหลาน พร้อมกับคำอวยพรเพื่อเป็นขวัญและกำลังใจให้ลูกหลาน พร้อมกับคำอวยพรเพื่อเป็นขวัญและกำลังใจให้ลูกหลานได้รับความสุขความเจริญต่อไป

อุปกรณ์ที่ใช้ในการประกอบพิธีกรรมแซนโดนตา

อุปกรณ์ที่ใช้ในการประกอบพิธีกรรมแซนโดนตา ซึ่งประกอบด้วยเครื่องบูชาซึ่งเรียกว่า “กรวย 5” ส่วนเครื่องเช่นไหว้ประกอบด้วยหมากพลู อาหารคาวหวาน เครื่องดื่ม สุรา บุหรี่และผลไม้ในท้องถิ่นชนิดต่างๆ เสื้อผ้า เครื่องนุ่งห่ม เครื่องประดับ แต่มาในสมัยปัจจุบันเครื่องเช่นไหว้เหล่านี้มีให้เลือกมากมายในท้องตลาด สามารถเลือกซื้อได้ตามความสะดวก มีทั้งที่เป็นอาหารคาว หวานสำเร็จรูป ซึ่งในปัจจุบันบางครอบครัวในแต่ละชุมชนอาจมีภาระต้องปฏิบัติหน้าที่การทำงาน และภาระที่ต้องรับผิดชอบเป็นอย่างมาก บางครอบครัวอาจซื้ออาหารที่มีจำหน่ายในท้องตลาดแทนการประกอบอาหารขึ้นเอง เพื่อความสะดวก รวดเร็ว ทันต่อยุคสมัยนี้ซึ่งมีความเร่งรีบ และมีได้ทำให้ขัดต่อจารีตประเพณีนี้ ถึงแม้ว่าอาหารคาวหวาน หรือเครื่องเช่นไหว้บางอย่างที่มีในปัจจุบัน แต่ในสมัยก่อนยังไม่มีเลย แต่ลูกหลานก็มีความเชื่อว่า อาหารเครื่องเช่นไหว้บรรพบุรุษจะต้องมาจากน้ำพักน้ำแรงของลูกหลานจะเป็นอาหารกลุ่มใดหรือชนิดใดก็ได้ที่ลูกหลานเห็นว่าดีที่สุด เพื่อจะนำมาเช่นไหว้บรรพบุรุษของตน (สมันญา บัวศรี. 2550 : สัมภาษณ์) ส่วนบายเบ็น ซึ่งเป็นเครื่องเช่นไหว้ที่มีความสำคัญมากอีกอย่างหนึ่ง และก็ยังมีการสืบทอดมาเรื่อยๆจนถึงยุคปัจจุบันซึ่งก็ยังมีประติษฐานจากใบตองสดมาทำเป็นกระทงใส่ข้าวเหนียว อาหารคาวหวาน และบนยอดสุดครอบด้วยกรวยใบตองสดยอดจะเสียบด้วยครากันลง (หมากที่ผ่านเปลือกเป็นแฉๆ) เพื่อความสวยงามและใส่เทียนไว้สำหรับจุดทำพิธีที่วัดโดยเชื่อว่า เป็นการบอกตำแหน่งหรือนำทางให้กับวิญญาณบรรพบุรุษแต่ละครอบครัวมารับส่วนบุญส่วนกุศลที่ลูกหลานเตรียมเอาไว้ให้ แต่สิ่งที่เปลี่ยนแปลงในปัจจุบันก็คือภาชนะซึ่งเดิมจะทำจากใบตองสดนำมาเย็บเป็นกระทง แต่ปัจจุบันจะเป็นจานหรือชามสังกะสีทรงกลม ซึ่งแต่ละครอบครัวจะจัดหาและนำไปประกอบพิธีกรรมตั้งแต่ในอดีตจนถึงปัจจุบัน ดังนั้นจึงทำให้วัดไม่สามารถจัดหาสถานที่จัดเก็บอุปกรณ์ดังกล่าวได้เพราะมีจำนวนเพิ่มขึ้นเป็นประจำทุกปี มาในปัจจุบันนี้จึงทำให้เกิดกุศโลบาย โดยวัดได้นำเอาภาชนะดังกล่าวมาให้ชาวบ้านเช่า โดยในแต่ละปีชาวบ้านไม่ต้องจัดหาภาชนะดังกล่าวหรือที่เรียกว่า บายเบ็น นี้มาประกอบพิธีกรรม แต่ให้ชาวบ้านในแต่ละครอบครัวมาเช่า 1 ภาชนะ เท่ากับ 1 ครอบครัว ซึ่งไม่มีการจับจองหรือแสดงความเป็นเจ้าของ โดยวัดจะนำเงินที่ได้นั้นมาใช้ในการกิจของสงฆ์ต่อไป ซึ่งสิ่งนี้เป็นสิ่งที่มีการเปลี่ยนแปลงเป็นกุศโลบายการนำเอาของเดิมมาใช้เป็นของสาธารณะ (พระครูพนัสธรรมกิต เจ้าอาวาสวัดบวรประชาชนภูมิหรือวัดขุน. 2550 : สัมภาษณ์)

ขั้นตอนในการประกอบพิธีกรรม

การประกอบพิธีกรรมแซนโดนตาของชาวไทยเขมร ชาวบ้านภูมิจนุก็ยังคงแบ่งออกเป็น 2 ช่วง คือ วันขึ้น 14 ค่ำ และขึ้น 15 ค่ำ เดือน 10 เรียกว่าวันเป็นตุง ซึ่งวันนี้เป็นวันที่มีการเตรียมข้าว ปลา อาหาร เพื่อนำไปทำบุญที่วัดเท่านั้น ยังมีได้มีการประกอบพิธีกรรม

ในวันแรม 14 ค่ำ เดือน 10 ถึงวันแรม 15 ค่ำ เดือน 10 เรียกว่า “เป็นทม” ในช่วงวันเวลาเหล่านี้จะมีการเริ่มเตรียมเครื่องเช่น ไห้วและเครื่องบูชาให้พร้อม เครื่องเช่นไห้วมีการเตรียมตั้งแต่วันแรม 14 ค่ำ เป็นต้นมาจนถึงวันแรม 15 ค่ำ ก็จะได้มีการจูน จนถึงวันแรม 15 ค่ำ ซึ่งถือเป็นวันจูนโดนตา ชาวบ้านในแต่ละครอบครัวจะนำสิ่งของไปจูนโดนตาบ้านพ่อแม่สามีของตน ซึ่งจะทำติดต่อกันเป็นเวลา 3 ปี และนำไปให้ญาติพี่น้องที่เคารพนับถือตลอดจนครูบาอาจารย์ที่เป็นผู้มีพระคุณ เช่น ครูเป่า จากการสัมภาษณ์ นายสงค์ เรืองใจ อายุ 63 ปี ซึ่งเป็นครูเป่า ชาวบ้านภูมิจนุให้ความเคารพศรัทธาในฐานะเป็นหมอแผนโบราณสามารถรักษาโรคต่างๆ ให้ชาวบ้านตั้งแต่สมัยอดีตจนปัจจุบันได้ เช่น รักษาโรคกระดูก โรคซาง เป็นต้น ในวันจูนโดนตาชาวบ้านในหมู่บ้านส่วนใหญ่จะนำข้าวของมาจูนโดนตาที่บ้านครูเป่าเป็นจำนวนมาก เพื่อเป็นการแสดงความกตัญญูและระลึกถึงพระคุณที่ครูเป่าช่วยรักษาโรคให้กับพวกตน

เมื่อถึงเวลาประมาณ 16.00 น. ก็จะมีการประกอบพิธีการแซนโดนตา โดยลูกหลานจะทำการประกอบพิธีเช่น ไห้วบรรพบุรุษและเรียกวิญญาณบรรพบุรุษมารับเครื่องเช่นไห้วที่ลูกหลานได้จัดเตรียมไว้ให้แล้วนั้น โดยผู้อาวุโสในครอบครัวจะเป็นผู้นำในการประกอบพิธีกรรมด้วยการงานเรียกชื่อ นามสกุลของผู้ที่ได้ล่วงลับไปแล้วพร้อม ๆ กับการหยาดน้ำ (กรวดน้ำ) หรือสุรา ซึ่งเป็นการอัญเชิญให้วิญญาณบรรพบุรุษมากินอาหารเครื่องเช่นไห้วเหล่านั้น ในเวลานั้นก็จะเอาธูป – เทียน มาจุดเพื่อเป็นการนำทางให้วิญญาณกลับมาถึงบ้านหรือครอบครัวของตนได้ถูกต้องแม่นยำ บางครอบครัวจะประกอบพิธีกรรมเช่นนี้บ่อยๆ หลายครั้ง แต่บางครอบครัวจะทำเพียง 3 ครั้ง คือ 4 โมงเย็น , 6 โมงเย็น และก่อนไปวัดอีก 1 ครั้ง (สัมภาษณ์นายสมิ พรประวัติ และนายสุพันธ์ แหวนวงศ์ ผู้ใหญ่บ้านภูมิจนุ) พอถึงเวลาประมาณ 20.00 น. ลูกหลานจะเรียกโดนตาให้ทำการอาบน้ำ ชำระล้างร่างกาย ใส่เสื้อผ้าที่เตรียมไว้ให้ หวีผม ประแป้งให้สวยงาม เพื่อเตรียมตัวไปวัดเพื่อฟังเทศน์ฟังธรรมด้วยกันที่วัด หลังจากเสร็จพิธีแล้วก็เดินทางกลับบ้าน พอรุ่งเช้าของวันรุ่งขึ้นเวลาประมาณ 04.00 น. พระที่วัดจะตักถวญสงฆ์ญาณให้ชาวบ้านพร้อมที่จะแห่บายตะบัตตะโบลไปที่วัดพร้อมๆ กันทุกครอบครัว ซึ่งแต่ละครอบครัวมีความเชื่อว่าจะไม่เข้าร่วมพิธีตอนนี้ไม่ได้ ถ้าใครไม่เข้าร่วมจะถูกชาวบ้านด้วยกันคำหนิและโดนตาจะสาปแช่งไม่ให้มีความเจริญรุ่งเรือง สิ่งของที่บรรจุอยู่ในภาชนะหรือในบายตะบัตตะโบล สิ่งที่ได้รับผลกระทบและมีการเปลี่ยนแปลงไปในปัจจุบันก็คือภาชนะที่ใช้บรรจุสิ่งของ ซึ่งสมัยก่อนจะใช้กระเชอที่สานจากไม้ไผ่

หรือหาว แต่ปัจจุบันนิยมใช้ภาชนะที่ผลิตขึ้นจากพลาสติกในรูปของ ตะกร้า หรือถัง (วิจิตร อดิชาติ, 2550 : สัมภาษณ์) ชาวบ้านจะทำการแห่บายตะบัตะโบรอบโบสถ์ 3 รอบ ซึ่งในขั้นตอนพิธีกรรมนี้ผู้วิจัยได้เห็นว่าผู้เข้าร่วมพิธีกรรมจะมีทั้งเด็ก ผู้ใหญ่ ผู้ชรา ทุกเพศทุกวัยพร้อมใจกันมาเข้าพิธีอย่างอุ่่นหนาฝาคั่ง เต็มไปด้วยกลิ่นอายของความตั้งใจจริง และมีความสุข ถึงแม้ว่าขณะประกอบพิธีนั้นจะมีฝนตกก็ตาม ทุกคนต่างทำหน้าที่ของตนอย่างตั้งใจตั้งใจไม่มีใครคอยหนี จึงทำให้เห็นได้ว่าไม่มีสิ่งใดที่จะมาขัดขวางหรือทำให้ความศรัทธาที่เชื่อมคล้ายหรือสลับเลื่อนไปจากใจชาวบ้านภูมินุได้ หลังจากเสร็จพิธีชาวบ้านก็จะทยอยกันกลับบ้านเพื่อเตรียมข้าวปลาอาหารมาตักบาตร ฟังเทศน์ และพระเจริญพระพุทธมนต์เป็นอันเสร็จพิธี

แนวโน้มการดำรงคงอยู่ของประเพณีแซนโดนตา

ประเพณีแซนโดนตาของชาวเขมรในปัจจุบันมีแนวโน้มการดำรงคงอยู่ทั้งในด้านความเชื่อ ความศรัทธา ค่านิยม องค์ประกอบของพิธีกรรม และขั้นตอนในการประกอบพิธี ซึ่งในปัจจุบันยังมีการปฏิบัติเป็นประจำทุกปีอย่างต่อเนื่อง ผู้วิจัยได้สัมภาษณ์นายสุพันธ์ แหวนวงศ์ ผู้ใหญ่บ้านภูมินุ (2550 : สัมภาษณ์) และนายเผือก ศรีสุวรรณ (2550 : สัมภาษณ์) ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน ตำบลโสน อำเภอบุขัน จังหวัดศรีสะเกษ ได้กล่าวว่าประเพณีแซนโดนต่ายังมีการดำรงคงอยู่ในปัจจุบัน โดยเฉพาะหมู่บ้านภูมินุซึ่งชาวบ้านมีความยึดมั่นถือมั่นปฏิบัติสืบทอดต่อกันมาเรื่อยๆ เพราะชาวบ้านทุกคนที่เกิดมาก็เห็นการประกอบพิธีกรรมนี้แล้ว จึงทำให้ลูกหลานไม่สามารถที่จะละเลยหรือวางเฉย การประกอบพิธีกรรมนี้ได้ เพราะถ้าไม่ทำก็จะทำให้วิญญาณบรรพบุรุษไม่ได้รับส่วนบุญส่วนกุศลและจะพากันสาปแช่งลูกหลาน ชาวบ้านมีความเชื่อว่าไม่มีบุญใดที่ยิ่งใหญ่กว่าบุญจากการแซนโดนตาถึงแม้ว่าในปัจจุบันนี้สังคมจะมีการเปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัยซึ่งได้รับอิทธิพลในการเปลี่ยนแปลงของกระแสวัฒนธรรมและวิถีชีวิตเศรษฐกิจกับการค้าที่พยายามทำทุกอย่าง ให้กลายเป็นสินค้า ในบางท้องถิ่นในยุคที่สังคมต้องแก่งแย่งแข่งขัน เอารัดเอาเปรียบ ปากกัดตีนถีบ พิธีกรรมต่างๆ ถูกทำให้สำเร็จรูปมากขึ้น บางท้องถิ่นก็หันไปปรับวัฒนธรรมของชนกลุ่มอื่นแทนพิธีกรรมที่แสดงออกถึงจิตวิญญาณอันสูงส่งละผูกพันกับธรรมชาติของท้องถิ่นจึงมีความหมายน้อยลง แต่จากผลการวิจัยพบว่า ชาวบ้านภูมินุ ตำบลโสน อำเภอบุขัน จังหวัดศรีสะเกษ ยังมีการปฏิบัติสืบทอดประเพณีแซนโดนตาอย่างมีความสมบูรณ์ครบถ้วนทุกประการ ถูกต้องตามพิธีกรรมที่มีมาเนิ่นนานตั้งแต่โบราณกาลของชาวเขมร ซึ่งเป็นความเชื่อที่เก่าแก่ และปฏิบัติกันมาจนถึงปัจจุบัน ชาวบ้านเชื่อว่าประโยชน์ที่ได้รับจากการปฏิบัติตามประเพณีนี้ ทำให้ชนรุ่นหลังรู้จักการมีความกตัญญูต่อผู้มีพระคุณมีการสืบสานพระพุทธศาสนา มีจารีตประเพณีและวัฒนธรรม

ที่ดีงาม จนทำให้ส่วนราชการของ อำเภوخุขันธุ์ ได้มีกิจจัดงานประเพณีกล้วยแสนหวี ประเพณี แชนโคนตาขึ้น เพื่อแสดงถึงความกตัญญู และแสดงถึงความศรัทธาต่อบรรพบุรุษผู้ล่วงลับไปแล้ว

อำเภوخุขันธุ์ จังหวัดศรีสะเกษ เป็นเมืองเก่าแก่ที่มีอายุกว่า 200 ปี เป็นที่ตั้งของคนไทย หลายเชื้อชาติ หลายภาษา เช่น เขมร ลาว ส่วย จีน เป็นต้น มีจารีตประเพณีและวัฒนธรรมที่ งดงามของท้องถิ่นอยู่เป็นจำนวนมากและหนึ่งในจำนวนนั้นก็คือประเพณีแชนโคนตาซึ่งเป็น ประเพณีเช่นไหว้บรรพบุรุษของชาวไทยเชื้อสายเขมร โดยกลุ่มคนไทยเขมรดังกล่าวได้ยึดถือปฏิบัติ กันมาแต่ดั้งเดิม เนื่องจาก อำเภوخุขันธุ์ มีคนไทยเชื้อสายเขมรอยู่เป็นจำนวนมาก และมีการนำกล้วย ซึ่งเป็นผลไม้ที่มีความสำคัญและมีความจำเป็นต้องนำมาใช้เป็นเครื่องเช่นไหว้ จึงมีการนำกล้วยมา แปรรูปโดยชาวบ้านจะนำกล้วยมาทำเป็นข้าวต้มมัด ซึ่งเป็นเครื่องเช่นหลัก วัตถุดิบที่นำมาทำ ข้าวต้มมัดคือผลิตภัณฑ์จากต้นกล้วย ไม่ว่าจะเป็นใบกล้วย หยวกกล้วย และผลกล้วยสุก โดย ใบตองจะนำมาห่อข้าวต้มในช่วงเทศกาลนี้จะมีพ่อค้านำผลิตภัณฑ์จากต้นกล้วยมาขายให้แก่ ชาวบ้านนับเป็นหมื่นๆแสนๆ ต้นเป็นประจำทุกปี ส่วนราชการจึงมีความเห็นว่าประเพณีนี้ชาวบ้าน มีความเชื่อและให้ความสำคัญในการให้ความเคารพต่อบรรพบุรุษผู้ล่วงลับไปแล้วโดยชาวบ้านมี ความเชื่อว่าหากทำดีประพฤดีมีสัมมาคารวะต่อวิญญาณบรรพบุรุษทั้งหลายเหล่านี้จะส่งผลให้ ตนเอง ครอบครัว ญาติมิตร อยู่เย็นเป็นสุข ทำมาค้าขึ้น ดังนั้นส่วนราชการจึงจัดให้มีงานเทศกาล กล้วยแสนหวี ประเพณีแชนโคนตาเป็นประจำทุกปี เพื่อเป็นการส่งเสริมการท่องเที่ยวของอำเภอ ขุขันธุ์ ให้เป็นที่รู้จักกันอย่างกว้าง โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อส่งเสริมและสนับสนุนราษฎรชาวอำเภอ ขุขันธุ์ได้ประกอบพิธีกรรมตามลัทธิความเชื่อที่กระทำสืบต่อกันมาหลายชั่วอายุคน ตั้งแต่ชาวบ้านจำ ความได้มาจนถึงปัจจุบันถึงแม้จะมีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงตามกระแสยุคโลกาภิวัตน์เพิ่มเติมเข้า มาตามยุคสมัยก็ตาม ประเพณีนี้จะเป็นการสืบทอดให้ประเพณีแชนโคนตาเกิดความสมบูรณ์ถูกต้อง ตามพิธีกรรมที่มีมาแต่โบราณกาล เป็นความร่วมมือระหว่างภาครัฐ ภาคเอกชน และชาวบ้านใน ท้องถิ่นดำเนินงานร่วมกันเป็นการสนับสนุนภูมิปัญญาท้องถิ่นให้มีโอกาสเสนอผลงานด้าน วัฒนธรรมประเพณีและวิถีชีวิตต่อสาธารณชน ตลอดจนเป็นการเปิดประตูให้สาธารณชนทั่วไปได้ มีโอกาสเรียนรู้วัฒนธรรมท้องถิ่นอันเป็นการลดช่องว่างความไม่เข้าใจกันเพียงมาจากวัฒนธรรมที่ แตกต่างกันในชาติ และประเพณีแชนโคนตา ภูษาศาลหลักเมืองของ อำเภوخุขันธุ์ นี้เพื่อเปิด โอกาสให้ประชาชนทั่วไปมาเข้าร่วมกิจกรรมอย่างกว้างขวาง จากผลการวิจัยผู้วิจัยพบว่าประเพณีนี้มี แนวโน้มในการดำรงคงอยู่ในปัจจุบันอย่างต่อเนื่องตลอดไป เพราะเป็นการส่งเสริมการท่องเที่ยว โดยใช้มิติทางวัฒนธรรมและประเพณีพร้อมเป็นการส่งเสริมความรัก ความสามัคคีของชาวบ้านทั้ง ในระดับครอบครัว ระดับเครือญาติ ระดับชุมชน และระดับท้องถิ่นโดยใช้ประเพณีนี้เป็นสื่อกลาง ในการเชื่อมโยงสายใยความผูกพันในครอบครัวและชุมชนได้ตลอดไป

จากการศึกษาวิจัยในครั้งนี้เมื่อนำมาเปรียบเทียบกับผลกระทบการเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยในยุคโลกาภิวัตน์ก็จะเห็นว่าการเปลี่ยนแปลงในยุคปัจจุบันมีการเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว เทคโนโลยีและวิทยาการสมัยใหม่เข้ามามีบทบาทในสังคมที่มีต่อในชีวิตประจำวัน ส่งผลกระทบต่อสังคม เศรษฐกิจ การเมือง การปกครอง การศึกษาตลอดจนความเชื่อ ความศรัทธา ค่านิยมของชุมชนในท้องถิ่น ซึ่งผลกระทบดังกล่าวมีผลต่อครอบครัวที่เป็นคนรุ่นใหม่ แต่ถึงอย่างไรก็ตามก็อาจมีผลกระทบต่อความเชื่อของพิธีกรรมแซนโดนตาแต่อย่างใด ซึ่งถ้าจะถามว่าการประกอบพิธีกรรมแซนโดนตานี้สังคมจะได้สาระอะไรจากการจัดประเพณีนี้ แต่จากผลการวิจัยดังกล่าวพบว่าสิ่งที่สังคมจะได้รับไม่สามารถจะประเมินเป็นมูลค่าทรัพย์สินได้ แต่สิ่งที่จะได้รับในประเพณีนี้เป็นสิ่งที่อยู่ในจิตใจของลูกหลาน ซึ่งถือว่าเป็นความละเอียดอ่อนที่สังคมในยุคปัจจุบันนี้อาจที่จะสัมผัสกับสิ่งเหล่านี้ได้ถ้ามิได้สืบเชื้อสายมาจากชาวไทยเขมรจังหวัดศรีสะเกษซึ่งบางส่วนของสังคมในยุคปัจจุบันมองพิธีกรรมเหล่านี้เป็นเรื่องงมงายไร้สาระ สิ้นเปลืองทรัพย์สินเงินทองทำไปแล้วไม่ได้อะไร เพราะวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเข้ามาบทบาทในการดำรงชีวิต และวิทยาศาสตร์สอนว่าผีไม่มีในโลก ดังนั้นคนรอบนอกอาจมีทัศนคติที่ว่าบูชาผีหรือคนที่ตายไปแล้วไม่มีประโยชน์อะไร สิ้นเปลืองเงินทองและเวลาโดยใช่เหตุ แต่ความเป็นจริงแล้วสิ่งที่แอบแฝงอยู่ในประเพณีแซนโดนตาของชาวไทยเขมร จังหวัดศรีสะเกษได้ซ่อนเร้นและสะท้อนให้เห็นสิ่งที่แสดงถึงความกตัญญูกตเวทิตา รู้คุณบรรพบุรุษผู้ล่วงลับไปแล้ว เป็นการสืบทอดเชื่อมโยงสายสัมพันธ์ของสมาชิกในครอบครัว สิ่งที่ซ่อนเร้นสำคัญที่สุดนั้นคือความกตัญญูรู้คุณ การมีคุณธรรมในจิตใจ ซึ่งพ่อแม่ ปู่ย่าตายาย บรรพชนได้อบรมสั่งสอนจนเป็นการสะสมและฝังรากลึกอยู่ใต้จิตสำนึกของลูกหลานสืบมา ซึ่งในสังคมของคนรุ่นใหม่ในยุคปัจจุบันนี้จะมองข้ามสิ่งเหล่านี้ไปเป็นสิ่งที่ทำทายเป็นประเพณีถึงเอกลักษณ์เฉพาะตัวให้คนในสังคมยุคใหม่นี้ควรยอมรับและมีความตระหนักในคำว่า “การมีความกตัญญูและมีคุณธรรม”

การเปรียบเทียบผลกระทบประเพณีบุญบั้งไฟของชาวไทยลาวและประเพณีแซนโดนตาของชาวไทยเขมร

ประเพณีแซนโดนตานี้ได้มีการเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา ตามยุคสมัย แนวโน้มของการดำรงคงอยู่ของประเพณีนี้ขึ้นอยู่กับความเชื่อและความศรัทธาของชุมชน ซึ่งประเพณีนี้เมื่อเปรียบเทียบกับประเพณีบุญบั้งไฟ จะมีทั้งด้านที่เหมือนกันและต่างกัน โดยด้านที่เหมือนกันคือก่อให้เกิดความสมัครสมานสามัคคีกัน เป็นศูนย์รวมของจิตใจ มีความร่วมแรงร่วมใจกันของชาวบ้าน ทำให้ชาวบ้านมีขวัญและกำลังใจในการดำรงชีวิตและประกอบอาชีพการงานต่อไป ส่วนด้านที่ต่างกัน คือ ประเพณีแซนโดนตามีแต่ผลกระทบที่เกิดขึ้นในด้านบวก ถึงแม้ว่ากาลเวลา

หรือยุคสมัย จะเปลี่ยนแปลงไปสักเพียงใดก็ตาม แต่ความเชื่อ ความศรัทธา ความกตัญญูรู้คุณต่อบิดามารดา บรรพบุรุษผู้ล่วงลับไปแล้วก็ยังดำรงคงอยู่มีเสื่อมคลาย ซึ่งมีความซาบซึ้งและได้รับการปลูกฝัง จนแทรกซึมอยู่ในจิตใจของลูกหลานทุกรุ่นทุกคนตามยุคสมัยในปัจจุบันนี้ พิธีกรรมต่างๆ ของประเพณีแซนโชนดาถึงแม้จะมีการตระเตรียมเครื่องเช่นสังเวทียามากมาย ซึ่งถือว่าเป็นการลงทุนเช่นเดียวกับประเพณีบุญบั้งไฟ แต่ประเพณีแซนโชนดาจะทำไปตามกำลังทรัพย์และตามอรรถภาพ ฐานะของครอบครัวนั้นๆ มิได้มุ่งแข่งขันและชิงดีชิงเด่นในชุมชน เครื่องเช่นไห่ต่างๆ หลังจากเสร็จพิธีแล้วยังสามารถนำเอาอาหารเหล่านั้นมารับประทานร่วมกันในครอบครัวได้ ถือเป็นวันรวมญาติ พบปะสังสรรค์กัน ไม่มีการเล่นการพนัน หรือทำให้ประเพณีเกิดความเสียหาย การประกอบพิธีกรรมจะประกอบไปด้วยแรงศรัทธาและความศักดิ์สิทธิ์ในแต่ละขั้นตอนของพิธีกรรม

นอกจากนั้นก็ยังเป็นการส่งเสริมการท่องเที่ยวเช่นเดียวกันกับประเพณีบุญบั้งไฟ แต่ประเพณีแซนโชนดามีได้มีการแอบแฝงจากพ่อค้าหรือบุคคลที่จะหาโอกาสขายของต่างๆ ที่นำมาใช้ในการประกอบพิธี เพราะแต่ละคนเชื่อในบาปบุญคุณโทษ เวรกรรม ซึ่งจะต่างจากประเพณีบุญบั้งไฟ ในงานเทศกาลประเพณีแซนโชนดา ลูกหลานหรือบุคคลทั่วไปหรือชาวบ้านในพื้นที่อื่นๆ ที่เข้าร่วมงาน ส่วนมากจะเข้ามาเพราะมีความเชื่อและความศรัทธาในการประกอบพิธี จะไม่มีการดื่มสุราจนเมามาย หรือเกิดการทะเลาะวิวาทภายในครอบครัว หรือชุมชน หรือในงานเทศกาลนี้ ซึ่งในทางกลับกันจะเห็นว่าเป็นผลกระทบด้านลบของประเพณีบุญบั้งไฟ ด้วยในงานเทศกาลบุญบั้งไฟส่วนมากในปัจจุบันจะออกไปในลักษณะมีการทะเลาะวิวาท ดื่มสุราจนเมามายขาดสติ ก่อให้เกิดความรำคาญและเดือดร้อนแก่ผู้อื่น ซึ่งบางครั้งเป็นเรื่องราวให้เกิดความเสียหายเป็นอย่างมากในแต่ละปีของงานเทศกาลนั้น ซึ่งจะเห็นได้ว่างานบุญบั้งไฟบางครั้งได้มีการลงข่าวความเคลื่อนไหวของประเพณีนี้ในหน้าหนังสือพิมพ์ในด้านผลกระทบด้านลบเป็นส่วนมาก ซึ่งบางครั้งได้มีการตักเตือนผู้จัดงานและผู้ร่วมงานในอุบัติเหตุที่เกิดขึ้นจากการจุดบั้งไฟและการทะเลาะวิวาทดังกล่าวนี้ ดังนั้น แนวโน้มการดำรงคงอยู่ของประเพณีแซนโชนดาของชาวบ้านภูมิกชน อำเภออุบลรัตน์ จังหวัดศรีสะเกษ ซึ่งน่าจะมีแนวโน้มที่จะดำรงคงอยู่สืบทอดต่อไป

จากผลการวิจัยในครั้งนี้สามารถวิเคราะห์ได้ว่าทุกสิ่งทุกอย่างในโลกนี้มีทั้งด้านบวกและด้านลบ ประเพณีวัฒนธรรมต่างๆ ที่มีอยู่ในแต่ละท้องถิ่นถือว่าทุกประเพณีเป็นสิ่งที่ดีงาม มีคุณค่าควรแก่การอนุรักษ์ส่งเสริมให้คงอยู่คู่ท้องถิ่นตลอดไป ถึงแม้ว่าสังคมไทยจะได้รับอิทธิพลการเปลี่ยนแปลงตามยุคสมัยปัจจุบันก็ตาม แต่ก็ยังมีการผสมผสาน มีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงแก้ไขให้เหมาะสมสอดคล้องกับสภาพแวดล้อม วิธีการดำเนินชีวิตของสังคมไทยที่เป็นอยู่และการเปลี่ยนแปลงที่จะเกิดขึ้นในอนาคต ดังนั้น บุคคล หน่วยงาน สถาบัน ส่วนราชการที่เกี่ยวข้อง

โดยตรงควรจะได้หาแนวทางให้ประชาชนทั่วไปรู้จักการผสมผสานให้มีการประพฤติปฏิบัติตามจารีตประเพณี โดยทำให้มีความผสมกลมกลืนของธรรมชาติ กับยุคสมัยปัจจุบันที่มีการเปลี่ยนแปลงไป ควรให้ทุกคน โดยเฉพาะเยาวชนไทยรุ่นหลังมีความตระหนักถึงคุณค่าการสืบทอดและการอนุรักษ์ประเพณีท้องถิ่นของชุมชนในสังคมไทย และควรหาแนวทางวางรากฐานและแนวทางการปฏิบัติที่เหมาะสมกับสภาพการณ์ สถานการณ์ปัจจุบันและอนาคตต่อไป

ข้อเสนอแนะ

1. การจัดงานเทศกาลประเพณีบุญบั้งไฟในแต่ละปีทั้ง อำเภอกันทรวิชัย ควรมีการประชาสัมพันธ์อย่างทั่วถึง ทั้งในอำเภอ และต่างอำเภอ โดยเฉพาะในอำเภอเมือง จังหวัดบุรีรัมย์ ซึ่งภาคเอกชนและหน่วยงานราชการควรเข้ามาสนับสนุนให้ความร่วมมือในการประชาสัมพันธ์อย่างทั่วถึง เพื่อเป็นการส่งเสริม อนุรักษ์ และเผยแพร่ศิลปวัฒนธรรมประเพณีที่ดีงามให้คงอยู่คู่กับจังหวัดบุรีรัมย์

2. ควรมีการอนุรักษ์รูปแบบวิธีการผลิตบั้งไฟแบบดั้งเดิมไว้มิให้สูญหายไปมากที่สุด จนคนรุ่นหลังไม่ทราบที่มาและวิธีการทำบุญบั้งไฟแบบดั้งเดิม เพราะในปัจจุบันช่วงทำบั้งไฟได้มีการนำเทคโนโลยีสมัยใหม่เข้ามาช่วยทำบั้งไฟ เพื่อที่จะให้ได้บั้งไฟจำนวนมากขึ้น และทันต่อความต้องการของผู้ที่มาร่วมแข่งให้ทำ ดังนั้นจึงควรมีการจัดกลุ่ม หรือตั้งชมรมคนทำบั้งไฟแบบดั้งเดิมขึ้น ซึ่งเป็นสิ่งที่มีคุณค่าและควรอนุรักษ์ไว้ในสังคม

3. ควรมีการสร้างกระบวนการเรียนรู้ และควรให้ความสำคัญกับทรัพยากรบุคคล ซึ่งเป็นผู้รู้ในชุมชนที่มีความชำนาญเฉพาะด้าน โดยถือว่ามีความสำคัญที่สุด นั่นก็คือ ช่วงทำบั้งไฟ เพื่อเป็นการใช้ทรัพยากรในท้องถิ่นให้เข้ามามีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ส่งเสริม และเผยแพร่ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นให้กับเยาวชนคนรุ่นหลังได้เรียนรู้ต่อไป

4. ควรมีมาตรการในการควบคุมในเรื่องของการเล่นการพนันในงานประเพณีบุญบั้งไฟ ซึ่งไม่สามารถปฏิเสธได้ในเรื่องการเล่นการพนันในการประกวดการจุดบั้งไฟที่เข้ามาเกี่ยวข้อง เพื่อเป็นการป้องกันไม่ให้ประเพณีบุญบั้งไฟถูกมองไปในทางลบหรือเป็นที่ช่องสุ่มของการเล่นการพนันขึ้นต่อในงานประเพณีบุญบั้งไฟนั้น เจ้าหน้าที่คณะกรรมการ หน่วยงาน ผู้ที่มีหน้าที่ความรับผิดชอบในการจัดงานบุญบั้งไฟ ควรหามาตรการแนวทางในการป้องกันและควบคุมในเรื่องดังกล่าวนี้ด้วย

5. ควรมีจัดทำหลักสูตรท้องถิ่น เกี่ยวกับประเพณีบุญบั้งไฟของชาวไทยลาวและประเพณีแซนโชนดาของชาวไทยเขมร ทั้งในระดับประถมศึกษา และมัธยมศึกษาในท้องถิ่นที่มีกลุ่มชาวไทยลาวและชาวไทยเขมรอาศัยอยู่ เพื่อให้เยาวชนคนรุ่นหลังได้รู้จักมรดกประเพณีที่เป็นรากเหง้า

ของตนอย่างถ่องแท้ และให้เกิดความภาคภูมิใจ รู้สึกห่วงแหน และช่วยกันรักษาสืบทอดมรดกของ ประเพณีที่ดีงามนี้สืบไป

6. หน่วยงาน องค์กรเอกชน และรัฐบาล ควรมีการเผยแพร่ข่าวสารตลอดจนรายละเอียด ต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับประเพณีแซนโชนดาให้บุคคลที่อยู่ในแวดวงภายนอกได้รับทราบเกี่ยวกับ ประเพณีอย่างกว้างขวางและแพร่หลาย

บรรณานุกรม

บรรณานุกรม

- กรมวิชาการ. (2522). **ทำผาแดง นางไอ่ และประเพณีบุญบั้งไฟ**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา
ลาดพร้าว.
- “กล้วยแสนหวีประเพณีแซนโดนตาของอำเภออุซันซ์ ปี 2550”. (2550). (ออนไลน์). แหล่งที่มา :
<http://www.tumbonsano.org/webboard> 10
- “กล้วยแสนหวีประเพณีแซนโดนตาบูชาศาลหลักเมือง”. (2546, 30 กันยายน). **คมชัดลึก**.
หน้า 39.
- กัญญา ปลั่งเจริญศรี. (2536). **ฮีต 12 ภาพจิตรกรรมฝาผนังศูนย์วัฒนธรรมอีสานใต้สถาบันราชภัฏ
บุรีรัมย์ จังหวัดบุรีรัมย์**. บุรีรัมย์ : ศูนย์วัฒนธรรมอีสานใต้ สถาบันราชภัฏบุรีรัมย์.
- การตั้งถิ่นฐาน-เขมร**. (2551). (ออนไลน์). แหล่งที่มา :
[http://www.mapculture.org/mambo/templates/waterandstone_greenandblack/images/img
header.jpg](http://www.mapculture.org/mambo/templates/waterandstone_greenandblack/images/img_header.jpg)
- กุสุมา ชัยวินิตย์. (2531). **ศาสนาชาวบ้านในวรรณกรรมนิทานพื้นบ้านอีสาน**. ปรินิพนธ์
ศศ.ม. มหาสารคาม : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม.
- ขนิษฐา สุวรรณชาติ. (2531, เมษายน). “ฮีตบุญบั้งไฟเมืองยโสธร” **กินรี**. 5(4) : 25-28.
- คณะกรรมการกลุ่มโรงเรียนมัธยมศึกษาตอนปลายเขตการศึกษา 10. (2521). **ประเพณีอีสาน**.
อุบลราชธานี : หน่วยงานนิเทศกรรมสามัญศึกษาอุบลราชธานี.
- คณะกรรมการประชาสัมพันธ์. (2535). **เที่ยวงานประเพณีบุญบั้งไฟ จังหวัดยโสธร**. อุบลราชธานี
: โรงพิมพ์ยงสวัสดิ์ออฟเซต.
- _____. (2535). **บั้งไฟยโสธร**. ยโสธร : โรงพิมพ์จิ๊ฮะการพิมพ์.
- คณะเทศมนตรีเมืองยโสธร. (2537). **บั้งไฟยโสธร**. ยโสธร : โรงพิมพ์จิ๊ฮะการพิมพ์.
- คิด จินดากุล (2536 : 89) **บั้งไฟยโสธร**. ยโสธร : โรงพิมพ์จิ๊ฮะการพิมพ์.
- จ. เปரியู (นามแฝง). (2529). **ประเพณีมงคลไทยอีสาน**. กรุงเทพฯ : อำนวยการพิมพ์.
- จรัส พยัคฆราชศักดิ์. (2534). **อีสาน 1 ศาสนาและวรรณกรรมนิยมในท้องถิ่น**. กรุงเทพฯ :
โอเดียนสโตร์.
- _____. (ม.ป.ป.). **ไทยคดีศึกษา ศาสนา และลัทธินิยมในท้องถิ่น**. มหาสารคาม : ปรินิพนธ์.
- จารุณี กองพลพรหม. (2527). “การศึกษาเพลงพื้นบ้านและการเล่นพื้นบ้าน” ใน **เพลงพื้นบ้าน
และการเล่นพื้นบ้านจังหวัดสุรินทร์**. หน้า 157. กรุงเทพฯ : กรุงเทพมหานคร.

- จารุบุตร เรื่องสุวรรณ. (2519). **ของดีอีสาน**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา.
- _____. (2520). **ของดีอีสาน**. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา.
- _____. (2521, สิงหาคม). “ฮิตสิบสอง คลองสิบสี่”. **มรดกอีสาน**. 61(68) : 15-17.
- _____. (2527). “ประวัติบางเรื่องเกี่ยวกับภาคอีสาน” ใน **อีสานคดีหนังสือชุดความรู้มรดกอีสาน**. หน้า 69. มหาสารคาม : วิทยาลัยक्रमมหาสารคาม.
- จารุมุกต์ เรื่องสุวรรณ. (2540). **คนไทยอีสาน**. ม.ป.ท. : ม.ป.พ.
- จารุวรรณ ธรรมวัตร. (ม.ป.ป.) **คติชาวบ้านอีสาน**. มหาสารคาม : ศูนย์ศิลปะและวัฒนธรรมอีสาน มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม.
- _____. (ม.ป.ป.). **แนวทางการศึกษาวรรณกรรมพื้นบ้าน**. หน้า 11-152. ม.ป.ท. : ม.ป.พ.
- _____. (2524). **ขนบธรรมเนียมประเพณีของอีสาน**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อรุณการพิมพ์.
- _____. (2526). “ขบวนการสู่ภัยแล้งในวัฒนธรรมอีสาน,” ใน **ภูมิปัญญาแห่งอีสาน**. หน้า 38. มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม.
- _____. (2529). “คติความเชื่อเรื่องนาคไทยของ,” ใน **รวมบทความอีสานศึกษา มนุษยศาสตร์ รุ่นที่ 3**. หน้า 162-172. มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม.
- _____. (2530). **คติชาวบ้าน (ไทย 315)**. มหาสารคาม : ภาควิชาภาษาไทยและภาษาตะวันออก คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม.
- _____. (2538). **ภูมิปัญญาอีสาน**. มหาสารคาม : โรงพิมพ์นางนวลออฟเซต.
- _____. (2540). **คติชาวบ้านอีสาน**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : อักษรวัฒนา.
- จิตร ภูมิศักดิ์. (2527). **วรรณคดีวิเคราะห์โครงการแข่งน้ำและข้อคิดใหม่ในประวัติศาสตร์ไทยลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา**. กรุงเทพฯ : ดวงกมล.
- จิรศักดิ์ วงศ์คำจันทร์. (2536, 21 ตุลาคม). “อัสจรรย บั้งไฟพญานาค ปรากฏการณ์ยากที่จะพิสูจน์,” **เดลินิวส์**. หน้า 32.
- จิราภรณ์ ภัทรภานุภัทร. (2528). **สถานภาพการศึกษาเรื่องคติความเชื่อของคนไทย**. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- เจริญ ไวรวัจนกุล, กฤษดา วงษาสันต์ และสาโรช อายพงศ์. (2530). “บุญข้าวสาก,” **แซมชาย**. 4(1) : 142-143
- เจือ สตะเวทิน. (2518). **คติชาวบ้าน**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สุทธินิสารการพิมพ์.
- ฉวีวรรณ วรรณประเสริฐ และคนอื่น ๆ. (2524). **ประเพณีที่ช่วยส่งเสริมการผสมผสานทางสังคมระหว่างชาวไทยพุทธกับชาวไทยมุสลิม**. ปัตตานี : มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์วิทยาเขตปัตตานี.

- ฉันท สุวรรณบุญ. (2513, พฤษภาคม). “งานบุญบั้งไฟ,” *วัฒนธรรมไทย*. 5 : 64-68. .
- ชน บทจร. (2531, 6-12 กรกฎาคม). “ย้อนมองเทศกาลบุญบั้งไฟอีสาน เพื่อประเพณีเก่าหรือธุรกิจใหม่,” *ข่าวพิเศษอาทิตย์*. 11(577) : 39-40.
- ชัยวิชิต ทันพรม. (2548). *กระบวนการเรียนรู้การเข้าสู่อาชีพช่างทำบั้งไฟ จังหวัดยโสธร*.
วิทยานิพนธ์ กศ.ม. (การศึกษานอกระบบ). มหาสารคาม : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัย
มหาสารคาม.
- ชาญณรงค์ ศิริอำพันกุล. (ม.ป.ป.). *สารสนเทศการเรียนรู้ เรื่องท้องถิ่นบุรีรัมย์*. บุรีรัมย์ :
สำนักงานพื้นที่บุรีรัมย์เขต1
- ชาติ จิรพลิน, พลโท. (2529, 30 เมษายน). “ประเพณีบุญบั้งไฟ” *เสนาสนเทศ*. 24(14) : 15-16;
- ชื่น ศรีสวัสดิ์. (ม.ป.ป.). *ช่างกับส่วย*. บุรีรัมย์ : เรวัตการพิมพ์.
- _____. (2530). *ความร้นลับในหมู่บ้านไทยเขมร การศึกษากรณีคาถาอาคม*. ม.ป.ท. :
ม.ป.พ.
- _____. (2531). “คติความเชื่อของไทย-เขมรในเขตอีสานใต้,” *แซมชาย*. 4(1) : 39-40.
- ชำเลื่อง วุฒิจันทร์. (2523). *ศาสนาพิธีฉบับกรรมการศาสนา*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ศาสนา.
- “แซนโดนตา”. (2550). (ออนไลน์). แหล่งที่มา : <http://school.obec.go.th/nonkla/index>.
- ดำเนิน เลขะกุล, พลโท. (2521). “นาคนู ปลาไหล กระรอก,” ใน *ชุดเรื่องน่ารู้สัตว์ในเทพนิยาย*.
หน้า 57-69. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ.
- ถนอมศิลป์ โทบุญ. (2538). *โลกทัศน์ต่อประเพณีบุญบั้งไฟของชาวตำบลหนองแส อำเภอ
วาปีปทุม จังหวัดมหาสารคาม*. วิทยานิพนธ์ ศศ.ม. (ไทยคดีศึกษานันมนุษยศาสตร์)
มหาสารคาม : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- ทรงวิทย์ ดลประสิทธิ์. (2531). “บุญบั้งไฟกับความเชื่อของชาวอีสาน,” *สยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์*.
34 (47) : 32-33 ; 8-14 พฤษภาคม 2531.
- ทอง เมฆพัด หมอหลวง (นามแฝง). (2521). *ประเพณีโบราณไทยและพิธี 12 เดือน พิธีมงคล
ต่าง ๆ*. กรุงเทพฯ : พิตยาคาร.
- ทองสืบ สุขมารค. (2528). ใน *สมเด็จพระสังฆราชลาว*. หน้า 43. ม.ป.ท. : ม.ป.พ.
- เทศกาลงานประเพณีในจังหวัดศรีสะเกษ*. (2551). (ออนไลน์). แหล่งที่มา :
[www://toursisaket.com](http://www.toursisaket.com).
- ธวัช ปุณโณทก. (2522). *วรรณกรรมอีสาน*. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์.
- _____. (2523). *รายงานการวิจัยเอกสารโบราณอีสานเรื่องพื้นเวียง*. กรุงเทพฯ : หน่วย
ศึกษานิเทศก์ กรมการฝึกหัดครู.

- ธวัช ปุณโณทก. (2525). “ความเชื่อพื้นบ้านอันสัมพันธ์กับวิถีชีวิต.” ใน **วัฒนธรรมพื้นบ้าน**.
 ขอนแก่น : สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- _____. (2526, เมษายน 2526.). “กิจประเพณี,” **วัฒนธรรมไทย**. 22 (4) : 3.
- _____. (2528). “คติความเชื่อพื้นบ้านอันสัมพันธ์กับชีวิตในสังคมอีสาน” **วัฒนธรรมพื้นบ้าน : คติความเชื่อ**. กรุงเทพฯ : โครงการไทยคดีศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- _____. (2530). “ความเชื่อพื้นบ้านอันสัมพันธ์กับวิถีชีวิต.” ใน **วัฒนธรรมพื้นบ้าน : คติความเชื่อ**. เพ็ญศรี ดูก และคณะ บรรณาธิการ. หน้า 350-390. กรุงเทพฯ : โครงการไทยศึกษาจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- _____. (2532). **เที่ยวอีสาน**. ขอนแก่น : สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- _____. (2543, 9 กันยายน). “แซนโดนตา : บุญสารทของชาวเขมร,” **สยามรัฐ**. หน้า 21.
- ธีระ รุณเจริญ, อุดม บัวศรี และประสิทธิ์ คุณรัตน์. (2525). รายงานการวิจัยเรื่องการวิเคราะห์ **ประเพณีอิตลีสองของชาวอีสานที่เกี่ยวข้องกับการศึกษา**. กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ สำนักนายกรัฐมนตรี.
- นักประวัติศาสตร์ลาว. (2527). “มูลมรดกชนชาติอ้ายลาว” ใน **หนังสืองานพระราชทานเพลิงศพ สมเด็จพระสังฆราชลาว**. ม.ป.ท. : ม.ป.พ.
- นิคม วงเวียนนิคย์. (2533). “บทวิเคราะห์วัฒนธรรมที่เกี่ยวกับความเชื่อของชาวส่วย,” ใน **วัฒนธรรมลุ่มแม่น้ำมูล กรณีเขมร ลาว ส่วย สุรินทร์**. กรุงเทพฯ : มวลชน.
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2536). **ท่องเที่ยวนูญบั้งไฟในอีสาน : นูญบั้งไฟต้องรับใช้ชาวยโสธรไม่ใช่ชาวยโสธรต้องรับใช้นูญบั้งไฟ**. กรุงเทพฯ : มติชน.
- นิพนธ์ สุขสวัสดิ์. (2529). **วรรณคดีเกี่ยวกับขนบประเพณีไทย**. กรุงเทพฯ : เนติกุลการพิมพ์.
- บรรณาลย์. (2551). **ประวัติประเพณีแซนโดนตาอำเภอขุขันธ์**. (ออนไลน์). แหล่งที่มา : <http://www.okantion.net/>
- บรรพต เปรมชู. (2522). “พิธีแซนโดนตา,” ใน **สมบัติอีสานใต้**. หน้า 131-133. บุรีรัมย์ : วิทยาลัยครูบุรีรัมย์.
- บริษัทคอมมูนิตี้ เจนไวรอน เมนมัล ดีเวลอปเม้นท์. (2537). **แผนลงทุนจังหวัดยโสธร**.
 ม.ป.ท. : ม.ป.พ.
- บุญยงค์ เกศเทศ. (2536). **ศาสตร์และศิลป์แห่งภาษา**. กาฬสินธุ์ : โรงพิมพ์ประสานการพิมพ์.
- บุญยัง หมั่นดี. (2534). **ประเพณีโครงการอีสานเขียว กรณีหมู่บ้านแหล่งน้ำ**. สุรินทร์ : วิทยาลัยครูสุรินทร์.

- บุญยัง หน้ันดี. (2536). การเปลี่ยนแปลงในสถาบันครอบครัวผลกระทบต่อครอบครัวไทย
แรงงานต่างถิ่น. กรุงเทพฯ : สำนักงานวัฒนธรรมแห่งชาติ.
- _____. (2540). บทบาทหญิงชายชาติพันธุ์เชื้อสายภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนใต้.
สุรินทร์ : สถาบันราชภัฏสุรินทร์,
- บุญเลิศ สดสุขชาติ. (2526). บั้งไฟ. มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม.
(โครงการส่งเสริมหนังสือตามแนวพระราชดำริ อันดับที 14)
- บุญส่ง ครูศรี และปรีดา ชูรัตน์. (2524). ประเพณีบุญบั้งไฟ. ภาคนิพนธ์ ค.บ. สาขาวิชาภาษาไทย
นครราชสีมา : วิทยาลัยครูนครราชสีมา.
- บุญสนอง บุญโยทยาน. (2525). มนุษย์กับสังคม. กรุงเทพฯ : สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย.
เบญจมาศ เกตุแก้ว. (2521). ประเพณีบุญบั้งไฟ. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา.
- ปทุมทิพย์ ม่านโคกสูง. (2551). “ประวัติศาสตร์กลุ่มชาติพันธุ์ชนเผ่าไทยอีสาน” (ออนไลน์).
แหล่งที่มา : <http://revival.snru.ac.th/race/28.htm>
- ประเทือง คล้ายสุบรรณ. (2531). ประเพณีพิธีกรรม. ม.ป.ท. : ม.ป.พ.
- “ประเพณีแซนโดนตา”. (2550). (ออนไลน์). แหล่งที่มา :
<http://www.tumbonsano.org/webboard/10/show.php?>.
- “ประเพณีโดนตาชาวไทยเชื้อสายเขมร”. (2550). (ออนไลน์). แหล่งที่มา :
<http://www.tumbonsano.org/webboard/10/show.php?>.
- “ประเพณีบุญบั้งไฟ” (2550, 20 พฤษภาคม). ใน ชมรมมนม้งอีสานล้านช้างศึกษามหาวิทยาลัย
แม่ฟ้าหลวง. (ออนไลน์). แหล่งที่มา <http://www.isangate.com>
- ประมวล คัดสินสัน. (2521). คติชาวบ้าน : การศึกษาในด้านมนุษยวิทยา. กรุงเทพฯ : แพร่พิทยา.
- _____. (2525). ดวงใจคืนถิ่น. กรุงเทพฯ : แพร่พิทยา.
- ประยุทธ์ สิทธิพันธ์. (2524). พระราชประเพณีและประเพณีชาวบ้าน. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์
บำรุงนุกูล.
- ประสาธ อิศรปรีดาและคนอื่นๆ. (2518). ความเชื่อและสิ่งยึดเหนี่ยวจิตใจของคนอีสาน.
กาฬสินธุ์ : ประสานการพิมพ์.
- ปราณี วงษ์เทศ. (2525). พื้นบ้านพื้นเมือง. กรุงเทพฯ : เจ้าพระยา.
- ปราโมทย์ ทัศนาศูวรรณ. (2523). “เล่าเรื่องพญานาค,” ใน เรื่องเมืองไทย. หน้า 45-49.
กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์เทพพิทักษ์การพิมพ์.
- ปรีชา พิณทอง. (2524). ผาแดง นางไอ่. อุบลราชธานี : โรงพิมพ์ศิริธรรม.
- _____. (2525). อีสานเล่ม 2. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช.

ปรีชา พิณทอง. (2525). **ประเพณีโบราณไทยอีสาน**. พิมพ์ครั้งที่ 5. อุบลราชธานี : โรงพิมพ์ศิริธรรม.

_____. (2530). **ประเพณีโบราณไทยอีสาน**. พิมพ์ครั้งที่ 6. อุบลราชธานี : โรงพิมพ์ศิริธรรม.

_____. (2534). **ประเพณีโบราณ**. อุบลราชธานี : โรงพิมพ์ศิริธรรม.

ปัญญา บริสุทธิ์. (2513). **โลกทัศน์ของคนไทย วิเคราะห์จากวรรณคดีคำสอนสมัยสุโขทัย**.

กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์.

แปลก สนธิรักษ์. (2504). **พิธีกรรมและลัทธิประเพณี**. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช.

ผาสุก มุทฺธเมธา. (2535). **คติชาวบ้านกับการพัฒนาคุณภาพชีวิต**. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์.

พนอ กำเนิดกาญจน์. (2519). **สมบัติไทยเฮา**. อุบลราชธานี : วิทยาลัยครูอุบลราชธานี.

พระมหาปรีชา ปริญญาโณ. (2495). **ประเพณีไทยอีสาน**. กรุงเทพฯ : วัดมหาธาตุ.

พระยาธรรมปรีชา. (2521). **ไตรภูมิโลกวินิจฉัย ฉบับที่ 2 ไตรภูมิฉบับหลวง**. กรุงเทพฯ :

โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว.

พระยาธำมาจักรมัย. (2507). “พระยานาค,” ใน **เทวกำเนิด**. หน้า 104-106. พระนคร :

โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

พระยาอนุมานราชชน. (2506). **การศึกษาเรื่องประเพณีไทย**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สมาคม

สังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย.

_____. (2508). **ประเพณีเบ็ดเตล็ด**. โดย เสถียรโกเศศ (นามแฝง). พระนคร : สมาคม

สังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย.

_____. (2514). **การศึกษาเรื่องประเพณีไทย**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย.

_____. (2515). **ชีวิตชาวไทยสมัยก่อน และการศึกษาเรื่องประเพณีไทย**. โดย เสถียรโกเศศ (นามแฝง). พระนคร : คลังวิทยา.

พระอริยานุวัติ เขมจารี. (2526). “ประเพณีบุญบั้งไฟอีสาน,” ใน **ประเพณีโบราณอีสานบางเรื่อง**

เล่ม 2. หน้า 34-36. มหาสารคาม : ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดมหาสารคาม.

_____. (2530). “คติความเชื่อของชาวอีสาน,” ใน **วัฒนธรรมพื้นบ้าน : คติความเชื่อ**.

หน้า 1-65. เพ็ญศรี ดูก และคณะบรรณาธิการ. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

พ่อพันธุ์ตะวันตก (2550, 29 พฤศจิกายน). **กวีแห่งหุบเขาพญาฝอสาระชีวิต วิธีท้องถิ่น**. (ออนไลน์).

แหล่งที่มา : Permalink : <http://www.oknation.net/blog/yiumthongnoy>

พัชรินทร์ ศิริอำพันกุล. (2542). **ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมท้องถิ่นจังหวัดบุรีรัมย์**. บุรีรัมย์ :
คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ สถาบันราชภัฏบุรีรัมย์.

พัทธยากร (นามแฝง). (2507). **มงคลพิธิ 12 เดือน ประจำชาติไทย**. กรุงเทพฯ : เกษมบรรณกิจ.

พิชัย น้อยวัฒน์. (2523, สิงหาคม). “จากอดีตถึงปัจจุบันของเมืองสุวรรณภูมิ,” **อนุสาร อ.ส.ท.**
การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. 21 (1) : 50-61.

พิทักษ์ น้อยวงศ์. (2540). **การศึกษารูปแบบบั้งไฟลายสับดอกในภาคอีสาน**. กรุงเทพฯ :
สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงศึกษาธิการ.

พีระศักดิ์ วรรณตร. (2530). **โครงสร้างอำนาจของชุมชนชาวไทยที่พูดภาษาเขมรในภาค**
ตะวันออกเฉียงเหนือ : ศึกษาเฉพาะกรณีตำบลพรหมเทพ อำเภอท่าตูม จังหวัดสุรินทร์.
ปริญญาานิพนธ์ กศ.ม. มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม.

เพชรภรณ์ โสลาภา. (2540). **พิธีกรรมแซนโดนตาที่บ้านกระหาด ตำบลกระหาด อำเภอจอมพระ**
จังหวัดสุรินทร์. วิทยานิพนธ์ ศศ.ม. (ไทยคดีศึกษาเน้นมนุษยศาสตร์). มหาสารคาม :
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม.

ภพพล ชีพสุวรรณ. (2535). “สาส์นจากผู้ว่าราชการจังหวัดยโสธร,” ใน **เที่ยวงานประเพณีบุญบั้งไฟ**
จังหวัดยโสธร. หน้า 3. อุบลราชธานี : โรงพิมพ์สวัสดิ์คือฟเซท.

ภักดี ยาวะโนภาส. (2541, 25 เมษายน). “ผาแดง-นางไอ่จากตำนานรัก...สู่ประเพณีบุญบั้งไฟ

ยโสธรอันยิ่งใหญ่” **เดลินิวส์**. หน้า 24.

ภิญโญ จิตต์ธรรม. (ม.ป.ป). **ขนบธรรมเนียมประเพณี คติชาวบ้านอันดับที่ 12**. สงขลา : มงคล
การพิมพ์ (จึงจึง).

ภูมิจิต เรืองเดช. (2546). **ความเชื่อ และการนับถือผีในกลุ่มชาติพันธุ์ไทยเขมร (เนียตา โดนตา**
ปรีะภูมิแสร). บุรีรัมย์ : สำนักศิลปะวัฒนธรรม สถาบันราชภัฏบุรีรัมย์.

มงกุฏ แก่นเดิยว. (2533). “แซนโดนตา,” **แซมชายฉบับพิเศษ**. สุรินทร์ : คณะกรรมการ
ศาสนาเพื่อการพัฒนาจังหวัดสุรินทร์.

มณี พยอมยงค์. (2528). “ความเชื่อของคนไทย” ใน **วัฒนธรรมไทย : คติความเชื่อ**. หน้า 66-74.
กรุงเทพฯ : โครงการไทยคดีศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

_____. (2529). **วัฒนธรรมล้านนาไทย**. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช.

มรรยาท กิจสุวรรณ. (2526, มิถุนายน). “คติความเชื่อดั้งเดิมของคนไทย,” **วัฒนธรรมไทย**.
6 : 14-20..

มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช. (2532). **สังคมและวัฒนธรรมไทย**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์
มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.

- มาลี จันทโรจรัณ. (2534). “ละครน้ำเน่าพิธีกรรมมวชน,” *ศิลปวัฒนธรรม*. 12 (3) : 112.
- มี หนันดี. (2542, กรกฎาคม). “สารทเขมร - แชนโคนต์”, *เมืองโบราณ*. 25(3) : 107-112.
- ไมเคิล ไรท์. (2532). “พิธีกรรม,” *ศิลปวัฒนธรรม*. 10 (10) : 36.
- ยูร กมลเสวีรัตน์. (2526). *บุญบั้งไฟโยธธประเพณีของฝนที่ยิ่งใหญ่ที่สุดในภาคอีสาน*. กรุงเทพฯ :
พี เอ เจ.
- _____. (2504). *สารานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน เล่ม 4*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์
รุ่งเรืองธรรม.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2525). *พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525*. กรุงเทพฯ : อักษร
เจริญทัศน์.
- ลีลา วีระวงศ์. (2529). *อีตลีสอง*. กรุงเทพฯ : กรมการฝึกหัดครู.
- “วัฒนธรรมประเพณีชาวไทยลาวบุรีรัมย์”. (2550). (ออนไลน์). แหล่งที่มา :
<http://vdo.kku.ac.th/quota/234119/body/loa.htm>
- วัลลภ พรชัย. (2535). *ที่ระลึกงานประเพณีบุญบั้งไฟ*. อุบลราชธานี : โรงพิมพ์ยงสวัสดิ์ออฟเซต.
- วาสนา อรุณกิจ. (2529). *พิธีกรรมและโครงสร้างทางสังคมของลาวโซ่ง*. กรุงเทพฯ :
- วิกิพีเดีย. (2550). “ลาว (กลุ่มชาติพันธุ์)”. (ออนไลน์). แหล่งที่มา :
<http://th.wikipedia.org/wiki/%>
- วิกรณ์ มากดี. (2536). *ประเพณีบุญเบิกฟ้าจังหวัดมหาสารคาม*. ปริญญานิพนธ์ ศศ.ม.
มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม.
- วิจิตร, หม่อมราชวงศ์ (ปฐมกเนจร). (2506). *ประชุมพงศาวดารภาค 4*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์
คุรุสภา.
- วิทยาลัยครูมหาสารคาม. (2525). *ประเพณีเมืองอีสาน*. มหาสารคาม : คณะกรรมการแผนกสาธิต
ประเพณี วิทยาลัยครูมหาสารคาม.
- วิธีการทำบั้งไฟ. (2550). (ออนไลน์). แหล่งที่มา : E-mail : webmaster@webesan.com
- วิภาณ เทศน์ธรรม. (2546). *การศึกษารูปแบบการจัดงานประเพณีบุญบั้งไฟ อำเภอเมือง จังหวัด
ยโสธร*. ปริญญานิพนธ์ ศศ.ม. (สาขาวิชาไทยคดีศึกษาเน้นมนุษยศาสตร์). มหาสารคาม :
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- ศรีศักดิ์ วัลลิโภดม. (2527). “การนับถือผีในเมืองไทย,” *ศิลปวัฒนธรรม*. 4 : 6-17.
- _____. (2533). *แอ่งอารยธรรมอีสาน*. กรุงเทพฯ : มติชน.
- _____. (2545). *กฎหมายตราสามดวงกับความเชื่อของไทย*. กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ.

ศิริเกษ หมายสุข. (2541, 24 มิถุนายน). “วันแซนโดนตาประเพณีโบราณชะแมร์ ที่ศรีสะเกษ,”

ข่าวสด. หน้า 9.

ศูนย์รวมสงฆ์ชาวอีสาน 17 จังหวัด. (2533). **มรดกอีสาน**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดยโสธร. (2540). **บุญบั้งไฟยโสธร**. ยโสธร : ม.ป.พ.

ส. พุ่มสุวรรณ (นามแฝง). (2531, กันยายน). “ทำบุญบั้งไฟ,” ใน **สาวสยาม**. 16(332) : 63-64.

สงวน โชติสุขรัตน์. (2511). **ประเพณีไทยภาคเหนือ**. พิมพ์ครั้งที่ 2. เชียงใหม่ : โรงพิมพ์สงวนการพิมพ์.

สมเด็จพระยาราชราชนุภาพ. (2515). **ลัทธิธรรมเนียมต่าง ๆ**. พิมพ์ครั้งที่ 4. ธนบุรี : คลังวิทยา.

สมบัติ พลายน้อย. (2520). “พญานาค,” ใน **อมมุขนิยาย**. โดย ส. พลายน้อย (นามแฝง). หน้า 383-397. กรุงเทพฯ : บัณฑิตการพิมพ์.

สมพงษ์ เกรียงไกรเพชร. (2505). **บันทึกประเพณีภาคตะวันออกเฉียงเหนือ**. กรุงเทพฯ : ดอกหญ้า.

สมศักดิ์ จันทร์โพธิ์ศรี. (2500). **ประมวลประเพณีมรดกไทยอีสาน**. พระนคร : แพร่พิทยา.

สมาน จันทร์ทิพย์ และผดุงรัตน์ จันทร์ทิพย์. (2524, กุมภาพันธ์- มีนาคม). “บุญบั้งไฟ,” ใน **สาส์นสันนิบาตสหกรณ์**. 12 : 17-21 ;

สรเชต วรคามวิชัย. (2539). **การประชุมสัมมนาวิชาการชนชาติพันธุ์กับการเปลี่ยนแปลงในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ**. ณ ห้องภูผาม่าน โรงแรมขอนแก่นโฮเต็ล จังหวัดขอนแก่น 27-28 สิงหาคม 2539 เรื่อง **กลุ่มชนชาติพันธุ์ไทยโคราช : กรณีบ้านปะคำ จังหวัดบุรีรัมย์**. กรุงเทพฯ : คณะอนุกรรมการวิจัยวัฒนธรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือ สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ.

สวิง บุญเจิม. (2536). **ตำรามรดกอีสาน**. อุบลราชธานี : มรดกอีสาน.

สังคม ศรีราช. (2522, กรกฎาคม- กันยายน). “สารานุกรมของเรา : บั้งไฟ,” **ราชบัณฑิตยสถาน**. 1 : 38-42.

สัทธา อริยะธกัณฑ์. (2542). “แซนโดนตา(เช่นผีป่วนา-เขมร)” ใน **สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคอีสานเล่ม 4**. กรุงเทพฯ : สยามเพรสแมนเนจเม้นท์.

สาร สารทัศน์นันท์. (2522). **หนังสือชุดสมบัติอีสานเล่ม 1 อีตลิบสองคลองลิบตี**. ม.ป.ท. : ม.ป.พ.

-----, 2530). **อีตลิบสองคลองลิบตี**. พิมพ์ครั้งที่ 4. เลย : วิทยาลัยครูเลย.

- สำนักงานพาณิชย์จังหวัดยโสธร . (2538). **ข้อมูลการตลาด จังหวัดยโสธร**. ยโสธร : ม.ป.พ.
- สำลี รักสุทธี. (2549). **อิทธิพลของคลองสิบสี่**. กรุงเทพฯ : พัฒนาศึกษา.
- สิริวัฒน์ คำวันสา. (2521). **อีสานคดี เรื่องอิทธิพลของ-คลองสิบสี่**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ไพศาลศิริ.
- _____. (2523). “เรื่องท้าวผาแดงนางไอ่ และบุญบังไฟ,” ใน **อีสานปริทัศน์ (อีสานคดี 2)**. หน้า 47. กรุงเทพฯ : กรุงเทพมหานครการพิมพ์.
- ลีลา วีระวงษ์. (2534). **อิทธิพลของสถาบันวิจิตร**. แปลและเรียบเรียงโดย พิทักษ์ น้อยวงศ์. ม.ป.ท. : ม.ป.พ. เอกสารอัดสำเนา.
- สุคนธา สายเชื้อ. (2524). **ประเพณีบุญบังไฟชาวอำเภออาจสามารถ**. มหาสารคาม : ภาคนิพนธ์ ศศ.ม. มหาสารคาม : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม.
- สุทิน สนองพันธ์. (2534, มกราคม). **ผีเสื้อหรือผีเสื้อสายในศิลปวัฒนธรรม**. 12(3) : 134-135.
- สุเทพ สุนทรเกสซ์. (2511). **สังคมวิทยาของหมู่บ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือ**. กรุงเทพฯ : สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย.
- สุนทร สุรวาทกุล. (2531). **การผสมกลมกลืนทางวัฒนธรรมของชาวไทยที่พูดภาษาลาว กวย และเขมร ศึกษาเฉพาะกรณีบ้านเกาะแก้ว อำเภอตำบองทาบ จังหวัดสุรินทร์**. ปริญญานิพนธ์ ศศ.ม. มหาสารคาม : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม.
- สุพจน์ ประเสริฐศรี. (2527, สิงหาคม). “การศึกษาวัฒนธรรมอีสานใต้,” **การศึกษาแห่งชาติ**. 18 : 51-61.
- สุพัตรา สุภาพ. (2520). **สังคมไทยและวัฒนธรรมไทย**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช.
- สุภณ สมจิตศรีปัญญา. (2524). **อิทธิพลของวรรณกรรมท้องถิ่น เรื่องผาแดงนางไอ่ ด้านความเชื่อ จารีตและประเพณีที่มีต่อสังคมภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย**. มหาสารคาม : ศูนย์วัฒนธรรม วิทยาลัยครูมหาสารคาม.
- _____. (2526). **อิทธิพลของวรรณกรรมท้องถิ่นเรื่องผาแดงนางไอ่ ด้านความเชื่อ จารีตและประเพณีที่มีต่อสังคมภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย**. มหาสารคาม : หน่วยศึกษานิเทศก์ กรมการฝึกหัดครู.
- สุเมธ คงสวัสดิ์. (2531). **ความเชื่อของชาวบ้านพลวง**. ปริญญานิพนธ์ ศศ.ม. มหาสารคาม : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม.
- สุเมธ เมธาวิทยากุล. (2532). **สังคมพิธีกรรม**. กรุงเทพฯ : โอ เอส พรินติ้งเฮ้าส์.
- สุทิน สนองพันธ์. (2534, ธันวาคม). “เมืองสิบเอ็ดศักราช สิบแปดป้อมเอี่ยมชาวเก่าแม่ขันธ์ไฉ่,” ใน **วารสารข่าวครูร้อยเอ็ด**. 4 (48) : 34-135.

- สุเทพ สุนทรเกสัช. (2511). **สังคมวิทยาหมู่บ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือ**. กรุงเทพฯ : สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย.
- สุเมธ ชุมสาย ณ อยุธยา. (2525). **ลักษณะไทย เล่ม 1**. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช.
- _____. (2529). **น้ำป่อเกิดแห่งวัฒนธรรมไทย**. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช.
- สุริยา สมุทคุปดี และ พัฒนา กิตติอาษา. (2533). “สัญลักษณ์สำคัญ (Dominant Symbols) ในบุญบั้งไฟอีสาน : การวิเคราะห์และตีความหมายทางมานุษยวิทยา” ใน เอกสารประกอบ **นิทรรศการสัญลักษณ์สำคัญในบุญบั้งไฟการวิเคราะห์และตีความหมายทางมานุษยวิทยา**.
 ขอนแก่น : ห้องปฏิบัติการทางมานุษยวิทยาของอีสาน ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะมานุษยวิทยาของอีสาน ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- สุริยา สมุทคุปดี. (2533). **สัญลักษณ์สำคัญในบุญบั้งไฟอีสาน : การวิเคราะห์และตีความหมายทางมานุษยวิทยา**. ขอนแก่น : สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- เสรี พงศ์พิศ. (2529). “หมอน้อย : สัญลักษณ์ของการต่อต้านการครอบงำภูมิปัญญาของชาวบ้าน,”ใน **ถิ่นผู้รักเหง้า**. หน้า 30-40. กรุงเทพฯ : เทียนวรรณ.
- โสมรสมี (นามแฝง). (2506, กันยายน). “บั้งไฟ,” **วัฒนธรรม**. 71 : 38-42.
- อนุสรณ์ สุนทรพงศ์ และเชษฐา โพธิ์ประทับ. (2542). **ความตระหนักและการเตรียมพร้อมรองรับการสูญเสียวัฒนธรรมท้องถิ่นของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ**.
 ม.ป.ท. : ม.ป.พ.
- อภิศักดิ์ โสมอินทร์. (2526). **เรื่องคติชาวบ้านไทยอีสาน**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อักษรสยามการพิมพ์.
- _____. (2534). **โลกทัศน์อีสาน**. กทม. : ม.ป.พ.
- _____. (2539). “การตั้งถิ่นฐานในชนบทอีสาน” ใน เอกสารการสัมมนาทางวิชาการที่เกี่ยวข้องกับอีสานศึกษา ประวัติศาสตร์ และวรรณกรรม. นครราชสีมา : วิทยาลัยครูนครราชสีมา. (อัคราณา)
- อมรา พงศาพิชญ์. (2533). **วัฒนธรรม ศาสนา และชาติพันธุ์ วิเคราะห์สังคมโดยแนวมานุษยวิทยา**.
 กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- อร่ามจิต ชินช่าง. (2531). **กาพย์เซิ้งบั้งไฟ : ศึกษาเฉพาะกรณี อำเภอเมือง จังหวัดยโสธร**.
 ปริญญาโท ศศ.ม. มหาสารคาม : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒมหาสารคาม.
- อ้อด เทอร์โบ. (2550, 25 เมษายน). “การแก้ปัญหาบุญการพนันบั้งไฟ,” **ไทยรัฐ**. หน้า 6.

- อัจฉรา ภาณุรัตน์. (2540). **วัฒนธรรมกับการพัฒนาทางเลือกของสังคมไทย**. กรุงเทพฯ : การ
ศาสนากรมการศาสนา.
- อาชีวศึกษาภาคตะวันออกเฉียงเหนือ. (2533, ตุลาคม 2533). “แนะนำจังหวัดยโสธร,” ใน
อาชีวปริทัศน์. 1(1) : 93-94.
- อารี สุทธิพันธุ์. (2519). **ศิลปะกับมนุษย์**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช.
- อาลัย จันทพานิช. (2530). **ภูมิศาสตร์จังหวัดบุรีรัมย์**. บุรีรัมย์ : ภาควิชาภูมิศาสตร์ สหวิทยาลัย
อีสานใต้ (อัสสัมชัญ)
- อำคา แสงงาม. (2537). **การเฝ้าไข้ของชาวสุวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด**. ปริญญาโท ศศ.ม.
มหาสารคาม : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม.
- อุทัย หิรัญโต. (2526). **สารานุกรมศัพท์สังคมวิทยา-มานุษยวิทยา**. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์.
- อรุณดิษฐ์ วิริยะบุรณะ. (2526). **ประเพณีไทยฉบับพระมหาราชครู**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ประจักษ์
การพิมพ์.
- เอสที แทมปีช. (2526, ตุลาคม). “เทวนิยมและพิธีกรรม : “นาค,” ใน **เชิงสัญลักษณ์และเทศกาล
บุญบั้งไฟ**”. คำแปลโดย จันทิรา กลัมพะสุด. 3(6) : 1-23.
- Klausner, William J., “ceremonies and Festivals in a Northeastern Thai Village,” in **Reflections
on Thai Culture : Collected Writings of Williams J. Klausner** (third edition).
Bangkok, The Siam Society, 1987 : 28-54.
- Pitoon Mikusol. (1984). **Social and Culture History of Northerstern Thailand
From 1860-1910 : A Case Study of the Huamang Khmen Padong (Surin
Sangkna and Khuknan)**. Dotor’s Thesis’. USA : University of Washington.

ภาคผนวก
รายนามผู้ให้สัมภาษณ์

รายนามผู้ให้สัมภาษณ์

นายจิตติชัย แจ่มสนาม. เป็นผู้ให้สัมภาษณ์. ศิราณี จุโทปะมาและศุภมาส ศรีวงศ์พุท เป็น
ผู้สัมภาษณ์. ที่ บ้านกู่กาสิงห์ อำเภอสุวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด เมื่อวันที่ 27
พฤษภาคม 2550.

นางเนียม เอมโอด. เป็นผู้ให้สัมภาษณ์. ศิราณี จุโทปะมาและศุภมาส ศรีวงศ์พุท เป็น
ผู้สัมภาษณ์. ที่ บ้านเลขที่ 20 หมู่ 23 บ้านภูมิขุ่น ตำบลโสน อำเภอขุขันธ์
จังหวัดศรีสะเกษ เมื่อวันที่ 11 ตุลาคม 2550.

นายบุญชร กิตติตระกูล. เป็นผู้ให้สัมภาษณ์. ศิราณี จุโทปะมาและศุภมาส ศรีวงศ์พุท เป็น
ผู้สัมภาษณ์. ที่ บ้านไม้ศรีจิต กิ่งอำเภอแคนดง จังหวัดบุรีรัมย์ เมื่อวันที่ 15
พฤษภาคม 2550.

นายบุญจันทร์ อุทัยแสง. เป็นผู้ให้สัมภาษณ์. ศิราณี จุโทปะมาและศุภมาส ศรีวงศ์พุท เป็น
ผู้สัมภาษณ์. ที่ บ้านไม้ศรีจิต กิ่งอำเภอแคนดง จังหวัดบุรีรัมย์ เมื่อวันที่ 20 พฤษภาคม
2550.

นายเปิ่น ตะเคียนศก. เป็นผู้ให้สัมภาษณ์. ศิราณี จุโทปะมาและศุภมาส ศรีวงศ์พุท เป็น
ผู้สัมภาษณ์. ที่ บ้านเลขที่ 3จ หมู่ 15 บ้านภูมิขุ่น ตำบลโสน อำเภอขุขันธ์ จังหวัด
ศรีสะเกษ เมื่อวันที่ 11 ตุลาคม 2550.

นายเฟือก ศรีสุวรรณ. ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านภูมิขุ่น เป็นผู้ให้สัมภาษณ์. ศิราณี จุโทปะมาและ
ศุภมาส ศรีวงศ์พุท เป็นผู้สัมภาษณ์. ที่ บ้านเลขที่ 319 หมู่ 23 บ้านภูมิขุ่น ตำบลโสน
อำเภอขุขันธ์ จังหวัดศรีสะเกษ เมื่อวันที่ 11 ตุลาคม 2550.

พระครูปณัฏฐธรรมกิต. เจ้าอาวาสวัดบวรประชนามิต หรือวัดขุ่น เป็นผู้ให้สัมภาษณ์.
ศิราณี จุโทปะมาและศุภมาส ศรีวงศ์พุท เป็นผู้สัมภาษณ์. ที่ บ้านภูมิขุ่น ตำบลโสน
อำเภอขุขันธ์ จังหวัดศรีสะเกษ เมื่อวันที่ 11 ตุลาคม 2550.

นางวิจิตรา เอคิยติ. เป็นผู้ให้สัมภาษณ์. ศิราณี จุโทปะมาและศุภมาส ศรีวงศ์พุท เป็น
ผู้สัมภาษณ์. ที่ บ้านเลขที่ 204 หมู่ 8 บ้านภูมิขุ่น ตำบลโสน อำเภอขุขันธ์ จังหวัด
ศรีสะเกษ เมื่อวันที่ 11 ตุลาคม 2550.

นายวินัย ภูษาบุตร. เป็นผู้ให้สัมภาษณ์. ศิราณี จุโทปะมา และศุภมาส ศรีวงศ์พุท เป็น
ผู้สัมภาษณ์. ที่ บ้านไม้ตรีจิต กิ่งอำเภอแคนดง จังหวัดบุรีรัมย์ เมื่อวันที่ 20
พฤษภาคม 2550.

นายสงค์ เรืองใจ. เป็นผู้ให้สัมภาษณ์. ศิราณี จุโทปะมา และศุภมาส ศรีวงศ์พุท เป็น
ผู้สัมภาษณ์. ที่ บ้านเลขที่ 124 หมู่ 23 บ้านภูมิขุ่น ตำบลโสน อำเภอชุมขันธ์ จังหวัด
ศรีสะเกษ เมื่อวันที่ 11 ตุลาคม 2550.

นางสาวสมันญา บัวศรี. เป็นผู้ให้สัมภาษณ์. ศิราณี จุโทปะมา และศุภมาส ศรีวงศ์พุท เป็น
ผู้สัมภาษณ์. ที่ บ้านเลขที่ 20 หมู่ 23 บ้านภูมิขุ่น ตำบลโสน อำเภอชุมขันธ์ จังหวัด
ศรีสะเกษ เมื่อวันที่ 26-27 กันยายน 2550 และ วันที่ 10-11 ตุลาคม 2550.

นายสมิธ ศรีเลิศ. เป็นผู้ให้สัมภาษณ์. ศิราณี จุโทปะมา และศุภมาส ศรีวงศ์พุท เป็น
ผู้สัมภาษณ์. ที่ บ้านภูมิขุ่น ตำบลโสน อำเภอชุมขันธ์ จังหวัดศรีสะเกษ
เมื่อวันที่ 11 ตุลาคม 2550.

นายสมิ พรมประวัตติ. เป็นผู้ให้สัมภาษณ์. ศิราณี จุโทปะมา และศุภมาส ศรีวงศ์พุท เป็น
ผู้สัมภาษณ์. ที่ บ้านเลขที่ 195 หมู่ 8 บ้านภูมิขุ่น ตำบลโสน อำเภอชุมขันธ์ จังหวัด
ศรีสะเกษ เมื่อวันที่ 11 ตุลาคม 2550.

นางสาวเรือง บัวศรี. เป็นผู้ให้สัมภาษณ์. ศิราณี จุโทปะมา และศุภมาส ศรีวงศ์พุท เป็น
ผู้สัมภาษณ์. ที่ บ้านเลขที่ 20 หมู่ 23 บ้านภูมิขุ่น ตำบลโสน อำเภอชุมขันธ์ จังหวัด
ศรีสะเกษ เมื่อวันที่ 26-27 กันยายน 2550 และ วันที่ 10-11 ตุลาคม 2550.

นายสุเทพ วัฒนพงศ์ศิริ. เป็นผู้ให้สัมภาษณ์. ศิราณี จุโทปะมา และศุภมาส ศรีวงศ์พุท เป็น
ผู้สัมภาษณ์. ที่ บ้านไม้ตรีจิต กิ่งอำเภอแคนดง จังหวัดบุรีรัมย์ เมื่อวันที่ 27
พฤษภาคม 2550.

นายสุพันธ์ แหวนวงศ์. ผู้ใหญ่บ้านภูมิขุ่น เป็นผู้ให้สัมภาษณ์. ศิราณี จุโทปะมา และศุภมาส
ศรีวงศ์พุท เป็นผู้สัมภาษณ์. ที่ บ้านเลขที่ 198 หมู่ 23 บ้านภูมิขุ่น ตำบลโสน
อำเภอชุมขันธ์ จังหวัดศรีสะเกษ เมื่อวันที่ 11 ตุลาคม 2550.

นายสุภาพ จุฑาทิพรัตน์. เป็นผู้ให้สัมภาษณ์. ศิราณี จุโทปะมา และศุภมาส ศรีวงศ์พุท เป็น
ผู้สัมภาษณ์. ที่ กิ่งอำเภอแคนดง จังหวัดบุรีรัมย์ เมื่อวันที่ 10 พฤษภาคม 2550.

นางแสงเทียน นามบุตร. เป็นผู้ให้สัมภาษณ์. ศิราณี จุโทปะมา และศุภมาส
ศรีวงศ์พุท เป็นผู้สัมภาษณ์. ที่ บ้านเลขที่ 46 หมู่ 3 ตำบลคงรัก อำเภอกู่สิงห์ จังหวัด
จังหวัดศรีสะเกษ เมื่อวันที่ 11 ตุลาคม 2550.

นายโสภี คำภีระ. เป็นผู้ให้สัมภาษณ์. ศิราณี จุโทปะมา และศุภมาส ศรีวงศ์พุท เป็นผู้สัมภาษณ์.
ที่ บ้านเลขที่ 46 หมู่ 3 ตำบลคงรัก อำเภอกู่สิงห์ จังหวัดศรีสะเกษ เมื่อวันที่ 11 ตุลาคม
2550.

หลวงพ่อดุน ปัญญาโร. เจ้าอาวาสวัดอนามัย. เป็นผู้ให้สัมภาษณ์. ศิราณี จุโทปะมา และศุภมาส
ศรีวงศ์พุท เป็นผู้สัมภาษณ์. ที่ บ้านไม้ตรีจิต กิ่งอำเภอแคนดง จังหวัดบุรีรัมย์ เมื่อวันที่
25 พฤษภาคม 2550.